

శ్రీ

కు మా ర స ం భ వ ము.

మ హా క వి కాళి దా స ప్రణీ త ము

వేదము - వేంకటరాయశాస్త్రిచే

మల్లినాథవ్యాఖ్యతోను

తెనుఁగునఁ బ్రతిపదార్థ తాత్పర్యాదులతోను

చెన్నపురిలో

స్వకీయ

జ్యోతిష్మతీ ము ద్రాక్షరశాలయందు

ముద్రింపఁబడినది.

All Rights Reserved.

1910

(శ్రీ)

కుమారసంభవ విషయసూచిక

కవ
య

విషయము.	పు	శ్లో.	విషయము.	పు.	శ్లో.
ఉపోద్ఘాతము.	v		ఇంద్రుఁడు కాముని స్మరించుట	82	63
ప్రథమః స్కంధః.	1		కామునిరాక	82	64
హిమవద్వర్ణన	1	1	తృతీయ స్కంధః	83	
పార్వతి జననము	17	21	కామసల్లాపము	85	3
పంచభూత ప్రసన్నత.	19	23	ఇంద్రుఁడు కాముని సవసంతుని	92	12
బాల్యక్రీడ	23	29	శివునిమీఁదికి నియోగించుట		
విద్యాప్రాప్తి.	24	30	స్తాణ్వాశ్రమమందు అకాల	101	24
యశావనోదయము	24	31	వసంత ప్రాదుర్భావము		
సౌందర్య వర్ణనము.	25	32	హరప్రసంఖ్యానము	112	40
పాదాది కేశపర్యంతము	26	33	ఆశ్రమప్రశాంతత	113	41
నారదాగమనము.	39	50	ఆశ్రమమందు కామునిప్రవేశము	114	43
వరచింత.	39	51	సంయమస్థ శివ వర్ణనము.	115	44
పశుపతి తపము	41	53	స్తరుఁడు నివ్వెఱపడుట.	120	51
పార్వతి పరమ శివుని	44	58	పార్వత్యాగమనము	120	52
శుశ్రూషించుట.			తదీయాలంకారాదివర్ణనము	121	53
ద్వితీయ స్కంధః.	47		తద్దర్శనముచే కాముఁడుమరల	123	58
తారకాసుర పీడితులై	47	1	ప్రత్యాశ చెందుట		
దేవతలు బ్రహ్మంగని			పార్వతి శివు నుపాసించుట	126	61
స్తుతించుట	48	3	శివాశీర్వచనము.	127	63
బ్రహ్మప్రశ్నలు.	57	16	పార్వతి పద్మాక్షమాల	128	65
వాచస్పతి యుత్తరము -	65	31	యొసంగుట.		
తారకుని దుర్జయము			శివుఁడు కైకొన నుంకించుట.	129	66
బ్రహ్మ సేనానీజన నార్థము	76	53	కాముఁడు సమ్మోహనాస్త్ర	129	66
పార్వతీపరమేశ్వరుల			ము తొడుగుట		
వివాహమును సాధిం			శివపార్వతులు అమృతానా	129	67
పుండ్రుని అమరుల నా			భిక్షాహు లగుట		
దేశించుట.					

విషయము.	పు.	శ్లో.	విషయము.	పు.	శ్లో.
శ్శనేత్రజ్వాలచే కాముఁడు	133	72	బ్రహ్మచారి శివునియందు	214	65
భస్మీధూతుఁ డగుట	133	73	అపకర్షను పలుకుట.	221	75
రతి మూర్ఖులుట	135	76	పార్వతి శివమహిమను	228	83
ఉమనుపిమవంతుఁడు ఇంటి	137		ఉగ్గడించుట.	229	84
కత్తుకొని పోవుట	137	1	వెండియు బ్రహ్మచారి శివు	230	86
చతుర్థః సర్గః.	139	4	నపకర్షింపంగడంగుట.	232	
రతి మూర్ఖులైరుట	151	25	పార్వతి అవలికిఁ తొలంగ	232	1
రతి విలాపము	152	26	నుంకించుట	233	3
వసంతాగనునము	159	39	శివుఁడు పార్వతికిప్రత్యక్షమై	234	4
పునః పరిదేవనము	161	42	తన్ను అర్పించుకొనుట	238	11
అగ్నిప్రవేశోద్యతను రతిని	165		షష్ఠ సర్గః.	240	16
ఆకాశవాణి డొరార్చుట	166	2	పార్వతి తండ్రి వలన దాన	245	25
శివోద్వాహమందుమరుఁడు	167	3	పూర్వకముగా తన్నుంబరి	251	37
మరల బ్రదుకు ననుట	170	8	గ్రహింప శివుని వేడుట	259	50
పశ్చాత్తాప సర్గః.	170	9	శివుఁడు సప్తర్షులను స్మరించుట.	266	62
పార్వతి తపస్సునకుం గడంగుట.	170	9	సప్తర్షి వర్ణనము	268	66
తల్లి మాను మని బలిమాలుట	187	30	తదాగమనము	272	74
పార్వతి తండ్రివలన తపస్సు	188	31	అరుంధతీ వర్ణనము	277	85
కై అనజ్ఞు నొందుట.	188	32	సప్తర్షులు శివుని పొగడుట	278	86
తపఃప్రకారము	194	39	పరిమేశ్వరుఁడు వారిని పెండ్లి	281	93
శివుఁడు నైషిక్ బ్రహ్మచారి	205	53	రాయబారము పంపుట	282	49
వేషమున పార్వత్యా	211	62	ఓషధిప్రసవర్ణనము		
శ్రమమునకు వచ్చుట	213	64	హిమవంతుఁడు వారినిగౌరవించి,		
అలిథి పూజ			వచ్చినకార్య మడుగుట.		
బ్రహ్మచారి వచనము.			వా రతనిని పొగడుట.		
బ్రహ్మచారి తపఃకారణ మడుగుట			వచ్చినకార్యముం జెప్పుట.		
శివుని పతిగాఁ బడయుట కని			కొండలరాయఁడు మేన		
సఖి యు త్తరము చెప్పుట.			కం గాంచుట.		
బ్రహ్మచారి సంశయ మ			ఆమెయు సంగీకరించుట.		
భిసయించుట.			మునలు సిద్ధార్థులె మూఁడవ		
పార్వతి సఖిమాట నిజ			నాఁడువివాహమనిపల్కి,		
మే అని ఒప్పుకొనుట			శివునిం గని వృత్తాంతము		
			సివేడించి, తమ నికేత		
			నంబుల కేగుట.		

ఉ పా ధ్నా త ము

శ్రీ కాళిదాసుం గవికులగురువుంగూర్చి వ్రాయుచో ప్రముఖంబుగా తదీయ జీవన వృత్తాంతంబును తత్కృతి ప్రాశస్త్యంబును వ్రాయ వలసియుండును అందు - ప్రథమము ఇప్పటి కెవ్వరికిని తెలియకున్నది ద్వితీయము అందులయెఱుక గలవారు వ్రాయఁదగినది ఆ యెఱుక -

‘కాళిదాసగిరాం సారం కాళిదాసః సరస్వతీ

చతుర్ముఖోఽథవా సాక్షా ద్విదు, ర్నా న్యే తు మాదృశః ’

అని వ్యాఖ్యాతృసార్వభౌముఁడు శ్రీ మన్మల్లినాథ సూరి వక్కాణించి యుండఁగా, అస్తాదృశుల కెట్లలఱుకును! అయినను అతఁడే వ్యాఖ్యానము ఖంబుగా నేర్పినమార్గంబును తదనుగుణ మార్గారతరంబులను అనుసరించి వెదకి నా కనినయలంతి విశేషములను విద్యజ్ఞ నానుమోదార్థంబును విద్యార్థిజనప్రబోధార్థంబును యధామతి సంగ్రహించుచున్నాఁడ అందును కర్కశబుద్ధిపరితోషకం బగు బహుళ రహ సోద్ఘాటనంబునకుఁ జొరక, సుకు మారమతులకు రాజోపచారంబుగా పల్లవగ్రాహిమర్యాద నవలంబించెద.

I (a) ఈ మహాపురుషుని విద్యద్వరేణ్యులు శ్లాఘించిన విధము. —

‘కాళిదాసకృతిః కుత్ర! కుత్ర! మే బుద్ధివైభవమ్!

త దిదం వే శ్చ నేత్రేణ కుర్వే విశ్వావలోకనమ్ ’

లక్ష్మీనివాసః.

‘తస్మా దాలోచితాశ్చేష లోక శాస్త్రేణ ధీమతా

కర్తవ్యం కాళిదాసాదేః కావ్యానాం పరిశీలనమ్. ’

‘కాళిదాసవచః కుత్ర వ్యాఖ్యాతాలో వయం క్వచ!

త దిదం మన్దదీపేన రాజవేశ్మప్రకాశనమ్ ’

వల్లభః.

‘కవయః కాళిదాసాద్యాః, కవయో వయ మ ప్యమీ,

పర్వతే పరమాణౌ చ పదార్థత్వం ప్రతిష్ఠితమ్ ’

శ్రీ భట్టపాదాః.

‘నిసర్గామలవాక్యస్య కాళిదాసస్య సూక్తిషు

ప్రీతి ముధురసాద్రాణు మజ్జరీష్వివ జాయతే. ’

బాణః

‘కవి రమరః, కవి రచలః, కవి రభినవ శ్చ కాళిదాస శ్చ;

అన్యే కవయః కపయ, శ్చాపలమాత్రం పరం దధతే. ’

‘సాకూత మధుర కోమల విలాసినీ కణ్ఠకూజిత ప్రాయే

శిక్షాసమయేఽపి ముదే రతలీలా కాళిదాసోక్తిః ’

‘యే నాయోజి న వేశ్మ స్థిర । మగ్ధ విధావివేకినా జినవేశ్మ ;

స విజయతాం రవికీర్తిః । కవితా శ్రిత కాళిదాస భారవి కీర్తిః. ’

విహోర్ కాసనము.

‘ ప్రసాద హృద్యాలంకారై స్తేన మూర్తి రభూష్యత,
అత్యుజ్జ్వలైః కవీంద్రేణ కాళిదాసేన వా గివ ’

పరిమళః.

‘ కాళిదాసః కవి జ్ఞాతః శ్రీరామచరిత్రస్య యత్,
స ఏవ శర్కరామౌగః పయసః సమపద్యత ’

సోమేశ్వరదేవః.

‘ కాళిదాసకవితా, నవం వయో, | మాహిషం దధి, సశర్కరం పయః,
విణమాంస, మబలా న కోమలా, | సంభవన్తు మమ సర్వజన్తని ’

‘ యస్యా శ్చోర శ్చికురనికరః, కన్దపూరో మయూరో,
భాసో హాసః, కవిమలగురుః కాళిదాసో విలాసః,
వాన్సో హన్సో, హృదయవసతిః పంచబాణ శ్చ బాణః,
కేషాం నైషా భవతి కవితా కామినీకాతుకాయ ’

జయదేవః.

పక్షధరమిశ్ర బిరుదాంకితుఁడు శ్రీజయదేవకవి యీతనిం గవిమలగురు వనియెం గదా. ఈ గురువు ఎప్పటికిని గురువే ఏకీష్యుఁడును గురుతుల్యుఁడు కాలేదు ఈయగ్గ ము నే ఒకకవి యిట్లు చమత్కరించినాఁడు —

‘ పురా కవీనాం గణనాప్రసక్తే | కనిష్ఠికాఽధిష్ఠితకాళిదాసా,
అద్యాఽపి తత్తుల్యక వే రభావా | దనామికా సాఽథఽవతీ బభూవ ’

(b) స్తుతిపర్యవసాయు లగు నొక కొన్ని సూక్తులు —

‘ అపశబ్దశతం మాఘే, భారవౌ తు శతత్రయమ్,
కాళిదాసే న గణ్యస్తే, కవి రేకో ధనజ్ఞయః. ’

‘ ప్రాయోఽపశబ్దాదికృతోఽపి దోషో | న చాత్ర చిన్తోయ మమ మన్దబుద్ధేః,
న కాళిదాసాదిభి ర ప్యపాస్తో | యోఽధ్వా కథంవా త మహం త్యజామి. ’

నయచంద్రః.

‘ న మాఘః క్షాఘ్యతే కైఞ్చి, న్నాభినన్దోఽభినన్ద్యతే,
నిష్కలః కాళిదాసోఽపి యశోవీరస్య సన్నిధౌ ’

సోమేశ్వరః.

(c) మీమాంసకులుసయితము కాళిదాసునిసూక్తులను ప్రమాణీకరించయున్నారు:—

“ ఏవం చ విద్వద్వదనా ద్వినిర్గతం | ప్రసిద్ధరూపం కవిభి ర్నిరూపితమ్—

‘ సతాం హి సందేహపదేషు వస్తుషు | ప్రమాణ మన్తఃకరణప్రవృత్తయః. ’ ”

‘ నాభిప్రయాధామ్బురుహాసనేన | సంస్తూయమాసః పథమేన ధాత్రా

అముం యుగాన్తోచితయోగనిద్రః | సంహృత్య లోకాన్ పురుషోఽధిశేతే. ’

d) కవిత్వమునకు కాళిదాసు శుపమానముగాఁ జెప్పవది యని అమర నిబంధనము:—

‘ సృత్యే హరః, వాద్యే నదీ, కవితాయాం వార్తీకి వ్యాస కాళిదాసాద్యాః. ’

II. ఇట్లు మహనీయుల పొగడ్డకు తావలంబులయిన యీతనిగ్రంథములు:—

రఘువంశము,	} కావ్యములు	మాళవికాగ్ని మిత్రము,	} గూఢములు.
కుమారసంభవము,		విక్రమోర్వశీయము,	
మేఘసంహారము,		అభిజ్ఞానశాకుంతలము.	
ఋతుసంహారము		శుతబోధము	

చందస్సు.

ఒకానొక బూతుప్రహసము,	} కాళిదాసునకు ఆరోపితములు.
జ్యోతిర్విదాభరణము,	
శత్రుపరాభవము,	
నలోదయము	

(a) బూతుప్రహసన కల్పత్రము సంశయగోచరమై యున్నది

(b) జ్యోతిర్విదాభరణము జ్యోతిశ్శాస్త్రగ్రంథము దీనిని తాను రచించినట్లు దీని శేషాధ్యాయములో కాళిదాసే చెప్పుకొన్న వని యీక్రిందిస్లోకములు—మహామహోపాధ్యాయ శ్రీమ త్పండిత తారానాథతర్కవాచస్పతి వ్రాతగా ప్రకటింపబడిన మాళవి కాగ్నిమిత్రపీఠికయందు ఉదాహృతము లయి యున్నవి —

“మత్తోఽధునాకృతి రియం సతి మాళవేంద్రే

శ్రీవిక్రమార్కనృపరాజవరే సమాసీత్ ” ఇతి

“ధన్వంతరి క్షుపణ కామరసింహ శఙ్కు

బేతాలభట్ట ఘటకపఠర కాళిదాసాః

ఖ్యాతో వరాహమిహిరో నృపతేః సభాయాం

రత్నాని వై వరరుచి నకవ విక్రమస్య. ” ఇతి

“యద్రాజధా న్యుజ్జయినీ మహాపురీ సదా మహాకాళ మహేశయోగినీ. ” ఇతి

“శక్వాదిపణ్డితవరాః, కవయ స్త్వనేకే,

జ్యోతిర్విదాః సమభవం శ్చ వరాహపూర్వాః

శ్రీవిక్రమస్య బుధసంసది ప్రాజ్యబుద్ధే,—

స్తై ర ప్యహం నయసఖః కిల కాళిదాసః.

“కావ్యత్రయం సుమతికృద్ రఘువంశపూర్వం

జాతం యతో నను కియ చ్ఛ్రితి కర్మవాదః,

జ్యోతిర్విదాభరణ కాలవిధానశాస్త్రం

శ్రీకాళిదాసకవితో హి తతో బభూవ ” ఇతి.

“వర్షే సింధుర దశక నామ్బర గుణై యాతే కలా సమ్మితే

మాసే మాధవసంజ్ఞితేఽత్ర విహితోగ్రన్థక్రియోపక్రమః.”

ఇతిచ.

ఈ శ్లోకముల పాడుకవనము రఘువంశాదికర్తదే యని అఖండ మార్పి చెప్పినను ఎవ్వఁడును నమ్తుఁడు ఈగ్రంథము చేసినవాఁడును కాళిదాసనామఁడే అనియు, జైనుఁడనియు తెలియవచ్చినది, ఈ శ్లోకములు జైనకల్పితములని పండితులు సిద్ధాంతించినారు.

(c) శత్రుపరాభవము స్వరశాస్త్రము ఇందులో తానే దీనిని రచించినట్లు కాళిదాస నామకుఁడు కవి దీని యాద్యంతములందు ఇట్లు చెప్పకొనియున్నాఁడు —

“ నత్వౌ సురాసుర శిరోమణిరత్న రశ్మి
చిత్రీకృతాఙ్గీయుగళం హరి మాదిదేవం
శ్రీకాళిదాసగణకః స్వరశాస్త్రసారం
వక్ష్యో మ్యహం ప్రబలశత్రుపరాభవాఖ్యమ్.”
“ఆసీత్ కశ్యపవంశజోఽర్క తనయాతీరాధివాసో ద్విజః
శ్రౌతస్తార్త విచారసార చతురః శ్రీభానుభట్టః సుధీః,
తత్పుత్తో హరిభక్తి నిర్మలతను ర్జ్యోతిర్విదా మగ్రణీః
శాస్త్రం శత్రుపరాభవాఖ్య మకరోత్ శ్రీకాళిదాసః కవిః ”

ఈకవనమువలననే ఈతఁడు రఘువంశాది కర్త గాఁ డని స్పష్టము. ఈతఁ డొకగణకమాత్రుఁడనియు ఈతనితో కాళిదాసులు ముగ్గురనియు చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము.

(d) నళోదయ మను యమకకావ్యమును నారాయణపుత్తుఁడు రవిదేవుఁడు రచించినట్లు ప్రాచీనతాళపత్త్ర పుస్తకములందు కవినామ మగపడుటంజేసి అది కాళిదాస విరచితము కా దని స్పష్టపడినది

(e). సేతుబంధనామక ప్రాకృతకావ్యము ప్రవర సేనమహారాజార్థము కాళిదాసు చేరచింపఁబడిన దని తద్వ్యాఖ్యాత రామదాసపండితుఁడు తెలుపుచున్నాఁడు: —

‘ ధీరాణాం కావ్యచర్చాచతురిమవిషయే విక్రమాదిత్యవాచా
యం చక్రే కాళిదాసః కవికుముదవిధుః సేతునామప్రబంధమ్,
తద్వ్యాఖ్యాసౌస్థవార్థం పరిపది కురుతే రామదాసః స ఏవ
గ్రంథం జల్లాలదీనక్షతిపతివచసా రామసేతుప్రదీపమ్ ’

అని పీరికయందు తెలిపి, —

‘ఇహ తావత్తహారాజప్రవర సేననిమిత్తం మహారాజాధిరాజవిక్రమాదిత్యా
నిఖిలకవిచక్ర మాడామణిః కాళిదాసమనోశయః సేతుబంధప్రబంధం చిక్షీర్షు ర్ని
ర్విఘ్న సమాప్త్యర్థం రామచంద్రాత్మక మధుమధనరూపాభీష్టదేవతా నమస్కా
రోపదేశ ముఖేన మజ్జళ మాచర న్నాహ.’

అని యవతారించినాఁడు. ఆశ్వాసాంతములందును కాళిదాసునే గ్రంథకర్తఁడుగా పేర్కొనియున్నాఁడు. అయినను,

‘కీర్తిః ప్రవరసేనస్య ప్రయాతా కుముదోజ్జ్వలా

సాగరస్య పరం పానం కపిసేనేవ నేతునా.’

అని బాణకవి నేతువును కాళిదాసీయముగాఁ బేర్కొనక ప్రవరసేనీయముగాఁ జెప్పట లోనగుకొన్ని కారణవిశేషములచేత హైందవప్రాచీనచరిత్రశోధకులు ఈ గ్రంథమును కాళిదాసీయముగా వాఖ్యాత పొరబడినాఁడని సిద్ధాంతీకరించినారు

(f) ఏతత్కృతము అని సర్వసమ్మతము అయిన పూర్వోక్తగ్రంథములలో రూపకము లందుతారతమ్యనిర్ణయము సుకరము సుప్రసిద్ధంబును నాయికానాయకోత్కృష్ట కవనసౌ భాగ్య నీత్యుపదేశాది మహిమలంబట్టి, మాళవికా విక్రమోర్వశీ శాకుంతలములు యధోత్తర శ్రేయంబులు. అందు మాళవిక రత్నావళీప్రయదర్శికల యనుకృతి నాఁడని యున్నది

• కావ్యములందు ఋతుసంహారము కాళిదాసుని ప్రథమకవనాభ్యాసమనందగును మేఘసందేశము రసపరమావధియు గడిదేతినకవనమును అగుటంబట్టి యాతని యుత్తర కవనములలోనిదగును. కడమరెంటను తారతమ్యనిర్ణయము దుష్కరము. కాని పెద్దలు ప్రాయికముగా కుమారసంభవమునకన్న రఘువంశమునే గణింతురు ఇందులకు పార్వతీ పరమేశ్వర కామతంత్రవర్ణన విస్తరము ముఖ్యకారణముగా నుండఁచూపును.

III. కుమారసంభవము ప్రక్రాంతము గాన అదియే యుదాహరణముగా నీతనిప్రతి భాప్రభావము యథామతి పరామర్శనీయము — ఈ గ్రంథమునకు మూలము శివాగ్నిలింగాదిపురాణములు అయినను అడవిలోని పుష్పరసమునకును గిన్నెలోని తేనియకును, గని లోనిబంగారమునకును వైడితొడవునకును, తోటలోని చెఱకునకును చేతిలోని కలకండ కును, ఎట్టి భేదమో అట్టి భేదమే శైవాదిపురాణములకును కుమారసంభవప్రబంధమునకును గలదు. గ్రంథవిస్తరభయంబుచే ఆతారతమ్యము అప్రదర్శితము

IV. ఈమహాకవియొక్క లోకోత్తర లోకవృత్తాభిజ్ఞతకు ఏతిదీయార్థాంతర న్యాసోపమాదికముల తార్కాణమే చాలును.

(a). సామెతలుగా పరిణమించిన కొన్ని నూత్నములు —

(1) శామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ సూపకారేణ దుర్జనః.	(69-40)
(2) విషవృక్షోఽపి సంవర్ధ్య స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్.	(77-55)
(3) కరినాః ఖలు శ్రీయః.	(139-5)
(4) శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.	(189-33)
(5) న ధర్మవృద్ధేషు వయః సమీక్ష్యతే.	(176-66)
(6) న రత్న మన్విష్యతి మృగ్యతే హ తత్.	(199-45)
(7) మసౌరథానా మగతి ర్న విద్యతే.	(213-64)
(8) న సన్తి యాధార్థ్యవిదః పినాకినః	(223-77)

- (9) ద్విషన్తి మద్దా శ్చరితం మహాత్మినామ్ (224-78)
 (10) న కామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే (227-82)

(b) జ్ఞానసంభృతములయిన కొన్ని యగ్ధాంతరన్యాసములు —

- (11) క్షుద్రైపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మహాత్త్వ ముచ్చైశ్చిరసా మతీవ. 1 - 12.
 (12) అభ్యర్థనాభ్యభయేన సాధు ర్హ్యభ్యర్థ్య లిమిష్టే ప్యవలమ్బితేర్థే 1 - 52.
 (13) వికారహేతౌ సతి విక్రియస్తే యేహం న చెతాంసి త ఏవ ధీరాః. 1 - 59
 (14) ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం ప్రాయ శ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు. 111-1.
 (15) అ ప్యప్రసిద్ధం యశనే హి పుంసా మనన్యసాధారణ మేవ కర్త. 111 - 19.
 (16) ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః. 111-28.
 (17) ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేదప్రభవా భవన్తి 111 - 40
 (18) న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్ పుష్టన్తి లోకే విపరీత మగ్ధమ్. 111 - 63.
 (19) స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వివృతద్వారమి వోపజాయతే. IV - 26
 (20) దయితౌ స్వనవస్థితం నృణాం న ఖలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే IV - 28
 (21) అశనే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చామ్బుధరా శ్చ యోనయః. IV - 43
 (22) భవన్తి సామ్యైపి నివిష్టచేతసాం వపుర్విశేషేష్వతిగౌరవాః క్రియాః. V - 31
 (23) న కేవలం యో మహతోపభాషతే శృణోతి తస్మా దపి యః స పాపభాక్. V-83
 (24) స్త్రీ పుమా ని త్యనాన్ధైషా వృత్తం హి మహితం సతామ్ VI - 12
 (25) క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్పశ్నోయ మూలకారణమ్. VI - 13
 (26) విక్రియాయై న కల్పస్తే సంబద్ధాః సదనుష్ఠితాః VI - 29
 (27) వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుషా VI - 62

(c) పేరినతేనెతునుకలవంటి యుపమాదికములు —

- (28) తయా దుహిత్రా సుతరాం చకాసే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రీ
 విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దా దుద్భిన్నయా రత్నశలాక యేవ. (19-24)
 (29) లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః
 అపవాదై రి వోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః? (62-27)
 (30) తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః గూరే ప్రతిహతక్రియాః,
 నీర్యవ న్త్యైషధా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే. (74-48)
 (31) సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
 దుహితర మనుకమ్ప్య మద్ర రాదాయ దోగ్ధ్యమ్,
 సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దన్తలగ్నాం
 ప్రతిపథగతి రాసి ద్వేగదీర్ఘకృతాఙ్గాః (135-76)

- (32) ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ
శఫరీం హ్రదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్ (159-39)
- (34) అలభ్యశోకాభిభ వేయి మాకృతి, ర్విమాననా సుభ్రు, క్షతః పితు గృహే?
పేరాభిమర్శో న త వా స్తి కః కరం ప్రసారయేత్ పన్నగరత్న సూచయే. (197-43)
- (35) నివర్త యాస్తా దనదీప్సితా న్తనః, క్వ తద్విధ! స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా!
అపేక్ష్యతే సాధ జనేన వైదికీ శ్తశానశూలస్య న యూపసత్కిరీయా. (220-73)
- (35) గగనా దనతీర్ణా సా యదావృద్ధపురస్సరా
తోయాన్తగృహస్కరా నీవ రేజే మునిపరమ్పరా (258-49)

(d). పార్వతి కడటవటువువై శివదూషణకై కినియటయు, తొలుత అతనిని 'వేదవిదాం వః' అని సంబోధించుటయు పిదప కినుకమెయి 'వటుః' అనుటయు ముగ్ధాంగనానిష్క-పటతా సముచితములు అంతమాత్రము కటుత్వము వహింపమి జడతను నూచించును.

వియుక్త చక్రద్వంద్వమువై పార్వతికృప తుల్యభాగ్యతాకృత సమదుఃఖసుఖ తానుభావక మై హృదయంగమముగా నున్నది ఇందలీరమణీయతను ముక్కులిమ్మనయు

“సాయంసమారంభ చక్రవాకద్వంద్వ విరహోవలూకన విభ్రమములు”

అని హేచ్చరంచుచున్నాడు.

V. గ్రంథ మంతయు పరితలగు ఉత్తమవృత్తోపదేశముగా నున్నది — ఉదా హృతాగ్ధాన్తరములయందు 1 - 11, 13 - 18, ఇవి కొన్ని యుదాహరణములు.

మఱి, బ్రహ్మ తాను వరము లిచ్చినతారకుని తాను చెఱుప ననుట, కాముఁడు ప్రభు కార్యము సాధించుటకై ప్రాణవ్యయమునకు సయితము ఒడికట్టుట, శివుని ప్రణయిప్రియ త్వము, గతియొక్క పత్యనురక్తి సహగమ సౌద్యమును, సంపదాపదలయందు వసంతుని మైత్రి, పార్వతి శివునిచిత్తకారిన్యమును నిందింపక తనరూపమునే నిందించుకొనుట, అబల యయ్య కఠోరతరతపంబు సల్పుట, వటువునకు ఆలిథ్యమొసంగుట, ఇంద్రాదుల క్షుద్ధ్రశ్వర్యముం దిరస్కరించి శివుని యగ్ధాంగభాగ్యమునే కోరుట, వటుదుర్వాదము నకు పరమార్థభూత మయిన సమాధానముం జెప్పట, వటు దుర్వాదాభినివేశమునకు కిని యుట, కినినియు నిందింపక యవలికి తొలంగుట, భగవంతుఁడు ప్రత్యక్ష మగుడు లజ్జా హ్వంబుల మునుంగుట, దానపూర్వక పాణిగ్రహణంబునకై శివుని వేడుట, శివుఁడంగీకరించుట, శివుఁడు సప్తర్షుల గౌరవించుట, అరుంధతిని గణించుట, సప్తర్షులయెడ హిమ వంతునివినయము, ఏవమా ద్యుదారవృత్తబోధనములు గ్రంథమున నిండియున్నవి

VI. కవియొక్క చిత్తపరిశుద్ధియు తదుపదేశంబును తత్తద్వశివర్ణనలచేతను, — ఈకాలపు హీనసత్త్వము వెక్కి వెక్కి హల్లకల్లోల మగునట్టి యంగ సౌందర్య వర్ణనను

అభక్తి సనేమిగాల యుల్లంపుమ్రోళ్లయందు సయితము భక్తి పల్లంబులు విలసిల్ల నిర్వహించిన మెలఁకువచేతను, — తెల్ల మగుచున్నవి శ్రీమజ్జగద్గురుప్రభృతుల సౌందర్యలహర్యాని గ్రంథములయందలి చిత్తశుద్ధిశాఖం బైనయవయవసౌందర్యవర్ణనము సయితము చెడు గని కుడువు గొడవకు ఇదానీంతనుల సత్త్వహాసంబుంబట్టి మర్యాదలు మాటిన వని పేచించెద

VII కాళిదాసుని నీతిమగ్నజ్ఞతకు — ‘అధ్యాపిత స్యాశనసాఽపి నీతిమ్’(87-6) అనువాక్యమును, ముఖ్యముగా అందలి యపిశబ్దంబును, ‘శామ్యే శృత్యపకారేణ’ అనునూక్తి యందు జూలును ‘అధోరుదేశా దవతార్య పాదమ్’(91-11), ‘ఉబే మ మాస్తే’ కలిశం భవాంశ్చ (92-12), ‘స చ త్వదేకేమనిపాత సాధ్యః’ (94-15), ‘త వైవ నా మాస్త్రాగతిః కృతీ త్వమ్’ (97-19), ‘అహో బ తాఽఽ స్పృహణీయవీర్యః’ (98-21), ‘మాస్తేన పస్పర్శ తదజ్ఞ మిద్ద్రః’ (99-22), — ఏనమాది మదనావర్జనప్రకారంబును, నాన్వనైవ ‘యంగవ్యయ ప్రార్థిత కార్యసిద్ధి’ (100-23) యు - తార్కాణములు

VIII యోగానుకూల సంపదభిజ్ఞత - ‘ప్రశ్నం హిమాద్రే ర్చుగనాభి గన్ధి కిఞ్చిత్ క్వణత్కిన్నర మధ్యవాస’ (41-54), ‘జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణీమత్’ (170-7), - ఏనమాదులచేతను, యోగరహస్యాధిగమము - ‘ముఖార్పితైకాంగుళి’ (113-41), ‘నిష్కంపవృక్షము’ (113-42), ‘పర్యంకబంధము’ (116-45), ‘స్తిమితోగ్రతాళలు’ (117-47, మగున్నిరోధము (118-48), ‘జ్యోతిఃప్రరోహము’ (118-49), ‘ఆత్మావలోకనము’ (119-50), - అనెను సోపానపంపరాక్రమంబున పరమశివసంయమ హస్త్యత లాధిరో హంబుచేతను, శుతి స్తుతి సాంఖ్య వేదాంత మర్తజ్ఞత - బ్రహ్మప్రవాదులచేతను 11-(4-15), 75 (51), 94 (15), 119 (50); — తెల్ల మగుచున్నవి

IX కవనము — సోపమం బయ్యు ననుపమము

(a) పాకము మాద్వీకము ఒక్కయర్థమునే యితఁడును మఱియెవ్వ రేనియ్యం జెప్పినప్రకారముల నరసిన నితిని విశేషము స్పష్టపడును.

రతివిలాపము, 152(26)

త మ వేక్ష్య రురోడ సా భృశం
త్తనసంబాధ మురో ఽఘాన చ
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో
వివృత ద్వారమి వోపజాయతే.

భవధూతి ఉ. రా చ.

సంతానవాహి న్యపి మానుషాణాం
దఃఖాని సద్బంధువియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి యీస్సహాని
ప్రోతస్సహస్రైరివ సంప్లవస్తే.

(b). అధ్యుభవదృష్టి దక్క కేవలపదలాలిత్య పరాయణత్వము కనబడదు. —

విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయస్తి ప్రవిలుప్తచంద్రమ్

బుద్ధ బాలారుణబభ్రు వల్కలం పయోధరో త్సేధ విశిష్ట సంహతి. (170-8)

అవృష్టిసంరమ్భమి వామ్మువానా మపా మి వాధార మను తరజ్ఞమ్

అస్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధాన్ని వాత నిష్క-మృమివ ప్రదీపమ్ (118-48)
శ్లేషయమకానుప్రాసపీడ లేదు, (నల్లోదయ మీతనిది కాదు)

(c) అర్థపుష్టికి ఈ తండు పెట్టినది భిక్షు — 'అజ్ఞవ్యయ ప్రార్థితకార్యసిద్ధిః'
(100-23). అను నీ విశేషాంబువర్ణములతో కొంత పార్వతీపరిణయంబున నిట్లు సరసముగా
నే రచింపబడినది —

క్వాయం సుగర్భి విశిఖః స్వవమానచాపః స్త్రీణాం వశీకరణకర్తృః జాగరూకః!
క్వాసౌ లలాట నయనానల విస్ఫులిజ్జ వార్తావశేషిత పురత్రితయో మహేశః!

(d) ధ్వనివైభవమునకు శ్రీమదప్పయదీక్షితులవారిచిత్రమీమాంస సాక్షు —
“త్రివిధం తావత్కా-వ్యం ధ్వని గుణీభూతవ్య క్వావ్యజ్య భేదాత్. యత్ర
వాచ్యాతిశాయి వ్యజ్యం స ధ్వనిః యథా —

స్థితాః క్షణం పక్షుసు తాడితాధరాః పయోధరోత్సేధనిపాతదూణిః తాః
వళీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రవేదిరే చిరేణనాభిం ప్రథమోదబిన్దవః 182 - 24

అత్ర తపస్యన్త్యా దేవ్యా దేహోపరి నిపతితానాం ప్రథమవృష్టిబిన్దూనాం క్రియాస్వభావ
వణనీన దేవ్యాః సమాధ్యచితాఽవస్థా వ్యజ్యతే, తథా హి —

‘నాసాగ్రస్యస్తనయనః సంవృతాస్యః సునిశ్చలః
ధ్యాయిత మనసా దేవ మురో విప్లభ్య చాగ్రతః’

ఇతి సమాధిమతోఽవస్థాన మాశుః తత్ర ‘పక్షుసు స్థితాః’ ఇ త్యనేన నాసాగ్రస్యస్తనయ
నతారూప మథానిమిలనం వ్యజ్యతే, సర్వధోస్తీలనే పక్షుణా మూధాన్వగ్రత్వేన,
సర్వధా నిమిలనే తేషా మధోఽగ్రత్వేన చ, తేషు జలబిన్దూనాం స్థిత్యసంభవాత్, పక్షు
భ్య శ్చ్యుతానాం తేషా మాస్యాప్రవేశేన అధరోష్ఠే నిపత్య చ్యుతికథనేన సంవృతా
స్యత్వం వ్యజ్యతే, తతి శ్చ్యుతానాం స్తనోత్సేధ నిపాత దివణనీన ఉరోవిప్లమృభః;
అలసవదనతావస్థానే హి స్తనయో రస్తః సంపచితాకారతయా తదుత్సేధయో స్తేషాం
పతనం న స్యాత్; కథఞ్చిత్ తయోః పతిత్వా వళిత్రయం ప్రాప్తానా మపి వళీషు తిర్య
గేవ గమనం స్యాత్, న నాభిదేశ ప్రాప్తిః, నాభౌ చ సంవృతాయాం, ప్రవేశో న స్యాత్
పక్షాధరాది పతన క్రమకథనేన చ నిశ్చలత్వం వ్యజ్యతే, ముఖాదిచిదలనే సలి పక్షుపతి
తానాం తేషా మధరపయోధరాదిక్రమేణ పతనాసంభవాత్; కిం చైభి రేవ విశేషణై
దేవ్యా లోకోత్తర మతిసౌందర్య మపి వ్యజ్యతే; తథా హి - స్థితా ఇ త్యనేన పక్షు
ణా మవిరళతాయాః, క్షణ మి త్యనేన తేషాం మస్పృశతాయాః, పక్షుపతన శిథిలవేగై
రుదబిన్దుభి స్తాడనోక్త్యాఽధర స్యాతిసౌమమార్యస్య, పక్షాధరపతనాదిభిః శిథిలవేగానాం
తేషాం స్తనోత్సేధే చూణీ భావవణనీన తయో గతికారీన్యస్య, ఉరోవిప్లమృభేఽపి
వళీషు తేషాం స్థలనోక్త్యా వళీనాం విస్ఫుట్తతాయా శ్చాభివ్యజ్ఞనాత్ — ఏనం వాచ్యా
తిశాయి వ్యజ్య మత్రేతి ధ్వనే రుదాహరణ మిదమ్”

(e). ఉన్నట్లుండిభావమునుమార్చు నేర్పునుతదనుగుణవృత్తగ్రహణనైపుణీయుఁ —

త త్ర నిశ్చిత్య కన్దర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా

82 (63)

అని యనుష్టాపంలో ఇంద్రుఁడు స్మరించినంతట, విలాసి శేఖరుఁడు తియ్యవిల్తుఁడు; 'పోకు రాములు' ఉత్కంఠోత్కంఠితు లగునట్లుగా, సమిత్త్రముగా, మాలిన్యానీతుఁడై యేతెంచుతీరును పరికింపవలయును

అథ సలలితయోషి దుభ్రీలతాచారు శృంగం

రతివలయ పదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే

సహచరమధుహస్త న్యస్త మాతాజుర్రాస్త్రః

శతమఖ ముపతస్థే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా

82 (64)

ఇందు భావము మాటిన దని సూచించుచున్న యథశబ్దమును అరసికొనయవలయును

వియోగినీ విప్రలాపములకు వియోగినీ వృత్త మనుత్తమము:—రతి విలాపమెల్ల ఆ వృత్తమందే రచితము మాళవికాగ్నిమిత్త్రమందు అయోగ్యగ్నిమిత్త్ర దీనతర మదనోపాలంభ పరిదేవనము వియోగినియందే ఒనరింపఁబడినది —

'క్వ రుజా హృదయప్రమాథినీ । క్వ చ తే విశ్వసనీయ మాయుధమ్ !

మృదు తీక్ష్ణతరం య దచ్యతే । త దిదం మస్తథ దృశ్యతే త్వయి '

రఘువంశమునందు అజపరిదేవనపర మయిన 9-వ సర్గయు వియోగినియందే గచింపఁబడినది.

భస్తీకృతమదనఁడై శీవుఁ డంతర్హితుఁ డైనయంతట, భీతిముకుళితాక్షిని తనయును హిమవంతుఁడు వేగమున నింటి కెత్తుకొనిపోవుట అంతకు మున్ను సర్గమెల్ల నిబద్ధం బయిన యుపజాతిలోఁ గాక ద్రుతకృత్యోచిత మయిన మాలినియందు వర్ణింపఁబడినది.—'సపదిము కుళితాక్షీ' మిత్యాది 135 (76) శావంతలమందు తటాలున బాణమోక్షనివారణము - 'నఖలు నఖలు బాణః' - 1. అనియు, నాగానందంబున తటాలున ఉద్బంధననివారణము - 'నఖలు నఖలు ముగ్ధే' 111. అనియు, మాలినియందే చేయఁబడినవి.

వటువుకడనుండి ఎడసిపోనున్న దేవికి పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్ష మయినంతట ఆమె పోనుం బోక నిలువను నిలువక యుండుటను తత్పూర్వప్రసక్తము సంవివాదోచితమును అగు వశస్థమును మాని 'తం వీత్య వేపథుమ తీ'త్యాది 230 (85) సంశయాందోళన భావాంతర ప్రసంగోచిత వసంతతిల కావృత్తంబునం గవి వర్ణించినాఁడు.

X. ఇట్టిమహాకవియొక్క యుత్కృష్ట ప్రబంధములకు పెక్కులు అనుకరణములు ఉప్పలిల్లకుండునా?

(a). రఘువంశమునకు యదువంశము, మేఘదూతమునకు ఉద్భవదూత హంసదూత

హంససందేశ పదాంకదూతాదులు పెక్కులు గలవు మేఘదూతముతో ఎక్కడి కక్కడి కే వెనచి పార్శ్వభ్యుదయ మనునొకమహాకావ్యమును జినసేనుఁ డనునొకజైనకవి రచించెను. అమోఘవర్ష మహారాజు రఘువంశ కుమారసంభవములను మిక్కిలి యనుసరించియు, పెక్కుతావుల వాక్యములకు వాక్యములు, ప్రతిధ్వనిప్రాయము లగునట్లును, బుద్ధచరితమును రచించినాఁడు.

(b). ప్రస్తుత కుమారసంభము నుపజీవించి వామనబాణుఁడు పార్వతీపరిణయ నాటకమును రచించినాఁడు ఈఛాయలు రంగ సముచితతయందును కవనమందును ప్రాయికముగా పులిని చూచి నక్కవైచికొనిన వాతలయట్లుండును. గ్రంథవిస్తరభయముచే బుద్ధచరితాదులందలి రఘు మేఘ కుమారసంభ వానుజీవిగ్రంథభౌగములను మాని, ప్రస్తుతకుమారసంభవమునకే పిప్పి యగునప్పార్వతీపరిణయము నుండి మాత్రము కొంత యుదాహరించెద —

పార్వతీపరిణయము	కుమారసంభవము.	పు.
‘ఆర్ద్రాపరాధకలుషీకృతయా కయాచి దాబద్ధరోష మభిమానవశేన ధూతః, సమ్మోహనేన భవతః కిల సాయకేన తస్యా విధాతు మభివాఞ్ఞతి చిత్తధేదమ్ ’	కయ ౭ సి	89
‘ముఖరమగుపమాలాచారుమశార్వీస నాథం త్రిభువనజయయోగ్యం చాప మంసే దధానః ముఖ ముదితవిలాసం వీక్షమాణః ప్రియాయాః సహమగు రిహ మన్దం మన్ద మాయాతి కామః ’	అథ సలలిత	82
‘ఎక్లేణ విష్ణో రపి యద్దురాపం తరస్వినా వా శతకోటి నా మే త త్సాధయేత్ పుష్పమయం త్వదస్త్ర మహో భవా నద్భుతబాహువీర్యః ’	సర్వం సఖే	92
‘మనుజో వా దనుజో వా ముని రపి వా ముగ్ధచన్ద్రమాడో వా సురలోకసున్దరీణాం న భవతు బద్ధః కటాక్షశృంఖలయా ’	తవ ప్రసాదాత్	9
‘త్యజన్ యాస్యామి కార్యాయ ప్రాణాన్ ప్రియతమా నపి, యశశ్శరీర మమలం లభస్తే హ్యనుషజ్జణః.’	స మాధవేన	100

‘వాచాలయ స్నధ కలలాని వనప్రియాణా మజ్జూరయన్ మలయమారుతకన్దలాని సఖ్యః ప్రసూనవిశిఖస్య భుజావలేపం సంవధన్యన్ స్నధు రజ్జుమ్భిత కాననేషు ’	మధున్విరేఫః	110
‘ఆదాయ చాప మధిరోపితసట్పదజ్యం తస్మిన్ హిమాచల ముపేయుషి పశ్చిబాణే వేలాతిలజ్ఘ్ని కి మపి ప్రణయాతిరేకా ద్వంద్వోని తౌల్య మభిజన్త విమోహితాని ’	తం దేశ	109
‘అత్రాన్తరే హర ముపాసిత మధ్యయాసీ ద్వాసన్తికప్రసవకల్పితమణ్డనశ్రీః శృంగారవీరతపసా మధిదేవ తేవ సాకం సఖీభి రవనీధరరాజకన్యా ’	నిర్వాణ అశోక	120 121
‘త దను యుగప దీశః పార్వతీవక్త్రపద్మే న్దితవిక సితగణ్డే ప్రాహిణో ల్లోచనాని పులకితతను రన్తర్భావ మావేదయన్తీ దరముదితముఖేన్దుః సా చ సప్రీడ మస్థాత్ ’	హరస్తు వివృణ్వతీ	129 130
‘ఆరా దపశ్య దధిసంహితమోహనాస్త్రం కణాణవతంసపదకల్పితకార్తుకజ్యమ్, ఆకుఞ్చితైకపద మఞ్చితపూర్వకాయం లక్ష్మీకృతాత్తవపుషం మదనం మహేశః ’	స దక్షిణా	131
‘ఆగత్య దోర్భావ మాదాయ మూర్ఖముఖలితేక్షణా నీతా నితాన్తవాత్సల్యా ద్దౌరీ హిమవతా గృహమ్ ’	స పది	135

XI. ఈ మహాకవి గ్రంథంబులయందు గుణములే గాని దోషములు లేవా యనిన కావ్యగుణదోషములకు రెంటికిని ఈతనిగ్రంథములనుండి మచ్చుటాదలు ఉదాహరణములు ప్రదర్శించియున్నారు

(A) మచ్చుటోదాహృతములును వానిపై తదీయవిమర్శలును. —

ప్రస్తావనానితమ్భాత్ . ద్వితీయమార్వీమివ కార్తుకస్య (122-55) - అత్ర ద్వితీయత్యమాత్ర ముత్పేక్ష్యం, మార్గిం గిరితీయా మితి గురు కః సాగః

వపు ర్విరూపాక్షమ్ (219-72) - అ బ్రాలక్షితా జని రితి వాచ్యమ్
త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై. పత్త్యయ మజ్జ లబ్ధ్యై (96-18)-అత్ర ధ్యై ధ్యై ఇతి కటు
యశ్చాప్సరో...ధాతుమత్తామ్ (4-4) - అత్ర మత్తాశబ్దోక్షిబాధే నిహతార్థః
తే హిమాలయమ్ (282-94) - అత్ర సర్వనామ్నః - అనేన విస్పష్టాః ఇతి
తు యుక్తః పాఠః.

మహీభృతః పుత్త్రవతోఽపి (22-27) అత్ర పర్యాయస్య - మహీభృతోఽపత్య
వతోఽపీతి యుక్తమ్.

ద్వయం గతం సంప్రతి (218-71) - అత్ర త్వంశబ్దానంతరం చకారో యుక్తః
చద్వం గతా (34-43) - అత్ర రాత్రౌ పక్షస్య సంకాచః, దివా చద్వంస
శ్చ నిష్ప్రభత్వం లోకప్రసిద్ధ మితి న భుక్త్యై ఇతి హేతుం నాపేక్షతే.

త మవేక్ష్య రురోద సా (152-26) ఈశ్లోకము కావ్యప్రకాశ వ్యాఖ్యాతృ
దాహృతము, ఇందుపై మమ్మటవిమర్శ - దీప్తిః పునఃపున ర్యథా కుమారసంభవే. ఇందు
ఇట్లు మమ్మటాచార్యుడు దోషోద్ఘాటనము చేసెనుగాని, ఇది లోకస్వభావోచిత మని
ఏతన్నోకోత్తరార్థమందే సమాధానము ఉపన్యస్త మయి యున్నది భవభూతి వాక్యం
బును తత్తుల్యార్థకముగదా

కోధం ప్రభో (132-71) - ఇత్యుక్తవత్ ధూమత్యాది వికారవర్జితః క్రోధః
సద్యః ఫలదః — ఇట గుణము చెప్పబడినది

(b) తే మేంద్రుః శౌచిత్యవిచారమందు విమర్శించినవి —

బాలేన్దుఃక్రాణి (105-29) - అత్ర పాఞ్చత్యం పరమేశ్వర స్యాభిలాషశృంగోరే
వక్ష్యమాణే ప్రథమ ముద్దీపనవిభావభూతస్య వసంతస్య వర్ణనాయాం కాముకత్వాధ్యా
రోపేణ వనస్థలీలనానాం కుటిలలోహితపలాశ కలికాభి ర్నవసంగమయోగ్యసఖితా
న్యత్రేక్షితాని పరమా మాచిత్యచారతాం ప్రతిపాదయన్తి.

వర్ణప్రకర్షే (104-28)-అత్ర కేవలకర్ణికారకుసుమవర్ణనామాత్రేణ విధాతృవాచ్యతా
గర్భే జైవ ప్రస్తుతశృంగారానుపయోగినా తదుద్దీపనవిభావోచితం న కిచ్చి దభిహితమ్

క్రోధం ప్రభో (132-71) - అత్ర పశ్యతో భగవత మ్రినేత్రస్య స్తరశరనిపాత
క్షోభే వర్ణ్యమానే తన్ని కారకోప ప్రశమాయ 'సంహర సంహర ప్రభోక్రోధ మితి యావ
ద్వచః ఖేదేవానాం చరతి తావద్భవనేత్రోద్భవః స వస్మిన్ దదనం భస్తావశేష మకార్షి'
దిత్యుక్తే సంహారావసరే రుద్రస్య భవాభిధాన మనుచిత మేవ

(c) సరస్వతీకంతాభరణమందు శ్రీభోజమహారాజు ఉదాహరించిన శ్లోకములు

పెక్కులగుటఁబట్టి వానింగూర్చిన వ్రాతలనుమాని, జిజ్ఞాసూపయోగార్థము పండిత జీవానందపుస్తక పుటలను తెలుపుచున్నాను: —

53 స్థితాః క్షణమ్, 94 మహీభృతః పుత్త్రీ, 97 తస్యై హిమాద్రేః, 157 మనీషితాః, 185 స త థేతి, 236 స్థితాఃక్షణమ్, 237 తతఃప్రభృత్యున్మదనా, 338 సదక్షిణాపాద్య, 352 యజ్వభిః సంభృతమ్, 372 కణ్ఠస్య తస్యాః, 406 ఉనేదినే, 412 నివార్యతామ్, 433 అరణ్యబీజాశ్చలి, 482 వపు ర్విరూపాక్షమ్, 482 తత్క్షణమ్, 485 అలం వివాదేన, 565 హర స్తు, 566 వివృణ్వతీ, 567 తం వీక్ష్య, 585 హిమవ్యపాయాత్, 583 తీవ్రాభిషజ్ఞ, 590 ఏవంవాదిని, 614 ఇయం మహేంద్రప్రభృతీక, 625 కపోలకణ్ఠాః, 668 అశోకనిర్భర్జిత, 638 ఆవర్జితా, 638 కణ్ఠస్య, 651 సత్యశ్శిరః, 651 మందాకినీ, 661 హృదయే వస సీతి, 667 మధుద్విరేఫః, 667 దదౌ సరః, 668 గీతాస్తరేషు, 668 పర్యాప్త, 691 ఇయమేత్య, 696 అద్యప్రభృతి, 705 అఖణ్డితమ్, 732 అనేన కల్యాణి, 749 తాం నారదః, 752 యధాశ్రుతమ్, 752 ఆలం వివాదేన.

(d) దరిద్రకవి యొకఁడు కాళిదాసునకు లోకజ్ఞానము చాల దని యిడినమొఱి. —

‘ఏకో హి దోషో గుణసన్నిహతే । నిమజ్జ తీర్థే రితి యో బభాషే
నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన । దారిద్ర్యో దోషో గుణరాశినాశీ.’

XII. కాళిదాసుకాలము క్రీ శ పూర్వము 56 వ సంవత్సర మని చారిత్రవేత్తల యాధునిక సిద్ధాంతము గ్రంథవిస్తరభయంబునంచేసి దానిని చర్చోపబృంహితముం గావింప కున్నాఁడ.

XIII. ప్రస్తుతకావ్యముపై వ్యాఖ్యానములు పెక్కులు కలవు. అన్నిటను మల్లి నాథుని సంజీవనియే యుత్కృష్టము. ఈ మహావిద్వాంసుఁడు క్రీ శ. 14 వ శతావధమున నుండె నని చరిత్రజ్ఞుల యభిప్రాయము

వే. వేంకటరాయశాస్త్రి.

శ్రీ.

కు మార స ం భ వ మ్.

ప్ర థ మ స్క ర్గః.

అ స్త్వ త్తరస్యాం దిశి దేవతాత్తా హిమాలయో నామ నగాధిరాజః
పూర్వాపరౌ వారినిధీ విగాహ్యా స్థితః పృథివ్యా ఇవ మానదన్డః. 1

టీక. — ఉత్తరస్యాం దిశి = ఉత్తర దిక్కునందు, దేవతాత్తా - దేవతా = వేల్పు-
ఆత్తా = అధిష్ఠాతగాఁగలవాఁడు, హిమాలయః - హిమ = మంచుయొక్క - ఆలయః = ఇల్లు,
నామ = అనిప్రసిద్ధుఁడయిన, నగ అధిరాజః = కొండల రాజు, పూర్వ అపరౌ వారినిధీ =
తూర్పుపడమరల సముద్రములను, విగాహ్యా = చొచ్చి, పృథివ్యాః = భూమియొక్క,
మానదన్డ ఇవ = కొలగట్టయో యనునట్లు, స్థితః = ఉన్నట్టివాఁడు, అస్తి = కలఁడు.

తా. — ఉత్తరదిక్కున దేవతాత్తయై మంచునకు ఇల్లు అని పేరు పొందినట్టిది
కొండల చక్రవర్తి కలదు అది తూర్పుపడమరల సముద్రములలోనికి వ్యాపించి భూమియొ-
క్క పైశాల్యమునకు సరిపడిన కొలఁతకట్టయో యన నొప్పుచున్నది

వ్యాఖ్యా.

మాతాపితృభ్యాం జగతో నమో వామాధజానయే

సద్యో దక్షిణదృక్పాతసంకుచద్వామదృష్టయే.

అస్తరాయతిమిరోపశాస్తయే శాస్తపావన మచిన్త్యవైభవమ్

తం నరం వపుషి కుష్ఠారం ముఖే మస్తహే కి మపి తున్దిలం మహాః.

శరణం కరవాణి శర్త్తదం తే చరణం వాణి చరాచరోపజీవ్యమ్

కరుణామస్పృశైః కటాక్షపాతైః కురు మా మమ్భు కృతార్థసార్థవాహమ్.

ఇ హాన్వయముఖే నైవ సర్వం వ్యాఖ్యాయతే మయా,

నామూలం లిఖ్యతే కిఞ్చి న్నాన పేక్షిత ముచ్యతే

భారతీ కాలిదాసస్య దుర్వాఖ్యా విషమార్చితా

ఏషా సంజీవినీ వ్యాఖ్యా తా మ ద్యోజ్జీవయిష్యతి.

అథ తత్రభవాత్ కాలిదాసః కుమారసంభవాఖ్యం కావ్యం చికిషుః 'ఆశీ
ర్నమస్క్రియా వస్తునిర్దేశో వా పి తత్తుఖమ్' ఇతి శాస్త్రాత్ కావ్యాదౌ వక్ష్యమాణా

ధాన్యగుణం వస్తు నిర్దిశతి - అస్తీ తి. - ఉత్తరస్యాం దిశి - అనే నాస్య దేవభూమిత్వం
 సూచ్యతే, దేవతాఽఽత్తాఽధిస్థాతా యస్య సః - ఏతే నాస్య వక్ష్యమాణ మేనకాపరి
 ణయ పార్వతీజననాది చేతనవ్యవహారయోగ్యత్వసిద్ధిః సూచితా, హిమ స్యాల్లయః స్థాన
 మితి హిమాలయః - హిమాలయో నామ హిమాలయ ఇతి ప్రసిద్ధః, అధికో రాజాఽధి
 రాజః * 'రాజాహఃసఖిభ్య స్త్వచ్' - న గచ్ఛ స్తీతి నగా అచలాః - తేషా మధిరాజో
 నగాధిరాజో ఽస్తి, కథంభూతః-పూర్వాపరౌ ప్రాచ్యపశ్చిమౌ, హరినిధీ సముద్రౌ,
 విగాహ్య ప్రవిశ్య, అత ఏన పృథివ్యా భూమే, ర్క్షానం హస్తాదినా పరిచ్ఛేదః * భావే
 ల్యుట్ - తస్య దణ్డః - యద్వా - మియతేఽనే నేతి మానమ్ * కరణేల్యుట్ - స
 చాసౌ దణ్డ శ్చ స ఇవ స్థితః - ఆయామపరిచ్ఛేదకదణ్డ ఇవ స్థిత ఇత్యర్థః, పూర్వాపర
 సోగరావగాహిత్యం చాస్య హిమాలయ స్యా స్త్యేవ, ఉక్తం చ బ్రహ్మణ్డపురాణే -

‘కైలాసో హిమవాం శ్చైవ దక్షిణే వర్షాపర్వతౌ

పూర్వపశ్చిమగా వేతా వణవాస్త రుపస్థితౌ.’

అత్ర హిమాచల సోభయాభివ్యాప్తిసామ్యా వ్తానదణ్డత్వే షాత్పేక్షణా దుత్
 ప్రేక్షాలంకారః - ‘ప్రకృతేఽప్రకృతగుణక్రియాదిసంబంధా దప్రకృతత్వేన ప్రకృతస్య
 సంభావన ముత్పేక్షా’ ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః.

అస్మిన్ సర్గే ప్రాయేణ వృత్త ముపజాతిః - క్వచి దిద్ద్రవజ్రోపేద్ద్రవజ్రే చ -
 తల్లక్షణం తు -

‘స్యాదిద్ద్రవజ్రా యది తౌ జగౌ గః, ఉపేద్ద్రవజ్రా జతజాస్తతో గౌ,
 అనన్తరోదీతలక్షభాజౌ పాదౌ యదీయా వుపజాతయ స్తాః’ ఇతి

యం సర్వశైలాః పరికల్ప్య వత్సం మేరా స్థితే దోగ్ధరి దోహదక్షే
 భాస్వన్తి రత్నాని మహాచాపధీ శ్చ పృథూపదిష్టాం దుదుహు ర్ధ్రత్రీమ్ 2
 టీక. - యమ్ = ఆహిమవంతుని, సర్వశైలాః = అన్ని కొండలును, వత్సం = దూడ
 నుగా, పరికల్ప్య = చేసినవై, మేరా = మేరుపర్వతము, దోహ దక్షే - దోహ = పిదుకుట
 యందు, దక్షే = నేర్పరియైన, దోగ్ధరి = పిదుకువాడుగా, స్థితే సతి = నిలిచి యుండఁగా,
 పృథూపదిష్టామ్ - పృథు = పృథుచక్రవర్తిచేత - ఉపదిష్టామ్ = ఇట్టిదని తెలుపఁబడిన,
 ధ్రుత్రీమ్ = భూమిని, భాస్వన్తి = వెలింగెడు, రత్నాని = మణులను, మహాచాపధీః = గొప్ప
 యోషదులను (మొలకలను), దుదుహుః = పిదికిరి

తా - పూర్వము పృథుచక్రవర్తి, యిగోవు భూదేవి సుమా యని, బోధింపఁగా
 కొండలన్నియు ధేనుమాప యయిన భూమిని, హిమవంతుని దూడనుగాఁ జేసి, మేరువును
 గొల్లవానినిగాఁ జేసి, ప్రకాశమానము లయిన రత్నములను గొప్ప మొలకలను పిదికించిరి.

వ్యా -- ఇతః పరం షోడశభిః శ్లోకై హిమాద్రిం వణయతి - తత్ర నగాధి
రాజత్వం నిర్వోధు మాహ - యమితి. — సర్వే చ తే శైలా శ్చ సర్వశైలాః * 'పూర్వ
కా లైక పూర్వ జరత్ పురాణ నవ కేవలాః సమానాధికరణేన' ఇతి సమాసః, యం హిమా
లయం వత్సం, పరికల్ప్య విధాయ, దోహదత్తే దోహనసమర్థే, మేరా దోగ్ధరి - స్థితే
సతి * 'యస్యైవ భావేన భావలక్షణమ్' ఇతి సప్తమీ, పృథూపదిష్టాం - పృథునా
వైశ్యే - సూపదిష్టామిద్భుక్తయా ప్రదర్శితాం, ధరిత్రీమ్ - గోరూపధరా మితి శేషః -
'గా ర్భాత్వా తు వసుంధరా' ఇతి విష్ణుపురాణాత్ * 'అకథితం చ ఇతి కర్తవ్యమ్,
భాస్వన్తి చ భాస్వత్య శ్చ భాస్వన్తి ద్యుతిమన్తి - ఓషధి విశేషణం చైతత్ * 'సపుంసక
మనపుంసకేన -' ఇత్యాదినా నపుంసకైక శేషః, రత్నాని మణీన్ జాలిత్రేషవస్తూని చ -
ని 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వపి' ఇతి విశ్వః - ని 'జాతౌ జాతౌ య దుత్కృష్టం త
ద్రత్న మితి కథ్యతే' ఇతి యాదవః, మహాపథీ శ్చ సంజీవనీప్రసృతీ శ్చ - క్షీరత్వేన
పరిణతా ఇతి శేషః - 'తాః క్షీరపరిణామినీః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, దుదహుః *
'దుహియాచి -' ఇత్యాదినా దుహే ర్ద్వికర్తృకత్వమ్ - అత్ర ప్రయోజకత్వేఽపి శైలా
నాం 'పఞ్చభి ర్హైలైః కషణి గ్రామం గ్రామణీః' ఇతివత్ తత్సమర్థాచరణాత్ కర్తృ
త్వేన వ్యపదేశః * దుహేః స్వరితేత్వేఽప్యకర్తృభిప్రాయవివక్షాయాం పరస్మైపదమ్;
అ త్రార్థే ప్రమాణమ్

'గా ర్భామి, రచలా సుర్వే కర్తారో, తత్ర పయాంసి చ
ఓషధ్య శ్చైవ భాస్వన్తి రత్నాని వివిధాని చ,
వత్స శ్చ హిమవా నాసీ, ద్విగ్ధా మేరు ర్మహాగిరిః' ఇతి,

ఏతేన వత్సస్య మాతుః ప్రేమాస్పదత్వా దస్య సారగ్రాహిత్యం గమ్యతే, తథా చాస్య
గస్య రత్నవిశేషభోక్తృత్వా న్న గాధిరాజత్వం యుక్త మితి భావః.

అత్ర హిమద్వర్ణనస్య ప్రకృతత్వాత్ తద్గతౌషధిరత్నానాం ద్వయానా మపి
ప్రకృతత్వాత్ తేషాం దోహనక్రియారూప సమానధర్మ సంబద్ధా దౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్ కేవలప్రాకరణికవిషయ స్తుల్యయోగితా నా మాలంకారః - త దుక్తమ్ -

'ప్రస్తుతానాం తథాఽన్యేషాం కేవలం తుల్యధర్మతః
దౌపమ్యం గమ్యతే యత్ర సా మతా తుల్యయోగితా.'

న చాత్ర రూపక పరిణామాద్యలంకారశక్త్యా కార్యా - తేషా మారోపమూలత్వాత్ -
హిమ సేమానలాదిషు వత్సత్వ దోగ్ధృత్వాదీనా మాగమసిద్ధత్వే నానారోప్యమాణ
త్వా దితి.

అనంతరత్నప్రభవస్య యస్య హినుం న సౌభాగ్యవిలోపి జాతమ్
ఏకో హి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీర్దోః కిరణే ప్సి వాఙ్మః. 3

టీక..—అన...స్య - అనంత = అంతములేని - రత్న = శ్రేష్ఠవస్తువులకు -
ప్రభవస్య = జన్మకారణమయిన, యస్య = ఆ ఈహిమవంతునికి, హినుం = మంచు,
సౌ...పి - సౌభాగ్య = సౌభాగ్యం - విలోపి = పోగొట్టునది, న జాతం = కాదా
యెను, హి = ఏల యనఁగా, గుణ సన్నిపాతే = గుణములయొక్క మొత్తములో, ఏకః
దోషః = ఒక్క తప్పు, తీర్దోః = చంద్రునియొక్క, కిరణేషు = వెలుంగులలో, అఙ్గ
ఇవ = మచ్చయుం బోలె, నిమజ్జతి = మునిగిపోవును

తా. — లెక్కలేని శ్రేష్ఠవస్తువులకు పుట్టినిల్లయిన యా హిమవంతునికి మంచువలన
సౌభాగ్యము తలుఁగ దాయెను, ఏలన, లోకములో అనేకగుణముల మొత్తములో
ఒక్క దోషము లెక్కకు రాదు గదా, చంద్రునివెలుంగులలో మచ్చ లెక్కకు రామియే
యందులకు ఉదాహరణము.

వ్యా. — నను హిమదోషదూషితస్య త స్యాత్యంత మనభిగమ్యత్వాత్ శ్వేత్రిణ
ఇవ పర్వ మపి సౌభాగ్యం విఫల మి త్యాశ జ్ఞానా - అనంతేతి — ప్రభవ త్యస్తా
దితి ప్రభవః కారణమ్ - అనంతానా మపరిమితానాం - రత్నానాం శ్రేష్ఠవస్తునాం -
ప్రభవస్య, యస్య హిమాద్రేః, హిమమ్ కర్తు, సుభగస్య భావః సౌభాగ్యం * 'హృ
దభిగన్ధిన్వస్తే పూర్వపదస్య చ ' ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - త ద్విలుమ్ప తీతి సౌభాగ్య
విలోపి సౌందర్యవిఘాతకం, న జాతం నాభూత్, తథా హి, ఏకో దోషో గుణసన్నిపాత
ఇహోః కిరణే ష్వఙ్గ ఇవ, నిమజ్జతి అన్తర్గత ఇత్యర్థః, న హి స్వల్పే దోషోఽమిత
గూఢాభిభావక ఏవ - కిం తు కశ్చి ద్వికలజ్ఞాదివ ద్ధౌ రభిభూయతే - అన్యథా
సర్వరమ్యవస్తుహానిప్రసక్తా దితి భావః

అత్రోపమానుప్రాణితోఽర్థాంతరన్యాసోఽలంకారః - తల్లక్షణం తు—

‘క్షేయః సోఽర్థాంతరన్యాసో వస్తు ప్రస్తుత్య కించన

తత్సాధనసమర్థస్య న్యాసో యోఽన్యస్య వస్తునః ’ ఇతి దణ్డీ.

య శ్చాప్సరోవిభ్రమమణ్డనానాం సంపాదయత్రీం శిఖరై ర్భిభర్తి
వలాహకచ్ఛేదవిభక్తరాగా మకాలసంధ్యా మివ ధాతుమత్తామ్. 4

టీక..—(కిం) చ = మఱియు, యః = ఆ హిమవంతుఁడు అప్స...త్రీమ్ -
అప్సరః = అప్సరయొక్క - విభ్రమ = విపర్యాసముతోడి - మణ్డనానామ్ =
అలంకారములను— సంపాదయత్రీమ్ = సమకూర్చునదియు, వలా...గామ్ - వలాహక =

మేఘములయొక్క - ఛేద = తునియలయందు - విభక్త = సంక్రమితమయిన - రాగామ్ = ఎఱుపు గలదియు, ఐన, ధాతుమత్తామ్ = సిందూరాదులు కలిగియుండుటను (సిందూరాదులనే అనుట), అ కాల సంధ్యామ్ ఇవ = కాలనియమము లేని సంజకెంజాయనుం బోలె, శిఖరైః = అగ్రములయందు, = విభర్తి = వహించుచున్నది

తా.—ఆ హిమవంతుని శిఖరములయందు సిందూరాది ధాతువులయొక్క యెఱ్ఱని కాంతి సంధ్యారాగమువంటిది సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము ఆకాశమున పర్వచుండును దానిం గని యచ్చరలు సంధ్యాకాలము కానప్పుడు సయితము సంధ్యాకాలమయిన దని భ్రమపడి, తాము రాత్రిభోగములకై అలంకారములు చేసికొనుటకు కాలమతీత మయిపోవు నని తలచి త్వరపడి తబ్బిబ్బుగా అలంకరించుకొనుటలో అందెలు చేతులప ఒడ్డాణము కరమునకు తొడుగుకొనుటవంటిపొరబాటులను గావింతురు.

వ్యా.—యశ్చేతి.—కిం చేతి చకారార్థః, యో హిమాద్రిః, అప్సరసాం, విభ్రమమన్జనాని విలాసాలంకరణాని - అథవా విభ్రమో విపరీతన్యాసః - వి. 'విభ్రమ స్త్వరయాఽకాలే భూషాస్థానవిపర్యయే' ఇతి దశరూపకాత్ - తేన మన్జనాని - తేషాం, సంపాదయిత్రీమ్ - ఏతద్ధాతురాగదర్శిన్యాఽప్సరసః సంధ్యాభ్రమేణ ప్రసాధనాయ త్వరంత ఇతి భావః - తదాత్వే భ్రాన్తిమదలంకారో వ్యజ్యతే * 'కర్తృకర్తృణోః కృతి' ఇతి కర్తృణి షష్ఠీ, వారిణాం వాహకా వలాహకా మేఘాః * పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః - తేషాం ఛేదేషు ఖణ్డేషు - విభక్తః సంక్రమితో - రాగో యయా తామ్ - ఏతే నాద్రే రభ్రజ్కుషత్వం గమ్యతే, ఇదం విశేషణద్వయం సంధ్యాయా మపి యోజ్యమ్, ధాతవః సిన్ధూరగైరికాదయః-అస్య స స్తీతి ధాతుమాన్ * నిత్యయోగే మతుష్ - తస్య భావో ధాతుమత్తా - తామ్ - ధాతుయోగిత్య మితిసంబంధోఽపి వాచ్యా గ్గః * 'సమాసకృత్తద్ధితేషు సంబంధాభిధానం భావప్రత్యయేన' ఇతి వచనాత్ - లక్షణయా నిత్యానువర్తిక ధాతు మిత్యర్థః, అకాలసంధ్యామివ అనియతకాలప్రాప్తసంధ్యామివ, శిఖరైః శృంగైః, విభర్తి ధత్తే

అత్ర సన్ధ్యాశబ్దస్య బాలివాచిత్యా జ్ఞాత్యుత్పేక్షా

ఆమేఖలం సజ్చురతాం ఘనానాం ఛాయా మధస్సానుగతాం నిషేవ్య ఉద్వేజితా వృష్టిభిః రాశ్రయస్తే శృంగాణి య స్యాతపవన్తి సిద్ధాః. 5

టీక.—సిద్ధాః = అణిమాదిసిద్ధులును ఒక తెగ దేవయోనులును, ఆమేఖలం = కొండనడిమివలకును, సంచరతాం = తిరుగులాడుచుండెడు, ఘనానాం = మేఘములయొక్క, ఛాయాం=నీడను, అథః సాను గతామ్ = క్రింది దరులను పొందియున్న దానిని,

నిషేవ్య = అనుభవించి, వృష్టిభిః = వానలచేత, ఉద్వేజితాః సంతః = చీకాకు పెట్టె
బడినవారై, యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, ఆతపవన్తి = ఎండగలవైన, శృంగాణి =
అగ్రములను, ఆశ్రయన్తి = చేరుదురు

తా — హిమవంతునినడుమువఱకు మేఘములు సంచరించుచుండుటం జేసి,
సిద్ధులు క్రిందిచటయలందు ఆమేఘముల నీడను అనుభవించుచు ఉండీ తటాలున వర్షము
కురియఁగానే ఆబాధ తప్పించుకొనుటకై ఎండకలిగిన వైశిఖరములకు పోవుదురు —
హిమవంతుఁడు మేఘమండలమునకన్న ఎంతయు నున్నతుఁడు - అని భావము.

వ్యా. — ఆ మేఘల మితి — సిద్ధా అణిమాదిసిద్ధా దేవయోనివిశేషా శ్చ - ని.
'పిశాచో గుహ్యాకః సిద్ధో భూతోఽమీ దేవయోనయః' ఇ త్యమరః, ఆ మేఘలాభ్య ఆ
మేఘలం నితమ్బపర్యంతమ్ - ని 'మేఘలా ఖణ్డబద్ధే స్యాత్ కాఞ్చీ శైలనితమ్బయోః'
ఇతి విశ్వః * 'ఆక్ష మర్యాదాభివిధ్యోః' ఇ త్యవ్యయీభావః, సంచరతాం, ఘనా
నాం మేఘానా - మధస్సానూని మేఘమణ్డలా దధస్తటాని-గతాం ప్రాప్తామ్ * 'గ్వి
తీయా శ్రితాతీతపతితగతాత్యస్తప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమాసః, ఛాయా మనాతపమ్ -
నీ. 'ఛాయా సూర్య ప్రియా కాన్తిః ప్రతిబిమ్బ మనాతపః', నిషేవ్య, వృష్టిభి, రుద్వేజి
తాః క్లేశితాః సంతః - ని 'ఉద్వేగః స్తిమితే క్లేశే భయే మన్థరగామిని' ఇతి శబ్దాన్లవః,
యస్య హిమాద్రే, రాతపవన్తి సాతపాని, శృంగా, శ్యాశ్రయన్తే ఆశ్రిత్య స్థితా ఇ త్యర్థః;
అతిమేఘమణ్డల మ సౌన్నత్య మితి భావః

పదం తుషారస్రతిధౌతరక్తం యస్మిన్నదృష్ట్వాఽపి హతద్విపానాం
విదన్తి మార్గం నఖరన్ధ్ర)ముక్తైర్ముక్తాఫలైః కేసరిణాం కిరాతాః. 6

టీక — యస్మిన్ = ఆ హిమాద్రయందు, కిరాతాః = బోయలు, తుష... క్తం -
తుషార = మంచుయొక్క - స్రుతి = ఓడికలచేత - ధౌత = కడుఁగఁబడిన-రక్తమ్ =
నెత్తురుగలదైన, (ఆ హేతువుచేతనే కనఁబడనిదైన), హతద్విపానాం-హత = చంపబడిన-
ద్విపానాం = ఏనుఁగులుగలవైన (అప్పుడే యేనుఁగులను చంపిన), కేసరిణాం = సింహ
ములయొక్క, పదం = జాడను, అదృష్ట్వా అపి = చూడకపోయినను, నఖ... క్తైః -
నఖ = గోళ్లయొక్క - రన్ధ్ర) = దోనెలచేత - ముక్తైః = వదలఁబడిన, ముక్తాఫలైః =
ముత్తములచేత, మార్గం = దారిని, విదన్తి = తెలిసికొందురు.

తా. — ఆ హిమాద్రయమందు, కిరాతులు అప్పుడే యేనుఁగును చీల్చిపోయిన
సింహమును చంపుటకై వెదకుచు ఏనుఁగునెత్తుటితోడి యా సింగంపు జాడను బట్టి
దాని గుహకుం బోవునపుడు, మద్యలో మంచు కరఁగి పాతెడు - జాలుచేత ఆ నెత్తుటి

జాడ కరంగిపోయి అగపడకపోయినను, అట నట ఆ సింగముయొక్క దోనెలవంటిగోళ్లలో నుండి రాలిన యేనుగుముతైములం గన్న వారయి, సింగము పోయినదారిని తెలిసిగొందురు

వ్యా — పద మితి — యస్మిన్నద్రౌ, కిరాతా, స్తుషార స్రుతిభి హిమనిష్యన్ దైః-
ధాతం త్కాలితం - రక్తం శోణితం యస్య త త్తథోక్తమ్, అతో దుర్గ్రహ మితి భావః,
హతా-ద్విపా గజః - యై స్తేషాం హతద్విపానాం, కేసరిణాం సింహానాం, పదం పాద
ప్రక్షేపస్థాన, మద్భ్రష్టోఽపి నఖరన్ ధౌ) ర్నఖద్రోణిభి-ర్నక్తై, ర్నక్తాఫలై, ర్నాగ్రం, విదన్తి
జానన్తి; అత్ర వ్యాధాః సింహఘాతినో గజేన్ద్రా శ్చ ముక్తాకరా ఇతి భావః -

‘కరీన్ద్ర) జీమూత వరాహ శబ్ధ మత్యాన్వేషి శుక్త్యుద్భవ వేణుజాని

ముక్తాఫలాని ప్రథితాని లోకే తేషాం తు శుక్త్యుద్భవ మేవ భూరి ,

న్యస్తాక్షరా ధాతురసేన యత్ర భూర్జత్వచః కుజ్జరబిన్దుశోణాః

వ్రజన్తి విద్యాధరసున్దరీణా మనన్దలేఖక్రియ యోపయోగమ్. 7

టీక — యత్ర = ఆ హిమవత్పర్వతమునందు, ధా .. సేన - ధాతు = సిందూరాది
గైరికద్రవ్యములయొక్క - రసేన = ద్రవముతో, న్య. . రాః - న్యస్త = ఉంపబడిన
(వ్రాయబడిన) - అక్షరాః = వర్ణములు గలవియు, కు .. ణాః - కుజ్జర = ఏనుగుల
యొక్క - బిన్దు = పొడలవలె - శోణాః = ఎఱ్ఱనివియు, విస, భూర్జత్వచః =
భుజపత్త్ర)నృక్షములపట్టలు, విద్యాధరసున్దరీణాం = విద్యాధరాంగనలకు, అన...యా -
అనన్ద = మదనసంబంధమైన - లేఖ = జాబులయొక్క - క్రియయా = చేత చేత-
(వలరాచజాబులుగా చేయబడుటచేత), ఉపయోగం వ్రజన్తి = అక్కఱకు వచ్చును

తా. — హిమాలయమందు, ఏనుగుపొడలు ఏ యెఱ్ఱతో ఆయెఱ్ఱ పయిన భూర్జ
పత్త్ర)వల్కులములను విద్యాధరాంగనలు, తమ ప్రియులకు సిందూరాదిగైరికములతో
చేసిన సిరాతో మరునిజాబులు వ్రాయుటకు కాగితములుగా ఉపయోగింతురు.

వ్యా. — న్యస్తాక్షరేతి — యత్ర హిమాద్రౌ, ధాతురసేన సిందూరాదిద్రవేణ -
ని. ‘శృంగారాదౌ విషే వీర్యే గుణే రాగే ద్రవే రసః’ ఇ త్యమరః, న్యస్తాక్షరా లిఖి
తవగ్నా, అత ఏన. కుజ్జరస్య - యే బిన్దుః వయోవిశేష భావినః పద్మకాఖ్యాః -
ని ‘పద్మకం బిన్దుజాలకమ్’ ఇ త్యమరః - త ఇవ శోణం రక్తవగ్నాః - లిఖితభాగే
స్వితి శేషః, భూర్జత్వచో భూర్జపత్త్ర)వల్కులాని - ని. ‘భూర్జపత్త్రో భుజో భూర్జో
మృదుత్వక్ చర్మికా అపి’ ఇతి యాదవః, విద్యాధరసున్దరీణామ్, లిఖ్యన్తే యేషు తే తే
ఖాః పత్త్రికాః - అనన్దస్య లేఖాః - తేషాం - క్రియయా కామవ్యజ్ఞకలేఖకరణే నే త్య
ర్థః, ఉపయోగ ముపకారిం, వ్రజన్తి; విద్యాజ్ఞానావిహారయోగ్యోఽయం శైల ఇతి భావః.

యః పూరయన్ కీచకరన్ధ్రభాగాన్ దరీముఖోత్థేన సమీరణేన

ఉద్గాత్య తా మిచ్ఛతి కిన్న రాణాం తానప్రదాయిత్య మి వోపగన్తుమ్ 8

టీక.—యః=ఆహిమవంతుఁడు, ద...న - దరీ=గుహయనెడు - ముఖ=నోటి నుండి - ఉత్థేన=లేచునట్టి, సమీరణేన=గాలితో, కీ...న్ - కీచక్ = బొంగువెదుళ్ల యొక్క - రన్ధ్ర=బొక్కలయొక్క - భాగాన్=ప్రదేశములను, పూరయన్=ఊడచు న్నవాడై, ఉత్ గాత్య తామ్=ఉచ్చస్థాయిలో పాడనున్నట్టి, కిన్న రాణాం=దేవగాయ కులకు, తానప్రదాయిత్యం=తానమును ఇచ్చువాడగుటను, ఉపగన్తుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్ఛతీవ=కోరుచున్నాఁడో యనునట్లు ఒప్పును.

తా.—గాంధారగ్రామంబున దేవగాయకులు పాడ నున్న సమయమందు, గుహ నుండి వెలువడుగాలి నిండుటచే బొంగువెదుళ్లు శబ్దించుచుండఁగా, ఆ హిమవంతుఁడు ఎట్లు ఒప్పురు ననఁగా, (లోకములో పాడఁబోవువారికి మఱియొకఁడు తన నోటిగా లితో వేణు వ్రాది తానము నొసంగువిధముగా) తానుచు ఆ దేవగాయకులకు తాన మొసం గఁ గోరుచున్నాఁడో యనునట్లు ఒప్పురును

వ్యా.—య ఇతి —యో హిమాద్రిః, దరీ గుహ - సైవ ముఖం - తస్మా దుత్థే నోత్పన్నేన * 'ఆత శ్చోపసగేన్' ఇతి క ప్రత్యయః, సమీరణేన వాయునా, కీచకా వేణువిశేషః - ని 'వేణవః కీచకా స్తే స్యు ర్యే స్వన స్త్యనిలోద్ధతాః' ఇ త్యమరః - తేషాం - రన్ధ్రభాగా ఇచ్ఛిద్రప్రదేశాన్, పూరయన్ ధమన్ - వాంశికోఽపి వంశర ధ్రాణి ముఖమారుతేన పూరయ తీతి ప్రసిద్ధిః, ఉద్గాత్య తాం దేవయోనిత్వా దుచ్చై గాన్ధారగ్రామేణ గానం కరిష్యతామ్ - ఉక్తం చ నారదేన -

‘షడ్జ మధ్యమ నామానౌ గ్రామా గాయన్తి నూనవాః,

న తు గాన్ధారనామానం, స లభ్యో దేవయోనిభిః.’ ఇతి,

కిన్న రాణాం దేవగాయకానాం, తానప్రదాయిత్యమ్ - తానో నామ స్వరాంతర ప్రవర్తకో రాగస్థితిప్రవృత్త్యాదిహేతు రంశాపరనామా వంశవాద్యసాధ్యః ప్రధాన భూతః స్వరవిశేషః - వి 'తాన స్త్వంశః స్వరో మతః' ఇ త్యభినవగుప్తః - 'గాతా యం యం స్వరం గచ్ఛేత్ తం తం వంశేన తానయేత్' ఇతి భరతః - తత్ప్రదానశీల త్వం తానప్రదాయిత్యం వాంశికత్వ, ముపగన్తు మిచ్ఛ తీ వే త్యుత్ప్రేక్షా, సా చ దరీ ముఖోత్థే నేత్యేకదేశవివర్తిరూపకోజ్జీవితా - ముఖసాధ్యత్వాత్ తానప్రదాయిత్యస్య, య తావయవరూపణా దవయవిరూపణం గమ్యతే త దేకదేశవివర్తి రూపకమ్-గమ్యతే చా త్రావయవినః పుంసో రూపణం యచ్ఛబ్దనిర్దిష్టే హిమాద్రా వి త్యలం బహునా.

కపోలకణ్ణాః కరిభి ర్వినేతుం విఘట్టితానాం సరళద్రుమాణాం
యత్ర స్రుతక్షీరతయా ప్రసూత సానూని గన్ధ స్ఫురభీకరోతి. 9

టీక — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, క...ణ్ణాః - కపోల = చెక్కులయొక్క -
కణ్ణాః = దురదలను, వినేతుం = పోగొట్టుకొనుటకై, కరిభిః = ఏనుగులచేత, విఘట్టి
తానాం = ఒరయబడిన, సరళద్రుమాణాం = దేవదారు వృక్షములయొక్క, స్రు...
తయా - స్రుత = కాటిన - క్షీరతయా = పాలుగలవి అగుటచేతను (పాలు గాటుటచేత),
ప్రసూతః = జనించినదైన, గన్ధః = వాసన, సానూని = చటియలను, స్ఫురభీకరోతి = తావికల
వానినిగా చేయును.

తా — ఆ హిమాద్రియందు ఏనుగులు తమ చెక్కిళ్ల దురద తీటుటకై దేవదారు
వృక్షములను తమ చెక్కిళ్లను తగిలించి రా పాడినప్పుడు ఆవృక్షములనుండి పాలుగాఱి
ఆ పాలపరిమళము చటియలం దంతటను వ్యాపించుచుండును.

వ్యా. — కపో లేతి. — యత్ర హిమాద్రౌ, కరిభి గజైః, కపోలకణ్ణా ర్దణస్థల
కణ్ణాతీ, ర్వినేతుమ్ అపనేతుం విఘట్టితానాం ఘోరతానాం, సరళద్రుమాణాం సం
బద్ధి, స్రుతాని కరికపోలఘోషణాత్ తురితాని - క్షీరాణి యేషాం తేషాం భోవస్తతా
తయా హేతునా, ప్రసూత ఉత్పన్నా, గన్ధః సానూని స్ఫురభీకరోతి; ఏతే నాస్య
గజాకరత్వం గమ్యతే - తథా చ గజాయుర్వేదే - వి. 'హిమవద్విద్యమలయా గజానాం
ప్రథవా నగాః' ఇతి

వనచరాణాం వనితాసఖానాం దరీగృహ్లాత్సజ్గ నిషక్తభాసః.

భవన్తి యత్రౌషధయో రజన్యా మతైలపూరా స్ఫురతప్రదీపాః. 10

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రియందు, రజన్యాం = రాత్రియందు, దరీ . సః -
దరీ = గుహలనెను - గృహ = ఇంట్లయొక్క - ఉత్సజ్గ = లోపలిప్రదేశములయందు -
నిషక్తి = తగులుకొన్న - భాసః = వెలుగుకలవైన, ఓషధయః = జ్యోతిష్ త్యాది
లతలు, వనితాసఖానాం = వనితానాం = అనురక్తకామినులకు - సఖానామ్ = చెలి
కాండ్రయిన (అనగా ఆకామినులగుడి క్రీడించుచున్న), వనచరాణామ్ = కిరాతు
లను, అతైలపూరా = నీయుక్క గింపు (అక్క-ఱ) లేనట్టి (నూనె యిడని), స్ఫురత
ప్రదీపాః - స్ఫురి = ముగిలే గలది - ప్రదీపాః = దీవియలు, భవన్తి = అగును.

తా. — ఆ హిమాద్రియందు, యాని అనుభవములతో గుహలలోపల రాత్రుల నుదన
క్రీడలం దెలు సుమయమున నా 'పరి ప్రదేశములను తమ వెలుంగులతో నిండించునట్లైన యం
దలి జ్యోతిష్ త్యాదిలతలే వారికి గా నగుటచే నుదరిదీపములుగా నుపయోగపడును.

వ్యా — వనేచరాణా మితి. — యత్ర హిమాద్రౌ, రజన్యాం, దర్యః కన్దరా
 ఏవ - గృహః - తేషామ్ - ఉత్పన్నే వ్యభ్యస్తరేషు - నిషక్తాః సంక్రాంతా - భాసో
 యాసాం తా, ఓషధయ స్తృణవ్యోతీంషి - వి 'అగ్నా వోషధీషు చ తేజో నిధాయ
 రవి రస్తం యాతి' ఇ త్యాగమః, వనితానాం సఖాయో వనితాసఖాః * 'రాజాహః
 సఖిభ్య స్త్వచ్' - తేషామ్ రమమాణానా మి త్యధః, వనే చర న్తీతి వనేచరాః కిరా
 తాః * 'చరే స్తః' ఇతి టప్రత్యయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యలుక్ -
 తేషాం వనేచరాణామ్, అతైలపూరాః అనపేక్షితతైలసేకా ఇ త్యధః, సురతే సురత
 కర్తృణి - ప్రదీపా, భవన్తి

అ త్రౌషధీ హ్వరోప్యమాణస్య ప్రదీపత్వస్య ప్రకృతసురతోపయోగిత్యాత్ పరి
 ణామాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'ఆరోప్యమాణస్య ప్రకృతోపయోగిత్యే పరిణామః'
 ఇతి, తథా ప్రదీపకారణ తైలపూరణ నిషేధా దకారణకార్యోత్పత్తిలక్షణా విభావనా
 చే త్యుభయోః సంస్పృష్టిః

ఉద్వేజయ త్యజ్జుళిపాష్ణిభాగా మా ర్గే శిలీభూతహిమే ౭.పి యత్ర
 న దుర్వహశ్రోణిపయోధరాంతా భిన్దన్తి మన్దాం గతి మశ్వముఖ్యః. 11.

టీక. — యత్ర = ఆహిమాద్రయం, మార్గే = దారి, శిలీ .. హిమే - శిలీభూత = గడ్డ
 కట్టిన - హిమే = మంచుగలదై, (అందుచేతనే), అజ్గు... గాఁ - అజ్గుళి = వ్రేళ్లయొక్కయు -
 పాష్ణి = మడమలయొక్కయు - భాగాఁ = ప్రదేశములను, ఉద్వేజయ త్యపి = క్లేశ
 పెట్టునదైనను, దుర్వ... ర్తాః - దుర్వహా = మోయుటకు కష్టమైన - శ్రోణి = పిఱుందుల
 చేతనే - పయోధర = పాలిండ్లచేతను - ఆర్తాః = పీడితలయిన, అశ్వముఖ్యః = కిన్న
 రాంగనలు, మన్దాం = మెల్లనయిన, గతిమ్ = నడకను, న భిన్దన్తి = మార్పరు.

తా. — ఆహిమాద్రయందు దారిలో పేరుకొన్న మంచుగడ్డచేత కాళ్లవ్రేళ్లకును
 మడమలకును క్లేశ మగుచున్నను కిన్న రాంగనలు పిఱుందులయొక్కయు కుచములయొక్క
 యు బరువుమూలమున తమ మెల్లని నడకను మార్పలేకుందురు.

వ్యా — ఉద్వేజయ తీతి. — యత్ర హిమాద్రౌ, శిలీభూతం ఘనీభూతం - హిమం
 యత్ర తస్మిన్, అత ఏవ, అజ్గులీనాం పాష్ణీనాం చ - భాగాఁ ప్రదేశా, నుద్వేజయ
 త్యతితైత్యాత్ క్లేశయ త్యపి, మార్గే, శ్రోణయ శ్చ పయోధరా శ్చ శ్రోణిపయోధరమ్ *
 ప్రాణ్యజ్జత్వా దేకవద్భావః - దుర్వహేణ దుర్ధరేణ - శ్రోణిపయోధరేణ - ఆర్తాః
 పీడితాః * ఆక్షపూర్వా దృచ్ఛతేః క్తః * 'ఉపసర్గా దృతి ధాతౌ' ఇతి వృద్ధిః, అశ్వా
 నాం ముఖావీవ ముఖాని యాసాం తా అశ్వముఖ్యః కిన్నరస్త్రియః - ఉష్ణముఖవత్
 సమానుః - ని. 'స్యాత్ కిన్నరః కింపురుష స్తురజ్జవదచూ మయుః' ఇ త్యమరః, మన్దాం

మన్థరాం, గతిం, న భిష్టన్తి న త్యజన్తీ త్యధః, పాదపీడాకరేఽప్యతిభారభగ్గుర శరీర తయా న శీఘ్రం గన్తుం శక్యత ఇతి భావః.

దివాకరాద్భ్రతుతి యో గుహాసు లీనం దివా భీత మి వాన్ధకారమ్,
క్షుద్రేఽపి నూనం శరణం ప్రపన్నే మమత్వ ముచ్చైశ్చిరనాం స తీవ.

టీక.—యః = ఆహిమవంతుఁడు, దివా = పగలు, భీతమివ = భయపడినదో
యనునట్లు (దివాభీత మివ = గుడ్లగుబనుంబోలె అనియు ధ్వని), గుహాసు = గుహల
యందు, లీనమ్ = దాగిన, అన్ధకారం = చీకటిని, దివాకరాత్ = సూర్యునివలన
నుండి, రతుతి = కూపాడుచున్నాఁడు, (క్షుద్రసంరక్షణము అనుచితమను నాశంకకు
సమాధానముం జెప్పచున్నాఁడు,) ఉచ్చైః శిరసామ్ = ఉన్నతులయినవారికి, శరణం
ప్రపన్నే = శరణుచొచ్చినట్టి, క్షుద్రే అపి=నీచునియం దయినను, సతి ఇవ = సజ్జనుని
యందుంబోలె, మమత్వమ్ = తనవాడను నభిమానము, (అస్తి = ఉండును)

తా — ఆ హిమవంతుఁడు పగటిని చేయువాఁడగు సూర్యునివలననుండి పగలు భ
యముచేత సూ యన తనగుహలయందు దాగినచీకటిని (గుడ్లగుబనుంబోలె) రక్షించుచు
న్నాఁడు క్షుద్రరక్షణము మంచిపనియా యనిన, ఉన్నతులకు శరణాగతునియందు వాఁ
డు క్షుద్రుడయినను నిశ్చయముగా సజ్జనునియం దెట్లో అట్లే తమవాఁడను నభిమానము
ఉండును.

వ్యా.—దివాకరా దితి.—యో హిమాద్రిర్దివా దివసే, భీతం భయావిప్ల మివ-
ఉలూకమి వేతి చ ధ్వనిః, గుహాసు లీన, మన్ధకారం ధ్వాన్తమ్, దివా దినం కరోతీతి
దివాకర స్తస్మా ద్దివాకరాత్ * ‘దివా విభా నిశా ప్రభా భాస్కరాంతా’ ఇ త్యాదినా
టప్రత్యయః * ‘భీతార్థానాం భయహేతుః’ ఇ త్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమి, రతుతి
త్రాయతే; నను క్షుద్రసంరక్షణ మనర్హ మి త్యాశ జ్ఞాపా —క్షుద్ర ఇతి.—
ఉచ్చైఃశిరసా మున్నతానాం, శరణం ప్రపన్నే శరణాగతే, క్షుద్రే నీచేఽపి, సతి
సజ్జన, ఇవ, నూనం, మమత్వం మ మాయ మిత్యాభిమానః, అ స్తీతి శేషః * మమశబ్దా
త్ప్రత్యయః. . అర్థాన్తరన్యాసోఽలంకారః.

లాఙ్కాలవిక్షేపవీసపిశోభై రిత స్తత శ్చన్ద్రమరీచిగౌరైః

య స్యాథయ క్తం గిరిరాజశబ్దం కుర్వన్తి వాలవ్యజనై శ్చమర్యః. 13

టీక.—చమర్యః = సవరపు మృగములు, ఇతస్తతః = ఇటునటు, లా...భైః -
లాఙ్కాల = తోఁకలయొక్క - విక్షేప = వీచుటచేత - విసర్పి = వ్యాపించుచున్న -

శోభైః = ప్రకాశముగలవియు, చ...రైః - చంద్ర) = చంద్రుని - మరీచి = కిరణముల
వలె గారైః = తెల్లనివియు, (అగు), వాలవ్యజనైః = వెండ్రుకలవీచోపులచేత, యస్య =
ఆ హిమవంతునియొక్క, గిరిరాజశబ్దం = కొండలతీడు అనుపేరిని, అర్థ = అర్థముతో -
యుక్తం = కూడుకొన్న దానినిగా, కుర్వంతి = చేయుచున్నవి.

తా. — చమరీమృగములు తమతోకలశోభ ఇటునటు నాడించుటచే వ్యాపిం
చుచుండగా, చంద్రకిరణములవలె తెల్లనివైన తమవెండ్రుకల వీచోపులచేత ఆ హిమవం
తునికిం గల కొండలతీడును సంజ్ఞను అన్వర్థముగా చేయుచున్నవి. — రాజు గావుననే
నిరంతరము వింజామరలతో వీవంబడుచున్నాడని భావము.

వ్యా. — లాఙ్గా లేతి - చమర్యో మృగీవిశేష, ఇత స్తో, లాఙ్గాలాని వాల
ధయః - ని. పుచ్చోఽస్త్రీ లోమలాఙ్గాలే వాలహస్త శ్చ వాలధిః' ఇ త్యమరః -
తేషాం - విక్షేపై ర్విధూననై - ర్విసర్పిణ్యో విస్పమరాః - శోభాః కాస్తయో -
యేషాం తై, శ్చంద్రమరీచిభిరివ - గారైః శుభ్రైః - ని. 'గౌరః కరీరే సిద్ధార్థే శుక్లే పీతేఽ
రుణేఽపి చ' ఇతి యాదవః * 'ఉపమానాని సామాన్యవచనైః' ఇతి సమాసః, వాల
వ్యజనై శ్చమరై ర్యస్య హిమాద్రే, గిరిరాజశబ్దం గిరిరాజ ఇతి సంజ్ఞామ్, అర్థయుక్త మభి
ధేయవంతం, కుర్వంతి, రాజామో, హి ఛత్త్రీచామరాదిచిహ్ని తా ఇతి భావః.

యత్రాంశుకాక్షేపవిలజ్జితానాం యదృచ్ఛయా కింపురుషాజ్ఞానానామ్

దరీగృహద్వారవిలమ్బిబిమ్బా స్తిరస్కరిణ్యో జలదా భవంతి. 14

. టీక. — యత్ర = ఆ హిమాద్రియందు, అం...నామ్ - అంశుక = వస్త్రమును - ఆక్షేప
లాఙ్గివైచుటచేత - విలజ్జితానాం = మిక్కిలి లజ్జవొందిన, కింపురుషాజ్ఞానానాం = కిన్నర
సుందరులకు, యదృచ్ఛయా = దైవవశమున, దరీ...మ్బాః - దరీ = గుహలనెడు - గృహ =
ఇండ్లయొక్క - ద్వారేషు = వాకిండ్లయందు - విలమ్బి = వ్రేలుచున్న - బిమ్బాః = మండల
ములు గల్గవైన, జలదాః = మేఘములు, తిరస్కరిణ్యః = తెరలు, భవంతి = అగును.

తా. — ఆ హిమవత్పర్వతమందు, గుహలలో కిన్నరాంగనలు తమ వలువలను పురు
షులు తటాలున లాఙ్గివైవఁగా లజ్జితలై యున్న సమయమందు, ఆకస్తికముగా గుహద్వార
మునకు వచ్చి వ్రేలుచుండు మమ్ములు తెరలుంబోలె వారిసిగ్గును కాపాడును.

వ్యా. — య త్రేతి — యత్ర హిమాద్రౌ, అంశుకాక్షేపేణ వస్త్రాపహరణేన -
విలజ్జితానాం, కిం పురుషాజ్ఞానానాం కిన్నరస్త్రీణాం, యదృచ్ఛయా దైవగత్యా, దరీ
గృహద్వారేషు - విలమ్బి బిమ్బా లమ్బమాన మణ్డలా, జలదాః, తిరస్కరిణ్యో జవ
నికా, భవంతి - ని. 'ప్రతిసీరా జవనికా స్యాత్ తిరస్కరిణీ చ సా' ఇ త్యమరః
* 'తిరసోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి సత్వమ్.

అతః జలదే హ్వరోప్యమాణస్య తిరస్కరిణీత్వస్య ప్రకృతోపయోగిత్యాత్
పరిణామాలంకారః.

భాగీరథీ నిర్ఘర శీకరాణాం వ్రాధా ముహుః కమ్పితదేవదారుః [15
య ద్వాయు రన్విష్టమ్మగైః కిరాతై రాసేవ్యతే భిన్న శిఖణ్ణిబహాః.

టీక. — భాగీ. . రాణాం - భాగీరథీ = గంగయొక్క - నిర్ఘర = ప్రవాహము
యొక్క - శీకరాణాం = తుంపురులను, వ్రాధా = మోచితెచ్చునదియు, ముహుః = మాటి
మాటికి, కమ్పిత = కదల్పబడిన, దేవదారుః = సరళద్రుమములుకలదియు, భిన్న...ర్హః -
భిన్న = విప్పబడిన - శిఖణ్ణి = నెమళ్లయొక్క - బర్హః = కుంచెకలదియు, (అగునట్టి),
యద్వాయుః = ఆహిమవత్సర్వతపుగాలి, అ...గైః - అన్విష్ట = వెదకబడిన - మ్మగైః =
జంతువులుగలవారైన, కిరాతైః = బోయలచేత, రాసేవ్యతే = అనుభవింపబడును

తా. — ఆ హిమాద్రియందు వేటకై జంతువులను వెదకి అలసియున్న కిరాతులు,
గంగాప్రవాహంపుఁ దుంపురులచే చల్లనై మెల్లనై దారిలో దేవదారుద్రుమముల చిగు
ళ్లను పగిల్చి వానిపాలచే పరిమళవంతమై, తాము నడక వడికై నడుమునకు కట్టుకొన్న
నెమలికుంచెలను విప్పచు వీచెడు తెమ్మెరచేత, నేదదేరుదురు

వ్యా — భాగీర థీచి. — భాగీరథీ నిర్ఘర శీకరాణాం గంగా ప్రవాహ పాదః
కణానామ్ * కర్తణి షష్ఠీ, వ్రాధా ప్రాపకః * వ హే స్తృచ్, ముహుః పునః పునః
సద్యో వా - ని. 'పానఃపున్యే భృశార్థే చ సద్యో వా స్యా న్తుహుఃపదమ్' ఇతి వైజ
యన్తీ - కమ్పితా దేవదారవో యేన స తథోక్తః, భిన్నాని విశ్లేషితాని - శిఖణ్ణినాం
బర్హాణి గతిలాఘవార్థం కిరాతకటిబద్ధాని - యేన స తథోక్తః, క్రమా ద్విశేషణత్ర
యేణ శైత్య సౌరభ్య మాద్యా న్యుక్తాని, యస్య హిమాద్రే ర్వాయుః, అన్విష్టమ్మగై
ర్దార్శితమ్మగైః - శ్రాన్తై రితి భావః - ని 'అన్విష్టం దార్శితం మృగితమ్' ఇ త్యమరః
కిరాతై రాసేవ్యతే.

సప్తషిహస్తావచితావశేషాణ్యధో వివస్వా పరివర్తమానః [16
పద్మాని య స్యాగ్రసరోరుహాణి ప్రబోధయ త్యూర్ధ్వముఖైర్తయూఖైః.

టీక. — యస్య = ఆ హిమవంతునియొక్క, అగ్ర...హాణి - అగ్ర = ముఖ - సరో =
కొలంకులయందు - రుహాణి = మొలచినవైన, పద్మాని = తామరలను, సప్త . ణి - సప్తర్షి =
సప్తర్షులయొక్క - హస్త = చేతులతో - అవచిత = త్రుంపబడినవిగాక - అవశేషాణి =
మిగిలినవానిని, అధః = దిగువను, పరివర్తమానః = భ్రమించుచుండు, వివస్వా = సూర్యుఁ

డు, ఊర్ధ్వ ముఖైః=ఊర్ధ్వముగా వ్యాపించెడు, మయూఖైః=కిరణములచేత, ప్రబోధ
యతి=వికసిల్లజేయును.

తా.—హిమవంతుఁడు సూర్యమార్గముకంటెను ఉన్నతుఁడు, సప్తర్షిమండలము
సూర్యమండలముకంటెను పయిది, కావున, వారు హిమవంతుని పైభాగములందున్న తమ
చేరువసరస్సులలోని పద్మములను కొన్నింటిని మొగ్గలుగా నున్నప్పుడే పూజార్థము
కోసికొనఁగా, శేషించిన తామరలను ఆ సరస్సులకన్న అధఃప్రదేశములలో భ్రమించు
చుండుసూర్యుఁడు తనకిరణములలో ఊర్ధ్వముగా ప్రసరించువానిచేత వికసిల్లజేయును.

వ్యా.—సప్త ర్షీ తి.—సప్త చ తే ఋషయ శ్చ సప్తర్షయః * ‘దిక్సంఖ్యే సం
జ్ఞాయామ్’ ఇతి సమాసః - తేషాం - హస్తై - రవచితేభ్యో లూనేభ్యః - అవశేషా
ణ్యవశిష్టాని - ని ‘శేషోఽప్రధానే సంతాపే త్రి వ్యన్య త్రోపయుజ్యతే’ ఇతి కేశవః
* కర్తృణ్యబ్రుత్యయః, అనేన పద్మానాం సాఫల్యం సూచితమ్, యస్య హిమాద్రేః,
రోహంతీతి రుహాణి * ‘ఇగుపథజ్ఞాప్రీతిరః కః’ ఇతి కప్రత్యయః - అగ్ర ఉపరి - యాని
సరాంసి తేషు రుహాణి, పద్మా, న్యధః, పరివర్తమానో భ్రమన్, వివస్వాన్ సూర్య, ఊర్ధ్వ
ముఖై ర్మయూఖైః, ప్రబోధయతి వికాసయతి - న కదాచి దధోముఖైః - అతిమార్తాన్ద్ర
మణ్డలత్వా దగ్రభూమే రితి భావః, సప్తర్షిమణ్డలం ధ్రువా ద పూర్వార్ధ్వ మితి జ్యోతిషి
కాః, అత స్తేషా మగ్రసరోరుహభాగిత్యం యుక్తమ్.

యజ్ఞాజ్ఞయోనిత్వ మవేక్ష్య యస్య సారం ధరిత్రీధరణక్షమం చ
ప్రజాపతిః కల్పితయజ్ఞభాగం శైలాధిపత్యం స్వయ మన్వతిష్ఠత్. 17

టీక.—యస్య = హిమవంతునియొక్క, యజ్ఞా...త్వమ్ - యజ్ఞ = జన్నముల
యొక్క - అజ్ఞ=సాధనములకు - యోనిత్వమ్ = ప్రభవమైయుండుటను, ధరి...మం -
ధరిత్రీ=భూమిని - ధరణ=ధరించుటకు - క్షమం=శుమర్థమయిన, సారం చ=బలమును,
అవేక్ష్య=తెలిసికొని, ప్రజాపతిః=బ్రహ్మ, స్వయమ్ = తనంతటతానే, కల్పి...గం -
కల్పిత=నియమింపబడిన - యజ్ఞ భాగం=జన్నంపు బాలుగలయట్టి, శైల ఆధిపత్యమ్=
కొండలపై దొరతనమును, అన్వతిష్ఠత్=చేసెను.

తా.—ఆ హిమవంతుఁడు సోమలతాదియజ్ఞసాధనములకు పుట్టుచో టగుటయు,
భూమిని ధరించుటకు వలసిన బలము గలిగి యుండుటయును, పరికించి, బ్రహ్మచేవుఁడు
అతని యజ్ఞభాగమును కొండలపై దొరతనమును తనంతట తానే అనుగ్రహించెను.

వ్యా.—యజ్ఞా జ్ఞేతి.—యస్య హిమాద్రే ర్యజ్ఞాక్తానాం యజ్ఞసాధనానాం
సోమలతాదీనాం - యోనిః ప్రభవ - స్వస్య భావ స్తత్త్వమ్ - వి. ‘యజ్ఞాక్తార్థం

మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి విష్ణుపురాణాత్, ధరిత్రీధరణక్షమం భూభారధరణయోగ్యం, సారం బలం చ - ని. 'సారో బలే స్థిరాంశే చ' ఇ త్యమరః - అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా, ప్రజాపతిః బ్రహ్మ, స్వయ మేవ, కల్పితో వ్యవస్థాపతో యజ్ఞభాగో యస్మిన్ స్త త్తథో క్తమ్ - వి. 'సోమస్య రాజ్ఞః ఋరజ్ఞ, ఇన్ద్రోః శృణో, సిన్ధోః శిశుమారో, హిమవతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతే రితి భావః, శైలానా - మాధిపత్య మధిపతిత్వమ్ * 'ప త్యస్త పురోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రత్యయః, అన్వతిష్ఠత్ దదాతి స్తే త్యర్థః, ఉక్తం చ బ్రహ్మపురాణే -

‘శైలానాం హిమవంతం చ, నదీనాం చైవ సాగరమ్,
గర్ధర్వాణా మధిపతిం చకే చిత్రరథం విధిః.’ ఇతి.

స మానసీం మేరుసఖః పితౄణాం కన్యాం కులస్య స్థితయే స్థితిజ్ఞః [18
మేనాం మునీనా మపి మానసీయా మాత్మానురూపాం విధి నోపయేమే

టీక. — మేరుసఖః = మేరువుయొక్క చెలికాడును, స్థితిజ్ఞః = మర్యాద యెఱింగిన వాడును, (అగు), సః = ఆ హిమవంతుడు, పితౄణాం = పితృదేవతలయొక్క, మానసీం = మనస్సంకల్పమువలనఁ బుట్టినదానిని, మునీనామ్ అపి = యోగిబ్రహ్మవాదులకు సయితము, మానసీయామ్ = పూజ్యురాలును, ఆ...పామ్ - ఆత్మ = తనకు (హిమవంతునికి) - అను రూపాం = (కులశీలసౌందర్యుడలచేత) సమానురాలును, (అగు), మేనాం కన్యాం = మేన కాదేవి యనెడు కన్యను, విధినా = శాస్త్రముప్రకారము, ఉపయేమే = పెండ్లి యాయెను

తా — మేరుపర్వత మనెడు గొప్పబంధువు గలవాడును, శ్రుతిస్మృతి సంపన్నుఁ డగుటచేత మర్యాద యెఱింగినవాడును, అయిన యా హిమవంతుడు, పితృదేవతలమాన సిక పుత్రిని మునీశ్వరులకు సయితము పూజ్యురాలయినదానిని మేనక యను కన్యను యథాశాస్త్రము వివాహ మాయెను

వ్యా. — సంప్రతి కథాం, ప్రస్తాతి - స ఇతి — మేరోః సఖా మేరుసఖః - బంధుసంపన్న ఇతి భావః, స్థితిజ్ఞో మర్యాదాభిజ్ఞః -

ని. ‘ఉపేస్థితిః స్థితి జ్ఞేయా, స్థితిః కర్తవ్యపద్ధతిః,
స్థితిః స్థాన మపి ప్రోక్తం, వ్యవస్థాపి స్థితి ర్తతా,
రచనా స్థిరతా చాపి మర్యాదాపి స్థితి ర్తతా’

అనేన శ్రుతిస్మృతిసంపత్తిః సూచ్యతే, స హిమవాన్, పితౄణాం, మానసీ మనఃసం కల్పజన్యాం, మునీనా మపి మానసీయామ్ యోగబ్రహ్మవాదిభ్యాం పూజ్యా మి త్యర్థః - ఉక్తం చ విష్ణుపురాణే -

‘తేభ్యః శుభాస్పదం జ్ఞజ్ఞే మేనకా హరిణీ తథా,
 తే ఉభే బ్రహ్మవాదిన్యా యోగిన్యా చా పృథే ద్విజ’ ఇతి,
 ఆత్మనురూపాం కులశీలసౌందర్యాదిభిః సదృశీం, మేనాం మేనకాదే వీతి నామవతీం,
 కన్యాం, కులస్య స్థితయే ప్రతిస్తాయై, విధినా యథాశాస్త్రేణ ఉపయేమే పరిణీతవాన్ *
 * ‘ఉపా ద్యమః స్వకరణే’ ఇత్యాత్మ నేపదమ్ -

‘తేషాం తు మానసీ కన్యా మేనా నామ మహాగిరే,
 పత్నీ హిమవతో, యస్యాః పుత్రో మైనాక ఉచ్యతే’
 ఇతి బ్రహ్మపురాణాత్.

కాలక్రమేణాథ తయోఃప్రవృత్తే స్వరూపయోగ్యే సురతప్రసక్తే [19
 మనోరమం యశావన ముద్వహన్త్యా గర్భోభవదూభధర రాజపత్న్యః.

టీక.—అథ = అనంతరము, కాలక్రమేణ = కాలము గడచుచుండఁగా, తయోః =
 ఆ మేనకా హిమవంతులకు, స్వ .. గ్యే - స్వరూప = సౌందర్యమునకు - యోగ్యే = అను
 గుణమైన, సురత ప్రసక్తే = సురతవ్యాపారము, ప్రవృత్తే సతి = జరిగినది కాఁగా,
 మనోరమం = రమణీయమైన, యశావనమ్ = జవ్వనమును, ఉద్వహన్త్యా = తాల్చి
 యున్న, భూధర రాజ పత్న్యః = కొండల దొరి పెండ్లామునకు, గర్భః = కడుపు,
 అభవత్ = ఆయెను.

తా. — అనంతరము ఆ దంపతులకు కాలక్రమమున సౌందర్యయోగ్యమయిన
 సురతము జరుగఁగా మనోహరమయిన యశావనమందున్న యా పర్వతరాజుభార్యకు
 గర్భమాయెను.

వ్యా.— కాలక్రమేణేతి — అథ, కాలక్రమేణ గచ్ఛతా కాలే నే త్యర్థః,
 తయో ర్తేనకాహిమవతోః, స్వరూపయోగ్యే సౌందర్యానుగుణే - యద్వా - రూప్యతే
 నిశ్చయతేనే నేతి రూపం జ్ఞానం-త ద్యోగ్యే శాస్త్రానుసారిణీ త్యర్థః, సురతప్రసక్తే
 సురతకర్తృణి, ప్రవృత్తే సతి, మనోరమం యశావన ముద్వహన్త్యా, భూధరరాజపత్న్య
 మేనకాయా, గర్భోభవత్.

అనూత సా నాగవధూపభోగ్యం మైనాక మమోభినిధిబద్ధసఖ్యమ్

క్రమేణాపి పక్షచ్ఛిది వృత్రశత్రా వవేదనాజ్ఞం కులిశక్షతానామ్. 20

టీక.—సా = ఆ మేనకాదేవి, నా...గ్యమ్ - నాగవధూ = నాగాంగనలకు-ఉప
 భోగ్యమ్ = అనుభవ యోగ్యుఁడును, అమోభి...ఖ్యమ్ - అమోభినిధి = సముద్ర

నిత్యో - బద్ధ = కట్టబడిన (దృఢముగా చేసికొనబడి) - సఖ్యమ్ = చెలిమిగలవాఁడును, పక్షుచ్చిది - పక్ష = తుక్కలను - ఛిది = కోయువాఁడగు, వృత్రశత్రో = ఇంద్రుఁడు, కృద్ధే అపి = కోపగించినను, కులి...నామ్ - కులిశ = వజ్రాయుధము యొక్క - తుతానామ్ = గాయములయొక్క, అవేదనాజ్ఞం = నెప్పిని ఎఱుఁగనివాఁడును, (అగు), మైనాకమ్ = మైనాకుని, అనూత = కనియెను.

తా — ఆమే నకాదేవికి మైనాకుఁడను సుతుఁడు జనించెను. పర్వతములతుక్కలను వ్రక్కలించువాఁ డింద్రుఁడు కోపగించి వజ్రాయుధముం బ్రయోగించినను దాని దెబ్బను ఆ మైనాకుఁడు సముద్రమునం జొచ్చి తప్పించుకొని, సముద్రానికి నెచ్చెలియై, చిలువజవరాండ్రుకు నాయకుఁడై, చెలువారుచున్నాఁడు.

వ్యా.— అనూ తేతి.— సా మేనా, నాగవధూపభోగ్యమ్ నాగకన్యాపరిణేతార మి త్యర్థః, అమౌఘానిధినా బద్ధసఖ్యం సముద్రకృతమై త్త్రికమ్, సఖ్యమూలం సూచయతి - పక్షుచ్చిది పక్షుచ్చేత్తరి * 'సత్సాద్విష -' ఇత్యాదినా క్విప్ప్రత్యయః, వృత్రశత్రో, కృద్ధే కుపితే స త్యపి, కులిశతుతానాం వజ్రప్రహారాణామ్ * సంబద్ధసామాన్యేషస్త్రి, జానా తీతి జ్ఞః * 'ఇగుపధజ్ఞా -' ఇతి కప్రత్యయః, అవేదనానాం జ్ఞః - అథవా - వేదనాం జానా తీతి వేదనాజ్ఞః, * 'ఆతోఽనుపసర్గే కః' ఇతి కప్రత్యయః * 'ఉపపద మలిక్' ఇతి సమాసః - స న భవ తీ త్యవేదనాజ్ఞ - స్తమ్ కులిశతుతవేదనానభిజ్ఞ మిత్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, పక్షుచ్చేదోద్యతశక్రాత్ త్రాణాయ శరణాగమన మనయోః సఖ్యమూల మితి భావః, మైనాకం పుత్ర మనూత, సర్వపర్వతపక్షుచ్చేదేఽప్యయ మచ్చిన్న పక్ష - ఏ వేతి మైనాక సోత్కర్షః - తాదృక్పుత్రవత్వం హిమాద్రే రితి సార్థకం మైనాకస్య వర్ణనమ్ -

‘పితా న జ్ఞాయతే యస్యా, భ్రాతా యది న విద్యతే,

నూపయచ్ఛే త్తు తాం కన్యాం ధర్మలోపభయాత్ సుధీః’

ఇ త్యభ్రాతృకకన్యాపరిణయనిషేధాత్ - ప్రకృతే పార్వతీ భ్రాతృమ త్యే వేతి సూచనార్థం మైనాకవర్ణన మితి తాత్పర్యాధః.

అ థావమానేన పితుః ప్రయుక్తా దక్షస్య కన్యా భవ పూర్వపత్నీ సతీ సతీ యోగ విస్మయదేహ తాం జన్త నే శైలవధూం ప్రపేదే. 21

టీక.— అథ = అనంతరము, దక్షస్య = దక్షప్రజాపతియొక్క, కన్యా = కూతురు, భ...త్నీ - భవ = శివునియొక్క - పూర్వ = తొంటి - పత్నీ = భార్య, సతీ = పతివ్రత, (అగు), సతీ = సతీదేవి, పితుః = తండ్రియొక్క (తండ్రిచేసిన), నివమానేన = (స్వభర్తృ) తిరస్కారముచేత, ప్రయుక్తా = ప్రేరింపబడినదై, యో

గేన = యోగమార్గమున, వి..హా - విస్ఫుప్త = విడువబడిన - నేహా = ఒడలుకలదై,
జన్తనే = (వెండియు) పుట్టువుకై, తాం = ఆ, శైలవధూం = కొండభార్యను (మేన
కాదేవిని), ప్రపేదే = పొందెను

తా.—అనంతరము శివుని తొంటిభార్య యయిన పతివ్రత దక్షపుత్రి సతీదేవి,
తనతండ్రి (దక్షుడు) తన భర్తకు చేసిన తిరస్కారముచేత ప్రేరితురాలయి యోగమార్గ
మున ఆదేహమును త్యజించి, మరల జన్మించుటకై ఆ మేనకాదేవిని చేరెను.

వ్యా—అ థేతి —అథ మైనాకజననానంతరం, దక్షస్య ప్రజాపతేః, కన్యా,
భవస్య హరస్య, పూర్వపత్నీ పూర్వభార్యా, సతీ పతివ్రతా - ని. 'సతీ సాధ్వీ పతి
వ్రతా' ఇ త్యమరః, సతీ నామ దేవీ, పితృ దక్షస్య * కతారి షష్ఠీ, అవమానేన స్వభ
ర్తృవజ్ఞయా, ప్రయుక్తా ప్రేరితా, యోగేన యోగమార్గేణ, విస్ఫుప్తదేహా త్యక్తదేహా
సతీ, జన్తనే పునరుద్భవాయ, తాం శైలవధూం మేనకాం, ప్రపేదే అత్ర పురా కిల
సతీదేవీ దక్షాభ్యురే తత్కృతాం స్వభర్తృవజ్ఞా మసహమానా పితరం ప్రసూం చోపేక్ష్య
మత్కృతవ్యకార్యం త్వజ్ఞామా తైవ కరిష్య తీతి నిధార్య దేవకార్యాణి సాధయితుం
చ యోగాగ్ని నా స్వశరీరం దదా హేతి పురావృత్తకథా ౭.నుసంధేయా.

సా భూధరాణా మధిపేన తస్యాం సమాధిమత్యా ముదపాది భవ్యా
సమ్యక్ప్రయోగా దపరిక్షతాయాం నీతావి వోత్సాహగుణేన సంపత్.

టీక.—భవ్యా = కల్యాణియయిన, సా = ఆ సతీదేవి, భూధరాణాం =
పర్వతములయొక్క - అధిపేన = దొరయైన హిమవంతునిచేత, సమాధిమత్యాం =
(సంతతికొఱకైన) నియమముగలదైన, తస్యాం = ఆమేనకాదేవియందు, సమ్యక్ ప్రయో
గాత్ = చక్కగా నడిపించుటచేత, అపరిక్షతాయాం = చెడిపోని, నీతా = నయ
మునందు, ఉత్సాహగుణేన = ఉత్సాహశక్తిచేత, సంపత్ ఇవ = జయశ్రీయుం బోలె,
ఉదపాది = జననమొందింపబడెను.

తా. — కొండలరాయనివలన మంచినంతానముకై వ్రతములు నేయుచున్న యా
మేనకాదేవియందు - ఉత్సాహశక్తివలన చక్కగా ప్రయోగింపబడినదగుటచేత చేడ్వ
డిని నీతియందు సంపదయుంబోలె - ఆసతీదేవి జనన మొందెను.

వ్యా.— సేతి.— భవ్యా కల్యాణీ, సా సతీ, భూధరాణా మధిపేన హిమ
వతా, సమాధిమత్యాం నియమవత్యాం - సమాధిః సంతత్యథాం నియమవిశేషః - త
మ్యక్ప్రయోగాం, తస్యాం మేనకాయాం, సమ్యక్ప్రయోగాత్ సాధ్వీచరణా ద్దేహో రసరి
క్షితాయా మభ్రష్టాయాం, నీతా, పుత్సాహగుణే చూత్సాహశక్త్యా * కర్తా

ఉదపా ద్యుత్పాదితా * ఉత్పద్యతే ణ్యస్తాత్ కర్తణి లుక్ * 'చిణ్ భావకర్తణోః' ఇతి చి ణ్యుత్పయః * 'చిణో లుక్' ఇతి తస్య లుక్.

ప్రసన్నదిక్ పాంసువివిక్తవాతం శఙ్ఖస్వనానంతరపుష్పవృష్టి
శరీరిణాం స్థావరజఙ్గమానాం సుఖాయ తజన్తదినం బభూవ. 23

టీక.—ప్ర...దిక్ - ప్రసన్న = నిర్తలమయిన - దిక్ = దెసలుగలదియు, పాం...
తమ్ - పాంసు = ధూళిచేత - వివిక్త = రిక్తమయిన - వాతం = గాలిగలదియు, శ...
ష్టి - శఙ్ఖ=చిందములయొక్క - స్వన=ధ్వనికి - అనంతర=తర్వాతిదైన - పుష్పవృష్టి =
విరుల వానగలదియు, త ..నమ్ - తత్ = ఆపార్వతియొక్క - జన్తదినం = పుట్టిన
దినము, స్థా...నాం - స్థావర=అచరములును - జఙ్గమానాం = చరములును అగు, శరీరి
ణాం = ప్రాణులకు, సుఖాయ బభూవ = సుఖము నొసంగెను.

తా —పార్వతీదేవి జననమయిన దినమందు దిక్కులు నిర్తలము లయినవి, గాలిలో
దుమారము పోయినది, దేవతలు శంఖము లూడి పూలవానలు గురిసిరి, చరాచరము లగు
ప్రాణుల కెల్ల సుఖము కలిగినది.

వ్యా.—ప్రసన్నేతి — ప్రసన్నా నిర్తలా - దిశో యస్మిన్ స్తత్ ప్రసన్న
దిక్, పాంసువివిక్తా రజోరహితా - వాతా యస్మిన్ స్తత్ తథోక్తమ్, శఙ్ఖస్వస్వ
నాత్ స్వనస్వ వాఽనంతరం పుష్పవృష్టి ర్యస్మిన్ స్తత్ తథోక్తమ్, తస్యాః పార్వత్యా,
జన్తదినమ్, స్థితిశీలాః స్థావరాః - శైలవృక్షాదయః * 'స్థేశభాసపిసకసో వరచ్' ఇతి
వరచ్ఛ్రుత్యయః * జఙ్గమ్యస్తే భృశం గచ్ఛ స్థితి జఙ్గమా - దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదయః - స్థా
వరా శ్చ జఙ్గమా శ్చ తేషాం ద్వయానా మపి శరీరిణాం, సుఖా యానందాయ, బభూవ.

తయా దుహిత్రా సుతరాం చకాసే స్ఫురత్ప్రభామణ్డలయా సవిత్రీ
విదూరభూమి ర్నవమేఘశబ్దౌ దుద్భిన్నయా రత్నశలాక యేవ. 24

టీక.—స్ఫు ..యా - స్ఫురత్ = మెఱయుచున్న - ప్రభా = దీప్తియొక్క-
మణ్డలయా = ఆవర్ణముకలిగినట్టి, తయా దుహిత్రా = ఆ కొమరితచేత, సవిత్రీ = తల్లి,
విదూరభూమిః = విదూర (పర్వతమునకు చెంగటి) పుడమి, న. .త్ - నవ = క్రొత్త-
మేఘ = మొగిలుయొక్క - శబ్దౌత్ = ఉఱుమువలన, ఉద్భిన్నయా = మొలచిన,
రత్నశలాకయా ఇవ=మణిమొలకచేతనుం బోలె, సుతరాం = మిక్కిలి, చకాసే =
వెలింగెను.

తా.—మెఱయుచున్న దేహదీప్తిమండలముతోడి యా జనించిన కూతును ఒడిలో
నిడుకొని ఆ మేనకాదేవి యెట్లు వెలింగె ననగా, విదూరపర్వతప్రాంతభూమి క్రొత్తము

బుద్ధయొక్క యుటుమునకు | మొలచినదై జిగజిగమెఱయుచున్న పద్మరాగమణ్యంకుర
ముచేత నెట్లు వెలుంగునో అట్లు వెలింగెను

వ్యా.—తయేతి —స్ఫుర దుల్లసత్ - ప్రభావణ్ణలం యస్యాః తయా, దహిత్రా,
సవిత్రి జనయిత్రీ * 'స్ఫురతి నూతి నూయతి ధూ ఇలాదితో వా' ఇ తీడాగమః,
విదూర స్యాద్రేః ప్రాస్తభూమి ర్విదూరభూమిః -

వి. 'అవిదూరే విదూరస్య గిరే రుత్తుజ్జరోధసః

కాకతాలీయ(?) సీమాన్తే మణీనా మాకరో భవేత్.' ఇతి బుద్ధః,
నవమేఘశబ్దా, దుద్భిన్నయా, రత్నశలాకయా రత్నాఙ్కురేణేవ, సుతరాం, చకాసే
రరాజ

దినే దినే సా పరివర్ధమానా లబ్ధోదయా చాన్ద్రమసీవ లేఖా [25
పుపోష లావణ్యమయా నివశేషా జ్యోత్స్నాన్తరాణీవ కళాన్తరాణి.

టీక! —లబ్ధోదయా - లబ్ధ = పొందఁబడిన - ఉదయా = పుట్టుకకలదై (పొడిచి
న అని చంద్రరేఖాపరము), దినేదినే పరివర్ధమానా = ప్రతిదినము ఎదుగుచున్నదై, సా =
ఆ కుమారి, చాన్ద్రమసీ = చంద్రునిదైన, లేఖాఇవ = రేఖవలె, లావణ్య మయా =
కాంతివిశేష ప్రచురములయిన, విశేషా = అవయములను, జ్యో . . ణి - జ్యోత్స్నా =
వెన్నెలయందు - అన్తరాణి = దాఁగుటగలవైన (అనఁగా జ్యోత్స్నా మయములయిన),
కళాన్తరాణి ఇవ = వేటుకళలనుం బోలె, పుపోష = పెంచెను

తా — ఏవిధముగా చంద్రరేఖ పొడిచి దినదినము పెరుఁగుచు వెన్నెలతో నిండిన
వేటువేటు కళలచే పెంపొందు చుండునో, ఆ విధముగానే ఆ కుమారి జననమయి దిన
ముల క్రమమున ఎదుగుచు క్రొత్తకొత్త లావణ్యముతో నిండిన యవయవముల పెంపుచే
శోభించుచుండెను.

వ్యా.—దిన ఇతి —లబ్ధ ఉదయో యయా సా లబ్ధోదయా - ఉత్పన్నే త్యగ్ః-
అభ్యుది తే త్యగ్యత్ర, దినేదినే ప్రతిదినమ్, * 'నిత్యవీప్సయోః' ఇతి వీప్సయాం ద్విరుక్తిః,
పరివర్ధమానా - ఉభయత్ర సమాన మేతత్, సా బాలా, చన్ద్రమస ఇయం చాన్ద్ర
మసీ, లేఖేవ, లావణ్యం ప్రచురం యేషు తే లావణ్యమయాః - తాన్ లావణ్యమయాన్
కాన్తివిశేషప్రచురాన్ -

‘ముక్తాఘ్రేషు చ్చాయాయా స్తరలత్వమి వాన్తరా

ప్రతిభాతి య దశ్లేషు తల్లావణ్య మి హోద్యతే.’ ఇతి భూపాలః,

విశేషా నవయవాన్ - ని 'విశేషాఽవయవే వ్యక్తా' ఇ త్యుత్పలమాలాయామ్, జ్యో
త్స్నాయా మన్తర మన్తధాకనం యేషాం తాని జ్యోత్స్నాన్తరాణి జ్యోత్స్నయాఽన్త

హితాని - తస్య యా నీతి యావత్, అన్యః కలాః కలాంతరాణీవ * సుప్నుపేతి సమాసః-ని 'స్థా నాత్తి యాన్య తాదధ్య ర ధౌ' న్నధికా చాంతరమ్' ఇతి శాశ్వతః, పుషో షోపచితవతీ

ఇయం వాక్యోపమే త్యాహ దణ్డీ, తల్లక్షణం తు -

'వాక్యార్థేనైవ వాక్యార్థః కోఽపి య ద్యుపమీయతే
ఏకానేకేవశబ్దత్వాత్ సా తు వాక్యోపమా ద్విధా'

తాం పార్వతీ త్యాభిజనేన నామ్నా బంధుప్రియాం బంధుజనో జుహోవ,
ఉమేతి మాత్రా తపసో నిషిద్ధా పశ్చాదుమాఖ్యాంసుముఖీ జగామ. 26

టీక. - బంధుప్రియాం = బంధువులకు ప్రియయైన, తాం = ఆ కుమారిని, బంధుజనః = తండ్రి లోనగు బంధువర్గము, అభిజనేన = అభిజనమునుండి (అనగా పూర్వ బాంధవులనుండి) వచ్చిన, నామ్నా = పేరితో, పార్వతీ ఇతి = పార్వతి అని, జుహోవ = పేర్కొనెను, పశ్చాత్ = తర్వాత, మాత్రా = తల్లిచేత, ఉ = ఓసి, మా = వలదు, ఇతి = అని, తపసః = తపస్సునుండి, నిషిద్ధా = నివారింపబడినదై, సుముఖీ = శోభనమయిన ముఖము గల యాబాల, ఉ .. ఖ్యాం - ఉమా = ఉమ యనెడు - ఆఖ్యాం = నామధేయమును, జగామ = పొందెను.

తా. - పిత్రాదులకెల్ల అల్లారుముద్దుగా నుండుటంబట్టి తొలుత వా రామెకు ఆ పిత్రాదులను తెలిపెడి పార్వతి యను నానుము నిడిరి అనంతరము ఆమెను తల్లి (ఉ =) ఓపిల్లా (మా =) వలదు అని తపస్సునుండి మాన్పుటకై పలికినందున ఆమెకు ఉమ యని పేరు కలిగినది

వ్యా. - తా మితి. - బంధుప్రియాం, తాం బాలాం, బంధుజనః పిత్రాదిః, అభిజనా దాగతే నాభిజనేన - పిత్రాదిపూర్వసంబంధోపాధికే నే త్యర్థః * 'అభిజనాః పూర్వ బాంధవాః' ఇతి కాశికా, నామ్నా, పర్వత స్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ * 'త స్యాపత్యమ్' ఇ త్యుచ్చిత్యయః, ఇతి, జుహో వాహూతవాక్ * హ్వయతే ర్లిటి రూపమ్ - పర్వతజన్య త్వోపాధినా పార్వ తీతి నామ్నా ప్రసిద్ధి రితి భావః, పశ్చా దభిజననామప్రవృత్త్య నంతరం, మాత్రా జనన్యా, ఉ ఇతి సంబోధనే * 'ఉ ఇతి వితర్క సంబోధన పాద పూరణేషు' ఇతి గణవ్యాఖ్యానే - మాశబ్దో నిషేధే - ఉ హే వత్సే - మా మా కు, ర్వి త్యేవం రూపేణ, తపస స్తపశ్చర్యాయః * 'వారణార్థానామిప్పితః' ఇ త్యపాదా నత్వాత్ పశ్చమీ, నిషిద్ధా నివారితా, సతీ, సుముఖీ సా బాలా, ఉ మే త్యాఖ్యాం నామధేయ ముమాఖ్యాం, జగామ.

మహీభృతః పుత్రవతోఽపి దృష్టిస్తస్మి న్న పత్యే న జగామ తృప్తిమ్,
అనంతపుష్పస్య మథో హి చూతే ద్విరేఫమాలా సవిశేషసజ్గా. 27

టీక.—పుత్రవతః అపి=కూతులును కొడుకులును పలువురు గలవాఁడయినను,
మహీభృతః = (ఆ) పర్వతునియొక్క (హిమవంతునియొక్క), దృష్టిః = చూపు,
తస్యాం = ఆ పార్వతి యందు, తృప్తిం = తనివిని, న జగామ = పొంద దాయెను; హి =
అది సరియేగదా, అ...స్య - అనంత = లెక్కలేని - పుష్పస్య = పూవులు గలవాఁడ
యిన, మథోః = వసంతునియొక్క, ద్విరేఫ మాలా = తుమ్మెదల బారు, చూతే =
మావిపువ్వుమీఁద, సవి...జ్గా - సవిశేష = అతిశయముతోఁగూడుకొన్న - సజ్గా =
తగులము గలది.

తా.—కొమరులును కొమరితలును ఎందఱున్నను ఆ హిమవంతుని చూపు ఆ
పార్వతియందు తనివి నొంద దాయెను. ఇది యెట్లున్న దనఁగా - వసంతునియొక్క తు
మ్మెదలబారు నానాజాతుల పూవులు మితిలేక యుండఁగా మావిపూవుమీఁదనే ఎక్కు
వగా తగులుకొని యుండును గదా - అట్లున్నది.

వ్యా.—మహీభృత ఇతి — పుత్రా శ్చ దుహితర శ్చ పుత్రాః * ‘భ్రాతృ
పుత్రౌ స్వస్వదుహితృభ్యామ్’ ఇ త్యేకశేషః - తేఽస్య స స్తీతి పుత్రవాన్ * భూ
మార్థే మతుప్ - తస్య - పుత్రవతోఽపి బహ్వాపత్య స్యా పీ త్యర్థః, మహీభృతో
హిమాద్రే, దృష్టి శ్చక్షు, స్తస్మి - న్న పత్యే తోకే - ౧. ‘అపత్యం తోకం తయోః సమే’
ఇ త్యమరః - తస్యాం పార్వత్యా మి త్యర్థః, తృప్తిం న జగామ, తథా హి, అనంత
పుష్పస్య నానావిధకుసుమ స్యాపి, మథోర్వసంతస్య సంబంధినీ ద్విరేఫమాలా భృజపక్షి,
శ్చుతస్య వికారే చూతే చూతకుసుమే * ‘అవయవే చ ప్రాణోషధివృక్షేభ్యః’ ఇతి
వికారార్థోత్పన్న స్యాద్భ్రాతృయస్య లుక్ప్రకరణే * ‘పుష్పఫలమూలేషు బహులమ్’
ఇతి పరనాల్లప్, సవిశేషః సాతిశయః - సజ్గో యస్యాః సా తథోక్తా - ఆత్యంతాస
క్తే త్యర్థః.

ప్రభామహత్యా శిఖయేవ దీప, స్త్రిమార్గయేవ త్రిదివస్య మార్గః,
సంస్కారవత్యేవ గిరా మనీషీ, తయా స పూత శ్చ వేభూషిత శ్చ. 28

టీక.—ప్ర...త్యా - ప్రభా = వెలుతురుచేత - మహత్యా = ఎక్కువదైన,
శిఖయా = జ్వాలచేత, దీప ఇవ = దీవియ యెట్లో అట్లును, త్రిమార్గయా = మూడు
దారులయేటిచేత (మందాకినిచేత), త్రిదివస్య = స్వర్గముయొక్క, మార్గ ఇవ = త్రోవ
యెట్లో అట్లును, సంస్కారవత్యా = వ్యాకరణజన్యమయిన శుద్ధిగలయట్టి, గిరా =
వాక్కుచేత మనీషీ = పండితుఁడు ఎట్లో అట్లును, తయా = ఆ పార్వతిచేత, సః =

హిమవంతుఁడు, పూత శ్చ = పవిత్రీకరింపఁబడినవాఁడు ను, విభూషిత శ్చ = అలంకరింపఁబడినవాఁడు ను, (అయెను).

తా. — ఎక్కువ వెలుతురుగల జ్వాల దీపమునకును, స్వర్గ మర్త్య పాతాళలోకములం బ్రహ్మహిమచునదైన మిన్నేలు స్వర్గమార్గమునకును, వ్యాకరణముచేత శుద్ధమయిన వాక్కు పండితునికిని, ఎట్లు పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండునో, అట్లే పార్వతీదేవి హిమవంతునికి పవిత్రతాకారణముగాను అలంకారముగాను ఉండెను.

వ్యా. — ప్రభేతి. — ప్రభామహత్యా ప్రకాశాధికయా, శిఖయా జ్వాలయా, దీప ఇవ, శిఖాదీపయో రవయవావయవి భావా ద్భేదేన వ్యపదేశః, త్రయో మాగ్గా యస్యా స్తయా త్రిమాగ్గా మద్దాకిన్యా, తృతీయా ద్యోగ్లోక ఇతి త్రిదివః స్వర్గః * వృత్తి విషయే త్రిశబ్దస్య త్రిభాగవత్ పూరణార్థత్వమ్ - 'దీవ్యతే ర్ఘ్నాథే కవిధానం-దీవ్య స్త్య త్ర జనా ఇతి దివ' ఇతి తీరస్వామీ - తస్య మాగ్గ ఇవ, సంస్కారో వ్యాకరణజన్యా శుద్ధిః - తద్వత్వా, గిరా వాచా - ని. 'భ ద్ద్రేషం లక్ష్మీ ర్నిహితాఽధివాచి' ఇతి శ్రుతే రితి భావః, మనస ఈషా మనీషా - సాఽస్యా స్తీతి మనీషీ విద్వానివ * శక ధ్వాదిత్వాత్ సాధుః, తయా పార్వత్యా, స హిమవాక్, పూతః శోధిత శ్చ, విభూషిత శ్చ, అత్ర శిఖాగోరో రవిశిష్టయో రుపమానానర్హత్వా న్న విశేషణాధిక్యదోషః.

ఇయం మాలోపమా.

మద్దాకినీ నైకతవేదికాభి సా కన్దుకైః కృత్రిమపుత్తైశ్చ

రేమే ముహూ ర్మధ్యగతా సఖీనాం క్రీడారసం నిర్విశతీవ బాల్యే 29

టీక. — సా = పార్వతి, బాల్యే = పసితనమందు, క్రీ...సం - క్రీడా = ఆట లయొక్క - రసం = రుచిని, నిర్విశతీ ఇవ = అనుభవించునదియుం బోలె, సఖీనాం = చెలులయొక్క, మధ్యగతా = నడుమనున్నదై, మ . భిః - మద్దాకినీ = మిన్నేటి యొక్క - నైకత = ఇసుకబయళ్లయందలి - వేదికాభిః = అరంగులతోను, కన్దుకైః = బంతులతోను, కృ...శ్చ - కృత్రిమ = కల్పితములయిన - పుత్తైశ్చ శ్చ = బొమ్మల తోను, ముహూః = తఱచుగా, రేమే = ఆడుకొనుచుండెను

తా. — పార్వతి బాల్యమునందు ఆటలయొక్క రసమును అనుభవించునదియుం బోలె, తఱచుగా చెలులం గూడి మిన్నేటి యిసుక బయళ్లలో అరంగులు కట్టుచు, బంతులాడుచు, తాము చేసికొన్న బొమ్మలకు పెండిండ్లు లోనగు నుత్సవములు నేయుచు నుండెను.

వ్యా. — మద్దాకి నీతి. — సా పార్వతీ, బాల్యే వయసి, క్రీడానాం - రసః స్వా ద్భావచిత్తి యావత్ - తం క్రీడారసమ్ - ని. 'రసో గర్ధనే రసః స్వాదే' ఇతి విశ్వః,

నిర్విశ తీవ భుజ్జా నేవ - ని 'నిర్వేశో భృతిభోగయోః' ఇతి విశ్వః * 'ఆచ్ఛీనద్యో
ర్నుమ్' ఇతి వికల్పా న్నుమభావః, సఖీనాం మధ్యగతా సతీ, మన్దాకిన్యాః - సైకతేషు
పులినేషు - వేదికాభిః, కన్దుకైః, క్రియయా నిర్వృత్తైః కృత్రిమైః * 'ద్వితః క్త్రిః' ఇతి
క్త్రిప్రత్యయః * 'త్రేర్త్ మ్ని త్యమ్' ఇతి మబాగమ శ్చ, పుత్త్రికైః పాఞ్చాలికాభిః -
ని 'పాఞ్చాలికా పుత్త్రికా స్యా ద్వస్త్రదస్తాదిభిః కృతా' ఇ త్యమరః * 'సంజ్ఞా
యాం కణ్' ఇతి కన్ప్రిత్యయః, ముహూ రేమే

తాం హంస మాలా శ్శరదీవగక్తాం, మహశాపధీం న క్తమి వాత్త భాసః,
స్థిరోపదేశా ముపదేశ కాలే ప్రపేదిరే ప్రా క్తనజన్తవిద్యాః 30

టీక. - స్థి .. శాం - స్థిర = తిరమయిన - ఉపదేశాం = (పూర్వ జన్త సంబం
ధమయిన) శిక్షగలదైన, తామ్ = ఆ పార్వతిని, ఉపదేశ కాలే = శిక్షా సమయమందు,
ప్రా.. ద్యాః - ప్రాక్తన = తొల్లిటి - జన్త = పుట్టువుయొక్క - విద్యాః = విద్య
లు, శరది = పంటకారున, గక్తామ్ = గంగానదిని, హంసమాలాః ఇవ = అందలబా
రులుం బోలెను, నక్తం = రాత్రియందు, మహశాపధిం = ఒకానొక గొప్ప లతను,
ఆత్త భాసః ఇవ = దాని వెలుంగులుం బోలెను, ప్రపేదిరే = పొందినవి.

తా - స్థిరమయిన పూర్వ జన్త శిక్షగలదైన యాపార్వతికి విద్య నేర్చుకాలము
రాగానే ఆపూర్వజన్తవిద్య లన్నియు, శరత్కాలము రాగానే గంగకు హంసలబారు
లును, చీకటి పడగానే మహశాపధికి తన వెలుంగులును, ఎట్లు వచ్చునో అట్లు,
స్వయముగానే వచ్చినవి

వ్యా. - తా మితి. - స్థిరః స్థేయా - ముపదేశః ప్రాగ్భవీయో యస్యా స్తాదృ
శీమ్ - మేధావినీ మి త్యర్థః, తాం పార్వతీ ముపదేశకాలే, ప్రాక్తనజన్తవిద్యాః పూర్వ
జన్తాభ్యస్తవిద్యా ఇ త్యర్థః, శరది గక్తాం హంసమాలా ఇవ, నక్తం రాత్రౌ, మహశా
పధీం తృణవిశేష, మాత్త భాసః స్వదీప్తయ ఇవ, ప్రపేదిరే; ఉపమానసామర్థ్యా దుప
దేశ మన్తరే జ్ఞానేతి గమ్యతే.

అసంభృతం మణ్డన మజ్గయప్తే రనాసవాఖ్యం కరణే మదస్య [31

కామస్య పుష్పవ్యతిరిక్త మస్త్రం బాల్యా త్పరం సాధ వయః ప్రపేదే.

టీక. - అథ = అనంతరము, సా = పార్వతి, అజ్గ యప్తే = (చెలి) కట్టవంటి సన్నని
దేహమునకు, అసంభృతం = పెట్టని, మణ్డనం = తొడవును, అనాసవాఖ్యం = ఆసవము
(అనగా సుర) యకు ఆఖ్య (అనగా పేరు) లేనిదైన, మదస్య = ఉల్లాసమునకు, కర
ణమ్ = సాధనమునకు, కామస్య = మదసునికి, పు... క్తమ్ - పుష్ప = పువ్వులకంటె - వ్యతి

రి క్తమ్ = వేఱయిన, అస్త్రమ్ = బాణంబును, (అగునట్టిదానిని), బాల్యాత్ = పసితనమున కన్న, పరం = తరువాతిదియగు, వయః = ప్రాయమును, ప్రపేదే = పొందెను.

తా..—అంతట, పార్వతీదేవికి, నెమ్మేనికి పెట్టనితొడవును, మద్యము కాని యుల్లాససాధనంబును, పూవుకాని మదనబాణంబును, అగునట్టి యశావనము వచ్చెను

వ్యా — అసంభృత మితి — అథ సా పార్వతీ, అద్వయష్టే, రసంభృత మయత్న సిద్ధం, మణ్డనం ప్రసాధన, మనాసవాఖ్య మాసవాఖ్యారహితం, మదస్య, కరణం సాధనం, కామస్య, పుష్పవ్యతిరిక్త, మస్త్ర మస్త్రధూతం, బాల్యా చ్ఛైశవాత్, పర మనస్తరభావి, వయో యశావనం, ప్రపేదే ప్రాప; యశావనే నైవ హి యువతయః ప్రసాధ్యస్తే మాద్యస్తే కామ్యస్తే చెతి భావః

అశ్ర ద్వితీయపాద ఆసవరూపకారణాభావే ౭పి తత్కార్యమదోక్తే ర్విభావనా లంకారః, త దుక్తమ్ - 'కారణాభావే కార్యోత్పత్తి ర్విభావనా' ఇతి, ప్రథమత్వతీ యయో స్త్వారోప్యమాణయో ర్మణ్డనమదనాస్త్రత్వయోః ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామాలంకారః. తల్లక్షణం తూక్తమ్.

ఉక్తాంతం తూలికయేన చిత్రం, సూర్యాం శుభి ర్భిన్నమి వారవిన్దం, బభూవ తస్యా శ్చతురశ్రశోభి వపు ర్విభక్తం నవయావనేన. 32

టీక — నవ యశావనేన = ఎల జవ్వనముచేత (యశావనారంభముచేత), విభక్తం = స్ఫుటముగా తెలుపబడిన (విశాల జఘనాద్యవయములు గలదైన), తస్యాః వపుః = ఆమెయొక్క నెమ్మేను, తూలికయా = వాగిటతో, ఉన్మీలితమ్ = వన్నెయిడబడిన, చిత్ర మివ = చిత్రరువువలెను, సూ...భిః—సూర్య = ప్రొద్దుయొక్క - అంశుభిః = వెలుగులచేత, భిన్నం = విప్పబడిన, అరవిన్దమివ = తామరవలెను, చ...భిః—చతురశ్ర = ఎక్కువ తక్కువలు లేకుండ - శోభి = ప్రకాశించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా.—యశావనము రాగానే పార్వతీదేవియొక్క నెమ్మేను స్ఫుటముగా నేర్పడిన యవయవములుగలదై, ఆయాతావుల వన్నెలు పెట్టబడిన చిత్రరువువలెను, సూర్య కిరణములకు వికసిల్లిన తామరవలెను, ఎక్కువతక్కువలు లేక శోభిల్లఁ దొడంగెను.

వ్యా.—ఉన్మీలిత మితి..— నవయావనేన ప్రథమయావనేన, విభక్త మభివ్యజ్జిత పీనజఘనాదిసంస్థాన మి త్యధః, తస్యాః పార్వత్యా, వపు, స్తూలికయా కూర్చి కయా శలాక యే త్యధః - ని. 'తూలికా కథితా లేఖ్యకూర్చికా తూలశయ్యయోః' ఇతి విశ్వః, ఉన్మీలితం రజ్జనద్రవ్యే ణోద్భాసితం - సముత్క్రిణ్ణరూప మితి యావత్, చిత్ర మా లేఖ్య మివ, సూర్యాంశుభి, ర్భిన్నం వికసిత, అరవిన్దం పద్మమివ, చతస్రో2 ప్రాయా యస్య త చ్చతురస్ర మన్యూనాతిరిక్తం - యథా తథా - శోభత ఇతి చతు

రసశోభి * తాచ్ఛీలేయః ణినిః, బభూవ, చిత్రారవిందయో స్తూలికాతరణికిరణసంబంధ ఇవ
స్వతస్సిద్ధ వైయ వాఙ్మసౌప్తవస్య యావనప్రాదు రాభివో లభివ్యజ్ఞాకో బభూ వే త్యర్థః.

అభ్యున్నతాఙ్మనఖప్రభాభి ర్నితేపణా ద్రాగమి వోద్గిరన్తా

ఆజహ్రాతు స్తచ్చరణౌ పృథివ్యాం స్థలారవింద శ్రియ మవ్యవస్థామ్. 33

ఇదిమొదలు పదునేడు శ్లోకముల పార్వతీదేవి పాదాదికేశాంత వర్ణనము.

టీక. — అభ్యు...భిః - అభ్యున్నత = ఎత్తయిన - అఙ్మనఖ - బొట్టనప్రే
శ్లగోశ్లయొక్క - ప్రభాభిః = కాంతులమూలముగా, నితేపణాత్ = నిబ్బరముగా
(పెట్టుగా) ఉంచుట (మెట్టుట) చేత, రాగమ్ = (లోపలి) యెఱుపును, ఉద్గిరన్తా ఇవ =
వెడలఁగఁగ్గుచున్నవో యనునట్లున్నట్టి, తస్యాః చరణౌ = ఆమెయొక్కయడుగులు,
పృథివ్యామ్ = భూమిమీద, అవ్యవస్థాం = నిలుకడలేని (అనఁగా సంచరించుచున్న),
స్థ...యం - స్థల అరవింద = నేల తామరయొక్క - శ్రియమ్ = శోభను, ఆజహ్రాతుః =
వహించినవి.

తా. — పార్వతీదేవి సంచరించునప్పుడు ఎత్తయిన బొట్టనప్రేశ్లగోశ్ల కాంతులమూ
లముగా, — నిబ్బరముగా మెట్టుటవలన లోనిర క్తిమను వెలికిఁ గఁగ్గుచున్నట్లు ఒప్పుచు
న్నయామెపాదములు, నేలమీద సంచరించుచున్న మెట్టతామరలో యనునట్లు శోభిల్లు
చుండెను.

వ్యా. — దేవతా నాం రూపం పాదాఙ్మనఖప్రభృతి వర్ణ్యతే, మానుషాణాం కేశా దా
ర శ్లేతి ధార్మికాః. — సంప్రతి సప్తదశభిః శ్లోకైః పార్వత్యాః పాదాదికేశాన్తవర్ణన
మారభతే - అభ్యున్నతేతి. — అభ్యున్నతయో రఙ్మనఖయోః - ప్రభాభి ర్నిమిత్తేన, నితే
పణా నిర్భరన్యాసో ధ్యోః, రాగ మన్తగతం లోహిత్యమ్ - ని. 'రాగః క్లేశాదికే
రక్తే మాత్సర్య లోహితాదిషు' ఇతి శాశ్వతః, ఉద్గిరన్తా వమన్తా - బహి ర్నిస్సారయన్తా
వికస్థితా - విత్యభః, ఆ త్రోద్గిరతే గౌణాభత్యాన్న గ్రామ్యతాదోషః - ప్రత్యుత
గౌణ ఏష - యథా ౭౭ హ దణ్డీ -

‘నిష్ఠూతోద్గిణావాన్తాది గౌణవృత్తివ్యపాశ్రయమ్

అతిసుందర మన్యత్ర గ్రామ్యకఠ్యం విగాహతే.’ ఇతి,

తస్యా శ్చరణౌ తచ్చరణౌ, పృథివ్యా, మవ్యవస్థాం వ్యవస్థారహితామ్ - ఏక త్రావస్థాన
రహితామ్ - సంచారిణీ మిత్యభః, స్థలారవిందశ్రియ మాజహ్రాతుః; స్థల విశేషణా ని
యతరాహిత్యలాభః - అత్ర సాముద్రికాః -

‘యస్యా రక్తతలా పాదా వున్నతాగ్రా తలస్పృశా

నిరూఢగుల్ఫా నిహతా సా స్యా స్మృపతిసమ్మతా.’ ఇతి.

అ త్రోపమానధర్మ స్వారవిష్టశ్రియ శ్చరణయో రుపమేయయో రసంభవా దర విష్టశ్రియ మివ శ్రియ మితి ప్రతిబిమ్బికరణా త్తేషా నిదర్శనాలంకారః, సా చ సం బద్ధేన సంబద్ధలక్షణా తిశయో క్త్యనుప్రాణితా, అవ్యవస్థా మి త్యనేన స్థలారవిష్టస్య స్థైర్యసంబద్ధేన ప్యసంబద్ధాభిధానాత్ ; నిదర్శనాలక్షణం తు -

‘అసంభవద్ధర్మయో గా దుపమానోపమేయయోః

ప్రతిబిమ్బక్రియా గమ్యా యత్ర సా స్యా నిదర్శనా.’ ఇతి.

సా రాజహంసై రివ సన్నతాజ్ఞీ గతేషు లీలాశ్చితవిక్రమేషు

వ్యనీయత ప్రత్యుపదేశలుబ్ధై రాదిత్సుభి న్నూపురశిష్టతాని. 34

టీక.—ప్రత్యు ..బ్ధైః - ప్రత్యుపదేశ (తమచేయునుపదేశమునకు) బదులుగా (ఆమెసేయు) నొకయుపదేశమందు - లుబ్ధైః=కోరికకలవియు, నూ...ని - నూపుర = అందెలయొక్క - శిష్టతాని=(ఇంపైన) రవళిని, ఆదిత్సుభిః = గ్రహింపఁ గోరినవియు, (నగు), రాజహంసైః = రాయంచలచేత, సన్నతాజ్ఞీ - సన్నత = (కుచభారముచేత) వంగిన - అజ్ఞీ = దేహముగలదైన, సా = ఆపార్వతీదేవి, లీ...షు - లీలా = వీలాస ముచేత - అశ్చిత = ఒప్పుచున్న - విక్రమేషు = మెట్టుటకలవైన, గతేషు = నడకల విషయమై, వ్యనీయత ఇవ = నేర్పఁబడెనా యేమి?

తా — స్తనభారముచేత నించుకవంగిన యాపార్వతియొక్క అందెలయుశంఝుశ నాదముతోడి యొయ్యారపునడక యెట్లుండె ననఁగా — రాయంచ లే మయిన ఆమె కొక విద్యను తామునేర్పి ఁందులకు బదులుగా ఆమెవలన తామొకవిద్యను నేర్చుకొంద మని, ఆమెయందియలయొక్క యించురవళివంటిసూతను తాము ఆమెవలన నేర్చుకొను టకై యామెకు ఒయ్యారముచేత ఒప్పిద మగునట్లుగా మెట్టుచు నడువ నేర్పినవా యమ న ట్లుండెను. — ఆపార్వతియొక్క యొయ్యారపునడకలు హంసనడకలవలెనుండెననియు, అందెలరవళి ఆహంసల మంజుకూజితములకన్న మనోహరముగా నుండె ననియు, ఆమె నడచునప్పుడు ఆయందెలశబ్దము స్వజాతిపక్షిపిలు పని భ్రమపడి హంసలు కూడ వచ్చు చుండె ననియు భావము.

వ్యా.— నేతి.— ప్రత్యుపదేశలుబ్ధైః -

వి ‘గురుశుశ్రూషయా విద్యా పుష్కలేన ధనేన వా

అథవా విద్యయా విద్యా చతుర్థీః సూపపద్యతే.’

ఇతి న్యాయా దితి భావః - స్వవిద్యాదానేన పరవిద్యాగ్రహణ మితి ప్రత్యుపదేశః, త దేవ వ్యనక్తి - నూపురశిష్టతా న్యాదిత్సుభిః నూపురశిష్టత మ్జ్ఞు కూజితోపదేశ మిచ్ఛ ద్భి రి త్యర్థః, రాజహంసైః, సన్నతాజ్ఞీ కుచభారా దితి భావః, సా పార్వతీ, లీలా

భిత్వీలాసై రఞ్చితాః పూజితా - విక్రమాః పాదన్యాసా - యేషు తేషు * 'అఞ్చేః
పూజాయామ్' ఇ తీడాగమః - ని. 'లీలా విలాసక్రియయోః' ఇ త్యమరః, గ తేషు
విషయే, వ్యసీయ తేవ వినీతా కిము, అన్యథా కథ మస్యా హంసగమన మి
త్యుత్పేక్షా.

వృత్తానుపూర్వే చ న చాతిద్ధిరే జ్ఞే శుభే సృష్టవత స్తదీయే[35
శేషాజ్ఞనిర్మాణవిధౌ విధాతు ర్లావణ్య ముత్పాద్య ఇ వాస యత్నః.

టీక.—వృ. . ర్వే చ - వృత్త = గుండ్రనివియు - అనుపూర్వే చ = ఆదోఽక
లును, అతిద్ధిరే చ = ఎక్కువనిడివికానివియు, శుభే = మంగళములును, (అగు), త
దీయే = ఆమెవైన, జ్ఞే = క్రియాశ్చను, సృష్టవతః = సృజించిన, విధాతుః = బ్రహ్మకు,
శే...ధా - శేష=మిగిలిన - అజ్ఞ = అవయముల - నిర్మాణవిధౌ = సృష్టిక్రియయందు,
ఉత్పాద్యే = మరల సమకూర్చుకొనవలసిన, లావణ్యే = కాంతివిషయమై, యత్నః =
ప్రయత్నము, అస ఇవ = కలిగెను గావలయు.

తా.—గుండ్రగాను ఆదోఽకగాను ఒప్పారుచున్న యామె క్రియాశ్చ లావణ్య
మెట్లుండె ననగా - వానిని బ్రహ్మదేవుడు సమస్త లావణ్యముతోను సృజించి, కడమ
యవయములను సృజించుటకై మరల లావణ్యసామగ్రిని కూర్చుకోవలసినవాఁడాయె
నోయను నట్లుండెను.—ఆ క్రియాశ్చ అనంతలావణ్యవంతము లని భావము.

వ్యా — వృత్తే తి.— వృత్తే వర్తులే - పూర్వ మనుగతే ౭నుపూర్వే - గోపు
చ్చాకార ఇ త్యర్థః - వృత్తే చ తే ౭నుపూర్వే చ వృత్తానుపూర్వే, నాతిద్ధిరే చ *
మహావిభాషయా న సమాసః * నఞో విశేషణత్వం చ శబ్దప్రయోగా దేవ జ్ఞేయమ్, శుభే
మజ్జలే తస్యా ఇమే తదీయే, జ్ఞే ప్రస్ఫుటే - ని. 'జ్ఞా తు ప్రస్ఫుటా' ఇ త్యమరః,
సృష్టవతో నిర్మితవతో, విధాతుః స్రష్టుః, శేషాజ్ఞనిర్మాణ విధౌ జ్ఞావ్యతిరిక్తావయవ
నిర్మాణార్థ మి త్యర్థః, ఉత్పాద్యే పునః సంపాద్యే, లావణ్యే కాంతివిశేషవిషయే -
లావణ్యలక్షణం తూక్తమ్, యత్న, ఆ నేవ బభూ వే త్యుత్పేక్షా; ఉపాదావమస్త
రేణ కార్యస్య దుష్కరత్వాత్ తదజ్ఞానాం చ లావణ్యోపాదానకత్వాత్ పూర్వసం
పాదితస్య చ జ్ఞాథే మేవ కారేన్నీన వినియోగాత్ పున ర్లావణ్యసంపాదనే
యత్నః స్యా దే వే త్యేతాద్భక్తాన్వర్యే తజ్ఞే ఇతి భావః; * ఆ నేతి బభూవార్థే తిజస్త
ప్రతిరూపక మవ్యయ మి త్యాహ శాకటాయనః, వల్లభ స్తు న తిజస్తప్రతిరూపక మవ్య
యమ్ 'అస్తే య' ఇతి భ్వాదేశనియమాత్ తాద్భక్తిజస్తవ్యై వాభావాత్, కిం తు
ననీనామయం ప్రమాదికః ప్రయోగః - ఇ త్యాహ; వామన స్తు - 'అస గతి దీపా

దాసే స్వీతి ధాతో ర్లిటి రూప మిదమ్ ' ఇ త్యాహ - అస ఇ త్యనుదాత్తే దీప్త్యర్థే -
అస దిదీపే - ప్రవృత్త ఇ త్యర్థః.

నాగేంద్రహస్తా స్త్వచి కర్కశత్వా దేకాన్తశైత్యాత్ కదలీవిశేషాః [36]
లబ్ధ్యాఽపి లోకే పరిణాహి రూపం జాతా స్తదూర్వో రుపమానబాహ్యః.

టీక — నా...స్తాః - నాగేంద్ర) = (విరావతాది) గజేంద్రములయొక్క - హస్తాః =
తొండములు, త్వచి = చర్మమందు, కర్కశత్వాత్ = గఱుకు లగుటచేతను, కదలీ విశే
షాః = (రాచయరఁటి మొదలయిన) విశేష మయిన యరఁటులు, ఏ ..త్యాత్ - ఏకాన్త =
కేవలమయిన - శైత్యాత్ చలువచేతను, లోకే = పుడమిలో, పరిణాహి = విశాలమయిన,
రూపం = ఆకారమును, లబ్ధ్యా అపి = పొంది యు, తత్ = ఆ పార్వతియొక్క - ఊర్వోః =
తొండలయొక్క, ఉపమానబాహ్యః ఉపమాన = సాటువకు - బాహ్యః = వెలిబడి
నవి (అనఁగా పనికిరానివి), జాతాః - అయినవి.

తా. — పార్వతీ దేవియొక్క తొండలు విశాలములై గఱుకులుగాక, కేవలము చలువ
లునుంగాక, యొప్పారుచుండెను, గఱుకుఁడనంపు దోషముచేత విరావతాది దిగ్గజముల
తొండములును, చలువదోషముచేత రాచయరఁటిలోనగు గొప్పయరఁటులును, విశాలముల
య్యును ఆతొండలకు సాటి కా వాయెను

వ్యా. — నాగే న్ద్రేతి. — నాగేంద్రాణా మైరావతాదీనాం - హస్తాః కిరా,
స్త్వచి చర్మణి, కర్కశత్వాత్, కదలీవిశేషా రాజరమ్భదయ, ఏకాన్తశైత్యాన్నియత
శైత్యా ద్దేతోః, లోకే, పరిణాహి వైపుల్యయుక్తమ్ - ని 'పరిణాహో విశాలతా' ఇ
త్యమరః, రూపం, లబ్ధ్యాఽపి - అపిశబ్దాత్ కరికరకదలీమాత్రస్య తాదృక్పరిణాహో నా
స్తీతి భావః, తస్యా ఊర్వో స్తదూర్వో, రుపమానబాహ్య జాతా ఉపమానక్రియానర్హా
బభూవుః, తదూర్వోర్న కార్కశ్యం నా ప్యేకాన్తశైత్య మితి భావః.

ఏతావతా న న్వనుమేయశోభి కాఞ్ఞీగుణస్థాన మనిన్దితాయాః
ఆరోపితం య ద్గిరిశేన పశ్చా దనన్యనారీకమనీయ మఙ్కుమ్. 37

టీక — అనిన్దితాయాః = దోషరహిత (యయిన యాపార్వతీ దేవి)యొక్క, కాఞ్ఞీ
గుణస్థానమ్ = మొలనూలితావు (అనఁగా పిలుందు), ఏతావతా నను = దీనిచేతనే,
అను...భి = అనుమేయ = ఊహింపఁదగిన - శోభి = ఆవశ్యకమయిన శోభించుట
కలది, యత్ = దేనిచేతననఁగా, పశ్చాత్ = తపశ్చర్యనంతరము, గిరిశేన = శివుని
చేత, అన...యమ్ - అన్యనారీ = ఇతరస్త్రీలకు - అకమనీయమ్ = కోరశక్యముగాని
దైన, అఙ్కుమ్ = ఒడియందు, ఆరోపితమ్ = ఎక్కించుకొనఁబడినది.

తా.—మహేశ్వరుడు తపశ్చర్యానంతరమందు మఱి యెట్టిమహాత్మరాలును కోరశక్యముగాని తనయొడియందు మొలనూలిచే ప్రకాశించుచున్న యాపార్వతీదేవి యొక్క యావికాలనితంబబింబమును ఉంచుకొన్నందుననే దాని యావశ్యకశోభను ఊహింప వచ్చును.

వ్యా.—ఏతావ తేతి.—అనిన్దితాయా అనవద్యాయాః పార్వత్యాః, కాఞ్చీ గుణస్థానం నితమ్బబిమ్బ, మేతావతా నన్వేతావ తైవ - ని. 'ప్రశ్నావధారణానుజ్ఞాననయామస్త్రణే నను' ఇ త్యమరః, శోభత ఇతి శోభి * ఆవశ్యకేణినిః * తత స్త్వ ప్రత్యయః - అనుమేయం శోభిత్వం శోభా యస్య త దనుమేయశోభి * 'త్వప్రత్యయ స్తు గతార్థత్వా న్న ప్రత్యుక్తః' ఇ త్యాహ వామనః, పశ్చా దాదౌ నైఃస్పృహ్యైః పి పశ్చాత్ తపశ్చర్యానంతర మి త్యర్థః, గిరా శేత ఇతి గిరిశః శివః * 'గిరా డశ్చద్రపి' ఇతి డప్రత్యయః భాషాయా మపి క్వచి దిష్యతే - అథవా గిరిః కైలాసోఽస్మాన్తి గిరిశః * లోమాదిత్వా చ్చప్రత్యయః - తేన గిరిశేన, అన్యాసాం నారీణాం కమనీయః కామయితుం శక్యో న భవ తీ త్యనన్యనారీకమనీయ స్త, మజ్జం నిజోత్సర్జ, మారోపిత మధిరోపిత మితి యత్, ఏతావతా లిక్తే నేతి పూర్వేణాన్వయః * రోహతే ణ్యన్తాత్ కర్తృణి క్తః * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి హకారస్య పకారః * గత్యర్థవివక్షా యాం ద్వికర్తృకత్వమ్ * ప్రధానే కర్తృణి క్తః; గిరిజానితమ్బబిమ్బం విశ్వాతికాయాసౌందర్యం గిరిశాజ్కూరూఢత్వా ద్వ్యతిరేకేణ నాద్యంతరనితమ్బబిమ్బవత్ - విపక్షే హేత్వ సుక్తి రేవ బాధికా. దాతాయణీనితమ్బబిమ్బస్య తు పక్షసపక్షయో రన్యతరభావానతి శ్చుత్తే ర్నిష్కలజ్జ మనుమాన మి త్యల మస్థాన సంరమ్భేణ.

తస్యాః ప్రవిష్టా నతనాభిరన్ధ్రం రరాజ తన్వీ నవరోమరాజః

నీవీ మతిక్రమ్య సితేతరస్య తన్వేఖలామధ్యమణే రి వార్చిః. 38

టీక.—తస్యాః = ఆపార్వతియొక్క, నీవీం = పోకముడిని, అతిక్రమ్య = దాటి, న...న్ధ్రం - నత = లోతయిన - నాభి = పొక్కిటియొక్క - రన్ధ్రం = పల్లమును, ప్రవిష్టా = చొచ్చినట్టి, తన్వీ = సన్నపాటిదైన, నవరోమరాజః = క్రొత్తనూగారు, సితేతరస్య-పిత = తెల్లనిదానికి - ఇతరస్య = విపరీతమయిన - (అనగా నీలవర్ణమయిన), త...ణే = తత్ = ఆపార్వతియొక్క - మేఖలా = ఒడ్డాణముయొక్క - మధ్య = నడిమి - మణేః = (ఇంద్రనీల) రత్నముయొక్క, అర్చివ = కిరణమోయన, రరాజ = తేజరిల్లెను.

తా.—ఆపార్వతీదేవికి సన్నపాటి నూగారేర్పడి పోకముడిని దాటి లోతయిన పొక్కిటియందు చొచ్చినదై, ఆమెయొడ్డాణము నడిమి యింద్రనీలమణి యొక్క దీప్తిరేఖయో యన నొప్పురుచుండెను.

వ్యా. — తస్యా ఇతి — నీపీం వస్తుగ్రన్థిమ్ - ని. 'స్త్రీకటివస్తుబన్ధేఽపి నీపీ పరిపణేఽపి చ' ఇత్యమరః, అతిక్రమ్యాతీత్య, నతం నిమ్నం - నాభిరన్ధ్రం, ప్రవిష్టా ప్రవిశస్తీ, తన్వీ సూక్ష్మా, తస్యాః పార్వత్యా, నవరోమరాజః, సితేతర స్యాసితస్య - ఇన్ద్రనీల స్యే త్యర్థః, తస్యాః పార్వత్యా-మేఖలా తన్వేఖలా - తస్యా ఇ త్యనువృత్తౌ పున స్తచ్చబ్దోపాదానం వాక్యాన్తరత్వాత్ సోఢవ్యమ్ - యద్వా - తస్యా నీవ్యా మేఖలా తన్వేఖలా తత్ర తదవస్థానాత్, తస్యా - మధ్యమణే రర్చిః ప్ర భేవ రరాజ - ని. 'జ్వాలాభాసో ర్న పుం స్యర్చిః' ఇ త్యమరః.

మధ్యేన సా వేదివిలగ్నమధ్యా వళిత్రయం చారు బభౌర బాలా,
ఆరోహణార్థం నవయావనేన కామస్య సోపాన మివ ప్రయుక్తమ్ 39

టీక. — వే...ధ్యా - వేది = యజ్ఞవేదియొక్క - విలగ్న = నడుమువంటి - మధ్యా = నడుముగలదైన, సా బాలా = ఆకస్య (అనఁగా పార్వతి), మధ్యేన = తన నడుముమీఁద, చారు = అందమయిన, వళిత్రయమ్ = ముత్తలులను, కామస్య = మన్మథునికి, ఆరోహణార్థం = ఎక్కుటకై, నవయావనేన = క్రొత్తజవ్వనముచేత, ప్ర యుక్తం = చేయఁబడిన, సోపానమ్ ఇవ = మెట్ల వరుసయైన, బభౌర = తాల్చెను

తా. — ఆపార్వతీదేవికి ఇపుడు నడుము యజ్ఞవేదికనడుమువోలె సన్నగిల్లినది, దానిమీఁద మూడుముడుతలు ఏర్పడి, కాముఁ డెక్కుటకై ఎలప్రాయము కట్టినట్టి మెట్లవరుసయో యన సొంపొందుచుండెను.

వ్యా. — మధ్యే నేతి — 'వేదిః పరిష్కృతా భూమిః' ఇ త్యమరః - వేది విలగ్న మధ్యా వేదివత్ కృశమధ్యా - తనుమ ధ్యేతి యావత్, సా బాలా పార్వతీ, మధ్యేన మధ్యభాగేన, చారు సుందరం, వళిత్రయం, కామ, స్యారోహణార్థం, నవ యావనేన, ప్రయుక్తం రచితం, సోపాన మివ, బభౌరే త్యుత్పేక్షా.

అన్యోన్య ముత్పీడయ దుత్పలాఞ్ఘ్యైః స్తనద్వయం పాణ్డు తథా ప్రవృద్ధమ్
మధ్యే యథా శ్శౌమముఖస్య తస్య మృణాళసూత్రాన్తర మప్యలభ్యమ్.

టీక — అన్యోన్యమ్ = ఒకటినొకటి, ఉత్పీడయత్ = కడకొత్తుచు, పాణ్డు = పాం డువర్ణముగలదై, ఉత్పలాఞ్ఘ్యైః = కలువలవంటి కన్నులుగలదైన పార్వతియొక్క, స్తనద్వయం = చనుగవ, తథా = అవిధముగా, ప్రవృద్ధమ్ = ఎదిగెను, యథా = ఏవిధ ముగా ననఁగా, శ్శౌ...స్య - శ్శౌమ = నల్లని - ముఖస్య = మొనలుగలిగినట్టి, తస్య = ఆచనుగవయొక్క, మధ్యే = నడుమను, మృ...పి - మృణాళ = తామరతూట.

సూత్ర = దారముపాటి - అస్తర మపి = ఎడమేనియు, అలభ్యమ్ = పొందశక్యము గావండెను (లేదనుట).

తా.—పాండువర్ణములై ఒండొకటిని కడకొత్తుచు ఆకి లువకంటియొక్క నల్లని మొనలతోడిస్తనములు, తమ నడుమ తామరతూఁటి దారమేనియు చొచ్చుట కెడములేని యట్లుగా ఎదిగినవి

వ్యా — అచ్యో న్యేతి.—అచ్యోన్యం పరస్పరమ్ * ‘కర్తవ్యలిహారే సర్వ నామ్నో ద్వే వాచ్యే’ ఇతి ద్విరుక్తిః * ‘సమాసవ చ్చ బహులమ్’ ఇతి బహులవచనా దస మాసపక్షేఽపి పూర్వపదస్థస్య సుపః సు ర్వక్తవ్యః, ఉత్పిడయ దుపరుద్ధత్, పాణ్డు గౌర, ముత్పలాఞ్యోః స్తనద్వయం, తథా తేన ప్రకారేణ, ప్రవృద్ధమ్ * కర్తరి క్తః, శ్యామ ముఖస్య కృష్ణచూచక న్యేతి స్వరూపవర్ణనం, తస్య స్తనద్వయస్య, మధ్యే, యథా యేన ప్రకారేణ, మృణాలసూత్రాస్తరం బిసతస్తుమాత్రావకాశోఽ, ప్యలభ్యం లబ్ధు మశ క్యమ్ - ని. ‘అస్తర మవకాశావధిపరిధానాస్తర్ధి భేదతాదర్శ్యే’ ఇ త్యమరః.

అత్ర సంబంధేఽసంబంధరూపాలిశయోక్త్యలంకారః - కుచయోః పీవరత్వాతిశ యార్థ మవకాశసంబంధేఽప్యసంబంధాభిధానా దితి.

శిరీషపుష్పాధికసౌకుమార్యా బాహూ తదీయా వితి మే వితర్కః,
పరాజితే నాపి కృతౌ హరస్య యశా కణ్ఠపాశౌ మకరధ్వజేన. 41

టీక.—తదీయా = పార్వతీసంబంధమయిన, బాహూ = భుజములు, శి...ర్యా - శిరీరపుష్ప=దిరిసెన పువ్వునకంటె - అధిక=ఎక్కుడయిన - సౌకుమార్యా=కోమలత్వ ముకలవి, ఇతి=అని, మే వితర్కః=నా యూహ, (ఏలయన), యశా=ఆబాహువులు, పరాజితేన అపి=ఓడినవానిచేతనే, మకరధ్వజేన=మన్తధునిచేత, హరస్య=హరునికి, క... శౌ - కణ్ఠ = కుత్తుక(బిగించుట)కు - పాశౌ = త్రాళ్లుగా, కృతౌ = చేయఁబడినవి, (కంతాశ్లేషము పొందింపఁబడిన వని భావము)

తా.—పార్వతియొక్క బాహువులు ఆనవయావనమందు దిరిసెనపువ్వులకన్న కోమలములుగా శోభించుచుండినవి. అది యెట్లున్నది-దిరిసెనపూవుల దండచేతఁ గానికార్య మును ఈబాహువులచేత మన్తధుఁడు సాధించినాఁడు, —అందులవివర మెట్లున్నది - తాను హరునికి ఓడిపోయినవాడయ్యును మదనుఁడు త్రాళ్లతోఁగట్టి వంచినట్లు హరునికంత మును ఈబాహువులతో కట్టి లొంగఁ దివిసినాఁడు.—శిరీషపుష్పములను సరకు గొనని పరిమితివైయుండు ఈబాహువులకంతాశ్లేషము నానించె నని భావము.

వ్యా.—అశోకే సుకుమారత్వ మేవ కుసుమామ్రస్య సాధకత్వ మితి స్థితే స త్రాళ్లతోఁగట్టిమేలి — తస్యా ఇమా తదీయా, బాహూ, శిరీషపుష్పా దధికం సౌకు

మార్వం మార్దవం-యయో స్త ధోక్తా వితి, మే, వితర్క ఊహాః, కుతః-యకా బాహూ, పరాజితే నాపి పూర్వం నిర్జితే నాపి, మకరధ్వజేన కామేన, హరస్య, కణ్ఠపాశౌ కణ్ఠ బన్ధనరజ్జూ, కృతౌ - కణ్ఠాలిజ్జనం ప్రాపితా వి త్యర్థః - తదసాధ్యసాధనాత్ తత ఆధి క్య మితి భావః.

అత్ర బాహ్వో రారోపితకణ్ఠపాశత్వస్య ప్రకృతవైరనిర్యాతమోపయోగాత్ పరిమాణాలంకారః

కణ్ఠస్య తస్యాః స్తనబన్ధరస్య ముక్తాకలాపస్య చ నిస్తలస్య
అన్యోన్యశోభాజననా ద్బభూవ సాధారణో భూషణభూష్యభావః.42

టీక — స్త. .స్య - స్తన=పాలిండ్లచేత - బన్ధరస్య=నిగిడియున్న, తస్యాః= పార్వతీదేవియొక్క, కణ్ఠస్య = మెడకును, నిస్తలస్య = గుండ్రని, ముక్తాకలాపస్య చ = ముత్త్యాలసరమునకును, అన్యోన్య...నాత్ - అన్యోన్య=ఒండొకటికి - శోభా=కాంతిని- జననాత్ = కలిగించుటవలన, భూషణభూష్యభావః = అలంకారాలంకార్యభావము (అనగా, అలంకారమగుటయు అలంకరింపబడుటయు), సాధారణః = సమానము (అనగా రెండిటియందును గల ధర్మముగా), బభూవ=ఆయెను.

తా — పార్వతీదేవి ఆ యకావనమందు మెడలో ముత్త్యాలబన్న సరమును ధరించి నప్పుడు, గుండ్రనిముత్త్యాలు గలదైన యా బన్న సరము కంఠమునకు శోభ నొసంగినట్లే గుండ్రనికుచములచే నిగిడియున్న యాకంతంబు ఆబన్న సరమునకు శోభ నొసంగెను. అందువలన ముత్త్యాలపేరును కంఠమును రెండును అలంకారములును అలంకరింపబడిన వియును అయినవి ఆమెకంఠము ఆభరణముల కాభరణ మగు సహజసౌందర్యాతిశయము కలది యని భా.

వ్యా.—కణ్ఠస్యేతి — స్తనాభ్యాం - బన్ధర స్వోన్నతస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, కణ్ఠస్య గళస్య, నిస్తలస్య వర్తులస్య, ముక్తాకలాపస్య ముక్తాభూషణస్య చ - ని. 'వర్తులం నిస్తలం వృత్తం బన్ధరం తూన్న తానతమ్' - 'కలాపో భూషణే బర్హే తూణీరే సంహతా వపి' ఇతి చామరః, అన్యోన్యశోభాజననా, ద్భూషణభూష్యభావో ౭ లంకారాలంకార్యభావః, సాధారణః సమానో, బభూవ - ఉభా వ ప్యన్యోన్యస్య భూష్యే భూషణే చ బభూవతు రి త్యర్థః -

అత్ర కణ్ఠముక్తాకలాపయోః శోభాక్రియాద్వారేణాన్యోన్యభూషాజనకత్వాదన్యోన్యాలంకారః - తిరుక్తమ్ - 'పరస్పరిం క్రియాజనన మన్యోన్యమ్' ఇతి.

చన్ద్రింగతా పద్మగుణాన్నభుజ్జే పద్మాశ్రితా చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యామ్
ఉమాముఖం తు ప్రతిపద్య లోలా ద్విసంశ్రయాం ప్రీతి మవాప లక్ష్మీః 43

టీక.—లోలా = చపలురాలయిన, లక్ష్మీః = కాంత్యభిమానిదేవత, చన్ద్రిం = చంద్రుని - గతా = పొందినదై (అనగా చంద్రునియందున్నప్పుడు), ప...తా - పద్మ = తామరయొక్క - గుణాః = పరిమళాదిగుణములను, న భుజ్జే = అనుభవింపదు, ప...తా - పద్మ = తామరను - ఆశ్రితా = చేరినదై, చాన్ద్రమసీమ్ = చంద్రసంబంధమయిన, అభిఖ్యాం = శోభను, (న భుజ్జే), ఉమాముఖం = పార్వతిముఖమును, ప్రతిపద్య తు = పొందిన సే, ద్వి...యాం - ద్వి = ఆరెండును (చంద్రపద్మములు)- సంశ్రయాం = కారణముగాఁగల, ప్రీతిమ్ = ఆనందమును, అవాప = పొందెను.

తా.—చంద్రునియందు అమృతమువలె ఆనందకరమయిన శోభకలదు, సౌగంధ్యాదికము లేదు; పద్మమందు సౌగంధ్యాదికము గలదుగాని అమృతమువలె నానందకరమయిన శోభ లేదు; పార్వతిముఖమునం దన్న సే అమృతమువలె నానందకరమయిన (చంద్ర) శోభయు (పద్మ) సౌగంధ్యాదికమును రెండునుం గలవు. కావున సిరి, చంద్రునియందు ఉండి తనియక పద్మమున కేఁగుచు, పద్మమునందు ఉండి తనియక చంద్రునికడ కేఁగుచు చాపల్యము నొందియున్నట్టిది, ఉమాముఖముం జొచ్చి అందు తనిసి నిలిచిపోయెను.— ఆరెంటికన్న గుణవత్తరము ఈ వదన మని భావము.

వ్యా.—ఇదానీం పార్వతీవదనం చన్ద్రకమలసదృశ మి త్యేత దేవ వచోభక్త్యా హ - చన్ద్ర మితి.—లోలా చపలా - పరిభ్రమణశీ లే త్యర్థః, లక్ష్మీః కాన్త్యభిమానినీ దేవతా, చన్ద్రిం, గతా ప్రాప్తా సతీ, పద్మ గుణాః సౌగంధ్యాదీః, న భుజ్జే నానుభవతి, పద్మాశ్రితా సతీ, చన్ద్రమస ఇమాం చాన్ద్రమసీ మభిఖ్యాం శోభామ్ - ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయోః' ఇ త్యమరః - అమృతవ దానన్దినీం న భుజ్జే, ఉమాముఖం ప్రతిపద్య తు, ద్వే చన్ద్రపద్మే - సంశ్రయః కారణం-యస్యా స్తాం ద్విసంశ్రయాం, ప్రీతి మానన్ద, మవాప - తత్రోభయగుణసంభవా దితి భావః

అ త్రోపమానభూతచన్ద్రపద్మాపేక్ష యోపమేయ స్యామాముఖ స్యాధికగుణవత్త్వోక్త్యా వ్యతిరేకాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'భేదప్రాధాన్యే నోపమానా దుపమేయ స్యాధిక్యే విపర్యయే వా వ్యతిరేకః' ఇతి.

పుష్పం ప్రవాళోపహితం యది స్యా న్దుక్తాఫలం వా స్ఫుటవిద్రుమస్థమ్
తత్రోపమకార్యా ద్విశదస్య తస్యా స్త్రామోష్ఠపర్యస్తరుచః స్థితస్య. 44

టీక.—పుష్పం = (వెల్లుదామర మొదలయిన) పువ్వు, ప్ర...తం - ప్రవాళ = రేత చిగురులు, ఉపహితం = ఉంపబడినది, స్యాత్ యది = అగునని, ముక్తా ఫలం వా =

ముత్తైపుఁబూస యేని, స్ఫు...స్థం - స్ఫుట = నిర్మలమయిన - విద్రుమ = పగడమందు - స్థం = ఉన్నట్టిది, (స్వాద్యది), తతః = ఆపక్షమున, విశదస్య = శుభ్రమయిన, తా... చః - తామ్ర = ఎఱ్ఱని - ఓష్ఠ = పెదవియందు - పర్యస్త = వ్యాపించిన - రుచః = కాంతికలదైన, తస్యాః = ఆ పార్వతియొక్క, స్థితస్య = చిటునవ్వుచు, అనుకుర్యాత్ = సరిపోలును.

తా.—ఎఱ్ఱనిమోవిపైఁ బర్విన కాంతికలదైన యా పార్వతియొక్క తెల్లని చిటు నవ్వు లేతచిగురుపై నుంపబడిన పుండరీకాదిపుష్పముకన్నను, నిర్మలమయిన పగడమందుంపబడిన ముత్తైపుఁబూసకన్నను, శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా.—పుష్ప మితి.—పుష్పం పుష్కరీకాదికం, ప్రవాలే బాలపల్లవ - ఉపహితం నిహితం, స్వా ద్యది - ని 'ప్రవాలో వల్లకీదణ్డే విద్రుమే బాలపల్లవే' ఇతి విశ్వః, ముక్తా ఫలం వా, స్ఫుటే నిర్మలే విద్రుమే తిష్ఠ తీతి స్ఫుటవిద్రుమస్థం స్వా ద్యది, తత స్తర్హి, విశదస్య శుభ్రస్య, తామ్రే అరుణే ఓష్ఠే - పర్యస్తా ప్రసృతా - రుక్ కాన్తి ర్యస్య తథోక్తస్య, తస్యాః పార్వత్యాః, స్థిత స్వానుకుర్యాత్ స్థిత మనుకుర్యా ది త్యర్థః * అత్ర 'మాషాణా మశ్నీయాత్' ఇతివత్ సంబంధమాత్రవివక్షయా షష్ఠీ.

అత్ర పుష్పప్రవాలయో ర్ముక్తావిద్రుమయో శ్చాసంబంధనేఽపి సంబంధో క్త్యాఽతిశయోక్తిః - 'సా చ సంభావనా' ఇ త్యలంకారసర్వస్వకారః, విశేషత స్తు పుష్పముక్తా ఫలయో రుపమానయోః ప్రకృతోత్కర్షార్థ ముపమేయతాకల్పనాత్ ప్రతీ పాలంకారః - త దుక్తమ్ - 'ఉపమాన స్వాక్షేప ఉపమేయతాకల్పనం వా ప్రతీపః' ఇతి; స చ పూ ర్వోక్తాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి.

స్వరేణ తస్యా మమృతస్రతేవ ప్రజల్పితాయా మభిజాతవాచి

అ న్యన్యపుష్టా ప్రతికూలశబ్దా శ్రోతు ర్వితన్త్రీరివ తాడ్యమానా.45

టీక.—అ...చి - అభిజాత = మధురమయిన - వాచి = వాక్కుగల్గదైన యా పార్వతి, అ...వ - అమృత = అమృతమును - స్రుతాశవ = ఒలుకుచున్నదోయనునట్లున్న, స్వరేణ = వీలుఁగుతో, ప్రజల్పితాయామ్ = పలుకుచుండఁగా, అన్యపుష్టా అపి = కోయిలసయితము, తాడ్యమానా = వాయింపబడుచున్న, వితన్త్రీఃశవ = విషమముగా కట్టబడినతంతివలె, శ్రోతుః = వినువానికి, ప్ర...బ్దా - ప్రతికూల = అప్రియ మయిన (కర్ణకఠోరమయిన) - శబ్దా = నాదముకలది, (భవతి = అగును)

తా.—మధురభాషిణి యయిన యాపార్వతి అమృత మొలుకుస్వరముతో పలుకునప్పుడు, కోకిలకొమరాలి కూజితము సయితము వినబడెనేని ఆకూజితము, విషమ

ముగా కట్టినతంతిని వాయిచిన, దానినాద మె, ట్లుండు సూ, అట్లు వినువానికి కర్ణకతో రముగా నుండును.

వ్యా.—స్వరేణేతి.—అభిజాతవాచి మధురభాషిణ్యాం, తస్యాం పార్వత్యా, మమృతప్రసూతమృతప్రావిణేవ * క్విప్, స్వరేణ నాదేన, ప్రజల్పితాయా మాలపన్యామ్ * కర్తరి క్తః, అన్యైః కాకాదిభిః - పుష్టాన్యపుష్టా కోకిలాన్పి * ముఖ్యయా వృత్త్యా జాతివచనత్వాభావాద్ జీబభావః, తాడ్యమానా వాద్యమానా, విషమబద్ధా తస్మిన్వితస్మిన్వివ * 'అవి త్మా స్తమా తస్మిన్విభ్య ఈః' ఇతి తస్మిన్విధాతో రాణాదిక ఈప్రత్యయః * జీబభావా న్న 'హజ్జ్యాభ్యః - ' ఇతి సులోపః - త దుక్తమ్ -

'అవీ లక్ష్మీ తరీ తస్మిన్ హి ధీ శ్రీణా ముణాదితః

స్త్రీలింగానా మమీషాం తు న సులోపః కదాచన ' ఇతి.

ఏతే జీబస్తా న భవన్తి త్యర్థః, శ్రోతు ర్జనస్య ప్రతికూలశబ్దా కణకతోరనాదా, భవన్తి తేషః -

ప్రవాతనీలోత్పలనిర్విశేష మధీరవిప్రేక్షిత మాయతాత్మ్య [46.

తయా గృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభ్య స్తతో గృహీతం ను మృగాజ్ఞనాభిః.

టీక.—ప్ర...పమ్ - ప్రవాత = మెండుగాలిగలచోటి - నీలోత్పల = నల్లగలు వకంటె - నిర్విశేషమ్ = భేదములేనిదైన, అధీర విప్రేక్షితమ్ = బెదరుచూపు, ఆ... త్మ్య - ఆయత = విశాలములయిన - అత్మ్య = నేత్రములుగలదైన, తయా = ఆపార్వతి చేత, మృగాజ్ఞనాభ్యః = లేడికోమలులవలననుండి, గృహీతం ను = నేర్వబడినదా, (లేక), మృగాజ్ఞనాభిః = లేడికోమలులచేత, తతః = ఆమెవలననుండి, గృహీతం ను = నేర్వబడినదా.

తా.—బిట్టు గాలిచేత కదలుచున్న నల్లగలువతో సమాన మైన యాపార్వతీ దేవియొక్క బెదరుచూపు సాక్షాత్తుగా లేడిపెంటుల చూపువలె నుండెను, ఆసాదృశ్యము వలన మిక్కుటముగా నుండె ననగా,— ఆచూపును ఆమె లేడిపెంటులనుండి నేర్చుకొన్నదో, లేడిపెంటులు ఆమెవలననుండి నేర్చుకొన్నవో, యని చూచినవారికి నుండేహము తలుగునంత మిక్కుటముగా నుండెను.

వ్యా.—ప్రవా తేతి.—ప్రవాతే ప్రభూతవాతస్థలే-యన్నీ లోత్పలం తతో-నిర్విశేషం నిత్యదృష్టమ్ = తత్సదృశమి త్యర్థః, అధీరవిప్రేక్షితం చకితవిలోకిత, మాయతాత్మ్య విశాలనేత్రయా, తయా పార్వత్యా, మృగాజ్ఞనాభ్యా హరిణీభ్యా, గృహీత మభ్యస్తం ను, అథవా, మృగాజ్ఞనాభి స్తతో స్తస్యా పార్వత్యా * 'వచ్చమ్యా స్తసిలో, గృహీతం ను.

అత్ర వివక్షితస్య పరస్పరగ్రహణ స్యా త్ప్రేక్షణా దుత్ప్రేక్షేతి కేచిత్, త
దుపజీవి సందేహాలంకార ఇ త్యన్యే, ఉభయోః సంకర ఇ త్యపరే.

తస్యా శ్వలాకాఙ్గాననిమిత్తేన కాన్తిర్భూషా రాయతలేఖయో ర్వా
తాం వీక్ష్య లీలాచతురా మనఙ్గః స్వచాపసౌందర్యమదం ముమోచ 47

టీక — ఆ...యోః - ఆయత = వాలికలయిన - లేఖయోః = రేఖలు గలిగి
నట్టి, తస్యాః = ఆమెయొక్క, భువోః = కనుబొమలది, శ. .వ - శలాకా = వాగ
ఱతో, అఙ్గాన = కాటుకతో, నిర్మితా ఇవ = వ్రాయబడినదోయనునట్లు ఒప్పుచున్న,
కాన్తిః = జిగి, యా = ఏదికలదో, లీ. రాం - లీలా = విలాసముచేత - చతురాం =
సాబగుగానున్న, తాం = ఆ కాంతిని, వీక్ష్య = చూచి, అనఙ్గః = మన్మథుఁడు, స్వ ..
దమ్ - స్వ = తనయొక్క - చాప = వింటియొక్క - సౌందర్య = సొంపుచేతనయిన -
మదం = గర్వమును, ముమోచ = వదలుకొనెను.

తా.—ఆమెయొక్క కనుబొమలు వాగఱతో కాటుకతో వ్రాయబడినవోయను
నట్లుగా స్వాభావికముగా నే నల్లని నిడుపు రేఖలుగానున్న వి. విలాసముచే పాబగారుచున్న
యాబొమలయొక్క సౌందర్యమును గని, మదనుఁడు తాను మిక్కిలి ప్రియముగానుంచు
కొన్న తనవిల్లు మిక్కిలి సుందర మనెడు గర్వమును మానుకొనెను ఆ బొమలు కడునలు
పులును నిడుదలును మదనచాపములకన్న సుందరములును విలాససుభగములును అని భా.

వ్యా — తస్యా ఇతి. — ఆయతలేఖయో ర్ద్విఘాతలేఖయో, స్తస్యాః పార్వత్యా,
భువోః సంబంధినీ, శలాకయాఽఙ్గానేన నిర్మితేవ, స్థితా యా కాన్తి, లీలాచతురాం విలా
ససుభగాం, తాం కాన్తిం, వీక్ష్యానఙ్గః, స్వచాపసౌందర్యేణ యో మదస్తం, ముమోచ,
ఇతి సౌందర్యాతిశయోక్తిః.

లఙ్గా తిరశ్చాం యది చేతసి స్యా దసంశయం పర్వతరాజపుత్ర్యాః[48
తం కేశపాశం ప్రసమీక్ష్య కుర్యు ర్వాలప్రియత్వం శిథిలం చమర్యః

టీక.—తిరశ్చాం = తిర్యగ్జంతువుల, చేతసి = మనస్సులో, లఙ్గా = సిద్ధ,
స్యాత్ యది = ఉండు నేని, అసంశయం = నిస్సందేహముగా, పర్వతరాజపుత్ర్యాః =
కొండలతేని కుమారిత యగు పార్వతియొక్క, తం = ప్రసిద్ధమైన, కేశపాశం = తలకట్టును,
ప్రసమీక్ష్య = చూచి, చమర్యః = ఆఁడు సవరపు మొకములు, వాలప్రియత్వం =
ప్రియవాలత్వం = (తమకు) ప్రియమయిన తోకలు గలిగియుండుటను (అనఁగా తమ
తోకలయందు తమకుం గల్గిప్రీతిని), శిథిలం = సడలినదానినిగా, కుర్యుః = చేయును.

తా.—తిర్యగ్జంతువులకు మనస్సులో అవమానము కలుగునేని, చమరీమృగములు, పార్వతియొక్కయాతలకట్టును గాంచినంత తమతోకలమీడిప్రేమను మానుకొనియుండును.

వ్యా—ల జ్ఞేతి.—తిరశ్చాం తిర్యగ్జాతీనాం, చెతసి లజ్జా స్యాద్యది, సంశయా భావోఽసంశయమ్ - సందేహో నాస్తీ త్యర్థః, పర్వతరాజపుత్ర్యైః * 'శాఙ్గరవాద్యభో జీన్' ఇతి జీన్, తం ప్రసిద్ధం, కేశపాశం కేశకలాపమ్ - ని. 'పాశః పక్ష శ్చ హస్త శ్చ కలాపాఙ్గాః కచాత్ పరే' ఇ త్యమరః, ప్రసమీత్యదృష్ట్వా, చమర్యో మృగీవిశేషా, వాలాః ప్రియా యాసా మితి విగ్రహే వాలప్రియా స్తాసాం భావో వాలప్రియత్వమ్ - ప్రియవాలత్వ మి త్యర్థః * ఆహితాగ్న్యాదిపాతా ద్వా పరనిపాతః * 'త్వతలో ర్గుణవచనస్య' ఇతి పుంవద్యావః - శిథిలం కుర్యుః, నిర్లజ్జత్వా న్న శిథిలయస్తీ త్యర్థః.

అత ఏ వాత్ర నిర్లజ్జత్వకరణహేతో రాద్యపాదే వాక్యార్థత్వే నోక్త్యా కావ్యలిక్తాభ్యోఽలంకారః - త దుక్తమ్-'హేతో ర్వాక్యపదార్థత్వే కావ్యలిక్త ముదాహృతమ్' ఇతి.

సర్వోపమాద్రవ్యసముచ్చయేన యథాప్రదేశం వినివేశితేన

సా నిర్మితా విశ్వసృజా ప్రయత్నా దేకస్థసౌందర్య దిదృక్షయేవ. 49

టీక.—(పెక్కుమాటలేల!) సా = ఆపార్వతి, విశ్వసృజా = బ్రహ్మచేత, ఏ...వ - ఏక = ఒక్కచోట - స్థ = ఉండునట్టి-సౌందర్య = ఎల్లయందములయొక్క (ఎల్లయందములను)-దిదృక్షయా ఇవ = చూడఁగోరికచేతనుంబోలె, ప్రయత్నాత్ = పూనికతో, య...న - యథాప్రదేశం = ఆయాచోట - వినివేశితేన = పెట్టబడిన, స...న - సర్వ = సమస్తమయిన-ఉపమాద్రవ్య = సాటివస్తువులయొక్క - సముచ్చయేన = సమూహముతో, నిర్మితా = సృజింపబడిను.

తా.—పెక్కుమాటలేల! బ్రహ్మదేవుఁడు సౌందర్యము నెల్ల నొక్కచోటనే చూడవలయు నను కోరికచేతనుంబోలె పూనికతో ఉపమానద్రవ్యముల నన్నిటిని క్రిమముగా ఆయాయవయవములుగా ఉంచి, యాపార్వతిని సృజించెను.

వ్యా.—సర్వోప మేతి.—కిం బహునా, సా పార్వతీ, విశ్వసృజా విధా, త్రైకత్ర త్రిష్టతీ త్యేకస్థం - తస్య సౌందర్యస్య - సర్వవస్తుగత స్యే త్యర్థః - దిదృక్షయేవ, ప్రయత్నా ద్యథాప్రదేశం క్రమా, ద్వినివేశితేన స్థాపితేన, సర్వేషా ముపమాద్రవ్యాణాం చద్యోనవిద్వా ద్యుపమానవస్తూనాం - సముచ్చయేన సమాహరణ, నిర్మితా. దిదృక్షయే వేతి ఫలాత్ప్రేక్షాదర్శనార్థత్వా ద్విశ్వసృజ ఇతి.

తాం నారదః కామచరః కదాచిత్ కన్యాం కిల ప్రేక్ష్య పితుః సమీపే
సమాదిదే శైకవధూం భవిత్రీం ప్రేష్ణా శరీరార్థహరాం హరస్య 50

టీక. — కా...రః = కామ = కోరికప్రకారము - చరః = సంచరించువాడైన, నారదః = నారదమహాముని, కదాచిత్ = ఒకానొకప్పుడు, పితుః = తండ్రియైన హిమవంతునియొక్క, సమీపే = చెంతను, కన్యాం = అవివాహితను, తాం = ఆ పార్వతిని, పీక్ష్య = చూచి, ప్రేష్ణా కిల = ప్రేమచేతను జూచి, హరస్య = శివునియొక్క, శ...రాం - శరీర = దేహముయొక్క - అర్థ హరామ్ = సగమును హరించునదిగాను, ఏకవధూం = ఒక్కతెయే భార్యగా (సవతులులేని భార్యగా), భవిత్రీం = కాగలదానినిగాను, సమాదిదేశ = ఆనతిచ్చెను.

తా. — నారదమహాముని యదృచ్ఛగా లోకములం దివ్వురుచు, ఒక నాడు హిమవంతునిచెంతను అవివాహితను ఆపార్వతిని కాంచి, 'ఈమె ప్రేమచేత శివునియర్థ దేహమును హరించును జూచి, సవతులు లేనిదై ఆయనకు ఏకభార్యగా గ్రహించుండును' అని యానతిచ్చెను — [కుడిసగము శివుడును ఎడమసగము పార్వతియునుగా పార్వతీ పరమేశ్వరులు ఏకదేహముగా నుందురు.]

వ్యా. — తా మితి. — కామే నేచ్ఛయా - చర తీతి కామచరో, నారదః కదాచిత్, పితు హిమవతః, సమీపే, కన్యాం, తాం పార్వతీం ప్రేక్ష్య, కిల ప్రేష్ణా న త్వన్యథా, హరస్య శివ స్యార్థం హర శీత్యర్థహరా * 'హరతే రనుద్యమనేఽచ్' ఇ త్యచ్యుత్యయః - శరీర స్యార్థహరాం శరీరార్థహరామ్ * కులధురన్ధరాదివ దవయవ ద్వారా సముదాయవిశేషకత్వాత్ సమాసః - అన్యథా త్వర్థస్య సమప్రవిభాగవచనత్వా దర్థశరీ రేతి స్యాత్, ఏకవధూ మసపత్నీకాం భార్యామ్ * 'పూర్వకాల - ' ఇత్యాదినా సమాసః, భవిత్రీం భావినీం, సమాదిదేశ, హర స్యార్థాజ్ఞహరి జ్యేష్ఠపత్నీ భవిష్య తీ త్యాదిప్రవా ని త్యర్థః.

గురుః ప్రగల్భేఽపి వయస్యతోఽస్యా స్తస్థా నివృత్తాన్యవరాభిలాషః. [51]
ఋతేకృశానోర్న హి మన్తప్రాత మర్హాన్తి తేజాంస్యపరాణి హవ్యమ్.

టీక — గురుః = తండ్రి (హిమవంతుడు), అతః = ఇందువలన, అస్యాః = ఈమెకు, ప్రగల్భే వయసి అపి = నిందువయస్సునందు (అనగా యశావనమందు) సయితము, ని .. షః — నివృత్త = తొలగిన-అన్య = వేఱు-వర = అల్లునియందలి - అభిలాషః = కోరికగలవాడై, తస్థా = ఉండెను, (తథా) హి = అట్లేల యనగా, మన్తప్రాతం - మన్త్ర = మంత్రములచేత - పూతం = సంస్కర్తంపఁబడిన, హవ్యం = ఆహుతిని

కృశానాః ఋతే = అగ్ని తప్ప, అపరాణి = ఇతరములయిన, తేజాంసి = (బంగారము లోనగు) తేజః పదార్థములు, న అహ్వాన్తి = గ్రహింపఁదగవు.

తా.—నారదమహాముని యట్లు చెప్పినందువలన హిమవంతుఁడు పార్వతిని నిండు వయస్సు వచ్చినను మఱియొకని కీ దలంపక యూరకుండెను, ఏల యన, మంత్రసం స్కృతమయిన యాహుతిని పొందుటకు, అగ్నితప్ప కడమ తేజస్సులు ఎట్లు తగవో అట్లే ఆపార్వతిని స్వీకరించుటకు పరమశివుఁడు తప్ప మఱి యే వేల్పును తగఁడుగదా.

వ్యా.—గురు రితి.— గురుః పితా - ని 'గురూ గీష్పతిపిత్రాద్యోః' ఇ త్యమ రః, అతో నారదవచనా ద్ధేతో, రస్యాః పార్వత్యాః, ప్రగల్భే వయ స్యపి యావనే స త్యపి, నివృత్తో - ౭నృన్తి౯ వరే జామాత - ర్యభిలాషో యస్య స తథోక్తః సన్ - ని 'వరో నా రూపజామాత్రోః' ఇతి వైజయన్తీ, తస్థా - వరాన్తరం నాన్విష్టవా ని త్యర్థః, నను కుతో౭సా నిర్బన్ధ ఇ త్యత ఆహ—ఋత ఇతి తథా హి, మన్తైః పూతం సంస్కృతం, హూయత ఇతి హవ్య మాజ్యాదికం, కృశానాః పావకా దృతే కృశా నుం వినా * 'అన్యారాదితర - ' ఇత్యాదినా పఞ్చమీ, అపరాణి తేజాంసి సువర్ణా దీని, నాహ్వాన్తి న భజన్తీ త్యర్థః, ఈశ్వరా దన్యస్య తద్యోగ్య స్యాభావా దుపే షేతి భావః

తహి త మే వాహూయ దీయతా మి త్యాశ జ్ఞాన్యహ

అయాచితారం న హి దేవ మద్రి స్సుతాం ప్రతిగ్రాహయితుం శశాక, [52
అభ్యధా నా భజ్గభ యేన సాధు మాధ్యస్థ్య మిష్టే౭ప్యవలమ్బ తే౭ర్థే.

టీక.—అద్రిః = కొండ (హిమవంతుఁడు), అయాచితారం = అడుగనివాఁడైన, దేవం = దేవుని (శివుని), సుతాం = (తన) కుమారితను, గ్రాహయితుం = స్వీకరిం చునట్లు చేయుటకు, న శశాక = సమర్థుఁడుకాఁడాయెను, (ఏలయనఁగా), సాధుః = సజ్జనుఁడు, అ .న - అభ్యర్థనా = ప్రార్థనయొక్క - భజ్గ=విఫలత్వమువలని-భయేన= టెఱపుచేత, ఇష్టే అపి అర్థే = ప్రియమయిన కార్యమందు సయితము, మాధ్యస్థ్యమ్ = ఔదాసీన్యమును, అవలమ్బతే = వహించును.

తా.—పరమశివుఁడు స్వయముగా అడుగనందున ఆయనచేత పార్వతిని గ్రహింపిం చుటకు హిమవంతుఁడు సమర్థుఁడుగాక యుండెను. పార్వతిని వెండ్లియాడు మని పరమశివుని తానే వేడరాదా యనిన, సజ్జనుఁడు తన వేడికొలు వ్యర్థమై పోవు నేమో యనుజంకుచేత తన కిష్టమయిన ప్రయోజనము విషయముతో సయితము వేడక ఊరకయే యుండును.

వ్యా.— అయాచితార మితి.— అద్రి హిమవా, నయాచితార మయానమానం, దేవదేవం మహాదేవం, సుతాం పార్వతీం, గ్రాహయితుం స్వయ మాహూయ పరి గ్రాహయితుం, న శశాక మోత్సేహే, తథా హి, సాధుః సజ్జనః - 'సాధు ర్వాధుః' పితే చారా సజ్జనే చాభిధేయవత్ ' ఇతి విశ్వః, అభ్యర్థనాభజ్జభయేన యాచ్ఛావైఫల్యభీత్యా, ఇష్టేఽప్యర్థే విషయే, మాధ్యస్థ్య మాదాసీన్య, మవలన్బుతే.

న చ తథైవ స్థితః - కిం తూపాయాంతరం చింతితవా నితి వక్తుం ప్రస్తోతి.—
య దైవ పూర్వే జననే శరీరం సా దక్షరోషా త్సుదతీ ససజ్జ, [53]
తదాప్రభృత్యేవ విముక్త సజ్జః పతిః పశూనా మపరిగ్రహాఽభూత్.
మఱి హిమవంతుఁడు ఏమి యుపాయము చేసె ననగా —

టీక — సుదతీ = శోభనదంతములుగలదైన, సా = ఆ పార్వతి, పూర్వే జననే = తొంటి పుట్టువున [పూర్వం = దక్షసుతగా నున్నప్పుడు, జ్వలనే = యోగాగ్నియందు, అని పా.], యదా ఏవ = ఏ సమయమందు, దక్షరోషాత్ = (తండ్రి యగు) దక్షునియందు కోపముచేత, శరీరం = దేహమును, ససజ్జ = వదలెనా, తదా ప్రభృత్యేవ = అది మొదలుగా నే, పశూనాం పతిః = శివుఁడు, వి...జ్ఞః — విముక్త = వదలబడిన - సజ్జః = విషయాభిలాషకలనాఁడై, అపరిగ్రహః = భార్యలేనివాఁడుగా, అభూత్ = ఉండెను.

తా — ఎప్పుడు సతీదేవి దక్షునిమీఁదికోపముచేత నిజదేహమును యోగాగ్ని పాలు గావించెనా అప్పటినుండియు పరమశివుఁడు విషయాభిలాషలు మాని వేఱు స్త్రీని స్వీకరింపక యుండెను.

వ్యా.—య దేతి.— శోభనా దంతా యస్యాః సా సుదతీ * 'వయసి దంతస్య దత్పు' ఇతి దత్రాదేశః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీవ - సా పార్వతీ, పూర్వే జననే పూర్వ స్తి జన్తనీ * 'పూర్వాదిభ్యో నవభ్యో వా' ఇతి స్తినా దేశవికల్పః - 'పూర్వం జ్వల నే' ఇతి పాఠే - పూర్వం దాక్షాయణీత్యే - జ్వలనే యోగాగ్నౌ, యదా యస్తికా కాలే, దక్షరోషా, శరీరం దేహం, ససజ్జ తత్యాజ, తదాప్రభృత్యేవ తదా ద్యేవ యథా తథా, పశూనాం పతిః శివో, విముక్తసజ్జ స్త్యక్తవిషయాసజ్జః సక, అపరిగ్రహోఽపత్నీకోఽభూత్ - స్త్రీన్తరం న పరిజగ్రా హే త్యర్థః - ని. 'పత్నీ పరిజనా దానమూలకాపాః పరిగ్రహాః' ఇ త్యమరః.

స కృత్తివాసా స్తపనే యతాత్మా గజ్ఞా ప్రవాహూక్షితదేవ దారు
ప్రస్థం హిమాద్రేమృగనాభిగన్ధి కిఞ్చిత్క్వణతిన్నర మధ్యువాప. 54

టీక. —కృత్తి వాసాః —కృత్తి=తోలు - వాసాః=వలువ గాఁగలవాఁడైన, సః= ఆ శివుఁడు, యతాత్తా—యత=నియతమయిన - ఆత్తా=చిత్తముగలవాఁడై, తపసే=తపస్సుకై, గం...రు—గక్తో = మిన్నేటియొక్క - ప్రవాహ=పాటుదలచేత - ఉక్షిత= తడుపబడిన - దేవదారు = దేవదారువృక్షములుకలదియు, మృ...న్ధి—మృగనాభి = కస్తూరియొక్క - గన్ధి=పరిమళముగలదియు, కి...రం—కిఞ్చిత్=ఇంచుక - క్వణత్= పాడుచున్న - కిన్నరం=కిన్నరులుగలదియు, (అగు), హిమాద్రేః=హిమవంతునియొక్క, ప్రస్థమ్=సేతమును, అధ్యువాస=ఆశ్రయించెను.

తా.—తోలుదాలు పయిన యాపరిమళివుఁడు మనస్సును నిగ్రహించుకొని, తపస్సుచేయుటకై, గంగాప్రవాహముచే తడియుచున్న దేవదారువులును, కస్తూరీపరిమళమును, ఇంచుక పాడుచున్న కిన్నరులును, గలదైన హిమవంతునిసేతమున నెలకొనియెను.

వ్యా.—స ఇతి.—కృత్తివాసా శ్చర్తామ్బరః - ని. 'అజినం చర్త కృత్తిః స్త్రీ' ఇ త్యమరః, యతాత్తా నియతచిత్తః, సః పశుపతి, స్తపసే తపోఽగ్ధం, గక్తోప్రవాహే - ఉక్షితాః సిక్తా - దేవదారవో యస్తిం స్త తథోక్తమ్, మృగనాభిగన్ధి కస్తూరీమృగసంచారా దితి భావః - ని. 'మృగనాభి ర్మృగమదః కస్తూరీ చాథ కోలకమ్' ఇ త్యమరః, క్వణన్తో గాయన్తః - కిన్నరా యస్తిం స్తత్ తథోక్తమ్, కిఞ్చి త్కి మపి, హిమాద్రేః, ప్రస్థం సాను - మధ్యువాస - శత్రుచిత్ ప్రస్థ ఉవా నే త్యర్థః * 'ఉపాన్వధ్యాజ్వసః' ఇ త్యాధారస్య కర్తవ్యమ్—'ప్రస్థోఽస్త్రీసానుమానయోః' ఇ త్యమరః.

గణా నమేరుప్రసవావతంసా భూజత్వచః స్పర్శవతీ ర్దధానాః

మనశ్శిలావిచ్ఛరితా నిషేదుః శైలేయనద్ధేషు శిలాతలేషు. 55

టీక —గణాః=ప్రమథులు, న...సాః—నమేరుప్రసవ = సురపొన్న పూవులు - అవతంసాః=శేఖరము గాఁగలవారును, స్పర్శవతీః=మంచితాఁకుడుగల (అనఁగా మృదువయిన), భూర్జత్వచః = భూర్జ వృక్షముల పట్టలను, దధానాః = తాల్చువారును, మ...తాః—మనఃశిలా=మణిశిలచేత - విచ్ఛరితాః = పూయబడినవారును, (అయి), శై...షు—శైలేయ=సిలాజిత్తుచేత - నద్ధేషు=వ్యాప్తము లయిన, శిలాతలేషు=తాలప్రదేశముల యందు, నిషేదుః=కూర్చుండిరి.

తా.—ప్రమథులు సిగలో సురపొన్న పువ్వులు పెట్టుకొని, మృదువు లయిన బుజ పత్తిరిపట్టలను కట్టుకొని, ఒడలికి మనఃశిలను పూసికొని, శిలాజతువు కమ్ముకొనియుండు తొలిబండలపై కూర్చుండిరి

వ్యా.—గణా ఇతి.—గణాః ప్రమథగణాః - ని. 'గణాః ప్రమథసంఖ్యామా' ఇతి వైజయన్తీ, నమేరుప్రసవావతంసాః సురపున్నా గమగుమ శేఖరాః - ని. 'నమేరుః

సురపున్నాగః' ఇతి విశ్వః, స్పర్శవతీః సుఖస్పర్శాః - మృద్వీ రి త్యర్థః * ప్రశంసా
యాం మతుష్, భూర్జత్వచో భూర్జవల్కులాని, దధానాః వసానా ఇ త్యర్థః, మనశ్చ
లాభి ర్ధాతువిశేషే - ర్విచ్ఛురితా అనులిప్తా శ్చ సంతః, శిలాయాం భవం శైలేయమ్ -
గన్ధాపధివిశేషః * శిలాయాః 'స్త్రీభ్యో థక్' ఇతి భవార్థే థక్ - ని. 'శిలాజతు చ
శైలేయమ్' ఇతి యాదవః - తేన నద్దేషు వ్యాప్తేషు, శిలాతలేషు, నిషేదుః ఉపవివిశు
రి త్యర్థః

తుషారసంఘాతశిలాః ఖురాగైః సముల్లిఖన్ దర్పకలః కకుద్దాన్

దృష్టః కథంబైర్ద్రవయై ర్వివిగైః రసోఢసింహధ్వని రున్న నాద. 56

టీక. — తు...లాః — తుషార = మంచుయొక్క - సంఘాత = మొత్తములనెడు -
శిలాః = తాలను, ఖురాగైః — ఖుర = గొరిజలయొక్క - అగైః = మొనలతో, సముల్లిఖన్ =
ఎగద్రవ్యము, దర్పకలః - దర్ప = మదముచే - కలః = మధురస్వరముకలదై, వివిగైః =
వేఱచిన, గవయైః = గురుపోతులచే, కథంచిత్ = ఎట్టకేలకు, దృష్టః = చూడఁబడినదై, కకు
ద్దాన్ = ఎద్దు (శివుని వాహనము), అ .. నిః — అసోఢ = ఓర్వఁబడని - సింహధ్వనిః = సిం
హముల గర్జనకలదై, ఉన్న నాద = బిగ్గరగా అంకెవైచెను.

తా — శివుని వాహనమయిన యెద్దు పేరినమంచుతాలను గొరిజలతో ఎగద్ర
వ్యము మదముచే రమణీయమయిన స్వరముకలదై, తన్ను గురుపోతులు భయముతో
ఎట్లో ప్రాణము బిగఁబట్టుకొని చూచుచుండఁగా, పర్వతమందలి సింహగర్జనల నోర్వక,
బిగ్గరగా అంకెలు వైచుచుండెను. — ఎద్దు కాలుద్రవ్యటయు అంకెవైచుటయు సింగము
లను పోరికి పిలుచుట. అంతబలము కలది యని గవయములు దానికి వెఱచుట.

వ్యా. — తుషా రేతి. — తుషారసంఘాతా హిమఘనా - స్త ఏవ శిలా స్తాః,
ఖురాగైః, సముల్లిఖన్ విదారయన్, దర్పేణ - కలో మధురధ్వని - ర్యస్య స దర్పకలో,
వివిగై ర్భిత్తై, గవయై గోసదృశమృగవిశేషైః, కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ, దృష్టః, కకుద
మస్యా స్తీతి కకుద్దాన్ పృషభో, అసోఢః - సింహానాం ధ్వని ర్యేన స సింహధ్వని
మసహమానః సన్, ఉన్న నా దోచ్చై ర్న నాద - జగ ర్జై త్యర్థః.

స్వభావోక్తి రలంకారః. త దు క్తమ్ - 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యథావద్వస్తు
వర్ణనమ్' ఇతి.

తత్రాగ్ని మాధాయ సమిత్సమృద్ధం స్వ మేవ మూ ర్త్యస్తరమప్తమూ ర్తిః
స్వయం విధాతా తపసః ఫలానాం కే నాపి కామేన తప శ్చచార. 57

టీక. — తపసః = తపస్సుయొక్క, ఫలానాం = ఫలము లయిన యింద్రత్వాదులను, స్వయం = తానే, విధాతా = చేయు (ఇచ్చు) వాఁడయిన, అష్ట మూర్తిః = ఎనిమిది స్వరూపములవాఁడు - అనఁగా - మహేశ్వరుఁడు, తత్ర = ఆ నెత్తమున, స్వప్ ఏవ మూర్త్యంతరమ్ = తనదే యగు రూపాంతరమును, స...ద్ధం -- సమిత్ = చిదుగులతో - సమిద్ధమ్ = మంటపెట్టబడినట్టి, అగ్నిమ్ = నిప్పును, ఆధాయ = ఉంచి, కేన అపి కామేన = ఏదో కోరికచేత, తపః = తపస్సును, చచార = కావించెను.

తా. — ఇతరులతపస్సులకు ఇంద్రత్వాదిఫలములను స్వయముగా ఇచ్చువాఁడయిన యామహేశ్వరుఁడు ఆ నెత్తమున తన యెనిమిదిమూర్తులలో నొక్కటి యగు నగ్నిని చిదుగులతో మంటపెట్టి ప్రతిష్ఠించి ఏకోరికచేతనూ తపస్సు చేయుచుండెను.

వ్యా — త త్రేతి. — తపసః, ఫలానా మింద్రత్వాదీనాం, స్వయం, విధాతా జనయితా - దా తే త్యర్థః, అష్ట మూర్తయో యస్య సోఽష్టమూర్తి రీశ్వరః - వి. 'భూతార్కచద్వియజ్వాచా మూర్తయోఽష్టా ప్రకీర్తితాః' ఇతి, తత్ర ప్రస్థే, స్వం స్వకీయమేవ, మూర్త్యంతరం మూర్తిభేదం, సమిద్భిః - సమిద్ధం దీపిత, మగ్ని, మాధాయ ప్రతిష్ఠాప్య, కే నాపి కామేన క యాపి ఫలకామనయా - తప శ్చచార చక్రే - వి. 'ప్రయోజన మనుద్దిశ్య న మన్తోఽపి ప్రవర్తతే' ఇతి న్యాయాత్ కామే నే త్యుక్తమ్ - త స్యా వాప్తసమస్తకామత్వాత్ కే నా పీ త్యుక్తమ్

అనర్ఘ్య మర్ఘ్యేణ త మద్రినాథః స్వర్గౌక సా మర్చిత మర్చయిత్యా [58]
ఆరాధనా యాస్య సఖీసమేతాం సమాదిదేశ ప్రయతాం తనూజామ్.

టీక. — అద్రినాథః = కొండలతేఁడు (హిమవంతుఁడు), అనర్ఘ్యం = వెలలేనివానిని (అనఁగా అనంతమహిమాన్వితుని), స్వర్గౌక సాం — స్వర్గ = స్వర్గము - ఓకసామ్ = స్థానముగాఁగలవారయిన దేవతలచేత, అర్చితం = పూజింపబడుచున్న వానిని, తస్యే = ఆ యీశ్వరుని, అర్ఘ్యేణ = పూజార్థమయిన జలముచేత, అర్చయిత్యా = పూజించినవాఁడై, అస్య = ఈశ్వరునియొక్క, ఆరాధనాయ = శుశ్రూషకొఱకు, స... తాం — సఖీ = చెలులతో - సమేతాం = కూడుకొన్నదియు, ప్రయతాం = నియమవంతురాలును, (అగు), తనూజాం = (తన) కుమారితను, సమాదిదేశ = నియమించెను.

తా. — అనంతమహిమకలవాఁడును, దేవతలచేత పూజింపబడుచున్న వాఁడును, అయిన యీశ్వరుని తాను అర్ఘ్యోదకముతో పూజించినవాఁడై, హిమవంతుఁడు, నియమవంతురాలిని పార్వతిని, జయవిజయ లనునిరువురుసఖులు తోడుగా, ఈశ్వర శుశ్రూషార్థము నియమించెను.

వ్యా — అనర్ఘ్య మితి — అద్రీణాం నాథోఽద్రినాథో హిహవాః, అర్ఘ్యం మూల్య మగ్న తీ త్యర్ఘ్యః-ని 'మూల్యే పూజావిధా వగ్నః' ఇ త్యమరః* 'దణ్ణాదిభ్యో యః' ఇతి యప్రత్యయః - అర్ఘ్యో న భవ తీ త్యనర్ఘ్య స్త మనర్ఘ్యమ్ - అమూల్య మి త్యర్థః, స్వర్గ-ఓకః స్థానం - యేషాం తేషాం-స్వర్గాకసాం జేవానా - మర్చితమ్ దేవైః పూజ్య మాన మి త్యర్థః * 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానే క్తః * 'క్తస్య చ వర్త మానే' ఇతి షష్ఠీ, త మీశ్వర, మర్త్యేణ పూజార్థోదకేన * 'పాదార్ఘ్యాభ్యాం చ' ఇతి యత్ప్రత్యయః-ని. 'పట్ తు త్రి ష్వర్ఘ్య మర్ఘార్థే పాద్యం పాదాయ వారిణి' ఇ త్యమరః, అర్చయిత్వా పూజయిత్వా, ౭ స్వేశ్వరస్య ఆరాధనాయ, సఖీభ్యాం జయావిజ యాభ్యాం - సమేతాం, ప్రయతాం నియతాం, తనూజాం సుతాం, సమాదిదే శాజ్ఞా పయామాస.

ప్రత్యర్థిభూతా మ పితాం సమాధేః శుశ్రూషమాణాం గిరిశోఽనుమేనే, వికారహేతౌ సతి విక్రియస్తే యేషాం న చేతాంసి త ఏవధీరాః. 59

టీక — గిరిశః=శివుఁడు, సమాధేః=యోగమునకు, ప్రత్యర్థిభూతామ్ అపి=ప్రతి కూలురాలు అయినను, శుశ్రూషమాణాం=సేవించుచున్నట్టి, తామ్=ఆపార్వతిని, అను మేనే=అంగీకరించెను; వి...తౌ—వికార=మార్పునకు - హేతౌ=కారణము, సతి=ఉండఁగా, యేషాం చేతాంసి = ఎవరి మనస్సులు, న విక్రియస్తే=మాటవో, త ఏవ = వారే, ధీరాః=దృఢచిత్తులు.

తా.—శివుఁడు యోగమునకు ప్రతికూలురా లయినను పార్వతి సేవించుచుండు టకు ఒప్పుకొనెను. ఏలనఁగా మనస్సు చెదరుటకు కారణ మున్నప్పటికిని ఎవరి మనస్సు చెదరదో వారే గదా ధీరులు

వ్యా.— ప్రత్యర్థితి.— గిరిశః శివః, సమాధేః, ప్రత్యర్థిభూతాం ప్రతిపక్ష భూతా మపి * సుప్నుపేతి సమాసః, శ్రోతు మిచ్ఛంతీం శుశ్రూషమాణాం - సేవమానాం సేవకా హి సేవ్యే దత్తకర్ణా భవంతి * ఇచ్ఛార్థే సన్ప్రత్యయః * 'జ్ఞాశుస్సద్భావ శసః' ఇ త్యాత్త నేపదమ్, తాం పార్వతీ, మనుమేనేఽశ్లేచకార - న ప్రతిషిద్ధవా ని త్యభిప్రాయః, న చైతావతా ధీరస్య కశ్చ ద్వికార ఇ త్యాశయః, ధీరత్వ మే వార్థా న్తరన్యాసే నాహ - వికా రేతి.—వికారస్య ప్రకృతే రన్యధాత్వస్య-హేతౌ స్త్రీసన్ని ధానాదికారణే, సతి విద్యమానేఽపి, యేషాం చేతాంసి, న విక్రియస్తే న వికృతిం నీ యస్తే, త ఏవ ధీరాః * 'విక్రియస్తే' ఇతి కర్తణి లట్.

శుశ్రూషాప్రకార మే వాహ.

అవచితబలిపుష్పా వేదిసమ్మార్గదత్తా

నియమవిధిజలానాం బర్హిషాం చోపనేత్రీ

గిరిశ ముపచచార ప్రత్యహం సా సుకేశీ

నియమమితపరిభేదా తచ్చిరశ్చంద్రపాదైః.

60

ఇతి శ్రీకాలిదాసకృతౌ కుమారసమ్భవే ప్రథమ స్కర్గః.

టీక. — శుశ్రూషాప్రకారమును చెప్పుచున్నాడు. — సుకేశీ = సాంపయిన తలవెండుకలు గలదైన, సా = పార్వతి, అ...ష్పా — అవచిత = కోయబడిన - బలిపుష్పా = పూజార్థమయిన పువ్వులుగలదియు, వేది...త్తా — వేది = నియమవేదికను - సమ్మార్గ = ఊడ్చుటయందు - దత్తా = నేర్పరియు, నియ...నాం — నియమవిధి = నిత్యానుష్ఠానమున కైన - జలానాం = నీళ్లను, బర్హిషాం చ = దగ్భలను, ఉపనేత్రీ = తెచ్చి పెట్టునదియు, (అయి), త...దైః — తత్ = గిరిశునియొక్క - శిరః = తలయందలి - చంద్ర = చంద్రునియొక్క - పాదైః = కిరణములచేత, ని...దా — నియమిత = అడంపబడిన - పరిభేదా = అలపుగలదై, ప్రత్యహం = ప్రతిదినము, గిరిశమ్ = శివుని, ఉపచచార = నేవించెను

తా. — సుకేశి యగు పార్వతి పూజకై పువ్వులు కోసి తెచ్చుచు, నియమవేదికను చక్కఁగా శుభ్రముచేయుచు, నిత్యానుష్ఠానార్థము నీళ్లను దగ్భలును తెచ్చి పెట్టుచు, ప్రతిదినమును శివుని కొలుచుచుండెను. ఆమెయొక్క యలతను శివశిరమునందలి చంద్రుని కిరణములు తీర్చుచుండినవి.

వ్యా. — అవచితే తి. — సుకేశీ శోభనమూర్ధజా * 'స్వాక్షా చోపసర్జనా దసం యోగోపధాత్' ఇతి జీవ్, సా పార్వ, త్యవచితాని లూనాని-బలిపుష్పాణి పూజాకుసుమాని - యయా సా, వేదే ర్నియమవేదికాయాః - సంమార్గే సంమార్జనే-దత్తా, నియమవిధే ర్నిత్యకర్తానుష్ఠానస్య - యాని జలాని తేషాం, బర్హిషాం కుశానాం, చోపనేత్ర్యానేత్రీ సతీ, తస్య గిరిశస్య - శిరసి-చంద్రస్య - పాదై రశ్చిభిః - ని. 'పాదా రశ్మిభిః' తుర్యాంశాః' ఇ త్యమరః, నియమితపరిభేదా నివర్తితపరిశ్రమా స, త్యహస్యహని ప్రత్యహమ్ * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమృద్ధి-' ఇ త్యాదినా యధార్థేఽవ్యయాభావః. * 'నపుంసకా దన్యతరస్యామ్' ఇ త్యచ్ఛ్రుత్యయః, గిరిశ ముపచచార శుశ్రూషాఞ్చక్రే.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్య ఉమోత్పత్తి ర్నామ

ప్రథమః స్కర్గః.

శ్రీ.

కు మార నం భ వ మ్.

ద్వి తీ యః స ర్గః.

తస్మిన్ విప్రకృతాః కాలే తారకేణ దివౌకసః

తురాసాహం పురోధాయ ధామ స్వాయంభువం యయుః 1

టీక ---తస్మిన్ కాలే= పార్వతి సేయు నాశుశ్రూషాకాలమందు, తారకేణ= తారకాసురునిచేత, విప్రకృతాః=పీడితులయిన (జయింపబడిన), దివౌకసః = వేల్పులు, తురాసాహం = ఇంద్రుని, పురోధాయ = ముందుంచుకొని, స్వాయంభువం = బ్రహ్మ దేవునిదైన, ధామ = స్థానమునకు (అనగా - సత్యలోకమునకు), యయుః = పోయిరి

తా.— పార్వతి పరమేశ్వరుని శుశ్రూషించుచున్న యాసమయమున, దేవతలు తారకాసురునికి ఓడినవారై వానిపెట్టు బాధల కోర్వలేక, ఆ కష్టములు తీర్పు మని బ్రహ్మ దేవుని వేడుటకై బ్రహ్మలోకమునకు ఇంద్రునివెంట నరిగిరి

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—తస్మిన్ కాలే పార్వతీశుశ్రూషాకాలే, తారకేణ తారక నామ్నా వజ్రణఖపుత్రేణ కేనచి దసురేణ, విప్రకృతా ఉపప్లతా, దివ మోకః స్థానం యేషాం తే దివౌకసో దేవాః - ని. 'దివం స్వర్గేఽస్తరితే చ' ఇతి విశ్వః * ద్యౌరోక ఇతి పతే పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, తురం త్వరితం సాహాయ త్యభిభవ తీతి తురా షాట్ - సాహాయతే శ్చౌరాదికాత్ క్విప్ * 'నహివృతివృషి -' ఇత్యాదినా పూర్వ పదస్య దీర్ఘః - ప్రకృతిగ్రహణే ప్రాతిపదిక స్యాపి గ్రహణాత్ - ముగ్ధబోధకార స్తు తురాశబ్ద ప్తౌబన్త ఇ త్యాచష్టే - తం తురాసాహం దేవేంద్రమ్ * అజాదిషు సాడ్ రూపత్వాభావాత్ * 'సహేః సాడః సః' ఇతి షత్వం న భవతి, పురోధాయ పుర స్కృత్య, స్వాయంభువో బ్రహ్మణ ఇదం స్వాయంభువమ్ * సంజ్ఞాపూర్వకవిధే రనిత్య త్వాత్ 'ఓ ర్గుణః' ఇతి గుణో న, ధామ స్థానం, యయుః బ్రహ్మలోకం జగ్తు రి త్యర్థః.

తేషా మావిరభూ ద్భ్రష్ట పరిష్టానముఖశ్రియాం,

షరసాం సుప్తపద్మానాం ప్రాత దీధితిమా నివ

టీక.—అజ = పుట్టువులేనివాఁడా, అపామ్ = నీళ్లయొక్క, అన్తః = లోపల, త్వయా = నీచేత, అమోఘం = వ్యర్థముకాని, యత్ బీజమ్ = ఏ విత్తనము, ఉత్తం = నాటఁబడినదో, అతః = ఆబీజమునుండి, చ... రం-చర = జంగమమును (చరించునదియు) - అచరం = స్థావరమును (చరింపనిదియు), అగు, విశ్వం = ప్రపంగము, (ఉత్పన్నమ్ = పుట్టినది), తస్య = ఆవిశ్వమునకు, ప్రభవః = జన్మకారణముగా, గీయసే = కొనియాడఁబడుచున్నావు.

తా — పుట్టుకలేని యోభగవంతుఁడా, నీళ్లలోపల నీవు రిత్త కానిదైన యే విత్తనమును నాటిలివో, దానినుండి స్థావరజంగమాత్మక మయిన యీ ప్రపంచము పుట్టినది. కావున నిన్ను ఈ ప్రపంచముయొక్క జన్మకారణ మని కొనియాడుదురు.

వ్యా.—య దితి.— న జాయత ఇ త్యజః - సో అజ, అపాం జలానా, మన్త స్త్వయా య, దమోఘ మవన్ధ్యం, బీజం వీర్య, ముత్తం నిక్షిప్తమ్ - 'ముత్తమ్' ఇతి పారే విస్పృష్ట మి త్యర్థః - ని 'శుక్రం తేజో రేతసీ చ బీజ వీ ర్యేన్ద్రియాణి చ' ఇ త్యమరః, అత స్తే బీజా, చ్చరాచరం స్థావర జఙ్గమాత్మకమ్ * సమాహారే ద్వక్వాద్వైకవద్యావః, విశ్వం జగత్, ఉత్పన్న మితి శేషః, తస్య విశ్వస్య, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, గీయసే-అద శ్చరాచరం విశ్వం ప్రసవ స్తస్య గీయతే' ఇతి పారే - అద ఇదం - చరాచరం విశ్వం - తస్య బీజస్య - ప్రసవో గీయతే - లోకై రితి శేషః, అత్ర మనుః - 'అప ఏవ సస ర్జాదౌ తాసు బీజ మవాస్పృజత్, త దణ్డ మభవద్ హైమం సహస్రాంశుసమప్రభమ్ ' ఇతి.

తిస్సృభి స్త్వ మవస్థాభి ర్హిమాన ముదీరయన్

ప్రళయస్థితిస్సర్గాణా మేకః కారణతాం గతః.

6

టీక.—ఏకః = (సృష్టికి ముందు) ఒక్కఁడవే యై యున్న, త్వం = నీవు, త్రిస్సృభిః అవస్థాభిః = మూఁడు దశలచేత, మహిమానమ్ = (నీ) ప్రభావమును, ఉదీరయన్ = ప్రకటించుచు, ప్ర...ణాం - ప్రళయ - నాశమునకును - స్థితి = రక్షణమునకును - సర్గాణాం = సృష్టికిని, కారణతాం = హేతుత్వమును, గతః = పొందినవాఁడవు.

తా.—సృష్టికి ముందు ఒక్కఁడవ యై యున్న నీవు రజ స్సత్త్వ తమో మయములగు బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వర రూపములే మూఁడుదశలచేత నీప్రభావమును ప్రకటించి సృష్టి స్థితి సంహారములకు మూఁటికిని కారణభూతుఁడ వై యున్నావు

వ్యా.—తిస్సృభిః రితి.— ఏకః సృష్టేః ప్రా క్కేవల స్త్వం, త్రిస్సృభి రవస్థాభి ర్హిమానమయీభి ర్హరిహరబ్రహ్మస్వరూపాభి, ర్హిమానం నిజశక్తి, ముదీరయన్ విజృ

మృభయః, ప్రలయస్థితిసగ్గాణా మస్తస్థితుత్పత్తీనాం, కారణతాం గతః, ఇదం 'పశ్చాద్భేద ముపేయుషే' ఇ త్యస్య వివరణ, మతో న గతార్థత్వదోషః.

భూతసృష్టిక ర్పత్వ ముక్త్వా మిథునసృష్టిర్థం మూర్తిమతో బ్రహ్మణో భేద మాహ.

స్త్రీపుంసా వాత్తభాగా తే భిన్నమూర్తేః సిస్సక్షయా,

ప్రసూతిభాజః సర్గస్య తా వేవ పితరా స్సృతౌ.

7

టీక.—స్త్రీపుంసా=స్త్రీపురుషులు, సిస్సక్షయా = సృజించు నిచ్చుచేత, భిన్న మూర్తేః—భిన్న=రెండుగాఁ జేయఁబడిన-మూర్తేః=స్వరూపము గలవాఁడ వయిన, తే=నీయొక్క, ఆ...గా—ఆత్మ=దేహముయొక్క - భాగా=పాళ్లు, తా ఏవ = ఆపాళ్లే, ప్ర...జః—ప్రసూతి=ఉత్పత్తిని - భాజః=పొందియున్న, సర్గస్య=సృష్టికి, పితరా=తల్లిదండ్రులుగా, స్సృతౌ=చెప్పఁబడినవి.

తా.—మిథునసృష్టినిమిత్తము రెండుగా చీలిన నీదేహముయొక్క భాగములే స్త్రీపురుషులు, ఆ రెండుభాగములనే పుట్టుక నొందుజంతువులకు తల్లిదండ్రు లని పెద్దలు వ్యవహరింతురు.

వ్యా —స్త్రీపుంసా వితి.—స్త్రీ చ పుమాం శ్చ స్త్రీపుంసౌ * 'అచతుర - ' ఇత్యాదినాఽచ్చుత్యయాన్తో నిపాతః, సిస్సక్షయా స్రష్టా మిచ్ఛయా, భిన్నమూర్తే ర్ద్వి ధాకృతవిగ్రహస్య, తే త, వాత్తనో దేహస్య - భాగా వాత్తభాగా - ని. 'ఆత్మా జీవే ధృతా దేహే స్వభావే పరమాత్మని' ఇతి విశ్వః, తా వేవ భాగా, ప్రసూతిభాజ ఉత్పత్తి భాజః, సృజ్యత ఇతి సర్గ - స్తస్య - నిజసృష్టే రి త్యర్థః, మాతా చ పితా చ పితరా* 'పితా మాతా' ఇ త్యేక శేషః, స్సృతౌ - వృద్ధౌ రితి శేషః, అత్ర మనుః -

'ద్విధా కృత్వాఽఽత్మచూ దేహ మర్థేన పురుషోఽభవత్,
అర్థేన నారీ తస్యాం స విరాజ మస్సృజత్ ప్రభుః.' ఇతి.

స్వకాలపరిమాణేన వ్యస్తరాత్రిన్దివస్య తే

యా తు స్వప్నావబోధౌ తౌ భూతానాం ప్రళయోదయా. 8

టీక.—స్వ...న—స్వ=నీయొక్క - కాల = కాలముయొక్క - పరిమాణేన=కొలతప్రకారము, వ్య...స్య—వ్యక్త = విభజింపఁబడిన - రాత్రిన్దివస్య=రేయును పవలును గలయట్టి, తే=నీకు, యా తు=ఏవి, స్వ...ధౌ—స్వప్న=నిద్రయు-అవబోధౌ=మెలఁకువయునూ, తౌ ఏవ = అవి రే, భూతానాం = సృజింపఁబడినవానికి, ప్ర...యా—ప్రళయ=సంహారమును - ఉదయా=సృష్టియును, (ఆయుయున్నవి).

తా.—నీవు నీకాలపరిమాణముప్రకారము నీకు రాత్రిని పగటిని ఏర్పఱుచుకొని యున్నావు. అందు నీవు నిద్రించుకాల మయినరాత్రి భూతములకు ప్రళయముగాను, నీ మెలకువకాలమయిన పగలు భూతములకు సృష్టిగాను ఉన్నవి.

వ్యా —స్వకా లేలి.— స్వకాలస్య - పరిమాణేన 'చతుర్వ్యగసహస్రాణి బ్రహ్మణో దిన ముచ్యతే' ఇ త్యుక్తరూపేణ, వ్యస్తం విభక్తం - రాత్రిద్వివం రాత్ర్యహానీ - యస్య తస్య, * యద్యపి 'అచతుర -' ఆదిసూత్రేణ రాత్రౌ చ దివా చ రాత్రిద్వివ మితి సప్తమ్యర్థే వృత్తౌ ద్వద్వ ఇ త్యుక్తం - తథాఽపి 'దోషామన్య మహః' 'దివా మన్యా రాత్రిః' ఇ త్యాదౌ కర్తవ ద త్రాపి ప్రాతిపదికాగ్ధృత్తిత్వం కథంచిత్ ప్ర యోగబలా దాశ్రయణీయమ్, తే తవ, యా తు స్వప్నావబోధా తా వేవ భూతానాం, ప్రలయోదయా సంహారసృష్టి, య దాహుః -

'యదా స దేవో జాగర్తి త దైవ చేష్టతే జగత్,

యదా స్వపితి శాంతాత్తా తదా సర్వం ప్రళీయతే' ఇతి,

ఏత చ్చ దైవదినసృష్టిప్రలయాభిప్రాయకం - మహాప్రలయస్య బ్రహ్మణో వర్ణశతాస్తే భావిత్వాత్.

జగద్యోని రయోని స్త్వం, జగదంతో నిరన్తకః,

జగదాది రనాది స్త్వం, జగదీశో నిరీశ్వరః.

9

టీక.—(హేభగవత్ = ఓభగవంతుడా), త్వం = నీవు, బ...నిః—జగత్ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణమవు, (స్వయము), అయోనిః = కారణములేని వాడవు, (త్వం), జగత్ = లోకముయొక్క - అన్తః=సంహారకుడవు, (స్వయము), నిరన్తకః=సంహారకుడు లేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఆదిః=ముందున్న వాడవు, (స్వయము), అనాదిః = ఆదిలేనివాడవు, త్వం, జగత్ = లోకములకు - ఈశః = దొరవు, (స్వయము), నిరీశ్వరః = దొరలేనివాడవు.

తా.—ఓభగవంతుడా, నీవు ప్రపంచమునకు కారణభూతుడవు, నీకు కారణ ము లేదు, నీవు లోకములను సంహరించువాడవు, నిన్ను సంహరించువాడు లేడు, నీవు లోకసృష్టికి పూర్వ మున్న వాడవు, నీకు పూర్వ మెవ్వడును లేదు, నీవు జగత్తులకు ప్రభువవు, నీకు ప్రభువెవ్వడును లేడు.

వ్యా.—జగ దితి.—హేభగవత్, త్వం, జగద్యోని ర్జగత్కారణం, స్వయ మయోని రనాదిత్వా దకారణక స్త్వమ్, అన్తయతీ త్యన్తః * పచాద్యమ్ - జగత్ ౭వో జగత్సంహర్తా, స్వయం, నిరన్తకో నిత్యత్వా దన్తరహితః, త్వం, జగత్కారణాది ర్జగ

దాదిః - సృష్టేః ప్రా గపి సన్ని త్యర్థః, అత ఏవ త్వ, మనాది రాదిరహితః, త్వం, జగతా - మిహో నియంతా, స్వయం, నిరీశ్వరః - అనియమ్య ఇ త్యర్థ - వి 'యతో వా ఇమాని భూతాని జాయంతే' ఇత్యాది శ్రుతి రే వాత్ర ప్రమాణమ్

* అత్రాయోని రిత్యాదౌ నజ్జత్పురుషశ్రయణే విరోధః - బహువ్రీహిణా తు తత్పరిహార ఇతి విరోధాభాసాలంకారః, యధాశుః - 'విరోధాభాసత్వే విరోధః' ఇతి.

తవ తు న ప్రపంచస్యేవ జన్మతిరోధానజ్ఞానేషు పరాపేక్షే త్యాహ. —

ఆత్మాన మాత్తనా వేత్సి, సృజన్మాత్తనా మాత్తనా,

ఆత్తనా కృతినా చ త్వ, మాత్త స్వేవ ప్రలీయసే

10

టీక. — (ఓభగవత్), త్వమ్, ఆత్మానమ్ = నిన్ను, ఆత్తనా = నీచేతనే, వేత్సి = ఎఱుంగుదువు, ఆత్మానమ్, ఆత్తనా, సృజసి = నిర్మింతువు, కృతినా = సమర్థుడవయిన, ఆత్తనా, ఆత్తస్వేవ = నీయందే, ప్రలీయసే = లయమొందెదవు

తా. — ఓభగవంతుడా, నిన్ను నీవు స్వయముగానే ఎఱుంగుదువు, నిన్ను నీయందే స్వయముగానే సృజించుకొందువు, నీవు నీయందే స్వయముగానే అడంగెదవు, ప్రపంచమునకుం బోలె నీకు జ్ఞానసృష్టిలయములవిషయమై ఒకరియపేక్ష లేదు.

వ్యా — ఆత్మాన మితి. — ఓభగవత్, త్వ, మాత్మానం లోకానుగ్రహార్థం బ్రహ్మరూపేణోత్పిపాదయిషితం స్వస్వరూప, మాత్త నైవ, వేత్సి జానాసి - సర్వాఽపి శ్రియా కర్తవ్యాధిజ్ఞానపూర్వ కేతి భావః, తథాఽఽత్తనామాత్త నైవ - ఆత్త స్వే వే త్వ త్రాపి సంబధ్యతే - స్వస్తి స్నేవ సృజసి - అధిష్ఠాన మపి స్వయ మే వే త్యర్థః - వి. 'స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితమ్' ఇతి శ్రుతేః, కృతినా సమర్థేన-ఇదం సర్వత్ర సంబధ్యతే, ఆత్తనా స్వే వై, వాత్త స్వేవ ప్రలీయసే స్వస్తి స్నేవ ప్రలీయో భవసి * లీయతే దైవాదికాత్ కర్తరి లట్ * 'ప్రకృత్యాదిభ్య ఉపసంఖ్యానమ్' ఇతి వార్తీకాత్ సర్వ త్రాత్త నేతి తృతీయా, న హి తే ప్రపంచస్యేవ జ్ఞానోత్పత్తిలయేషు పరాపేక్షేతి ఫలితార్థః

ద్రవ స్సంఘాతకరినః, స్థూలః సూక్ష్మో, లఘు గ్గురుః,

వ్యక్తో వ్యక్తేతర శ్చాసి, ప్రాకామ్యం తే విభూతిషు

11

టీక. — (ఓభగవంతుడా నీవు), ద్రవః రసాత్మకుడవు, సం...నః — సంఘాత-దట్టంపుఁగూర్పుచేత - కరినః = గట్టివాడవు, స్థూలః = లావయినవాడవు, సూక్ష్మః = ఇంద్రియములకు గోచరింపనివాడవు, లఘుః = తేలికవు, గురుః = బరువవు, వ్యక్తః =

కార్యరూపుడవు, వ్యక్తేతర శ్చ = వ్యక్తముకంటె వేఱగువాడవు ను - అనగా కారణ రూపుడవుచు గా, అసి = ఉన్నావు, (ఇట్లు), విభూతిషు = విశ్వర్యములయందు, తే = నీకు, ప్రాకామ్యమ్ = యథేచ్ఛత్వము, (కలదు).

తా — ఓ భగవంతుడా, నీవు నదీసముద్రాదులవలె రసస్వరూపుడవు, కొండలు లోనగువానివలె చిక్కనికూర్పుచేత కరినుడవు, కన్నులకగపడు ఘటాదులవలె లావ యినవాడవు, పరమాశ్వాదులవలె ఇంద్రియాగోచరుడవు, దూది లోనగువానివలె తేలి క రైయినవాడవు, బంగారు లోనగువానివలె బరు వయినవాడవు, కార్యరూపుడవు, కారణరూపుడవును, ఇట్లు నీకు అణిమద్యైశ్వర్యములు ఇచ్చానుసారులుగా నున్నవి.

వ్యా — ద్రవ ఇతి — త్వ మి త్యనుషజ్యతే - హే భగవన్, త్వం, ద్రవః సరి త్సముద్రాదిన ద్రసాత్తోఽసి, సంఘాతేన నిబిడసంయోగేన-కఠినో మహీధరాదివత్, స్థూల ఇన్ద్రియగ్రహణయోగ్యో ఘటాదివత్, సూక్ష్మోఽతీన్ద్రియః పరమాణ్వాదివత్, లఘు రుత్పతనయోగ్య స్తూలాదివత్, గురు ర్హేమాద్రవ దచలనీయః, వ్యక్తః కార్యరూ పోఽసి, వ్యక్తేతరః కారణరూప శ్చాసి, ఏవం విభూతి ష్వణిమాదిషు, తే తవ, ప్రకా మస్య భావః ప్రాకామ్యం యదాకామత్వమ్.

ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం, న్యాయై స్త్రిభి రుదీరణమ్,

కర్తృ యజ్ఞః, ఫలం స్వర్గ, తాసాం త్వం ప్రభవో గిరామ్. 12

టీక.— ఓ భగవానుడా, యాసాం గిరాం = ఏ వాక్కులకు, ప్రణవః = ఓంకారము, ఉద్ఘాతః = ఆరంభ మో, త్రిభిః న్యాయైః = మూడు స్వరములతో, ఉదీరణం = ఉచ్చారణమో, కర్తృ = పని, యజ్ఞః = జన్మమో, ఫలం = ప్రయోజనము, స్వర్గః = స్వర్గమో, తాసాం (గిరాం) = ఆవాక్కులకు, త్వం = నీవు, ప్రభవః = కారణమవు.

తా.— ఏవాక్కులకు ఆరంభము ఓంకారమో, ఉదాత్తానుదాత్త స్వరితము లనెడు మూడుస్వరములతో ఉచ్చారణమో, పని యజ్ఞమో, ఫలము స్వర్గమో, ఆవేద వాక్కులకు నీవే కారణమవు.

వ్యా.— ఉద్ఘాత ఇతి.— హే భగవన్, యాసాం, గిరాం వాచా, ముద్ఘాత ఉప క్రమః, ప్రణవ ఓంకారాత్తకః - ని. 'ఓంకారప్రణవో సమా' ఇతి - 'స్యా దభ్యా దాన ముద్ఘాత ఆరమ్భః' ఇతి వామరః - ఇద ముపసంహార స్యా పుష్పలక్షణమ్ -

వి 'బ్రహ్మణః ప్రణవం కుర్యా దాదా వస్తే చ సర్వతః,

దహ త్యేనః కృతం పూర్వం పరస్తా చ్చ విశేషతః' -

ఇతి నిరుక్తపరిశిష్టయో ర్యాస్కః, నీయంత ఏభి రర్థవిశేషా ఇతి న్యాయాః స్వరాః - ఉక్తంచ - విశ్వతవిశేషా దర్థప్రతిపత్తిః - 'యథేన్ద్రిశత్రుః స్వరతోఽపరాధాత్'

ఇతి - యాసాం గిరాం - త్రిభి ర్నామై రుదాత్తానుదాత్తస్వరితైః స్వరైః, రుదీరణ ముచ్చారణమ్, యాసాం, కర్త ప్రతిపాద్య మి త్యర్థః, యజ్ఞో జ్యోతిష్తోమాదిః- న తు చైత్యవద్దనాది రితి భావః, ఫలం స్వర్గః - కర్త ద్వా రేతి శేషః-కర్తస్వర్గా బ్రహ్మప వర్గయో ర పుష్కలక్షణే, త్వం, తాసాం గిరామ్-వేదానా మి త్యర్థః, ప్రభవ త్యస్తా నితి ప్రభవః కారణమ్ - ప్రణేతా స్తతా వా మతభేదేన

సాంఖ్యమతేన స్తువంతి.—

త్వా మామనంతి ప్రకృతిం పురుషార్థప్రవర్తినీం,

తద్దశిణ ముదాసీనం త్వా మేవ పురుషం విదుః

13

టీక.—(ఓ భగవంతుఁడా), త్వాం = నిన్ను, పు . నీం — పురుష = ఆత్మ యొక్క - అర్థ = ప్రయోజనమునకై - ప్రవర్తినీం = ప్రవర్తిల్లునట్టి, ప్రకృతిం = మూల కారణముగా, ఆమనంతి = చెప్పుదురు, త్వామేవ = నిన్నే, త...నం—తత్ = ఆప్ర కృతిని - దర్శినం = చూచుచుండెడి, ఉదాసీనం = కూటస్థమయిన, పురుషం = ఆత్మ నుగా, విదుః = తలంతురు

తా.—ఓ భగవంతుఁడా, నీవే సత్త్వ రజ స్తమో గుణాత్మికయై పురుషునికిభోగ మోక్షములు సమకూర్చుటకు ప్రవర్తిల్లుచుండు ప్రకృతివని చెప్పుదురు, నీవే ఆప్ర కృతిని సాక్షివలె నుదాసీనుడై చూచుచుండు నాత్మ వనియును భావింతురు

వ్యా.— త్వా మితి.— హే భగవన్ - త్వాం పురుష స్యాన్తో భోగాపవర్గ రూప - స్తదర్థం ప్రవర్తత ఇతి పురుషార్థప్రవర్తినీ - తాం, ప్రకృతిం త్రైగుణ్యాత్మకం మూలకారణమ్ - ని. 'ప్రకృతిః పఞ్చభూతేషు ప్రధానే మూలకారణే' ఇతి యాదవః, ఆమనంతి కథయంతి * 'హ్న ఆభ్యాసే' ఇతి ధాతో ర్లట్ * 'పా ఘ్రా ధ్వా స్థా మ్నా' ఇత్యాదినా మనాదేశః - ప్రకృతిపురుషభేదాగ్రహణాత్ ప్రకృతిపురుష భేదవ్యపదేశః, త్వా మేవ, తాం ప్రకృతిం సాక్షిత్వేన పశ్య తీతి తద్దర్శిన, ముదాసీనం కూటస్థం, పురు షం, విదు ర్విదంతి * 'విదో లటో వా' ఇతి ఝే ధ్వసాదేశః-వి. 'అజా మేకాం లోహి తశుక్లకృష్ణామ్' ఇతి శ్రుతి రత్ర ప్రమాణమ్

త్వం పితౄణా మపి పితా, దేవానా మపి దేవతా,

పరశోఽపి పర శ్చాసి, విధాతా వేధసా మపి

14

టీక.—(ఓ భగవానుఁడా), పితౄణామ్ అపి = పితృదేవతలకు కూడ, త్వం = నీవు, పితా = పితృదేవతవు, దేవానామ్ అపి = వేల్పులకు సయితము, దేవతా = వేల్పులు,

పరతః అపి = వైవానికంఽపై, పర శ్చ = వైవాడవును, అసి = అగుదువు, వేధసామ్
అపి = ప్రజాపతులకు సయితము, విధాతా = స్రష్టృవు

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవు అగ్ని స్వాత్తాది పితృదేవతలకు సయితము తర్ప
ణీయుడవు, ఇంద్రాదిదేవతలకు సయితము యజనీయుడవు, పయివాని కెల్లకు పయి
వాడవు, దత్తాది సృష్టికర్తలను సయితము సృజించినవాడవు.

వ్యా.—త్వ మితి.—హే భగవన్, త్వం, పితౄణా మగ్ని స్వాత్తాదీనా మపి,
పితా తేషా మపి తర్పణీయ ఇ త్యర్థః, దేవానా మింద్రాదీనా, మపి దేవతా తేషా మపి
యజనీయ ఇ త్యర్థః, పగతోఽపి పర శ్చాఽసి సర్వోత్తరోఽసీ త్యర్థః,

‘ఇన్ద్రియేభ్యః పరా హ్యర్థా, అర్థేభ్య శ్చ పరం మనః,
మనస శ్చ పరా బుద్ధి, ర్బుద్ధే రాత్తా మహాం స్తతః,
మహతః పర మవ్యక్త, మవ్యక్తాత్ పురుషః పరః,
పురుషా న్న పరం కిఞ్చిత్, సా కాష్ఠా సా పరాగతిః.’

ఇతి సర్వోత్తర త్వాభిధానాత్, వేధసాం దత్తాదీనా, మపి, విధాతా స్రష్టాఽసి.

త్వ మేవ హవ్యం హూతా చ, భోజ్యం భోక్తా చ, శాశ్వతః,
వేద్యం చ వేదితా చాసి, ధ్యాతా ధేయం చ యత్ పరమ్.15

టీక.—(ఓ భగవంతుడా), శాశ్వతః = సదా ఉండువాడవయిన, త్వమేవ =
నీవే, హవ్యం = ఆహుతివి, హూతా చ = వేల్చువాడవు ను, భోజ్యం = ఆహారమవు,
భోక్తా చ = భుజించువాడవు ను, వేద్యం = ఎఱుంగనగు వస్తువవు, వేదితా చ = ఎఱుం
గువాడవు ను, అసి = అగుదువు, యత్ పరం ధేయం = ఏ యుత్కృష్టమయిన వస్తువును
ధ్యానింప వలయునో ఆ వస్తువవు, ధ్యాతా చ = ధ్యానించువాడవు ను

తా —ఓ భగవంతుడా, సదా ఉండునట్టి నీవే, ఆహుతివియు వేల్చువాడ
వును, అన్నమవును భోక్తవును, ఎఱుంగనగు వస్తువవు ఎఱుంగువాడవును, అన్నిటికంటెను
పయి దగు ధేయమవును ధ్యాతవును.

వ్యా.— త్వ మే వేతి.—శశ్వ త్సిద్ధః * శ్తేషికోఽన్బ్రిత్యయః - య ద్యపి
* ‘కాలా ట్టఞ్’ ఇతి ర ఇపవాదః - అత ఏవ నూత్రకార స్యాపి ప్రయోగః * ‘యేషాం
చ విరోధః శాశ్వతికః’ ఇతి - తథాఽపి ప్రయోగవశాత్ సాధు రితి వామన ఇతి
శాశ్వతః ప్రయుక్తః-శాశ్వత స్త్వ మేవ, హూయత ఇతి హవ్యం హవి రాజ్యాదికమ్,
జహా తీతి హూతా యజమాన శ్చాసి, భోజ్య మభ్యవహార్య మన్నమ్ * ‘భోజ్యం
భక్ష్యే ఇతి నిపాతనాత్ కుత్వాభావః, భోక్తాఽన్నద శ్చాసి, వేద్యం సాక్షాత్కా

ర్యం వస్తు, వేదితా సాక్షాత్కర్తా చాసి, ధ్యాతా స్తర్తా చ, య త్వరం వస్తు ధ్యేయం త చ్ఛాసి, సాక్షాత్కారసాధనభూతప్రత్యయవిశేషప్రవాహో ధ్యానమ్.

ఇతి తేభ్యః స్తుతీః శ్రుత్వా యథాధాన్ హృదయజ్ఞమాః,
ప్రసాదాభిముఖో వేధాః ప్రత్యువాచ దివౌకసః 16

టీక.—వేధాః = బ్రహ్మ, ఇతి = ఇట్లు, తేభ్యః = ఆవేల్పులవలన, యథార్థాః = సత్యములును, (అందువలననే), హృదయజ్ఞమాః = మమోహరములును, (అగు), స్తుతీః = స్తోత్రములను, శ్రుత్వా = విని, ప్ర...ఖః—ప్రసాద = అనుగ్రహమునకు - అభిముఖః = పూనుకొన్న వాఁడయి, దివౌకసః = వేల్పులకు, ప్రత్యువాచ = ఉత్తరము పలికెను.

తా.—ఈతీరున దేవతలు సత్యములును మమోహరములును అయిన స్తోత్రములు చేయఁగా విని బ్రహ్మదేవుఁడు కరుణాపరాయణుడై వారికి ఇట్లు ఉత్తరము పలికెను.

వ్యా.—ఇతి తి.—వేధా బ్రహ్మేతి, తేభ్యో దేవేభ్యః * 'ఆఖ్యా తోపయోగే' ఇత్యపాదానత్వాత్ పఞ్చమీ, యథాధాన్ సత్యా, అత ఏవ హృదయం గచ్ఛ స్తీతి హృదయజ్ఞమా మమోహరాః * ఖచ్చికరణే 'గమేః సు ప్యుపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * 'అరుద్విపదజన్తస్య ముమ్' ఇతి ముమాగమః, స్తుతీః స్తోత్రాణి, శ్రుత్వా, ప్రసాదాభిముఖోఽనుగ్రహప్రవణః సక, దివౌకసో దేవాః ప్రత్యువాచ.

పురాణస్య కవే స్తస్య చతుర్ముఖసమీరితా

ప్రవృత్తి రాసీ చ్ఛబ్దానాం చరితార్థా చతుష్టయీ. 17

టీక.—కవి చెప్పచున్నాఁడు.—చతుష్టయీ = నాలుగు విధములదైన, శబ్దానాం ప్రవృత్తిః = మాటలయొక్క వ్యాపారము, పురాణస్య కవేః = పురాతన కవియయిన, తస్య = ఆబ్రహ్మయొక్క, చ...తా—చతుః = నాలుగు - ముఖ = నోరులతో - సమీరితా = ఉచ్చరింపఁబడినదై, చరితార్థా = సార్థకమయినది, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—జాతి ద్రవ్య గుణ క్రియా భేదములచేతను పరా పశ్యంతీ మధ్యమా వైఖరీ స్వరూపములచేతను నాలుగువిధముల వర్తిల్లుభాష పురాతనవాక్కు లగువేదములకు కవియైన యాబ్రహ్మయొక్క నాలుగుమోములచే నుచ్చరింపఁబడినదై సార్థకత్వమును పొందెను.

వ్యా.—అథ కవి రాహ - పురాణ స్మేతి.—ద్రవ్యగుణక్రియాజాతిభేదేన చత్వా కోఽవయవా అస్యా ఇతి చతుష్టయీ చతుర్విధా * 'సంఖ్యాయా అవయవే తయప్' ఇతి తయప్ * 'టిడ్ధాణ్ద్వియసచ్ -' ఇత్యాదినా జీప్, శబ్దానాం ప్రవృత్తి ర్వైఖరీ ప్రముఖా వాగ్వృత్తిః - ఉక్తం చ -

‘వైఖరీ శబ్దనిష్పత్తి ర్న ధ్యమా శ్రుతిగోచరా,

ద్యోతితార్థా చ పశ్యంతీ, సూక్ష్మే వా గనపాయినీ’ ఇతి,

పురాణస్య పురాతనస్య * పృషోదరాదిత్వాత్ సాధుః, కవేః కవయిత, స్తస్య బ్రహ్మణ, శ్చతుర్భిర్ముఖైః సమీరితా సతీ * ‘తద్ధితార్థ -’ ఇత్యాది సూత్తరపదసమాసః - సమాహారే చతుర్ముఖీతి స్యాత్, చరితార్థా ౭ న్వధా ౭ ౭ సీత్ - చతుర్ముఖోచ్ఛారిణా చ్చాతుర్విధ్యం సఫల మాసీ ది త్యర్థః.

స్వాగతం స్వా నధీకారా ప్రభావై రవలమ్యు వః

యుగప ద్యుగబాహుభ్యః ప్రాప్తేభ్యః ప్రాజ్యవిక్రమాః. 18

టీక.—భగవద్వాక్యము — ప్రా...మాః - ప్రాజ్య = మిక్కుటమయిన - విక్రమాః = పరాక్రమముగల యోదేవతలారా, స్వాత్ = మీవయిన, అధీకారాత్ = నియోగములను, ప్రభావైః = సామర్థ్యములచేత, అవలమ్యు = నహించియు, యుగపత్ = ఒక్కొక్కొక్కటిగా, ప్రాప్తేభ్యః = వచ్చినట్టివారికి, యు...భ్యః—యుగ = కాలి వంటి - బాహుభ్యః = భుజములుగలవారికి, వః = మీకు, స్వాగతమ్ = మంచిరాకయా?

తా — పరాక్రమాధికుల రగు సూర్యులారా, మీమీ యధికారములను సాను ర్థ్యములచే నెఱవేర్చుచుండియు, ఒక్కొక్కటి నిచ్చటి కేతెంచిన యాజానుబాహువులకు మీకు కుశలమా?

వ్యా — స్వాగత మితి.— హే ప్రాజ్యవిక్రమాః ప్రభూతపరాక్రమా దేవాః - ని. ‘ప్రాజ్యం భూరి ప్రభూతం చ’ ఇతి యాదవః, స్వాత్ స్వకీయా, నధీకారాన్నియోగాత్ * ‘ఉపసర్గస్య ఘో -’ ఇతి వా దీర్ఘః * ప్రభావైః సామర్థ్యై రవల మమ్యుస్థాయ - యధాధికారం స్థిత్యా ౭ పీ త్యర్థః, యుగప త్సమకాలం, ప్రాప్తేభ్యః యుగపత్ప్రాప్త్యా మహత్కార్య మనుమీయత ఇతి భావః, యుగబాహుభ్యః దీర్ఘబాహుభ్య ఇ త్యర్థః - ఆజానుబాహుత్వం భాగ్యలక్షణమ్, వో యుష్మభ్యమ్ * ‘బహువచనస్య వస్మ సా’ ఇతి వసాదేశః * ‘కర్తృణా య మభిప్రేతి-’ ఇత్యత్ర కర్తృ పదేన క్రియాగ్రహణాత్ సంప్రదానత్వమ్, స్వాగతం శోభమాన మాగమనమ్, కామ ర త్రానుసంధేయా.

కి మిదం ద్యుతి మా త్తీయాం న విభ్రతి యధాపురా

హిమకిష్టప్రకాశాని జ్యోతీం పీవ ముఖాని వః ?

19

టీక.—(హే వత్సః = ఓ బిడ్డలారా), హి. . ని—హిమ=మంచుచేత - కిష్ట= మసటుపడన - ప్రకాశానీ = తేజముకల్పవైన, జ్యోతీంపిఇవ = నక్షత్రములవలె, వః=

మీయొక్క, ముఖాని ముఖములు, పురాయధా = మునుపటివలె, ఆత్మీయాం ద్యుతిం = తమతమ కాంతిని, న బిభ్రతి = తాల్పవు, ఇదం కిమ్ = ఇది యేమి

తా.—ఓబిడ్డలారా, మంచుచే మసటువడిన నక్షత్రములుంబోలె, మీమొగములు తమతమ తేజమును మునుపటివలె దాల్పక యున్నవి, ఇది యేమి?

వ్యా.—కి మితి.—‘వత్సాః’ ఇ ట్యుత్తర శ్లోకీయం సంబోధన మత్రా ప్యను పజ్ఞానీయమ్, హే వత్సాః పుత్రీకాః, హిమేన నీహారేణ - క్లిష్టప్రకాశాని మన్దప్రభాణి, జ్యోతీంషి నక్షత్రాణివ - ని. ‘దీప్తితారాణామతాశేష జ్యోతిః’ ఇతి శాశ్వతః, వో యుష్మాకం, ముఖాని, పురాయధా పూర్వ మి, వాత్మీయాం ద్యుతిం, న బిభ్రతి, ఇదం కిమ్ కిం నిబన్ధన మి త్యర్థః, కి మిద మి త్యనేన వాక్యార్థః పరామృశ్యతే

ఉక్త మేవ ప్రపచ్ఛయతి సప్తభిః శ్లోకైః.—

ప్రశమా దచిపా మేత దనుద్గీర్ణసురాయుధం

వృత్తస్య హన్తుః కులిశం కుణ్డితా శ్రీవ లక్ష్మతే? 20

టీక.—అర్చిషాం = తేజస్సులయొక్క, ప్రశమాత్ = ఆటుటచేత, అనుద్గీర్ణసు రాయుధమ్ = చిత్రప్రభను వెలువరింపనిది, ఏతత్ = ఇది, వృత్తస్య హన్తుః = వృత్తుని సంహరించిన యింద్రునియొక్క, కులిశం = వజ్రాయుధము, కు...వ—కుణ్డిత= మొక్కవోయిన - అశ్రి = మొనలు గలదియుంబోలె లక్ష్మతే = అగపడుచున్నది.

తా — ఏలయిపుడు తేజ మెడలినదై ఇంద్రధనుస్సువంటి చిత్రకాంతులను వెలువ రించుట మానినదై యింద్రుని యీవజ్రాయుధము, మొనలుమొక్కవోయెనో యను నట్లున్నది?

వ్యా — ప్రశమా దితి — అర్చిషాం తేజసాం, ప్రశమాన్ని ర్వాణా, దనుద్గీర్ణసురా యుధమ్ అనుదితచిత్రప్రభ మి త్యర్థః, ఏత, ద్వృత్తస్య హన్తు రిద్ద్రస్య, కులిశం వజ్రమ్, కుణ్డితా అశ్రయో యస్య తత్ కుణ్డితా? కుణ్డితకో టీవ, లక్ష్మతే దృశ్యతే

కిం చాయ మరిదుర్వారః పాణౌ పాశః ప్రచేతసః

మస్త్రేణ హతవీర్యస్య ఫణినో దైన్య మాశ్రితః? 21

టీక.—కిం = ఏమి, అయం చ = ఇది యు, అ...రః—అరి = శత్రువులకు - దుర్వారః = ఎదుర్కొనరానిది, ప్రచేతసః = వరుణినియొక్క, పాణౌ = చేతియం దలి, పాశః = త్రాడు, మస్త్రేణ = గారుడమంత్రముచేత, హ...స్య—హత = అణచబడిన - వీర్యస్య = శక్తిగలదైన, ఫణినః - పాముయొక్క, దైన్యం = డిల్లఁ దనమును, ఆశ్రితః = వహించియున్నది.

తా.—ఏమి యిదియును శత్రువులకు తప్పించుకొన శక్యముకానిది వరుణునిచేతి యీపాశాయుధము గారుడమంత్రములచే శక్తియుడిగిన పామువలె డిల్లవోయి యున్నది?

వ్యా.—కిం చేతి.— కిం చాయ, మరిదుర్వారో రిపుదుష్ప్రభర్షః, ప్రచేతసో వరుణస్య - ని 'ప్రచేతా వరుణః పాశీ' ఇ త్యమరః, పాణౌ, పాశో రజ్జు రాయుధ విశేషః, మస్త్రేణ గారుడేన, హతవీర్యస్య ప్రతిబద్ధశక్తేః, ఫణినః సర్పస్య, దైన్యం శోచ్యత్వ, మాశ్రితః.

అత్ర ఫణినిష్ఠదైన్యస్య వాశేఽసంభవాద్ దైన్య మివ దైన్య మితి కల్పనా దసం భవద్వస్తుసంబద్ధో నిదర్శనాలంకారః.

కు బేరస్య మనశ్శల్యం శంస తీవ పరాభవం

అపవిద్ధగదో బాహు ర్భగ్న శాఖ ఇవద్రుమః.

22

టీక.—అ...దః—అపవిద్ధ = పాటవైవఙ్డిన - గదః = గుడియగలది, (అం దువలననే), భ...ఖః—భగ్న = విడిగిన - శాఖః = కొమ్మగలదైన, ద్రుమఇవ = చెట్టువలె నున్నట్టిది, బాహుః = భుజము, కుబేరస్య = కుబేరునియొక్క, మనః శల్యం = హృదయములో బాణమువలెనున్న, పరాభవం = ఓటమిని, శంసతి ఇవ = చెప్పుచున్న టున్నది.

తా.—కుబేరునిబాహువు గదను దాల్చుమిచే కొమ్మవిడిగినచెట్టువలె నగపడుచు న్నది. అదియే, అతఁడు శత్రువుల కోడినదుఃఖమును బాణమువలె నతనిహృదయములో తగుల్కొని బాధించుచున్నట్టి దానిని, తెలియఁజేయుచున్నది

వ్యా.—కుబేర స్యేతి.—అపవిద్ధా త్యక్తా - గదా యేన సోఽపవిద్ధగదః, అత ఏవ, భగ్నశాఖో ద్రుమ ఇవ స్థితః, కుబేరస్య బాహు, ర్భగ్నశల్యమ్ - దుఃఖహేతు త్యాక్ మనసః శల్యప్రాయ మి త్యర్థః, పరాభవమ్, శత్రుకృత మితి శేషః, శంస తీవ కథయ తీవ లక్షణయాఽనుమాపయ తీ త్యర్థః - బాహు ముఖ్యకథన స్యాసంభవాత్ - ఇవ శబ్దోఽప్యత ఏవ.

యమోఽపి విలిఖన్ భూమిం దణ్డే నాస్తమితత్విషా

కురుతేఽస్మి న్నమోఘేఽపి నిర్వాణాలాతలాఘవమ్.

23

టీక.—అ...పా—అస్తం = నాశమును - ఇత = పొందిన - త్విషా = లేజ స్పృశలదైన, దణ్డేన = కట్టతో, యమః అపి = యముఁడును, భూమిం = నేలను, విలి ఖన్ = గీటుచు, అమోఘే అపి = మమ్ముగాని దైనను, అస్తిక్ = దీనియందు (దండమునకు), ని...మ్—నిర్వాణ = అతిపోయిన - అలాత = కొఱివియొక్క (భూమిని గీతొడు పుల్లయొక్క) - లాఘవమ్ = దైన్యమును, కురుతే = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—యముఁడును మున్నెప్పడును వచ్చుగానట్టి యీదండముతో ఇపుడు నేల గీలుచు తేజోహీనమయిన దీనికి ఆటినకొఱవియొక్క (భూమిని గీతెడు పుల్లయొక్క) దీనదశను కలిగించినాఁడు.

వ్యా.—యమ ఇతి.—అస్తం నాశ మితాః ప్రాప్తాః * అస్త మితి మకారార్థ మన్యాయమ్ - తస్య 'ద్వితీయా శ్చ తాతీత పతిత గ తాత్యస్త ప్రాప్తాపన్నైః' ఇతి సమా సః - అస్త మితా స్త్విషో యస్య తేన నిస్తేజస్కేన, దణ్డేన, యమోఽపి భూమిం, విలిఖ, న్నమోఽపి ప్రా గితి భావః, అస్తి దణ్డే నిర్వాణాలాతస్య శాస్త్రోల్లుకస్య- అలాతం నామ భూలేఖనశలాకా తస్య - యల్లాఘవం క్లేబ్యం, తత్ కురుతే - ని. 'అలాత ముల్లుకం జ్ఞేయమ్' ఇతి హాలాయుధః * 'నిర్వాణోఽవాతే' ఇతి నిపాతనా న్నిష్ఠానత్వమ్. అత్రాపి లాఘవ మివ లాఘవ మితి కల్పనా న్నిదర్శనాలంకారః.

అమీ చ కథ మాదిత్యాః ప్రతాపక్షతిశీతలాః

చిత్రన్యస్తా ఇన గతాః ప్రకామాంకనీయతామ్ ? 24

టీక.—ప్ర...లాః—ప్రతాప = తేజస్సుయొక్క - క్షతి = నాశముచేత - శీతలాః = చల్లనయిన, అమీ ఆదిత్యా శ్చ = ఈసూర్యులును, కథం = ఏల, చి... ఇన—చిత్ర = చిత్తరువున - న్యస్తా ఇన = వ్రాయఁబడినవారివలె, ప్ర...తామ్—ప్రకామ = చక్కఁగా - ఆలోకనీయతాం=మాడశక్యులగుటచు, గతాః=పోదినారు.

తా.—ఏమి, యీపండ్రెండగురు సూర్యులును, తేజము కోల్పోయి చల్లనై చిత్తరుబొమ్మలో యన చక్కఁగా చూచుటకు శక్య లయి యున్నారు?

వ్యా—అమీ ఇతి.—ప్రతాప క్షత్యా తేజసాం క్షయేణ - శీతలా, అమీ ఆది త్యా శ్చ - చ్చాద శేతి శేషః, కథమ్ కేన హేతు నే త్యర్థః, చిత్రన్యస్తా శ్చిత్రలిఖితా ఇన, ప్రకామ మత్యస్త - మాలోకనీయతాం దృశ్యతాం, గతాః ప్రాప్తాః.

పర్యాకులత్వా న్మరుతాం వేగభజ్గోఽనుమీయతే,

అమృతా మోఘసంరోధః ప్రతీపగమనా దివ. 25

టీక.—మరుతాం = వాయువులయొక్క, పర్యాకులత్వాత్ = తడఁబాటువలన, వే...జ్ఞః—వేగ = వడియొక్క - భజ్గః = నాశము, అమృతామ్ = నీళ్లయొక్క, ప్ర...న—ప్రతీప = వెనుకకు - గమనాత్ = తిరుగుటవలన, ఓ...ధః—ఓఘు = ప్రవాహమునకు - సంరోధః ఇన = అడ్డపాటు వలె, అనుమీయతే = ఊహింపఁ బడుచున్నది.

తా.—నీళ్లు వెనుకకు మరలుటచేత వానిప్రవాహమునకు అడ్డపాటు కలిగిన దని తెలియునట్లే, ఈ నలువదితోమ్మిదివాయువులకును ఇప్పుడు కలిగిన యీ తడఁబాటుచేత, వీరివడికి భంగము కలిగిన దని తెలియుచున్నది.

వ్యా.—పర్యాకు లేతి.—మరుతాం వాయూనామ్ - సప్తసప్తానా మితి శేషః, పర్యాకులత్వాత్ స్థితిగతిత్వా ద్దేతో ర్వేగస్య భక్తో, ౭మ్భసాం జలానాం, ప్రతీప గమనాత్ ఉత్తానావరోహా ది త్యర్థః, ఓఘస్య సంరోధః ప్రవాహప్రతిబద్ధ, ఇ వాను మియతే

ఆవజితజటామకాళివిలమ్బిశశికోటయః

రుద్రాణా మపి మూర్ధానః క్షతహుంకారశంసినః

26

టీక.—ఆ...యః—ఆవర్జిత = (ఓటమి దుఃఖముచేత) వాలియున్న - జటా మకాళి = జడముడులయందు - విలమ్బి = వ్రేలఁబడియున్న - శశికోటయః = చంద్ర రేఖలుగలవై, రుద్రాణాం = రుద్రులయొక్క, మూర్ధానః అపి = శిరములు సయితము, క్ష...నః—క్షత = నశించిన - హుంకార హుంకారమును - శంసినః = చెప్పుచున్నవి.

తా.—ఏమీ పదునొకండుగురు రుద్రులును, తలలు వ్రేలవైచికొని, జటాశూట ములు వాల, అందలిచంద్రరేఖలు దిగజాటి వ్రేలుచుండ, హుంకారము మాని దీను లయి యున్నారు.

వ్యా.—ఆవర్జితేతి.—ఆవర్జితేషు పరిభవదుఃఖావనమ్రేషు - జటానాం మా లిషు జటాజూటేషు - విలమ్బిన్యః సంసిన్యః - శశికోటయ శ్చంద్రరేఖా యేషాం తే తథోక్తాః, రుద్రాణా మపి - ఏకాదశానా మితి శేషః, మూర్ధానః, క్షతం హుంకారం శంసన్తితి తథోక్తాః - హుంకారక్షత్యనుమాపకా ఇ త్యర్థః, హుంకారశస్త్రా హి రుద్రా ఇతి భావః.

లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రథమం యూయం కిం బలవత్తరైః

అపవాదై రి వోత్సర్గాః కృతవ్యావృత్తయః పరైః

27

టీక.—ప్రథమం = పూర్వము, ల...స్థాః—లబ్ధ = పొందఁబడిన - ప్రతిష్ఠాః = ఉనికికలవారు, యూయం = మీరు, బలవత్తరైః = ఎక్కువబలముగలవారగు, పరైః = శత్రువులచేత, లబ్ధప్రతిష్ఠాః = పొందఁబడిన యవకాశము కల్గిన, ఉత్సర్గాః = సామాన్యకాస్త్రములు, అపవాదైః = నిరవకాశములయిన, అపవాదైః ఇవ = విశేష కాస్త్ర ములచేతనుం బోలె, కృ...యః—కృత = చేయఁబడిన - వ్యావృత్తయః = ప్రతిష్ఠా

భంగముకలవారలు (విషయసంకోచరూపబాధ కలవి అని శాస్త్రపర మయిన యథము),
కిమ్ = అయితిరా యేమి?

తా — ‘చంపఁగూడదు’ అనునిత్యాది సామాన్యశాస్త్రములను, ‘గోవును చంప వలసినది’ అనునిత్యాది విశేషశాస్త్రములు (యజ్ఞాదివిషయములలో) నివారించినట్లు, అది నుండి మీరు వహించియున్న మీయధికారములనుండి మిమ్ము ఇపుడు బలాధికు లయిన శత్రువు లెవరేని తొలఁగించినారా?

వ్యా.—లభ్యే తి—ప్రథమం పూర్వం, లబ్ధప్రతిష్ఠా లబ్ధస్థితయః - లబ్ధావకాశా ఇ త్యన్యత్ర, యూయం, బలవత్తరైః పౌరుషాతిరేకాత్ ప్రబలతరైః - నిరవకాశై రి త్యప రత్ర, పరైః శత్రుభి, రుత్సగ్గాః సామాన్యశాస్త్రాణి ‘మా హింస్యాత్’ ఇ త్యేవ మాదీని, అపోద్యంత ఏభి రి త్యపవాదైః ‘గా మాలభేత’ ఇ త్యాదిభి ర్విశేషశాస్త్రై రివ, కిం, కృతవ్యావృత్తయః కృతప్రతిష్ఠాభగ్నాః - కృత విషయసంకోచరూపబాధా ఇ త్యన్యత్ర, ‘విషయసంకోచ ఏవ భాధః’ ఇ త్యాచార్యాః - నిషేధశాస్త్రస్య వైదికహింసాపరిహారేణ తాకికమాత్రే వ్యవస్థాపనా ద్విషయసంకోచ ఇ త్యల మతిగహనావగాహనేన

త ద్భూత వత్సాః కి మితః ప్రార్థయధ్వం సమాగతాః;

మయి సృష్టి హి లోకానాం రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా. 28

టీక.—తత్ = కావున, వత్సాః = బిడ్డలారా, సమాగతాః = కలసికొనివచ్చి నట్టిమీరు, ఇతః = ఇటనుండి (నావలన ననుట), కిం ప్రార్థయధ్వం = ఏమి వేఁడె దరు; హి = ఏలనఁగా, మయి = నాయందు, లోకానాం = లోకములయొక్క, సృష్టిః = నిర్మాణము, రక్షా = కాపు, యుష్టాసు = మీయందు, అవస్థితా = నెల కొనియున్నది.

తా — కావున ఓ బిడ్డలారా నావలన ఏమి కోరెదరో చెప్పుఁడు, లోకసృష్టి నా యందును, లోకరక్షణ మీయందును గదా ఉన్నవి

వ్యా.—త దేతి. —త త్తస్మాత్ కారణాత్, హే వత్సాః పు త్రికాః - ‘ని వత్స స్వర్భకపుత్రాద్యో ర్వషేః వత్సం తు వక్షసి’ ఇతి విశ్వః - స్వయం పితామహత్వా ద్వత్సా ఇ త్యామన్త్రయితే, సంభూ యాగతాః సమాగతా, ఇతో మత్తః, కిం ప్రార్థ యధ్వమ్ కి మిచ్చ తే త్యథః, బ్రూత, లోకరక్షణే యూయ మేవ కర్తార ఇ త్యా హ— మయి లోకానాం సృష్టి, రక్షా యుష్టా స్వవస్థితా, అత స్తదథ మపి నా స్తి మదపే తే త్యథః.

తతో మన్దానిలోద్ధూత కమలాకర శోభినా

గురుం నేత్రసహస్రేణ చోదయామాస వాసవః.

29

టీక.—తతః = అంతట, వాసవః = ఇంద్రుడు, గురుం = బృహస్పతిని, మ...
నా—మన్దానిల = పిల్ల తెమ్మరచేత - ఉద్ధూత = ఎగజోపబడిన - కమలాకర = తా
మరకొలనివలె - శోభినా = ప్రకాశించెడు, నే..ణ—నేత్ర = కన్నులయొక్క -
సహస్రేణ = వేయింటిచేత (అఁగా వేయికన్నులతోను), చోదయామాస = ప్రేరణ
చేసెను.

తా.—అంతట ఇంద్రుడు 'బ్రహ్మదేవునిప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పము' అనునర్థ
ముగా, బృహస్పతిని, పిల్ల తెమ్మరకుం గదలు తామరతంపరంబోలిన తన వేయికన్నులతోను
చూచి, హెచ్చరిక చేసెను

వ్యా —తత ఇతి — తతో భగవత్ప్రశ్నాన స్తరం, వాసవ ఇంద్రో, గురుం
బృహస్పతిమ్ - ని 'గురూ గీష్పతిపిత్రాద్యో' ఇ త్యమరః, మన్దానిలోద్ధూతో యః
కమలాకరః స ఇవ శోభత ఇతి తేన తథోక్తేన, నేత్రాణాం సహస్రేణ, చోదయా
మాస ప్రేరయామాస; సహస్రగ్రహణ మాస్థాతిశయాథామ్ - అనిమేషణా మపి ప్ర
యత్నవశా దక్షిస్పద్ధో న విరుధ్యతే

త ద్ద్వినేత్రం హరే శ్చక్షు స్సహస్రనయనాధికం

వాచస్పతి రువా చేదం ప్రాజ్ఞలి జలజాసనమ్.

30

టీక —హరేః = ఇంద్రునికి, స...కమ్ - సహస్ర = వేయి - నయన = కన్నుల
కంటె - అధికం = ఎక్కువదైన, ద్విినేత్రం = (స్వయము) రెండుకన్నులుగలదైన,
చక్షుః = కన్నుగా నున్నట్టి, సః = ఆ బృహస్పతి, ప్రాజ్ఞలిః సక = చక్కని కేల్చోడ్పు
గలవాడయి, జలజాసనం = బ్రహ్మనుగూర్చి, ప్రాహ = పలికెను.

తా.—వేయికన్నులు కనలేనివిషయములను బుద్ధి ప్రభావముచేత 'నింద్రునికై
కనువాడగుటచేత ఆ వేయికన్నులకంటె నుత్కృష్టమయిన కంటివంటివాడై ఆ కన్నుల
కంటె విలక్షణముగా స్వయము రెండుకన్నులుగలవాడైన యో బృహస్పతి, కేలు
హేత్తో బ్రహ్మదేవునికి ఇట్లు విన్నవించెను.

వ్యా.— స ఇతి.—హరే రిద్వ్యస్య - ని. 'ఇన్దో దుశ్చ్యవనో హారిః' ఇతి
హారియథః, సహస్ర స్వయనేభ్యోఽధికం సహస్రనయనాధికమ్ - త దగోచరదర్శి
త్య ఇతి బావః - ద్వే నేత్రే యస్య త ద్ద్వినేత్రమ్ - ప్రసిద్ధా చ్చక్షుషోఽయం విశేష
ఇ త్యథా - చక్షు శ్చక్షుర్యాభతః, చక్షుష్వారోపస్య ప్రకృతోపయోగాత్ పరిణామా

లంకారః, స వాచస్పతిః * కస్కాదిత్వా దలుక్సత్వే * 'షష్ఠ్యాః పతిపుత్త్ర' - ఇత్యాది నా సత్వ మితి స్వామి - త న్న - ఛన్దోవిషయత్వాత్, ప్రాజ్ఞానిః సకా, జలజాసనం బ్రహ్మణ, మిద మువాచ.

ఏవం య దాత్థ భగవ న్నామృష్టం నః పరైః పదం,

ప్రత్యేకం వినియుక్తాత్తా కథం న జ్ఞాస్యసి ప్రభో?

31

టీక.—(హే) భగవత్ = ఓ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, యత్ ఆత్థ = ఏమి చెప్పచున్నావో అది, ఏవం = నిజమే, నః - మాయొక్క, పదం=అధికారము, పరైః= శత్రువులచేత, ఆమృష్టం = హరింపబడినది, (హే) ప్రభో = ఓ స్వామి, ప్రత్యేకం= ఒక్కొక్కపురుషునియందును, వి ..త్తా— వినియుక్త = ప్రవేశపెట్టబడిన - ఆత్తా= (నీ) స్వరూపముకలవాడవు-(సర్వాంతర్యామి వనుట), కథం న జ్ఞాస్యసి=ఎట్లెఱుంగవు.

తా.— ఓ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుడా, నీవు చెప్పినది వాస్తవమే, మాయాధికార ములను శత్రువులు ఆక్రమించినారు. మ మ్మడుగ నేల? సకలపురుషాంతర్యామికి నీకు ఈ విషయము తెలిసియే యున్నది.

వ్యా — ఏవ మితి.— హే భగవత్ షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్న - య దాత్థ 'కృత వ్యావృత్తయః పరైః' ఇతి య ద్భ్రీవీషి * 'బ్రువః పశ్చానామ్ -' ఇత్యాదినా ౭౭హా దేశః * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి వర్తమానప్రయోగః * వామన స్తు భ్రాన్తో ౭యం ప్రయోగ ఇ త్యాహ 'ఆ హేతి భూతే గలన్తభ్రమవ ది' తి - ఆ హేత్యుపలక్షణమ్, త, దేవం సత్యమ్, సూ ౭స్తాకం, పద మధికారః, పరైః శత్రుభి, రామృష్ట మాక్షిప్తమ్, హే ప్రభో, ప్రత్యేకం ప్రతిపురుషం, వినియుక్తాత్తా ప్రవేశిత స్వరూపః - సర్వాంతర్యామి త్యథాః, కథం, న జ్ఞాస్యసి న వేత్సి * వర్తమానే ౭పి వచనభగ్న్యో భవిష్యన్నిదేశః ప్రసిద్ధః * 'అపహ్నవే జ్ఞః' * 'అకర్తకా చ్చ' ఇ త్యాత్త నేపదవికల్పః.

ఉక్త మేవ ప్రపశ్చయతి.—

త్వయా.ద త్తవరోదీర్ఘ స్తారకాఖ్యోమహాసురః

ఉపప్లవాయ లోకానాం ధూమకేతు రి నోత్థితః.

32

టీక — భ ..ర్ణః—భవత్=నీవలననుండి - లబ్ధ = పొందబడిన - వర=వరము చేత - ఉదీర్ఘః = గర్వించినవాడై, తారకాఖ్యః = తారకుడనుపేరుగల, మహాసురః= గొప్పయసురుడు, ధూమకేతురివ = తోకచుక్కవలె, లోకానామ్ = లోకములకు, ఉపప్లవాయ = కీడు(నేయుట)కై, ఉత్థితః = లేచియున్నాడు.

తా.—ఓ భగవంతుడా, నీవలనం బొందిన వరముచేత గర్వించి తారకుఁ డను మహాసురుఁడు తోఁక చుక్కవలె లోకములకు కీడునేయుటకు కడంగి యున్నాఁడు

వ్యా — భవ దితి — భవత స్వత్తో - లభ్యేన వరే - ణోదీణః ఉద్ధతః, తారక ఇ త్యాఖ్యా నామధేయం యస్య స తారకాఖ్యః, మహా నసురో మహాసేరః * 'సౌ' మహత్పరమో త్తమోత్కృష్టః పూజ్యమానైః' ఇతి తత్పురుషః, ధూమకేతు రుత్పాత విశేష ఇవ, లోకానా, ముపప్లవా యోపద్రవా, యోత్థిత ఉత్పన్నః

పురే తావంత మే వాస్య తనోతి రవి రాతపం

దీప్తి కాకమలోన్తేషో యావంతాత్రేణ సాధ్యతే.

33

టీక.—అస్య = ఈతారకునియొక్క, పురే = పట్టణమందు, రవిః = సూర్యుఁడు, యావంతాత్రేణ = ఎంతమాత్రమునకు, దీ . పః - దీప్తి కా = డిగ్గియలందలి - కమల = తామరలయొక్క - ఉన్తేషః = వికాసము, సాధ్యతే = చేయఁబడునో, తావంతమేవ = ఆపాటియే, ఆతపమ్ = ఎండను, తనోతి = నెఱపుచున్నాఁడు.

తా.—ఈ తారకాసురుని పట్టణమందు సూర్యుఁడు దిగుడుబావులలోని కమల ములు ఏపాటి యెండకు వికసిల్లునో ఆపాటియే కాయును — మధ్యాహ్నమందు సయితము తేయెండయే కాయుచుండును అని భా.

వ్యా.—పుర ఇతి — అస్య తారకస్య, పురే, రవిః సూర్య, స్తావంతం తావంతాత్ర, మే వాతపం తనోతి, యావంతాత్రేణ యావంతేవ-యావతీ మాత్రా మితి ర్యస్య యావంతాత్రం - తేన వా - అల్పపరిమాణే నే త్యధః - ని. 'మాత్రా పరిచ్ఛదే - అల్పే చ పరిమాణే సా మాత్రం కార్తేన్నిభవధారణే' ఇ త్యమరః, దీప్తి కాసు క్రీడావా పీఠ - కమలనా - మున్తేషో వికాసః, సాధ్యతే నిష్పాద్యతే, కతోరకరణోఽపి మన్దోష్ణః స స్నేవ తద్భిత్వా పురే ప్రకాశత ఇ త్యభిప్రాయః

సర్వాభిః సర్వదా చంద్రః తం కళాభి నిపేవతే,

నాదత్తే కేవలాం లేఖాం హరచూడామణీకృతామ్.

34

టీక.—చంద్రః = చంద్రుఁడు, తం = ఆతారకుని, సర్వదా = ఎల్లకాలములందును, సర్వాభిః కళాభిః = అన్ని కళలతోను, నిపేవతే = కొలుచుచున్నాఁడు, హ... తాం—హర = శివునిచేత - చూడామణీకృతాం = శిరోరత్నముగాఁ జేసికొనఁబడిన, కళాం కేవలాం = కళను మాత్రము, స ఆదత్తే = కైకొనఁడు.

తా.—చంద్రుఁడు ఇరుపక్షములందును శివశిరస్సునందలి యొక్క కళను మాత్రము మాని కడచుపదునేను కళలతోను నిండుకొని యాతారకాసురుని కొలుచుచున్నాఁడు.

వ్యా. — సర్వాభి రితి — చంద్ర, స్తం తారకం, సర్వదా కృష్ణపక్షేఽపీ త్యర్థః, సర్వాభిః కలాభి ర్నిషేవతే - ని. 'కలా తు షోడశో భాగః' ఇ త్యమరః, కేవలాం, హరచూడామణీకృతాం శివశిరోమణీకృతాం లేఖాం, నాదతే న గృహ్లాతి.

వ్యావృత్తగతి రుద్యానే కుసుమస్తేయసాధ్వసాత్

న వాతి వాయు స్తత్పార్శ్వే తాళవృంతానిలాధికమ్.

35

టీక — వాయుః = (ఈ) గాలిదేవుడు, కు...త్ — కుసుమ = పువ్వులయొక్క - స్తేయ = మ్రుచ్చిమివలని - సాధ్వసాత్ = భయమువలన, ఉద్యానే = విహారివనమందు వ్యా...తిః — వ్యావృత్త = మానిన - గతిః = సంచారము కలవాడై, తత్పార్శ్వే = ఆతారకాసురునిపజ్జను, తా...కం — తాలవృంత = సురటీయొక్క - అనిల = గాలికంటె - అధికమ్ = ఎక్కువగా, న వాతి = వీవడు.

తా. — ఈవాయుదేవుడు తనమీఁద పువ్వులను దొంగిలించిన నేరమి మోపబడు చూ యనుభయముచేత ఉద్యానములో సంచారము మాని, ఆతారకునిచెంత సురటీగాలి యెంతకావలయునో అంతమాత్రమే వీచుచుండును.

వ్యా — వ్యావృ త్తేతి --- వాయుః, స్తేనస్య భావః కర్త వా స్తేయం చార్యమ్ * 'స్తేనా ద్య స్సలోప శ్చ' ఇతి య త్ప్రత్యయో నలోప శ్చ - కుసుమానాం స్తేయం - తస్మాత్ స్తేయాభియోగా ద్దణ్డా ద్వా - సాధ్వసం భయం - తస్మా ద్భేతో, రుద్యానే, వ్యావృత్తగతిః నివృత్తోద్యానసంచారః సన్ని త్యర్థః * సాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, తత్పార్శ్వే తత్సమీపే, తాలస్య వృన్తై రుద్గ్రధ్యతే - తాల స్వేవ వృన్త మస్యేతి వా తాలవృన్తం - త స్యానిలా ద్వ్యజనసంచారపవనా - దధికం యథా తథా న వాతి - ని 'వ్యజనం తాలవృన్తకమ్' ఇ త్యమరః

పర్యాయసేవా ముత్సృజ్య పుష్పసంభారతత్పరాః

ఉద్యానపాలసామాన్య మృతవః ష ట్ట ముపాసతే.

36

టీక — షట్ ఋతవః = ఆఋ ఋతువులు, ప...వాం — పర్యాయ = క్రమముగా (ఒక దానితర్వాత నొకటిగా) - సేవాం = కొలుచుటకు, ఉత్సృజ్య = మాని, పు...రాః — పుష్ప = పూవులయొక్క - సంభార = సేకరమునందు - తత్పరాః = ఆసక్తము లయి, ఉ...న్యమ్ — ఉద్యానపాలైః = తోటమాలీలతో - సామాన్యం = సమాన మగునట్లుగా, తమ్ ఉపాసతే = ఆతారకాసురుని కొలుచుచున్నవి.

తా. — ఆట బుతువులను వరుస మాని అన్నియు నొక్క-మ్మడిగా, అన్ని కాలముల పుష్పములను సమకూర్చుచు, అతనిని తోటమాల్లీలతోపాటు కొలుచుచున్నవి

వ్యా. — పర్యా యేతి. — బుతువః ప డ్వసన్తాదయః, పర్యాయసేవాం క్రమ సేవా, ముత్స్పజ్య, పుష్పాణాం - సంభారే సంగ్రహే - తత్పరాః ఆసక్తాః సన్త ఇ త్యర్థః - ని. 'తత్పరే ప్రసితాసక్తా' ఇ త్యమరః, ఉద్యానపాలై రుద్యానాధిక్యతైః - సామాన్యం సాధారణం యథా భవతి తథా, తం తారక ముపాసతే సేవన్తే, శీతోష్ణాది దోషప్రకాశనం తు దూరాపాస్త మి త్యర్థః

త స్యోపాయనయోగ్యాని రత్నాని సరితాం పతిః

కథ మ వ్యమ్భసా మన్త రానిష్పత్తేః ప్రతిక్షతే

37

టీక. — సరితాం పతిః = నదుల భర్త (సముద్రుడు), తస్య = ఆతారకునికి, ఉ... ని — ఉపాయన = కానుకకు - యోగ్యాని = తగినవైన, రత్నాని = మణులను, అమ్భసామ్ అన్తః = నీళ్ల లోపల, అనిష్పత్తేః = పరిణతి నెందునందాక, కథ మపి = ఎట్ట కేలకు, ప్రతిక్షతే = కనుపెట్టుకొని యుండును.

తా. — సముద్రుడు ఆతారకునికి కానిక సేయదగిన రత్నములను నీళ్లలోపల సంపూర్ణముగా ఎదుగువఱకు మిక్కిలి మెలకువతో కాపు గాచుచుండును.

వ్యా. — త స్యేతి. — సరితాం పతిః సముద్ర, స్తస్య తారక, స్యోపాయనానాం ప్రాభృతానాం - యోగ్యాని - ని. 'ప్రాభృతం తు ప్రదేశనమ్ - ఉపాయనమ్' ఇ త్యమరః, రత్నా, వ్యమ్భసా మన్త, రా నిష్పత్తేః పరిపాకపర్యన్తమ్ * వికల్పా దసమా సః, కథ మపి మహతా యత్నేన, ప్రతిక్షతే కదా వా పరిపచ్యేర ని త్యైకాగ్ర్యేణ పాలయ తీ త్యర్థః.

జ్వలన్తణిశిఖా శ్చైచనం వాసుకిప్రముఖా నిశి

స్థిరప్రదీపతా మేత్య భుజక్తాః పర్యుపాసతే

38

టీక. — (కిం)చ = మరియు, జ్వ .. ఖాః — జ్వలత్ = వెలుగుచున్న - మణి శిఖాః = రత్న జ్వాలలుగలవారై, వాసుకిప్రముఖాః = వాసుకిలోనుగోగల, భుజక్తాః = నాగులు, నిశి = రాత్రియందు, స్థి...తామ్ — స్థిర = ఆఱని - ప్రదీపతామ్ = దివ్య తనమును, ఏత్య = వహించి, ఏనం = ఈతారకాసురుని, పర్యుపాసతే = కొలుచుచున్నారు.

తా — వాసుకి లోనగు సర్పనాయకులు వెలుగుచున్న తమ శిరోమణులతో ఆఱని దివ్యేలుగా నిలిచి రాత్రులందు అతనిని గొలుచుచున్నారు.

వ్యా.—జ్వల దితి.—కిం చేతి చార్థః, జ్వలన్త్యో - మణీనాం శిరోరత్నానాం-
శిఖా జ్వాలా-యేషాం తే, వాసుకిప్రముఖా, భుజక్లాః సర్పాః - సిద్ధా శ్చ ధ్వన్యస్తే -
ని 'భుజక్లాః సిద్ధసర్పయోః' ఇ త్యమరః, నిశి, స్థిరప్రదీపతా మనిర్వాహదీపత్వ, మే,
త్యైనం తారకం, పర్యుపాసతే పరివృత్త్య సేవస్తే.

తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ తం ముహు దూతహరితైః

అనుకూలయ తీన్ద్రోఽపి కల్పద్రుమవిభూషణైః.

39

టీక.—ఇన్ద్రోఽపి = ఇంద్రుడు సయితము, త...క్షీ—తత్ = ఆతారకుని
చేత - కృత = చేయబడు - అనుగ్రహ = ప్రసాదమును - అపేక్షీ = కోరువాడై,
ముహుః = మాటిమాటికి - దూతహరితైః = దూతలచేత పంపబడిన, కల్ప...ణైః—
కల్పద్రుమ = కల్పవృక్షములయొక్క - విభూషణైః = ఆభరణములతో, అనుకూల-
యతి = అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును.

తా.—ఇంద్రుడు సయితము ఆతారకాసురునియనుగ్రహమును కోరినవాడై
తఱుచుగా దూతలచేత నతనికి కల్పవృక్షమునుండి పుట్టినయాభరణములను కానుక పంపి
అనుకూలునిగాఁ జేసికొనును

వ్యా—తత్కృత తేతి.—ఇన్ద్రోఽపి, తేన తారకేణ కృతం తత్కృత - మను
గ్రహం ప్రసాద - మపేక్షేత ఇతి తథోక్తః సక, ముహు, దూతహరితైర్దూతప్రాపితైః,
• కల్పద్రుమాణాం విభూషణైః తత్ప్రసూతై రి త్యర్థః, తం తారక, మనుకూలయ త్యను
కూలం కరోతి

ఇత్థ మారాధ్యమానోఽపి క్లి శ్నాతి భువనత్రయం,

శామ్యేత్ ప్రత్యపకారేణ నోపకారేణ దుర్జనః.

40

టీక.—ఇత్థమ్ = ఈతీరున, ఆరాధ్యమానః అపి = కొలువబడుచున్నవాడు
అయినను, భువనత్రయమ్=లోకములమూఁటిని (మూఁడులోకములను), క్లి శ్నాతి = పీడిం
చుచున్నాడు, (తథాహి = అది యట్లేగదా), దుర్జనః = దుర్తార్గుడు, ప్రత్యపకా
రేణ (ఏవ) = బదులుగా కీడుచేయుటచేత (నే), శామ్యేత్ = అణగును, ఉపకా
రేణ (తు) = మేలుసేయుటచేత (నో), న (శామ్యేత్) = అణగఁడు.

తా —ఈతీరున ఎల్లరును కొలుచుచున్నను వాఁడు ముల్లోకములను పీడించుచునే
యున్నాడు. అది యట్లే గదా, దుర్తార్గుడు వానిదుర్తార్గమునకు బదులుగా కీడు
చేసిననే శమించునుగాని, మేలు చేసిన శమింపఁడు.

వ్యా.—ఇత్థ మితి.— ఇత్థ ము క్తప్రకారేణ, రవి శశి పవ నోదధి భుజ్జ సురే
నైః - రారాధ్యమామోఽపి, భువనత్రయం, క్లిశ్నాతి వీడయతి, తథా హి - దుర్జనః,
ప్రత్యపకారేణ ప్రతీకారే జైవ, శామ్యే చ్ఛాన్తో భవేత్, ఉపకారేణ తు న శామ్యేత్ -
ప్రత్యుత ప్రకుప్య తీతి భావః

తే నామరవధూహస్తైః సదయాలునపల్లవాః

అభిజ్ఞా శ్చేదపాతానాం క్రియస్తే నన్దనద్రుమాః.

41

టీక.—తేన = ఆతారకునిచేత, అ...స్తైః—అమరవధూ = దేవాంగనల
యొక్క - హస్తైః = చేతులతో, స ..వాః—సదయ = కనికరముతో - ఆలూన =
కోయబడిన - పల్లవాః=చిగుళ్లుగలవైన, న ..మాః—నన్దన = నందనవనముయొక్క -
ద్రుమాః = చెట్టులు, శ్చే. .నాం—శ్చేద = నలుకులను - పాతానాం = పాటులను,
అభిజ్ఞాః = ఎఱుగునట్టివిగా, క్రియస్తే = చేయబడుచున్నవి.

తా.—దేవాంగనలు తమకోమలహస్తములతో కనికరముతో చిగుళ్లు చిదుమునం
దవనవృక్షములను వాడు నటించి పడఁద్రోయించుచున్నాఁడు.

వ్యా.—తే నేతి — తేన తారకే జామరవధూహస్తైః సుకుమారై రితి భావః,
తై రపి సదయ - ఆలూ అవతంసార్థం చిన్నాః - పల్లవా యేషాం తే, నన్దనద్రుమాః,
శ్చేదా శ్చ పాతా శ్చ శ్చేదపాతా - స్తేషామ్, అభిజ్ఞాన స్తీ త్యభిజ్ఞాః * కృద్యోగాత్
కర్తృణి షష్ఠీ, క్రియస్తే.

వీజ్యతే స హి సంసుప్తః శ్వాసనాధారణానిలైః

చామరైః సురబన్ధీనాం బాష్పశీకరవక్షిభిః.

42

టీక.—హి = (కొలుచుచున్నను లోకములను వీడించుచున్నాఁడనుట) ఏలయ
నఁగా, సః = వాడు, సంసుప్తః సః=నిద్రితుఁ డయ్యును, శ్వా...లైః—శ్వాస=
ఊలుపుతో - సాధారణ = సమానమయిన - అనిలైః = గాలిగలవై, బా...భిః—
బాష్ప=కన్నీళ్లయొక్క - శీకర = బొట్టులను - వక్షిభిః = కురియుచున్నవైన, సుర
బన్ధీనాం = చెఱగొనబడిన దేవాంగనలయొక్క, చామరైః = చారీలచే, వీజ్యతే =
రివబడుచుండును.

తా.—ఆతఁడు సురాంగనలను చెఱగొనియున్నాఁడు, ఆతఁడు నిద్రితుఁ డయిన
ప్పుడు వారు అతనికి చారీలతో వీచుచుందురు, వీచుటలో అతనికి నిద్రాభంగములేకుండ,
మూపిరి కన్న ఎక్కువతక్కువలు లేనంతయే గాలి తగులునట్లు వీతురు; ఆతఁడు

మేల్కొని యున్నప్పుడు తామేడ్చిన దండించునుగాన, ఆతనియా నిద్రాసమయములో దుఃఖోపశాంతికై అశబ్దముగా ఏడ్చురు, ఆయేడ్చుటలోను బాష్పములు పెదపెద్దవిగా నురలినచో నతఁడు మేల్కొన్నప్పుడు కనిపట్టి దండించు ననుభయముచే, చిటుబొట్టులు సోనగా నురలి వీవనగాలికి చలువగొలిపి యతనికి గాఢతరముగా నిద్ర కలుగునట్లుగా ఏడ్చురు

వ్యా — వీజ్యత ఇతి. — హి యస్తాత్ కారణాత్, స తారకః, సంసుప్తః సక, శ్వాససాధారణో నిశ్వాససమానో - 2నిలో యేషాం తైః - తతోఽప్యాధిక్యే నిద్రా భజ్జభయా దితి భావః, బాష్పశీకరవర్షిభిః - తాసాం స్త్రీణాం రోదన స్యాయ మవ సర ఇతి భావః, సురబద్ధీనాం సురప్రగ్రహస్త్రీణాం సంబద్ధిభిః - ని. 'ప్రగ్రహోప గ్రహౌ బద్ధ్యామ్' ఇ త్యమరః, చామరై ర్వీజ్యతే.

ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి ట్టుణ్ణాని హరితాం ఖురైః

ఆక్రీడపర్వతా తేన కల్పితాః స్వేషు వేశ్తసు

43

టీక.—తేన = వానిచేత, హరితాం = నూర్పుని గుట్టుములయొక్క, ఖురైః = గొరిజలచేత, ట్టుణ్ణాని = నలంపఁబడిన (ధూళిగాఁ జేయఁబడిన), మేరు శృక్లాణి = బంగ రుక్మిండయొక్క యగ్రములు, ఉత్పాట్య = పెకలింపఁబడినవై, స్వేషు = తనవైన, వేశ్తసు = లోఁగిండ్లకడను, ఆ...తాః — ఆక్రీడ = ఆటకు నెలవులయిన - పర్వతాః = కొండలుగా, కల్పితాః = చేసికొనఁబడినవి.

తా.—వాఁడు సూర్యమండలమునంతయున్న తములై ప్రతిదినము సూర్యాశ్వము లగొరిజతాఁకుడుచేత నలఁగి మెత్తనిధూళియైయున్న మేరుశృంగములను పెకలించికొని పోయి ఎల్లలోకములలోను తనలోఁగిండ్ల యుద్యానములలో క్రీడాశైలములను గా నుంచు కొని విహరించుచున్నాఁడు.

వ్యా — ఉత్పా ట్యేతి.—తేన తారకేణ హరితాం సూర్యాశ్వానామ్ - ని. 'హ రిత్ సూర్యే చ సూర్యాశ్వే వర్ణే చ హరితే దిశి' ఇతి విశ్వః, ఖురైః శ్వః, ట్టుణ్ణాని చూర్ణితాని, ఏతేన తేషా మత్యోన్నత్యం సూచితం, మేరుశృక్లా ణ్యుత్పాట్య స్వేషు వేశ్తసు - వేశ్తస్వీతి బహువచనే నాస్య భువనత్రయనివాసః సూచితః, ఆక్రీడంత ఏష్వి త్యాక్రీడాః - తే చ తే పర్వతాః, కల్పితాః కృతాః.

మన్దాకిన్యాః పయః శేషం దిగ్వారణమదావిలం

హేమామ్బోరుహసస్యానాం తద్వాప్యో ధామ శాంప్రతమ్ 44

టీక.—సాంప్రతం = ఇప్పుడు, మన్దాకిన్యాః = ఆకాశగంగకు, ది...లం - దిగ్వా
రణ = దిగ్జములయొక్క - మద = దానజలముచేత - ఆవిలం = మలినమయిన, పయః =
నీరే, శేషం = మిగత, హే...సాం—హేమ = బంగారపు - అమ్బోరుహ = తా
మరలయొక్క - సస్యానాం = పైరులకు, తద్వాప్యః = ఆతని దిగుడుబావులు, ధామ =
స్థానము (అయియున్నవి)

తా.—ఇప్పుడు ఆకాశగంగలో దిగ్జముల దానధారలచే శుభికియైన నీరుమాత్ర
మే మిగిలియున్నదిగాని, బంగారుతామరలను తారకాసురుడు కొనిపోయి తన దిగుడు
బావులలో పైరు పెట్టుకొన్నాడు

వ్యా —మన్దాకిన్యా ఇతి — సాంప్రతం సంప్రతి, మన్దాకిన్యా భాగీరథ్యా,
దిగ్వారణానాం దిగ్జానాం - మదై-రావిలం కలుషం, పయో జల మేవ, శిష్యత ఇతి
శేషం శిష్టమ్ * కర్తృణ్యత్ప్రయః * 'త్రిష్వస్య త్రోపయుజ్యతే' ఇతి నపుంసక
త్వమ్, తహి కనకకమలాని క్వ గతా నీ త్యాహ - హే మేతి.—హేమామ్బోరుహః
జ్యేష్ఠ సస్యాని తేషాం తు, తస్య వాప్య స్తద్వాప్య, ఏవ ధామ స్థానమ్, సర్వాణ్య
ప్యతాపట్య స్వదీర్ఘికా స్వేవ ప్రతిరోపితవా ని త్యర్థః.

భువనాలోకనప్రీతిః స్వగిభి నానుభూయతే

ఖిలీభూతే విమానానాం తదాపాతభయా త్పథి

టీక.—త...త్—తత్ = ఆ తారకునియొక్క - ఆపాత=తాడుడువలని -
భయాత్ = వెఱపువలన, విమానానాం = ఆకాశరథములయొక్క, పథి = మార్గము,
ఖిలీభూతే సతి = పాడుపడఁగా, స్వగిభిః = సురలచేత, భు ..తిః—భువన = లోక
ములయొక్క (లోకములను) - ఆలోకన = చూచుటయందలి - ప్రీతిః = సంతృప్తి, న
అనుభూయతే = అనుభవింపఁబడకున్నది.

తా. —లోకములను గాంచునానందము ననుభవించుటకై తాము బయట సంచ
రించుచున్నయెడల ఆతఁడు ఎక్కడ నైన తారసిల్లు నేమో యనుభయముచేత దేవతలు
తమవిమానమార్గమును పాడుపెట్టినారు.

వ్యా — భువ నేతి..— తస్య తారక - స్యాపాతాత్ సమాపత్తే - రభయా,
ద్విమానానాం పథి, ఖిలీభూతే ప్రహతీభూతే సతి - ని. 'ద్వేఖిలాప్రహతే సమే' ఇ
త్యమరః, స్వగిభి ర్దేవై ర్భువనానా మాలోకనే ప్రీతి ర్నానుభూయతే,

యజ్వభి సంభృతం హవ్యం వితతే పృథ్వరేషు నః

జాతవేదోముఖా స్తాయీ మిషతా మాచ్ఛిన్తతి నః.

5014

టీక.—యజ్వభిః = విధిప్రకారము¹ యజ్ఞము చేసినవారిచేత, వితతేషు = చేయఁబడిన, అధ్వరేషు = యజ్ఞములయందు, సంభృతం = వేల్వఁబడిన, హవ్యం = హవిస్సును, మాయా = మాయావంతుఁడయిన, సః = ఆతారకుఁడు, మిషతాం = చూచుచున్నట్టి, నః = మాయొక్క, జా...త్ — జాతవేదః = అగ్నియనెడు - ముఖాత్ = నొటి నుండి, ఆచ్ఛినత్తి = ఒడిసికొనును

తా.—యథావిధిగా యజ్ఞములు చేయువారు యజ్ఞములలో వేల్చినహవిస్సును మాయాప్రభావంబున ఆతఁడు చూచుచున్న ముప్పు సరకునేయక మాముఖమయిన యగ్ని నుండి ఒడిసికొని పోవుచున్నాఁడు

వ్యా.—యజ్వభి రితి. —యజ్వభి ర్విధివ దిష్టవద్భిః - ని. 'యజ్వా తు విధి నేష్ట వాన్' ఇ త్యమరః * 'సుయజోర్జ్ఞానిమ్' ఇతి జ్వనిప్రత్యయః, తతే, ధ్వధ్వరేషు యజ్ఞేషు, సంభృతం దత్తం, హవ్యం హవి, ర్మాయా మాయావీ * వ్రీహ్యాదిత్వా దినిప్ర త్యయః, తారకో, చాఽస్తాకం, మిషతాం పశ్యతామ్ - పశ్యత్సు స త్స్వి త్యర్థః * 'షష్ఠీ చానాదరే' ఇతి షష్ఠీ, జాతవేదా వహ్ని రేవ ముఖం తస్మా జ్జాతవేదోముఖా, దాచ్ఛినత్తి - ఆక్షిప్య గృహ్లా తీ త్యర్థః

ఉచ్చై రుచ్చైఃశ్రవా స్తేన హయరత్న మహారి చ

దేహబద్ధ మి వేంద్రస్య చిరకాలాజ్ఞతం యశః.

47

టీక — (కిం) చ = మరియు, తేన = వానిచేత, ఉచ్చైః = పొడవయిన, ఉచ్చైః శ్రవాః = ఉచ్చైఃశ్రవ మనుపేరుగలదైన, హయరత్నం = గుఱ్ఱము, దేహబద్ధం = రూపొందిన, చి...తమ్ — చిర కాల = చాల కాలము - అర్జితమ్ = గడింపఁబడిన, ఇంద్రస్య యశః ఇవ = ఇంద్రుని కీర్తియో యన, అహారి = హరింపఁబడినది.

తా — చిరకాలము ఇంద్రుఁడు గడించిన కీర్తి అట్లు మూర్తిభవించినదో యనఁ దగినట్టి ఉన్నతమయిన యింద్రుని యశ్వశ్రేష్ఠమును ఉచ్చైఃశ్రవ మనుదానిని తారకుఁడు అపహరించినాఁడు.—దాని నాతఁడు హరించుటచేత నింద్రుని కీర్తి నాశ మైన దని భా.

వ్యా.—ఉచ్చై రితి.—కిం చేతి చార్థః, తేన తారకే, ణోచ్చై రున్నత ఉచ్చైః శ్రవా నామ, హయో రత్న మివ హయ రత్న మశ్వశ్రేష్ఠః - ని. 'రత్నం శ్రేష్ఠే మణా వపి' ఇతి విశ్వః, అస్య శుభ్రత్వా దుత్పేక్షతే - దేహబద్ధం బద్ధదేహమ్ మూర్తిమ ది త్యర్థః * ఆహితాగ్న్యా దిత్వా నిష్ఠాయాః పరనిపాతః, చిరకాలార్జిత, మింద్రస్య యశ ఇ, వాహ ర్యపహృతమ్.

తస్మి సామాద్యపాయా స్తత్ర కథం న ప్రయుక్తా ఇ త్యత్రాహ. —

తస్మి న్నుపాయాః సర్వే నః క్రూరే ప్రతిహతక్రియాః,

వీర్యవన్త్యాపథా నీవ వికారే సాన్నిపాతికే

48

టీక. — క్రూరే = ఘాతుకుడయిన, తస్మిన్ = ఆయసురునిమీద, నః ఉపాయాః సర్వే = మా యుపాయము లన్నియు, సాన్నిపాతికే = వాతపిత్తశ్లేష్మము లనెడి మూడుదోషముల ప్రకోపముచే కలుగునట్టి, వికారే = వ్యాధిమీద, వీర్యవన్తి = సారముగలవైన, త్యాపథాని ఇవ = మందులుం బోలె, ప్ర...యాః — ప్రతిహత = నిష్ఫలమయిన - క్రియాః = ప్రయోగముగలవి, (అయినవి).

తా — ఆక్రూరునిమీద మేము ప్రయోగించినయుపాయము లన్నియు, సారవంతములయిన మందులు సన్నిపాతజ్వరముమీద ఎట్లు నిష్ప్రయోజనము లగునో అట్లు నిష్ప్రయోజనము లయినవి

వ్యా — తస్మి న్నితి — క్రూరే ఘాతుకే - ని. 'నృశంసో ఘాతుకః క్రూరః' ఇ త్యమరః, తస్మి న్నుపాయే, సూక్ష్మాస్తాకం, సర్వ ఉపాయాః, సన్నిపాతస్య దోషత్రయస్య ప్రకోపజే సాన్నిపాతకే - వికారే జ్వరాదౌ * 'సన్నిపాతాచ్చ' ఇతి వక్తవ్యా ట్టక్, వీర్యవన్తి సారవ, త్యాపథా నీవ, ప్రతిహతక్రియా విఫలప్రయోగా భవన్తి.

త దేవ ప్రతిహతక్రియత్వ మాహ —

జయాశా యత్ర చాస్తాకం ప్రతిఘాతోత్థితాచిహ్నా

హరిచక్రేణ తే నాస్య కణ్ఠే నిష్కమి వాపితమ్.

49

టీక. — (కిం)చ = మరియు, యత్ర = దేనియందు, అస్తాకం = మాకు, జయాశా - జయ = గెలుపుయొక్క - ఆశా = కోరిక, (ఉండెనో), తేన హరి చక్రేణ = ఉపేంద్రునియొక్క యా (సుదర్శన) చక్రము - తస్య కణ్ఠే = వాని మెడలో, నిష్కమ్ = పతకముగా, అర్పితమ్ ఇవ = ఉంపబడినదో యమని ట్లాయెను.

తా. — మేము మాకు గెలుపునకు ఉపేంద్రుని చక్రాయుధమును వస్తుగానిసాధనముగా నమ్ముకొని యుంటిమి. అట్టియాచక్రమును వానికంతము ద్రవించుటకై ఆయన ప్రయోగింపగా అది పోయి ఆకంతమునుండి వేలాడుచుండు పతకమో యమనట్లు వాని తొమ్మిది కలంకార మై నిలిచెను గాని వాని కేమియు హాని చేయజాల దాయెను.

వ్యా — జయా శేతి. — కిం చేతి చాధకః, మాన, మనోన హరిచక్రేణ, గయం దేవ్యాను ఇతి యత్ర హ చక్రేస్తాకం, జయాశా విజయాశంసా అసీ వితి యేష, ప్రతి హతేన ప్రతిహతత్వా = ఉత్థితార్చి పోద్ధతతేజసా, తేన, హరిచక్రేణ విజ్ఞాన, పతకమ్.

నాస్య తారకస్య, కణ్ఠే, నిష్క మురోభూషణ, మర్పిత మి వే త్యుత్పేక్షా, స్వయ
మేవనిష్క మివ స్థిత మి త్యథాః, తారకశిరశ్చేదాయ హరిణా చక్రం త్యక్తం త దపి
నప్తశక్తి జాత మితి భావః -

ని. 'సాష్టే శతే సువర్ణానాం కే మ్నూరోభూషణే పతే,
దీనారేఽపి చ నిష్కౌఽస్త్రీ.' ఇ త్యమరః

తదీయా స్తోయదే వ్యద్య పుష్కరావతాకాదిషు

అభ్యస్యన్తి తటాఘాతం నిజితైరావతా గజాః.

50

టీక.—అద్య=ఇప్పుడు, ని...తాః— నిర్జిత = ఓడింపబడిన - విరావతాః =
విరావతముగలవైన, తదీయాః = అతనివైన, గజాః=ఏనుగులు, పు...షా—పుష్కర=
పుష్కరములు - ఆవర్తకాః చ = ఆవర్తకములు ను - అనిషా = లోనగునట్టి, తో
యదేషు = మేఘములయందు, త...తమ్— తట = ఒడ్డులను - ఆఘాతమ్ = కోరా
డుటను, అభ్యస్యన్తి = అలవాటు చేసికొనుచున్నవి.

తా.— అతనియేనుగులు ఇంద్రుని యైరావతమును ఓడించినవై ఇప్పుడు కొండ
దరులను మాని పుష్కలావర్త కాదిమేఘములను కోటలతో అడ్డముగా కొట్టుచు క్రీడిం
చుచున్నవి.

వ్యా.—తదీయా ఇతి.— అద్య సంప్రతి, నిర్జిత విరావతో యై స్తే తథోక్తాః,
తస్య తారక స్త్యేమే తదీయా, గజాః, పుష్కరా శ్చావర్తకా శ్చ నా మాదయో యే
షాం తేషు, తోయదేషు మేఘేషు, తటాఘాతం వప్రక్రీడా, మభ్యస్యన్తి

త దిచ్ఛామో విభో స్రష్టుం సేనాన్యం తస్య శాన్తయే,

కర్తృబన్ధచ్ఛిదం ధర్మం భవ స్యేవ ముముక్షువః.

51

టీక.— తత్ = కావున (హే)విభో = ఓస్వామీ, ముముక్షువః = మోక్షము
కోరువారు, భవస్య = సంసారముయొక్క, శాన్తయే = నాశముకై, క...దం—
కర్తృ = కర్తయనెడ - బన్ధ = కట్టును - ఛిదం = తెంపునదైన, ధర్మమ్ భవ =
(ఆత్మజ్ఞాన హేతువగు) ధర్మమునుంబోలె, తస్య శాన్తయే = ఆతారకుని నాశముకై, సేనా
న్యం = సేనానాయకుని, స్రష్టుమ్ = సృజింపవలయు నని, ఇచ్ఛామః = కోరుచు
న్నాము.

తా.—కావున, ఓస్వామీ, మోక్షము గోరువారు, సంసారము నాశ మగుటకై,
కర్తృ యనుకట్టును తెంపునదైన ధర్మమును ఎట్లు ఆచరింతురో, ఆవిధముగానే ఆతారకా

సురుని నాశముకై మాకు సేనానాయకు నొకని నీవు సృజింతువుగాక యని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.--త దితి -- తత్ తస్మాత్ కారణాత్, హే విభో స్వామిన్, మోక్షం భవం త్యక్తు మిచ్ఛవో ముముక్షువో విరక్తా, భవస్య సంసారస్య, శాస్త్రయే నివృత్తయే, క మైవ బద్ధ స్తం ఛిన తీతి కర్తృబద్ధచ్ఛిత్ తం, ధర్మ మివ - ఆత్మజ్ఞానహేతుభూత మితి శేషః- 'త మేవం విది త్వాతి మృత్యు మేతి' ఇతి జ్ఞానా దేశ ముక్తిః-తస్య తార కస్య శాస్త్రయే నాశాయ, సేనాం నయ తీతి సేనానీ శ్చమూపతిః, 'సత్సూద్విష -' ఇత్యాదినా క్విప్, తం సేనాన్యం కఞ్చిత్, స్రష్టు మిచ్ఛామః - వయ మితి శేషః.

సేనానీస్సప్టేః ఫల మాహ--

గోప్తారం సురసైన్యానాం యం పురస్కృత్య గోత్రభిత్

ప్రత్యానేష్యతి శత్రుభ్యో బద్ధీ మివ జయశ్రియమ్ 52

టీక.--సురసైన్యానాం - సుర = వేల్పులయొక్క - సైన్యానాం = సేనలను, గోప్తారం = కాచువాడైన, యం = ఏ సేనానాయకుని, పురస్కృత్య = మున్నిడు కొని, గోత్రభిత్ - గోత్ర = కొండలను - భిత్ = చీల్చువాడయిన యింద్రుడు, జయశ్రియం - జయ = గెలుపుయొక్క - శ్రియం = సిరిని, బద్ధీమ్ ఇవ = చెఱగొనఁ బడిన స్త్రీనింబోలె, శత్రుభ్యః = వైరులవలననుండి, ప్రత్యానేష్యతి = మరలతెచ్చునో (అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయును అని పూర్వశ్లోకముతో నన్వయము).

తా.-- స్వామీ, ఎట్టి సేనానాయకుని ముందిడుకొని పోరినచో దేవతల సేనలు సురక్షితము లయి, తారకాసురునివలననుండి యింద్రుడు జయశ్రీని వాడుచెఱపట్టిన స్త్రీ నింబోలె మరల తెచ్చుకొనునో అట్టి సేనానాయకుని సృజింపవలయు నని వేడుకొను చున్నాము.

వ్యా.--గోప్తార మితి.-- సురసైన్యానాం దేవతాసేనానాం, గోప్తారం రక్షి తారం, యం సేనాన్యం, పురస్కృత్య పురోధాయ* 'పురోఽవ్యయమ్' ఇతి గతిత్వాత్ 'నమస్సురసో ర్ధత్యోః' ఇతి సకారః, గాం పృథ్వీం త్రాయంత ఇతి గోత్రా - స్తా నిభిన తీతి గోత్రభి దిన్దో, జయశ్రియం, బద్ధీ మివ బద్ధీకృతాం స్త్రీయ మివ, శత్రుభ్యః సకా శాత్ ప్రత్యానేష్యతి ప్రత్యాహరిష్యతి, తం స్రష్టు మితి పూర్వేణ సంబద్ధః.

వచ స్యవసితే తస్మిన్ ససజ్జ గిర మాత్మభూః,

గజ్జితానన్తరాం వృష్టిం సాభాగ్యేన జిగాయ యా. 53

టీక.--తస్మిన్ వచసి = (బృహస్పతి పల్కిన) యామాట, అవసితే సతి=ముగి

సినది కాఁగా, ఆత్మభూః = బ్రహ్మదేవుఁడు, గిరం = వాక్కును, ససర్జ = సృజించెను (పలికె ననుట), యా = ఆవాక్కు, సాభాగ్యేన = సాంపుచేత, గ...రాం - గర్జిత = ఉఱుమునకు - అనన్తరాం = వెంబడిదైన, వృష్టిం = వానను, జిగాయ = గలిచెను (అతిశయించెను).

తా.—బృహస్పతి యిట్లు మొఱపెట్టునఁగానే, బ్రహ్మదేవుఁడు ఉత్తరము, పలికెను, ఆయుత్తరము ఉఱుమున కనంతరము వచ్చినవానవలె దేవతలకు, ఆహ్లాదకరమాయెను.

వ్యా.—వచ సీతి.—తస్మిన్ బాహాస్పత్యే, వచ, స్యవసితే పరిసమాప్తే స, త్యాత్మభూ ర్భ్రహ్మ, గిరం వాచం, ససర్జ జగా దే త్యథాః, యా గీః, సాభాగ్యేన మనో హరత్వేన * ‘హృద్భగస్త్విద్యతే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః, గర్జితా ద్గర్జితస్య వా-అనన్తరం ప్రవృత్తాం, వృష్టిం, జిగాయ జితవతీ, గర్జితఫలత్వా ద్వృష్టే రివ తద్విజ్ఞా పనఫలత్వా ద్గిరః సుభగత్వ మితి భావః.

సంపత్స్యతే వః కామోఽయం, కాలః కశ్చిత్ ప్రతీక్ష్యతాం,

న త్వస్య సిద్ధౌ యాస్యామి సర్గవ్యాపార మాత్తనా. 54

టీక —వః = మీయొక్క, అయం కామః = ఈ కోరిక, సంపత్స్యతే = సమకూడును, కశ్చిత్ = కొంత, కాలః = కాలము, ప్రతీక్ష్యతాం = ఓగ్బడునుగాక, (కిం) తు = మఱి, అస్య = ఈసేనానియొక్క, సిద్ధౌ = సమకూడువిషయమున, ఆత్తనా = స్వయముగా, స...రం— సర్గ = సృష్టియనెడు - వ్యాపారం = పనిని, న యాస్యామి = అవలంబింపను.

తా.—ఓ దేవతలారా, మీకోరిన యీకోరిక సిద్ధించును, కాని, మీరు కొంచె పాటికాలము ఓర్చుకొని యుండవలయును, ఈ సేనానాయకుని నేను స్వయముగా సృజింపను.

వ్యా.—సంపత్స్యత ఇతి —అయం, వో యుష్మాకం, కామో మనోరథః-సేనానీ రూపః, సంపత్స్యతే సేత్స్యతి, కశ్చి త్క్రియా నపి, కాలః ప్రతీక్ష్యతామ్, తు కింతు, తస్య సేనాన్యః, సిద్ధౌ విషయ, ఆత్తనా స్వయం, సర్గః సృష్టి రేవ-వ్యాపార స్తం, న యాస్యామి, నాహం స్రక్ష్యామి త్యథాః.

కుత ఇత్యాశ జ్ఞాహ—

ఇతః స దైత్యః ప్రాప్తశ్చి ర్మేత ఏ నాహాతి క్షయం,

విషవృక్షోఽపి సంవధ్యన్ స్వయం ఛేత్తు మసాంప్రతమ్. 55

టీక.—ఇతః = ఇటనుండియే (అనఁగా నావలననే), ప్రాప్తశ్రీః - ప్రాప్త = పొందఁబడిన - శ్రీః = అభ్యుదయము కలవాడయిన, స దైత్యః = ఆయసురుఁడు, ఇత ఏవ = నావలన నె, క్షయం = నాశమును, న అన్వతి = పొందఁదగఁడు, (ఏలనఁగా), విష వృక్షః అపి = విసపుఁ జెట్టయినను, సంవర్ధ్య = పెంచి, స్వయం = తానే, ఛేత్తుం = నఱుకుటకు, అసాంప్రతమ్ = తగినదిగాదు

తా.—ఆదైత్యునికి నేనే యీయభ్యుదయము నెసంగినవాడను, కావున, నేనే వానిని నాశము నేయుట కరి గాదు, ఏలనఁగా, విసపుఁజెట్టు నయినను తాను పెంచి తాను కొట్టివైవఁ గూడదు

వ్యా — ఇత ఇతి.—ఇతో మత్త ఏవ, ప్రాప్తశ్రీ ర్లబ్ధోదయః, స దైత్య స్తారకా సుర, ఇతో మత్త ఏవ, క్షయం నాశం, నాన్వతి, తథా పి, అన్యో వృక్ష స్తావ దా స్తామ్, విషస్య వృక్షో విషవృక్షోఽపి, సంవర్ధ్య మతచ్ఛి త్కారణా త్సమ్య గ్వధః యిత్యా, స్వయం ఛేత్తు, మసాంప్రత మనర్హః * అసాంప్రత మిత్యనేన నిపాతే నాభిహితత్వా ద్వృక్ష ఇతి ద్వితీయాన్తో న భవతి - అనభిహితే కర్తృణి ద్వితీయాభిధానాత్ య ధాఽఽహ వామనః—‘నిపాతే నా ప్యభిహితే కర్తృణి న విభక్తిః పరిగణనస్య ప్రాయశ్చత్వాత్’ ఇతి.

వృతం తే నేద మేవ ప్రా జ్ఞయా చాస్మై ప్రతిశ్రుతం,

వరేణ శమితం లోకా నలం దగ్ధం హి తత్తపః.

56

టీక.—ప్రాక్ = పూర్వము, తేన = వానిచేత, ఇదమ్ ఏవ = ఇదియే (ఈచెప్పఁబోవునదియే), వృతం = కోరఁబడినది, మయా చ = నాచేతను, అస్మై = ఇతనికి, ప్రతి శ్రుతమ్ = ప్రతిజ్ఞ నేయఁబడినది; లోకాన్ = లోకములను, దగ్ధం = కాల్చుటకు, అలం = సమర్థ మయినట్టి, తత్ తపః = వాని తపస్సు, వరేణ = వరదానముచేత, శమితం హి = ఆర్పఁబడినది సుమా.

తా.—పూర్వము నన్ను వాఁడు ఈచెప్పఁబోవుచావునే వేఁడుకొనెను, నేనును వానికి దానినే వర మిచ్చితిని, లోకములనెల్ల కాల్చు సమర్థ మయి యున్న వానితపస్సును ఆవరముచేత ఆర్పితిని.

వ్యా.—వృత మితి—ప్రా క్పూర్వం, తే నాసురే, నేద మేవ దేవై రభ్యుత్ప మేవ, వృతం ప్రార్థితమ్, మయా, చాస్మై తారకాయ, ప్రతి శ్రుతం ప్రతిజ్ఞాతమ్ * ప్రత్యా జ్ఞాభ్యాం శ్రువః పూర్వస్య కర్తా’ ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ కర్తవ్యం చైత ది త్యాహ—అనా ద్దగ్ధ, మలం శక్తం * పర్యాప్త వచనేష్వలమర్థేషు’ ఇతి ఈము

స్మృత్యయః, తస్య తప స్త త్తపో, వరేణ వరదానేన, శమితం హి - మ యేతి శేషః.

సంయుగే సాంయుగీనం త ముద్యంతం ప్రసహేత కః,

అంశా దృతే నిషిక్తస్య నీలలోహిత రేతసః ?

57

టీక — సంయుగే = యుద్ధములో, ఉద్యంతం = పూనిక సేయుచున్న, సాంయుగీనం = యుద్ధమందు నేర్పరియైన, తం = వానిని, నిషిక్తస్య = (ఏదో నొక డే త్రమందు) నిషేకింపబడిన, నీ...సః — నీలలోహిత = శివునియొక్క - రేతసః = శుక్రముయొక్క, అంశాత్ ఋతే = భాగము తప్ప, కః = (అన్యుడు) ఎవడు, ప్రసహేత = ఓడించును.

తా — యుద్ధమునకు కడంగిన యాయుద్ధకుశలుని, శివవీర్యాంశసంభూతుఁడు తప్ప మఱి యెవ్వఁడును ఓడింప నేరఁడు.

వ్యా.—సంయుగ ఇతి.—సంయుగే యుద్ధ, ఉద్యంతం వ్యాప్రియమాణమ్, సంయుగే సాధుం సాంయుగీనమ్ * 'ప్రతిజనాదిభ్యః ఖిణ్' ఇతి ఖిణ్ప్రిత్యయః, తం తారకం, నిషిక్తస్య క్వచిత్ డేత్రే త్సరితస్య - వి 'నీలః కణ్ఠే లోహిత శ్చ కేశే స్వీతి నీలలోహిత ఇతి పురాణమ్' ఇతి స్వామీ - తస్య నీలలోహితస్య ధూర్జతే, రేతసః శుక్ర, స్యాంశా దృతేఽంశం వినా, ఽన్యః కః, ప్రసహే, తాభిభవేత్ * 'ప్రసహేన మభిభవే' ఇతి వృత్తికారః.

కథ మసావీదృక్ శక్తి రిత్యాహ—

• స హి దేవః పరం జ్యోతి స్తమఃపారే వ్యవస్థితమ్,

పరిచ్ఛిన్నప్రభావధి ర్న మయా న చ విష్ణునా.

58

టీక.—సః దేవః = ఆ దేవుడు, త...రే—తమః = తమోగుణముయొక్క—పారే = అవనిగట్టున, వ్యవస్థితం = నెలకొనియున్న, పరం జ్యోతిః హి = పర మాత్మ గణా, (కావుననే), మయా = నాచేతను, విష్ణునా = విష్ణుదేవునిచేతను, ప...ర్థిః—పరిచ్ఛిన్న = ఎఱుంగబడిన - ప్రభావ = మహిమయొక్క - ఋద్ధిః = అతిశయము కలిపాడు, న = కాడు.

తా.—ఆ దేవుడు తమోగుణాతీతుఁడయిన పరమాత్మ సుమా. ఆయనయొక్కమ హిమాతిశయమును నేనును గనిపట్ట నేరనైతిని, విష్ణుదేవుఁడును కనిపట్టనేరఁడాయెను.

వ్యా.—స ఇతి — స దేవో నీలలోహిత, స్తమసః - పారే పరతో-వ్యవస్థితం తమోగుణాతీతం, పరం జ్యోతిః పరమాత్మా హి, అత ఏవ మయా, పరిచ్ఛిన్న ప్రభావర్ధి రవగాఢ మహిమాతిశయో, న భవతి, తథా విష్ణునా చ న, అత స్త స్యాసాధ్యం నా స్తీ త్యర్థః.

సంప్రతి తదంశోత్పత్తా వుపాయం దర్శయతి. —

ఉనూరూపేణ తే యూయం సంయమ స్తిమితం మనః

శంభో ర్యతద్వ మాక్రష్ట మయస్కాన్తేన లోహవత్. 59

టీక — తే = (ఆకార్యార్థలయిన,) యూయం = మీరు, సం...తం — సంయమ = సమాధియందు - స్తిమితం = నిశ్చలమయియున్న, శంభోః మనః = శివుని మనస్సును, ఉ...ణ — ఉమా = పార్వతియొక్క - రూపేణ = సౌందర్యముచేత, అయస్కాన్తేన = నూదంటురాతిచేత, లోహవత్ = ఇనుమునుంబోలె, ఆక్రష్టం = లాచుటకు యతద్వమ్ = కడంగుడు

తా — కావునమీరు మీకుకార్య సిద్ధి కలుగుటకై యిట్లు చేయుఁడు. — సమాధియందు నిలుకడ నొందియున్న యా పరమశివుని మనస్సును నూదంటురాతితో ఇనుమును ఆకర్షించునట్లుగా పార్వతీసౌందర్యముతో ఆకర్షింపుఁడు.

వ్యా.— ఉమేతి — తే కార్యాధిః సో యూయం, సంయమ స్తిమితం సమాధి నిశ్చలం, శంభో ర్తన, ఉమారూపేణోమాసౌందర్యేణ -

ని 'రూపం స్వభావే సౌందర్యే నాణకే పశుశబ్దయోః

గ్రన్థావృత్తౌ నాటకాదా వాకార స్లోకయో రపి ' ఇతి విశ్వః, అయస్కాన్తేన మణి విశేషేణ * 'కస్కాదిషు చ' ఇతి సకారః, లోహవ దయోధాతు మివ * 'తేన తుల్యం క్రియా చేద్వతిః' ఇతి వతిప్రత్యయో మృగ్యః, ఆక్రష్ట మాహార్తుం, యతద్వ ముద్యుక్తాభవత.

న చ గత్యంతరమ స్తీ త్యాహ—

ఉభే ఏవ క్షమే ప్రాణు ముభయో ర్భీజ మాహితం,

నా వా శంభో స్తదీయా వా మూర్తి ర్జల మయీ మమ 60

టీక.—ఉభయోః=మాయరువురయొక్క, ఆహితం=నిషి క్తమయిన, భీర్యం=శుక్రమును, వోఘం = వహించుటకు, నా వా = ఆయుమ, శంభోః = శివునిభీర్యమునువహించుటకును, తదీయా = ఆయన దైన, జలమయీ = నీటిరూపమున నున్న, మూర్తిర్వా = మూర్తి మమ = నాభీర్యమును భరించుటకును, ఉభే ఏవ = ఇరువు రే, క్షమే = సమర్థులు.

తా.—మే మిరువురమును నిషేకించునట్టి వీర్యమును భరించుటకు ఇరువురే సమర్థులు; శంభునీర్యమును భరించుటకు ఆమెయు, నావీర్యమును భరించుటకు ఆయన యొక్క మూర్తిభేదమయిన జలంబును

వ్యా.—ఉభే ఇతి.—ఉభయోః శంభో ర్మమ, చాహితం నిషిక్తం, బీజం తేజో, వోధుం సోధుం, సా వోమా, శంభో రష్ట్రమూర్తే, స్త స్యేయం తదీయా, జలమయీ మూర్తి ర్వా మమ, ఉభే ఏవ తు మే, న తృతీ యే త్యథాః - వా శబ్దో ద్వద్వాభే న త్వన్యాభే, ఏత దే వోదాహృ త్యేథ మేవ వ్యాఖ్యాతం గణవ్యాఖ్యానే

అత్ర దీపకాలంకారః - ప్రాకరణికయో రుమానుషేశ్వరయో రప్రాకరణికయో ర్భ్రష్టజలమూర్త్యో శ్చౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్, య ధాహ భోజరాజః— 'ప్రస్తుతా నామ ప్రస్తుతానాం చౌపమ్యస్య గమ్యత్వే దీపకమ్' ఇతి, న చేయం తుల్యయోగితా తస్యాః కేవలప్రస్తుతవిషయత్వేన కేవలాప్రస్తుతవిషయత్వేన చోత్థానా దితి

త స్యాత్తా శితికణ్ఠస్య సైనాపత్య ముపేత్య వః

మోక్ష్యతే సురబన్దీనాం వేణీ ర్వీర్యవిభూతిభిః.

61

టీక.—తస్య = ఆశివునియొక్క, ఆత్తా = పుత్త్రిఁడు, వః = మీకు, సైనాపత్యం = దళవాయితనమును, ఉపేత్య = పొంది, వీ...భిః— వీర్య = శౌర్యము యొక్క - విభూతిభిః = సంపదలచేత, సురబన్దీనాం = చెఱగొనఁబడిన వేల్పుచానల యొక్క, వేణీః = జడలను, మోక్ష్యతే = విప్పను.

తా.—ఆపరమశివుని పుత్త్రిఁడు మీకు సేనాపతియై తారకాసురుని పోర సంహరించును. అంతట వానిచెఱంబడి సంస్కారహీనములై యున్నందున జడలుకట్టిపోయిన సురాంగనల కేశపాశములను మీరు విప్పి సంస్కరించి సుఖముండురు.

వ్యా.—త స్యేతి —తస్య, శితికణ్ఠ స్యాష్టమూర్తే, రాత్తా, పుత్త్ర ఇ త్యర్థః - వి. 'ఆత్తా వై పుత్త్రీనామాఽసి' ఇతి శ్రుతేః, వో యుష్టాకం, సేనాపతే రాభివః సైనాపత్యమ్ * 'పత్యస్తపురోహితాదిభ్యో యక్' ఇతి యక్ప్రిత్యయః, ఉపేత్య ప్రాప్య, వీర్యవిభూతిభిః శౌర్యసంపత్తిభిః, సురబన్దీనాం వేణీ, ర్మోక్ష్యతే విస్రంసయిష్యతి, తారకాసురం హనిష్య తీతి భావః.

ఇతి వ్యాహృత్య విబుధాన్ విశ్వయోని స్తిరోదధే;

మన స్యాహిత కర్తవ్యాః తేఽపి దేవా దివం యయుః. 62

టీక.—విశ్వయోనిః - విశ్వ = ప్రపంచమునకు - యోనిః = కారణభూతుఁ డయినబ్రహ్మదేవుఁడు, విబుధాన్ = సురలనుగూర్చి, ఇతి = మైఁజెప్పినప్రకారము, వ్యా

హృత్య = పలికి, 'తిరోదధే' = అంతర్ధానముపొందెను; తే దేవాః అపి = ఆ వేల్పులును,
మనసి = మనస్సులో, ఆ...వ్యాః—ఆహిత = ఉంపబడిన - కర్తవ్యాః = ఉద్య
మముగలవారయి, దివం = స్వర్గమునకు, యయుః = వీరిరి.

తా.—ఇట్లు సురలకు పలికి బ్రహ్మదేవుడు అంతర్ధాన మాయెను. సురలును చేయ
వలసినపనిని మనస్సులో నుద్దేశించుకొని స్వర్గమునకుం బోయిరి.

వ్యా.—ఇ తీతి.—విశ్వస్య-యోనిః కారణమ్-ని. 'యోనిః స్త్రీణాం భగస్థానే
కారణే తామ్రికే పణే' ఇతి వైజయంతీ, విబుధాన్ సురా, నితి, వ్యాహృ త్యాభిధాయ,
తిరోదధేఽన్తహితవాన్, తే దేవా అపి, మన, స్యాహితం కర్తవ్యం యై స్తే తథో
క్తాః సన్తో, దివం స్వర్గం, యయుః ప్రాపుః.

తత్ర నిశ్చిత్య కందర్ప మగమత్ పాకశాసనః

మనసా కార్యసంసిద్ధౌ త్వరాద్విగుణరంహసా.

63

టీక.—పా...నః—పాక = పాకుఁ డనునసురునియొక్క - శాసనః = శత్రు
వయిన యింద్రుడు, తత్ర = హరునిచిత్తమును ఆకర్షించు కార్యమునకు, కందర్పం = మన్త
ధుని, (సాధకునిగా), నిశ్చిత్య = నిశ్చయించుకొని, కా...ద్ధౌ—కార్య = పనియొక్క -
సిద్ధౌ = నెఱవేటుటవిషయమై, త్వ...సా—త్వరా = తొందరచేత - ద్విగుణ = రెం
డుమడుంగులయిన - రంహసా = వడిగలదైన, మనసా = మనస్సుతో - అగమత్ =
పోయెను - (తలఁచెను)

తా.— శివ చిత్తమును ఆకర్షించుటకు సాధకుడు మన్తధుఁ డనినిశ్చయించు
కొన్న పాఁడై ఇంద్రుడు ఎప్పుడెప్పుడు కార్యము సిద్ధించునా అనుతొందరచేత వడి
యినుమడించినమనస్సుతో నతనిని తలఁచుకొనెను

వ్యా.— త త్రేతి.— పాకో నామ కశ్చి దసుర - స్తస్య శాసన ఇన్ద్రః, తత్ర
హరచిత్రాకషణకృత్యే, కందర్పం నిశ్చిత్య - సాధక త్వేనేతి శేషః, కార్యసంసిద్ధౌ, త్వర
యాత్సుక్యేన - ద్వా గుణౌ .యస్య త - ద్విగుణం ద్విరావృత్తం - రంహా వేగో -
యస్య తేన తథోక్తేన- ని. 'గుణ స్త్వా వృత్తి శబ్దాది జ్యేన్ద్రీ యాముఖ్య తస్తుషా' ఇతి
వైజయంతీ, మనసాఽగమత్ సన్తారే త్యథాః * గ మే ర్లుక్, 'లిడిత్వా చ్చే రజాదేశః.

అథ స లలితయోషిదృష్టిలతాచారుశృంగం

రతివలయపదాజ్ఞే చాప మాసజ్య కణ్ఠే,

సహచర మధు హస్తస్యస్త చూతాఙ్కురాస్త్రః

శతమఖి ముపతస్థే ప్రాజ్ఞలిః పుష్పధన్వా.

64

టీక.—అథ = స్మరించిన వెంటనే, సః = ఆ (స్మరింపబడిన), పుష్పధన్వా = పూవిల్తుఁడు, ల...జ్ఞం—లలిత = అందగత్తె యయిన - యోషిత్ = చెలువయొక్క - భూలతా = కనుబొమ తీగలవలె - చారు = సొంపయిన - శృజ్ఞం = కొప్పులుగలిగినట్టి, చాపం = వింటిని, ర...జ్ఞే—రతి = (తన భార్యయైన) రతి దేవియొక్క - వలయపద = గాజులతాపులు - అజ్ఞే = గుఱుతుగాఁగలదైన, కణ్ఠే = మెడమీద, ఆసజ్య = తగిలించి, స...స్త్రాః—సహచర = చెలికాఁడయిన - మధు = వసంతుని యొక్క - హస్త = చెతియందు - న్యస్త = ఉంపబడిన - చూతాఙ్కుర = మావిమొగ్గ యనెడు - అస్త్రాః = బాణము కలవాఁడయి, ప్రాజ్ఞలిః = కేలుమోడ్పు కావించినవాఁడై, శతమఖం = నూలుజన్నముల వానిని (అనఁగా ఇంద్రుని), ఉపతస్థే = కలసికొనెను.

తా — అట్లు ఇంద్రుఁడు తలంపఁగానే, పూవిల్తుఁడును, నిరంతరము రతిదేవిచేతి గాజులు ఒత్తుకొనుటచే మచ్చలు వడియున్న బుజమునకు తనవిల్లు తగిలించుకొని, తన మావిమొగ్గబాణమును తనతో వచ్చుచున్న తనచెలికాఁడయిన వసంతునిచేత నిడికొని, వచ్చి, కేలుదోయి ఘటించి, ఇంద్రునిం గలసికొనెను.

ఆ ధేతి.— అథ స్మరణానంతరమ్, స స్మృత ఇ త్యర్థః, పుష్పం ధను ర్యస్య స పుష్పధన్వా కామః * 'వా సంజ్ఞాయామ్' ఇ త్యనజ్ఞే, ని. 'లలితం త్రిషు సుందరమ్' ఇ త్యమరః - లలితాయాః సుందర్యా-యోషితో-భ్రువౌ లతే ఇవ- చారుణీ- శృజ్ఞే కోటి-యస్య త త్తథో క్తం చాపమ్, రతిః స్మరప్రియా - ని 'రతిః స్మరప్రియా' ఇత్యమరః-తస్యా - వలయపదాని కఙ్కణస్థానా - న్యఙ్కఞ్చిహ్నం యస్య స తథో క్తే కణ్ఠ, ఆసజ్య లగయిత్వా, చాపకణ్ఠవిశేషణాభ్యాం శృంగారైకనిధే స్త్రీభువనైకవీరస్య శృంగార వీరోపకరణేషు తుల్యరసత్వం వ్యజ్యతే, సహచరస్య సఖ్య-ర్షధో ర్వసంతస్య-హస్తే న్యస్తం చూతాఙ్కుర మే వాస్త్రం యస్య స తథో క్తః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః సక, శతమఖమింద్ర, ముపతస్థే సంగతవాక్ * సంగతికరణాధాన్ దాత్త నేపదమ్.

అత్ర స్వభావోక్తిః - 'స్వభావోక్తి రసౌ చారు యధావద్వస్తువర్ణనమ్' ఇతి. మాలినీవృత్త మేతత్ - 'సనమయయయు తేయం మాలినీ భోగిలోక్తైః' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాలిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే బ్రహ్మసాక్షాత్కారో నామ

ద్వితీయః స్కంధః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వే .

తృ తీ యః స ర్గః.

తస్మిన్ మఘోన స్త్రిదశాన్ విహాయ
సహస్ర మత్థౌం యుగపత్ పపాత,
ప్రయోజనాపేక్షితయా ప్రభూణాం
ప్రాయ శ్చలం గౌరవ మాశ్రితేషు.

1

టీక.—మఘోనః = ఇంద్రునియొక్క, అత్థౌం = కన్నులయొక్క-సహస్రం =
వేయి (వేయి కన్నులును), త్రిదశాన్ = దేవతలను, విహాయ = వదలి, తస్మిన్ = అతని
మీఁద (మన్తధునిమీఁద), యుగపత్ = ఒక్కొక్కటిని, పపాత = పడెను; ప్రాయః =
తలుచుగా, ప్రభూణామ్ = దొరలకు, ఆశ్రితేషు = సేవకులయందు, గౌరవమ్ = ఆద
రము, ప్ర...యా - ప్రయోజన = కార్యమును - అపేక్షితయా = కోరుటచే (కార్య
మునుబట్టి), చలమ్ = నిలుకడలేనిది

తా.— మదనుఁడు రాఁగానే ఇంద్రుఁడు కడమవేల్పులను చూచుట మాని
వేయికన్నులతోను అతనిని అత్యంతారముతోఁగాంచెను. చిరపరిచితులను పెక్కురను
వేల్పులనుమాని ఇతనియందే ఇంత పక్షపాతము చూపుటయు క్తమా యనిన - ప్రభువులు
ప్రాయకముగా కార్యమునుబట్టి సేవకులందు ఆదరమును మార్పుచుందురుగదా.

వ్యా — తస్మిన్నితి — మఘోన ఇన్ద్ర, స్యాత్థౌం సహస్రం, త్రిదశాన్ దశ
పరిమాణ మేషా మితి త్రిదశాన్ దేవాన్ * 'సంఖ్యయావ్యయాసన్నా దిగారాధిక సంఖ్యాః
'సంఖ్యేయే' ఇతి బహువ్రీహిః * 'బహువ్రీహా సంఖ్యేయే - ' ఇతి డచ్చుత్వయః
* ఉక్తార్థత్వాత్ సుహో నివృత్తిః, విహాయ త్యక్త్వా, తస్మిన్ కామే, యుగపత్ పపాత,
సహస్రేణాక్షిభి రద్రాక్షీ ది త్యాదరాతిశయోక్తిః, నను సుచిరపరిచి తానేకసుర పరి
త్యాగేన భగవతో మహేష్వస్య కథ మకాణ్డే తస్మిన్నేకస్మిన్ పక్షపాత ఇత్యాశ
క్యార్థాన్తరం న్యస్యతి - ప్రాయో భూమ్న, ప్రభూణా, మాశ్రితేషు సేవకేషు
విషయే, గౌరవ మాదరః, ప్రయోజనాపేక్షితయా కార్యాధిత్యేన హేతునా, చలం
చల్చలమ్, ఫలతన్త్రాః ప్రభవో న తు గుణతన్త్రా ఇతి భావః.

స వాసవే నాసనసన్నికృష్ట
మితో నిషీ దేతి విస్మృష్టభూమిః
భర్తుః ప్రసాదం ప్రతిగృహ్య మూర్ఖాన్
వక్తుం మిధః ప్రాక్రమ తైవ మేనమ్

2

టీక.—సః = ఆతఁడు (కాముఁడు), వాసవేన = ఇంద్రునిచేత, ఆ...ప్రమ్ = ఆసన = (తన) సింహాసనమునకు - సన్నికృష్టమ్ = చేర్చుగా, ఇతః = ఇచ్చట, నిషీద = కూర్చుండుము, ఇతి = అని, వి...మిః - విస్మృష్ట = విడువబడిన - భూమిః = చోటుగలవాఁడై, భర్తుః = ఏలినవానియొక్క, ప్రసాదమ్ = అనుగ్రహమును, మూర్ఖాన్ = బొడలచేత, ప్రతిచక్ష్య = గౌరవించి, మిధః = ఏకాంతమున, ఏనమ్ = ఇంద్రునితో, ఏవం = ఈచెప్పబోవుతీరున, వక్తుం = పలుకుటకు, ప్రాక్రమత = తొడంగెను.

తా.—ఆతనికి ఇంద్రుఁడు తన సింహాసనముప్రక్కనే ‘ఇట కూర్చుండుము’ అని చోటాసంగెను. మన్మథుఁడు ఆయనుగ్రహముచేత తనకుం గలిగిన ఘతోషమును శిరోనతిచేతం దెలుపుకొన్న వాఁడై, ఏకాంతముగా ఇంద్రునితో నిట్లు వక్కాణింపం దొడంగెను.

వ్యా —స ఇతి.— స కామో, వాసవే నేన్ద్రే, నాసనస్య సింహాసనస్య - సం నికృష్టం సంనిహిత-మాసన సంనికృష్టం యథా తథా * శేషషష్ఠ్యాఽయం సమాసః-కృద్యోగలక్షణయా తు న * ‘న లోకావ్యయనిష్ఠాఖిలధృత్తనామ్ ఇతి షష్ఠీనిషేధాత్, ఇతో నిషీ దే హోపవి శేతి, విస్మృష్టభూమి ర్దత్తావకాశః సః, భర్తుః స్వామినః, ప్రసాద మనుగ్రహం, మూర్ఖాన్, ప్రతిచక్ష్య సంభావ్య, మిధో రహసి - ని ‘మిధోఽచ్యూత్యం రహస్యపి’ ఇ త్యమరః, ఏన మిన్ద్ర, మేవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ, వక్తుం, ప్రాక్రమ తోపక్రాంతవాః * ‘ప్రోపాభ్యాం సమధాభ్యామ్’ ఇ త్యాత్మనేపదమ్.

ఆజ్ఞాపయ జ్ఞాతవిశేష పుంసాం
లోకేషు యత్ తే కరణీయ మస్తి?
అనుగ్రహం సంస్మరణప్రవృత్త
మిచ్ఛామి సంవధితు మాజ్ఞయా తే

3

టీక.—(హే = అయ్యా), పుంసాం = పురుషులయొక్క - జ్ఞాతవిశేష = జ్ఞాత = ఎఱుంగబడిన - విశేష = సారముగతవాఁడా - (పురుషులయొక్క సారము నెఱిగిన వాఁడా అనుట), లోకేషు = లోకములలో, తే = నీకు, యత్ = ఏది, కరణీయం = చేయవలసినది, అస్తి = కలదో, (తత్ = దానిని), ఆజ్ఞాపయ = ఆనతిప్పు, సం...త్తం—

సంస్తరణ = (నీవు నన్ను) తలంచుటచే - ప్రవృత్తం = పుట్టిన, తే = నీయొక్క, అను
గ్రహం = ప్రసాదమును, ఆజ్ఞాయా = ఆనతిచేత, సంవర్ధితమ్ = వృద్ధి నొందిన దానినిగా,
ఇచ్చామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పురుషులయొక్క సారము నెఱింగినవాడూ, ఏలోకములో నీకు ఏపని
చేయవలసియున్నదో ఆజ్ఞాపింపుము; స్మరించుటచే నా కొనర్చిన యీయనుగ్రహమును
పనిగొనుటచే వృద్ధి నొందింపుము

వ్యా.— ఆజ్ఞాప యేతి — హే పుంసాం, జ్ఞాతవిశేష జ్ఞాతసార - జ్ఞాతపుం
విశేషేషే త్యర్థః * సాపేక్ష త్వేఽపి గమకత్వాత్ సమాసః, ఆజ్ఞాపయ-త దితి శేషః*
ఉత్తరవాక్యే య చ్చబ్దప్రయోగా న్న పూర్వవాక్యే తచ్చబ్దప్రయోగనిర్బంధః, కిం త ది
త్యాహ - లోకేషు, తే తవ, యత్, కరణీయం కర్తవ్య, మస్తి; సంస్తరణేన - ప్రవృత్త
ముత్పన్నం, తే త, వానుగ్రహం ప్రసాద, మాజ్ఞాయా నియోగేన, సంవర్ధితం వృద్ధిం
గమిత్సు మిచ్చామి - సంస్తరణకృత మనుగ్రహం కేనచిన్నియోగేన వర్ధయ - క్వచిత్
కర్తణి నియు జ్ఞేవ త్యర్థః - అన్యథా మే నాస్తి పరితోవ ఇతి భావః, తుమున్న
స్తపారేణిజర్థే యత్నః కార్యః.

న చ మే కింఞ్చి దసాధ్య మ స్తీ త్యాహ.—

కే నాభ్యసూయా పదకాక్షిణా తే నితాంతదీప్యై ర్జనితా తపోభిః?

యావ ద్భవ త్యాహితసాయకస్య మత్కార్తుక స్యాస్య నిదేశవర్తి 4

టీక.—ప...ణా—పద = (నీ) యధికారమును - కాక్షిణా = కోరునట్టి,
కేన = ఎవనిచేత, ని...యైః—నితాంత = మిక్కిలి - దీప్యైః = గొప్పవైన,
తపోభిః = తపస్సులచేత, తే = నీకు, అభ్యసూయా = ఈసు, జనితా = పుట్టింపఁ
బడినది, (వానిని పేర్కొనుము అని శేషము), యావత్ = ఎందులకనఁగా, సః =
వాడు, ఆ...స్య—ఆహిత = తొడుగఁబడిన - సాయకస్య = బాణముకలదైన, అస్య
మత్ కార్తుకస్య = ఈ నా వింటికి, ని...ర్తి—నిదేశ = మ్రోల - వర్తి = ఉండు
వాడు, స్యాత్ = అగును.

తా.—ఎవడేని నీపదముకై యుగ్రతపస్సులు చేయుచూ నీకు ఈసు కలిగించి
నాడూ? చెప్పుము, ట్టణములో వానిని, నాములికికి గుఱిచేసి, తపస్సులు మాన్పించి,
స్త్రీలతగులములోఁ గూల్చెదను.

వ్యా.— కే నేతి.— పదకాక్షిణా స్వారాజ్యకామేన, కేన పుంసా, నితాంత
దీప్యై రతిప్రభూతై, తపోభి, స్తే త, వాభ్యసూ యేర్వ్యా, జనితా - తం బ్రూహీతి
శేషః, కి మథమ్ - యావ ద్భవతః, స భవద్వై, త్యాహితసాయకస్య సంహితబాణ,

స్యాస్య మత్కార్తుకస్య, నిదేశే వర్తత ఇతి నిదేశవ ర్త్యాజ్ఞావశో, భవతి - అవిలంబేనైవ భవిష్య తీ త్యధాః * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లబ్.

సంప్రతి చతుర్వగేణ మోక్ష మధిక్య త్యాహ.—

అసమ్మతః క స్తవ ముక్తిమార్గం పునర్భవక్లేశభయాత్ ప్రపన్నః?

బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు సున్దరీణాం ఆరేచితభూచతురైః కటాక్షైః. 5

టీక.—తవ = నీకు, అసమ్మతః = అంగీకృతుఁడు కానివాఁడు, కః = ఎవఁడు, పు...త్ — పునర్భవ = పునర్జన్మమందలి - క్లేశ = దుఃఖములవలని - భయాత్ = వెఱచుచేత, ముక్తిమార్గం = మోక్షపుదారిని, ప్రపన్నః = అవలంబించినవాఁడు, (వానిని పేర్కొనుము - ఏలయన), (సోఽపి = వాఁడును), ఆ...రైః—ఆరేచిత = ఒకటొకటిగా త్రిప్పఁబడిన - భూ = కనుబొమలచేత - చతురైః = చదురుగలవైన, సున్దరీణాం = అందగత్తెలయొక్క, కటాక్షైః = కడకంటిచూపులచేత, బద్ధః = కట్టిబడినవాఁడై, చిరం = చాలకాలము, తిష్ఠతు = ఉండునుగాక.

తా.—నీవు ఒప్పుక యెవఁడేని ఈసంసారమందలి జన్మజరా మరణాది దుఃఖపరం పరకు వెఱచి మోక్షమార్గమును అవలంబించినాఁడా? వానిని పేర్కొనుము; ఈక్షణములో అందగత్తెయలయొక్క చదురుతోడి కడకంటి చూపులతో వానిని చిరకాలము కట్టివెచ్చెదను.

వ్యా.— అసమ్మత ఇతి.— త, వాసమ్మతః కః, పునర్భవః పునరుత్పత్తిః - సంసార ఇతి యావత్ - తత్ర యే క్లేశా జన్మజరామరణాదయ - స్తేభ్యో భయాత్, ముక్తిమార్గం ప్రపన్న, స్తం, వద, యతః సోఽ, ప్యారేచితాభి ర్కైకశో వివర్తతాభి - రూభ్రాభి శ్చతురైః సున్దరీణాం కటాక్షై, ర్బద్ధ శ్చిరం తిష్ఠతు; ఆరేచితలక్షణం తు -

వి. 'స్యా ద్భ్రాన్ ర్లలితాక్షేపా దేకస్యా ఏవ రేచితమ్,
తయో ర్హాలసముక్షేపం కాటిల్యా ద్భ్రానుటిం విదుః' ఇతి.

ధర్తాధాన మధిక్య త్యాహ.—

అధ్యాపిత స్యోశనసాఽపి నీతిం ప్రయుక్తరాగప్రణిధి ద్వికాప స్తే

క స్యార్థధర్తా వధ పీడయామి సిన్ధో స్తటా ప్రాఘు ఇవ ప్రవృద్ధః? 6

టీక.—ఉశనసా = శుశ్రునిచేత, నీతిమ్ = నయమును, అధ్యాపితస్య అపి = నేర్పఁబడినవాని కైనను, తే ద్విషః = నీపగవానికి, కస్య = ఎవనికి, అర్థధర్తా = అర్థమును ధర్తమును, ప్ర...ధిః — ప్రయుక్త = ప్రయోగింపఁబడిన - రాగ = విషయాభి

ప్రాపయనెడు - ప్రణిధిః = దూతగలవాడనై, ప్రవృద్ధః = పెరిగిన, ఓఘః = ప్రవాహము, సిన్ధోః = ఏటియొక్క, తటో ఇవ = ఒడ్డులనుం బోలె, పీడయామి - బాధింపవలయునూ, వద = చెప్పము.

తా.--నీపగవాఁ డెవఁడేని అసురుఁడా? వాఁ డెవఁడో చెప్పము. సాక్షాచ్ఛక్రచార్యులవలన నీతివిద్య నేర్చినవాఁ డయినను నాధాకకు నిలువలేఁడు. వానిహృదయములో విషయాభిలాష నుత్పాదించెను. అది, వెల్లిపొడిచినప్రవాహము ఒడ్డులను కోసి ఏటిని రూపుమాపినట్లు, వానియర్థధర్మములను నాశముచేసి వానిం గూల్చును.

వ్యా — ఆధ్యాపిత స్యేతి — ఉశనసా శుక్రేణ, నీతిం నీతిశాస్త్రం, మధ్యాపిత స్యాపి - అపిశబ్దా చ్ఛక్రశిష్యాణా మప్రధృష్యత్వం గమ్యతే * 'గతిబుద్ధి -' ఇత్యాదినా ద్వికర్తకా దిజ్ఞాధాతో ర్ణ్యంతాత్ ప్రధానే కర్తృణి క్తః * 'అప్రధానే దుహాదీనాం ణ్యనే కర్తృ శ్చ కర్తృణః' ఇతి వచనాత్, తే ద్విష స్తవ శత్రోః, క స్యాథఽధర్మై, ప్రయుక్తః ప్రహితో - రాగో విషయాభిలాష ఏవ - ప్రణిధి ర్దూతో యేన సోఽహమ్ - ని. 'ప్రణిధిః ప్రాథమేన చరే' ఇతి యాదవః, ప్రవృద్ధ, ఓఘః ప్రవాహః, సిన్ధో ర్నద్యా, స్తటా వివ పీడయామి వద

కామ మధిక్య త్యాహ.—

కా మేకపత్నీవ్రతదుఃఖశీలాం లోలం మన శ్చారుతయా ప్రవిష్టాం

నితమ్బినీ మిచ్ఛసి ముక్తలజ్ఞాం కణ్ఠే స్వయం గ్రాహనిష క్తబాహుమ్.7

టీక.—ఏ...లాం—ఏక = ఒక్కఁడే - పత్నీ = పతిగలదానియొక్క - వ్రత = నియమముచేత - దుఃఖశీలాం = దుఃఖస్వభావముకలదియు, చారుతయా = (అమెయొక్క) సౌందర్యముచేత, లోలం = సత్పక్షమయిన, మనః = (నీ)మనస్సును, ప్రవిష్టాం = చొచ్చినదియు, (అగు), కాం నితమ్బినీం = ఏ రమణిని, ముక్తలజ్ఞాం - ముక్త = వదలిన - లజ్ఞాం = సిగ్గుగలదై, కణ్ఠే = (నీ)మెడయందు, స్వ...హుం - స్వయం గ్రాహ = స్వయముగా వైకొనుదానినిగాను - నిషక్త = తగిలింపఁబడిన - బాహుమ్ = భుజములు కలదానినిగాను, ఇచ్ఛసి = కోరుచున్నావు.

తా.—ఎవతెనేని పాతివ్రత్యభంగమున కోర్వక కుములుచుండుదానిని తదీయ సౌందర్యమునకు వలచితివా? చెప్పము అసుందరి క్షణములో లజ్జ విడిచి తానే పయి కొనినీ మెడయందు తనబాహువులు తగిలించి కాఁగిలించునట్లు చేసెదను.

వ్యా.— కా మితి.— ఏకః పతి ర్యస్యాః సైకపత్నీ పతివ్రతా * 'నిత్యం సప్తాద్యదిషు' ఇతి జీవ్ - తస్యా వ్రతం పాతివ్రత్యం - తేన - దుఃఖశీలాం దుఃఖ స్వభావామ్ - దృఢవ్రతా మి త్యథః - ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇ త్యమరః,

చారుతయా సుందరత్వేన హేతునా, లోలం, మన స్త్వచ్ఛిత్తం, ప్రవిష్టాం, కాం, నిత
మ్భినీం నారీం, ముక్తలజ్జాం సతీం, కణ్ఠే, స్వయం గ్రాహనిష క్తబాహుమ్ - స్వయం గృ
హ్లా తీతి స్వయం గ్రాహ * 'విభాషా గ్రహః' ఇతి నిప్రత్యయః - న చ జలచర ఏవ
గ్రాహ ఇతి నియమః - జలచరే గ్రాహ ఏ వేతి నియమా దితి - స్వయం గ్రాహో చ
సా నిష క్తబాహు శ్చ తాం తథాభూతా, మిచ్ఛసి - త్వదథేః పతివ్రతా మపి వ్రతా
ద్భ్రంశయిష్యా మీ త్యథః; ఏత చ్ఛేద్యస్య పారదారికత్వా దుక్తమ్ - తథా చ
శ్రుతిః— 'అహల్యాయై జారిః' ఇతి

త్రివిధా నాయికా - స్వకీయా పరకీయా సాధారణీ చేతి - తత్ర పరకీయాం ప్ర
త్యుక్తమ్ - ఇతరే ప్ర త్యాహ —

కయాఽసి కామిన్ సురతాపరాధాత్
పాదానతః కోపనయాఽవధూతః ?
తస్యాః కరిష్యామి దృఢానుతాపం
ప్రవాళశయ్యాశరణం శరీరమ్

8

టీక.—(హే) కామిన్ = (ఓయి) కాముకుడా, సు...ధాత్ — సురత =
రతిక్రీడయందు - అపరాధాత్ = తప్పిదముచేత (ఇతరకాంతను కూడుటచేత), పా...
తః—పాద = అడుగులకు - అనతః=ఎఱిగినవాడవయి, కోపనయా = కోపస్వభావు
రాలయిన, కయా = ఎవతెచేత, అవధూతఃఅసి = తిరస్కరింపఁబడినాడవు, తస్యాః=
ఆమెయొక్క, శరీరం = దేహమును, దృ...పం—దృఢ = గాఢమయిన - అనుతాపం=
పశ్చాత్తాపము •••లదానినిగాను, ప్ర...ణం—ప్రవాళ = చివుళ్లయొక్క - శయ్యా =
సెజ్జయే - శరణం = రక్షకముగాఁగలదానినిగాను, కరిష్యామి = చేసెదను

తా — ఓయికాముకుడా, వేఱుకాంతను బొందితి వని కోపగించి యెవతెయేని
'మన్నింపు మ'ని నీవు పాదములం దెల్లినను మన్నింపక తిరస్కరించినదా? ఆమెయొక్క
శరీరమును గాఢంపుఁబశ్చాత్తాపము నొందించి తచ్చాంతికై చిగుళ్లసెజ్జపై పొరలించెదను.

వ్యా.—క యేతి — హే కామిన్ కాముక, సురతాపరాధాత్ అన్యాసగ్నా
ది త్యర్థః, పాదానతః ప్రణతః సన్, కోపనయా కోపశీలయా, కయా స్త్రీయా, ఽవ
ధూత స్తిరస్కృతో, ఽసి, తస్యాః శరీరం, దృఢానుతాపం గాఢపశ్చాత్తాప, మత ఏవ,
ప్రవాళశయ్యాశరణం కరిష్యామితి.

ప్రసీద విశ్రామ్యతు వీర వ్రజం
శరై ర్ద్రియైః కతమః సురారిః

బిభేతు మోఘీకృతబాహువీర్యః

స్త్రీభ్యోఽపి కోపస్ఫురితాధరాభ్యః?

9

టీక.—(హే) వీర = ఓశూరుడా, ప్రసీద = దయగలుగుము, వజ్రం = వజ్రాయుధము, విశ్రామ్యతు = విశ్రమించునుగాక, మదీయైః = నావైన, శరైః = బాణములచేత, మో...ర్యః—మోఘీకృత = వమ్ముగాఁజేయబడిన - బాహువీర్యః = భుజబలముగలవాఁడు, కతమః సురారిః = (దైత్యదానవాదులలో) ఏసురవైరి, కో...భ్యః—కోప = కినుకచేత - స్ఫురిత = అదరిన - అధరాభ్యః = మోవిగలవారగు, స్త్రీభ్యః = ఇంతులకు సయితము, బిభేతు = వెఱచునుగాక

తా — ఓవీరుడా, నీవజ్రాయుధమునకు పనిపెట్టవలదు. దైత్యదానవాదులలో ఎవఁడు ఇపుడు నీకు ద్వేష్యుఁ డయినాఁడో చెప్పుము; నాబాణములచేత వానిబాహుపరాక్రమము నెడలించి, వానిని మహావీరునికి నీకు అన నేల, అలుకచేత నదరుచున్న క్షావిగలయింతులకు సయితము వెఱచునట్లు చేసెదను

వ్యా.—ప్రసీ దేతి.— హే వీర, ప్రసీద ప్రసన్ను భవ, వజ్రం కులిశం, విశ్రామ్యతు - ఉదాస్తా మి త్యర్థః, మదీయైః శరై, ర్మోఘీకృతబాహువీర్యో విఫలీకృతభుజశక్తిః, కతమో దైత్యదానవాదిషు యః కశ్చన - సురారిః * 'వా బహూనాం జాతి పరిప్రశ్నే డతమచ్' ఇతి తడమన్ప్రత్యయః, కోపేన స్ఫురితాధరాభ్యః స్త్రీభ్యోఽపి బిభేతు - కిము వక్తవ్యం పుష్య ఇ త్యర్థః - సకృ ద్భీతః సర్వతో బిభే తీతి భావః * 'భీతార్థానాం భయహేతుః' ఇ త్యపాదానత్వాత్ పశ్యమి

తవ ప్రసాదాత్ కుసుమాయు ధోఽపి

సహాయ మేకం మధు మేవ లబ్ధ్వా

కుర్యాం హర న్యాపి పినాకపాణేః

ధైర్యచ్యుతిం; కే మమ ధన్వినోఽన్యే?

10

టీక — (పెక్కుమాటలేల), తవ = నీయొక్క, ప్రసాదాత్ = అనుగ్రహము సంజేసి, కుసుమ ఆయుధః అపి = (అతిదుర్బలములయిన) పువ్వులు పోటుముట్లుగాఁ గల వాఁడ నాయున్న, వీకం మధుమ్ ఏవ = ఒక్క వసంతుని మాత్రము, సహాయం*తోడు, లబ్ధ్వా = పొంది, పి...ణేః—పినాక = అజగవధనున్న (తేక - త్రిశూలము) - పాణేః = చేతఁగలవాఁడయిన, హరస్య ఆపి = (సంహారకుఁడగు) శత్రునిఁ సయితము, ధై...తిం—ధైర్య = మతినిబ్బరముయొక్క - చ్యుతిం = నాశమును, కుర్యామ్ = చేసెదను, అన్యే ధన్వినః = కడమవిలుకాండ్రు, మమ కే = నాకు ఏపాటి.

తా.—వే యేల, నీదయ చల్లగా నున్న, నేను కేవలదుర్బలము లగుపూములుకుల తోనే, వసంతుని ఒక్కనిమాత్రము తోడుగాఁ గొని, త్రిశూలధారియు సంహారకుఁడు నగు నీశ్వరునికి సయితము మనఃస్థైర్య మెడలించెదను, కడమ విలుకాండ్రు నామ ఏమాత్రము?

వ్యా.—త వేతి — కిం బహునా, తవ, ప్రసాదా దనుగ్రహాత్, కుసుమాయు ధోఽ ప్యతిదుర్బలాస్త్రోఽ, ప్యహ, మేకం, మనుం వసంత మేవ, సహాయం లభ్యా, పినాకః పాణౌ యస్య స పినాకపాణిః * 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్టాపప్తమ్యా'—తస్య, హర స్యాపి - హరః పినాకీ చే త్యతిదారుణ ఇతి భావః, ధైర్యచ్యుతిం, ధైర్యహీనిం, కుర్యామ్ కర్తుం శక్నుయా మి త్యర్థః * 'శక్తి లిజ్ చ' ఇతి శక్త్యార్థే లిజ్, ఆస్యే, ధన్విశ్చా ధనుర్భృతో, మమ, కే న కేఽపీ త్యర్థః - కింశబ్దః కుత్సాయామ్ - ని. 'కు త్సా ప్రశ్న వితర్కేషు క్షేపే కింశబ్ద ఇష్యతే' ఇతి శాశ్వతః.

అ ధోరుదేశాద వతార్య పాద

మాక్రాన్తి సంభావితపాదపీఠం

సంకల్పితార్థే వివృతాత్తశక్తి

మాఖిణ్ణలః కామ మిదం బభాషే

11

టీక.—అథ = (మదచుఁ డిట్లు పలికిన) యనంతరము, ఆఖిణ్ణలః = ఇంద్రుఁడు, ధోరుదేశాత్ = తొడ ప్రదేశమునుండి, పాదమ్, = (తన) చరణమును, ఆ...రం - ఆ క్రాన్తి = ఆక్రమణముచేత - సంభావిత = గౌరవింపఁబడిన - పాదపీఠమ్ = కాలిపీఠ కలుగునట్లుగా, అవతార్య = దింపి, సం...ర్థే - సంకల్పిత = ఉద్దేశింపఁబడిన - అర్థే = కార్యమువిషయమున, వి...క్తిం - వివృత = ప్రకటింపఁబడిన - ఆత్త = తనయొక్క - శక్తిం = సామర్థ్యము గలవాఁడయిన, కామమ్ = మత్సభునితో, ఇదం = ఈ మాటను, బభాషే = వాక్చెప్పెను

తా.— మత్సభుఁ డిట్లు పలుకఁగా నే, ఇంద్రుఁడు, తనతొడమీఁద నుంచు కొనియున్న తన పాదమును తీసి పాదపీఠముపై నుంచుకొని, తా నుద్దేశించిన కార్యముగు శివచిత్తాకర్షణమునకే శక్తిమంతుఁడ నని చెప్పుకొన్న మదనునితో నిట్లు వక్కాణించెను.

వ్యా.—అ థేతి.— అథ స్మరవాక్యశ్రవణానంతర, మాఖిణ్ణలః సహసాక్ష, ధోరుదేశాత్ పాద, మాక్రాన్త్యాఽఽక్రమణేన - సంభావితం పాదపీఠం యస్మిం స్త ద్యధా తథా, ఽవతార్య, సంకల్పితార్థే హరచిత్తాకర్షణరూపే విషయే, వివృతాత్త శక్తిం 'కుర్యాం హర స్యాపి -' ఇ త్యాదినా ప్రకటికృతస్వసామర్థ్యం, కామం స్మర, మిదం వక్తృమాణం, బభాషే

సర్వం సఖే త్వ య్యుపపన్న మేత
 దుభే మ మాస్త్రే కులిశం భవాం శ్చ
 వజ్రం తపోవీర్యమహత్సు కుణ్ఠం,
 త్వం సర్వతోగామి చ సాధకం చ.

12

టీక.— (హే) సఖే = (ఓ) చెలికాడా, ఏతత్ సర్వమ్ = ఇది యంతయు, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నమ్ ఏవ = సిద్ధ మే, మమ = నాకు, కులిశం = వజ్రాయుధమును, భవాం శ్చ = నీవును, ఉభే ఆస్త్రే = ఇరువురును అస్త్రములు, (అందు), వజ్రం = వజ్రాయుధము, త...త్సు - తపః = తపస్సుయొక్క - వీర్య = బలముచేత - మహత్సు = గొప్పవారైనవారియందు, కుణ్ఠం = మందము, త్వం = నీవు, సర్వతః = అందఱుమీఁదను-గామి = ప్రసరించునట్టియు, సాధకం చ = సాధించునట్టియు, అస్త్రమ్ = అస్త్రమువు.

తా.—మిత్రమా, నీ వన్న దంతయు నిశ్చయమే. వజ్రమును నీవును నాకు రెండు కైదువులు ; కాని, రెంటిలోను వజ్రము తపోబలము కలవారిమీఁదికి ప్రసరింపజాలదు; నీ వన్న యెల్లవారిమీఁదికిని ప్రసరింతువు, సాధింతువు.

వ్యా.— సర్వ మితి.— హే సఖే - సఖే ఇతి సంబోధనం గౌరవాధామ్, సర్వ మేత త్వ, య్యుపపన్నం సిద్ధమ్, మమ, కులిశం వజ్రం, భవాం శ్చోభే ఆస్త్రే, తత్ర వజ్రం, తపోవీర్యేణ తపోబలేన - మహత్సు ప్రబలేషు, కుణ్ఠం ప్రతిబద్ధప్రసరమ్, త్వ మస్త్రం సర్వతోగామి చ సాధకం చ - తాపనే ష్వ ప్యకుణ్ఠ మి త్యర్థః.

అవైమి తే సార, మతః ఖలు త్వాం
 కార్యే గురు ణ్యాత్త సమం నియోజ్యే,
 వ్యాదిశ్య తే భూధరతా మవేక్ష్య
 కృష్ణేన దేహ్యాద్వహనాయ శేషః.

13

టీక.— తే సారం = నీ బలమును, అవైమి = ఎఱుఁగుదును, అతః ఖలు = కావుననే, ఆ...మ్ - ఆత్మ = నాతో - సమం = తుల్యుడవయిన నిన్ను, గురుణి = గొప్పదైన, కార్యే = పనిలో, నియోజ్యే = నియమించెదను, (అది యెట్లన్న), కృష్ణేన = విష్ణుమూర్తిచేత, భూధరతామ్ = భూమిని మోచువాఁడగుటను, అవేక్ష్య = చూచి, శేషః = పాపతేఁడు, దే...య - దేహ = (తన)శరీరమును - ఉద్వహనాయ = మోచుటకు, వ్యాదిశ్యతే = నియోగింపబడుచున్నాఁడు.

తా.—నీబలము నే నెఱుంగుదును, కావున నే నాకు సమానమయినవానిని నిన్ను ఈ పనికి నియోగించుచున్నాను. సారమును పరికించియేగదా ఎందును పనిగొందురు శేషుని విష్ణుమూర్తి భూమిని మోచువానినిగా పరికించి తనకు శయ్యగా పని గొను చున్నాఁడు .

వ్యా.—అవై మీతి.— హే సఖే, తే, సారం బల, మవైమి వేద్మి, అతః ఖల్విత ఏ, వాత్సల్యమం మత్తుల్యం, త్వాం, గురుణి మహతి, కార్యే 'తస్మై హిమాద్రే:-' ఇతి వక్ష్యమాణే, నియోజ్యే * 'స్వరాద్యంతోపసర్గా దితి వక్తవ్యమ్' ఇతి వార్తికా దాత్త నేపదనియమః, తథా హి - సారపరీక్షాపూర్వక ఏవ సర్వత్ర నియోగ ఇ త్యాహ - కృష్ణేన విష్ణునా, ధర తీతి ధరః * పచాద్యచ్ - భువో ధరో భూధర స్తస్య భావ స్తత్తాం భూధరతామ్ భూధరణశక్తి మి త్యర్థః, అవేక్ష్య జ్ఞాత్వా, శేషః సర్పరాజో, దేహోద్వహనాయ స్వదేహ ముద్వోధుమ్ * 'క్రియాధోపపదస్య -' ఇ త్యాదినా చతుర్థే, వ్యాదిశ్య తే నియుజ్య తే, శేషశాయీ హి భగవాన్.

నియోగాజ్ఞీకారం సిద్ధవత్ కర్తు మాహ.—

ఆశంసతా బాణగతిం వృషాజ్ఞే

కార్యం త్వయా నః ప్రతిపన్నకల్పం,

నిబోధ యజ్ఞాంశభుజా మిదానీ

ముచ్చైచ్చ ద్విషాం మీప్సిత మేత దేవ.

14

టీక.—వృషాజ్ఞే = శివునిమీఁదికి, బాణగతిం = బాణప్రసరమును, ఆశంసతా = చెప్పుచున్న, త్వయా = నీచేత, నః కార్యం = మా పని, ప్రతిపన్నకల్పం = పూనుకొనఁబడినట్లే (అయినది), (అది యెట్లనిన), ఇదానీమ్ = ఇప్పుడు, ఉ...షాం—ఉచ్చైః = గొప్ప - ద్విషాం = శత్రువులుగలవారును, య.. జాం— యజ్ఞ = జన్మంపు - అంశ = హవిర్భాగములను - భుజాం = తినువారును (అగుదేవతలకు), ఈప్సితమ్ = కోరిక, ఏత దేవ = ఇది యే (హరునిమీఁద నీబాణప్రయోగమే), (అని), నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.— 'హరుని మీఁది కేనియు బాణము ప్రయోగించెద' నని పలుకుటచే నీవు మాకార్యమును పూనుకొన్నవాడవే అయితివి, అది యెట్లనఁగా ఇప్పుడు దేవతలకు ప్రబలశత్రువులు పొసఁగి వారియజ్ఞహవిర్భాగములును హరించుచున్నారు, ఆకష్టము వారికి నీవు హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటచేతనే తీఱఁగలదిగా నున్నది; కావున హరునిపై బాణము ప్రయోగించుటయే నిన్ను వారు కోరినకార్య మని యెఱుంగుము.

వ్యా.—ఆశంస తేతి — వృషాజ్ఞే హరే, బాణగతిం బాణప్రసర, మాశంసతా

ధయతా - 'కుర్యాం హర స్యాపి పినాకపాణేః' ఇత్యాది నేతి శేషః, త్వయా, మో - స్తాకం, కార్యం, ప్రతిపన్న కల్ప మణీకృతప్రాయమ్ * 'ఈష దసమాప్తా-' ఇత్యాదినా ల్పప్రిత్యయః, కథ మేత దత ఆహ. — ఇదానీ, ముచ్చై రున్న తా - ద్విషో యేషాం కేషా ముచ్చైర్ద్విషాం, యజ్ఞాంశభుజాం దేవానామ్, ఏతేన ద్విషల్లుప్తయజ్ఞభాగత్వం నాచ్యతే, ఈప్సిత మాప్తు మిష్ట, మేత దేవ హరే బాణప్రయోగరూప మేవ, నిబోధ గారాయ త్తం బుధ్య స్వే త్యధః * 'బుధ బోధనే' ఇతి ధాతో ర్లోట్. అత్ర 'ఆశం తా ప్రాథమ్యమానేన' ఇతి నాథవ్యాఖ్యాన మనాథవ్యాఖ్యానమ్ - ఆశ్పూర్వ యోః శా స్తిశంసతోఽ రిచ్ఛాదణత్వే ఆత్త నేపదనియమాత్ - యాష్టాధత్వ స్యాప్రా మాణికత్వాత్ - 'కుర్యాం హర స్యాపి -' ఇ త్య త్రానయో రభావా దయోగా చేతి.

కిం తత్ కార్యం, కథం వా తస్య హరాయత్తత్వం, కుతో వా మదపే డే, త్య త్రాహ. —

అమీ హి వీర్యప్రభవం భవస్య
జయాయ సేనాన్య ముశన్తి దేవాః,
స చ త్వదేకేషునిపాతసాధ్యో
బ్రహ్మజభూ ర్బ్రహ్మణి యోజితాత్తా.

15

టీక. — హి = ఏలయనఁగా, అమీ దేవాః = ఈ వేల్పులు, జయాయ = గెలుపుకై, భవస్య = శివునియొక్క, వీర్యప్రభవం - వీర్య = తేజమే - ప్రభవం = కారణముగాఁగల - సేనాన్యం = సేనాపతిని, ఉశన్తి = కోరుచున్నారు, బ్ర...భూః — బ్రహ్మ = సద్యోజాతాది మంత్రములకు - అజ్ఞ = హృదయాది మంత్రములకు - భూః = స్థానమయి - (అనఁగా అంగన్యాసము చేసికొన్నవాడై), బ్రహ్మణి = తనతత్త్వమందు, యో...త్తా — యోజిత = కూర్చబడిన - ఆత్తా = చిత్తముగలవాడైన, సః చ = ఆశివుఁడును, త్వ...ధ్యః — త్వత్ = నీయొక్క - ఏక = ఒక్క - ఇషు = బాణముయొక్క - నిపాత = ఏటుచేత - సాధ్యః = లోఁగువాఁడు.

తా. — అది యెట్లనఁగా, ఈవేల్పులు తాము శత్రువుల గెల్పుటకై శివతేజస్సంభూతుని సేనాపతినిగా కోరుచున్నారు. ఆదేవుఁడు ఇపుడు సద్యోజాతాది మంత్రాంగన్యాసపూర్వకముగా ఆత్మధ్యాననిష్ఠుడై యున్నాఁడు. నీయొక్క యొక్కములికెడే టునకు లోఁగునేగాని, మఱి యెట్లును లోఁగువాడు గాఁడు.

వ్యా. — అమీ ఇతి. — హి యస్తా, దమీ దేవా, జయాయ శత్రుజయాధం, భవస్య హరస్య, వీర్యప్రభవం తేజఃసంభూతం, సేనాన్యం సేనాపతి, ముశన్తి కామ

యస్తే * 'పశ కాస్తా' ఇతి ధాతో ర్లట, బ్రహ్మణాం సద్యోజాతాదిమస్త్రాణా - మశ్లా
నాం హృదయాదిమస్త్రాణామ్ - భూః స్థానం బ్రహ్మజ్ఞభూః - కృతమస్త్రాన్యాస ఇ
త్యర్థః, బ్రహ్మణి నిజతత్త్వే - ని. 'వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యుభయత్రాప్య
మరః, యోజితేత్తా నియమితచిత్తః-మస్త్రాన్యాసపూర్వకం బ్రహ్మ ధ్యాయన్నిత్యర్థః,
స భవ శ్చ, త్వదేకేషా స్త వైకబాణస్య - నిపాతేన సాధ్యః - అనన్యసాధ్యోఽయ
మస్త్రీ స్సనసర ఇతి భావః.

తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం తనూజాం

యతాత్తనే రోచయితుం యతస్య

యోషిత్సు తద్వీర్యనిషేకభూమిః

సైవ తు మే త్యాత్తభు పౌపదిష్టమ్.

16

టీక.—య...నే—యత = కట్టబడిన - ఆత్తనే = చిత్తముగలవాడయిన,
తస్మై = ఆశివునికి, ప్రయతాం = పరిశుద్ధురాలయిన, హిమాద్రేః = మంచుకొండయొ
క్క, తనూజాం = కూతును (పార్వతిని), రోచయితుం = ప్రియనుగాఁ జేయుటకు,
యతస్య = యత్నింపుము, యోషిత్సు = స్త్రీలలో, తుమా = సమర్థురాలైన, త...
మిః—తత్ = ఆ శివునియొక్క - వీర్య = తేజముయొక్క - నిషేక = తురణమునకు -
భూమిః = క్షేత్రము, సా ఏవ = ఆపార్వతి యే, ఇతి = అని, ఆత్తభువా = బ్రహ్మచే
త, ఉపదిష్టమ్ = చెప్పబడినది.

తా.—పవిత్రురాలయిన హిమవత్పుత్రిని పార్వతిని ఆదేవుఁడు కామించునట్లు
యత్నింపుము, స్త్రీలలోపల ఆపరమశివుని తేజోనిషేకమును ధరించు సామర్థ్యముగలది
ఆపార్వతియొక్కతె యే యని మాకు బ్రహ్మదేవుఁడు వచించినాఁడు.

వ్యా.—తస్మా ఇతి.— యతాత్తనే నియతచిత్తాయ, తస్మై భవాయ * 'రుచ్య
ధానాం ప్రీయమాణః' ఇతి సంప్రదానత్వా చ్చతుర్థీ, ప్రయతాం హిమాద్రే, స్తనూ
జాం పార్వతీం, రోచయితుం యతస్య; భవితవ్యం చాత్ర పార్వత్యై వే త్యాహ.—
యోషిత్సు స్త్రీషు మధ్యే * 'యత శ్చ నిధానరణమ్' ఇతి సప్తమీ, తుమా శక్తా, తస్య
హారస్య - వీర్యం రేత - స్తస్య - నిషేకః తురణం - తస్య - భూమిః క్షేత్రం, సా
పార్వత్యై వే, త్యాత్తభువా బ్రహ్మ, పౌపదిష్టమ్ - 'ఉభే ఏవ తు మే వోధుమ్'
ఇత్యాది సూక్త మ్మిత్యర్థః.

సాఽపీదానీం సంనిక్య ప్తైవ త స్యే త్యాహః—

గురో నియోగాఞ్ చ్చ నగేంద్రకన్యా

స్థాణుం తపస్యస్త మధిత్యకాయామ్

అన్వాస్త ఇ త్యప్సరసాం ముఖేభ్యః

శ్రుతం మయా మత్ప్రణిధిః సవర్గః

17

టీక.—నగేంద్రకన్యా = కొండలరాయనికూతురును, గురోః = తండ్రియొక్క, నియోగాత్ = పంపున, అధిత్యకాయాం = నెత్తమునందు, తపస్యస్తం = తపస్సుచేయుచున్న, స్థాణుమ్ = శివుని, అన్వాస్తే = కొలుచుచున్నది, ఇతి = అని, మయా = నాచేత, అప్సరసాం = అచ్చరలయొక్క, ముఖేభ్యః = మోరులవలన, శ్రుతం = వినబడినది; సః వర్గః = ఆ గణము, మత్ప్రణిధిః - మత్ = నాయొక్క - ప్రణిధిః = వేగు.

తా.— ఈ యుద్యమమునకు అనుకూలముగా, ఇప్పుడు పార్వతీయు తండ్రిపంపున ఆకొండనెత్తమునం దప మాచరించుచున్న పరమశివునిం గొలుచుచున్న దని నా వేగులయిన యచ్చరలు గని వచ్చి నాకుం దెలిపినారు

వ్యా.— గురో ఇతి.—నగేంద్రకన్యా పార్వతీ చ, గురోః పితృ, నియోగాఞ్ చ్చాసనా, అధిత్యకాయాం హిమాద్రే రూర్ధ్వభూమా - ని 'భూమి రూర్ధ్వ మధిత్యకా' ఇ త్యమరః * 'ఉపాధిభ్యాం త్యక న్నాసనా రూఢయోః' ఇతి త్యకస్పృత్యయః, తపస్యస్తం తప శ్చరస్తమ్ * 'కర్తృణో రోమన్థతపోభ్యాం వర్తిచరోః' ఇతి క్యజ్ ప్రత్యయః - తతః శత్రుప్రత్యయః, స్థాణుం రుద్ర, మన్వాస్తే ఉపాస్త ఇ త్యర్థః, ఇ తీదం, మయాఽప్సరసాం ముఖేభ్యః శ్రుతమ్; స చైత దైతిహ్యమాత్ర మి త్యాహ — స వర్గః సోఽప్సరసామ్, గణో, మత్ప్రణిధి మమ గూఢచరః - ని. 'ప్రణిధిః ప్రార్థనే చరే' ఇతి యాదవః.

త ద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై, కురు దేవకార్య,

మధోఽయ మధాన్తరభావ్య ఏవ,

అపేక్షతే ప్రత్యయ ముత్తమం త్వాం

బీజాఙ్కురః ప్రా గుదయా ది వామ్భుః.

18

టీక.—తత్ = కావున, సిద్ధ్యై = (కార్యము) నెఱవేటుటకై, గచ్ఛ = చనుము, దేవకార్యం = వేల్పుల ప్రయోజనమును, కురు = నెఱవేర్చుము, అయమ్ అర్థః = ఈ ప్రయోజనము, అ...వ్యః—అథాన్తర = (పార్వతీ సన్నిధాన రూపమయిన) - కా

రణాంతరముచేత - భావ్యః = సాధింపఁదగినది, (అయినను), బీజాఙ్కురః - బీజ = విత్తనముచే సాధ్యమగునట్టి - అఙ్కురః = మొలక, ఉదయాత్ = మొలచుటకు, ప్రాక్ = ముందు, అమ్భః ఇవ = నీటిని బోలె, త్వామ్ = నిన్ను, ఉత్తమం = మేలయిన, ప్రత్యయం = కడపటికారణముగా, అపేక్షతే = కోరుచున్నది.

తా.—కావున దేవతలప్రయోజనము నెఱవేర్చుటకై లెమ్ము. శివచిత్తాకర్షణరూపమయిన యీ ప్రయోజనము మఱియొకకారణముచేత సిద్ధింపఁ దగినది, అది యేదనఁగా పార్వతీసాన్నిధ్యమే. అటయిన మఱి నాకడంక యేల యందువేని, లోకములో విత్తనము వలననే మొలక మొలవవలసిన దయినను మొలచుటకు ముందు నీరు కావలసియుండును గదా, అట్లే పార్వతీసాన్నిధ్యముచేతనే యీ ప్రయోజనము నెఱవేఱునదయినను కడపటి యుత్తమకారణముగా నీబాణప్రయోగము కావలసి యున్నది.

వ్యా.—త దితి.—తత్ తస్మాత్, సిద్ధౌ కార్యసిద్ధ్యర్థం, గచ్ఛ, దేవకార్యం కరు * ఆశిషి లోట్, అయ, మర్థః ప్రయోజన, మర్థాంతరభావ్యః కారణాంతరసాధ్య ఏవ, త చ్చ కారణాంతరం పార్వతీసన్నిధాన మితి భావః -

ని. 'అర్థః ప్రకారే విషయే విత్త కారణ వస్తుషు, అభిధేయే చ శబ్దానాం వృత్తౌ చాపి ప్రయోజనే' ఇతి విశ్వః, తథాఽపి, బీజసాధ్యోఽఙ్కురో బీజాఙ్కుర, ఉదయా దుత్పత్తేః, ప్రా, గమ్భ ఇవ, త్వా, ముత్తమం ప్రత్యయం చరమం కారణం, మపేక్షతే - ని. 'ప్రత్యయోఽధీనశపథ జ్ఞానవిశ్వాసహేతుషు' ఇ త్యమరః, తస్మా దస్మి స్మర్థే తవ చరమసహకారిత్యా దనన్య సాధ్యోఽయ మర్థ ఇతి భావః.

తస్మిన్ సురాణాం విజయాభ్యుపాయే
త వై వ నా మాస్త్రుగతిః, కృతీ త్వమ్,
అ ప్యప్రసిద్ధం యశసే హి పుంసా
మనన్యసాధారణ మేవ కర్త

19

టీక — సురాణాం = వేల్పులయొక్క, వి...యే — విజయ = గెలుపునకు, అభ్యుపాయే = ఉపాయభూతుడైన, తస్మిన్ = ఆ పరమశివునిమీఁద, అస్త్రుగతిః = బాణప్రస్తారము, తవ ఏవ నామ = (కలుగునేని) నీకే కలిగెడిని, (అందువలన), త్వం = నీవు, కృతీ = ధన్యుడవు, (అట్లేగదా), అప్రసిద్ధమ్ అపి = ప్రఖ్యాతముకానిదైనను, అనన్యసాధారణమ్ ఏవ = ఇతరులకు శక్యము కానిదే అగునట్టి, కర్త = చేత, పుంసాం = పురుషులకు, యశసే హి = కీర్తికొఱకుఁ గదా.

తా.—వేల్పులవిజయమునకు ఉపాయభూతుఁడయిన యాపరమేశ్వరునిమీఁద ప్రసరించు నేని నీయొక్కనిబాణమే గదా ప్రసరించెడిని; నీవు ధన్యుఁడ వయ్యా; లోకములో ఇతరులకు శక్యము గానిపని యప్రసిద్ధ మయినను కర్తకు కీర్తిం దెచ్చును, ఈవిషయములో నీపని ఇతరులకు అశక్యంబును ప్రసిద్ధంబును, గ న దాననగుకీర్తిం జేప్పవలయునా?

వ్యా.—తస్మిన్నితి.—సురాణాం, విజయాభ్యుపాయే జయ సోపాయభూతే, తస్మిన్ హరే, అస్త్రగతి రస్త్రప్రసర, స్త జైవ నామ - నా మేతి సంభావనాయామ్-అన్యేషాం తు సంభావ నాపి నా స్తీతి భావః, అత స్త్వం కృతీ కృత మ స్యా స్తీతి కృతీ కృతార్థః, తథా హి - అప్రసిద్ధ మ, ప్యనన్యసాధారణ మేవ కర్త పుంసాం యశసే హి - ఇదం తు ప్రసిద్ధ మసాధారణం చేత్యతియశస్కర వితి భావః.

ప్రోత్సాహనాథం స్తోతి.—

సురాః సమభ్యర్థయితార ఏతే,

కార్యం త్రయాణా మపి విష్టపానామ్,

చాపేన తే కర్త, న చాతిహింస,

మహా బ తాసి స్పృహణీయవీర్యః

20

టీక.—ఏతే సురాః = వీరుగో వేల్పులు, సమభ్యర్థయితారః = (నిన్ను) వేడుకొనుచున్న వారు; కార్యం = (వేడిన) ప్రయోజనము, త్రయాణాం విష్టపానామ్ అపి = మూఁడులోకములదియు, కర్త = (అందుకై చేయవలసిన) పని, తే చాపేన = నీవింటి చేత; అతి హింసం చ న = కడు క్రూరమునుం గాదు; అహో బత = అయ్యా, స్పృ... ర్యః—స్పృహణీయ = ఆశ్చర్యమయిన - వీర్యః = విక్రమము కలవాడవు, అసి = అయియున్నావు.

తా.—సామాన్యులు నిన్ను వేడుకొనుట గాదు, వేల్పులు నిన్ను వేడుకొనుచున్నారు; వేడినకార్యము అల్పము గాదు, మూఁడు లోకములవారిని రక్షించునట్టిది, నీవు చేయవలసినపనియు నీవింట సాధ్య మయి యున్నది, క్రూర మయిన పనియుం గాదు; అయ్యా, నీ విక్రమము ఆశ్చర్యముగా నున్నది.

వ్యా.—సురా ఇతి.—ఏతే సురాః, సమభ్యర్థయితారో యాచితారః, కార్యం ప్రయోజనం, త్రయాణాం విష్టపానా మపి సంబంధి సర్వలోకార్థ మి త్యర్థః, కర్త, తే తేవ, చాపేన - న త్వన్యే నేతి భావః, అతిహింస మతిఘాతుకం చ న, అహోబత ఇతి సంబోధనే - ని. అహో బ తానుకమ్పయాం భేదే సంబోధనేఽపి చా ఇతి విశ్వః, అథవా అహో ఆశ్చర్యే - బ తే త్యామస్త్రీణే సంతోషే చేతి - 'బ తామ

స్త్రీణాం సంతోష భే దానుక్రోశ విస్తయే' ఇతి విశ్వః, స్పృహణీయవీర్యోఽస్యాశ్చర్యవి
క్రమోఽసి - ని 'ఆశ్చర్యం స్పృహణీయం చ' ఇతి నానాధాన్యకోశః

మధు శ్చ తే మన్తధ సాహచర్యా దసా వనుక్తోఽపి సహాయ ఏవ;
సమీరణో నోదయితా భ వేతి వ్యాదిశ్యతే కేన హుతాశనస్య?21

టీక.—(హే) మన్తధ = ఓమరుడా, అసౌ మధుః చ = ఈ వసంతుఁ డన్ననో,
తే = నీకు, సాహచర్యాత్ = సంగాతకాఁడగుటవలననే, అనుక్తః అపి = ప్రేరి
తుఁడుగాకయే, సహాయ ఏవ = తోడే, (అది సరియే గదా), సమీరణః = గాలి, హుతా
శనస్య = అగ్నికి, సోదయితా = ప్రేరకుఁడవు, భవ = కమ్ము, ఇతి = అని, కేన =
ఎవనిచేత, వ్యాదిశ్యతే = నియమింపబడును

తా.—ఓయి మదనుడా, ఈవసంతుఁ డన్న సౌ నీకు సావాసగాఁ డగుటచేత
ఒకరిప్రేరణ అక్కఱ లేకయే తోడుగానే యుండువాఁడు; అగ్నిని ప్రేరింపు మని
గాలికి ఒకరు చెప్పవలయునా? అట్లే మీయిరువురవిషయంబును

వ్యా—మధు రితి.—హే మన్తధ, అసౌ, మధు శ్చ వసంతోఽపి, తే, సాహచ
ర్యాత్ సహచరత్వా దే, వానుక్తోఽప్యప్రేరితోఽపి, సహాయః సహకా ర్యేన, తథా
హి - సమీరణో వాయు, హుతాశ స్యాగ్నే, సోదయితా ప్రేరకో, భ వేతి,
కేన వ్యాదిశ్యతే

అత్ర మధుసమీరణయో రుక్తి మన్తరేణ సహాయతాకరణం సామాన్యధర్మః, చ
వాక్యద్వయే వస్తుప్రతివస్తు భావేన పృథ జ్ఞేదిప్త ఇతి ప్రతివస్తూపమాలంకారోఽయమ్,
తదుక్తమ్-

‘యత్ర సామాన్య నిర్దేశః, పృథగ్వాక్యద్వయే యది,
గమ్యాపమ్యాశ్రితా సా స్యాత్ ప్రతివస్తూపమా మతా’ ఇతి.

త ధేతి శేషా మివ భర్తు రాజ్ఞా
మాదాయ మూర్ధ్నా మదనః ప్రతస్థే,
ఐరావతాస్ఫలనకకణశేన

హస్తేన పస్పశన్ తదజ్ఞ మింద్రిః.

22

టీక.—తథా ఇతి = అట్లే అగుఁగాక అని, భర్తుః = దొరయొక్క, ఆజ్ఞాం =
ఆనతిని, శేషామ్ ఇవ = అనుగ్రహముచేత ఇచ్చిన మాలికనుంబోలె, మూర్ధ్నా = శిర
మున, ఆదాయ = గ్రహించి, మదనః = మన్తధుఁడు, ప్రతస్థే = తరలెను; ఇంద్రిః =

వేల్పుతేడు, వి...న—విరావత = దేవగజమును - ఆస్థాలన = (ప్రోత్సాహము కొరకు) తాటిండుటచేత - కర్కశేన = బిరుసెక్కిన, హస్తేన = చేతితో, తత్ అజ్ఞం = ఆమదనుని దేహమును, పస్పర్శ = స్పృశించెను.

తా.—మదనుడు వల్లె యని దొరయానతిని అనుగ్రహదత్త మయిన పూదండ నుంబోలె శిరమున స్వీకరించి తరలఁగానే, దేవేంద్రుడు విరావతమును హెచ్చరిక కై తాటిండుటచే బిరుసెక్కిన తనచేతితో, ఆ మదనుని దేహమును ప్రీతిగౌరవార్థము పరా మృశించెను.

వ్యా—త థేతి.—తథా స్త్వీతి, భతుః స్వామినః, శేషా మివ ప్రసాదదత్తాం మాలా మివ—ని. 'ప్రసాదాన్ని జనిర్తాల్యదానే శేషేతి కీర్తితా' ఇతి విశ్లేషః, 'మాల్యా తుతాదిదానే స్త్రీ శేషా' ఇతి వైజయంతీకేశవా, అజ్ఞాం, మూర్ఖాన్ ౭౭దాయ శిరసా గృహీత్వా, మదనః ప్రతస్థే * 'సమవప్రవిభ్యః స్థః' ఇత్యాత్త నేపదమ్, ఇన్ద్ర), విరావతా స్థాలనేన ప్రోత్సాహనార్థేన తాడనేన, కర్కశేన పరుషేణ, హస్తేన, తదజ్ఞం మదన దేహం, పస్పర్శ, హస్తస్పర్శేన సంభావయామా సే త్యర్థః

'శేషా మివాజ్ఞామ్' ఇ త్యత్ర సాధకబాధక ప్రమాణాభావా దుపమాత్ప్రేక్ష యోః సందేహసంకర ఇతి, యది భర్తా శేషాపి దత్తా తదా తా మాజ్ఞా మి వే త్యుప మా, అథ న దత్తా తహి శేషాత్వేనాత్ప్రేక్షితా, శేషాదానం తు సందిగ్ధ మితి.

స మాధవే నాభిమతేన సఖ్యా రత్యా చ సాశబ్దమనుప్రయాతః

అజ్ఞవ్యయప్రాధితకార్యసిద్ధిః స్థాణ్వాశ్రమం హైమవతం జగామ. 23

టీక.—సః = మదనుడు, అభిమతేన = ఇష్టుడయిన, సఖ్యా = చెలికాడగు, మాధవేన = ఆమచితోను, రత్యా = (తనభార్యయగు) రతీదేవితోను, సాశబ్దం = (కష్టము సంభవించె నను) భయముతో, అనుప్రయాతః సన్ = వెంబడింపబడినవాడై, అ...ద్ధిః—అజ్ఞ = దేహముయొక్క - వ్యయ = నాశముచేతనయినను - ప్రార్థిత = కోరబడిన - కార్య = దేవప్రయోజనముయొక్క - సిద్ధిః = నెఱవేటుట కలవాడై, హైమవతం = హిమవంతమందలి, స్థా. .మం—స్థాణు = ముహేశ్వరుని యొక్క - ఆశ్రమం = మనికికి (తపోవనమునకు), జగామ = పోయెను.

తా.—'ఏమి కష్టము సంభవించినది!' అని దిగులుపడుచు వసంతుడును రతీదేవి యు వెంట రాఁగా, 'తనదేహము చదిసినను చడియుఁగాక, ప్రాణము పోయినను పొవుఁగాక, ఈదేవకార్యమును సాధించెదను' అని నిశ్చయించుకొన్నవాడై మదనుడు ఆహిమవంతమందలి పరమేశ్వరాశ్రమమునకుం జనియెను

వ్యా.— సేతి.— స మదనో, అభిమతేన ప్రియేణ, సఖ్యా సుహృదా, మాధవేన వసంతేన, రత్యా స్వదేవ్యా చ, సాశక్కుం సంకట మాపతిత మితి సభయా, మనుప్రయాతః సకా, తథాఽజ్ఞస్య వ్యయే నాపి - ప్రాథితా కార్యసిద్ధిర్యేన స తథో క్తః - శీర్త్వా మృత్వాఽపి సర్వథా దేవకార్యం సాధయిష్యా మితి కృతనిశ్చయః స నిత్యధికః, హైమవతం హిమవతి భవమ్, స్థాణో రుద్ర, స్యాశ్రమం జగామ

తస్మిన్ వనే సంయమినాం మునీనాం

తపస్సమాధేః ప్రతికూలవర్తీ

సంకల్పయోనే రభిమానభూత

నూత్నాన మాధాయ పుధు జజృమేభి.

24

టీక — తస్మిన్ వనే = ఆస్థానాశ్రమమందు, సంయమినాం = సమాధినిష్ఠులయిన, మునీనాం = తాపసులయొక్క, తపసః = తపస్సునకు, ప్ర . . ర్తీ — ప్రతికూల = విరోధముగా - వర్తీ = వర్తించువాడయిన, మధుః = వనంతుఁడు, సంకల్పయోనేః = మన్తధునియొక్క, అభిమానభూతం = గర్వకారణమయిన, ఆత్మానమ్ = నిజస్వరూపమును, ఆధాయ = నెలకొల్పి, జజృమేభి = ఆవిర్భవించెను.

తా.— అంతట, ఆతపోవనమందు సమాధినిష్ఠులయిన తాపసుల యొక్క గ్రమ్మమునకు ప్రతికూలముగా వసంతుఁడు మదనునిగర్వమునకు కారణమయిన నిజస్వరూపమును ధరించినవాఁడై వసంతధర్మములను ప్రవర్తిల్లఁ జేసెను.

వ్యా.— తస్మిన్నితి — తస్మిన్ వనే స్థానాశ్రమే, సంయమినాం సమాధిమతామ్, మునీనాం, తపసః - సమాధే రేకాగ్రతాయాః, ప్రతికూలం వర్తత ఇతి ప్రతికూలవర్తీ విరోధీ, మధు ర్వసంతః, సంకల్పయోనే ర్తమోభవ, స్యాభిమానభూతం గర్వకేతుభూత మి త్యర్థః - కార్యకారణయో రభేదోపచారః, ఆత్మానం నిజస్వరూప, మాధాయ సంనిధాయ, జజృమేభి ప్రాదుర్భూత - వసంతధర్మా ప్రవతాయామా సే త్యర్థః

వసంతధర్మా నాహ.—

కు బేరగుప్తాం దిశ ముష్ణరశ్చై గన్తుం ప్రవత్తే సమయం విలజ్ఘ్వి

ది గ్గ్మీణా గన్ధవహం ముఖేన వ్యలీక నిశ్వాస మి వోత్ససజ్ఞ. 25

టీక.— ఉష్ణరశ్చై = సూర్యుఁడు, (సాహసికుఁ డయిన నాయకుఁ డనియు),

సమయం = (దక్షిణాయన) కాలమును (సంగమ కాలము ననియు), విలంబ్య = అతిక్రమించి, కు . . ప్తాం—కుబేర = ధనపతిచేత - గుప్తాం = పాలింపఁ బడినదైన - (కుత్సిత దేహుడైన యొకా నొకనిచేత నుంచుకొనఁబడినదైన అనియు), దిశం = ఉత్తర దిక్కును (ఒకానొక నాయుకను అనియు), గన్తుం = పోవుటకు (సంగమించుటకు అనియు), ప్రవృత్తే సతి = కడంగఁగా, దక్షిణా దిక్ = దక్షిణ దిక్కు (దాక్షిణ్యవతి యగు నాయుకయు) ముఖేన = అగ్రభాగముచేత (ముఖముచేతను), గన్ధవహాని గాలిని, వ్య...వ—వ్యలీక = దుఃఖముచేతనయిన - నిశ్వాసమ్ ఇవ = నిట్టూర్పునుం బోలె, ఉత్సర్జ = ప్రవర్తింపఁజేసెను

తా — అంతట, ఉత్తరాయణము వచ్చుటయు మలయమారుతము వీవం దొడంగుటయు నెట్లొప్పారెనో వర్ణించుచున్నాఁడు. — సూర్యుఁడు దక్షిణాయన కాలమును అతిక్రమించి కుబేరపాలిత యయిన యుత్తరదిక్కునకు చనఁ దొడంగఁగానే, దక్షిణ దిక్కు తన యగ్రభాగమునుండి మలయమారుతమును ప్రేరణచేసిన దాయెను. అది— సాహసికుఁ డయిన నాయకుఁడు సంగమకాలము నతిక్రమించి ఎవనిచేతనో కుత్సిత దేహుని చేత నుంచుకొనఁబడిన యొకానొకతెం గలయఁ బోఁగడంగఁగా ఆసాహసికుని దాక్షిణ్య వంతురా లగుటచేత నాయుక ఏమియు పలుకక తన దుఃఖమును నిట్టూర్పులచేత వెల్లడి చెయుట ఎట్లుండునో— అట్లుండెను

వ్యా — కుబేరేతి — ఉష్ణరశ్మౌ సూర్యే - సాహసికే చ నాయకే, సమయం దక్షిణాయనకాలం - సజ్జమకాలం చ, విలంబ్యకాణ్డే వ్యతిక్రమ్య, కుబేరగుప్తాం ధన పతిపాలితాం - కుత్సితశరీరేణ కేనచి ద్రక్షితాం చ - దిశ ముదీచీం - స్త్రీలింగాక్షిప్తాం కాంచి న్నాయికాం చ, గన్తుం చలితుం - సజ్గన్తుం చ, ప్రవృత్తే సతి, దక్షిణా దిక్ - దాక్షిణ్యవతీ నాయికా చ, ముఖే నాగ్రభాగేన- వక్త్రేణ చ, వహా తీతి వహః * పచాద్యచ్ - గన్ధస్య వహం గన్ధవహ మనిలం, వ్యలీకేన దుఃఖేన - నిశ్వాస స్తం వ్యలీక నిశ్వాస మివ - ని 'దుఃఖే వైలక్ష్యే వ్యలీక మప్రియాకార్యవస్తునోః' ఇతి వైజయంతీ, ఉత్సర్జ ప్రవర్తయామాస, స్వభర్తరి సమయోల్లంఘనేన పరాజ్ఞానాసంగతో ప్రవృత్తే సతి స్త్రీయో దాక్షిణ్యా దకిణ్చీద్వదా దుఃఖాన్నిశ్వాస స్తీతి భావః, ఉత్తరాయణే సతి మలయానిలాః ప్రవృత్తా ఇతి వాక్యాధః

అ త్రోత్పేక్షా లంకారః, న చ సమాసోక్తి రే వేయ ముత్పేక్షానుప్రవి శ్టేతి శజ్జితవ్యమ్ - కేవలవిశేషణసామర్థ్యా దే వాప్రస్తుతప్రతీతా సోత్తిష్టతే-అత్ర తు దక్షిణేతి విశేష్యసామర్థ్యా దపి నాయికా ప్రతీయతే న చ శ్లేష ఏవ ప్రకృతాప్రకృతవిషయ- ఉభయశ్లేషే శ్లిష్టవిశేష్యానన్వీకారాత్, తస్మా చ్చబ్దశక్తిమూలాయం ధ్వనిః - స చ వ్యలీకనిశ్వాసరూపచేతనధర్మ సంభావనాధం దక్షిణస్యా దిశో నాయుకయా స హాభేద

మాసాదయ స్న భేదలక్షణాతిశయోక్త్యపజీవినీం నిశ్వాస మి వేతి వావ్యోత్ప్రేక్షాం
నిర్వహ తీతి వాచ్యసిద్ధ్యజ్ఞభూత ఇ త్యుత్పశ్యామః.

అనూత సద్యః కుసుమా న్యశోకః స్కన్ధాత్ ప్రభృత్యేవ సపల్లవాని,
పాదేన నాపైక్షుత సుందరీణాం సంపర్క మాశిజ్జితనూపురేణ. 26

టీక.—అశోకః = అశోకవృక్షము, సద్యః = వెంటనే, స్కన్ధాత్ ప్రభృతి ఏవ =
బోదె మొదలుకొని యే, సపల్లవాని = చిగుళ్లతోఁ గూడుకొన్నట్టి, కుసుమాని = పువ్వు
లను, అనూత = పూచెను, ఆ...ణ— ఆశిజ్జిత = శబ్దించుచున్న - నూపురేణ = అం
దెలుగలదైన, సుందరీణాం = అందగ తైలయొక్క, పాదేన = అడుగుతో, సంపర్కం =
తాఁకుదును, నా అపైక్షుత = కోర గాయెను.

తా.—వెంటనే అశోకములు చిగిర్చి పూచినవి; సుందరుల మ్రోగుచున్న యంది
యలతోడి యడుగులతాపు అనెడు దోహదము అనావశ్యక మయినది.

వ్యా — అనూ తేతి.—అశోకో వృక్షవిశేషః, సద్యః, స్కన్ధాత్ ప్రకాణ్డాత్,
ప్రభృత్యేవ స్కన్ధా దార భ్యే త్యర్థః * భాష్యకారవచనాత్ ప్రభృతియోగే పఞ్చ
మితి కైయటః - భాష్యం చ 'మూలాత్ ప్రభృత్యగ్రా ద్వృక్షాంస్తక్ష్ణవన్తి' ఇతి -
'కాతిక్యాః ప్రభృత్యాగ్రహాయణో మాసః' ఇత్యాది, సపల్లవాని కుసుమా, న్యనూత
ఉభయ మ ప్యజీజన ది త్యర్థః, ఆశిజ్జితో నూపురో యస్య తేన * శిజ్జాధాతో రక
ర్తకాత్ 'గత్యధాకర్తక -' ఇత్యాదినా కతారి క్తః, సుందరీణాం పాదేన, సంపర్కం
తాడనం, నాపైక్షుత -

వి. 'సనూపురరవేణ స్త్రీచరణే నాభితాడనమ్

దోహదం య దశోకస్య తతః పుష్పద్గమో భవేత్.' ఇతి -

తథా హి - 'పాదాహతః ప్రమదయా వికస త్యశోకః,

శోకం జహాతి వకులో ముఖసీధుసిక్తః,

ఆలోకితః కురువకః కురుతే వికాసః,

మాలోహిత స్తిలక ఉత్కలికో విభాతి.'

సద్యః ప్రవాళోద్గమచారుపత్రే నీతే సమాప్తిం నవచూతబాణే,

నివేశయామాస మధు ర్ద్విరేఖాన్ సామాక్షరాణీవ మనోభవస్య 27

టీక.—మధుః = (మదనునికి బాణములు సేయువాఁడైన) వసంతుడు, (ప్ర...త్రే)-

ప్రవాలోద్ధమాః=చిగురు మొలకలే - చారు=చక్కనయిన - పత్త్రే=అక్కలుగోగల
దైన, న.. తే—నవ = నూతనమయిన - చూత = మావిమొగ్గ యనెడు - బాణే =
ములికి, సమాప్తిం = పూర్ణతను, నీతే సతి = పొందింపబడినది కాఁగా, సద్యః= తత్క్ష
ణమే, మమోభవస్య = (విలుకాడయిన) మదనునియొక్క, నా...వ—నామ = పే
రియొక్క - అక్షరాణి ఇవ = వర్ణములచూ యనునట్లుగా, ద్విరేఫాన్ = తుమ్మెదలను
నివేశయామాస = ఉంచెను.

తా.—లేతచివుళ్లతోడి మావిమొగ్గ పూర్ణముగా నెదుగఁగానే దానిపై మక
రందము నానను నెత్తావిం గ్రోలను తుమ్మెదలు ముసరుకొన్నవి ఆ శోభ యెట్లుండె
ననఁగా,—మావిమొగ్గ పూర్తియొందుట మదనునికి బాణములు సేయువాఁడయిన వసం
తుఁడు బాణమును చికిలీ సేసి సిద్ధపఱచుట గాను, దానితోడి లేతచిగుళ్లు ఆ బాణ
మునకు కట్టిన పక్షియొకలుగాను, ముసరుకొన్న తేంట్లు విలుకాఁడయిన మదనుని పేరి
యక్కరములుగాను ఒప్పుచుండెను — వీని దర్శనము అత్యంత మదమోద్దీపకముగా
నుండెనని భావము.

వ్యా.— సద్య ఇతి.— మధు ర్వసంత ఏ వేషుకారః, ప్రవాలోద్ధమాః పల్లవా
ఙ్కు-రా-ఏవ చారుణి- పత్త్రాణి పక్షా-యస్య తస్మిన్ * 'పత్త్రం వాహనపక్షయోః'
ఇ త్యమరః, నవం - చూతం చూతకుసుమం - త దేవ బాణ స్తస్మిన్నవచూతబాణే,
సమాప్తిం నీతే సతి, సద్యో, మమోభవస్య ధన్వినో, నామాక్షరాణి ఇవ, ద్విరేఫాన్
భ్రమరా, ని వేశయామాస నిదధా.

అత్ర ప్రవాలపత్త్ర ఇత్యాద్యేకదేశవివర్తిరూపకం, మథో రిషుకారత్వనిరూపణం
నూచయ న్నామాక్షరాణి వే త్యుత్ప్రేక్షాయాం నిమిత్తమి త్యేకదేశవివర్తి రూప
కోత్థాపి తేయ ముత్ప్రేక్షా.

వణప్రకషే సతి కణికారం ధునోతి నిగన్ధతయా స్తచేతః, [28
ప్రాయేణ సామగ్ర్యవిధౌ గుణానాం పరాఙ్ముఖీ విశ్వసృజః ప్రవృత్తిః.
టీక — కర్ణికారం = కొండగోగుపువ్వు, వ...న్నే...వర్ణ = వన్నెయొక్క -
ప్రకర్షే = అతిశయము, సత్యపి = ఉన్నను, నిగన్ధతయా = తావిలేనిదగుటచేత, చేతః =
మనస్సును, ధునోతి స్త = నొప్పించెను, ప్రాయేణ = తఱచుగా, విశ్వసృజః = బ్రహ్మ
యొక్క, ప్రవృత్తిః = వ్యాపారము, సా...ధౌ—సామగ్ర్య = సంపూర్ణతయొక్క-
విధౌ = చేతయందు, పరాఙ్ముఖీ = పెడమొగము గలది.

తా.—కొండగోగుపువ్వునకు అతిశయమైన వన్నె కలిగియు తావి లేదాయెను.
ఇది సరియే, ఏల యన, సాధారణముగా బ్రహ్మ ఏవస్తువునుగాని సకలగుణములందును
సమగ్రముగా నుండునట్లు చేయఁడుగదా.

వ్యా.— వణే తి. — కణికారం కణికారకుసుమమ్ * 'అవయవే చ ప్రాణోషధివృక్షేభ్యః ఇ త్యుత్పన్నస్య తద్ధితస్య * 'పుష్పమూలేషు బహులమ్' ఇతి లుప్ - ఏవ మన్య త్రాపి ద్రప్తవ్యమ్, వణప్రకషేణ వణోత్కషేణ, సత్యపి, నిగ్ధతయా హేతునా, చేతో, దుశ్చాతి స్త పర్యతాపయత్ * 'లట్ స్తే' ఇతి భూతార్థే లట్, తథా హి - ప్రాయేణ, విశ్వస్సజో విధాతుః, ప్రవృత్తి, గుణానాం, సామగ్ర్య విధౌ సాకల్యసంపాదనవిషయే, పరాఙ్ముఖీ, సర్వ త్రాపి వస్తుని కిఞ్చి ద్వైకల్యం సంపాదయతి - యథా చస్త్రే కలఙ్కుః, అతః కణికారేఽపి వైగ్ధన్యం యుజ్యత ఇతి భావః. సామాన్యేన విశేష సమర్థనరూపోఽథా న్తరన్యాసోఽలంకారః.

బాలేన్దువక్త్రాణ్యవికాసభావా
దృభుః పలాశా న్యతిలోహితాని
సద్యో వసన్తేన సమాగతానాం
నఖక్షతా నీవ వనస్థలీనామ్

29

టీక.— అవికాసభావాత్ = విరియక (అనఁగా మొగ్గగానే) యుండుటచేత, బా...ణి—బాలేన్దు = లేతచందురునివలె (చంద్రరేఖవలె) - వక్త్రాణి = వంపులును, అతిలోహితాని = మిక్కిలి యెఱుపులును, (అగు), పలాశాని = మోదుగు పువ్వులు, వసన్తేన = వసంతునితో, సమాగతానాం = సంగమించిన, వనస్థలీనాం = అడవితావుల యొక్క, సద్యః = అప్పుడే పొందిన, నఖక్షతాని ఇవ = గోటి నొక్కులలో యచనట్లు, గభుః = ప్రకాశించినవి.

తా.— మొగ్గలుగానే యున్నప్పుడు లేతనెలవంకలవలె వంకలై మిక్కిలి యెఱుపులై మోదుగుకొన్ననలు వసంతనాయకునితో సంగమించి వనస్థలీనాయికలు అప్పుడే పొందిన నఖక్షతములలో యన నొప్పుచుండెను. — (అప్పుడే పొందిన యనుట యేలయన - నఖక్షతములకు వెంటనే కలిగిన గాటంపు టెఱుపు కొంతసేపటికి మాసిపోవును కావున.)

వ్యా.— బాలేన్ద్వితీ. — అవికాసభావాన్నిర్వికాసత్వాత్ ముకులభావాద్దేతో, బాలేన్దు రివ వక్త్రాణ్యతిలోహితా న్యతిరక్తాని, పలాశాని కింశుక పుష్పాణి - 'ని. పలాశే కింశుకః పూణః' ఇ త్యమరః, వసన్తేన పుంసా, సమాగతానాం సంగతానాం, వనస్థలీనాం స్త్రీణాం, సద్యః సద్యోదత్తాని - పురాణే ష్వతిలోహిత్యాభావాదితి భావః, నఖక్షతా నీవ బభుః.

అత్ర వసన్తస్య వనస్థలీనాం చ విశేషణసాధారణ్యా న్నాయకవ్యవహారప్రతీతేః సమాసోక్తి స్తావదస్తి, 'నఖక్షతా నీవ' ఇతి జాతిస్వరూపోత్పేక్షా వక్రత్వదాహిత్య

గుణనిమిత్తా జాగర్తి ; సా చ నాయకవ్యవహారాశ్రితసమాసోక్తిగర్భిణ్యే వోత్తిష్ఠత ఇ
త్యుభయో రేకకాల తైవ 'విశేషణసామధాన్య దప్రస్తుతస్య గమ్యత్వే సమాసోక్తి
రివ్యత' ఇతి హి లక్షణమ్.

లగ్నద్విరేఖాజ్ఞానభక్తిచిత్రం ముఖే మధుశ్రీ స్థిలకం ప్రకాశ్య
రాగేణ బాలారుణకోమలేన చూతప్రవాళోష్ఠ మలజ్ఞకార. 30

టీక.—మధుశ్రీః = వసంతలక్ష్మీ, ల...త్రం—లగ్న = అంటిన - ద్విరేఖ = తు
మైదలనెడి - అజ్ఞాన భక్తి = కాటుక తీర్పులచేత - చిత్రం = నానావర్ణమయిన, తిలకం =
బొట్టును, ముఖే = ప్రారంభమనెడు - ముఖే = మొగమునందు, ప్రకాశ్య = వెల్లడించి,
బా...న—బాల = లేత - అరుణ = సూర్యునివలె - కోమలేన = సుందరమయిన,
రాగేణ = లత్తుకద్రవముతో, చూ...స్తం—చూత = మావి - ప్రవాళ = చివురనెడి -
ఓష్ఠమ్ = మోవిని, అలంచకార = కయిసేసెను.

తా.—ఆమనిసిరి ఋతుప్రారంభ మనెడు తన వదనమునందు తుమ్మెదలు వ్రాలి
యున్న బొట్టుగుపువ్వే యనెడు కాటుక రచనలు గల పలువన్నెల బొట్టుధరించినదై బాల
సూర్యునివలె నందమయిన యెఱుపువన్నె యనెడు లత్తుకరసముతో మావిచిగు రనెడు
మోవిని అలంకరించుకొన్నది.— ఆ యామనిప్రారంభములోనే బొట్టుగుచెట్లు పూచి
వానిపువ్వులపై తేంట్లు వాలగా ఆ పూవులు కాటుకరచనలతోడి పలువన్నెల బొట్టు
లవలె నుండె ననియు, మావులు చిగిర్చి వానిచిగుళ్లు లలనలకెమ్మోవులవలెను, ఆ చివుళ్లు
యందు సూర్యునియుదయరాగమువలె మహాహర మయిన యెఱుపు కెమ్మోవులయందు
లలనలు ధరించు లత్తుకద్రవంపుఁ బూతవలెను ఒప్పారె నని భావము.

వ్యా.— ల గ్నే తి.— మధుశ్రీ ర్వసంతలక్ష్మీ, లగ్నద్విరేఖా ఏ వాజ్ఞానభక్తయః
కజ్జలరచనా - స్తాభి - శ్చిత్రం చిత్రవణం, తిలకం పుష్పవిశేష మేవ తిలకం విశేషకమ్,
ముఖం ప్రారంభః తస్మిన్నేవ ముఖే వక్త్రే, ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య, బాలారుణకోమ
లేన బాలార్కసుందరేణ, రాగేణారుణిమ్నా - తే నైవ లాఘా రాగేణ, చూతప్రవాళ ఏ
శాస్త్ర స్తం చూతప్రవాళోష్ఠ, మలంచకార ప్రసాదయామాస అత్ర రూపకాలంకారః.

మృగాః ప్రియాశద్రుమమజ్జరీణాం రజఃకణై ర్విఘ్నితదృష్టిపాతాః

మదోద్ధతాః ప్రత్య నిలం విచేరు ర్వనస్థలీ ర్త్తరపత్త్రమోక్షాః. 31

టీక.—ప్రి...ణాం—ప్రియాశద్రుమ = ప్రేంకణపుఁ దీగలయొక్క - మజ్జరీ
ణాం = పూరెమ్మలయొక్క, రజఃకణైః = పుప్పొడిరేణువులచేత, వి—తాః—విఘ్నిత=

విఘ్నము కలదైన - దృష్టి = చూపులయొక్క - పాతాః = ప్రసారముకలవై, మదో...
తాః—మద = పొగరుచేత - ఉద్ధతాః = విఙ్గివీఁగుచున్న, మృగాః = లేళ్లు, ప్రత్య
నిలం = గాలి కెదురుగా, మ...తాః—మర్తర = మర్తరశబ్దముతోడి - పత్త్ర మో
తాః = ఆకు రాలుటలు గలవైన, వన స్థలీః = అడవి తావులయందు, విచేరుః = చరించినవి.

తా — లేళ్లకు నేత్రములు విశాలము లగుటచేతను ప్రియారమంజరులు విస్తారముగా
పుప్పొడిం దొరుగుటచేతను ఆ పుప్పొడి పర్వి దానినలుసులు లేళ్లకన్నులలో రాలినప్పుడు
చూపునకు విఘ్నములు కలుగఁగా, మదముచే ఆలేళ్లు, మరమర మను ధ్వనితో ఆకులు
రాలుచున్న యడవిప్రదేశములయందు గాలికెదురుగా సంచరించినవి.

వ్యా.— మృగా ఇతి — ప్రియాలద్రుమా రాజాదనవృక్షాః - ని. 'రాజాదనం
ప్రియాల శ్చ' ఇ త్యమరః - తేషాం మజ్జార్య స్తాసాం, రజఃకణై, ర్విఘ్నై తాః సంజాత
విఘ్నా - దృష్టి నాం - పాతాః ప్రసారా - యేషాం తే తథోక్తా, మవోద్ధతా మృగాః,
ప్రత్యనిల మనిలాభిముఖం, మర్తరా మర్తరశబ్దవ స్తః - పత్త్ర మోక్షా జీణాపణాపాతా-
యాసు తా, వనస్థలీ ర్విచేరు ర్వనప్రదేశేషు చరన్తి స్త * 'దేశ కా లాధ్య గన్తవ్యాః
కర్మసంజ్ఞా హ్యకర్మణామ్' ఇతి చరతేః సకర్తకత్వమ్.

చూతాఙ్కురాస్వాదకషాయకణ్ఠాః పుంస్కోకిలో య న్మధురం చుకూజ
మనస్వినీమానవిఘాత దక్షం త దేవ జాతం వచనం స్మరస్య. 32

టీక.—చూ...ణ్ఠాః—చూతాఙ్కుర = మావిమొగ్గయొక్క - ఆస్వాద = తిను
టచేత - కషాయ = కందిన - కణ్ఠాః = ఎలుఁగుగలదైన, పుంస్కోకిలః = మగకోకిల,
మధురం = తీపుగా, చుకూజ ఇతి యత్ = కూసెను అనుట ఏదో (అనఁగా ఆకూతయే),
మ...క్షం—మనస్వినీ = ఈలుపుటాండ్రయొక్క - మాన = ఈలుపుయొక్క - విఘాత =
కూల్చుటకు - దక్షం = సమర్థమయిన, స్మరస్య = మదనునియొక్క, వచనం = మాట
(ఆజ్ఞ), జాతమ్ = ఆయెను

తా.— మీమిడిచిగుళ్లను తినుటచే కంఠ మెలుపెక్కి మగకోకిల మధురముగా
కూయఁదొడఁగెను. ఆకూతయే యీలుపుటాండ్రను 'రోసము మానుఁడు' అని మదనుఁడు
ఆజ్ఞావాక్యము పలుకుటగా ఫలించెను.— కోకిలకూత వినఁగానే ఉద్దీపితమదనలై
మానినులు భర్తలమీఁది యలుకలు మానిరని భావము.

వ్యా.— చూతాఙ్కురేతి.— చూతాఙ్కురాణా మాస్వాదేన కషాయకణ్ఠో
రక్తకణ్ఠాః - ని. 'సురభా వపథే రక్తే కషాయః' ఇతి కేశవః, పుమాన్ కోకిలః పుం
స్కోకిలః - పుంగ్రహణం ప్రాగల్భ్యద్యోతనాథమ్, మధురం చుకూ జేతి యత్, తత్
కూజన మేవ, మనస్వినీనాం - మానవిఘాతే రోషనిర్వాసే - దక్షం, స్మరస్య వచనం

‘మానం త్యజ తే త్యాజ్ఞావచనం, జాతమ్; కోకిలకూజితశ్రవణానస్తరం స్తరాజ్ఞపా ఇవ
మానం జహు రి త్యథః.

హిమవ్యపాయా ద్విశదాధరాణా మా పాణ్డరీభూత ముఖచ్ఛవీనాం
స్వేదోద్గమః కింపురుషాజ్ఞానానాం చక్రే పదం పత్త్ర విశేషకేషు. 33

టీక.—హి...యాత్—హిమ = మంచుయొక్క - వ్యపాయాత్ = తొలగి
పోవుటచేత, విశద = నొప్పిలేని - అధరాణామ్ = మోవులుగలవారును, ఆ...నామ్—
ఆపాణ్డరీభూత = ఇంచుకపాండువర్ణముగల - ముఖచ్ఛవీనాం = మోమువన్నె గలవారును,
(అగు), కింపురు షాజ్ఞానానాం = కింపురుష భామలకు, పత్త్రవిశేషకేషు = పత్త్రరచనల
యందు, ఘర్తోదయాః - ఘర్త = చెమరుయొక్క - ఉదయాః = పొటమరించుట, అభూత్ =
కలిగెను.

తా.—కింపురుషాంగనలు మంచుకాలములో పెదవులను మంచుచేత పగులకుండు
టకై మైనము పూసికొనుచుండిరి, ఇప్పుడు మంచు తొలగిపోయినందున మైనము దాల్చుట
మానినారు; అందుచేత నిపుడు వారి కెవ్వోవులు విశదములై గ్రాలుచున్నవి అట్లే చలికి
నివారకముగా చలికాలములో కుంకుమ దాల్చుచుండిరి, ఇపుడు చలి లేనందున కుంకుమ
మానినారు, దానంజేసి నెవ్వోములు ఆపాండుర వర్ణములై శోభిల్లుచున్నవి. ఇప్పుడు
వారు పత్త్రవిశేషకములను రచించుకొనఁ దొడంగినారు, అట్టి యాపత్త్ర విశేషకము
లందు ఆమనివెట్టకు చిటుఁజెమరు జనింపం దొడంగినది.

వ్యా.—హి మేతి.—హిమస్య వ్యపాయా దపగమా, ద్విశదా నీరుజా - అధరా
ఓష్ణా - యాసాం తాసా, మాపాణ్డరీభూతముఖచ్ఛవీనామ్ - కుజ్జుమపరిహారా దితి
భావః, కింపురుషాజ్ఞానానాం, పత్త్రవిశేషకేషు పత్రరచనాసు, స్వేదోద్గమః పదం చక్రే
ఘర్తోదయాత్ స్వేదోదయోఽభూదిత్యర్థః; విశదాధరత్వం మధూచ్ఛిష్టరాహిత్యా దితి
భావః, హేమస్తేషు నార్యో బిమ్బాష్టేషు మధూచ్ఛిష్టం శీతభయా ద్ధధ తీతి ప్రసిద్ధమ్.

తపస్వినః స్థాణువనౌకస స్తా మాకాలికీం వీక్ష్య మధుప్రవృత్తిం[34]
ప్రయత్న సంస్తమ్భిత విక్రియాణాం కథంచి దీశా మనసాం బభూవుః.

టీక.—స్థా...నః—స్థాణు = శివునియొక్క - వన = ఆశ్రమము - ఓకసః =
స్థానముగాఁ గలవాడైన, తపస్వినః = తాపసులు, ఆకాలికీం = ఒక్క-మృడినే పుట్టుట
యందు గిట్టుటయుం గలదైన, తాం మధు ప్రవృత్తిం వీక్ష్య = ఆ యామని విజృంభణమును
చూచి, ప్ర...ణాం—ప్రయత్న = కడంకతో - సంస్తమ్భిత = ఆపఁబడిన - విక్రి

యాణాం = వికారము గలవైన, మనసాం=(తమ)చిత్తములకు, కథంచిత = ఎట్టికేలకు,
ఈశాః = నియామకులు, బభూవుః = అయిరి.

తా.—మహేశ్వరుని తపోవనమందలి మునులకు ఆకస్మికముగా నుప్పతిల్లిన యా
యామనిపెంపుం గాంచినంతట మనస్సులందు శృంగారవికారములు తలనూపం జొచ్చి
నవి. వారు ఎట్టికేలకు ఆవికారములను ఆపుకొని వెండియు మఱునిగ్రహమును సాధిం
చినవా రయిరి.

వ్యా.—తపస్విన ఇతి.—స్థాణో ర్వన మోకో యేషాం తే, తపస్విన స్తత్రత్యా
మునయః, సమానకాల ఆద్యంతా వస్యా ఆకాలికీమ్ - అకాలభవత్వా దుత్పత్త్యనంతర
వినాశినీ మి త్యర్థః * 'ఆకాలికడాద్యంతవచనే' ఇతి సమానకాలా దికట్ ప్రత్యయః -
ప్రకృతే రాకాల ఆదేశ శ్చ నిపాతితః * 'టిడ్డాణజ్ - ' ఇ త్యాదినా జీప్ - కేచి
దకాలా ద్వేహాధ్యాత్వాదిత్వా ద్భవాధేః రగి త్యాహుః- తా మాకాలికీం, మధుప్రవృత్తిం
వీక్ష్య, ప్రయత్నేన - సంస్తమ్భితవిక్రియాణాం నిరుద్ధవికారాణాం, మనసాం కథంచి,
దీశా నియంతారో, బభూవుః

తం దేశ మారోపితపుష్పచాపే రతిద్వితీయే మదనే ప్రపన్నే

కాష్ఠాగత స్నేహరసానువిద్ధం ద్వద్వాని భావం క్రియయా వివపుః. 35

టీక.—ఆ...పే—ఆరోపిత = ఎక్కువెట్టుబడిన - పుష్పచాపే = పూవిల్లు
కలవాడును, ర...యే—రతి = రతీదేవి - ద్వితీయే = తోడుగాఁగలవాడును, (అయి),
మదనే = మత్తఁడు, తం దేశం ప్రపన్నే సతి = ఆ స్థాణ్వాశ్రమమునకు రాఁగానే,
ద్వద్వాని = మిథునములు, కా...ద్ధం—కాష్ఠా = ఉత్కర్షను - గత = పొందిన -
స్నేహరస = ప్రేమరసముచేత - అనువిద్ధం = కూడుకొన్నదైన, భావం = రతియ
నెడి శృంగారభావమును, క్రియయా = చేష్టచేత, వివపుః = వెల్లడించినవి.

తా —పూవిల్లెక్కువెట్టుకొని రతిని తోడుకొని యాస్థాణ్వాశ్రమమునకు మద
నుడు రాఁగానే, స్థావరములును జంగమములును అయిన మిథునములు ఉత్కృష్ట మయిన
ప్రేమావేశముగలవై రతిభావమును చేష్టలందు చూపినవి.

వ్యా.—త మితి.—ఆరోపిత మధిజ్యం కృతం - పుష్పచాపం యేన తస్మిన్, రతి
ర్ద్వితీయా యస్య తస్మిన్ రతిసహాయే, మదనే, తం దేశం స్థాణ్వాశ్రమం, ప్రపన్నే ప్రా
ప్తే సతి, ద్వద్వాని స్థావరాణి జగ్జమాని చ మిథునాని, కాష్ఠోత్కర్షణః - ని. 'కాష్ఠో
త్కర్షణే స్థితౌ దిశి' ఇ త్యమరః - తాం గతో యః - స్నేహ ఇష్టసాధనవిబంధనః ప్రే
మాపరనామా మమతాభిమానః - ని. 'ప్రేమా నా ప్రియతా హార్దం ప్రేమ స్నేహః'
ఇ త్యమరః - స. ఏవ రస స్తే నానువిద్ధం సంపృక్తం, భావం రత్యాఖ్యం శృంగారభావం,

క్రియయా కార్యభూతయా చేష్టయా, వివ్రుః ప్రకటీచక్రుః, శృంగారచేష్టాః ప్రావర్త
నే త్యధః.

తా శ్చేష్టా ఆహ 'మధు' ఇత్యాదిభి శ్చతుర్భిః.—

మధుద్విరేఫః కుసుమైకపాత్రే పపా ప్రియాం స్వా మనువర్తమానః
శృంగేణ సంస్పృశనిమిలితాక్షీం మృగీ మణ్డూకయత కృష్ణసారః 36

టీక — ద్విరేఫః - తేఁటి, కు...త్రే—కుసుమ = పువ్వునెడి - ఏక = ఒక్క—
పాత్రే = గిన్నెయందు, మధు = తేనెను, స్వాం ప్రియాం = తనదైన చెలిని, అను
వర్తమానః = అనుసరించుచు, పపా = త్రాగెను; కృష్ణసారః = నల్లలేడియు, స్ప...
క్షీం - స్పర్శ = తాఁకుడుచేత - నిమిలిత = మూసికొన్న - అక్షీం = కన్నులుగల
దైన, మృగీం = పెంటిలేడిని, శృంగేణ = కొమ్ముతో, అకణ్డూకయత = గ్రోకెను

తా.—గండుఁదేఁటి పూవనెడి యెంటి కోరలో మకరందమును ముందుగా తన
నెచ్చెలికి త్రాగనిచ్చి అది త్రాగినమిగతనే తాను ఆస్వాదించెను నల్లచారలలేడియు,
తనబోటిని అది హాయిగా కనులు మూసికొని స్పర్శసుఖము ననుభవించుచుండఁగా,
కొమ్ముతో గ్రోకుచుండెను.

వ్యా.—మ ధ్వితి.— ద్వా రేఫౌ వణవిశేషౌ యస్య స ద్విరేఫౌ భ్రమరః -
ఉపచారా త్తదధోఽపి ద్విరేఫ ఉచ్యతే - యథాహ కైయటః * 'శబ్దధమేణా
ప్యథాస్య వ్యపదేశో దృశ్యతే- యథా భ్రమరశబ్దస్య ద్విరేఫత్వా ద్విరేఫౌ భ్రమరః.'
కుసుమ మే - వైకం సాధారణం - పాత్రం తస్మిన్, మధు మకరందమ్ - ని. 'మధు
మద్యే పుష్పరసే' ఇతి విశ్వః, స్వాం ప్రియాం భృగ్జీ, మనువర్తమానోఽనుసరన్, పపా-
తత్ప్రీతివిశేషం పపా వి త్యధః, కృష్ణ శ్చాసౌ సారః శబల శ్చ కృష్ణసారః కృష్ణ
మృగః * 'వర్ణో వర్ణేన' ఇతి సమాసః, సంస్పర్శేన స్పర్శసుఖేన- నిమిలితాక్షీం మృగీం
శృంగేణాకణ్డూకయత కర్షితవాన్ * 'కణ్డూదిభ్యోయక్' ఇతి యక్ - తతః కర్తరి లక్ష్.

దదౌ రసాత్ పజ్జజరేణుగన్ధి గజాయ గణ్డూష జలం కరేణుః, [37
అధోఽపభుక్తేన విసేన జాయాం సంభావయామాస రథాజ్ఞనామా.

టీక.—రసాత్ = రాగాతిరేకముచే, కరేణుః = పిడియేనుఁగు, ప—న్ధి -
పజ్జజ = తామరలయొక్క - రేణు = పుష్పాడియొక్క - గన్ధి = తావిగలదైన,
గణ్డూష జలం = పుక్కిలించిన నీటిని, గజాయ = మగయేనుఁగునకు, దదౌ = (నోట)
పెట్టెను, రథాజ్ఞనామా = జక్కవయు, అ...న—అర్ధ = సగము - ఉపభుక్తేన = తివఁ

బడిన, బిసేన = తామరతూటినో, జాయాం = తనబోటిని, సంభావయామాస = సత్కరించెను.

తా. — పిడియేనుఁగు తమ్మిపుప్పొడినెత్తావి బుగులుకొనుచున్న నీటిని తాను పుక్కిలించి, ప్రేమాతిరేకముతో తన మగనిచూట నిడినది, జక్కవయును తామరతూటినీ కొంత తిని ప్రేమాతిరేకముతో ఆయెంగిలితూటె శేషమును చూట నిడి తనబోటిని సంతసిల్లజేసెను.

వ్యా. — దదా వితి — రసా దతిరాగాత్, కరేణుః కరిణీ - ని 'కరేణు రిభ్యాం స్త్రీ నేభే' ఇ త్యమరః, పజ్కా జ్ఞాయత ఇతి పజ్కజం - తస్య రేణుః పజ్కజ రేణు - స్తస్య గన్ధోఽస్యా స్తీతి పజ్కజరేణుగన్ధి, గణ్డూపజలం ముఖాన్తర్ధృతజలం, గజాయ దదౌ, రధాన్తనామా చక్రవాకో, ఽధం యధా త ధోపభుక్తే నాథజగ్ధేన, బిసేన, జాయాం సంభావయామాస - స్వజగ్ధశేషం దదా వి త్యధః.

గీతాన్తరేషు శ్రమవారిలేశైః కించిత్సముచ్ఛ్వాసితపత్త్రరేఖం [38

పుష్పాసవాఘూణితనేత్రశోభిప్రియాముఖం కింపురుషశ్చుచుమ్బే

టీక. — కింపురుషః = కిన్నరుఁడు, శ్రమ వారి లేశైః = చెమట నీటిబొట్టులచేత, కి.. ఖం — కించిత్ = ఇంచుక - సముచ్ఛ్వాసిత = బెల్లువిడిచిన - పత్త్రరేఖం = మకరికాపత్త్రముల రేఖలుగలదై, పు...భి — పుష్పాసవ = పూవులమద్యముచేత - ఆఘూర్ణిత = సుడియుచున్న - నేత్ర = కన్నులచేత - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, ప్రియాముఖం = నెచ్చెలిమొగమును, చుచుమ్బే = ముద్దుగొనియెను.

తా. — ఆమనివెట్టి కుప్పతిల్లిన క్రొంజెమరుబొట్టులచేత మకరికాపత్త్రరేఖలు ఇంచించుక బెల్లువిడువ ఇప్పపూసారాయి సేవించినకైపుచే కన్నులు సోల నొప్పారుచున్న నెచ్చెలి నెమ్మోమును కింపురుషుఁడు ముద్దుగొనియెను.

వ్యా. — గీతాన్తరే ష్వితి. — కింపురుషః కిన్నరః, శ్రమవారిలేశైః స్వేదోద బిన్దుభిః, కించి దీపత్ - సముచ్ఛ్వాసితా విశ్లేషితాః - పత్త్రరేఖా యస్య తత్, పుష్పాణా మాసవో మద్యం పుష్పాసవః - పుష్పోద్భవమద్య మి త్యధః - వసన్తే మధూకస్య సంభవాత్ - పుష్పవాసిత మితి కేచిత్ - తేన - ఆఘూర్ణితాభ్యా ముద్భ్రాంతాభ్యాం - నేత్రాభ్యాం శోభత ఇతి తథోక్తం, ప్రియాముఖం, గీతాన్తరేషు గీతమధ్యేషు, చుచుమ్బే చుచుమ్బు.

పర్యాప్త పుష్పస్తంబకస్తనాభ్యః స్ఫురత్ప్రవాళోష్ఠ మనోహరాభ్యః
లతావధూభ్య స్తరవోఽప్యవాపు ర్విసమశాఖాభుజబద్ధనాని. 39

టీక.—ప...భ్యః—పర్యాప్త = నిండిన - పుష్పస్తబక = పూగుత్తులే - స్తనాభ్యః = పాలిండ్లుగాఁగలిగి, స్ఫు...భ్యః—స్ఫురత్ - మెఱయుచున్న - ప్రవాళ = చిగుళ్లనెడు - ఓష = పెదవులచేత - మమోహరాభ్యః = సాంపాందుచున్నట్టి, లతా వధూభ్యః = తీఁగలనెడు భార్యలవలన, తరవః అపి = చెట్లును, వి...ని—వినమ్రు = వంగిన - శాఖా = కొమ్మలనెడు - భుజ = బాహువులచేతనగు - బద్ధనాని = కట్టులను (కాఁగిలింతలను), అవాపుః = పొందినవి..

తా.—నిండు పూగుత్తులే పాలిండ్లుగా, చిత్తమును హరించుచున్న తీఁగబోటుల వలన వంగినకొమ్మలనెడు బాహువులచే చెట్లు సయితము కాఁగిలింతల ననుభవించినవి.

వ్యా — పర్యాప్తేతి — పర్యాప్తాః సమగ్రాః - పుష్పస్తబకా ఏవ స్తనాయాసాం తాభ్యః * 'స్వాగ్ధా చ్ఛోపసర్జనా దసంయోగోపధాత్' ఇతి వికల్పా న్న జీప్, స్ఫురంతః - ప్రవాలాః పల్లవాః ఏ వౌష్ణస్తైర్తమోహరాభ్యో, లతా ఏవ వధ్వస్తాభ్యః సకాశాత్, తరవోఽపి - లిక్తాదేవ పుంస్త్యం గమ్యతే, వినమ్రాః శాఖా ఏవ భుజాస్తై - ర్బద్ధనా న్యవాపుః - తభి రాలిక్లితా ఇ త్యర్థః; స్థావరాణా మపి మదన వికారోఽభూత్ కిము తాన్యేషా మితి భావః, ఏత చ్చ తరులతానా మపి చేతనత్వా దుక్తమ్ - యధాఽఽహ మనుః- 'అంతఃసంజ్ఞా భవ స్త్యేతే సుఖదుఃఖసమన్వితాః' ఇతి.

అత్ర రూపకాలంకారః.

శ్రుతాప్సరోగీతి రపి త్సణేఽస్మి హరః ప్రసంఖ్యానపరో బభూవ

ఆత్మేశ్వరాణాం న హి జాతు విఘ్నాః సమాధిభేద ప్రభవ్రౌ భవన్తి 40

టీక.— అస్మిన్ త్సణే = ఈవసంతావతారసమయమందు, హరః = మహేశ్వరుఁడు, శ్రు...పి—శ్రుత = వినఁబడిన - అప్సరః = అచ్చరలయొక్క - గీతిః అపి = పాటగలవాఁడు అయినను, ప్ర...రః—ఆత్మానుసంధానపరుఁడు, బభూవ = ఆయెను, ఆ...ణామ్—ఆత్మ = మనస్సుయొక్క - ఈశ్వరాణాం = నియామకులయినవారికి (అనఁగా మనోనిగ్రహముగలవారికి), విఘ్నాః = అంతరాయములు, జాతు = ఎప్పుడును, స...వాః—సమాధి = ఆత్మానుసంధానముయొక్క - భేద = భంజనము మునకు - ప్రభవః = సమర్థములు, న భవన్తి = కావు

తా.— అట్టి యావసంతావతారసమయమున మహేశ్వరుండు అచ్చరల గానముల వినియు ఆత్మానుసంధానమునుండి చలింపఁ డాయెను. అది ఎట్లన, మనోనిగ్రహముగలవారి సంయమముచు విఘ్నములు బొత్తిగా భంగింపనేరవు.

వ్యా.— శ్రుతేతి.— అస్మిన్ త్సణే వసంతావిర్భావకాలే, భగవాన్ హరః, శ్రుతాప్సరోగీతి రపి - దివ్యాజ్ఞనాగాన మాకణాయ న్న పీ త్యర్థః, ప్రసంఖ్యానపర

ఆత్మానుసంధానపరో, బభూవ, తథా హి, ఆత్మన శ్చిత్త - స్వేశ్వరాణాం - వశినా
మి త్యథాః, విహన్యస్త ఏభి రితి విఘ్నః ప్రత్యూహః * ఘృణాథే కప్రత్యయః,
జాతు కదాచి దపి, సమాధిభేదే సమాధిభిన్నానే - ప్రభవః సమధాన్, న భవన్తి.

లతాగృహద్వారగతోఽథ నన్ది
వామప్రకోష్ఠార్పిత హేమవేత్రః
ముఖార్పితై కాఙ్గుళిసంజ్ఞ యైవ
మా చాపలా యేతి గణాన్ వ్యనైషీత్.

41

టీక.—అథ = అంతట, ల...తః - లతాగృహ = తీగయింటి - ద్వార =
గడపయందు - గతః = ఉన్నవాఁడును, వా...త్రః - వామ ప్రకోష్ఠ = ఎడమ ముంజే
త - అర్పిత = ఉంచుకొనబడిన - హేమ వేత్రః = బంగారు బెత్తముకలవాఁడును, (ఐ),
నన్ది = నందికేశ్వరుఁడు, ము...న - ముఖ = నోటిమీఁద - అర్పిత = ఉంపబడిన-
ఏక అఙ్గుళి = ఒక వ్రేలియొక్క - సంజ్ఞయా ఏవ = సన్న చేతనే, గణాన్ = ప్రమథు
లను, మా చాపలాయ = అల్లరి చేయకుండు, ఇతి = అని, వ్యనైషీత్ = శిక్షించెను.

తా — పరమశివుఁడు సమాధినిష్ఠుఁడైయున్న తీగయింటి ద్వారముకడ నందికేశ్వ
రుఁడు నిలిచి ఎడమముంజేత బంగారుబెత్త ముంచుకొని నోటిమీఁద చూపుడువ్రేలిని
ఇడుకొన్న సన్న చేతనే గణములను అల్లరి చేయకుండునట్లు శిక్షించెను

వ్యా.— ల తేతి.— అథ లతాగృహద్వారం - గతో, వామే ప్రకోష్ఠే -
అర్పితహేమవేత్రో ధారిత హేమదండో, నన్ది నన్దికేశ్వరః - ని. 'నన్ది భృగ్గిరిటి స్తంబు
నన్దినా నన్దికేశ్వరే' ఇతి కోశః, ముఖే - అర్పితాయాః సరోషవిస్తయస్తిమితావలోకం
నిహితాయా - ఏకస్యా అఙ్గులే స్తర్జన్యాః - సంజ్ఞయా సూచన యైవ - ని. 'సంజ్ఞా
స్యా చ్చేతనా నామ సాస్తాద్యై రథాసూచనా' ఇ త్యమరః, గణాన్ ప్రమథాన్,
చాపలాయ చాపలం కర్తుం, మా భవ తేతి * 'క్రియాధోపపదస్య -' ఇత్యాదినా
చతుర్థి, వ్యనైషీత్ శిక్షితవాన్.

నిష్కమ్పవృక్షం నిభృతద్విరేఖం
మూకాణ్డజం శాన్తమృగప్రచారమ్
తచ్ఛాసనాత్ కానన మేవ సర్వం
చిత్రార్పితారమ్భ మి వావతస్థే.

42

పేరుఁగల త్రయమృత మి త్యుక్తే పాదపూరణవ్యత్యాసాత్, త్రియమృత మితి పాదపూరణాద్ధోఽయ మియజ్ఞాదేశ శ్చాస్తసో మహాకవిప్రయోగా దభియుక్తై రక్షీకృతః.

త మేవ దేవం పఞ్చిభిః స్తోత్రై ర్వర్ణయతి —

పర్యజ్ఞ-బద్ధస్థిరపూర్వకాయ మృజ్జాయతం సన్నమితోభయాంసమ్
ఉత్తానపాణిద్వయసన్ని వేశాత్ ప్రపుల్ల రాజీవ మే వాఙ్మమధ్యే. 45

టీక.—ముక్కంటినే ఆఱుళ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు. —ప .యమ్—పర్యజ్ఞ-బద్ధ=వీరాసనముచేతను - స్థిర=నిశ్చలమయిన - పూర్వకాయమ్=ఒడలియొక్క పై సగముకలవానిని, ఋ. .తం - ఋజు=తిన్ననైన - ఆయతం = నిడువైనవానిని, స... సం - సన్నమిత=కుదించిన - ఉభయ=రెండు - అంసం=బుజములుగలవానిని, ఉ. . శాత్ - ఉత్తాన=వెలికిలిన-పాణి ద్వయ=కేలు దోయియొక్క - సన్ని వేశాత్ = ఉన్న తీరుచేత, అఙ్గ మధ్యే=ఒడి నడుమ, ప్ర.. వ - ప్ర పుల్ల=నిండార విరిసిన-రాజీవమ్ ఇవ=తామరగలవాఁడో యన నున్న వానిని.

తా.—మహేశ్వరుఁడు వీరాసనముగా కూర్చుండెను; ఆయాసనస్వభావంబునం జేసి యాతని దేహమందలి పై సగము నిశ్చలమైయుండెను, బుజములు రెండును క్రుంగి యుండినవి, ఒడిలో వెలికిలనుంచుకొన్న చేదోయి నిండార విరిసిన తామరవలెఁ గ్రాలు చుండెను.

వ్యా.—పర్య క్లేతి —పర్యజ్ఞబద్ధేన వీరాసనేన-స్థిరపూర్వకాయం నిశ్చలోత్త రార్థ, మృజ్జ రాయత శ్చ ర్జ్జాయత స్తం, సంసమితా వుభా వంసౌ యస్య తం తథో క్తమ్*‘వృత్తివిషయే ఉభశ్చస్థాన ఉభయ శ్చబ్దప్రయోగ’ ఇ త్యుక్తం కైయటేన, ఉత్తాన ఉర్ధ్వతలో - యః పాణిద్వయస్య - సంనివేశః సంస్థానం - తస్మా, దఙ్క-మధ్యే, ప్రపుల్లం - రాజీవం పఙ్క-జం - యస్య త - మివ, స్థితమ్ వీరాసనే వస్థితః -

వి ‘ఏక పాద మ తైకస్థి నిస్య స్యోరౌ తు సంస్థితమ్

ఇతరస్థిం స్త తై వోయం వీరాసన ముదాహృతమ్ ’

ఇతి,

తథా యోగసారే—

‘ఉత్తానితే కరతలే కర ముత్తానితం పరమ్

ఆదా యాఙ్కగతం కృత్వా ధ్యాయే ద్య స్తస్య సోఽస్తరమ్.’ ఇతి.

భుజద్గమోన్నద్ధజటాకలాపం కర్ణావసక్త ద్విగుణాక్షనూత్రమ్

కణ్ఠప్రభాసద్గ విశేషనీలాం కృష్ణత్వచం గ్రన్థిమతీం దధానమ్

46

టీక. — భు . పం - భుజ్యమ=పాముతో (పాపత్రాటితో) - ఉన్నద్ధ= ఎత్తి
కట్టఁబడిన - జటా=జడలయొక్క - కలాపం=మొత్తముకలవానిని, క...త్రం - కర్ణ=
చెవినుండి - అవసక్త=వ్రేలవైవఁబడిన - (అందుచేతనే) - ద్వి గుణ=రెండు పేటలయిన-
అక్ష సూత్రం=అక్షముల తావళముగలవానిని, క...లాం - కణ్ఠప్రభా = కుత్తుకకాంతి
యొక్క - సజ్గ=సంపర్కముచేత - విశేష నీలాం=ఎక్కువ నలుపయిన, గ్రన్థిమతీం=
ముడిగలిగిన, కృష్ణత్వచం - కృష్ణ=నల్లచారలలేడియొక్క - త్వచం=తోలును, దధానం=
తాల్చినవానిని

తా.—మహేశ్వరుని జటాజూటము తలపై మొత్తముగా ఒకపాముతో కట్టఁ
బడియుండెను. అక్షమాలిక చెవిని తగిలింపఁబడి రెట్టపేటగా వ్రేలుచుండెను. ఆయన
కృష్ణాజినమును పై నుత్తరీయముగా ముడిచికొనియుండెను. ఆయనయొక్క కంఠమందలి
నలుపు ఆకృష్ణాజినముపైఁ బర్వీ దానిని మఱింత నలుపు గావించెను.

వ్యా.—భుజ్యమేతి — భుజ్యమే - సూన్నద్ధ ఉన్న మయ్య బద్ధో - జటాకలాపో
యేన తం త ధో క్తమ్, కర్ణావసక్తం కర్ణావల మ్భి త్యర్థః - అత ఏవ - ద్విగుణం ద్వరా
వృత్త - మక్షసూత్ర మక్షమాలా - యస్య తం, కణ్ఠప్రభాణాం - సజ్గేన మిశ్రణేన- విశే
షనీలా మలినీలాం, గ్రన్థిమతీం బద్ధనయుక్తాం, కృష్ణత్వచం కృష్ణమృగాజినం, దధానమ్.

కించిత్ప్రకాశ స్తి మితోగ్రతారై ర్భూవిక్రిమాయాం విరతప్రసజ్జైః
నేత్రై రవిస్పద్ధితపత్తమాలై ర్లక్ష్మీకృతఘ్రాణ మధోమయాభైః 47

టీక.—కిం ..రై —కించిత్ ప్రకాశ = ఇంచుక వెలుంగుగలవియు - స్తిమిత=
నిశ్చలములును - ఉగ్ర=తీక్ష్ణములును-(అగు)తారైః = నల్లగుడ్డు గలవియు, భూ.
యాం :- భూ = బొమలయొక్క - విక్రియాయాం = చలనమునందు, వి..జైః -
విరత = మానిన - ప్రసజ్జైః = ప్రసక్తికలవియు, అ .లైః - అవిస్పద్ధిత = చలింపని-
పత్త = తెప్పవెండ్రుకలయొక్క - మాలైః = వరుస కలవియు, అ...భైః - అధః=
క్రిందుమొగమైన - మయాభైః = కిరణములుగలవియు, (అగు), నేత్రైః = కన్ను
లతో, ల .ణం - లక్ష్మీ కృత=లక్ష్మ్యముగా చేయఁబడిన - ఘ్రాణమ్ = నాసాగ్రము
కలవానిని.

తా —మఱియు నయ్యవసరమందు మహేశ్వరుఁడు నిశ్చలోగ్రములయిన నల్లగు
డ్డు ఇంచుక వెలుంగుచుండ, బొమచలనములు లేక, తెప్పవెండ్రుకల వరుసలు నిశ్చల
మయి యుండఁగా, క్రిందుమొగముగా ప్రసరించుచున్న కిరణములు గలవైన మూఁడు
కన్నుల దృష్టిని నాసాగ్రముందు నిలిపి యుండెను.

వ్యా.—కించి దితి.—కించిత్ప్రకాశా ఈష త్ప్రకాశాః - స్తిమితా నిశ్చ
లా - ఉగ్రా శ్చ - తారాః కనీనికా - యేషాం తైః - ని 'తారకాఽక్షః కనీనికా' ఇ
త్యమరః, భూవిక్రియాయాం భూవిజేపే, విరతప్రసజ్గైః ప్రసక్తి రహితై, రవిస్పందిత
పక్ష్యమాలై రచలిత పక్ష్యపక్షిభి, రథః ప్రసృతా మయూఖా యేషాం తై రథోమయూఖై
ర్వైతైః - త్రినేత్రత్వా ద్భహువచనం, లక్ష్మీకృత ఘ్రాణం నాసాగ్ర నివిష్ట దృష్టి
మి త్యర్థః -

వి. 'కరణా న్యబహిష్కృత్య స్థాణువ నిశ్చలాత్తకః
ఆత్మానం హృదయే ధ్యాయే న్నాసాగ్రన్యస్తలోచనః.' ఇతి యోగసారే.

అ వృష్టిసంరమ్భ మి వామ్బువాహ
మపా మి వాధార మనుత్తరజ్ఞమ్
అన్తశ్చరాణాం మరుతాం నిరోధా
న్ని వాతనిష్కమ్మ మివ ప్రదీపమ్.

48

టీక — అన్త. .ణాం—అన్తః = లోపల - చరాణాం = సంచరించునవైన,
మరుతాం = వాయువులను, నిరోధాత్ = కట్టుటచేత, అ వృష్టి సంరమ్భం = వర్షా
డంబరము లేనట్టి, అమ్బువాహ మివ = మొగిలు వలె నున్నవానిని, అనుత్తరజ్ఞమ్ = అలలు
లేవని, అపామ్ ఆధారమ్ ఇవ = మడుగువలె నున్నవానిని, ని మ్పం - నివాత =
గాలిలేనిచోట - నిష్కమ్పం = కదలికలేని, ప్రదీప మివ = దివ్యవలె నున్నట్టి వానిని

తా.—పరమేశ్వరుడు, ప్రాణాపానాదు లగు దేహములోపలి వాయువులను కట్టి
నవాడై, వర్షాడంబరము లేని నిండుమేఘమువలెను, అలలు లేవని మడుగువలెను, గాలి
లేనిచోట కదలక వెలుగుచున్న దీపమువలెను, ఉండెను.

వ్యా.—అవృష్టిలి.— అన్త శ్చర స్తీ త్యన్తశ్చరా స్తేషాం, మరుతాం ప్రాణా
దీనాం, నిరోధా ద్ధేతో, ర వృష్టి సంరమ్భ మవిద్యమాన వర్ష సంభ్రమ, మమ్బువాహ
మివ స్థితమ్ - ఏతేన ప్రాణనిరోధః సూచితః, అనుత్తరజ్ఞ మనుదృఢతతరజ్ఞ, మపా
మాధారం హృద మివ స్థితమ్ - ఏతే నాపాననిరోధః సూచితః, తదా నివాతే నిర్వాత
దేశే - నిష్కమ్పం నిశ్చలం, ప్రదీపమివ స్థితమ్—ఏతే నాశేషవాయు నిరోధః సూచి
తః - ని 'నివాతా వాశ్రయావాతౌ' ఇ త్యమరః.

కపాలనేత్రాన్తరలబ్ధమాగైః జ్యోతిఃప్రరోహై రుదితై శిరస్తః 49.

మృణాలసూత్రాధికసోకుమార్యాం బాలన్య లక్ష్మీం గ్లపయన్త మిన్దోః

టీక.—క . గైః —కపాల = (బహు) పునుకయొక్క - నేత్ర = కంటి - అస్త
ర = బొక్కగుండ - లబ్ధ = పొందబడిన - మాగైః = దారిగలవై, శిరస్తః = ఉచ్చి
నుండి, ఉదితైః = లేచిన, జ్యోతిః ప్రరోహైః = తేజస్సుయొక్క మొలకలచేత,
మృ . ర్యాంః మృణాళ = తామర తూటియొక్క - సూత్ర = దారముకంటె -
అధిక - ఎక్కుడయిన - సౌకుమార్యాం = కోమలత్వము కలదైన, బాలస్య ఇన్దోః =
లేత చందురునియొక్క, లక్ష్మీం = శోభను, గ్లపయన్తమ్ = మాయించుచున్న వానిని

తా.—లోపలి తేజస్సుయొక్క జ్వాలలు బ్రహ్మరంధ్రమును దుస్సి ఆ వైనున్న
బ్రహ్మకపాలముయొక్క కన్నబొక్కలగుండ పైకి లేచుచుండెను, ఆజ్వాల మూలముగా
తామరతూటి దారముకన్న కోమలమయిన నెలవంకసొంపు మాయుచుండెను.

వ్యా.—కపా లేతి.—కపాలనేత్రాస్తరేణ బ్రహ్మకరోటినేత్ర వివరేణ - లబ్ధ
మాగైః, శిరస్తో బ్రహ్మరన్ధ్రాత్ * పఞ్చమ్యాస్తసిల్, ఉదితై రుద్భూతైః, జ్యోతిః ప్రరో
హైః స్తేజోఽఙ్కురై, మృణాలసూత్రాధికం- సౌకుమార్యం మార్దవం- యస్యా స్తాం,
బాల స్యేన్దోః శిరశ్చన్ద్రస్య, లక్ష్మీం గ్లపయన్తమ్.

మనో నవద్వారనిషిద్ధవృత్తి

హృది వ్యవస్థాప్య సమాధివశ్యమ్

య మక్షరం తేత్రవిదో విదు స్త

మాత్తాన మాత్త న్యవలోకయన్తమ్.

50

టీక.— న...త్తి - నవ = తొమ్మిది - ద్వార = వాకిండ్లగుండ - నిషిద్ధ =
నివారింపబడిన - వృత్తి = సంచారముగలదై, స . శ్యం - సమాధి = ప్రణిధానము
చేత - వశ్యం = వశపడినట్టి, మనః = మనస్సును, హృది = హృదయమందు, వ్యవస్థా
ప్య = నెలకొల్పినవాడై, తేత్రవిదః = తేత్రజ్ఞులయిన పురుషులు, యమ్ = ఎవనిని,
అక్షరం = నాశములేని వానినిగా, విదుః = ఎఱుంగుదురో, తమ్ ఆత్మానమ్ = ఆ పరమాత్మను,
ఆత్మని = తనయందే, అవలోకయన్తమ్ = సాక్షాత్కరించుచున్న వానిని.

తా.— పరమశివుడు మనస్సును శ్రోత్ర చక్షు ర్నాసికా ముఖ పా యూపస్థ
లనెడు తొమ్మిది దారులగుండ సంచరింపనీయక యోగముచే స్వాధీనముచేసికొని హృదయ
మందు నెలకొల్పినవాడై ఏయొక్కనిని తేత్రజ్ఞులు అవినాశినిగా నెఱుంగుదురో యా
పరమాత్మని, తానుగాక వేతే పరమాత్ముడు లేనందున, తన్నుగానే సాక్షాత్కరించు
కొని యుండెను.

వ్యా.—మన ఇతి.— నవభ్యో ద్వారేభ్యో - నిషిద్ధా నివర్తితా - వృత్తిః సం
చారో- యస్య త త్తథోక్తమ్, సమాధినా ప్రణిధానేన- వశ్యం వశం గతమ్ * యత్ప్ర
త్యయః - ని. 'ప్రణిధానం సమాధానం సమాధి శ్చ సమాశ్రయః' ఇతి హాలాయుధః,
మనో, హృది హృదయాభ్యే లిప్తిస్తానే, వ్యవస్థాప్య - తథా చ వసిష్ఠః -

వి. 'యతో నిర్యాతి విషయా ద్యస్తిం శ్చైవ ప్రలీయతే

హృదయం త ద్విజానీయా న్ననసః స్థితికారణమ్.' ఇతి,
క్షేద్రవిదః క్షేత్రజ్ఞాః పురుషాః, యం, న క్షుర తీ త్యక్షుర మవినాశినం, విదు ర్విదన్తి
* 'విదో లటో వా' ఇతి యేర్జున్, త మాత్మాన, మాత్మాని స్వస్తి, న్నవలోకయన్తం
సాక్షాత్కుర్వన్తమ్ - స్వాతిరేకేణ పరమాత్మ నోఽభావా దితి భావః.

స్తర స్తధాభూత మయుగ్మనేత్రం

పశ్య న్నదూరా న్ననసాఽప్యధృష్యమ్

నాలక్షయత్ సాధ్వససన్నహస్తః

స్రస్తం శరం చాప మపి స్వహస్తాత్.

51

టీక — స్తరః = మదనుడు, తథా భూతమ్ = ఈ వర్ణించినప్రకారమున నున్న
వానిని, మనసా అపి = తలంపుచే సయితము, అధృష్యమ్ = ఎదుర్కొనరానివానిని,
అయుగ్మనేత్రం = బేసి కంటిని, అదూరాత్ = చెంతనుండి, పశ్యన్ = చూచుచు,
సా .. స్తః - సాధ్వస = భయముచేత - సన్న = సోలిన - హస్తః = చేయికలవాడై,
స్వ హస్తాత్ = తన చేతినుండి, స్రస్తం = జాతిపోయిన, శరం = కోలను, చాపమ్
అపి = వింటిని సయితము, న అలక్షయత్ = కానఁడాయెను.

తా.—మనస్సుచేత నయినను చెనకరాని వానిని ఈ తీరునమన్న యాబేషికంటి
దేవరను చెంతనుండి చూడఁగానే మరునికి భయముచే చేయి సోలిపోయి తన యొలుకలేక
యే అందునుండి బాణమును విల్లును జాతిపోయినవి

వ్యా.— స్తరేతి.— స్తరః కామ, స్తధాభూతం పూర్వోక్తరూపం, మనసా
ఽప్యధృష్య, మయుగ్మనేత్రం విషమాక్ష, మదూరాత్, పశ్యన్, సాధ్వసేన- సన్నహస్తో
విశ్లేధపాణిః - సన్, స్వహస్తాత్ స్రస్తం శరం, చాప మపి చాపం చ, నాలక్షయ న్న
వివేద, భీతోఽముహ్య దితి భావః

నిర్వాణభూయిష్ట మ ధాస్య వీర్యం సంధుక్షయస్తీన వపుర్గుణేన

అనుప్రయాతా వనదేవతాభ్యా మదృశ్యత స్థావరరాజకన్యా. 52.

టీక — అథ = అంతట, ని...స్థం - నిర్వాణ = ఆటిపోయిన - భూయిస్థం = అధికభాగముకలదై - (అనఁగా నష్టప్రాయమయిన), అస్య = స్తరునియొక్క, వీర్యం = బలమును, వ...న—వపుః = (తన) నెత్తేనియొక్క - గుణేన = సౌందర్యముచేత, సంధుక్షయస్తీ ఇవ = మరల పెంపొందించునదియుంబోలె, (ఉన్నదై), వనదేవతాభ్యాం = (చెలులయిన) వనదేవతలచేత, అనుప్రయాతా = వెంబడింపఁబడినదై, స్థావరరాజకన్యా = పార్వతి, అదృశ్యత = అగపడెను.

తా. — ఆసమయమందు నష్టప్రాయమయిన మదమని బలమును తన నెత్తేని సౌందర్యముచే వెండియు పెంపొందించునదియుంబోలె గనుపట్టుచు, తన చెలులయిన యిరువురు వనదేవతలు తోడుగా, పార్వతి అట కేఁగుదెంచెను

వ్యా. — నిర్వాణేతి — అథ నిర్వాణేన నాశేన - భూయిస్థం నిర్వాణభూయిస్థం నష్టప్రాయ మితిర్థః, అస్య స్తరస్య, వీర్యం బలం, వపుర్గుణేన సౌందర్యేణ, సంధుక్షయస్తీవ పున రుజ్జీవయస్తీవ స్థితా, వనదేవతాభ్యాం సఖీభూతాభ్యాం మనుప్రయాతానుగతా, స్థావరరాజకన్యా పార్వ, తదృశ్యత దృష్టా.

తామే వాహ చతుర్భిః. —

అశోక నిర్భర్నిత పద్మరాగ మాకృష్ట హేమద్వ్యతి కర్ణికారమ్
ముక్తాకలాపీకృతసిన్ధువారం వసన్తపుష్పాభరణం వహన్తీ. 53.

ఆమెనే నాలుగు శ్లోకముల వర్ణించుచున్నాఁడు.

టీక. — అ...గం — అశోక = అశోక పుష్పములచేత - నిర్భర్నిత = తిరస్కరింపఁబడిన - పద్మరాగమ్ = కెంపులుగలదియు, ఆ...రం - ఆకృష్ట = హరింపఁబడిన - హేమ ద్వ్యతి = బంగారముయొక్క కాంతికలవైన - కర్ణికారం = కొండగోఁగుఁబువ్వులు కలదియు, ము...రం - ముక్తా కలాపీ కృత = ముత్తెపు భూషణములుగాఁ జేయఁబడిన - సిన్ధువారం = వావిలిపువ్వులుగలదియు, (అగు), వసన్తపుష్పాభరణం = ఆమని పూవులనెడి కైసేతను, వహన్తీ = తాల్చినదై.

తా. — పద్మరాగములకు బదులుగా వానిని మించిన యశోకపుష్పములను, బంగారపునగలకు బదులుగా వానికన్న వన్నెమీరు కొండగోఁగుఁబువ్వులను, ముత్తెముపుఁదొడవులకు బదులుగా వావిలిపూవులను, ఈ తీరున ఆమనిపూవులనే ఆభరణములుగాఁ దాల్చినదై పార్వతి యరుదెంచెను.

వ్యా. — అశోకేతి. — అశోకపుష్పేణ-నిర్భర్నితా తిరస్కృతాః - పద్మరాగాయేన త త్తథోక్తమ్, ఆకృష్ట హేమ ద్వ్యతి న్యాహృత స్వర్ణాభరణ వర్ణాని - కర్ణికా

రాణి యస్తిం స్తత్త ధోక్తం, ముక్తాకలాపీ కృతాని సిద్ధవారాణి నిర్గుణీ మనుమాని -
యస్తిం స్తత్ - ని. 'సిద్ధవారేంద్రసురసౌ నిర్గుణీద్వాణి కే త్యపి' ఇ త్యమరః, వసన్త
పుష్పా జ్యే వాభరణం వహన్తీ.

ఆవర్జితా కించి దివ స్తనాభ్యాం వాసో వసానా తరుణార్కరాగమ్
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా సంచారిణీ పల్లవిన్సీ ల తేవ. 54

టీక.—స్తనాభ్యాం = పాలిండ్లచేత, కించిత్ = ఇంచుకంత, ఆవర్జితా ఇవ =
వంగినదియుంబోలె నున్నదై, త.. గం - తరుణార్క = బాలసూర్యుని - రాగం =
ఎఱుపువంటి యెఱుపుగలదైన, వాసః = వలువను, వసానా = ధరించినదియైన, (అం
దువలననే), ప. మ్రా—పర్యాప్త=నిండు - పుష్పస్తబక = పూగుత్తులచేత - అవనమ్రా=
వంగినదై, పల్లవిన్సీ = చివుళ్లుగలదై, సంచారిణీ = నడచుచున్న, లతేవ = తీవయుం
బోలె, (ఒప్పుచు అని శేషము)

తా.—స్తనములవలన ఇంచుక వంగినదియుంబోలె తోచుచు, లేతప్రాద్దు వన్నె
గల వలిపమును ధరించినదై, యా పార్వతీదేవి—నిండు పూగుత్తులచే వంగినదై చివుళ్లు
గలదై నడతెంచుచున్న తీగయో యన నొప్పెను.

వ్యా — ఆవర్జితేతి.— స్తనాభ్యాం, కిచ్చి దావర్జితేషదానమి తేవ, తరు
ణార్కస్య రాగ ఇవ రాగో యస్య తత్ - బాలార్కాయణ మి త్యధః * ఉపమాన
పూర్వపదో బహువ్రీహి రుత్తరపదలోప శ్చ, వాసో, వసానాఽఽచ్ఛాదయన్తీ, అత ఏవ,
పర్యాప్తపుష్పస్తబకావనమ్రా, పల్లవిన్సీ కిసలయవతీ, సంచారిణీ ల తేవ - స్థితేతి శేషః.

స్రస్తాం నితమ్బా దవలమ్బమానా
పునః పునః కేసరదామకాఞ్ఞీమ్
న్యాసీకృతాం స్థానవిదా స్తరేణ
మార్వీం ద్వితీయా మివ కార్తుకస్య. 55

టీక.—స్థాన విదా=(ఉంచుటకుఁ దగిన) స్థానమును ఎఱింగినవాడగు, స్తరేణ=
మదనునిచేత, న్యాసీ కృతాం = ఇల్లడ యుంపఁబడిన, కార్తుకస్య ద్వితీయాం మార్వీమ్
ఇవ = విఁటి రెండవ యల్లెత్రాడో యనున ట్లోప్పుచున్నదానిని, నితమ్బాత్ = పిఱుందు
నుండి, స్రస్తాం=జాతిన, కే ఞ్ఞీం - కేసర దామ=పొగడ దండయనెడు - కాఞ్ఞీం=
మొలత్రాటిని, పునః పునః=సారెసారెకు, అవలమ్బమానామ్=చేతితో ఆపుచున్నదై

తా.—ఆమె పొగడపూదండను మొలత్రాడుగా ధరించి యుండెను ఆమె
శివసన్నిధికి నడచివచ్చుటలో అది పిఱుందునుండి సారెసారెకు జాతిపోవుచుండఁగా ఆమె

దానిని జాతీపోనీయక చేతితో సారెసారెకు ఆపుచుండెను. ఆ పొగడదండమొల
త్రాడు ఎట్లు శోభించె ననఁగా—దాచుకొనుటకు తగిన స్థానము నెఱింగినవాడయి
మన్నఁడు ఈచోటనుంచుకొనియున్న యెడల ఉత్తరకాలంబున తనకు హరునిపై పగదీర్చు
కొనుటకు ఉపయోగపడునుగదా యని యెంచి ఆమెయొక్క నితంబబింబమందు ఇల్లడ
యుంచిన తనవింటి రెండవయల్లెతాడా —యనునట్లు శోభించుచుండెను.

వ్యా — స్రస్తా మితి — స్థానవిదా నిక్షేపయోగ్యస్థానవేదినా, స్మరేణ, న్యాసీ
కృతాం నిక్షేపీకృతామ్, కర్తృణే ప్రభవ తీతి కార్తుకం ధనుః * 'కర్తృణ ఉకఞ్' ఇ
త్యుకఞ్ ప్రత్యయః - తస్య, ద్వితీయాం మార్వీ మివ స్థితామ్ - అత్ర హి న్యస్తా మా
ర్వ్యత్తరత్ర హరవైరనిర్యాతనా యోపయుజ్యత ఇతి భావః, నితమ్బాత్, స్రస్తాం
చలితాం, కేసరదామ వకులమాలా - సైవ కాఞ్చి - తాం, పునః పున, రవలమ్బమానా
హస్తేన ధారయన్తి

సుగన్ధినిశ్వాసవివృద్ధతృష్ణం బిమ్బాధరాసన్నచరం ద్విరేఫమ్

ప్రతిక్షణం సంభ్రమలోలదృష్టి రీలారవిన్దేన నివారయన్తి. 56

* టీక — సు . ష్ణం - సుగన్ధి = నెత్తావిగల - నిశ్వాస = ఊర్పులచేత - వివృద్ధ =
పెరిగిన - తృష్ణం = తమిగలదై, బి రం - బిమ్బ = దొండపండునకు సమాన మైన -
అధర = మోపకి - ఆసన్న = సమీపమందు - చరం = చరించుచున్న, ద్విరేఫం = తుమ్మెదను,
ప్రతిక్షణం = ప్రతినిమిషమునను, సం . ష్టిః - సంభ్రమ = తత్తరపాటుచేత - లోల =
గంచలమయిన - దృష్టిః = కన్నులుగలదై, రీలా అరవిన్దేన = క్రీడా తామరసముతో,
నివారయన్తి = తొలగఁదోలుచున్నదై, (పార్వతి వచ్చెను అని శేషము)

తా — పార్వతి శ్వాసపరిమళముకై అధరబింబముమీఁదికి వచ్చినతుమ్మెదను
మాటిమాటికి తత్తరమున చంచలదృష్టులతోఁ గాంచుచు విచారాదాభావమైన తామరతో
తొలగఁ దోలుచు హరునిలతాగృహమును సమీపించెను.

వ్యా. — సుగన్ధి తి. — సుగన్ధిభిర్నిశ్వాసై ర్వివృద్ధతృష్ణం, బిమ్బతుల్యోఽధరో
బిమ్బాధరః * 'వృత్తౌ మధ్యపదలోపః స్యాత్' ఇతి వామనః - త స్యాసన్నచరం సం
నికృష్టచరం, ద్విరేఫం భృజం, ప్రతిక్షణం, సంభ్రమేణ లోలదృష్టి శ్చచ్ఛలాక్షీ సతీ,
రీలారవిన్దేన నివారయన్తి

తాం వీక్ష్య సర్వావయవానవద్యాం రతే రపి హ్రీపద మాందధానామ్
జితేంద్రియే శూలిని పుష్పచాపః స్వకార్యసిద్ధిం పున రాశశంసే. 57

టీక.—స...ద్యాం - సర్వ=సకలమయిన - అవయవ=అంగములందును - అన
వద్యాం = దోషములేనిదయి, రతేః అపి = కామునిభార్యకు సయితము, ప్రీ పదం=
బిడియమునకు నిమిత్తమును, ఆదధానాం=కలిగించుచున్న, తాం=ఆపార్వతిని, వీక్ష్య=
చూచి, పుష్పచాపః = పూవిలుకాడు, జితేంద్రియే=ఇంద్రియములను జయించిన వాఁ
డయిన, శూలిని=పినాకి విషయమున, స్వ కార్య సిద్ధిం=తన పని నెఱవేఱుటను, పునః=
వెండియు, ఆశశంసే = కోరెను

తా.—ఏయవయవమందేనియు ఒచ్చెము లేక సౌందర్యమున రతీదేవికి సయితము
న్యూనము హేతువయిన యా పార్వతిని చూడఁగానే మదనునికి ఇంద్రియములను జయిం
చినవాడగుటచే దుర్జయుడయిన శూలిని జయించునడియాస వెండియుం దలసూపెను.

వ్యా.—తా మితి.—సర్వావయవే-ష్వనవద్యా మగర్హ్యామ్ * 'అవద్యపణ్యా-'
ఇతి నిపాతః, రతేః కామకలత్ర స్యాపి, ప్రీపదం లజ్జానిమిత్త మాదధానామ్-న్యూనతా
మావహాంతీ మి త్యర్థః, తాం పార్వతీం, వీక్ష్య, పుష్పచాపః కామో, జితేంద్రియే-
దుర్జయేఽపీ త్యర్థః, శూలిని శివే విపయే, స్వకార్యసిద్ధిం, పున, రాశశంసే చకమే,
పూర్వం 'సాధ్వససన్నహస్తః' ఇత్యాదినా కార్యసిద్ధే రున్ములితత్వాభిధానా దిహ
పున రి త్యుక్తమ్.

భవిష్యతః పత్యు రుమా చ శంభోః

సమాససాద ప్రతిహారభూమిమ్

యోగాత్ స చాంతః పరమాత్మ సంజ్ఞం

దృష్ట్వా పరం జ్యోతి రుపారరామ

58

టీక.—ఉమా చ = పార్వతియు, భవిష్యతః పత్యుః = కాగల భర్తయగు,
శంభోః = శివునియొక్క, ప్రతిహారభూమిం = మొగసాలకు, సమాససాద = ఏగుడెం
చెను, సః చ=శివుడును, అంతః=లోపల, పరమాత్మ సంజ్ఞం = పరమాత్మయను పేరు
గల, పరం = ముఖ్యమయిన, జ్యోతిః = తేజమును, దృష్ట్వా = సాక్షాత్కరించుకొని,
యోగాత్ = ధ్యానమును, ఉపారరామ = మానెను.

తా —ఆతీరున కాగల భర్త యయిన శివుని మోసలకు పార్వతి వచ్చిన సమయ
మందే శివుడును పరమాత్మయను పేరి పరజ్యోతిని లోపల సాక్షాత్కరించుకొని ధ్యాన
మునుండి విరతుఁ డాయెను

వ్యా.— భవిష్యత ఇతి.— ఉమా చ భవిష్యతః పత్యుః శంభోః, ప్రతిహార
భూమిం ద్వారదేశం, సమాససాద - ని, 'స్త్రీ ద్వా ద్వారం ప్రతిహారే' ఇ త్యమరః,

స శంభు, శ్చాంతః, పరమా త్తేతి సంజ్ఞా యస్య తత్, పరం ముఖ్యమ్ - ని. 'పరం దూ రాన్య ముఖ్యేషు' ఇతి యాదవః, జ్యోతి, ద్విష్ట్యా సాక్షాత్కృత్య, యోగా ద్ధ్యానాత్ - ని 'యోగః సంనహ నోపాయ ధ్యాన సజ్జతి యుక్తిషు' ఇ త్యమరః, ఉపారరా మోపారతః * 'వ్యాజ్ పరిభ్యో రమః' ఇతి పరస్మై పదమ్.

తతో భుజక్లాధిపతేః ఫణాగ్రై రధః కథంచి ద్ధృతభూమిభాగః

శనైఃకృతప్రాణవిముక్తి రీశః పర్యజ్కుబద్ధం నిబిడం బిభేద. 59

టీక.—తతః = అంతట, భు...తేః-భుజ్జ = హముల-అధిపతేః = తేనియొక్క, ఫణాగ్రైః - ఫణా = పడగలయొక్క - అగ్రైః = కొనలచేత, అధః = భూమిక్రింద, కథంచిత్ = క్లేశముతో, ధృ.. గః—ధృత = మోవబడిన - భూమి = తనక్రిందిభూమి యొక్క - భాగః = ప్రదేశముకలవాడయి, శనైః = మెల్లఁగా, కృ.. క్తిః—కృత = చేయబడిన - ప్రాణవిముక్తిః = ఊపిరివిడుపుగలవాడై, ఈశః = శివుఁడు, నిబిడం = దిట్టమయిన, పర్యజ్కుబద్ధం = వీరాసనమును, ముమోచ = సడలించెను.

తా.—అనంతరము శివుఁడు ఊపిరిని మెల్లఁగా విడిచి, దిట్టమైనయావీరాసనమును సడలించెను. ఊపిరి బిగబట్టి యున్నప్పుడు దేహము తేలికగా నున్నందున ఆతని క్రిందిభూభాగమును అనంతుఁడు సులువుగా మోచుచుండెను. ఇపుడు ఊపిరి విడుచుటచేత దేహము బరువు కాఁగా ఆ భూభాగమును పడగలపై ప్రయాసతో మోవసాగెను.

వ్యా.— తత ఇతి.—తతో, భుజక్లాధిపతేః శేషస్య, ఫణాగ్రై, రధో భూమే రధః, కథంచి దతియత్నేన, ధృతో భూమిభాగః స్వోపవేశనభూభాగో యస్య స తథోక్తః - వాయుధారణాహితలాఘవనివృత్త్యా భగవతో గురుత్వా దితి భావః, శనైః కృతా - ప్రాణానాం ప్రాజ్ఞిరుద్ధానాం - విముక్తిః పునః సంచారో - యేన స కృత ప్రాణవిముక్తి, రీశో, నిబిడం దృఢం, పర్యజ్కుబద్ధం వీరాసనం, బిభేద శిథిలీచకార.

తస్మై శశంస ప్రణిపత్య నస్తీ

శుశ్రూషయా శైలసుతా ముపేతామ్,

ప్రవేశయామాస చ భర్తు రేనాం

భూక్షేపమాత్రానుమతప్రవేశామ్

60

టీక.— (అంతట), నస్తీ = నందికేశ్వరుఁడు, తస్మై = భగవంతునికి, ప్రణిపత్య = ప్రణమిల్లి, శుశ్రూషయా = సేవానిమిత్తమున, ఉపేతాం = వచ్చియున్నట్టి, శైలసుతాం =

పార్వతిని, శశంస = తెలిపెను, భర్తుః = దొరయొక్క, భూక్షేపమాత్రేణ = బొమ సంజ్ఞమాత్రముననే, అ .. శాం-అనుమత = అంగీకరింపబడిన - ప్రవేశాం = ప్రవేశము కలదైన, ఏనాం=పార్వతిని, ప్రవేశయామాస చ = ప్రవేశపెట్టెను.

తా.—ఆమె రాగానే నందిశ్వరుఁడు భగవంతునికి మ్రొక్కి నేహానిమిత్తమయి పార్వతి వచ్చియున్నదని తెలిపెను భగవంతుఁడును కనుబొమలసంజ్ఞచేత నే లోపలికి రావచ్చును అని తెలుపఁగా, నందిశ్వరుఁడు ఆమెను లోనికిం దోడ్కొని పోయెను.

వ్యా — తస్మా ఇతి.—అథ సద్వీ తస్మై భగవతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థీ, ప్రణిపత్య నమస్కృత్య, శుశ్రూషయా నేవయా నిమిత్తే - సూపేతామ్ - నేనాథా మాగతా మి త్యథాః, శైలసుతాం, శశంస నివేదయామాస, భర్తుః స్వామిసూ, భూక్షేపమాత్రేణ భూసంజ్ఞ యై - వానుమతప్రవేశా మజ్జీకృతప్రవేశా, మేనాం శైలసుతాం, ప్రవేశయామాస చ.

తస్యాః సఖీభ్యాం ప్రణిపాతపూర్వం స్వహస్తలూనః శిశిరాత్యయస్య వ్యకీర్యత త్ర్యమ్బకపాదమూలే పుష్పోచ్చయః పల్లవభజ్జభిన్నః. 61

టీక.—తస్యాః = ఆమెయొక్క, సఖీభ్యాం = చెలులచేత (ఆవనదేవతలచేత), స్వ...నః - స్వ=తమయొక్క - హస్త=చేతులతో - లూనః = కోయఁబడినది, పన్నః - పల్లవ = చిగుళ్లయొక్క - భజ్జ=తునియలతో - భిన్నః=కలసినట్టిది, శి.. స్య-శిశిర = శిశిరర్తువుయొక్క - అత్యయస్య=పోకయొక్క- (అనఁగా వసంతముయొక్క), పు యః - పుష్ప = పువ్వులయొక్క - ఉచ్చయః = సమూహము, త్ర్య . లే - త్ర్యమ్బక = ముక్కంటియొక్క - పాద=అడుగుల, మూలే=మొదటను, ప్ర. గ్వం - ప్రణిపాత = నమస్కారము - పూర్వం = మున్నగులుగునట్లుగా, వ్యకీర్యత = చల్లఁబడెను.

తా.—ఆమెసఖులయిన యా వనదేవత లిరువురును ఆమెచేతులతో స్వయముగా కోసిన వసంతావతారపుష్పములను చివురుతునియలతో మిశ్రము చేసి నమస్కారపూర్వకముగా పరమశివుని పాదములకిడం జల్లిరి

వ్యా.— తస్యా ఇతి — తస్యాః పార్వత్యాః, సఖీభ్యాం పూర్వోక్తాభ్యాం, స్వహస్తేన - లూన ఉపచితః, పల్లవభజ్జభిన్నః కిసలయశకలమిశ్రః, శిశిరాత్యయస్య వసస్తస్య సంబద్ధీ, పుష్పోచ్చయః పుష్పప్రకరః * 'హస్తాదానే చే రస్తేయే' ఇతి ఘోషిషయత్వాత్ కవీనా మయం ప్రామాదికః ప్రయోగ ఇతి వల్లభః, త్ర్యమ్బకపాదమూలే, ప్రణిపాతపూర్వం నమస్కారపూర్వకం, వ్యకీర్యత విక్షిప్తః

ఉమాఽపి నీలాలకమధ్యశోభి విస్రంసయన్తీ నవకర్ణికారమ్

చకార కర్ణ చ్యుతపల్లవేన మూర్ధ్నా ప్రణామం వృషభధ్వజాయ 62

టీక — ఉమా అపి = పార్వతి యు, నీ .భి - నీల=నల్లని - అలక=ముంగురుల - మధ్య=నడుమ - శోభి = ప్రకాశించుచున్న, నవకర్ణికారం = క్రొత్తకొండగోగుఁబువ్వును, విస్రంసయన్తీ = జూర్చుచు, క .న - కణఁ=చెవినుండి - చ్యుత=జాతిన - పల్లవేన=చిగురుకలదైన, మూర్ధ్నా=ఔదలతో, వృషభధ్వజాయ = మహేశ్వరునికి, ప్రణామం = మ్రొక్కును, చకార = కావించెను.

తా — పార్వతియు నల్లనితనముంగురులయందు ధరింపఁబడియున్న క్రొత్తకొండగోగుఁబువ్వును శివపాదములమీఁదికి జూర్చుచు, కర్ణావతంసపల్లవము రాలుచుండఁగా ఔదల వంచి పరమేశ్వరునికిం బ్రణమిల్లెను

వ్యా.—ఉమేతి — ఉమాఽపి, నీలాలకానాం మధ్యే శోభత ఇతి తథోక్తమ్— అలకస్యస్త మి త్యథః, నవకర్ణికారం విస్రంసయన్తీ, కణాఁ చ్యుతః పల్లవో యస్య తేన మూర్ధ్నా, వృషభధ్వజాయ ప్రణామం చకార * క్రియాగ్రహణా త్సంప్రదానత్వమ్

అనన్యభాజం పతి మాఘ్న హీతి

సా తద్య మే వాభిహితా భవేన

న హీశ్వరవ్యాహృతయః కదాచిత్

పుష్కన్తి లోకే విపరీత మర్థమ్.

63

టీక.—సా= ఇట్లు ప్రణమిల్లినదైన యా పార్వతి, భవేన = శివునిచేత, అనన్యభాజం = వేఱొకతెను పొందువాఁడు కానట్టి, పతిం = మగనిని, ఆఘ్నహి = పొందుదువుగాక, ఇతి=అని, తద్యమ్ ఏవ=సత్యమే, అభిహితా=చెప్పఁబడినది, (తథా) హి=అది సరియేగదా, ఈ .యః - ఈశ్వర = మహాపురుషులయొక్క - వ్యాహృతయః = వాక్కులు, కదాచిత్ - ఎప్పుడును, లోకే=లోకములో, విపరీతమ్ = పొసఁగని, అథఁ = అథఁమును, న పుష్కన్తి = తెలుపవు

తా — అట్లు ప్రణమిల్లిన పార్వతికి పరమేశ్వరుఁడు ‘వే ఱొకతెను పొందని మగనిం బడయుదువుగాక’ అని దీవన యొసంగెను అదియు పిమ్మట అట్లే నెఱవేఱెను, మహాపురుషుల వాక్కులు ఎప్పుడును బొల్లువోవు గదా

వ్యా — అనన్యేతి.— సా కృతప్రణామా దేవీ, భవేన హరేణ, అన్యాం న భజ తీతి త మనన్యభాజమ్ * ‘భజో ణ్విః’ ఇతి ణ్విప్రత్యయః * సర్వనామ్నా వృత్తి మాత్రే పూర్వపదస్య పుంసద్భావః, పతి మాఘ్న హీతి, తద్యం సత్య, మే, వాభిహి

తోక్తా - ఉత్తరత్ర త థైవ సంభవా నితి భావః * అభిదధాతే ర్భ్రువభాస్య దుహాది
త్వా దప్రధానే కర్తృణి క్తః, తథా పి, ఈశ్వరవ్యాహృతయో మహాపురుషో క్తయః,
కదాచి దపి, లోకే భువనే - ని. 'లోక స్తు భువనే జనే' ఇ త్యమరః, విపరీతం విసం
వాదిన, మథా మభిధేయం, న పుష్టాన్తి న బోధయన్తి త్యథాః

కామ స్తు బాణావసరం ప్రతీత్య పతజ్జవ ద్వహ్నిముఖం వివిత్తుః

ఉమాసమక్షం హరబద్ధలక్ష్మ్యః శరాసనజ్యం ముహు రామమర్శ 64

టీక.—కామ స్తు=మదనుడును, బా.. రం-బాణ=కోల (నేయుట)ను - అవ
సరం = సమయమును, ప్రతీత్య = కనిపట్టి, పతజ్జవత్ = మిడుతవలె, వహ్నిముఖం=
అగ్ని చూటిలోనికి, వివిత్తుః=ఉలుకఁ గోరినవాఁడై, ఉ త్తుమ్ - ఉమా = పార్వతి
యొక్క - సమక్షం=మోలను, హ ..త్యః - హర=హరునిమీఁద - బద్ధ = పెట్టఁ
బడిన - లక్ష్మ్యః=గుఱికలవాఁడై, శ...జ్యం - శరాసన = వింటియొక్క - జ్యం =
నారిని, ముహుః = మాటిమాటికి, ఆమమర్శ = తడవెను.

తా.— పార్వతి సన్ని ధానమం దుండుటచేత అదియే మంచినమయ మని తలచిన
వాఁడై కాముడు మిడుతయుంబోలె చిచ్చులో నులుకఁగోరి శివునిమీఁద గుఱిపెట్టి తన
వింటినారిని పలుమాలు స్పృశించెను.

వ్యా.—కామ ఇతి —కామ స్తు, బాణావసరం ప్రతీ త్యోమాసన్ని ధానా దయ
మేవ బాణప్రయోగసమయ ఇతి జ్ఞాత్వా, పతజ్జేన తుల్యం పతజ్జవ చ్చలభవత్ -
ని 'సమా పతజ్జ శలభౌ' ఇ త్యమరః * 'తేన తుల్యం క్రియా చే ద్వతిః' ఇతి వతిప్రత్య
యః, వహ్నిముఖం, వివిత్తుః ప్రవేష్టు మిచ్ఛః * విశతేః సన్నన్తా దప్రత్యయః, ఉమా
యాః సమక్ష మక్ష్యః సమీప ముమాసమక్షమ్* 'అవ్యయాభావే శరత్ప్రభృతిభ్యః' ఇతి
సమాసాంతోఽచ్చృత్యయః, హరే బద్ధలక్ష్మ్యః సక, శరాసనస్య - జ్యం మార్జ్యం, ముహు,
రామమర్శ పరామృష్టవాక్.

అ ధోపనిన్యే గిరిశాయ గౌరీ తపస్వినే తామ్రరుచా కరేణ [65

విశోషితాం భానుమతో మయాప్తే ర్మన్దాకినీపుష్కర బీజమాలామ్.

టీక — అథ=అంతట, గౌరీ=పార్వతి, తపస్వినే= తపస్సుగలవాఁడయిన, గిరి
శాయ = శివునికి, తా .చా— తామ్ర=ఎఱ్ఱని - రుచా=వన్నెగల, కరేణ=చేతితో,
భానుమతః = సూర్యునియొక్క, మయాప్తేః= కిరణములచేత, విశోషితాం=ఎండింపఁ
బడిన, మ...లాం—మన్దాకినీ=స్వర్గంగయొక్క - పుష్కర=తామరలయొక్క - బీజ=
గింజలియొక్క - మాలాం = తావళమును, అపనిన్యే = కానుకవట్టెను.

తా.—పార్వతీదేవి తపస్వియయిన యా శివునికి సూర్యకిరణముల కెండిన స్వర్గం గాపద్మాక్షుచూలను తనకెంగేలితో కానిక వట్టెను.

వ్యా.— అ థేతి.— అథ, గౌరీ, తపోఽస్యాస్తీతి తపస్వీ * ‘అస్ మాయా మేధా స్రజో వినిః’ ఇతి వినిప్రత్యయః - తస్మై తపస్వినే గిరిశాయ, తామ్రరుచా రక్త వర్ణేన, కరేణ, భానుమతోఽంశుమతో, మయూఖై ర్విశోషితాం, మద్దాకిన్యాః - పుష్కరాణి పద్మాని - తేషాం బీజాని - తేషాం మాలాం జపమాలికా, ముపని న్యే సమర్పితవతీ.

ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయిప్రియత్వాత్
త్రిలోచన స్తా ముపచక్రమే చ,
సంమోహనం నామ చ పుష్పధన్వా
ధను ష్యమోఘం సమధత్త బాణమ్.

66

టీక.— త్రిలోచన శ్చ=ముక్కంటి యు, ప్ర ..త్ - ప్రణయి = అర్థులు - ప్రియత్వాత్ = ప్రియులుగాఁగలవాఁడగుటచేత (ఆశ్రితపక్షపాతి యగుటచేత), తాం= ఆ తావళమును, ప్రతిగ్రహీతుం = కైకొనుటకు, ఉపచక్రమే = కడంగెను; పుష్పధన్వా చ = పూవిల్తుఁడును, సంమోహనం = మోహింపఁజేయుసాధన మని, నామ= ప్రసిద్ధి కెక్కిన, అమోఘం = వమ్ముగాని, బాణం = ములికిని, ధనుషి = వింట, సమధత్త = తొడిగెను.

తా.—ఆశ్రితులందలి వాత్సల్యముచేత శివుఁడు ఆతావళమును కైకొనం గడంగిన తత్క్షణమే మదనుఁడు మోహమునం ద్రోయునది యని ప్రసిద్ధమయిన తన సంమోహన బాణమును వమ్ముగానిదానిని వింటం దొడిగెను

వ్యా.— ప్రతిగ్రహీతు మితి.—త్రిలోచన శ్చ, ప్రణయిప్రియత్వా దధిప్రియత్వాత్, తా మక్షమాలాం, ప్రతిగ్రహీతుం స్వీకర్తు, ముపచక్రమే, పుష్పం ధను ర్యస్య స పుష్పధన్వా కామ శ్చ * ‘వా సంజ్ఞాయామ్’ ఇ త్యనజాదేశః, సంమోహ్యతేఽనే నేతి సంమోహనం, నామ - నామేతి ప్రసిద్ధౌ, అమోఘం, బాణం సాయకం, ధనుషి, సమధత్త సంహితవాక్.

హర స్తు కించిత్పరిలుప్తధైర్య శ్చన్ద్రోదయారమ్భ ఇ వామ్బురాశిః
ఉమాముఖే విమ్బుఫలాధరోష్ఠే వ్యాపారయామాస విలోచనాని.67

టీక.—హర స్తు=హరుడును, చ...మేభ - చన్ద్రోదయ = నెలపొడుపుయొక్క - ఆరమేభ = మొదటి సమయమందు, అమ్బురాశిః ఇవ = సముద్రుడు వోలె, కించిత్ = ఇంచుక, పరిలుప్త ధైర్యః = తగ్గిన ధీరత కలవాడై, బి...ష్టే - బిమ్బ ఫల = దొండపండువంటి - అధరోష్ఠే = క్రిందిపెదవికలదైన, ఉమాముఖే = పార్వతీ వదనముమీఁద, విలోచనాని = (మూడు) కన్నలను, వ్యాపారయామాస = పొల యించెను.

తా.—అంతట హరుడును నెల పొడువఁగానే సముద్రుఁ డెట్లో అట్లు ఇంచుక ధైర్య మెడలినవాడై, దొండపండువంటి యధరోష్ఠముకలదైన పార్వతీవదనమందు తన మూడుకన్నలచూపులను వలపుతో నిగిడించెను.

వ్యా.—హర ఇతి.—హర స్తు హరోఽపి, చన్ద్రోదయారమేభఽమ్బురాశిరీవ, కిఞ్చి దీషత్ - పరిలుప్తధైర్యః - న తు ప్రాకృతజనవ దత్యక్తుప్తధైర్య ఇతి భావః, బిమ్బఫలతుల్యోఽధరోష్ఠో యస్య తస్మి, న్నుమాముఖే, విలోచనాని వ్యాపారయామాస-త్రిభి రపి లోచనైః సాభిలాష మద్రాక్షీ ది త్యర్థః. ఏతేన భగవతో రతిభావోదయ ఉ క్తః.

వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావ మజ్గైః స్ఫురద్బాలకదమ్బకలైః
సాచీకృతా చారుతరేణ తస్థా ముఖేన పర్యస్తవిలోచనేన. 68

టీక.—శైలసుతా అపి = పార్వతీదేవి యు, స్ఫు . లైః—స్ఫురత్=వికసించుచున్న - బాల = లేతయైన - కదమ్బకలైః = కడిమివంటివయిన (అనఁగా పుల కించిన), అజ్గైః = అవయవములచే, భావం = వలపును, వివృణ్వతీ = తెలియఁ జేయుచు, చారుతరేణ = మిక్కిలియందముయి, ప ..వ—పర్యస్త = (లజ్జచే) బెడరిన - విలోచనేన = కన్నలుగలదైన, ముఖేన = వదనముచేత, సాచీకృతా = అడ్డుముగా చేయఁబడినదై, తస్థా = నిలిచెను

తా — అంతట పార్వతీదేవియొక్క యవయవములు అప్పుడే వికసించుచున్న లేతకడిమివలె నాయెను, అనఁగా పులకాంకురములతో నిండెను. దానిచే ఆమెహృదయ మందలి భావోదయము తెలియుచుండెను అంత నామె ప్రీడావశమున బెడరినకనుదో యితో నెవ్వ్రామును అడ్డుగా త్రిప్పుకొని నిలిచియుండెను.

వ్యా.—వివృణ్వ తీతి.—శైలసుతాఽపి, స్ఫురద్బాలకదమ్బకలైః ర్వికసతో మలనీపసద్భుజైః- పులకితైః త్యర్థః * 'ఈషదసమాప్తా' ఇత్యాదినా కల్పప్రత్యయః. అజ్గైః, రాభవం రత్యాఖ్యం, వివృణ్వతీ ప్రకాశయన్తీ, చారుతరేణ, పర్యస్తవిలోచన

నేన ప్రీడావిభ్రాంతనేత్రేణ, ముఖే, నాసాచి సాచిసంపద్యమానా సాచీకృతా తిర్యక్కృతా - ని. 'తిర్యగధే' సాచి తిరః' ఇ త్యమరః - తస్మై - హ్రీయా ముఖం సాచీకృత్య స్థితే త్యధః. న కేవలం హర పైవ దేవ్యా ఆ ప్యుదితో రతిభావ ఇతిభావః.

అ ధేన్ద్రియక్షోభ మయుక్తనేత్రః పున ర్వశిత్వా ద్బలవ నిగృహ్య హేతుం స్వచేతోవికృతే ర్దిదృక్షు ర్దిశాముపా న్తేషు ససర్జ దృష్టిమ్ 69

టీక.—అథ = అంతట, అయుక్తనేత్రః = బేసికంటి (దేవర), వశిత్వాత్ = జితేంద్రియుడయినందున, ఇన్ద్రియక్షోభం = వైఙ్ఞేషిని యింద్రియవికారమును, పునః = వెండియు, బలవత్ = దిట్టముగా, నిగృహ్య = అడంచుకొని, స్వ . . తేః—స్వ = తన - చేతః = మనస్సుయొక్క - వికృతేః = వికారమునకు, హేతుం = కారణమును, దిదృక్షుః = అగయువాడై, దిశామ్ = దిక్కులయొక్క - ఉపాన్తేషు = చెంతలయందు, దృష్టిం = చూపును, ససర్జ = సాగించెను.

తా.—అంతట ముక్కంటి జితేంద్రియుడయినందున పూర్వోక్తమమోవికారమును అడంచుకొని, అందులకారణమును కనుంగొనువాడై నలుదెసలం దిలకించెను

వ్యా.—అథ, అయుక్తాని నేత్రాణి యస్య సోఽయుక్తనేత్ర స్త్రీనేత్రో, వశిత్వా జితేన్ద్రియత్వా, దిన్ద్రియక్షోభం పూర్వోక్త మిన్ద్రియవికారం, పున, గ్బలవద్బలం, నిగృహ్య నివార్య, స్వచేతోవికృతేః స్వచిత్తవికారస్య, హేతుం కారణం, దిదృక్షు ర్ద్రిష్టు మిచ్ఛు, దిశా ముపాన్తేషు దృష్టిం, ససర్జ ప్రసారయామాస.

స దక్షిణాపార్శ్వనివిష్టముష్టిం నతాంస మాకుఞ్చితసవ్యపాదమ్

దదర్శ చక్రీకృతచారుచాపం ప్రహర్తు మభ్యుద్యత మాత్తయోనిమ్. 70

టీక.—సః = భగవంతుడు, ద . . ష్టిమ్—దక్షిణ = కుడి - అపార్శ్వ = కంటి తుదను - నివిష్ట = ఉన్నట్టి - ముష్టిం = పిడికిలికలవాడును, న . సం - నత = వంగిన - అంసం = బుజముకలవాడును, ఆ . . దం—అకుఞ్చిత = వంపబడిన - సవ్యపాదం = ఎడమకాలుకలవాడును, చ . . పం—చక్రీకృత = మండలముగాఁజేయబడిన - చారు = అందమైన - చాపం = విల్లుగలవాడును, ప్రహర్తుమ్ = ఏయుటకు, అభ్యుద్యతం = సిద్ధపడియున్న వాడును, (అగు), ఆత్తయోనిం = మమోభవుని, దదర్శ = కాంచెను.

తా.—అట్లు నలుదెసలం బరికింపఁగా పరమేశ్వరునకు, ఒక్కెడ మన్నఁడు ఆలీఁగపాదుడయి నిల్చి బుజము కలచి పిడికిలి కలయాకారముగా ఆకర్షించి కుడి కంటితుదచెంత పిడికిలినుండి బాణ పేయ సిద్ధముగా నున్నవాడు అగఘడెను.

వ్యా.—స ఇతి.—భగవా, న్దక్షిణాపాక్షే - నివిష్టా స్థితా - ముష్టి ర్యస్య తం, నతాంస, మాకుఞ్చితః సవ్యపాదో యస్య తమ్ - ఆలీఢాఖ్యస్తానకే స్థిత మి త్యర్థః, చక్రీకృతచారుచాపం మణ్డలీకృతసౌమ్యకోదణ్డం, ప్రహర్తు మభ్యుద్యత, మాత్త యోనిం మమౌభవం, దదర్శు. ఆలీఢలక్షణ మాహ యాదవః-

‘స్థానాని ధన్వినాం పఞ్చ, తత్ర వైశాఖ మస్త్రాయామ్
వితస్త్యన్తరగా పాదౌ, మణ్డలం తోరణాకృతీ,
సమానౌ స్యా త్సమపద, మాలీఢం పద మగ్రతః
దక్షిణం వామ మాకుఞ్చ్య, ప్రత్యాలీఢం విపర్యయః.’ ఇతి.

తపఃపరామర్శవివృద్ధమన్యో
భూభజదుష్ప్రేక్ష్యముఖస్య తస్య
స్ఫురన్ముదర్చిః సహసా తృతీయా
దక్షః కశానుః కిల నిష్పపాత.

71

టీక.—త...శ్చాః - తపః = తపస్సుయొక్క - పరామర్శ = తాఁకుటచేత-
వివృద్ధ = ఏచిన - మశ్చాః = క్రోధముగలవాఁడును, భూ . స్య - భూభజ =
బామముడిచేత - దుష్ప్రేక్ష్య = చూడశక్యముగాని - ముఖస్య = మొగముగలవాఁడును,
(అయిన), తస్య = ఆహరునియొక్క, తృతీయాత్ అక్షః = మూడవకంటినుండి (ఫాల
లోచనమునుండి), స్ఫురన్ = మిట్టిమెఱయుచు, ఉదర్చిః = లేచినజ్వాలలుగలదైన,
కృశానుః = అగ్ని, సహసా = తటాలున, ఉత్పపాత = ఎగసెను

తా — అంతట తపోభంగము కావింపఁగఁడంగినందులకై యేచినకోపముచేత, పర
మేశ్వరునిమోము కనుబొమలు ముడివడి కన్నెత్తిచూడ శక్యము కాకపోయెను, అంతట
తటాలున మూడవకంటినుండి మిట్టిమెఱయుచు జ్వాలలు లేచుచు అగ్ని యెగసెను

వ్యా.— తప ఇతి.— తపఃపరామర్శేన తపస ఆస్కన్దనేన - వివృద్ధమశ్చాః
ప్రవృద్ధకోపస్య, భూభజ్జేన - దుష్ప్రేక్ష్యం దుర్దర్శం - ముఖం యస్య తస్య హరస్య,
తృతీయా దక్షః, స్ఫురన్ముద్దీప్యమాన, ఉదర్చి రుద్యాతజ్వాలః, కృశాను రగ్నిః, సహ
సాఽశక్రిత మేవ - ని. ‘అతర్కితే తు సహసా’ ఇ త్యమరః, నిష్పపాత కిల నిశ్చ
క్రామ ఖలు

క్రోధం ప్రభో సంహర సంహ రేతి
యావ ద్గిరః భే మరుతాం చరన్తి,

తావత్ స వహ్ని ర్భవనేత్రజన్తా
భస్తావశేషం మదనం చకార

72

టీక — ప్రభో = స్వామి, క్రోధం = కోపమును, సంహర = తగ్గింపుము, సంహర = తగ్గింపుము, ఇతి = అని, మరుతాం = వేల్పులయొక్క, గిరః = వాక్కులు, ఖే = ఆకాశమందు, యావత్ = ఏ కాలమున, చరన్తి = ప్రసరించెనో, తావత్ = ఆకాలముననే, భ. .స్తా - భవ = హరునియొక్క - నేత్ర = కంటిమండి - జన్తా = పుట్టువుగలిగినట్టి, సః వహ్నిః = ఆ యగ్ని, మదనం = మదనుని, భస్తావశేషం = బూడిద యే మిగతగాఁగలవానినిగా, చకార = చేసెను

తా. — 'స్వామి కోపము తగ్గింపుము తగ్గింపుము' అని దేవతలు ఆకాశములో మొలు యిడునంతలోనే హరనేత్రోద్భూతమయిన యాయగ్ని మదనుని బుగ్గి గావించెను.

వ్యా — క్రోధ మితి — హే ప్రభో స్వామిన్, క్రోధం, సంహర సంహర నివ ర్తయ నివ ర్తయ * 'చాపలే ద్వే భవత ఇతి వ క్తవ్యమ్' ఇతి వార్తికేన ద్విత్వమ్ * 'సం భ్రమేణ వృత్తి శ్చాపలమ్' ఇతి కాశికా, ఇ త్యేవం, మరుతాం దేవానాం, గిరో వాచః, ఖే వ్యోమ్ని, యావ, చరన్తి ప్రవ ర్తన్తే, తావ త్తత్కాల మేవ, భవస్య నేత్రా జన్త యస్య స భవనేత్రజన్తా * 'అవర్జ్యో బహువ్రీహి ర్వ్యధికరణో జన్తాద్యుత్తరపద' ఇతి వామనః, స వహ్ని, ర్మదనం, భ స్తై వావశేషో యస్య తం భస్తావశేషం చకార దదా హే త్యర్థః.

తీవ్రాభిషక్ష్మప్రభవేణ వృత్తిం
మోహేన సంస్తమ్భయ తేన్ద్రియాణామ్
అజ్ఞాతభర్తృవ్యసనా ముహూర్తం
కృతోపకారేవ రతి ర్భూవ

73

టీక — తీ.. ణ — తీవ్ర = దుస్సహమయిన - అభిషక్ష్మ = దుఃఖము - ప్రభవేణ = కారణముగాఁగలదై, ఇన్ద్రియాణాం = చక్షురాదులను, సంస్తమ్భయతా = నిరోధించు చున్న, మోహేన = మూర్ఛచేతను, రతిః = మదనభార్య, ముహూర్తమ్ = కొంచెము సేపు, అ.. నా - అజ్ఞాత = ఎఱుకపడిని - భర్తృ = మగనియొక్క - వ్యసనా = నాశముకలదై, కృ.. వ - కృత = చేయబడిన - ఉపకారా ఇవ = ఉపకారము కలది యుంబోలె, బభూవ = ఉండెను.

తా. — పట్టరాని దుఃఖమువలన చక్షురాదీన్ద్రియముల వృత్తి అడ్డపడఁగా, మూర్ఛబోయిన రతీదేవికి ఆమూర్ఛలో మునిగియున్నంతసేపును భర్తృమరణ దుఃఖము లేనందున, మూర్ఛవలన ఉపకారమే అయినది.

వ్యా.—తీ వ్రేతి —తీవ్రాభిషక్తప్రభ వేణాతిదుస్సహాభిభవసంభవేన - ని. 'అభి
షక్త స్త్యభిభవే సక్త అక్రోశనేఽపి చ' ఇతి వైజయస్తీ, ఇన్ద్రియాణాం చక్షురాదీనాం,
వృత్తిం వ్యాపారం, సంస్తమ్భయతా ప్రతిబద్ధతా, మోహేన మూర్ఛయా కర్త్ర్యా, రతి
ర్నదనభార్యా, ముహూర్త, మజ్జాతం - భర్తృవ్యసనం భర్తృనాశో - యయా సా
తథోక్తా సతీ, కృతోపకారేవ బభూవ-సహసా దుఃఖోపనిపాతా న్దుమూ ర్చే త్యర్థః-
మోహేన దుఃఖసంవేదనాభావా త్త సోపకారకత్వోక్తిః .

త మాశు విఘ్నం తపస్వీ వనస్పతిం వజ్ర ఇ వావభజ్య
స్త్రీసన్నికర్షణం పరిహర్తు మిచ్ఛ న్నన్తర్దధే భూతపతిః సభూతః 74

టీక.—తపస్వీ = తపోనిష్ఠుడయిన, భూతపతిః = శివుడు, తపసః = తపస్సు
నకు, విఘ్నం = అంతరాయభూతమయిన, తం కామం = ఆ మదనుని, ఆశు = తుణ
ములో, వజ్రః = పిడుగు, వనస్పతిమ్ ఇవ = చెట్టునుం బోలె, అవభజ్య = చీలిచి,
స్త్రీసన్నికర్షణం = ఇంతులచెంతను, పరిహర్తుమ్ = తొలగించుకొనుటకై, ఇచ్ఛన్ =
కోరి, సభూతః = బూచులతోఁగూడ, అన్తర్దధే = మాయమాయెను

తా.—తపోనిష్ఠుడై పరమేశ్వరుడు, చెట్టును పిడుగు నాశముచెసినట్లు, తపస్సు
నకు విఘ్నకారియయిన మదనుని నాశమొందించి, స్త్రీలును తపః ప్రకూలలే యని
వారిచెంత నుండఁజేల్లక గణములతో కూడ అంతర్దాన మొందెను.

వ్యా — త మితి.—తపస్వీ తపోనిష్ఠో, భూతపతిః శివ, స్తపసో, విఘ్న మన్త
రాయభూతం, తం కామ మాశు, వజ్రోఽశని, ర్వనస్పతిం వృక్ష, మి, వావభజ్య
భక్త్యా, స్త్రీసన్నికర్షణం స్త్రీసన్నిధానం, పరిహర్తు మిచ్ఛన్-త స్యానర్థ హేతుత్వా
దితి భావః, సభూతః సగణః స, న్నన్తర్దధే.

శైలాత్కజాఽపి పితు రుచ్ఛిరసోఽభిలాషం
వ్యధణం సమధన్య లలితం వపు రాత్తన శ్చ,
సఖ్యోః సమక్ష మితి చాధికజాతలజ్జా
శూన్యా జగమ భవనాభిముఖీ కథంచిత్ . 75

టీక.— శైలాత్కజా అపి = పార్వతియు, ఉచ్ఛిరసః = ఉన్నతశిరుడయిన
(గొప్పవాడయిన), పితుః=తండ్రియొక్క, అభిలాషం=(హరునికి కన్య నీవలయునను)
కోరికయు, లలితం = సుందరమయిన, ఆత్తనః = తనయొక్క, వపు శ్చ = దేహం

బు ను, వ్యథాం సమర్థ్య = నిష్ఫలమని నిశ్చయించి, (ఈపరాభవము), సఖ్యోః = చెలికత్తెల, సమక్షమ్ = ఎదుర, (జరిగినది), ఇతి = అను హేతువుచేత, అ...జ్ఞా - అధిక = ఎక్కువగా - జాత = కలిగిన - లజ్జా = సిగ్గుగలదై, శూన్యా = ఏమియుండోపక, కథంచిత్ = ఎట్లో, భవన అభిముఖీ = ఇంటివైపు, జగామ = మరలెను.

తా.—పార్వతియు హరుఁడు అల్లుఁడు కావలయు నని గొప్పవాఁడు తనతండ్రి కోరిన కోరిక వ్యథామగుటయు, సుందరమయిన తనమేనును నిష్ప్రియోజన మగుటయు, తెలిసికొని, ఈపరాభవము చెలికత్తెలయెదుట కలుగుటచేత మఱియు సిగ్గుపడి ఏమియుం దోపక ఎట్టకేలకు ఇంటివైపు కదలెను.

[అనంతరశ్లోకార్థపర్యాలోచనచే ఈ శ్లోకము ప్రక్షిప్తముగా తోచెడిని]

వ్యా.—శైలాత్త జేతి — శైలాత్తజా పార్వ త్య పుచ్చిరస ఉన్న తళిరసో - మహతః, పితు, రభిలాషం హరో వరోఽస్త్వితి మమారథం, లలితం సుందర, మాత్తనో వపు శ్చ, వ్యథాం నిష్ఫలం, సమర్థ్య నిచార్య, సఖ్యోః, సమక్షం పుర, ఇతి చ హే తునాఽధికం జాతలజ్జా-సమానజనసమక్ష మవమాన స్యాతిదుస్సహత్వా దితి భావః, శూ న్యా నిరుత్సాహా సతీ, కథంచిత్ కృచ్ఛ్రేణ, భవన స్యాభిముఖీ జగామ.

సపది ముకులితాక్షీం రుద్రసంరమ్భభీత్యా
దుహితర మనుకమ్ప్య మద్రి రాదాయ దోర్భ్యమ్,
సురగజ ఇవ బిభ్రత్ పద్మినీం దస్తలగ్నాం
ప్రతిపథగతి రాసీ ద్వేగదీర్ఘీకృతాఙ్గః.

76

టీక — సపది = వెంటనే, అద్రః = హిమవంతుఁడు, రు .త్యా - రుద్ర = హరునియొక్క - సంరమ్భ = కోపమువలని - భీత్యా = భయముచేత, ము. క్షీం - ముకుళిత = మూతవడిన - అక్షీం = కన్నులుగలదై, అనుకమ్ప్యం = కనికరింపఁదగిన దైన, దుహితరం = కొమారితను, దోర్భ్యమ్ = చేతులతో, ఆదాయ = ఎత్తుకొని, ద .. గ్నాం - దస్త = కోటలయందు - లగ్నాం = తగులుకొన్న, నళినీం = తామర తీగను, బిభ్రత్ = మోచికొనిపోవుచున్న, సురగజ ఇవ = ఐరావతము వోలె, వే.. ఙ్గః - వేగ = వడిచేత - దీర్ఘీకృత = చాపఁబడిన - అఙ్గః = దేహముకలవాఁడై, ప్ర... తిః - ప్రతిపథ = మార్గానుసారియయిన - గతిః = నడకకలవాఁడు, ఆసీత్ = ఆయెను.

తా.—అట్టి యారుద్రకోపమువలని వెఱపున కన్నులు మూతవడియున్న కొమా రితను తత్క్షణమే హిమవంతుఁడు చేతులలో నెత్తుకొని ఐరావతగజము కోటలలోఁ దగులు

కొన్న తామరతీగను ఎంతసులువుగా మోచునో అంతసులువుగా మోచికొని వడిచే దేహము నిడివి యగుచుండఁగా తనయింటిమార్గమున నేఁగెను.

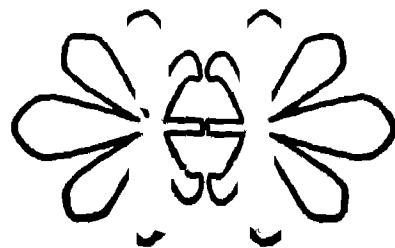
వ్యా — సప దీతి. — సప, ద్యద్వి ర్హిమవాన్, రుద్రస్య, సంరమ్భత్ కోపా, దీభత్యా - ని 'సంరమ్భః సంభ్రమే కోపే' ఇతి విశ్వః, ముకులితాక్షీం నీమిలితనేత్రాం * 'బహువ్రీహశా సక్థ్యజ్ఞోః స్వాజ్ఞాత్ పచ్' ఇతి షచ్చత్వయః * 'షి ద్దౌరాదిభ్య శ్చ' ఇతి జీష్, అనుకమ్పితు మర్హా మనుకమ్ప్యమ్ * 'ఋహలో ర్జ్యత్' ఇతి ణ్య త్పత్వయః, దుహితరం దోర్భ్యా మాదాయ, దంతయో ర్లగ్నాం, పద్మినీం నలినీం బిభ్రత్ సురగజ ఇవ, వేగేన రయేణ, దీర్ఘీకృతాఙ్గాః ఆయతీకృతశరీరః సన్, పథానం ప్రతిగతా ప్రతిపథా మార్గానుసారిణీ - గతి ర్యస్య స ప్రతిపథగతి రాసీత్ పథాన మనుసృత్య జగా మే త్యథః.

ఇతి శ్రీ మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే మదనదాహో నామ

తృతీయః సర్గః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వే

చ తు ర్థ స్స ర్గః.

అథ మోహపరాయణా సతీ వివశా కామవధూ ర్విబోధితా
విధినా ప్రతిపాదయిష్యతా నవవైధవ్య మసహ్యవేదనమ్. 1

టీక.—అథ = అనంతరము, మో ..ణా - మోహ = మూర్ఛ - పర = ముఖ్య
మయిన - ఆయనా = ఆశ్రయము గాఁగలది, సతీ = అయి, వివశా = నిశ్చేష్ట రాలయిన,
కామవధూః = రతీదేవి, అ.. సం - అసహ్య = సైఁపరాని - వేదనం = దుఃఖముగల్గదైన,
నవవైధవ్యం = క్రొత్తముండమోపితనమును, ప్రతిపాదయిష్యతా = అనుభవింపఁ జేయునున్న,
విధినా = దైవముచేత, విబోధితా = మూర్ఛఁ దేర్పఁబడెను.

తా.—తర్వాత, ఆవిధముగా మూర్ఛయే శరణముగాఁగలదై నిశ్చేష్టరాలై పడి
యున్న రతీదేవిని, భరింపరాని దుఃఖముతోడి ముండమోపితనమును అనుభవింపఁజేయు
నదై దైవము మూర్ఛనుండి తేర్చెను.—భా.. అట్లు మూర్ఛలో దుఃఖ మెఱుఁగక పడి
యున్న రతీదేవి తర్వాత మూర్ఛఁదేరెను. అతేరుట దుర్భరమయిన నవవైధవ్య దుఃఖ
మును అనుభవించుటకే ఆయెను.

వ్యా — మూర్ఛితా రతి రి త్యుక్తమ్ - సంప్రతి తద్వృత్తాంత మే వాహ—
అ థేతి - అ ధానస్తరం, మోహో మూర్ఛ - పర మయన మాశ్రయో యస్యాః సా
మోహపరాయణా మోహైకశరణా సతీ - ని. 'పరాయణ మభిప్రేతే తత్పరే పరమాశ్రయే'
ఇతి యాదవః, వివశా మూఢత్వాన్ని శ్చేష్టా, కామవధూ రతిః, అసహ్య దుస్సహ -
వేదనా యస్మిన్ స్త త్తథోక్తం, విధవాయా గతభర్తృకాయా భావో వైధవ్యం - నవం
చ త ద్వైధవ్యం చేతి నవవైధవ్యం - నవగ్రహణం దుస్సహత్వద్యోతనాథం, ప్రతి
పాదయిష్యతానుభావయిష్యతా * క్రియార్థక్రియాయాం లృట్, విధినా దైవేన -
ని. 'విధి ర్విధానే దైవే చ' ఇ త్యమరః, విబోధితా, వైధవ్యానుభవైకపలోఽయం విధి
రితి భావః. అస్మిన్ సర్గే వినియోగినీ వృత్తాని -

'విషమే ససజా గురుః సమే సభరా లోఽథ గురు ర్వియోగినీ'
ఇతి లక్షణాత్.

అవధానపరే చకార సా ప్రలయాన్తోన్తిషి తే విలోచనే,
న వివేద తయో రత్యుప్తయోః ప్రియ మత్యన్తవిలుప్తదర్శనమ్. 2

టీక.—సా=ఆరతీదేవి, ప్ర.. తే - ప్రళయ=మూర్ఛయొక్క - అన్త=అవసాన
మందు - ఉన్తిషి తే=తెలువబడిన, విలోచనే=కన్నులను, అ .. రే - అవధాన=హెచ్చ
రిక - పరే=ప్రధానముగాఁగలవానినిగా, చకార=చేసెను, ప్రియం=వల్లభుని (కాముని),
అత్యుప్తయోః=తనివినొందనట్టి, తయోః=ఆకన్నులకు, అ...నం - అత్యన్త=బొత్తిగా -
విలుప్త=నష్టమయిన - దర్శనం=దర్శనముకలవానినిగా, న వివేద=ఎఱుంగదాయెను.

తా.—ఆమె మూర్ఛఁదేరఁగానే కన్నులు తెరిచి నలుదెసలం బరికించినది, కాని,
ప్రియుని ఎంతచూచియు తనివినొందని యానేత్రములకు అతనిం జూచు భాగ్యము పోనే
పోయె నన్నవిషయమును, ఎఱుంగదాయెను.—ఆతనిని భస్మమాయె నని యెఱుఁగక వెద
కిన దని భావము.

వ్యా.—అ వేతి.— సా రతిః, ప్రలయాన్తే మూర్ఛావసానే - ని. 'ప్రలయో
నష్టచేష్టతా' ఇ త్యమరః - ఉన్తిషి తే విలోచనే, అవధానం పరం ప్రధానం యయో
న్తేఽవధానపరే దిదృక్షయాఽవహితే, చకార, ద్రష్టవ్యాభావా త్తు న వివే దే త్యాహ-
నేతి - ప్రియం కామ మత్యుప్తయో స్పృప్తిం న గతయోః - నిత్య దిదృక్షమాణయో రి
త్యర్థః, తయో ర్లోచనయోః * దర్శనక్రియాపేక్షయా సంబంధే షష్ఠీ, అత్యన్తం
విలుప్తం దర్శనం స్వలోచనయోః కరణయో ర్యస్య కర్తృభూతస్య త మత్యన్తవిలుప్త
దర్శనం సన్తం, న వివేద న జ్ఞాతవతీ - ప్రియనాశాపరిజ్ఞానా ద్దిదృక్షాఞ్చక్ర ఇతి
తాత్పర్యార్థః.

‘అయి జీవితనాథ జీవ సీ? ’ త్యభిధా యోత్థితయా తయా పురః

దదృశే పురుషాకృతి క్షితౌ హరకోపానలభస్త్వ కేవలమ్. . 3

టీక.—అయి=ఏమి, జీవితనాథ=ప్రాణేశ్వరుఁడా! జీవసి=బ్రదికియున్నవా,
ఇతి=ఇట్లని, అభిధాయ=పలికి, ఉత్థితయా=లేచినట్టి, తయా=రతిచేత, పురః=ఎదుట,
క్షితౌ=నేలమీఁద, పు. తి - పురుష=మగవాని - ఆకృతి = ఆకారమువంటి యాకా
రము గలదైన, కేవలం=ఒక, హ స్త్వ - హర==హరునియొక్క - కోపానల=కోపా
గ్నియొక్క - భస్త్వ=బూడిద, దదృశే=చూడఁబడెను.

తా.—ప్రాణేశ్వరుఁడా, బ్రదికియున్నవా, అని పలికి ఆమె లేచి చూడఁగా,
ఎదుట తనవల్లభుఁడు అగపడలేదు, మఱి, పురుషాకారముగా హరుని కోపాగ్నియొక్క
బూడిదయో యనునట్లున్న బూడిద యగపడెను.

వ్యా.— అ యీతి.— అ యీతి ప్రశ్నే - ని ‘అయి ప్రశ్నానునయయోః’ ఇతి విశ్వః, అయి జీవితనాథ, జీవసి ప్రాణిషి కచ్చి, ది త్యభిధా యోత్థితయా, తయా రత్యా, పురోఽగ్రే, క్షితౌ, పురుష స్యాకృతి రి వాకృతి ర్యస్య త త్పురుషాకృతి, కేవల మేకం, హరకోపానలభస్త, దద్భుశే దృష్టమ్ - న తు పురుష ఇతి భావః

అథ సా పున రేవ విహ్వలా వసుధాలిజ్జనధూసర స్తనీ

విలలాప వికీర్ణమూర్ధజా సమదుఃఖా మివ కుర్వతీ స్థలీమ్ 4

టీక.— అథ=అంతట, పున రేవ=వెండి యు, విహ్వలా=బెగ్గిల్లి, వ... నీ - వసు ధా=నేలను - ఆలిజ్జన=కాగిలించుకొనుటచేత (పొరలుటచేత) - ధూసర=బూడిదవన్నె గలవైన - స్తనీ=పాలిండ్లుకలదై, వి . జా - వికీర్ణ = విరియబోసికొన్న - మూర్ధజా= తలవెండ్రుకలుకలదై, సా=రతీదేవి, స్థలీం=అడవితావును (అందలి ప్రాణులను), స... ఖాం - సమ=తనతో సమానమయిన - దుఃఖాం = శోకముకలదానినిగా, కుర్వతీ ఇవ= చేయుచున్నదియుంబోలె, విలలాప=పరిదేవించెను.

తా.— అంతట, రతీదేవి తన వల్లభుడే యా భస్మరాశి యని యెఱింగి నేలబడి దొరలి ధూళిదూసరములయిన పాలిండ్లతో విరియబోసికొన్న తలవెండ్రుకలతో, ఏడువ సాగెను; ఆ యేడ్పుచేత ఆయరణ్యభూమికి సయితము ఆమెశోకమునకు సమానమయిన శోకము గలుగునో యనునట్లు ఉండెను.

వ్యా.— అ థేతి.— అథ భస్మదర్శనానంతరం, పున రేవ, విహ్వలా విక్లబా, వసుధాలిజ్జనధూసర స్తనీ - వసుధాలిజ్జనేన క్షీతిలుణ్ణనేన - ధూసరౌ ధూసరవర్ణౌ - స్తనౌ కుచౌ యస్యాః సా తథోక్తా, సా రతిః, స్థలీం వసభూమిం - తత్రత్యాః ప్రాణిన ఇ త్యర్థః * ‘జానపదకుణ్డగోణస్థల’ ఇత్యాదినా జీష్, సమదుఃఖాం స్వతుల్యశోకాం, కుర్వతీవ, విలలాప పరిదేవితవతీ - ని. ‘విలాపః పరిదేవనమ్’ ఇ త్యమరః.

ఉపమాన మభూ ద్విలాసినాం కరణం యత్ తవ కాన్తిమత్తయా,

త దిదం గత మౌదృశీం దశాం న విదీర్యే, కరినాః ఖలు స్త్రియః. 5

టీక.— తవ=నీయొక్క, యత్ కరణం=ఏమేను, కాన్తిమత్తయా= సౌందర్యము మూలముగా, విలాసినాం=ఎమ్మైకాండ్రకు, ఉపమానమ్=సాటి, అభూత్ = ఆయెనూ, తత్ = ఆమేను, ఇదమ్ = ఇదిగో, యదృశీం దశాం=ఇట్టి యవస్థను, గతం=పొందినది, (అయినను), న విదీర్యే=వ్రయ్యకున్నాను, స్త్రియః=స్త్రీలు, కరినాః ఖలు=గట్టివారు సుమా.

తా.—ఎ నీ నెత్తేను సౌందర్యమున ఎమ్మెకాండ్రకెల్ల సాటియై యుండెనో
అనెత్తేను ఇదిగో భస్మమై యున్నది, దానిం గనియు నేను వ్రయ్యలుగాక యున్నాను;
శ్రీలు (వజ్రముకన్న) గట్టివారు సుమా, కానిచో ఈదుఃఖమునకు నే నేల వ్రయ్యను.

వ్యా.— ఉ వేలి.—తవ, యత్, కరణం గాత్రం - ని. 'కరణం సాధకతమం
క్షేత్రగాత్రేన్ద్రియే వ్యపి' ఇ త్యమరః, కాన్తిమత్తయా సౌందర్యేణ హేతునా, విలా
సినాం విలసనశీలానాం * 'వౌ కషలస' ఇత్యాదినా ఫినుణ్వుత్త్యయః, ఉపమియతే
యేన త దుపమాన, మభూత్, త త్కరణ, మిద, మీదృశీం, దశా మవస్థాం, గతం
ప్రాప్తం భస్మీభూత మి త్యధః, తథాఽపి న విదీర్యే న విదీర్ణా భవామి * కర్తరి
అత్, తథా హి, శ్రీయః కరినాః ఖలు - కరినత్వా దవిదీర్యమాణత్వ మి త్యధః

కారణాత్ కార్యసమధఃనరూపాఽధాన్తరన్యాసః.

'ధీరసంచారిణీ దృష్టి ర్గతి ర్గోవుషభాఞ్చితా

స్థితపూర్వం తథాఽఽలాపో విలాస ఇతి కీర్తితః '

క్వ ను మాం త్వదధీనజీవితాం వినికీర్య క్షణభిన్నసౌహృదః

నలినీం క్షతసేతుబద్ధనో జలసంఘాత ఇ వాసి విద్రుతః ?

6

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), క్ష.. నః - క్షత=తెగఁగొట్టఁబడిన - సేతుబద్ధనః=అన
కట్టకలదైన, జ ..తః - జల=నీటి - సంఘాతః=మొత్తము, నలినీమ్ ఇవ = తామరతీవ
నుంబోలె, త్వ...తాం - త్వదధీన=నీయధీనమయిన - జీవితాం=ప్రాణముగలదానిని,
మాం=నన్ను, క్వ ను వినికీర్య=ఎట వైచి, క్ష . దః - క్షణ=నిమిషములో - భిన్న=చీల్చఁ
బడిన (వదలఁబడిన)- సౌహృదః=చెలిమిగలవాఁడవై, విద్రుతః అసి=పటచినాఁడవు.

తా.— అనకట్ట తెగిన నీటిమొత్తము తనతోడిదే ప్రాణమయిన తామరతీవియను
వడిచి పోవునట్లు, క్షణములో స్నేహమును ద్రోచి నీవు నీతోడిదే ప్రాణ మయిన నన్ను
విడిచి పటచినాఁడవు. ఇక నాగతి యేమి?—అనకట్టవంటిది స్నేహము, నీటిప్రవాహము
వంటివాఁడు మదనుఁడు, నళినివంటిది రతి, నళిని నీరున్న బ్రదుకునది, లేనిచో నశించు
నది, రతియు మదనుఁ డున్న బ్రదుకునది, మదనుఁడు లేనిచో నశించునది,—అని
యుపమానివరణము.

వ్యా.— క్వే తి.— హే ప్రియ, క్షతసేతుబద్ధనో భగ్నసేతుబద్ధో, జలసం
ఘాతో జలఘాః, నలినీ మివ - జలైకాయత్తజీవితా మితి శేషః, త్వదధీనజీవితాం
త్వదాయత్ప్రాణాం, మాం, క్వ ను వినికీర్య క్షత్రవా నిక్షిప్య, క్షణభిన్నసౌహృదః
క్షణభిక్తసౌహృద్దః సక, విద్రుతః పలాయితో, ఽసి - సేతుసౌహృదయోః స్థితిహేతు
త్వేన సౌమ్యమ్ - సుహృదయస్య భావః సౌహృదమ్ * యువాదిత్వా దణ్వుత్త్యయః -

‘హృదయస్య హృల్లేఖయదణ్ణానేషు’ ఇతి హృదాదేశః - అణి హృదాభివా న్న ‘హృద్భగసిద్ధ్యస్తే పూర్వపదస్య చ’ ఇ త్యుభయపదవృద్ధిః - హృద్భూత స్యాణ్విధానే తూభయపదవృద్ధిః స్యాత్ - యథా సుహృదో భావః సౌహార్ద మితి - త దే వాహవామనః - ‘సౌహృదదౌర్హృదశబ్దౌ వణ్ణిహృదాభివాత్.’

కృతవా నసి విప్రియం న మే, ప్రతికూలం న చ తే మయా కృతమ్,
కి మకారణ మేవ దర్శనం విలపన్త్యై రతయే న దీయతే ? 7

టీక.—(ప్రాణేశ్వరా), త్వం మే విప్రియం కృతవాన్ న అసి=నీవు నాకు అని ప్రమును చేసినవాడవు కావు, మయా చ తే ప్రతికూలం న కృతం=నాచేతను నీకు విరోధము చేయబడినదికాదు, అకారణమేవ=నిష్కారణముగానే, విలపన్త్యై=(నినుఁజూడ) పనవుచున్న, రతయే=రతికి, కిం దర్శనం న దీయతే = ఏల దర్శనము ఈబడదు (ఏల యగపడవు)

తా.— నీవు నాకేమియు నప్రియమునుగావింపవైతివి, నేను నీ కేమియు నప్రియమును గావింపవైతిని, మఱి యేల నిన్నుఁ జూడఁ గోరి యిట్లు విలపించుచున్న రతికి నిర్మిమిత్తముగా దర్శన మీయవు?

వ్యా —కృ తేతి.—హే ప్రియ, త్వం, మే నుమ, విప్రియ మప్రియం, కృతవాన్నాసి, మయా చ, తే తవ, ప్రతికూల మప్రియం, న కృతమ్ - పరస్పరజీవితస్య పరస్పరాధీనత్వాత్ కుతః పరిభవశ జ్యేతి భావః, అకారణం నిష్కారణ మేవ - పరస్పరౌపకారరూపకారణాభావేఽపీ త్యర్థః - క్రియావిశేషణ మేతత్, విలపన్త్యై త్వద్దర్శనాధిన్యాయా అ పీతి భావః, రతయే, కిం కథం, దర్శనం న దీయతే * క్రియాగ్రహణా చ్చతుర్థీ

స్త రసి స్తర మేఖలాగుణై రుత గోత్రస్థలితేషు బద్ధనమ్
చ్యుత కేసరదూషితేక్షణా న్యవతంసోత్పలతాడనాని వా ? 8

టీక.—స్తర=మదనుఁడు, గో...ణు - గోత్ర=పేరియందలి - స్థలితేషు=పొరఁబాటులందు - (నన్ను మఱియొకతె పేరఁ బిలిచిన నేరమిక్త), మే...ణైః-మేఖలా=మొలత్రాటి, గుణైః=దాక్షిణ్యులతో, బద్ధనం = కట్టుటను, స్తరసి ఉత = తలంచుచు న్నూపాః పుష్ప...ని - చ్యుత=పాతిన - కేసర=అకరువులచేత - దూషిత = సుంపఁబడిన - ఈక్షణాని=కన్నులుగల్గవైన, అ...ని - అవతంసః=పూఁగమ్మయయిన - ఉత్పల=నల్లగలువతోడి - తాడనాని=వేటులను, స్తరసి వా=తలంచుచున్నావా.

తా.— నన్ను వేటొక తెపేరఁ బిలిచిన నేరమిక్త నేను నా మొలత్రాటి దార ములతో నిన్ను కట్టుటను తలఁచుకొన్నావా? కాదేని, పుప్పొడిచే కన్నులకు మంట కలిగించిన నాకొనచెవికలువయేటులను తలఁచుకొన్నావా? ఏకారణముచేత దాఁగిన న్నలయించుచున్నావు?

వ్యా.—విప్రియ మాశఙ్కతే - స్మర సితి.—హే స్మర, గోత్రస్థలితేషు నామ వ్యత్యాసేషు - అన్యస్త్రీనామ్నా మ మాహ్వసేషు - ని. 'గోత్రం నా మ్నూచతే కులే' ఇతి విశ్వః, మేఖలాగుణై ర్బన్ధనం, స్మర స్యుత స్మరసి వా - ని. 'వికల్పే కిం కిముత చ' ఇ త్యమరః, చ్యుతకేసరై ర్భ్రష్టకిణ్ణలై - ర్దూషితే ఈక్షణే యేషు తాని, అవతంసో త్వలతాడనాని సధూలిక్షేపతాడనా నీ త్యథః, స్మరసి వా, అపకారస్మరణా దిద మిదర్శన మితి భావః

‘హృదయే వస సీ’ తి మత్ప్రియం
య దవోచ స్త దవైమి కైతవమ్,
ఉపచారపదం న చే దిదం,

త్వ మనన్జః, కథ మక్షతా రతిః ?

9.

టీక.—హృదయే=ఎదలో, వససి=కాపురమున్నావు, ఇతి=అని, మత్ప్రియం=నాకు ఇష్టమైన, యత్=ఏమాటను, అవోచః=పలికితివో, తత్=ఆమాటను, కైతవమ్=కపటమునుగా, మన్యే=తలంచెదను, ఇదం=ఈమాట, ఉపచారపదం న చేత్=ఇచ్చకపుఁదావు గా దేని, త్వమ్ అనన్జః = నీవు దేహములేనివాడవు, (కాఁగా), కథం రతిః అక్షతా=ఎట్లు రతి నశింపకున్నది.

తా — నీ యెదలో నేను కాపుర మున్నట్లు నీవు నాకు ప్రియముగా పలికిన మాట ఇచ్చకమునకై చెప్పిన యసత్యము, కాక, నీయెదలోనే నేను వసించియుండుట సత్యమ యేని, నీదేహము నాశ మొందినను నే నిట్లు నాశ మొందక యుండుట యెట్లు ఘటిల్లును?

వ్యా.—హృదయ ఇతి.— హృదయే వస సీతి స్మరవాక్యానువాదః ఇ త్యేవం రూపం, మత్ప్రియం, య దవోచ ఉక్తవా నసి * బ్రూహ్మో లుజీ ‘వచ ఉమ్’ ఇ త్యుమాగమః, తత్, కైతవ మవైమి మి ధ్యేతి మన్యే, ఇదం వచన, ముపచారపదం పరస్య రజ్జా నాథ౯ య దసత్యభాషణం స ఉపచార స్తస్య పదం స్థానమ్ - కైతవస్థాన మితి యావత్, న చేత్, త్వ, మనన్జోఽశరీరః, కథం రతి, రక్షతాఽవినష్టా- ఆశ్రయ నాశేఽప్య శ్రిత మవినష్ట మితి విరోధా దితి భావః.

చనుచున్న యభిసారికలను వారికై యువ్విష్ణూరుచుండు కాంతులసన్నిధికి నీవు తప్ప ఎవ్వరు చెర్పఁగలరు?— కామాంధులకు భయము ఉండ దని భావము.

వ్యా.—రజ నీతి.— హే ప్రియ, రజనీతిమితే - జావగుణిత ఆవృతే, పురమార్గే, ఘనశబ్దవిక్లబా గర్జితభీతాః, ప్రియాః కామినాం వసతిం ప్రాపయితుం, త్వద్వృతే త్వాం వినా * 'అన్యారాదితరరే - 'ఇత్యాదినా పఞ్చమీ, క - ఈశ్వరః శక్తః - న కశ్చి ది త్యర్థః, న హి కామాన్ధానాం భీతి ర స్తీతి భావః.

నయనా న్యరుణాని ఘూర్ణయన్ వచనాని స్థలయన్ పదే పదే,
అసతి త్వయి వారుణీమదః ప్రమదానా మధునా విడమ్బనా. 12

టీక.— అరుణాని = ఎఱ్ఱని, నయనాని = కన్నులను, ఘూర్ణయన్ = సుడియఁ జేయుచు, పదే పదే = పలుకుపలుకునందును, వచనాని = మాటలను, స్థలయన్ = తడఁ బడఁజేయుచు, ప్రమదానాం = చెలువలకు, వారుణీమదః = సారాయి కై తు, అద్య = ఇప్పుడు, త్వయి అసతి = నీవులేనందున, విడమ్బనా = (ఉత్త) వాలకము.

తా.— ఇప్పుడు, ప్రియసంగమకారిని నీవు లేనందున, యువతులకు కన్నులను సుడియఁజేయునదియు మాటమాటలాను తడఁబడఁ జేయునదియు నగు సురాపానము, ఉత్తవేసమువంటిది, నిష్ప్రయోజనము

వ్యా.— నయనా నీతి.— అరుణాని నయనాని, ఘూర్ణయన్ భ్రమయన్, తథా, పదేపదే ప్రతిపదమ్ * వీప్సాయాం ద్విరుక్తిః - వచనాని, స్థలయన్ విషర్యా సయన్, ప్రమదానాం, వారుణీమదో మద్యమదో, మధునా త్వయీసతి, విడమ్బనా మనుకృతిమాత్రం - మదనాభావే మదస్య నిష్ఫలత్వా దితి భావః, తథా చ శిశు పాలవధే - 'తాం మదో దయితస్యమభూషః' ఇతి.

అవగమ్య కథీకృతం వపుః ప్రియబుద్ధో స్తవ నిష్ఫలోదయః

బహులేపి గతే నిశాకర స్తనుతాం దుఃఖ మనన్ద మోక్ష్యతి. 13

టీక — (హే) అనన్ద = (ఓ) యశరీరుడా! నిశాకరః = చంద్రుడు, ప్రియ బుద్ధో = ప్రియమిత్తుడవైన, తవ వపుః = శరీరమాను, కథీకృతం = కథావశిష్టము చేయఁ బడినదానినిగా, అవగమ్య = తెలిసికొని, ని . యః - నిష్ఫల = ఫలముయిన - ఉదయః = ఊడుపుగలవాడై, బహులే = కృష్ణపక్షము, గతే అపి = కడచినను, తనుతాం = సన్నదన మును, దుఃఖం = ఎట్టకేలకు, మోక్ష్యతి = వదలును.

తా.— ఓ యశరీరుడా, చంద్రుడు ప్రియమిత్తుడవైన నీయొక్క సుందర

దేహము ఇట్లు కథావశిష్టమైన దని తెలిసికొన్నవాడై, తా నుదయించుట నిన్ను ఉద్దీపనయుటకుఁగావునను, నీవు లేనందున ఆప్రయోజనము నెఱవేఱదుగావునను, వ్యర్థము గానే ఉదయించుచు, బహుశపక్షము ముగిసినను తన కృశత్వమును విధిలేక వదలు చున్నాఁడు.

వ్యా.— అవగ మ్యేతి.— హే అనన్త అశరీర, ప్రియబన్ధోః ప్రియసఖస్య, తవ, వపుః శరీరం, కథీకృతః మకథా కథా సంపద్యమానం కృతం శబ్దమాత్రావశిష్ట, మవగవ్య జ్ఞాత్వా, నిష్ఫలోదయః - ఉద్దీప్యాభావా ఉద్దీపనవైఫల్య మితి భావః, వికాకర శ్చన్దోః, బహులే కృష్ణపక్షే, గతేఽపి, తనుతాం కాగృహ్యం, దుఃఖం యథా తథా కృచ్ఛాత్ - మోక్ష్యతి - వృధా వృద్ధి రితి దుఃఖాయిప్యత ఇ త్యర్థః.

హరితారుణచారుబద్ధనః కలపుంస్కోకిలశబ్దసూచితః

వద సంప్రతి కస్య బాణతాం నవచూతప్రసవ్రా గమిష్యతి? 14

టీక.—హ....నః—హరిత పసుపుపచ్చని - తారుణ = ఎఱ్ఱని - చారు = అంద మయిన - బద్ధనః - తొడిమ (పిడియు) గలదియు, క...తః—కల = మధురమయిన - పుంస్కోకిల = మగకోయిలయొక్క - శబ్ద = కూతలచేత - సూచితః = సూచింపఁ బడినదియు, (నగు), న ..వః—నవ = క్రొత్త - చూతప్రసవః = మావిమొగ్గ, సంప్రతి = ఇపుడు, కస్య = ఎవనికి, బాణతాం = అలుగుఅగటను, గమిష్యతి = పొందును.

తా.—పసుపు వన్నెతోడి యెఱుపు వన్నెగల తొడిమయే పిడిగాఁ గలదై మధు రములయిన మగకోయిల కూతలచేత ఎఱుంగనగుచునుండు మావిక్రొన్నన ఇంకమిఁద నెవనికి బాణము కాఁగలదు?

వ్యా.— హరి తేతి.— హరితం చారుణం చ * 'వణోఽవణేన' ఇతి తత్పు రుషః - హరితారుణం - చారు - బద్ధనం వృత్తం పుష్ప శ్చ - యస్య స త ధోక్తః, కలేన మధురేణ - పుంస్కోకిలశబ్దేన పురుషకోకిలనాదేన - సూచితోఽనుమాపిత శ్చ - చూత చర్వణకార్యత్వాత్ కలశబ్ద స్యేతి భావః, నవచూతప్రసవో నవచూతకుసుమం, సంప్రతి కస్య - బాణతాం శరత్వం - గమిష్యతి వద - అన్యస్య పుష్పబాణ స్యాభావా దితి భావః.

అలిపజ్ క్తి రనేకశ స్త్వయా గుణకృత్యే ధనుషో నియోజితా

విరుత్తైః కరుణస్వనై రియం గురుశోకా మనురోది తీవ మామ్. 15

టీక.—త్వయా = నీచేత, బహుశః = పలుమాఱు, ధనుషః = వింటియొక్క, గుణకృత్యే = నారి పనియందు (నారిగా) అనుట - (గుణముగలమంచిపనియం దను

టయు), నియోజితా = ఏర్పటుపఁబడినదైన, ఇయం తే అలిపజ్ క్తిః = ఈ నీ తేంట్లబారు, క...నైః — కరుణ = దీనమయిన - స్వనైః = ఎలుఁగు గలిగినయట్టి, విరుతైః = ఉలి వులచేత, గు. .కాం—గురు = భరింపరాని - శోకాం = దుఃఖముగలదానైన, మామ్ = నన్ను, అనురోదితి ఇవ = అనుసరించి యేడ్చుచున్నదియుం బోలెనున్నది.

తా — తఱుచుగా నీవు నీవింటికి నారిగా మంచిపనికై నియమించుచుండిన యీ తుఘైదబారు ఇపుడు నీవు ఒప్పరికించుటంజేసి దీనస్వరమున నుల్లియుచున్నదై, భరింప రాని శోకముగల నాతోఁగూడ నేడ్చుచున్నట్లు ఉన్నది

వ్యా — అ లీతి. — త్వయాఽనేకశో బహుశో, ధనుషః కార్తుకస్య, గుణకృత్యే మార్వీకార్యే గుణవత్కర్తృణి చ, నియోజితాఽధిక్య, తేయ మలిపజ్ క్తిః, కరుణ స్వనై ర్దీనస్వరై, ర్విరుతైః కూజితై, ర్గురుశోకాం దుర్భరదుఃఖామ్ - ని 'గురు స్తు గీష్ప తా శ్రేష్ఠే గురౌ పితరి దుర్భరే' ఇతి శబ్దాణావః, మా మనురోది తీవ * ఉపసర్గా త్సకర్తృకత్వమ్ * 'రుదాదిభ్యః సార్వధాతుకే' ఇ తీడాగమః

ప్రతిపద్య మనోహరం వపుః పున ర ప్యాదిశ తావ దుత్థితః

రతిదూతిపదేషు కోకిలాం మధురాలాపనిసర్గపణ్డితామ్.

16

టీక.—తావత్ = మఱి, పునరపి = వెండియు, మనోహరం = అందమయిన, వపుః = దేహమును, ప్రతిపద్య = పొంది, ఉత్థితః = లేచి, మ తాం—మధుర = మనోహరములయిన - ఆలాప = మాటలయందు - నిసర్గ = స్వభావముచేతనే - పణ్డితాం = నేర్పరియయిన, కోకిలాం = కోయిలను, రతి...షు — రతి = సురతము యొక్క - దూతి = తార్పుగత్తెయొక్క - పదేషు = అధికారములందు, ఆదిశ = పనిగొనుము

తా. — ఓప్రాణేశ్వరం, మరల నంద మయినదేహమును పొంది లేచి స్వభావముచే తనే మధురభాషణములందు నేర్పరియైన పెంటికోయిలను సురతములతార్పుగత్తెయధి కారమందు పనిగొమ్ము

వ్యా.— ప్రతిప ద్యేతి.— తావత్ పున రపి మనోహరం, వపుః శరీరం, ప్రతి పద్య ప్రాప్య, ఉత్థితః సక, మధురాలాపేషు ప్రియోక్తిషు - నిసర్గపణ్డితాం, స్వభావ ప్రగల్భాం, కోకిలాం, రతిదూతిపదేషు సురతదూతీస్థానే - ప్యాది శాజ్ఞాపయ - ప్రగల్భానా మేవ దౌత్యాధికార ఇతి ధ వః * జీబంత స్యాపి దూతీశబ్దస్య చంద్రోభజ్జభయా ధ్రస్యః - వి. 'అపి మాషం మషం కుర్యా చ్చంద్రోభజ్జే త్యజే ద్గిరమ్' ఇతి కేచిత్ - ఉశాదయో బహులమ్' ఇతి బహులగ్రహణా ధ్రస్య ఇతి వల్లభః.

శిరసా ప్రణిపత్య యాచితా న్యుపగూఢాని సవేపధూని చ
సురతాని చ తాని తే రహాః స్తర సంస్కృత్య న శాన్తి రస్తి మే 17

టీక — హేస్తర = ఓమదనుఁడా, శిరసా = తలతో, ప్రణిపత్య = ప్రణమిల్లి,
యాచితాని = వేడుకొనుటలును, సవేపధూని = వణఁకుతోఁగూడిన, ఉపగూఢాని =
కొఁగిలింతలును, తాని రహాః సురతాని చ = ఆ యేకాంత సురతములను, సంస్కృత్య =
తలంచుకొనఁగా, మే శాన్తిః నాస్తి = నాకు ఊటట లేదు

తా. — ఓమస్తథా, నీవు నీశిరము నాయడుగులు సోక నాకు మ్రొక్కి చేసికొన్న
మనవులును, తమకపుఁబెంపున వణఁకుచుం గావించిన కొఁగిలింతలును, మఱి యనుభూత
ములును అనిగ్ధచనీయరసములు నయిన యాయేకాంత సురతములును నామనంబున సెల
కొని నాకు తీఱనినెగు లొనరించుచున్నవి.

వ్యా. — శిర సేతి — హే స్తర, శిరసా ప్రణిపత్య యాచితాని, సవేపధూని
సకమ్పాని * 'ట్వితోఽధుచ్' ఇ త్యధుచ్చిత్యయః - సాత్త్వికాంతరోపలక్షణ మేతత్ -

వి 'స్తమ్భప్రలయరోమాఞ్చాః స్వేదో వైవర్ణ్యవేపధూ

అశ్రు వైస్వర్య మి త్యష్టా సాత్త్వికాః పరికీర్తితాః ' ఇతి,

ఉపగూఢా న్యాల్లిజ్జనాని చ * నపుంసకే భావే క్తః, తా న్యనుభూతప్రకారాణి, రహ
ఏకాంతే, సురతాని చ సంస్కృత్య మే శాన్తి ర్నాస్తి * అత్ర సమానకర్తృకత్వం
దుర్ఘటం, సమానక్రియాపేక్షాఽస్తితి కేచిత్

రచితం రతిపణ్డిత త్వయా స్వయ మజ్ఞేషు మ మేద మార్తవమ్
ధ్రియ తే కుసుమప్రసాధనం, తవ త చ్చారు వపు ర్న దృశ్యతే 18

టీక. — హే రతి పండిత = ఓ సురతకోవిదుఁడా, త్వయా = నీచేత, మమ అజ్ఞేషు =
నా యవయవములయందు, స్వయం = స్వయముగా, రచితమ్ = చేయఁబడిన, ఆర్తవం =
తనఋతువువచ్చినట్టి (వసంతసంబంధమయిన), కు...నం — కుసుమ = పూవులయొక్క -
ప్రసాధనం = కైసేత, ఇదమ్ = ఇదిగో, ధ్రియతే = నిలిచియున్నది, తవ = నీయొక్క,
తత్ = ఆకైసేతనొనర్చినట్టి, చారు = అందమయిన, వపుః = దేహము, న దృశ్యతే =
అగపడదు (నశించినది).

తా. — సురతములందు నాణెగాఁడ వయిన యోప్రాణేశ్వరుఁడా నాయవయవ
ములయందు నీవు రచించిన యాయామనిపూవులకైసేత నిలిచియున్నది గాని, ఆకైసేత
నొనరించిన నీసుందరదేహము ఇంతలోనే అస్తమించినది

వ్యా. — రచిత మితి. — హే రతిపణ్డిత రతిమశల, త్వయా మ, మాజ్ఞే ష్వవ
యవేషా, స్వయం రచితమ్, ఋతు రస్య ప్రాప్త ఆర్తవం వాసంతమ్ * 'ఋతో రణ్'

ఇ త్యన్విత్యయః, కుసుమప్రసాధనం పుష్పాభరణ, మిదం, ద్రియతేఽవతిష్ఠతే * ధృఢో
అవస్థానే' ఇతి ధాతో స్తాదాదికాత్ కర్తరి లట్, తవ తత్ ప్రసాధకం చారు సుందరం
వపు స్తు న దృశ్యతే.

విబుధై రసి యస్య దారుణై రసమాప్తే పరికర్తణి స్తృతః,

త మిమం కురు దక్షిణేతరం చరణం నిర్మితరాగ, మేహి మే 19

టీక.—దారుణైః = క్రూరులయిన, విబుధైః = సురలచేత, యస్య = ఏనా
పాదముయొక్క, పరికర్తణి = అలంకరించుటయందు, స్తృతః = తలంపబడితివో,
మే తం దక్షిణేతరం ఇమం చరణం = నాయొక్క ఆ యీ యెడమ పాదమును, ని...
గం—నిర్మిత = పూయబడిన - రాగం = పారాణిగలదానినిగా, కురు = చేయుము,
మేహి = రమ్ము

తా.—క్రూరాత్ములు సురలు నా యెడమయడుగున నీవు లత్తుకపారాణి రచించు
చుండఁగా తటాలున నిన్ను తలచి రప్పించుకొన్నారు నీ విపుడు వచ్చి యాపారాణి
రచనను పూర్తిచేయుము

వ్యా.—విబుధై రితి.— దారుణైః క్రూరైః - ప్రాణాన్తికే కర్తణి నియోగా
దితి భావః, విబుధై ర్దేవైః - అనభిజ్ఞత్వం చ ధ్వన్యతే, యస్య మచ్ఛరణస్య, పరికర్తణి
ప్రసాధనే - ని. 'పరికమ= ప్రసాధనమ్' ఇ త్యమరః, అసమాప్తే సతి, స్తృతోఽసి,
త మిమం, దక్షిణేతరం వామం, మే చరణం, నిర్మితరాగం రచితలాక్షారాగం, కు, ర్వే
హ్యగచ్ఛ.

అహ మేత్య పతజ్జవత్త్వేనా పున రజ్జా శ్రయిణీ భవామి తే

చతురైః సురకామినీజనైః ప్రియ యావ న్నవిలోభ్యసే దివి. 20

టీక.—ప్రియ = వల్లభుఁడా, దివి = స్వర్గములో, చతురైః = జాణలైన,
సుర కామినీ జనైః = అచ్చరల సమూహములచేత, యావత్ న విలోభ్యసే = (నీవు)
వలపింపబడకముందే, అహం = నేను, ప...నా— పతజ్జ = మిడుతయొక్క -
వత్త్వేనా = దారిచేత - (అగ్నిప్రవేశముచేత ననుట), ఏత్య = వచ్చి, పునః = బెండియు,
తే = నీయొక్క, అ.. ణీ—అజ్క = ఒడిని - ఆశ్రయిణీ=చేరినదానను - (ఒడిలో
కూర్చున్నదానను), భవామి = ఇప్పుడే అయ్యెదను.

తా.—ప్రాణేశ్వరా, జాణలైన యచ్చరలు స్వర్గములో నిన్ను వలపించి తమవలలో
వచ్చికొనకముందే నేను అగ్ని (ప్రవేశముచే వచ్చి) మరల నీయొడిలో కూర్చుండెదను.

వ్యా.—అహ మితి.— అహం, పతజ్జవత్త్వేనా శలభమార్గేణ - అగ్నిప్రవేశేన

త్యధః - ని. 'పతజ్ఞః శలభే చాగ్నా మార్జారేఽర్కే శరే ఖగే' ఇతి వైజయంతీ, ఏ త్యాగత్య, పున స్తే, ఽజ్కాశ్రయి ణ్యత్సజ్జవర్తినీ, భవామి సంప్ర త్యేవ భవిష్యామి * 'వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా' ఇతి లట్, హే ప్రియ, దివి స్వర్గే, చతురైః, సురకామినీజనైః రప్పరోగణైః, ర్వావ స్మ - విలోభ్యసే విలోభయిష్యసే * 'యావ త్పురానిపాతయో ర్గట్' ఇతి లట్.

‘మదనేన వినాకృతా రతిః క్షణమాత్రం కిల జీవి తే’ తి మే

వచనీయ మిదం వ్యవస్థితం రమణ త్వా మనుయామి య ద్యపి 21

టీక.— హే రమణ = ఓకాంతుఁడా, త్వాం అనుయామి యద్యపి = నిన్ను (నేను) అనుగమించి నప్పటికిని, రతిః = రతి, మదనేన వినా = మదనునిఁ బాసి, క్షణ మాత్రం = నిమిషమాత్రమయినను, జీవితా కిల = బ్రతికియుండినదిగదా, ఇతి ఇదం వచ నీయం = అనెడి యీ నింద, మే = నాకు, వ్యవస్థితమ్ = స్థిరము, అభూత్ = అయినది.

తా.— రమణుఁడా, నేను నిశ్చయముగా చిచ్చుదారిని వచ్చి నిన్నుఁ గలసికొం దును గదా, అయినప్పటికిని, నిన్నుఁ బాసినక్షణమే కరినాత్తురాలను నేను మృతిఁజెంద నందున, ‘మదనునిఁ బాసి రతి క్షణమాత్ర మయినను బ్రదికి యుండిన దఁట’ అనెడి లోకుల యాడిక నాకు స్థిర మయినది గదా.

వ్యా.—మదనే నేతి.— హే రమణ, త్వా, మనుయామి య ద్య ప్యనుగమిష్యా మ్యేవ * ‘వర్తమానసామిష్యే వర్తమానవ ద్వా’ ఇతి లట్ - ని. ‘య ద్య పీ త్యవధా రణే’ ఇతి కేశవః - కిం తు రతి ర్మదనేన, వినాకృతా వియోజితా స తీ త్యధః * సుపు పేతి సమాసః, క్షణమాత్రం జీవితా కి లే తీదం, వచనీయం నిన్దా, మే మమ, వ్యవస్థితం స్థిర, మభూత్

క్రియతాం కథ మన్త్యమణ్డనం పరలోకాన్తరితస్య తే మయా ?

సమ మేవ గతోఽస్యతర్కితాం గతి మజ్ఞేన చ జీవితేన చ 22

టీక.—ప...స్య—పరలోక = స్వర్గమందు - అన్తరితస్య = వ్యవహితుఁ డవైయున్న - (మృతుఁడ వైన యనుట), తే=నీకు, మయా = నాచేత, ఆ నం— అన్త్య = కడపటి - మణ్డనం = అలంకారము, కథం క్రియతాం = ఎట్లుచేయఁబడును, కుతః = ఏలయనఁగా, అజ్ఞేన చ = ఒడలితోడను, జీవితేన చ = ప్రాణముతోడను, సమమ్ = కూడనే, తర్కితాం = ఊహింపఁబడని, గతిం = దశను, గతః అసి = పొందినవాఁడవు అయితివి.

తా — మృతునికి నీకు కడపటియలంకారము నే నెట్లు చేయఁగలను, ఏలయన, నీప్రాణముతోఁగూడ నీ దేహముసయితము నష్టమై పోయినదిగదా.

వ్యా.— క్రియతా మితి.— పరలోకేఽన్తరితస్య వ్యవహితస్య - మృత స్త్యే త్యథః, తే తవ, మయాఽన్త్యమణ్ణనం, కథం కేన ప్రకారేణ, క్రియతాం * క్రియతా మి త్యత్ర కామచారే లోట్ బోధ్యః - ద్రుతదగ్ధస్య తే యథేచ్ఛమణ్ణన మపి న సంభవ తీ త్యథః, కుతః - అజ్ఞేన చ జీవితేన చ, సమం స హై, ఛాతర్కితా మవిచారితాం, గతిం గతోఽసి, ఇహ మృతశరీర మపి నాస్తి కస్య మణ్ణన మితి భావః.

ఋజుతాం నయతః స్మరామి తే శర ముత్సర్జనిషణ్ణధన్వనః [23
మధునా సహ సస్థితాం కథాం నయనోపాన్తవిలోకితం చ యత్.

టీక — శరమ్ = బాణమును, ఋజుతాం = అవక్రతను, నయతః = పొందిం చుచున్నవాడవై, ఉ.. నః—ఉత్సర్జ = ఒడియందు - నిషణ్ణ = నెలకొన్న - ధన్వనః = విల్లుకలిగినట్టి, తే = నీయొక్క, మధునా సహ = వసంతునితోడి, సస్థితాం = చిటునగవుతోఁ గూడుకొన్న, కథాం = సంభాషణమును, న. తంచ— నయన = కన్నలయొక్క - ఉపాన్త = కడలచెంతనుండి - వీక్షణం = (నన్ను చూచిన) చూపు, యత్ = ఏదికలదో దానిని, స్మరామి = తలఁచుకొనుచున్నాను.

తా.—నీవు వింటిని తొడయం దుంచుకొని, బాణమును చేతులతో వంకతీర్చుచు, వసంతునితో చిటునగవుతో ముచ్చడించుచు, నన్ను కడకంట చూచిన చూపును తలంచు కొనుచున్నాను

వ్యా — ఋజుతా మితి — శర, మృజుతా మార్జవం, నయత, ఉత్సర్జే నిషణ్ణ మజ్జగతం - ధను ర్యస్య తస్య * 'ధనుష శ్చ' ఇ త్యనన్తాదేశః, తే తవ మధునా వసన్తేన సహ - ని 'మధు దైత్యే వసన్తే చ చైత్రే చ' ఇతి విశ్వః, సస్థితాం, కథా మాలాపం, తథా య, స్మయశూపాన్తవిలోకిత మపాజ్ఞవీక్షణమ్ - త ఇ త్యనుషజ్ఞః, త చ్చ స్మరామి

క్వ ను తే హృదయజ్ఞమః సఖా కుసుమాయోజితకార్తుకో మధుః?

న ఖి లూగ్రుషా పినాకినా గమితః సోఽపి సుహృద్గతాం గతిమ్? 24

టీక.—హృదయజ్ఞమః = (నీ) మనస్సునకెక్కిన, తే సఖా = నీ చెలికాఁడు, కు ..కః—కుసుమ = పువ్వులతో - ఆయోజిత = కూర్పబడిన - కార్తుకః = విల్లు గలవాఁడు, మధుః = వసంతుఁడు, క్వను = ఎక్కడ (ఎక్కడి కేగినాఁడు), సః

అపి = అతఁడు కూడ, ఉ.. షా—ఉగ్ర = తీవ్రమయిన - రుషా = కోపముగలవాఁడయిన, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, సుహృద్దతాం - సుహృత్ = చెలికా (ఁడయిన మదను)నిచే - గతాం - పొందఁబడిన, గతిం=దశను (భస్మత్వమును), గమితః న ఖలు= పొందింపఁబడ లేదు గదా

తా.—నీకు పూవువిల్లు కూర్చి యిచ్చునట్టి నీనెచ్చెలి వసంతుఁడు ఏమయినాఁడు? అతనింగూడ తీవ్రకోపుఁ డీశ్వరుఁడు నిన్నుఁ గావించినట్లు భస్మము గావింప లేదు గదా?

వ్యా.— క్వే తి.— హృదయం గచ్ఛ తీతి హృదయంగమో హృద్యః * ఖచ్చికరణే 'గమేః సుప్యపసంఖ్యానమ్' ఇతి ఖచ్చిత్యయః * 'అరుద్ద్విపదజస్తస్య మమ్' ఇతి ముమాగమః, తే తవ, సఖా, కుసుమై - రాయోజిత మారచిత - కార్తుకం యేన కార్తుకనిర్దాతా, మధు ర్వసంత, క్వ ను క్వ వా - గత ఇతి శేషః, అథవా, సోఽ, పుగ్రుషా తీవ్రకోషేన, పినాకి నేశ్వరేణ, సుహృదా మదనేన - గతాం ప్రాప్తాం - గతిం భస్మతా మి త్యర్థః, న గమితః ఖలు న ప్రాపితః కిం - ని 'జిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇ త్యమరః

అథ తైః పరిదేవితాక్షరై ర్హృదయే దిగ్దశరై రి వాహతః

రతి మభ్యుపపత్తు మాతురాం మధు రాత్తాన మదర్శయత్ పురః 25

టీక — అథ = అంతట (ఇట్లు రతి విలపింపఁగా), తైః పరిదేవిత అక్షరైః = ఆ విలాపవచనములచేత, హృదయే = ఎదలో, ని.. రైః — దిగ్దశ = విపముపూసిన - శరైః = బాణములచేతనుం బోలె, ఆహతః = కొట్టఁబడినవాఁడై, మధుః = వసంతుఁడు, ఆతురాం = ఆపన్నురాలయిన, రతిమ్ = రతీదేవిని, అభ్యుపపత్తుం = ఓదార్చుటకు, ఆత్తానం = తన్ను, పురః = ఎదుట, అదర్శయత్ = చూపుకొనెను.

తా.—ఆతీరునం బనవుచున్న రతీదేవియొక్క యావిలాపవచనములు విసముపూసిన ములుకులుంబోలె గాడఁగా వసంతుఁడు ఆపదలో మునిగియున్న యారతిని ఓదార్చువాఁడై ఆమెకు ఎదుట నగపడెను.

వ్యా.— అ థేతీ.— అథ తైః, పరిదేవితాక్షరై ర్విలాపవచనై, ర్హృదయే, దిగ్దశరై ర్విపలిప్తముఖైః శరై, రి వాహతః సక - ని 'విషాక్తే దిగ్దలిప్తకా' ఇ త్యమరః, మధు ర్వసంత, ఆతురా మాపన్నాం, రతి, మభ్యుపపత్తు మనుగ్రహీతుమ్ - ఆశ్వాసయితు మి త్యర్థః - ని. 'అభ్యుపపత్తి రనుగ్రహః' ఇ త్యమరః - ఆత్తానం పురోఽదర్శయత్ ఆవి రభూ ది త్యర్థః.

త మవేక్ష్య రురోద సా భృశం, స్తనసంబాధ మురో జఘాన చ,
స్వజనస్య హి దుఃఖ మగ్రతో వినృతద్వార మి వోపజాయతే. 26

టీక.—సా = ఆరతీదేవి, తమ్ = వంసతుని, అవేక్ష్య = కాంచి, భృశం = మిక్కిలి, రురోద = ఏడ్చెను, స్తన సంబాధం = స్తనములకు బాధకలుగునట్లుగా, (గట్టిగా), ఉరః = తొమ్మును, జఘాన చ = కొట్టుకొనెను, (ఏల యన), స్వజనస్య = బంధువుయొక్క, పురః = మ్రోల, దుఃఖం = శోకము, వి...వ—వివృత = తెఱవఁ బడిన - ద్వారమ్ ఇవ = వాకిలికలదియో యననట్లు, ఉపజాయతే = ఉప్పటిల్లును.

తా.—వసంతునిఁ గాంచి రతీదేవి మిక్కిలి యేడ్చెను, స్తనములకు బాధకలుగు నట్లుగా (గట్టిగా) తొమ్మున బాదుకొనెను, ఏలయన, బంధునియెదుట హృదయములోని దుఃఖము తలుపుతీసివైచినట్లు బయటబడెను.

వ్యా.— త మితి.— సా రతి స్తం మధు, మవేక్ష్య దృష్ట్వా, భృశం రురోద, స్తనా సంబాధ్య స్తనసంబాధమ్ * 'పరిక్లిశ్యమానే చ' ఇతి ణముల్, ఉరో, జఘాన తాడితవతీ చ, తథా హి, స్వజన స్యాగ్రతో దుఃఖం, వివృత మపసారితం - ద్వారం కపాటం - యస్య త, ది, వోపజాయత ఆవిర్భవతి - ఉచ్ఛృజ్జలం ప్రవర్తత ఇ త్యు త్పేక్షాభిప్రాయః

ఇతి చైన మువాచ దుఃఖితా ' సుహృదః పశ్య వసంత కిం స్థితమ్ ?

త దిదం కణశో వికీర్యతే పవనై ర్భస్త్ కపోతకర్బురమ్.' 27

టీక —దుఃఖితా = శోకముపాలయిన, సా = రతి, వసమ్ = వసంతుని, ఇతి = ఈచెప్పబోవునట్లు, ఉవాచన = పలికెనుకూడ, హేవసంత = ఓయియామనీ, పశ్య = చూడుము, సుహృదః = (నీ) చెలికాని సంబంధమయినది, కిం స్థితం = ఏమి మిగిలియున్నదో, తత్ ఇదం = ఆయిది, క...రం—కపోత = పావురమువలె - కర్బురం = చిత్రవర్ణ మయిన, కణశః = పొడుమయిన, భస్త్ = బూడిద, పవనైః = గాలి చేత, వికీర్యతే = చల్లబడుచున్నది

తా —మునుపు పనవుటయగాక దుఃఖాతిరేకమున రతి వసంతునితో యిట్లు మరల పనవందొడంగినది.—ఓయి వసంతుడా, 'చూడు నీ మిత్రుడేడు ఇదే యిట్లు బుగ్గి యయినాడు, పావురమువలె పలువెన్నలు గలదైన యాతని యిబూడిదను గాలి పొడిపొడిగా దెసలకు విరజిస్తుచున్నది.'

వ్యా.— ఇ తీతి.— దుఃఖ మస్యాః సంజాతం దుఃఖితా - సంజాత దుఃఖే త్యర్థః * తారకాదిత్వా దితచ్, సా రతి రేనం వసంత, మి త్యువాచ చ - చకారః పూర్వోక్తసముచ్చయార్థః, హే వసంత, పశ్య సుహృద స్వత్సఖస్య, కిం స్థితం ?

ముపస్థితం, త దిదం, కపోతకర్పరం పారావతశబలం, కణశ శ్చార్ణీభూతమ్ * అల్పా
ర్థా చ్ఛస్పృత్యయః, భస్త పవనై, ర్వికీర్యతే విక్షిప్యతే, పశ్య, భస్తీభూత స్తే సుహృ
ది త్యర్థః

అయి సంప్రతి దేహి దర్శనం, స్తర, పర్యుత్సుక ఏష మాధవః,
దయితా స్వనవస్థితం నృణాం, న ఖిలు ప్రేమ చలం సుహృజ్జనే.28

టీక.—అయి స్తర=ఓయి మత్తఘండా, సంప్రతి = ఇప్పుడు, దర్శనం దేహి=
దర్శనము ఇమ్ము (అగపడుము అనుట), ఏషః=వీడుగో, మాధవః = వసంతుండు, పర్యు
త్సుకః=ఉచ్చిష్టారుచున్నాడు, నృణాం=పురుషులకు, దయితాసు = ప్రియలయందు,
ప్రేమ=చెలిమి, అనవస్థితం = నిలుకడలేచిది, సుహృజ్జనే తు=మిత్రులయందు అన్ననో,
చలం న ఖిలు=చపలము గాదు గదా.

తా.— మత్తఘండా, నాకు దర్శన మీకున్నను నీ వయస్కునికి వసంతునికి
ఇమ్ము, అతడు నిన్ను గన నత్యంతము ఉచ్చిష్టారుచున్నాడు, పురుషుల చెలిమి
ప్రియలయందు స్థిరము కాకున్నను మిత్రులయందు స్థిరము గదా.

వ్యా — అ యీతి — అయి స్తర, సంప్రతి దర్శనం, దేహి, ఏష, మాధవో
వసంతః, పర్యుత్సుక స్వద్దర్శచాత్కణ్ఠితః, త్వ మ పృనాదృతవతోఽస్య కో
మాధవ ఇ త్యాశ జ్ఞాహ—నృణాం పురుషాణాం, దయితాసు, ప్రే, మానవస్థిత
మస్థిరం - సల మి త్యర్థః, సుహృజ్జనే ప్రేమ తు న చలం ఖిలు

ఈదృశాః సుహృదః కతి న స న్తీ త్యాశజ్ఞ్యా న కోఽపీ త్యాహ.—

అమునా నను పాశ్వవర్తినా జగ దాజ్ఞాం ససురాసురం తవ

విసేతన్తుగుణస్య కారితం దనుషః పేలవపుష్పపత్త్రిణః 29

టీక.—నను=ఓ మదనుడా, పా ..నా - పాశ్వ= (నీ)చెంతరు - వర్తినా=
ఉన్నట్టి, అమునా=ఈవసంతునిచేత, ససురాసురం = దేవదానవులతోఁ గూడుకొన్న,
జగత్=లోకము, బి.ః.స్య - బిస=తామరతూటియొక్క - తన్తు=దారము - గుణస్య
నారిగాఁగలదియు, పే...ణః - పేలవ = కోమలములయిన - పుష్ప = పువ్వులు -
పత్త్రిణః=బాణములుగాఁగలదియు, (అగు), తవ ధనుషః=నీ వింటియొక్క, ఆజ్ఞాం=
పంపును, కారితమ్=చేయింపఁబడినది

తా.—మదనుడా తామరతూటిదారంపునారితో కోమలపుష్పబాణంబు లేయు
నీయత్యంతదుర్బలధనుస్సునకు లొంగి, ఇతరులమాట చెప్పు నేల, దేవదానవులు సయి

తము నీయాజ్ఞను నేటవేర్చుట యీవసంతుని ప్రభావముచేతఁ గదా. ఇతనికి సయితము నీవు దర్శన మీమండుట తగునా ?

వ్యా.—అము నేతి. —నను మదన, పార్శ్వవర్తినా సహచరే, జామునా వస న్నేన, ససురాసుగం సురాసురసహితం, జగ, ద్భిసతస్తుగుణస్య మృణాలనూత్రహార్వి కస్య, పేలవాని కోమలాని - పుష్పాణ్యేవ - పత్త్రిణో బాణా - యస్య తస్య, తవ ధనుష ఆజ్ఞాం కారితం - జగ దాజ్ఞా కారి తే త్యర్థః * 'హృత్తో రన్యతరస్యామ్' ఇతి జగతః కర్తృత్వమ్.

గత ఏవ న తే నివర్తతే స సఖా దీప ఇ వానిలాహతః,

అహ మస్య ద శేవ పశ్య మా మవిషహ్యవ్యసనేన ధూమితామ్ 30

టీత. — సః తే సఖా = ఆ నీ చెలికాఁడు, అ .తః - అనిల = గాలిచేత - ఆహతః=కొట్టఁబడిన (ఆర్పఁబడిన), దీపః ఇవ=దీపమువలె, గతః ఏవ= పోనే పోయి నాఁడు, న నివర్తతే= మరలి రాఁడు, అహమ్ = నేను, అస్య = అతనియొక్క, దశా ఇవ=వర్తివలె (నున్నాను), అ. న - అవిషహ్య=భరింపరాని - వ్యసనేన= దుఃఖము చేత, ధూమితాం=పొగగలదానిని, మాం పశ్య=నన్నుఁ జూడుము

తా — నీ చెలికాఁడు గాలికి ఆటేపోయిన దీపమువలె పోయినాఁడు, ఇంక మరలి రాఁడు, నేను దుఃఖ మనుపొగ గ్రమ్మినదాన నై ఆదీపముయొక్క వర్తివలె మిగిలి యున్నాను.

వ్యా.—గత ఇతి.—స తే సఖా, అనిలాహతో వాయుతాడితో, దీప ఇవ గత ఏవ న నివర్తతే, అహ, మస్య దీపాయమానస్య, దశా వర్తి, రివ తిష్ఠా మీతి శేషః-ని. 'దశా వర్తా వవస్థాయాం వస్తాన్తే స్యు ర్దశా అపి' ఇతి విశ్వః, కుతః, అవిషహ్యవ్యసనేన సోధు మశక్యదుఃఖప్రకర్షణ, ధూమితాం సంజాతధూమాం, మాం పశ్య, ధూమవత్త్వా న్నుప్తదీపదశాసామ్యం ధూమ శ్చ వ్యసన మే వే త్యర్థః

విధినా కృత మర్థవై శసం నను మాం కామవధే విముఞ్చతా,

అనపాయని సంశ్రయద్రుమే గజభగ్నే పతనాయ వల్లరీ. 31

టీక —నను=ఓయి(వసంతుఁడా), కామవధే=మదనుని చంపి, మాం విముఞ్చతా= నన్ను వదలినట్టి, విధినా = దైవముచేత, అర్థ వైశసం = సగము కొలయే, కృతమ్ = చేయఁబడినది, (అందలియుపాయ మే మనఁగా), అనపాయని = దీని నాశ్రయించిన అపాయము ఉండ దని నమ్ముకొనఁబడిన, సంశ్రయ ద్రుమే=అండ యయినవృక్షము, గ...

గ్నే—గజ = ఏనుఁగుచేత - భగ్నే సతి = కూల్పబడినది కాఁగా, వల్లరీ = తీగ, పతనాయ (భవతి) = కూలిపోవును.

తా — విధి కామునిమాత్రము చంపి నన్ను వదలివేయుటలో సగముకొలచే తనే నిండుకొలను సాధించినాఁడు, అనఁగా నన్ను చంపకయే చంపినాఁడు; భార్య పతి యొక్కసగము గావునను, ఇద్దఱుం గలసి యేకపదార్థమే గావునను, ఆయేకపదార్థములో అతనినిమాత్రము చంపుట సగమును మాత్రము చంపుట, దానిచేతనే నాచావు నిక్కము గావున అతనికి సగముప్రయాసకే నిండుఫలము కలిగినది. దీని నాశ్రయించి యున్నయెడల అపాయము కలుగ దని తీగ నమ్ముకొని ఆశ్రయించియున్న చెట్టును ఏనుఁగు కూల్చిన యెడల తీగయు కూలనే కూలును గదా, నాగతియు నట్టిద యైనది.

వ్యా.— విధి నేతి.— నను వసంత, కామవధే మదఃవధే, మాం, విముఞ్చ తా వర్జయతా - అమారియ తే త్యధః, విధినా దైవేన, విశసతి హిన స్తీతి విశసో ఘా తుకః * పచాద్యచ్ - విశసస్య కర్త వైశసమ్ * యువాదిత్వా దణ్బ్రిత్యయః - అర్థ వైశస మధఃవధః - కృతమ్ - వి. 'అథ్థో వా ఏష ఆత్మ చా యత్ పత్నీ' ఇతి శ్రుతేః- పత్యుః స్వస్య చాశ్రయాశ్రయిభూతయో రేకపదార్థత్వాభిప్రాయే తాథోక్తిః - తథా చైకదేశవధే దేశాంతర స్యాపి వధనియమనా న్తా మపి విధి రఘ్ను స్నేవ హతవా నితి తాత్పర్యమ్; ఏత దే వోపపాదయతి - అనపాయి న్యనపాయిత్వేన విశ్వ స్తే, సం శ్రయద్రుమ ఆశ్రయవృక్షే, గజభగ్నే సతి, వల్లరీ లతా, పతనాయ - భవ తీతి శేషః- పతితు మేవ సాఽల మి త్యధః * 'తుమధాఽచ్చ భావవచనాత్' ఇతి చతుర్థి.

సంప్ర త్యనంతరకర్తవ్యం ప్రాథమ్యతే —

త దిదం క్రియతా మనంతరం భవతా బంధుజనప్రయోజనమ్,

విధురాం జ్వలనాతిసర్జనా న్నను మాం ప్రాయ పత్యు రన్తికమ్ 32

టీక.—తత్ = కావున, భవతా = నీచేత, అనంతరం = అవ్వలిదైన, బంధుజన ప్రయోజనం = బంధుజనులకృత్యము, క్రియతాం = చేయఁబడునుగాక, నను = ఓయి వసంతుఁడా, విధురాం మాం=వివశురాలనైన నన్ను, జ్వ . . త్—జ్వలన = నిప్పుయొ క్క - అతిసర్జనాత్ = ఇచ్చుటచేతను, పత్యుః= (నా) పెనిమిటియొక్క, అన్తికం= చేంతను, ప్రాపయ=పొందింపుము.

తా.— కావున, నీవు ఇంక నాకు చేయవలసిన నాచెప్పెడి బంధుకృత్యమును చేయుము, ఓయి వసంతుఁడా దుఃఖవివశనగుటచే స్వయముగా చిత పేర్చుకొని నిప్పు పెట్టుకొన నశక్త వైన నన్ను అగ్నిప్రవేశము చేయించి నాభర్తకడకు చేర్చుము.

వ్యా.—త దితి. — త త్తస్తాత్కారణా దుక్తప్రకారేణ - అన్యధాఽపి మరణ
స్వావశ్యంభావా ది త్యర్థః, అనన్తరం, భవ, తేదం వత్సమాణం, బన్ధుజనప్రయోజనం
బన్ధుకృత్యం, క్రియతామ్ * ప్రార్థనాయాం లోట్, త దే వోపదిశతి - నను వసన్తి,
విధురాం వివశాం, మాం, జ్వలనాతిసర్జనా దగ్నిదానాత్ - పత్యు రన్తికం ప్రాపయ
అగ్నిప్రవేశం కార యే త్యర్థః

కర్తవ్య శ్చాయ మధః స్త్రీణా మి త్యాహ.—
శశినా సహ యాతి కౌముదీ, సహ మేఘేన తడిత్ ప్రలీయతే,

ప్రమదాః పతివత్తగా ఇతి ప్రతిపన్నం హి విచేతనై రపి 33

టీక.— కౌముదీ = వెన్నెల, శశినా సహ = చంద్రునితోఁ గూడ, యాతి =
పోవును, తడిత్ = మెఱపు, మేఘేన సహ = మేఘునితోఁ గూడ, ప్రలీయతే = నశిం
చును, ప్రమదాః = చెలువలు, ప . గాః—పతి = పెనిమిటియొక్క - వత్త = మార్గ
మును - గాః = పొందువారు, ఇతి = అచునది, విచేతనైః అపి = వివేకములేని వాని
చేతసయితము, ప్రతిపన్నం = ఎఱుంగఁబడియున్నది.

తా — నెల క్రుంకినచో నెలతోఁ గూడ వెన్నెలయు నశించును, మేఘము నశించు
నపుడు మెఱపును దానితో నాశ మొందును, ఈరీతిగా ‘స్త్రీలు పతి పోయినగతి నే
పోవలసినవారు’ అని అచేతనములకు సయితము తెలిసియున్నది.

వ్యా.— శశి నేతి — కౌముదీ చంద్రికా, శశినా సహ యాతి శశి న్యస్త మితే
స్వయం నశ్య తీ త్యర్థః, తడిత్ సౌదామనీ, మేఘేన సహ, ప్రలీయతే ప్రణశ్యతి
* కర్తరి లట్, ప్రమదాః స్త్రీయః, పతివత్తగా గచ్ఛ న్తితి పతివత్తగాః పతిమార్గాను
గామిన్య, ఇ త్యేత, ద్విచేతనై రల్పచేతనైః - అవివేకిభి రపీ త్యర్థః - నాథ స్తు ‘పుథ
జ్జనైః’ ఇతి పపార, ప్రతిపన్నం జ్ఞాతమ్ - ‘అలవణా యవాగూః’ ‘అనుదరా కన్యా’
ఇతివ దల్పత్వాభిప్రాయేణ విచేతనై రపీతి నిర్దేశః. పతివత్తగా ఇత్యత్ర స్మృతిః -

వి. ‘ఆర్తాఽర్తేణ ముదితే హృష్టా ప్రోషితే మలిహా కృశా

మృతే మ్రియేత యా పత్యో సా స్త్రీ జ్ఞేయా పతివ్రతా.’ ఇతి.

అము నైవ కషాయితస్తనీ సుభగేన ప్రియగాత్రభస్మనా

నవపల్లవసంస్తరే యథా రచయిష్యామి తనుం విభావసా. 34

టీక — సుభగేన = అందమయిన, అమునా = ఈ, ప్రి .. నా—ప్రియ = దయి
తుని - గాత్ర = మేని - భస్మనా = బూడిదతో, క .. నీ—కషాయిత = వన్నెయి
డంబడిన - స్తనీ = స్తనములుకలదాననై, నవ పల్లవ సంస్తరే యథా = క్రొం దలియు

పానుపునందుం బోలె, విభావసౌ = చిచ్చునందు, తనుం = శరీరమును, రచయిష్యామి = ఉంచెదను.

తా.— అంద మయిన యీ ప్రియదేహభస్మమునే కుంకుమగా కుచములయందు పూసికొని, లేతచిగుళ్ల పానుపునందు ఎంత ప్రియముగా శయనింప నగునో అంతప్రియముగా అగ్నియందు శయనించెదను

వ్యా.— అము. నేతి.— అమునా పురోవర్తినా, సుభగేన శోభనేన, ప్రియ గాత్రభస్మ నైవ - ఏవకారో మణ్డనాంతరనివృత్త్యర్థః, కషాయితస్తనీ రజ్జితస్తనీ - వి. 'రాగే క్వాథే కషాయోఽస్త్రీ నిన్యాసే సౌరభే రసే' ఇతి వైజయంతీ, నవపల్లవ సంస్తరే యథా నవపల్లవతల్ప ఇవ, విభావసౌ వహ్నా, తనుం శరీరం, రచయిష్యామి నిధాస్యామి త్యర్థః.

కుసుమాస్తరణే సహాయతాం బహుశః సౌమ్యగత స్త్వమావయోః,
కురు సంప్రతి తావ దాశు మే ప్రణిపాతాజ్ఞలియాచిత శ్చితామ్. 35

టీక.— హే సౌమ్య = ఓయి సాధూ, త్వం = నీవు, ఆవయోః = మా కిరువుర కును, బహుశః = పలుమాటు, కుసుమ ఆస్తరణే = పూఁబాన్పునందు, సహాయతాం = చెలికారమును, గతః = పొందితివి (చేసితివి), సంప్రతి = ఇప్పుడు ప్ర . తః—ప్రణిపాత = మ్రొక్కుతోడి - అజ్ఞలి = కేలుమోడ్పుతో - యాచితః = వేడుకొనఁబడిన వాఁడవు, ఆశు = త్వరగా, మే = నాకు, చితాం = సాదను, కురు తావత్ = పేర్చుము.

తా.— ఓసాధూ, నీవు మా కిరువురకును పలుమాటు పూఁబాన్పును రచియింప సాయపడుచుంటివి; ఇదే నీకు అంజలిచేసి మ్రొక్కుచున్నాను, ఇప్పుడు త్వరగా నాకు సాద పేర్చుము.

వ్యా.— కుసు మేతి — హే సౌమ్య సాధో, త్వ, మావయో రతిపఞ్చబాణ యో, ర్బహుశో బహువారం, కుసుమాస్తరణే పుష్పశయనే, సహాయతాం గతః, సంప్రతి, ప్రణిపాతాజ్ఞలినా యాచితః అజ్ఞలిపూర్వకం ప్రార్థితః సన్నిత్యర్థః, ఆశు మే, చితాం కాష్ఠచయం కురు కురుష్వ; య థేహ తథాఽము త్రోపకర్తవ్యం మిత్తే) ణే త్యర్థః.

త దను జ్వలనం మదర్పితం త్వరయే ర్దక్షిణవాతవిజనైః

విదితం ఖలు తే యథాస్తరః క్షణ మ ప్యుత్సహతే న మాం వినా. 36

టీక.— తత్ = చితపేర్చుటకు, అను = అనంతరము, మ . తం—మత్ = నాయందు - అర్పితం = ఉంపఁబడిన, జ్వలనం = నిప్పును, ద...నైః—దక్షిణవాత=

మలయమారుతముయొక్క - వీజనైః = సంచారణములచేత, త్వరయేః = త్వరపెట్టుము (త్వరగా మంట పెట్టుము), (త్వర యేల యనఁగా), తే విదితం ఖలు = నీకు తెలిసియున్నదే గదా, యథా = ఏమనఁగా, స్తరః = మదనుఁడు, మాం వినా = నన్నుఁబాసి, తుణమ్ అపి = నిముస మేని, న ఉత్సహతే = సుఖ ముండదు

తా.—సాద పేర్చిన తర్వాత నాకు నిప్పు పెట్టి మలయమారుతములను వీచి త్వరగా మంటపెట్టుము, త్వర యేల యనఁగా, కాముఁడు నన్నుఁ బాసి నిముసమయినను సుఖ ముండఁ డని నీకు విశదమే గదా

వ్యా — త ద నివృత్తి.—త చ్చితాకరణ, మ న్వనస్తరం, మ య్యర్పితం మదర్పితం, జ్వలన మగ్నిం, దక్షిణవాతవీజనై ర్మలయమారుతసంచారణై, స్తవరయేః త్వరితం జ్వలయే త్యర్థః, త్వరాహేతు మాహ - తే తవ - విదితం ఖలు * 'మతిబుద్ధిపూజార్థేభ్య శ్చ' ఇతి వర్తమానకే క్తః - తద్యోగాత్కర్తరి షష్ఠీ, యథా యేన ప్రకారేణ, స్తరో, మాం వినా, తుణ మపి, చూత్సహతే న హృష్యతి, తథా త్వయా జ్ఞాత మే వే త్యర్థః.

ఇతి చాపి విధాయ దీయతాం సలిల స్యాజ్జలి రేక ఏవ నౌ,

అవిభజ్య పరత్ర తం మయా సహితః పాస్యతి తే స బాన్ధవః 37

టీక — అపిచ = మఱియు, ఇలి=ఇట్లు నాకు అగ్ని నొసంగి, నౌ = మాకు ఇరువురకు, ఏకఏవ = ఒకటియే, సలిలస్య = నీటియొక్క, అజ్జలిః = దోసిలి, దీయతాం = ఈబిడునుగాక, తం = అదోసిటిని, సః తే బాన్ధవః = ఆయన నీ చెలికాఁడు, పరత్ర = పరలోకమందు, మయా సహితః = నాతోఁ గూడుకొన్నవాడై, అవిభజ్య = పంపకము చేయకయే, పాస్యతి = త్రావును

తా.—నాకు అగ్ని నొసంగిన తర్వాత మాకు ఇరువురకును ఒక్కటియే జలాంజలి ఇచ్చు, ఇరువురకు నొక్కటియే యేల యనఁగా, ఆ నీ మిత్తుఁడు కాముఁడు పరలోకమున నాతోఁగూడుకొన్నవాడై పంపకము చేయకయే త్రావును — కలసి త్రావుటయే ఆయన కిష్టము అని భా.

వ్యా.— ఇ తీతి.— అపి, చే త్యేవం, విధాయ కృత్వా, నా వాభ్యా, మేక ఏవ, సలిల స్యాజ్జలి ర్దీయతామ్, త మజ్జలిం స, తే, బాన్ధవః సఖా, స్తరః, పరత్ర పరలోకే, మయా సహితోఽవిభజ్య పాస్యతి

పరలోకవిధౌ చ మాధవ, స్తర ముద్దిశ్య విలోలప్లవాః

నివపేః సహకారమజ్జరీః, ప్రియచూతప్రసవ్రౌ హి తే సఖా. 38

టీక.—(కిం)చ = మఱియు, (హే) మాధవ = ఓవసంతుఁడా, పరలోకవిధా = పిండోదకాది కర్తయందు, స్తరమ్ ఉద్దిశ్య = మన్తధుని ఉద్దేశించి (మన్తధునికి), వి .. వాః—విలోల = చలించుచున్న - పల్లవాః = చివుళ్లుగలవైన, సహకార మజ్జరీః = మావిపూగుత్తలను, నివపేః = ఒసంగుము, హి = ఏలయన, తే సఖా = నీవయస్యుఁడు, ప్రి...వః—ప్రియ=ఇష్టమయిన - చూతప్రసవః = మావి పూవులుగలవాఁడు

తా — ఓవసంతుఁడా, పిండోదకాదికర్తయందు, కామునికి కదలుచున్న చిగుళ్ల తోడి మావిపూగుత్తుల నొసంగుము, ఏల యన, నీవయస్యునికి కామునికి మావిపూవులు ప్రియము గదా.

వ్యా.— పరలో కేతి — కించ, హే మాధవ వసంత, పరలోకవిధా పిండోదకాది కర్తణి, స్తర ముద్దిశ్య, విలోలాః పల్లవా యాసు తాః, సహకారమజ్జరీ శ్చాతవల్లరీ, నివపే ర్దేహి, హి యస్తా త్కారణాత్, తే సఖా స్తరః, ప్రియా శ్చాతప్రసవా యస్య స తథోక్తః

ఇతి దేహవిముక్తయే స్థితాం రతి మాకాశభవా సరస్వతీ

శఫరీం హ్రదశోషవిక్లబాం ప్రథమా వృష్టి రి వాన్వకమ్పయత్. 39

టీక — ఇతి = ఇట్లు, దే...యే—దేహ = ఒడలియొక్క - విముక్తయే = త్యాగమునకై, స్థితాం = కడంగిన, రతిం = రతీదేవిని, ఆకాశభవా = ఆకాశమునందు పుట్టినదైన, సరస్వతీ = వాక్కు, హ్ర.. బాం—హ్రద = మడుగుయొక్క - శోష = ఎండుటచేత - విక్లబాం = డిల్లపోయిన, శఫరీం = ఆఁడుబేడిసను, ప్రథమా వృష్టిః ఇవ = తొలకరి వానవలె, అన్వకమ్పయత్ = కనికరించెను

తా — ఈ విధముగా శరీరమును త్యజించుటకు నిశ్చయము చేసికొన్న యా రతీ దేవిని, ఆకాశవాణి, మడు గెండఁగా డిల్లవోయియున్న యాఁడుబేడిసను తొలకరి వాన యూటడించినట్లు, ఊటడించెను

వ్యా. — ఇ తీతి — ఇతి, దేహస్య విముక్తయే శరీరస్య విసగ్గాయ, స్థితామ్ కృత నిశ్చయా మితి యావత్, రతి, మాకాశభవా సరస్వ త్యశరీరా వా, క్షుద్ర శోషవిక్లబాం— హ్రదస్య జలాధారస్య - శోషేణ విక్లబాం, శఫరీం ప్రాప్తీం-ని. 'ప్రాప్తీ తు శఫరీ ద్వ యోః' ఇ త్యమరః, ప్రథమా, వృష్టి ర్వర్ష, మి, వాన్వకమ్పయ దనుకమ్పితవతీ, సదయ మువా చే త్యర్థః - ని. 'కృపా దయాఽనుకమ్పా స్యాత్' ఇ త్యమరః.

కుసుమాయుధపత్ని, దుర్లభ స్తవ భర్తా న చిరా ద్భవిష్యతి,

శృణు యేన స కర్తృణా గతః శలభత్వం హరలోచనార్చిషి. 40

టీక.— హే కుసుమాయుధపత్ని = ఓ కామకాంతా, తవ భర్తా = నీ పతి, చిరాత్ = చిరకాలము, దుర్లభః న భవిష్యతి = దొరకనివాఁడుగా నుండఁడు, యేన కర్తణా = ఏ (పురాకృత) కర్తచేత, సః = అతఁడు హర లోచన అర్చిషి = శివుని కంటి జ్వాలలో, శలభత్వం = మిడుతతనమును, గతః = పొందినాఁడో, (ఆకర్తను), శృణు = వినుము.

తా — ఓరతీ, నీ భర్త నీకు త్వరగానే దొరకును. ఏపురాకృతకర్తచేత అతఁడు ఇప్పుడు శివనేత్రజ్వాలలో, అగ్నిలో మిడుతవలె, మాడిపోయినాఁడో, ఆకర్తను జెప్పెదను వినుము.

వ్యా.— కుసు మేతి.— హే కుసుమాయుధపత్ని రతే, తవ భర్తా, చిరాచ్చిరం, దుర్లభో న భవిష్యతి - కిం త్వచిర మేవ సులభో భవిష్య తీ త్యన్ధః, కించ శృణు - తి త్కర్తేతిశేషః, యేన కర్తణా స తే భర్తా హరలోచన స్యార్చి ర్జ్వాలా - ని. 'జ్వాలాభాసో ర్న పుం స్యార్చిః' ఇ త్యమరః - తస్మి, ఇళులభత్వం పతన్దత్వం గతః - ని 'సమా పతన్దశలభౌ' ఇ త్యమరః.

త దేవ కమోపాచప్టే.—

అభిలాష ముదీరితేంద్రియః స్వసుతాయా మకరోత్ ప్రజాపతిః,

అథ తేన నిగృహ్య విక్రియా మభిశప్తః ఫల మేత దన్వభూత్. 41

టీక — ఉ...యః - ఉదీరిత = (మదనునిచేత) ప్రేరింపఁబడిన - ఇంద్రియః = ఇంద్రియములు కలవాఁడై, ప్రజాపతిః = బ్రహ్మ, స్వ...యాం - స్వ = తనయొక్క - సుతాయాం = కూతురైన సరస్వతిమీఁద, అభిలాషమ్ అకరోత్ = మరులు వహించెను; అథ = అంతట, తేన = బ్రహ్మచేత, విక్రియాం = వికారమును, నిగృహ్య = అణచుకొని, అభిశప్తః = శపింపఁబడినవాఁడై, [ఈ సంస్కృత వాక్యప్రయోగప్రకారము ఆంధ్ర భాషకు ఉచితముగాదు], ఏతత్ ఫలం = ఈఫలమును (అనగా కాలిపోవుటచు), అన్వభూత్ = అనుభవించినాఁడు.

తా.— పూర్వము కాముఁడు బ్రహ్మకు అతని కూతురు సరస్వతిమీఁదనే వలపు గొలిపినాఁడు. అది యెఱింగి బ్రహ్మ కామవికారమును అడంచుకొని కాముని శపించినాఁడు, ఆశాపమునకు ఫలముగా కాముఁడు ఇట్లు కాలిపోయినాఁడు.

వ్యా.— అభిలా మేతి.— ఉదీరితేంద్రియః ప్రేరితేంద్రియః - స్వరేణేతి శేషః, ప్రజాపతి ర్బ్రహ్మ, స్వసుతాయాం సరస్వత్యా, మభిలాష మనురాగ, మకరోత్ అథ, తేన ప్రజాపతినా, విక్రియా మింద్రియవికారం, నిగృహ్య నిరు, ధ్యాభిశప్తః సన్ ఏత త్ఫలం దాహత్తకం స్వకర్తఫల, మన్వభూత్.

పరిణేష్యతి పార్వతీం యదా తపసా తత్ప్రవణీకృతో హరః

ఉపలబ్ధసుఖ స్తదా స్తరం వపుషా స్వేన నియోజయిష్యతి. 42

ఇతి చాహ స ధర్మయాచితః స్తరశాహవధిదాం సరస్వతీమ్,

అశ నే రమృతస్య చోభయో ర్వశిన శ్చామ్బుధరా శ్చ యోనయః 43

టీక.—తపసా = తపస్సుచేత, త...తః - తత్ = ఆపార్వతియందు - ప్రవణీకృతః = అనురక్తుఁడు గాఁ జేయఁబడినవాఁడై, హరః = ఈశ్వరుఁడు, యదా పార్వతీం పరిణేష్యతి = ఎప్పుడు పార్వతిని పెండ్లియాడునో, తదా = అప్పుడు, ఉ...ఖః - ఉపలబ్ధ = పొందఁబడిన - సుఖః = ఆనందము కలవాఁడై, స్తరం స్వేన విపుషా నియోజయిష్యతి = కాముని అతని దేహముతో కూర్చును, ఇతి = అని, స్త—దాం - స్తర = కామునియొక్క - శాప = శాపమునకు - అవధి = అవసానమును - దాం = ఇచ్చునదైన, సరస్వతీం చ = వామ్మను, ధ ..తః - ధర్మ = ధర్ముఁడను ప్రజాపతిచేత - యాచితః = (సృష్టిరక్షకై) వేడఁబడినవాఁడై, సః = ఆబ్రహ్మదేవుఁడు, ఆహ = పలికెను. వశిన శ్చ = జితేంద్రియులు ను, అమ్బుధరా శ్చ = మేఘములును, అశనేః = పిడుగునకును (కోపమునకును), అమృతస్య = జలమునకును (అనుగ్రహమునకును), యోనయఃఖలు = జన్మకారణములు గదా.

తా.—అంతట, మదనునికి అపాయము కలిగినచో జంతుసృష్టి నిలిచిపోవు నని తలంచి ధర్ముఁ డనుప్రజాపతి యాచింపఁగా బ్రహ్మదేవు డీతీరున మదనునికి శాపావసాన మొసంగెను.— ‘ఈశ్వరుఁడు ఎప్పుడు పార్వతియొక్క తపస్సుచే వశీకృతుఁడై ఆమె ను వివాహమాడి ఆనందమునం బొందునో అప్పుడు మదనునికి మరల నతని దేహము నొసంగును ’ ఎట్లుగా పిడుగును వైచుటకును ఉదకము నిచ్చుటకును రెంటికిని మేఘములు సమర్థములూ అట్లే శాప మి పుటకును అనుగ్రహము చేయుటకును రెంటికిని జితేంద్రియులు సమర్థులు

వ్యా — పరిణేష్య తీతి.—ఇ తీతి చ.—ధర్మేణ ధర్మాఖ్యప్రజాపతినా, యాచితః ప్రార్థితః, స ధగవా స్ఫుప్తః, తపసా కారణేన, తస్యాం పార్వత్యాం - ప్రవణీకృతో లభిముఖీకృతో, హరః శివో, యదా పార్వతీం, పరిణేష్య త్యుద్వత్యతి, త దోపలబ్ధ సుఖః ప్రాప్తానందః సన్, స్తరం కామం, స్వేన వపుషా, నియోజయిష్యతి సంగమయిష్యతి, ఇ త్యేవం, స్తరశాప-స్యావధిదా మవసానదాయినీం, సరస్వతీం వాచం, చాహ ఏవం శాపావధి మ ప్యుక్తవా ని త్యర్థః; నను తథా శ్రుద్ధస్య కథ మీదృశీ శాన్తి రత ఆహ - వశినా జితేంద్రియా, శ్చామ్బుధరా, శ్చాశనే రమృతస్య చే త్యుభయో, ర్యోనయః

ప్రభవాః - వశిష్టేఽశస్యమ్మతశ్చై కోపప్రసాదపరా, అన్యత్ర వైద్యుతా గ్ను ర్విదక
పరా. యుగ్మకమ్.

త దిదం పరిరక్ష శోభనే,

భవితవ్యప్రియసంగమం వపుః,

రవిపీతజలా తపాత్యయే

పున రోఘేన హి యుజ్యతే నదీ.

44

టీక.—హే శోభనే = ఓకల్యాణీ, తత్ = ఆకారణమున, భ...మం—
భవితవ్య = కానున్న - ప్రియసంగమం = ప్రియునితోడిపొందుకలదైన, ఇదం వపుః =
ఈదేహమును, పరిరక్ష = కాపాడుకొమ్ము, (ఏల యనఁగా), ర...లా—రవి=సూర్యుని
చేత - పీత = త్రాగబడిన - జలా = నీరుగలదైన, నదీ = ఏలు, తపాత్యయే =
వర్షాకాలముందు, పునః = వెండియు, రోఘేన = ప్రవాహముతో, యుజ్యతే హి =
కూడును గదా.

తా.—కావున ఓకల్యాణీ, వెండియు కామునితోడి పొందునకు భాజనమై
యున్న నీదేహమును కాపాడుకొమ్ము, ఎడఁబాపు శాశ్వత మనితలంపకుము, ఏలువేసవిలో
సూర్యునియెడఁచె నీటిం బాసినను, వర్షాకాలములో మరల నీటితో నిండదా?

వ్యా —త దితి —హే శోభనే, త త్తస్మాత్ కారణా, ద్భవితవ్యో భవిష్యత్—
ప్రియసంగమో యస్య త త్తథోక్త, మిదం వపుః పరిరక్ష, తథా హి, రవిపీతజలా నదీ,
తపాత్యయే ప్రావృషి - ని 'ప్రావృష్ తపాత్యయే' ఇతి హాలాయుధః, పున, రోఘేన
ప్రవాహేణ, యుజ్యతే సంగచ్ఛతే హి.

ఇత్థం రతేః కి మపి భూత మదృశ్యరూపం

మన్దీచకార మరణవ్యవసాయబుద్ధిమ్,

తత్ప్రత్యయా చ్చ కుసుమాయుధ బన్ధు రేనా

మాశ్వాసయత్ సుచరితార్థపదై ర్వచోభిః

45

టీక.—ఇత్థమ్ = ఈరీతిగా, అదృశ్యరూపం = కనబడు రూపముగలదికాని
(కంటి కగపడని), కి మపి భూతం=ఏదోయొక ప్రాణి, రతేః=రతీదేవియొక్క, మ...
ద్ధిం - మరణ = చావుయొక్క - వ్యవసాయ = ఉద్యమముయొక్క - బుద్ధిం = నిశ్చ

యమును, మస్తీచకార = మాన్పించెను. కుసుమాయుధ బద్ధః = కాముని వయస్కుడయిన వసంతుడును, త...త్ - తత్ = అప్రాణియందు - ప్రత్యయాత్ = నమ్మకముచేత, ఏనాం = ఈరతీదేవిని, సు...దైః - సు = చక్కని - చరితార్థ = నచ్చునట్టి యర్థముగల - పదైః = మాటలతో, ఆశ్వాసయత్ = ఓదార్చెను.

తా.—ఇట్లని కంటి కగపడక యేదో భూతము రతీదేవిని మరణోద్యోగమునుండి నివారించెను, వసంతుడు ఆభూతము పలికిన మాటను నమ్ముకొని ఆమెను 'అమ్మా, దేవతా ప్రసాదముచే నీభర్తను వెండియు నీవు గలయుదువు.' అను నిత్యాది హితవచనముల ఓదార్చెను.

వ్యా.—ఇత్థ మితి.—ఇత్థ మనేనప్రకారే, తాదృశ్యరూపం, కి మపి భూతం కశ్చి త్ప్రాణీ- ని. 'యుక్తే ద్వాదా వృతే భూతం ప్రాణ్యతీతేసమే త్రిషు' ఇ త్యమరః, రతే ర్మదనదారాణాం, మరణవ్యవసాయ బుద్ధిం మరణోద్యోగబుద్ధిం, మస్తీచకార నివారయా మానే త్యర్థః - ని. 'మూఢాలాపటు నిర్భాగ్యా మదాః' ఇ త్యమరః, అథ కుసుమాయుధ బద్ధ ర్వసస్త శ్చ, తత్ప్రత్యయా త్తస్తిన్భూతేవిశ్వాసాత్ - ని 'ప్రత్యయోఽధీన శపథ జ్ఞాన విశ్వాస హేతుషు' ఇ త్యమరః, ఏనాం రతిం, నుష్ఠాచరితార్థాని పదాని యేషాం తై, ర్వచోభి ర్వాక్యై, రాశ్వాసయత్ - సర్వథా తే దేవతాప్రసాదాత్ ప్రియసంగమో, భవిష్య తీ త్యాదివచనై రస్యా దుఃఖ మపాచకా రే త్యర్థః.

అథ మదనవధూ రుపప్లవాంతం
వ్యసనకృశా పరిపాలయాం బభూవ
శశిన ఇవ దివాతనస్య లేఖా
కిరణపరిక్షయధూసరా ప్రదోషమ్.

46

టీక.—అథ=తర్వాత, వ్య...శా - వ్యసన=దుఃఖముచేత - కృశా=సన్నగిల్లినదై, మదన వధూః=కాముని భార్య (రతి), ఉ. . స్తప్-ఉ పప్లవ=ఆపదయొక్క - అంతం=ముగియికను, కి...రా - కిరణ=వేలుగులయొక్క - పరిక్షయ=నాశముచేత - ధూసరా=మలిన యయిన, దివాతనస్య శశినః=పగలిటిచంద్రునియొక్క, లేఖా=రేఖ, ప్రదోషమ్ ఇవ=రాత్రినింబోలె, ప్రతిపాలయామ్బభూవ=ఎదురుసూచుచుండెను.

తా.—అప్పటినుండి రతీదేవి దుఃఖముచే నాసిల్లుచు ఆయాపదయొక్క ముగియికను - కిరణక్షయముచే మలిన యయిన పగటిచంద్రరేఖ రాత్రిసమయమునుం బోలె - ఎదురుసూచుచుండెను

వ్యా.— అ థేతి. — అథాఽనంతరం, వ్యసనేన దుఃఖేన - కృశా, మదనవధూ రతి, రుపప్లవాంతం విపదవధిం, కిరణపరిక్షయేణ - ధూసరా మలినా, దివాతనస్య దిన

భవస్య * 'సాయం చిరమ్ - ' ఇ త్యాదినా ట్యుప్రత్యయః, శశిన శ్చంద్రస్య, లేఖా,
ప్రదోషం రాత్రి, - మివ, పరిపాలయాంబభూవ ప్రతీక్షాంచక్రే

పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ - 'అయుజి నయుగ రేపతో యకారో యుజి చ న జౌ
జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా' ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మన్మహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథసూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతౌ

కుమారసంభవే మహాకావ్యే రతివిలాపో నామ

చతుర్థః సర్గః

శ్రీ

కు మార స ం భ వే

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః.

తథా సమక్షం దహతా మనోభవం

పినాకినా భగ్నమనోరథా సతీ

నినిద్ద రూపం హృదయేన పార్వతీ,

ప్రియేషు సౌభాగ్యఫలా హి చారుతా.

1

టీక. — పార్వతీ = పార్వతి, తథా = అతీరున, సమక్షం = ప్రత్యక్షమున, మనోభవం = మత్తధుని, దహతా = కాల్చివైచినట్టి, పినాకినా = ఈశ్వరునిచేత, భ .. ధా — భగ్న = ఖండితమయిన - మమోరథా = కోరికకలది, సతీ = అయి, హృదయేన = మనస్సులో, రూపం = (తన) సౌందర్యమును, నినిద్ద = దూషించుకొనెను, (తథా) హి = అది యుక్తమే గదా, చారుతా = సౌందర్యము, ప్రియేషు = భర్తలవిషయమున, సౌ...లా — సౌభాగ్య = వాల్లభ్యమే - ఫలా = ప్రయోజనముగాఁగలది

తా. — పార్వతి ఆప్రకారము తనకన్నులయెదుట మత్తధుని ఈశ్వరుఁడు భస్తీ కరింపఁగా, తనకోరిక రిత్తవోగా, 'శివచిత్తమున కెక్కని యీ నాపాడుసౌందర్య మేపాటిది' అని మనస్సులో తన సౌందర్యమును నిందించుకొనెను, అదిసరియే గదా, ఏలయన స్త్రీలసౌందర్యమునకు ప్రియుల యనురాగమే గదా ప్రయోజనము

వ్యా. — త థేతి. — పర్వత స్యాపత్యం స్త్రీ పార్వతీ, తథా తేన ప్రకారే, ణాట్టోః సమీపే సమక్షం పురతః * 'అవ్యయం విభక్తి సమీప సమ్పద్ధి -' ఇత్యాదినా లవ్యయాభావః, మనోభవం మత్తధం, దహతా భస్తీకుర్వతా, పినాకి నేశ్వరేణ, భగ్నః ఖణ్డితో - మమోరథో లభిలాషో - యస్యాః సా తథోక్తా, సతీ, హృదయేన మనసా, రూపం సౌందర్యం, నినిద్ద - ధి జ్ఞే రూపం యద్ధరమమోహరణాయ నాల మితి గర్హితవ తీ త్యర్థః; యుక్తం చై త ది త్యాహ - తథా హి - చారుతా సౌందర్యం, ప్రియేషు పతిషు విషయే, సౌభాగ్యం ప్రియవాల్లభ్యం - ఫలం యస్యాః సా తథోక్తా - సౌందర్యస్య త దేవ ఫలం య ద్భర్తృసౌభాగ్యం లభ్యతే - నా చే ద్విఫలం త దితి భావః.

అస్తికా సర్వే వంశస్థం వృత్తమ్ — 'జతౌ తు వంశస్థ ముదీరితం జరా' ఇతి
లక్షణాత్.

ఇయేష సా కర్తు మవన్ధ్యరూపతాం

సమాధి మాస్థాయ తపోభి రాత్తనః;

అవాప్యతే వా కథ మన్యథా ద్వయం

తథావిధం ప్రేమ పతి శ్చ తాదృశః?

2

టీక.—సా=పార్వతి, సమాధిమ్=ఏకాగ్రతను, ఆస్థాయ=అవలంబించి, తపోభిః=నియమములచే, ఆత్తనః = తనకు, అ. .తాం—అవన్ధ్య = వస్తుగాని - రూపతాం = సౌందర్యముకల దగుటను (సౌందర్యమును), కర్తుమ్=చేసికొనుటకు, ఇయేష = కోరెను. అన్యథా = వేఱువిధమున, కథం చా = ఏవగను, తథావిధం ప్రేమ = ఆవిధమయిన యనురక్తియు, తాదృశః పతిశ్చ = అట్టిభర్తయు, ద్వయమ్ = రెండును, అవాప్యతే=దొరకును.

తా.—అంతట పార్వతి, శివచిత్తము నాకర్షించుటకు సమర్థమయినరూపమును తపస్సులచేత సంపాదించుకొనవలయు నని నిశ్చయించుకొనెను; వేఱు ఉపాయమున, అట్లు అర్థాంగలక్ష్మినిగా తన్ను దేహమున నుంచుకొనునట్టి యాప్రేమను మృత్యుంజయుఁడయినట్టి యాపతిని రెంటిని ఎట్లు పడయ నగును?

వ్యా.—ఇయే షేతి.—సా పార్వతీ, సమాధి మేకాగ్రతా, మాస్థా యావలంబ్య, తపోభి ర్వత్సమానియ మైః కరణభూతై, రాత్తనః స్వ, స్యావన్ధ్యరూపతాం సఫలసౌందర్యం, కర్తు, మియే షేచ్ఛతి స్త - తపసా శివం వశీకర్తు ముద్యుక్తే త్యర్థః, అన్యథా తతోఽన్యప్రకారేణ, కథం వా తద్వయ మవాప్యతే, కిం తద్వయమ్ - తథాభూతా - విధా ప్రకారో - యస్య త త్తథావిధం, ప్రేమ స్నేహః - యే నార్థాజ్ఞహరాహరస్య భవే దితి భావః, తాదృశః పతి శ్చ - యో మృత్యుజ్ఞాయ ఇతి భావః; ద్వయ మేవ ఖలు స్త్రీణా మపేక్షితం య ద్భర్తృవాల్లభ్యం జీవద్భర్తృకత్వం చేతి, త చ్చ తపశ్చ రైకసాధ్య మితి నిశ్చికా యే త్యర్థః. అత్ర మనుః-

‘య ద్దుష్కరం య ద్దురాపం య ద్దుర్గం య చ్చ దుస్తరమ్,

తత్ సర్వం తపసా ప్రాప్యం తపో హి దురతిక్రమమ్.’ ఇతి.

నిశమ్య చైనాం తపసే కృతోద్యమాం

సుతాం గిరీశప్రతిసక్తమానసామ్,

ఉవాచ మేనా పరిరభ్య వక్షసా

నివారయన్తీ మహతో మునివ్రతాత్.

3

టీక.—సాచ = మేనకాదేవి యు, గి ..సాం - గిరిశ = శివునియందు - ప్రతి
సక్త = తగులుకొన్న - మానసాం = చిత్తముగలదానినిగాను, తపసే = తపమునకై,
కృ ..మాం—కృత = చేయఁబడిన - ఉద్యమాం = యత్నముకలదానినిగాను, సుతాం =
కొమారితను (పార్వతిని), నిశమ్య = విని, వక్షసా = ఎదయందు, పరిరభ్య = కౌఁగి
లించుకొని, మహతః = మేటియయిన, మునివ్రతాత్ = మునులయొక్క నియమము
నుండి (తపస్సునుండి), నివారయన్తీ = మాన్పించునదై, ఉవాచ = (ఇట్లు) పలికెను

తా.—కొమారిత శివుని వలచినదై ఆయనం బడయుటకై తపంబు సల్పఁ గడంగి
యున్న దని మేనకాదేవి విని కూఁతును తొమ్మునం గౌఁగిలించికొని కరి నమయిన ముని
వ్రతమునుండి ఆమెను మానుపుటకై యట్లు పలికెను.

వ్యా.—నిశ మ్యేతి — మేనా మేనకా చ, గిరిశప్రతిసక్తమానసాం మానసక్త
చిత్తాం, తపసే తపశ్చరణాయ, కృతోద్యమాం కృతోద్యోగాం, సుతాం, నిశమ్య శ్రు,
త్వేనాం పార్వతీం, వక్షసా, పరిర భ్యాలిభ్య, మహతో, మునివ్రతా త్తపసో, నివారయ
న్త్యవాచ-మునివ్రతా ది త్యత్ర య ద్యపి మునివ్రతస్య మేనకాయా అనీప్సితత్వాత్
* 'వారణాధానా మిప్సితః' ఇతి నాపాదానత్వం తథాఽపి కృతోద్యమా మితి మా
నసప్రవేశోక్తత్వాత్ * 'ధ్రువ మపాయేఽపాదానమ్' ఇ త్యపాదానత్వ మేవ స్యాత్-
య ధాహ భాష్యకారః - 'యచ్చ మిధ్యా సంప్రాప్య నివర్తతే త చ్చ ధ్రువ మపాయే
ఽపాదాన మితి ప్రసిద్ధమ్.'

సామాన్యనిషేధ ముక్త్వా విశేషనిషేధ మాహ. —

మనీషితాః సన్తి గృహేషు దేవతా,

స్తపః క్వ వత్సే? క్వ చ తావకం వపుః?

పదం సహేత భ్రమరస్య పేలవం

శిరీషపుష్పం, న పునః పత త్రిణా

4

టీక —(హే) వత్సే = (ఓ) నాకూనా, మనీషితాః=కోరఁబడిన, దేవతాః =
వేల్పులు, గృహేషు = (మన) యింట, సన్తి = ఉన్నారు, తపః క్వ=తప స్సెక్కడ,
తావకం = నీదయిన, వపుః క్వ = నెట్లేను ఎక్కడ; పేలవమ్ = కోమలమయిన,
శిరీషపుష్పం = ధిరిసెనపువ్వు, భ్రమరస్య పదం సహేత = తుష్పెదయొక్క కాలిని

ఓర్పును, (గాని), పతత్త్రిణః (పదం) పునః = పక్షియొక్క కాలి నొ, న (సహేత) = ఓర్వఃజాలదు

తా.—ఓనాకూనా, కోరుకొనఁదగిన శఛ్యాదిదేవతలు మనయింటనే యున్నారు, వారిని ఆరాధింపుము, నీకోరువరమును వారే యిత్తురు, తపస్సు పూనకుము, ఏలయన, నీయీకోమలదేహముతపఃక్లేశము మోర్వఃజాలదు మృదువయిన దిరిసెనపువ్వు తేటికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వఃగలుగునుగాని పక్షికాలిత్రొక్కుడును ఓర్వఃజాలునా? అట్లే ఇంట నున్న దేవతలం బూజించుట నీకు శక్యముగాని తపస్సు శక్యము కాదు.—ఇట దిరిసెనపువ్వువంటిది పార్వతీ దేహము, తేటికాలితాకు నోర్చుటవంటిది గృహదేవతలం గొలుచునలయిక నోర్చుట, పక్షికాలి తన్ను నోర్చుటవంటిది తపఃక్లేశము నోర్చుట.

వ్యా.—మనీషితా ఇతి.—హే వత్సే, మనస ఈషితా ఇష్టా మనీషితాః*శకన్వాదిత్వాత్ సాధుః, దేవతాః శఛ్యాదయో, గృహేష్టు సన్తి - త్వం తా ఆరాధయేతి శేషః, తపః క్వ, త వేదం తావకమ్ * 'యుష్మదస్తదో రన్యతరస్యాం ఖి ఇచ్చ' ఇ త్యణ్విత్యయః * 'తవకమమకా వేకవచనే' ఇతి తవకాదేశః. - వపు శ్చ క్వ, తథా హి, పేలవం మృదులం, శరీషపుష్పం, భ్రమరస్య భృజస్య, పదం పదస్థిలిం, సహేత, పతిత్త్రిణః పునః పక్షిణ స్తు, పదం న సహేత, అతిసౌకుమార్యా ద్వివ్యోపభోగ యోగ్యం తే వపు ర్న దారుణతపఃక్షమ మి త్యర్థః. అత్ర దృష్టాంతాలంకారః.

ఇతి ధ్రువేచ్ఛా మనుశాసతీ సుతాం

శశాక మేనా న నియన్తు ముద్యమాత్;

క ఈప్సితార్థ స్థిరనిశ్చయం మనః

పయ శ్చ నిమ్నాభిముఖం ప్రతీపయేత్.

5

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, అనుశాసతీ = బోధించి, మేనా = మేనకాదేవి, ధ్రువేచ్ఛాం - ధ్రువ = స్థిరమయిన - ఇచ్ఛాం = కోరికకలదైన, సుతాం = కొమారితను, ఉద్యమాత్ = తపః ప్రయత్నమునుండి, నివారయితుం = తొలగించుటకు, న శశాక = సమర్థురాలు కాదాయెను, (అది సరియే గదా), ఈ.. యమ్—ఈప్సిత=కోరఁబడిన-అర్థ = ప్రయోజనమందు - స్థిర = దృఢమయిన - నిశ్చయం = పట్టుదలగలదైన, మనః చిత్తమును, ని . ఖం—నిమ్న = లోఁతునకు - అభిముఖం = ఎదురయిన - (లోఁతునకు పాటుచున్న,) పయ శ్చ = నీటినిని, ప్రతీపయేత్ = వెనుకకు మరల్పఁ గలుగును.

తా.—ఈప్రకారము మేనకాదేవి బోధించినను గట్టి నిశ్చయము గలదైన పార్వతీదేవి తపః ప్రయత్నమును మానదాయెను, ఇది సరియే గదా, పల్లమునకు పాటుచున్న

నీటిని మెఱకకు పాటించుటయెల్లు అసాధ్యమో అట్లే తాఁగోరిన ప్రయోజనమును గూర్చిన పట్టుదలను మాన్పుటయు అసాధ్యము.

వ్యా.—ఇ తీతి.— ఇ త్యేవ, మనుశాస త్యుపదిశన్తీ, మేనా, ధ్రువేచ్ఛాం స్థిర వ్యవసాయాం, సుతాం సార్వతీ, ముద్యమా దుద్యోగా త్తపో లక్షణా, నియన్తుం నివారయితుం, న శశాక సమర్థా నాభూత్, తథా హి, ఈప్సితార్థ ఇష్టార్థే - స్థిర నిశ్చయం, మనో, నిమ్నాభిముఖం పయ శ్చ కః, ప్రతీపయేత్ ప్రతికూలయేత్ - ప్రతి నివర్తయే ది త్యర్థః - నిమ్నప్రవణం పయ ఇ వే ష్టార్థాభినివిప్తం మనో దుర్వార మితి భావః అత్ర దీపకానుప్రాణితోఽర్థా న్తరన్యాసాలంకారః.

కదాచి దాసన్నసఖీముఖేన సా
మనోరథజ్ఞం పితరం మనస్వినీ
అయాచ తారణ్య నివాస మాత్మనః
ఫలోదయాన్తాయ తపఃసమాధయే

6

టీక.—కదాచిత్ = ఒకప్పుడు, మనస్వినీ = గట్టిపట్టుదలదైన, సా = పార్వతీ దేవి, మనోరథజ్ఞం నోమరథ=(తన)కోరికను - జ్ఞం = ఎఱిగినవాడయిన, పితరం = తండ్రిని (హిమవంతుని), ఆ . న—ఆసన్న = చెంతనుండు (తనతోడి) - సఖీ = చెలి యేయనెడు - ముఖేన = ఉపాయమున, ఫ . య—ఫల = ప్రయోజనముయొక్క - ఉదయ = ప్రాదుర్భావమే - అన్తాయ = తుదిగాఁగలదైన, త . యే—తపః = తపము యొక్క - సమాధయే = నియమముకొఱకు (నియమ మాచరించుటకు), ఆత్మనః = తన యొక్క, తారణ్య నివాసం=అడవి వాసమును, అయాచత = వేడుకొనెను.

తా —ఆపట్టుదలను వదలక యొకనాఁడు పార్వతి తనమనస్సులోని కోరిక నెఱింగిన తండ్రిని, ఆకోరిక నెఱవేటువఱకు తాను వనములో తపస్సుచేయుచు నివసించి యుండుటకు నెల విప్పుని తన చెలికత్తెచేత నడిగించెను

వ్యా —కదాచి దితి —అథ కదాచి, స్తనస్వినీ స్థిరచిత్తా, సా పార్వతీ, మనో రథజ్ఞ మభిలాషాభిజ్ఞం, పితరం హిమవన్త, మాసన్నసఖ్యాప్తసఖీ - నైవ ముఖముపాయః - ని ‘ముఖం నిఃసరణే వక్త్రే’ ప్రార మ్భాపాయయో రపి’ ఇతి విశ్వః, తేన, ఫలోదయః ఫలోత్పత్తి - రన్తోఽవధి - ర్యస్య తస్మై, తపః సమాధయే తపోనియమాత్థ, మాత్మనః స్వ. ప్యాఽరణ్యనివాసం వనవాస, మయాచత * ‘దుహ్యేచ్’ - ‘ఇత్యాదినా ద్వికర్తృకత్వమ్.

అ ధానురూపాభినివేశతోషిణా
కృతాభ్యనుజ్ఞా గురుణా గరియసా
ప్రజాసు పశ్చాత్ ప్రథితం తదాఖ్యయా
జగామ గౌరీ శిఖరం శిఖణ్ణిమత్.

7

టీక. — అధ = అంతట, గౌరీ = పార్వతి, అను .. ణా - అనురూప = తగినట్టి - అభినివేశ = పట్టుదలకు - తోషిణా = సంతోషించిన, గరియసా = గొప్పవాడయిన, గురుణా = తండ్రీదేత, కృ. జ్ఞా - కృత = చేయబడిన (ఈబడిన) - అభ్యనుజ్ఞా = నెలవు గలదై, ప్రజాసు = లోకులలో, పశ్చాత్ = తర్వాత, తదాఖ్యయా = ఆమెపేరట (గౌరీశిఖర మనుపేర), ప్రథితం = ప్రసిద్ధమయిన, శిఖరం = శృంగమునకు, శిఖణ్ణిమత్ = నెమళ్లుగలదానికి, జగామ = వేగెను.

తా — మేటియైన తండ్రీయు ఆమెయొక్క పూనిక తగినది గదా యని సంతోషించినవాడై ఆమెకు తపస్సుచేయుటకు నెల వొసంగెను. అంత నామె ఘాతుకమృగములు లేక నెమళ్లు లోనగు సాధుజంతువులు గలదైన యొకానొకశృంగమున తపస్సుకై నెలకొనెను దానం జేసియే ఆశిఖరము అనంతరము లోకములో గౌరీశిఖర మని పేరు వడసినది.

వ్యా — ఆ థేతి — అధ గౌర్యనురూపేణ యోగ్యే - నాభినివేశే నాగ్ర హేణ - తుష్య తీతి తథోక్తేన, గరియసా పూజ్యతమేన, గురుణా పిత్రా, కృతాభ్యనుజ్ఞా తపః కుర్వీతి కృతానుమతిః సతీ, పశ్చాత్ తపఃసిద్ధ్యై త్తరకాలం, ప్రజాసు జనేషు, తదాఖ్యయా తస్యా గౌర్యాః సంజ్ఞయా - ప్రథితం గౌరీశిఖర మితి ప్రసిద్ధ మి త్యర్థః, శిఖణ్ణిమత్ స తు హింస్రప్రాణిప్రచుర మితి భావః, శిఖరం శృంగం, జగామ యయా.

విముచ్య సా హార మహార్యనిశ్చయా విలోలయష్టిప్రవిలుప్తచందనమ్
బబన్ధ బాలారుణబ్రభు వల్కలం పయోధరోత్సేధవిశీర్ణసంహతి 8

టీక — ఆ యా — అహార్య = మాన్వశక్యముగాని - విశ్చయా = పట్టుదల గలదైన, సా = పార్వతీదేవి, వి నం — విలోల = చలించుచున్న - యష్టి = పేటలచేత - ప్రవిలుప్త = తుడువబడిన - చందనమ్ = గంధముగలదైన, హారం = ముత్యాల పేరును, విముచ్య = తీసివైచి, బా.. భృ - బాల అరుణ = లేత సూర్యునివలె - బ్రభు = కావవన్నెగలదియు, ప...తి - పయోధర = పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ = పొడవుచేత - విశీర్ణ = నడలిన - సంహతి = చిక్కనగలదియు, (అయిన), వల్కలం = నారచీరను, బబన్ధ = కట్టుకొనెను.

* తా. — అట్టి యాదృశనిశ్చయముతో పార్వతీదేవి పాలిండ్లయందలి మంచిగండము తుడుచుచున్నవై చలించుచున్న పేటలుగల ముత్యాలపేరును తీసివైచి చనుగప్పుగా లేత సూర్యునివంటి కావివన్నెగల నారచీరను కట్టుకొనెను, దాని చిక్కదనము ఆచనుమిట్టల యొరయికకు సడలిపోయెను.

వ్యా. — విము చేయతి. — అహార్య నిశ్చయానివార్య నిశ్చయా, సా గౌరీ, విలా లాభి శ్చలాభి - ర్యప్తిభిః ప్రతిసరైః - ప్రవిలుప్తం ప్రమృష్టం - చందనం స్తనాంతరగతం యేన తం తథోక్తం, హారం మృక్తావలీం, విముచ్య విహాయ, బాలారుణబ్రు బాలార్క పిఙ్గలం, పయోధరయోః స్తనయో - రుత్సేధే సూచ్చాయేణ - విశీర్ణా విసుటిత్వా - సంహతి రవయవసంశ్లేషో - యస్య త త్తథోక్తం, వల్కులం కణ్డలమ్బి స్తనోత్తరీయ భూతం, బబన్ధ ధారయామా సే త్యర్థః

యథా ప్రసిద్ధౌ ధౌర్మధురం శిరోరుహై
జటాభి ర ప్యేవ మభూత్ తదాననమ్,
న పట్పదశ్రేణిభి రేవ పఙ్కజం,
స శైవలాసఙ్గ మపి ప్రకాశతే

9

టీక — తత్ ఆననం = పార్వతీయొక్క ముఖము, ప్రసిద్ధౌ = కై సేయబడిన, శిరో రుహైః = తల వెండ్రుకలచేతను, యథా = ఎట్లు, మధురమ్ = ప్రియము, అభూత్ = ఆయెనో, జటాభిః అపి = జడలచేతను, ఏవం = అట్లే, (మధురమ్ అభూత్ = ప్రియమాయెను), (అది సరియే గదా), పఙ్కజం = తామర, ప వ న - పట్పద = తేంట్లయొక్క - శ్రేణిభిః ఏవ న = బారులచేత మాత్రమే గాదు, స శైవల ఆసఙ్గస్ అపి = నాచుయొక్క సంప ర్కముతోడి దైనను, ప్రకాశతే = శోభిల్లును

తా — పార్వతీదేవియొక్క వదనము అలంకృతమయిన కేశపాశముచేత ను న్నెట్లు ప్రియ మాయెనో ఒడలచేత ఇప్పుడును అట్లే ప్రియముగా నుండెను తామర తేంట్లబారుచే ఎట్లు శోభించునో అట్లే నాచుతో సయితము శోభించుటయే ఇందులకు దృష్టాంతము

వ్యా — య థేతి — తస్యా దేవ్యా - ఆననం తదాననం, ప్రసిద్ధౌ రూపిణితైః - ని. 'ప్రసిద్ధౌ ఖ్యాత భూషితౌ' ఇ త్యమరః, రోహ స్తీతి రుహః * 'ఇగుపధజ్ఞాప్రీతిరః కః' ఇతి కప్రత్యయః - శిరసి రుహ స్తైః శిరోరుహై ర్హృద్ధజై, ర్యథా మధురం ప్రియ- మభూత్ - ని 'స్వాదుప్రియా తు మధురా' ఇ త్యమరః, జటాభి ర ప్యేవం మధుర మభూత్, తథా పి - పఙ్కజం పద్మం, పట్పదశ్రేణిభి ర్భృమరపక్తిభి, రేవ న, కిం

తు, సహ జైవలాసజ్జేన సజైవవాసజ్జ - మపి * 'తేన స పేతి తుల్యయోగే' ఇతి
బహువ్రీహిః - ప్రకాశతే - శైవలే నాపి శోభత ఏ వే త్యర్థః

ప్రతిక్షణం సా కృతరోమవిక్రియాం

వ్రతాయ మాజ్ఞీం త్రిగుణాం బభార యామ్

అకారి తత్పూర్వనిబద్ధయా తయా

సరాగ మస్యా రశనాగుణాస్పదమ్

10

టీక.—సా=పార్వతి, ప్రతిక్షణం=ప్రతినిమిషమునను, కృ. యాం - గ్రుచ్చు
కొనుటచేత) - కృతి=చేయఁబడిన - రోమవిక్రియాం=గగుర్పాటుకల్పదైన, త్రిగుణాం=
ముప్పేటయైన, యాం మాజ్ఞీం=ఏముంజత్రాటిని, వ్రతాయ=తపస్సుకై, బభార = కట్టు
కొనియెనూ, త .యా - త త్పూర్వ=తానే ముందుగా - నిబద్ధయా=కట్టుకొనఁబడిన,
తయా=ఆహంజిచేత, అస్యాః=పార్వతియొక్క, ర.. దం - రశనాగుణ= మొలనూలి
యొక్క - ఆస్పదం=తావు, సరాగం=ఎఱుపుగలదిగా (కందినదిగా), అకారి=చేయఁ
బడినది.

తా.—ఆమె తపశ్చరణమునకై యిపుడుముప్పేటల ముంజత్రాటిని మొలకుఁగట్టు
కొనెను ; అది మాటిమాటికిని గ్రుచ్చుకొన్నప్పుడెల్ల ఒడలు గగుర్పొడుచుచుండెను;
మఱియు ఆహంజి ఇఁకమీఁద ఆమె ధరింపఁబోవు పద్మరాగాదిమణి మేఖలకు తావయిన
యామొలయందు ఇప్పుడే ఎఱుపువన్నెను కలిగించెను.—దాని యెత్తుడుచే మొలచుట్టును
కందె నని భావము.

వ్యా.—ప్ర తీతి. — సా దేవీ, ప్రతిక్షణం తుణే, కృతరోమవిక్రియాం పారు
స్యాత్ కృతరోమాశ్చాం, త్రి గుణాం త్రి రావృత్తాం, యాం, మాజ్ఞీం ముజ్జీనుయీం,
మేఖలాం, వ్రతాయ తపసే, బభార, త దేవ - పూర్వం ప్రథమం - యస్య తత్పూర్వం
యథా తథా - నిబద్ధయా, తయా మాజ్ఞ్యా, అస్యా దేవ్యా రశనాగుణ - స్యాస్పదం
స్థానం జఘనం, సహ రాగేణ సరాగం సలోహిత, మకారి కృతం - సౌకుమార్యాతి
శయా దితి భావః

విస్మయరాగా దధరాన్నివర్తితః

స్తనాజ్గరాగారుణితా చ్చ కన్దుకాత్

కుశాఙ్కురాదాన పరిక్షతాఙ్గులిః

కృతోఽక్షనూత్రప్రణయీ తయా కరః

11

టీక.—తయా=పార్వతిచేత, వి . త్ - విస్పృష్ట = విడువబడిన - రాగాత్ =
లత్తుకపూతగలదైన, అధరాత్ = మోవినుండియు, స్త . త్ - స్తన=కుచములయొక్క-
అజరాగ = మైపూతచేత - అరుణితాత్ = ఎఱుపుచేయబడిన, కన్దుకాత్ చ = బంతినుం
డియు , నివర్తితః = తొలగింపబడినదై, కరః = చేయి, కు...ళిః - కుశాజ్కుర =
దర్భమోసులయొక్క - ఆదాన = కోయుటచేత - పరిక్షత=గాయమయిన - అఙ్గుళిః=
వ్రేళ్లుగలదిగాను, అ . యీ - అక్షసూత్ర=రుద్రాక్షమాలకు - ప్రణయీ=చెలిగాను,
కృతః=చేయబడెను

తా.—ఆమెచేతికి ఈ తపశ్చరణ సమయమందు అధరమునకు లత్తుక పూసికొను
టయు కుచకుంకుమము తగలుటచే నెఱ్ఱనగు బంతి యాడుటయు అను రెండు వ్యాపార
ములకును బదులుగా, దర్భదళములు కోయుటచేత గాయపడుటయు, అక్షమాలికనుజప
మందు త్రిప్పించుడుటయు ననుపమము కలిగినవి. ఇందు, లత్తుకయెఱుపునకు బదులుగాయ
ములయెఱుపును, గుండ్రని కందుకములకు బదులు గుండ్రని యక్షములును గలిగిన వని
సాదృశ్యము ఇమిడియున్నది.

వ్యా. —విస్పృష్టేతి.—తయా దేవ్యా, విస్పృష్టరాగాత్ త్యక్తలాక్షారసరజ్జనా,
దధరా దధరోష్ఠా, న్నివర్తితః - 'విస్పృష్టరాగాత్' ఇతి పారే నితరాం త్యక్తలాక్షా
రాగాత్ - రాగత్యాగేన నిష్ప్రియోజనత్వా దితి భావః, తథా స్తనాజ్కురాగే - తా
రుణితా దరుణీకృతాత్ - పతనసమయే తస్య స్తనయో రుపరోధా దితి భావః, కన్దుకా
చ్చ, నివర్తితః, కుశాజ్కురాణా - మాదానేన లవనేన - పరిక్షతా వ్రణితా - అఙ్గు
లయో యస్య స తథోక్తః, కరః పాణి, రక్షసూత్రప్రణ యక్షమాలాసహచరః, కృతః.

మహార్హశయ్యాపరివర్తనచ్యుతైః

స్వకేశపుష్పై రపి యా స్త దూయతే

అశేత సా బాహులతోపధాయినీ

నిషేదుషీ స్థణిల ఏవ కేవలే.

12

టీక.—మ...తైః - మహార్హ=ఎక్కుడువేలగలయట్టి (శ్రేష్ఠమయిన)-శయ్యా =
పొన్నునందు - పరివర్తన = పొరలుటచేత - చ్యుతైః = రాలినట్టి, స్వ. .పి—స్వ =
తనయొక్క - కేశ = తలకట్టునందలి - పుష్పైః అపి = పూవులచేత సయితము, యా=
ఏదేవి, దూయతే స్త = సెగిలెనూ, సా = ఆదేవి, బా ..నీ - బాహులతా = తీగ
వంటి బుజమును - ఉపాధాయినీ = తలగడగాపెట్టుకొన్నదై, కేవలే = వట్టి, స్థణి
లే ఏవ = నేలమీదనే, అశేత = పరున్నది, నిషేదుషీ, కూర్చున్నది.

తా — ఉత్తమమయిన హంసతూలికాది తల్పములందు తాను పొరలి నప్పుడు రాలిన తన తలకట్టులోనిపువ్వులు పోకినం గందిన యాదేవి యిపుడు వట్టి నేలనుతలక్రింద చేయిపెట్టుకొని పరుండుటకును అట్లే వట్టి నేలనే కూర్చుండుటకును నేర్చినది.

వ్యా — మహా వ్లాతి. — మహా - సర్వో మూల్యం - యస్యాః సా మహార్హా శ్రేష్ఠా-
యా శయ్యా తస్యాం - పరివర్తనేన లుప్తనేన - చ్యుతై ర్భ్రష్టైః, స్వకేశపుష్పై రపి,
యా దేవీ, దూయతే స్స క్లిశ్యతి స్స - పుష్పాధికసౌకుమార్యా దితి భావః, సా దేవీ
బాహులతా - ముపధత్త ఉపధానీకరో - తీతి బాహులతోపధాయినీ, సతీ, కేవలే
సంస్తరిణగహితే, స్థణ్ణితే భూమా, వే, వాశేత శయితవతీ, తథా నిషేదు ష్యపవిష్టా
చ * 'క్వసు శ్చ' ఇతి క్వసుః * 'ఉగిత శ్చ' ఇతి జీప్, భూమా వేవ శయనాదివ్యవ
హారో న జా తూప రీ త్యర్థః.

పున ర్గ్రహీతుం నియమస్థయా తయా
ద్వయేఽపి నిక్షేప ఇ వార్పితంద్వయమ్,
లతాసు తన్వీషు విలాసచేష్టితం
విలోలదృష్టం హరిణాజ్ఞనాసు చ

13

టీక. — నియమ స్థయా = వ్రతమందు ఉన్నట్టి, తయా = పార్వతిచేత, ద్వయేఽపి = రెంటియందును, ద్వయం = రెండు, పునః = వెండియు, గ్రహీతుం = కైకొనుటకు, నిక్షేపః = ఇల్లడగా, అర్పిత మివ = ఉంపఁబడఁబోలును, ఏరెంటి యందు ఏరెండు అనఁగా — తన్వీషు = సన్నని, లతాసు = తీగలయందు, వి . తం - విలాస = ఒయ్యారమనెడు - చేష్టితం = వ్యాపారమును, హరిణ అజ్ఞనాసు = లేడి చెలువలయంగ, వి...ష్టం - విలోల = చంచలమయిన - దృష్టం చ = చూడ్కియును .

తా — ఆమెకు పూర్వము సహజములయియున్న విలాసచేష్టలును విలోల దృష్టులును ఇప్పుడు తపఃకాలమునందు ఆమెయందు అగపడలేదు గాని సన్న పాటిలతల యందును, లేడికొమ్మలయందును అగపడినవి, దానింబట్టి చూడఁగా ఆమె ఆరెంటిని ఆ రెంటి యందును తనకు కావలసినప్పుడు మరల కైకొనుటకై యిల్లడ యుంచెనా యను నట్లుండెను

వ్యా. — పున రితి — నియమస్థయా వ్రతస్థయా, తయా దేవ్యా, ద్వయే అపి ద్వయం, పున ర్గ్రహీతం పున రానేతుం, నిక్షేపోఽర్పిత మివ నిక్షేపత్వే నార్పితం కిము-
క్వచిత్ 'ద్వయాషు' ఇతి ప్రమాదికః పాఠః, కుత్ర ద్వయే కిం ద్వయ మర్పిత మి
త్యాహ - తన్వీషు లతాసు, విలాస ఏవ చేష్టితం విలాసచేష్టితం, హరిణాజ్ఞనాసు, విలోల

దృష్టం చ ఇచ్చలావలోకితం చ, వ్రతస్థాయాం తస్యాం తయో రదర్శనా ల్లతాదిషు దర్శనా చ్ఛార్పిత మి వే త్యుత్పేక్షా న తు వస్తుతోఽర్పణ మ స్తీతి భావః.

అతన్నితా సా స్వయ మేవ వృక్షకాణ్
ఘటస్తన ప్రసవణై ర్వ్యవర్ధయత్,
గుహాఽపి యేషాం ప్రథమాప్తజన్తనాం
న పుత్త్రీవాత్సల్య మపాకరిష్యతి.

14

టీక — సా = ఆదేవి, అతన్నితా = ప్రాలుమాలిక లేనిదై, స్వయమేవ = తానే, వృక్షకాణ్ = గున్న చెట్లను, ఘట. కైః - ఘట = కుండలనెడు - స్తన = కుచముల యొక్క - ప్రసవణైః = స్రవించినపయస్సులచేత, వ్యవర్ధయత్ = పెంచెను, గుహః అపి = కుమారస్వామి యు, ప్ర...నార - ప్రథమ = తొలుత - ఆప్త = పొందఁబడిన - జన్తనాం = పుట్టువుగలవైన - (తనకు అన్నలయిన), యేషాం = ఆ గున్న చెట్టులమీది, పుత్త్రీవాత్సల్యం = పుత్రిప్రేమను, న అపాకరిష్యతి = తొలఁగింపఁజాలఁడు.

తా — ఆదేవి ప్రాలుమాలిక తాను స్వయముగా కుండలతో నీళ్లు పోసి తన స్తనములతో స్తన్యమొసంగినట్లుగా గున్న చెట్లను పెంచుచుండెను. కుమారస్వామి సయితము తనకు ముందు పుట్టిన వగుటచేత అన్నలయిన యీ చెట్లమీది యామె పుత్త్రీవాత్సల్యమును పోఁగొట్టఁజాలఁడు సుమా

వ్యా — అతన్ని తేలి — సా దేవీ స్వయ మే, వాత్సన్నితా 2 సంజాతతద్వారా సతీ * తారకాదిత్వా దితచ్ఛ్రియ్యయః, వృక్షకాణ్ స్వల్పవృక్షాణ్ * 'అల్పే' ఇ త్యల్పార్థే కప్రత్యయః, ఘటా వేవ స్తనా తయోః - ప్రసవణైః ప్రసృతపయోభి - ర్వ్యవర్ధయత్, గుహః కుమారో, 2పి, ప్రథమాప్తజన్తనాం ప్రథమలబ్ధజన్తనామ్ - అగ్రజాతానా మి త్యర్థః, యేషాం వృక్షకాణాం సంబద్ధి, పుత్త్రీవాత్సల్యం సుతప్రేమ, నాపాక రిష్యతి, ఉత్తరిత్ర కుమారోదయే 2పి న తేషు పుత్త్రీవాత్సల్యం నివర్తిష్యత ఇ త్యర్థః.

అరణ్యబీజాఞ్జలిదానలాలితా
స్తథా చ తస్యాం హరిణా విశశ్వసుః,
యథా తదీయై ర్నయనైః కుతూహలాత్
పుర స్సఖీనా మమిమిత లోచనే

15

టీక. — అ...తాః - అరణ్యబీజ = (నివ్వరి లోనగు) నడవిగింజల - అఞ్జలి = దోసిళ్ల

యొక్క-దాన=పెట్టుటచేత - లాలితాః = ప్రోదిసేయఁబడినవై, హరిణాః = లేళ్లు, తస్యాం=ఆమెయందు, విశశ్వసుః=మచ్చికపడినవి, యధా=ఎట్లనిన, కుతూహలాత్ = కుతుకముచేత, తదీయైః=ఆలేళ్లవైన, నయనైః=కన్నులతో, లోచనే=(తన) కన్నులను, సఖీనాం పురః=చెలికత్తెల యెదుట, అమిమిత=కొలిచినది

తా.— దోసిళ్లతో చూటికడ పట్టి నివ్వరి లోనగు ధాన్యములను తినిపించి ఆమె ప్రోదిసేసిన లేళ్లు ఆమెకడ ఎంతమచ్చిక యైన వనఁగా, ఆమె తన చెలికత్తెల ముందట కుతుకముచే ఆలేళ్లకన్నులను తనకన్నులకు అంటించి వానితో తనకన్నులను కొలఁత కొలుచును, అవి అంత మచ్చికపడినవి

వ్యా.— అరణ్యేతి.— అరణ్యబీజానాం నీవారాదీనా - మజ్జలయ స్తేషాం దాశేన లాలితా, హరిణా శ్చ, తస్యాం దేవ్యాం, తథా, విశశ్వసు ర్విస్రమ్భం జగ్ముః - ని. 'సమా విస్రమ్భవిశ్వాసా' ఇ త్యమరః, యధా, కుతూహలా దౌత్సుక్యా, తదీయై ర్హరిణసంబద్ధిభి, ర్నయనై ర్నైతైః కరణైః, స్వకీయే లోచనే, సఖీనాం, పురః పురతః- అనేన తేషాం సంబద్ధ సహత్వ ముక్తమ్, అమిమిత అక్షిపరిమాణతారతమ్యజ్ఞానాయ మానం చకా రే త్యర్థః; కేచిత్తు సా పార్వతీ తదీయై ర్నైతైః కుతూహలాత్, పురో ౭గ్రే వ ర్తమానానాం సఖీనాం, లోచనే అమిమిత వ్రతస్థత్వా న్నాత్తన ఇ త్యాహుః, * 'మాజ్ మానే' ఇ త్యస్తా ధాతో ర్లజ్. ఇయ మేవ ఖలు విశ్వాసస్య పరా కాష్టా య దక్షిషీడవే౭పి న కుభ్య స్తీతి భావః

కృతాభిషేకాం హుతజాతవేదసం

త్వగుత్తరాసజ్గవతీ మధీతినీమ్

దిదృక్షువ స్తా మృషయో౭భ్యుపాగమ

న్న ధర్తృవృద్ధేషు వయ ససమీక్ష్యతే.

16

టీక.—కృ. కాం - కృత=చేయఁబడిన - అభిషేకాం = స్నానముగలదియు, హు ..సం - హుత=వేల్చఁబడిన - జాతవేదసం=అగ్నిగలదియు, త్వ . తీం - త్వక్=వల్కులముచేత - ఉత్తరాసజ్గవతీం=ఉత్తరీయముకలదియు, అధీతినీం=స్తుతిపాఠాదికము కావించునదియు, (అగు), తాం=ఆదేవిని, దిదృక్షువః=చూడఁగోరినవారై, ఋషయః=మునులు, అభ్యుపాగమ౯ = వచ్చిరి, ధర్తృవృద్ధేషు-ధర్తృ = ధర్తృముచేత - వృద్ధేషు = పెద్దలయినవారి విషయమందు, వయః=వయస్సు, న సమీక్ష్యతే=చూడఁబడదు.

తా.—ఆదేవి యధావిధిగా, స్నానము నేయుచు, హోమము గావించుచు, నార చీరను వేటుగా చాల్చి, స్త్రోత్రపాఠాదికములు పఠించుచు, నున్నట్టి యాతపశ్చర్యకు

మెచ్చి మనులు ఆమెను సందర్శింప వచ్చిరి పెద్దలు చిన్నలను వచ్చి శుశ్రూషించుట తప్ప గాదా యనిన, ధర్మము ప్రధానము గాని వయస్సు ప్రధానము గాదు

వ్యా — కృ తేతి — కృతాభిషేకాం కృతస్నానాం, హుతజాతవేదసం హుతా గ్నికామ్ - కృతహోమా మి త్యర్థః, త్వచా వల్కలే - నోత్తరాసజ్జవతీ ముత్తరీయవతీం- త్వగుత్తరాసజ్జవతీమ్, అధీత మస్యా ఆ స్తీ త్యధీతినీం స్తుతిపారాది కుర్వతీమ్ * 'ఇష్టా దిభ్యశ్చ' ఇ తీనిప్రత్యయః, తాం దేవీం, దిదృక్షువో ద్రష్టు మిచ్ఛవో, ఓర్షయో మున యో, ఓభ్యుపాగమత్ సముపాగతాః, న చాత్ర కన్యినేవాదోష ఇ త్యాహ - ధర్మ వృద్ధేషు వయో, న సమీక్ష్యతే న ప్రమాణీక్రియతే, సతి ధర్మజ్యేష్ఠ్యే వయోజ్యేష్ఠ్యం న ప్రయోజక మి త్యర్థః తథా చ మనుః -

‘న తేన వృద్ధో భవతి యే నాస్య పలితం శిరః,

యో వా యువాన్-ప్యధీయాన స్తం దేవాః స్థవిరం విదుః’ ఇతి.

విరోధినత్వోఽర్థి తపూర్వమత్సరం

ద్రుమై రభీష్టప్రసవార్చితాతిథి

నప్రోటజాభ్యంతరసంభృతానలం

తపోవనం త చ్చ బభూవ పావనమ్

17

టీక.—వి రం - విరోధి = (పరస్పర) ద్వేషులయిన - సత్త్వ = జంతువులచేత - ఉజ్జిత = వదలబడిన - పూర్వ = తొంటి - మత్సరం = వైరముకలదియు, ద్రుమైః = చెట్ల చేత, అ . . థి - అభీష్ట = కోరిన - ప్రసవ = పండ్లచేత - అర్చిత = పూజింపబడిన - అతిథి = అతిథులుగలదియు, న . లం - నవ = నూతన మైన - ఉటజ = పర్ణశాలలయొక్క - ఆభ్యంతర = లోపలి ప్రదేశములయందు - సంభృత = ఉంపబడిన - అనలం = అగ్నులుగలదియు, (ఐ), త చ్చ తపోవనం = ఆతపోవనము, పావనం = పవిత్రీకరించునది, బభూవ = ఆయెను.

తా — ఆయాశ్రమమందు పులులు లేళ్లను చంపుట, సింహములు ఏనుగులం గొట్టుట, ఇత్యాదిజాతివైరమువలని హింసలు మానినవి, చెట్లు సయితము అతిథులకు కోరినపండ్ల నొసంగి సపర్యగావింపం దొడంగినవి కొత్తకొత్తగా ఎండఁగో పర్ణశాలలు గట్టుకొని అందు అగ్నులను ఉంచి హోమములు గావింపం దొడంగిరి. ఈతీరున ఆతపో వనము లోకపావన మైనది

వ్యా — విరో ధీతి.— విరోధిభిః - సత్త్వే గోవ్యాఘ్రాదిభి - రుజ్జితపూర్వ మత్సరం త్యక్తపూర్వవైరం - హింసారహిత మి త్యర్థః, ద్రుమై, రభీష్టప్రసవే నేష్టఫలే- నార్చితాః పూజితా - అతిథయో యస్మిం స్త త్త ధోక్తం, నవానా - ముటజానాం

వృత్తాంతానా - మభ్యంతరేషు - సంభృతాః సంచితాః - అనలా అగ్నయో - యస్మిన్
 తస్మాత్తథోక్తం, తచ్చ తపోవనం, పావయ తీతి పావనం - బభూవ-అహింసాతిథిసత్కా
 తాగ్ని పరిచర్యాభి ర్జగత్పావనం బభూ వే త్యర్థః

యదా ఫలం పూర్వతపస్సమాధినా
 న తావతా లభ్య మమంస్త కాంక్షితమ్,
 తదానపేక్ష్య స్వశరీరమార్దవం
 తపో మహత్ సా చరితుం ప్రచక్రమే -

18

టీక — సా = ఆదేవి, యదా = ఎప్పుడు, తావతా = అంతటి, పూ . నా—
 పూర్వ = తొంటి - తపస్సమాధినా=తపోనియమముచేత, కాంక్షితం ఫలం = (తా)గో
 రిన ఫలము, లభ్యం న అమంస్త=పొందరాని దని తలంచెనా, తదా = అప్పుడు, స్వ..
 వం—స్వ = తనయొక్క - శరీర = దేహముయొక్క - మార్దవం = సౌకుమార్య
 మును, అనపేక్ష్య = లెక్కసేయక, మహత్ = గొప్పదైన, తపః = తపమును,
 చరితుం = చేయుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను

తా.--- ఈప్రకారము తపస్సు చెయుచుండఁగా ఆమెకు ఒకప్పుడు అంతటియూ
 తపస్సునకు సయితము తాఁ గోరినఫలము లభింప దని తోచెను వెంటనే ఆమె తనదేహ
 సౌకుమార్యమును సరకు సేయక కఠోరతర మయిన తపస్సు సలుప నారంభించెను.

వ్యా.—య దేతి.— సా దేవీ, యదా యస్మిన్ కాలే, తావతా తావత్ప్రమా
 ణేన, పూర్వ తపః సమాధినా పూర్వేణానుష్ఠితమానప్రకారేణ తపోనియమేన, కా
 ంక్షితం ఫలం, లభ్యం లబ్ధం శక్యం - నామంస్త - అశక్య మమంస్తే త్యర్థః, తదా
 తత్కాలే, అవిలంబే నే త్యర్థః, స్వశరీరస్య - మార్దవం మృదుత్వం సౌకుమార్య, అనపే
 క్ష్యావిగణయ్య, మహద్దృశ్యరం, తప, శ్చరితుం సాధయితుం, ప్రచక్రమ ఉపచక్రమే

క్లమం యయా కన్దకలీలయాపి యా
 తయా మునీనాం చరితం వ్యగాహ్యత,
 ధ్రువం వపుః కాంచనపద్మనిర్మితం
 మృదు ప్రకృత్యా చ ససార మేవ చ.

19

టీక — యా = ఏదేవి, కన్దక లీలయా అపి=బంతి యాటకు సయితము, క్లమం
 యయా = అలయికను పొందెనా, తయా = ఆదేవిచేత, మునీనాం = మునులయొక్క,
 చరితం = చర్య (అనఁగా తీవ్రతపస్సు), వ్యగాహ్యత = ప్రవేశింపఁబడెను, ధ్రువమ్ =

నిశ్చయముగా, అస్యాః వపుః = ఆమె యొడలు, కా...తం - కాఞ్చన = బంగారపు-
పద్మ = తామరతో - నిర్మితం = చేయబడినది, (కనుక నే), ప్రకృత్యా = స్వభావముచేత,
మృదు = సుకుమారంబును, ససారమ్ ఏవ చ = కరినంబును.

తా. — ఆదేవి బంతియాటకు సయితము అలతఁ జెందుచుండినట్టిది మునీశ్వరుల
తీవ్రతపస్సును సలుప వారంభించెను నిక్కముగా ఆమెదేహముబంగారపుదామరతోఁ
జేయబడినది; కావుననే, తామరస్వభావముం బట్టి సుకుమారంబును, బంగారుస్వభావం
బును బట్టి కరినంబునుగా నుండెను.

వ్యా — క్లమ మితి. — యా దేవీ, కన్దుకలీలయా కన్దుకక్రీడయా, ౭పి, క్లమం
యయా గ్లానిం ప్రాప, తయా దేవ్యా, మునీనాం, చరితం తీవ్రం తపోవ్యగాహ్యత ప్రవి
ప్తమ్; అతోత్పేక్ష్యతే - ధ్రువ మస్యావపుః, కాఞ్చనపద్మేన సువణకమలేన - నిర్మితం
ఘటితమ్, అత ఏవ, ప్రకృత్యా శుద్ధస్వభావేన, మృదు చ సుకుమార మపి, కాఞ్చనస్వ
భావేన, ససారం చ కరిన మేవ, తథా చ తదుపాదానకత్వా ద్వేవ్యా వపుషః సుకుమార
స్యాపి తీవ్రతపఃక్షమత్వ మి త్యుత్పేక్షాగ్ధః.

శుచా చతుర్ణాం జ్వలతాం హవిర్భుజాం
శుచిస్తితా మధ్యగతా సుమధ్యమా
విజిత్య నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభా
మనన్యదృష్టి స్సవితార మైక్షత

20

టీక. — శుచా = వేసవియందు, శుచిస్తితా - శుచి = విశదమయిన - స్థితా = మంద
హాసముగలదియు, సు మధ్యమా = అందమయిన నడుముగలదియు నయిన యాదేవి, జ్వల
తాం = ముందుచున్న, చతుర్ణాం = నాలుగు, హవిర్భుజాం = అగ్నులకు, మధ్యగతా = నడుమ
నున్నదై, నే .. నీం - నేత్ర = కనులను - ప్రతిఘాతినీం = మిటుమిట్లు గొల్పుచదైన - ప్రభాం =
సూర్యతేజస్సును, విజిత్య = ఓర్చి, అ నన్య దృష్టిః = వేఱొకట చూపు లేనిదై, సవితారమ్ =
సూర్యుని, ఐక్షత = చూచెను.

తా. — ఆదేవి చీటునవ్వుతో వేసవియందు నాలుగుహోమాగ్నులను వేల్చి సునర్చి
మంటపెట్టి వానినడుమను ఉండి, సూర్యునిమీఁదనే, మిటుమిట్లు గొల్పుచున్న తేజ
స్సును ఓర్చి, వేఱొకటిం గానక, చూపు నిలిపియుంచెను. — ఇదియే పంచాగ్నిమధ్యను
తపం బొనరించుట

వ్యా. — శుచా విశ్చ. — శుచా గ్రీష్మే, శుచిస్తితా విశదమన్దహాసా, సుమధ్యమా
పార్వతీ, జ్వలతాం దీప్తివతాం, చతుర్ణాం, హవిర్భుజా మగ్నీనాం, మధ్యగతా సతీ,

నేత్రే ప్రతిహ స్తీతి తాం నేత్రప్రతిఘాతినీం ప్రభాం సావిత్రం తేజో, విజిత్య, నవిద్య
తేఽన్యత్ర దృష్టి ర్యస్యాః సాఽన్యదృష్టిః సతీ, సవితారం సూర్య, మైతృత దదర్శ -
వి 'గ్రీష్మే పఞ్చగ్నిమధ్యస్థో వర్షాసు స్థణ్ణతేశయః' ఇతి స్మరణాత్ - పఞ్చగ్నిమధ్యే
తప శ్చచా రే త్యర్థః, తత్ర సవి తైవ పఞ్చమోఽగ్నిః - వి అగ్నిః సవితా సవి తై
వాగ్నిః' ఇతి శ్రౌతలింగాత్.

తథాఽతి త ప్తం సవితృ గ్గభ స్తిభి
ర్ముఖం తదీయం కమలశ్రియం దధౌ,
అపాఙ్గయోః కేవల మస్య దీర్ఘయో
శ్వనైఃశ్వనైః శ్యామికయా కృతం పదమ్

21

టీక. — సవితృః = సూర్యనియొక్క, గ్గభ స్తిభిః = కిరణములచేత, తథా = అవిధ
ముగా, అతిత ప్తం = మిక్కిలి కాఁచఁబడిన, తదీయం = ఆమెదైన, ముఖం = మొగము, కమల
శ్రియం - కమల = తామరయొక్క - శ్రియం = శోభను, దధౌ = వహించెను, (కాని),
అస్య = ఆమొగముయొక్క, దీర్ఘయోః అపాఙ్గయోః కేవలం = నిడుదలయిన కడకన్నుల
యందు మాత్రము, శ్వనైః శ్వనైః = మెల్లమెల్లగా, శ్యామికయా = కప్పువన్నెచేత, పదం =
అడుగు, కృతమ్ = ఇడఁబడెను

తా — సూర్యకిరణములకుం ద్రాగియు కమలము ఎట్లు వాడకవికసిల్లునూ అట్లే
ఆమె మొగంబును సూర్యకిరణంబులకాఁకను వాడక సిరినే పొరయుచుండెను అయినను
కంటి తుడలయందు మాత్రము వాని యత్యంతస్థాకుమార్యము మూలముగా నలుపు మెల్ల
మెల్లగా నెలకొన్నది

వ్యా — త థేతి. — సవితృః సూర్యస్య, గ్గభ స్తిభిః కిరణై, తథా పూర్వోక్తప్ర
కారే, తాతిత ప్తం సంత ప్తం, తస్యా ఇదం తదీయం, ముఖం, కమలశ్రియం కమలస్య
శోభాం, దధౌ ప్రాప-యథా రవితాపా త్కమలం న మ్లామతి ప్రత్యుత వికసతి తథా
తదీయం ముఖ మాసీ దితి భావః, కిం త్వస్య ముఖస్య దీర్ఘయో, రపాఙ్గయోః కేవలం
నేత్రాంతయో రేవ, శ్వనైః శ్వనై ర్నందం మందం, శ్యామికయా కాలిమ్నా, పదం స్థానం,
కృతం - తయోః సౌకుమార్యా ది త్యర్థః

అయాచిశోపస్థిత మమ్బు కేవలం,
రిసాత్క సోమపతే శ్చ రశ్మయః,

బభూవ తస్యాః కిల పారణావిధి

ర్ష వృక్షవృత్తివ్యతిరి క్తసాధనః

22

టీక.—అ ..తం - అయాచిత=యాచింపఁబడకయే - ఉపస్థితమ్ = ప్రాప్తించి నట్టి, అమ్బు కేవలం = నీరు మాత్రము, ర . స్య-రస=అమృతమే - ఆత్మకస్య=స్వరూపముగాఁగలవాఁడయిన, ఉడుపతేః=చంద్రునియొక్క, మరీచయ శ్చ = కిరణములును, తస్యాః=ఆమెకు, పా...ధిః - పారణా = భోజనముయొక్క - విధిః = కృత్యము, బభూవ కిల=ఆయెను గదా; వృ ..నః-వృక్ష=చెట్లయొక్క - వృత్తి=జీవమోపాయమునకు - వ్యతిరి క్త=భిన్నమయిన-సాధనః=ఉపాయముకలది, న బభూవ = కా లేదు

తా.— ఒకరిని వేఁడ నక్కఱలేక తనంతట దొరకిన జలమును, అమృతమయుఁడయిన చంద్రుని కిరణములును మాత్రమే ఆమెకు ఆహార మాయెను, చెట్లకును ఇవియే గదా ఆహారము, కావున చెట్లకు జీవన సాధన మేదో ఆమెకును అదే జీవన సాధనముగాని అంతకన్న నెక్కు డేమియు లేక యుండెను

వ్యా.—అయాచి తేతి.—అయాచితోపస్థిత మప్రాప్తితోపనతం, కేవల, మమ్బుదకం, రసాత్మక స్యామృతమయ, సోదూనాం నక్షత్రాణాం-పతి శ్చిద్వ్ర స్తస్య, రశ్మయ శ్చ, తస్యాః పార్వత్యాః, పారణావిధి రభ్యవహారకర్త, బభూవ - తావన్నాత్ర సాధనకోఽభూ ది త్యర్థః - సాధ్యసాధనయో రభేదేన వ్యవదేశః సాధనాంతరవ్యాప్త త్యర్థః, కి లేతి ప్రసిద్ధౌ, వృక్షాణాం యా - వృత్తి ర్జీవమోపాయ-స్తద్వ్యతిరి క్తం - సాధన ముపాయో-యస్య స తథో క్తః-పారణావిధి ర్ష బభూవ; వృక్షోఽప్యయాచితోపస్థితేన మేఘోదకే నేన్దుకిరణై శ్చ జీవ తీతి ప్రసిద్ధమ్ - అమ్మికాఽపి తావన్నాత్ర మవాలమ్బ తే త్యర్థః

నికామతప్తా వివిధేన వహ్నినా

నభశ్చరే శేన్ధనసంభృతేన సా

తపాత్యయే వారిభి రుక్షితా నవై

ర్భవా స హూష్టాణ మముఞ్చ దూర్ధ్వగమ్.

23

టీక.—నభశ్చ రేణ=అకాశచరమును, ఇ. న - ఇన్ధన=చిదుగులచేత - సంభృతేన = మండింపఁబడినదియు, (నగు), వివిధేన = పెక్కుతెఱఁగుల (అయిదు విధముల), వహ్నినా = అగ్నిచేత, ని . త్తా - నికామ = మిక్కిలి - తప్తా = క్రావఁబడినదై, సా=పార్వతి, త...యే - తప=వేసవియొక్క - అత్యయే=అపగమమందు - (వర్షాకాలమందు), నవైః = క్రొత్తవైన, వారిభిః = నీళ్లచేత, ఉక్షితా=తడుపఁబడినదై,

భువా సహ = (పంచాగ్ని తప్తయైన) భూమితోఁగూడ, ఊర్ధ్వగమ్ = వైకిలేచిన, ఉష్మాణం = ఆవిరిని, అముఞ్చత్ = విడిచెను

తా.—ఆకాశమందు చరించెడి సూర్యుఁ డనునగ్ని చేతను, నేలయందు చిదుగులతో మండింపఁబడిన నాలుగగ్నులచేతను, మొత్తము అయిదు అగ్నులచేత క్రాగినదైన యామెదేహమునుండియు పంచాగ్ని తప్త యయిన యా భూమినుండియు వర్షాకాలారంభమున తొలివానచినుకులకు ఆవిరి సమముగా వైకి వెడలెను

వ్యా —నికా మేతి.—వివిధేన పఞ్చవిధే నే త్యర్థః, నభశ్చరేణ భేచరేణ — ఆదిత్యరూపే నే త్యర్థః, ఇన్ధనసంభృతేన కాష్ఠసమిధేన, వహ్నినా, నికామ మత్యంతం — తప్తా, సాఽమ్బికా, తపాత్యయే గ్రీష్మాస్తే — ప్రాప్తవీ త్యర్థః, నవై ర్వారిభి, రుక్షీతా సిక్తా, సతీ, భువా పఞ్చాగ్ని తప్తయా స, హోర్ధ్వగ మూర్ధ్వప్రసృత, ముష్మాణం బాష్ప — మముఞ్చత్ — ని ‘గ్రీష్మాష్టబాష్ప ముష్మాణమ్’ ఇతి యాదవః.

స్థితాః క్షణం పక్షుసు తాడితాధరాః

పయోధరోత్సేధనిపాతచూర్ణితాః

వలీషు తస్యాః స్థలితాః ప్రపేదిరే

చిరేణ నాభిం ప్రథమోదబిన్దవః.

24

టీక.—ప్ర .వః—ప్రథమ = తొలి - ఉదబిన్దవః = నీటిచినుకులు, తస్యాః = పార్వతియొక్క, పక్షుసు = కనుఁజెప్పలయందు, క్షణం = నిమిషము, స్థితాః = నిలిచినవియు, (తర్వాత), తా...రాః—తాడిత = నొగిలింపఁబడిన - అధరాః = పెదవి గలవియు - (పెదవి వైఁబడి దానికి నొప్పి గలిగించిన వనుట), (తర్వాత), ప .తాః—పయోధర = పాలిండ్లయొక్క - ఉత్సేధ = ఉపరిభాగమందు - నిపాత = పడ్లుటచేత - చూర్ణితాః = నలియైనవియు, (తర్వాత), వలీషు = కడుపుమీఁది ముడుతల యందు, స్థలితాః = జాతీనవియు, (ఐ), చిరేణ = చాలనేపటికి, నాభిం = పొక్కిటిని, ప్రపేదిరే = చొచ్చినవి.

తా.—ఆమె బద్ధాసనయై యుండఁగా రాలిన తొలివానచినుకులు క్షణము జెప్పలపై నిలిచి, అటనుండి పెదవిపైఁ బడి పెదవిని నెప్పించి, అనంతరము పాలిండ్ల వైభాగమున రాలి చూర్ణములై, వలీత్రయములో జాతీ ఎట్టకేలకు నాభిం జొచ్చినవి.

భా.—‘ప్రథమ’—చినుకులు ఎడయెడగా పడిన వనియు, అందుచేతనే నాభిని దరియుటకును నాభిం జొచ్చుటకును చాలనేపు ఆయె ననియు, ‘బిన్దవః’ - అనుబహువచనముచేత—ఎక్కువ యెడయెడగాఁ గదనియు, ‘స్థితాః’—జెప్పలు దట్టము లనియు,

‘క్షణమ్’—నునుపుగలవి యనియు, ‘తాడిత’—అధరము మృదు వనియు, ‘చూర్ణితాః’—
కుచములు కరినము లనియు, ‘స్థలితాః’—వళులు మెఱకపల్లముగా నున్నవ నియు, ‘చి
రేణ’—తడవగుట ఈచెప్పినప్రతిబంధకము లనేకము లున్నందున ననియు, ‘ప్రపేదిరే’—
చొచ్చినవే గాని వెలువడ లే దనియు, నాభి లోఁ తనియు

వ్యా — స్థితా ఇతి.—ఉదకస్య బిద్ధవ ఉదబిద్ధవః * ‘మన్థాదన -’ ఇత్యాది
సూదకశబ్ద సోదాదేశః - ప్రథమ ఉదబిద్ధవః - ప్రథమవిశేషణా ద్బిద్ధూనాం విరలత్వం
బహువచనా న్నాతివిరలత్వం చ గమ్యతే - తథా చ చిరత్వనాభ్యస్తరగమనయో
ర్నిర్వాహః, తస్యాః పార్వత్యాః, పత్నసు నేత్రలోమసు, క్షణం, స్థితాః స్థితం గతాః -
స్థితా ఇ త్యనేన పత్నణాం సాన్ద్రత్వం క్షణ మితి నైర్ధ్యం చ గమ్యతే, అనస్తరం,
తాడితో వ్యధితో - ౭ధర ఓష్ఠో - యై స్తే తథోక్తాః - ఏతే నాధరస్య మార్దవం
గమ్యతే, తతః పయోధరయోః స్తనయో - రుత్సేధ ఉపరిభాగే - నిపాతేన పతనేన -
చూర్ణితా జర్జరితాః - కుచకారిన్యా దితి భావః, త దను, వలీ మూదరరేఖాసు, స్థలి
తాః - నిమ్నోన్నతత్వా దితి భావః, ఇత్థం, చిరేణ న తు శీఘ్రం - ప్రతి బద్ధబాహు
ల్యా దితి భావః, నాభిం, ప్రపేదిరే ప్రవిష్టా న తు నిర్జన్తుః - ఏతేన నాభే గ్రామ్భిర్యం
గమ్యతే అత్ర ప్రతిపద మర్థవత్త్వాత్ పరికరాలంకారః

శిలాశయాం తా మనికేతవాసినిం

నిరంతరా స్వంతరవాతవృష్టిషు

వ్యలోకయ న్నున్తిషిత్తై స్తడిన్తయై

ర్తహతపస్సాక్ష్య ఇవ స్థితాః క్షపాః

25

టీక. — నిరంతరాసు = ఎడతెంపులేనట్టి, అ.. షు—అంతర=నడుమ - వాత=
గాలిగలదుట్టి - వృష్టిషు = వానలలో, అ నికేతవాసినిం = ఇంట నివసింపనిదై, శిలా
శయాం - శిలా = రాతిపై - శయాం=పరున్నదైన, తాం = ఆపార్వతిని, మ... క్ష్యే—
మహత్ = తీవ్రమయిన - తపః = తపస్సుయొక్క - సాక్ష్యే = సాక్షికర్తయందు,
స్థితాః = ఉన్నట్టి, క్షపాః = రాత్రులు, తడిన్తయైః = మెఱపులనెడు, ఉన్తిషిత్తైః =
చూపులతో, వ్యలోకయన్ ఇవ = చూచినవో యనున ట్లుండెను.

తా.—తెంపు లేక ఈదరగాలితోడి వానలు గురియుచున్నప్పుడు ఆమె ఇంట
నుండక బట్టబయల నివసించి చాఁపరాతిమీఁద పరుండి యుండఁగా ఆ తీవ్ర తపంబునకు
సాక్షులయిన రాత్రులు మెఱపు లనెడు చూపులతో చూచుచుండినవో యనున ట్లుండెను.

వ్యా.—శిలాశయా మితి.—నిరంతరాసు నీరన్ధ్రా, స్వంతరే మధ్యే - వాతో

యాసాం తాదృశ్యో యా వృష్టయ స్తా స్వస్తరవాతవృష్టిషా, న నికేతే గృహే వస తీ
త్యనికేతవాసినీమ్ - అనావృతదేశవాసినీ మి త్యర్థః, శిలాయాం శేత ఇతి శిలాశయాం
శిలాతలశాయినీమ్ * 'అధికరణే శేతే' ఇ త్యచ్చిత్యయః, తాం పార్వతీం, సాక్షా
ద్దృష్టా సాక్షీ * 'సాక్షా ద్దృష్టరి సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః - తస్య కర్తృ సాక్ష్యం-
మహాతపసః సాక్ష్యే స్థితాః క్షుపా, స్తడిన్తయై ర్విద్యుద్రూపై, రున్తిషితై రవలోకనై,
రవ్యలోకయ నివ

ఇ వేతి చక్షుషా విలోకన మే వోత్పేక్ష్యతే, సాక్ష్యం తు -

'ఆదిత్యచంద్రా వనిలోకనల శ్చ ద్యౌ భూమి రాపో హృదయం యమ శ్చ

అహ శ్చ రాత్రి శ్చ ఉభే చ సంధ్యే ధర్మ శ్చ జానాతి నరస్య వృత్తమ్.'

ఇతి ప్రమాణసిద్ధత్వా స్మౌ త్పేక్ష్య మి త్యనుసంధేయమ్

నినాయ సాత్వస్తహిమోత్కిరానిలాః

సహస్యరాత్రీ రుదవాసతత్పరా

పరస్పరాక్రందిని చక్రవాకయోః

పురో వియుక్తే మిధునే కృపావతీ

26

టీక — సా=పార్వతీదేవి, అ...లాః—అత్యస్త=మిక్కిలి - హిమ=మంచును-
ఉత్కిర = వెదచల్లెడి - అనిలాః = వాయువులుగలవైన, స. .త్రీః—సహస్య =
పౌషమాసముయొక్క - రాత్రీః = తేలను, ఉ రా—ఉద (క) = నీటియందు -
వాస = నివసించుటయందు - తత్పరా = ఆసక్తురాలై, ప .ని—పరస్పర = ఒండొం
టిని - ఆక్రందిని = పిలుచుచున్నట్టియు, పురః=ఎదుట, వియుక్తే = ఎడఁబాసినట్టియు,
చక్రవాకయోః = జక్కవలయొక్క, మిధునే=జంటయందు, కృపావతీ = జాలిగలదై,
నినాయ = కడపెను

తా — వాయువులు మంచును వెదచల్లుచు వీచెడు పుష్యమాస రాత్రులను,
నీట నిలిచినదై పార్వతీదేవి తనమొల ఒండొంటి నెడఁబాసి పిలుచుకొనుచున్న
జక్కవలకవను మాచి జాలిగొనుచు, కడపెను

వ్యా — నినా యేతి — సా పార్వతీ, ఉత్కిరన్తి క్షిపన్తీ త్యుత్కిరాః -
'ఇగుపధజ్ఞా -' ఇత్యాదినా కః - అత్యస్తం హిమానా ముత్కిరా అనిలా యాసు తాః,
సహస్యరాత్రీః పౌషరాత్రీః - ని 'పౌషే తైషసహస్యో ద్యౌ' ఇ త్యమరః, ఉదకే
వాస ఉదవాసః 'పేషం వాస వాహన ధిషు చ' ఇ త్యుదాదేశః - ఉదవాసే తత్పరా
ఆసక్తా, తథా పరస్పర మాక్రందిన్యస్యోన్య మాక్రోశిని, పురోఽగ్రే, వియుక్తే విర

హిణి - వియోగం ప్రాప్త ఇతి యావత్, చక్రవాకీ చ చక్రవాక శ్చ చక్రవాకౌ తయో శ్చక్రవాకయో, ర్నిధునే ద్వద్వే, కృపావతీ సతీ నివాయ - దుఃఖిషు కృపాలుత్వం మహతాం స్వభావ ఇతి చక్రవాకమిధునే కృపా-న తు కామితయే-తి వాచ్యానవకాశః. వి. 'అప్పు వాసస్తు హేమస్తే క్రమశో వధయే త్తపః' ఇతి మనుః

ముఖేన సా పద్మసుగన్ధినా నిశి ప్రవేపమానాధరపత్త్రశోభినా [27
తుషారవృష్టిక్షతపద్మసంపదాం సరోజసంధాన మి వాకరో దపామ్

టీక.—సా = పార్వతీదేవి, నిశి = రాత్రియందు, ప.. నా—పద్మ = తామర వలె - సుగన్ధినా = పరిమళవంతమయిన, ప్ర. .న—ప్రవేపమాన = మిక్కిలి వణకుచు న్న - అధర = పెదవియనెడు - పత్త్ర = తామర రేకుచేత - శోభినా = విరాజిల్లుచు న్న, ముఖేన=వదనముతో, తు...దామ్—తుషార = మంచుయొక్క - వృష్టి = వాన చేత - క్షత = నాశముచేయబడిన - పద్మ = తామరలయొక్క - సంపదామ్ = శోభ గల్గవైన, అపాం = నీళ్లకు, స. .నం—సరోజ = తామరలయొక్క - సంధానం = కూర్పును, అకరో దివ = చేసినదియుంబోలె నుండెను.

తా.—ఆమె రాత్రులందు వణకుచున్న కెఱ్ఱెవి తామరరేకువలె విరాజిల్లుచుండ, తామరవలె పరిమళించుచున్న తన పెదనముచేత, ఆనీళ్లకు, మంచువానచే తామరలు నశించిన లోపము తీరునట్లుగా, తామరను సమకూర్చినదో యన నొప్పుచుండెను.

వ్యా.—ముఖే నేతి.— సా పార్వతీ, నిశి రాత్రౌ, పద్మవత్ - సుగన్ధినా సు రభిణా * 'గన్ధ స్యేత్ -' ఇత్యాది నేకారః, ప్రవేపమానః కమ్పమానో - అధర ఓష్ఠ- ఏన - పత్త్రం దలం - తేన శోభిత ఇతి తథోక్తేన ముఖేన, తుషారవృష్ట్యా తుహినవర్షణ- క్షతా నాశితాః - పద్మసంపదో యాసాం తాసా, మపాం, సరోజసంధానం పద్మసం ఘటన, మకరో దివ ఇ త్యుత్ప్రేక్షాలంకారః - పద్మాంతరం తుహినే సోపహ న్యతే తన్ముఖపద్మం తు న త థేతి వ్యతిరేకాలంకారో వ్యజ్యత ఇ త్యుభయోః సంకరః.

స్వయంవిశీర్ణద్రుమపర్ణవృత్తితా పరా హి కాష్ఠా తపస; స్తయా పునః
త ద స్వపాకీర్ణ, మతః ప్రియంవదాం వద స్త్యప ర్ణేతి చ తాం పురావిదః. 28

టీక.—స్వ .తా—స్వయం = తమంతటతామే - విశీర్ణ = రాలిన - ద్రుమ పర్ణ = చెట్లయాకులే - వృత్తితా = జీవనముగాఁ గలిగియుండుట, తపసః = తపము నకు, పరా కాష్ఠా హి = మిక్కిలి యుత్కర్ష కదా, తయా పునః=ఆమెచేత నూ, తత్ అపి = అదియు (ఆకలములచే జీవించుటయు), అపాకృతమ్ = మానబడెను, అతః = ఇందువలన, ప్రియంవదాం తాం = ప్రియము పలుకునదైన యా పార్వతీదేవిని, పురా

విదః = పురాణజ్ఞులు, అ పఞ్ణా ఇతి చ = (తపస్సమయమందు) పఞ్ణ(భక్షణ)ము సయితము లేనిది అని యు, వదన్తి = చెప్పుదురు.

తా — లోకములో చెట్లనుండి స్వయముగా రాలిన యాకలములు మాత్రమే జీవనార్థము భుజించుట తపస్సుయొక్క పరమోత్కర్ష, అట్టి యాకులను సయితము భుజింపక తపము సల్పినందున, ఆమెను, ఇతరులకు ప్రియము పలుకున దగుటచే ఆమెకు ప్రియముగా, పూర్వ వృత్తాంతజ్ఞులయిన పెద్దలు, అపఞ్ణ యని పేర్కొందురు

వ్యా — స్వయ మితి. — స్వయం విశీణాని స్వత శ్చ్యుతాని - ద్రుమపఞ్ణా న్యేవ వృత్తి ర్జీవనం యస్య తస్య భావ స్తతా, తపసః, పరా కాస్తా పర ముత్కర్షో హి - ని 'కాష్టోత్కర్షేన్ధితో దిశి' ఇ త్యమరః, తయా దేవ్యా పున, స్తత్ పణా వర్తన ము, పృథాకీణా మపాకృతమ్, అతః పణాపాకరణా ద్దేతోః, ప్రియం వద తీతి ప్రియంవదా * 'ప్రియవశే వదః ఖచ్' ఇతి ఖచ్ఛ్రిత్యయః * 'అరుర్ద్విషదజన్తస్య ముమ్' ఇతి ముమాగమః, తాం పార్వతీం, పురానిదః పురాణజ్ఞా, స్తపఃకరణసమయే ౭విద్యమానం పణాభిక్షుణం యస్యాః సా౭ప ణేతి వదన్తి-నామాన్తరసముచ్చయార్థ శ్చకారః - అత్ర 'అపణామ్' ఇ త్యపపారః-ఇతిశబ్దాభిహితే ద్వితీయానుపపత్తేః - య ధాహ వామనః * 'నిపాతే నా పృథిహితే కర్తృణి న కర్తృవిభక్తిః - పరిగణనస్య ప్రాయీ కత్వాత్' ఇతి, స్వయం ప్రియంవదాః పరేషా మపి ప్రియవాదభాజనాని భవన్తీతి భావః

మృణాలికాపేలవ మేవమాదిభి

ర్వ్రతైః స్వ మజ్గం గ్లపయన్త్యహర్నిశమ్,

తప శ్శరీరైః కర్తనై రుపార్జితం

తపస్వినాం దూర మధశ్చకార సా

29

టీక.—మృ .వం— మృణాలికా = తామరవేరువలె - పేలవం = కోమలమయిన, స్వమ్ = తన, అజ్గమ్ = దేహమును, ఏవమ్ ఆదిభిః = ఈజలాగ్ని మధ్యవాసము మొదలయిన, వ్రతైః = వ్రతములచేత, అహ ర్నిశం = పగలును రేయియు, గ్లపయన్తీ = కృశింపఁజేయుచు, సా = పార్వతి, పస్వినాం = ఋషులయొక్క, కర్తనైః = దిట్టములయిన, శరీరైః = దేహములచేత, సంపాదితం = ఆర్జింపఁబడినట్టి, తపః = తపస్సును, దూరమ్ = మిక్కిలి, అధ శ్చకార = క్రిందు చేసెను

తా.—ఈచెప్పిన జలాగ్ని వాసాది వ్రతములచేత ఆదేవి తామరవేరువలె కోమలమయినతన దేహమును రేయుంబవలు కృశింపఁజేయుచు, క్లేశమును సహించు దృఢగా వ్రతములచేత ఋషు లార్జించిన తపస్సుకన్న ఎంతయు నధిక మయినతపస్సును సాధించెను.

వ్యా.—మృణాలి కేతి —మృణాలికాపేలవం పద్మినీకన్దకోమలం, స్వం స్వకీయ, మజ్జం శరీర, మేవ ముక్తప్రకార తోయాగ్నిమధ్యవాసవత మాది ర్యేషాం తై, ర్వ) తై, రహ శ్చ నిశా చాహర్నిశమ్ * సమాహారే ద్వైకవద్భావః * అత్యంతసం యోగే ద్వితీయా, గ్లపయన్తి కర్మయన్తి, సా పార్వతీ, కరినైః క్లేశసహై రి త్యధః, శరీరై, రుపార్జితం సంపాదితం, తపస్వినా మృషీణాం, తపో, దూర మత్యంత, మధశ్చ కార తిరశ్చకార - అతిశయ ఇ త్యధః - తపస్విభి ర వ్యేనం తపః కతుం న శక్యత ఇతి తాత్పర్యాధః.

అ ధాజినాషాధధరః ప్రగల్భవా గ్జ్వలన్నివ బ్రహ్మమయేన తేజసా వివేశ కశ్చి జ్జటిల స్తపోవనం శరీరబద్ధః ప్రథమాశ్రమో యధా.30

టీక —అధ = అనంతరము, అ. .రః—అజిన = నల్లయిట్టితోలును - ఆషాఢ = మోదుగుకట్టును - ధరః = ధరించినవాడును, ప్ర క్—ప్రగల్భ = ప్రాణమయిన - వాక్ = మాటకలవాడును, బ్రహ్మమయేన = వైదికమయిన, తేజసా = వర్చస్సుతో, జ్వలన్ ఇవ = వెలుగుచున్నట్లు ఉన్న వాడును, (అయినట్టి), కశ్చిత్ జటిలః = ఒకా నొక జడదారి, శరీర బద్ధః = బద్ధ శరీర మయిన (దేహము దాల్చినట్టి), ప్రథమాశ్రమః యధా=మొదటి యాశ్రమమో (అయిగా బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో) యనునట్లున్నవాడు, తపోవనం = (అమృతవారి) యాశ్రమమును, వివేశ = చొచ్చెను

తా —అనంతరము, నల్లయిట్టితోలును ధరించి మోదుగుకట్టును చేతఁగొని, బ్రహ్మ వర్చసముచేత మిక్కుటముగా, వెలుంగుచు, ప్రాణమయిన వాక్కుగలవాడై రూపాం దిన బ్రహ్మచర్యాశ్రమమో యన నొప్పుచున్నట్టివాడు ఒకానొక జడదారి అమృతవారి తపో వనమునకు వచ్చెను

వ్యా.—అ థేతి.—అ ధానంతర, మజినం కృష్ణమృగత్వక్ - ఆషాఢః ప్రయో జన మ స్యే త్యాషాఢః పాలాశదణ్డః - ని 'పాలాశో దణ్డ ఆషాఢః' ఇ త్యమరః * 'విశా ఖాసాధా దణ్ మన్థదణ్డయోః' ఇ త్యన్బ్రిత్యయః - తయో ధర స్తథో క్తః, ప్రగల్భ వాక్ ప్రాణవచనో, బ్రహ్మమయేన వైదికేన తేజసా - బ్రహ్మవర్చసే నే త్యధః, జ్వలన్నివ స్థితః - ఇవశబ్దో నిధారణాధః, కశ్చి దనిదిష్టో, జటిలో జటావాక్ - బ్రహ్మచారీతి శేషః * పచ్చాదిత్వా దిలచ్చిత్యయః, శరీరబద్ధో బద్ధశరీరః - శరీరవా ని త్యధః * ఆహితాగ్నాదీషు పాతా త్సాధుః, ప్రథమాశ్రమో యధా బ్రహ్మచర్యా శ్రమ ఇవ - యధాశబ్ద ఇవాధే, తపోవనమ్ - దేవ్యా ఇతి శేషః, వివేశ ప్రవిష్టవాక్

త మాతిథేయీ బహుమానపూర్వయా
 సపర్యయా ప్రత్యుదియాయ పార్వతీ,
 భవన్తి సామ్యేఽపి నివిష్టచేతసాం
 వపుర్విశేషే ష్వతిగౌరవాః క్రియాః.

31

టీక.—ఆతిథేయీ = ఆతిథులయందు సాధువయిన, పార్వతీ = దేవి, తం = ఆబ్రహ్మచారికి, బ .యా— బహుమాన=గౌరవము - పూర్వయా = మున్నగాఁగలదైన, సపర్యయా = పూజతో, ప్రత్యుదియాయ = ఎదురేఁగెను; సామ్యే అప = సమత్వమే కలిగి ఉన్నను, ని...సాం—నివిష్ట = స్థిరమయిన - చేతసాం=మనస్సుకలవారికి, వపుర్విశేష = విశేషమయినవ్యక్తులయందు, అతి గౌరవాః = ఎక్కుడు గౌరవము కలిగిన, క్రియాః = వ్యాపారములు, భవన్తి = ప్రవర్తిల్లును.

తా —ఆతిథులకు సాధువయినందున పార్వతీదేవి ఆబ్రహ్మచారిని గౌరవ పూర్వకముగా ఎదురేఁగి పూజించెను, ఇరువురును సమానులయి యుండఁగా ఆయనను ఈమె పూజింప నేల యనఁగా—సమత్వము కలిగియున్నచోట సయితము స్థిరచిత్తులు ఆకృతి విశేషములయెడల అతిగౌరవము చూపుదురు

వ్యా.—త మితి — అతిథిషు సా ధ్వాతిథేయీ * 'పథ్యతిథి' ఇత్యాదినా ధృష్టిత్యయః * 'టిడ్ధాణఞ్' ఇత్యాదినా జీప్, పార్వతీ, తం బ్రహ్మచారిణం, బహుమానపూర్వయా బహుమానః పూర్వో యస్యా స్తయా - గౌరవపూర్వయే త్యర్థః - సపర్యయాఽర్చయా - ని. 'సపర్యార్చాన్వితాః సమాః' ఇ త్యమరః, ప్రత్యుదియాయ ప్రత్యుజ్జగామ; కథం సమానేఽపి తస్యా స్తద్భవతి ప్రతిపత్తి రత ఆహ - సామ్యే స త్యపి, నివిష్టచేతసాం స్థిరచిత్తానాం, వపుర్విశేషేషు వ్యక్తివిశేషే, ష్వతిశయితం గౌరవం యాసు తా అతిగౌరవా అతిగౌరవసహితాః, క్రియా క్షేప్తా, భవన్తి ప్రవర్తంత ఇ త్యర్థః - సాధవో న సామ్యాభి నివేశిత ఇతి భ వః.

విధిప్రయుక్తాం పరిగృహ్య సత్క్రియాం,

పరిశ్రమం నామ వినీయ చక్షణం.

ఉమాం స పశ్యన్ ఋజు నైవ చక్షుషా,

ప్రచక్రమే వర్తు మనుజ్ఞితక్రమః.

32

టీక.—సః = ఆబ్రహ్మచారి, వి...క్తాం - విధి = శాస్త్రముప్రకారము - ప్రయుక్తాం = చేయఁబడిన, సత్క్రియాం = పూజను, పరిగృహ్య = అంది, చక్షణం=

ఇంచుక సేపు, పరిశ్రమం = ఆయాసమును, వినీయ నామ = తీర్చుకొన్నట్లు నటించి, ఉమామ్ = పార్వతీని, ఋజు నైవ = తిన్ననిదే అయిన (అనఁగా విలాసము లేని దైన), చక్షుషా = కంటితో, పశ్యత్ = చూచుచు, అ...మః = అనుజ్ఞిత = వదలఁబడని-క్రమః = పరిపాటికలవాఁడై, వక్తం = పలుకుటకు, ప్రచక్రమే = ఆరంభించెను.

తా — ఆబ్రహ్మచారి విధిప్రకారము ఆమె యొనర్చిన పూజలను అంది, ఇంచుక సేపు అలపుదీర్చుకొన్నట్లు నటించి, అంతట, దేవిని విలాసములేని చూపుతో చూచుచు, క్రమము దప్పక, యిట్లు వక్కాణింపఁ దొడఁగెను.

వ్యా.— వి ధీతి.— స బ్రహ్మచారీ, విధినా - ప్రయుక్తా మనుష్ఠితాం, సత్క్రియాం పూజాం, పరిగృహ్య స్వీకృత్య, తుణం, పరిశ్రమం విశ్రామం చ, వినీయ నామ - నా మే త్యపరమార్థే, అ ధోమా, ఋజు నైవ విలాసరహితే నైవ, చక్షుషా, పశ్య, న్ననుజ్ఞితక్రమోఽత్యక్తోచితపరిపాటికః సత్, వక్తం, ప్రచక్రమే ప్రారేభే

అపి క్రియార్థం సులభం సమిత్కుశం?

జలా న్యపి స్నానవిధిక్షమాణి తే?

అపి స్వశక్త్యా తపసి ప్రవర్తసే?

శరీర మాద్యం ఖలు ధర్మసాధనమ్.

33

టీక.—క్రియార్థం = (హోమాది) కర్తవ్యకై, స . శం-సమిత్ = సమిధలును - కుశం = కుశలును, సులభమ్ అపి = సులువుగా దొరకుచున్నవా, జలాని = నీళ్లు, తే = నీకు, స్నా ని - స్నానవిధి = స్నానకర్తవ్య - క్షమాణి అపి = తగియున్నవి గదా? స్వశక్త్యా = నీశక్తికిఁ దగినట్లు (శక్తి నతిక్రమింపక), తపస్వి = తపస్సునందు, ప్రవర్తసే అపి = ప్రవర్తించుచున్నావా? ఖలు = ఏల యనఁగా, శరీరమ్ = దేహము, ఆద్యం = ముఖ్యమయిన, ధర్మసాధనమ్ = ధర్మమునకు సాధనము

తా — హోమాద్యనుష్ఠానముకై చిదుగులును కుశలును సులువుగా దొరకుచున్నవి గదా? నీళ్లు నీ స్నానక్రియకు యోగ్యములుగా నున్నవి గదా? తపస్సు చేయుటలో శక్తి నతిక్రమింపవు గదా? ఇట్లుదుగుట ఏల యనఁగా - ధర్మమునకు దేహము, వాక్కు, బుద్ధి, ధనము లోనగుసాధనములు వెక్కు లున్నను, అందు దేహమే ముఖ్యసాధన మగుటంబట్టి దానికి పీడ కలుగ నీయకయే తపస్సు ఆచరింపవలయును గావున

వ్యా.— అ పీతి.— అ త్రాపిశబ్దః ప్రశ్నే, క్రియార్థం హోమాదికర్తానుష్ఠానార్థం, సమిధ శ్చ కుశా శ్చ సమిత్కుశం * 'జాతి గప్రాణినామ్' ఇతి ద్వ్యక్షద్వైకవద్యావః, సులభ మపి సులభం కచ్చిత్, జలాని, తే తవ, స్నానవిధిక్షమాణి స్నానక్రియాయోగ్యా,

న్యసి కచ్చిత్, కి ఇచ్చి, స్వశక్త్యా నిజసామర్థ్యానుసారేణ, తపసి ప్రవర్తనేఽపి - దేహా
మపీడయిత్వా తప శ్చరసి కచ్చి ది త్యర్థః, యుక్తం చ నా మైతత్, ఖలు యస్తా చ్చ
రీర, మాద్యం ధర్మసాధనం; ధర్మ స్తు కాయేన వాచా బుద్ధ్యా ధనాదినా చ బహుభిః
సాధ్యతే - తేషు చ వపు రేవ ముఖ్యం సాధనం-సతి దేహే ధర్మార్థకామమోక్షులక్షణ
శ్చతుర్వర్గాః సాధ్యతే - అత ఏవ - వి 'సతత మాత్మాన మేవ గోపయీత' ఇతి శ్రుతిః

అపి త్వదావర్జితవారినంభృతం

ప్రవాళ మాసా మనుబద్ధి వీరుధామ్,

చిరోజ్ఞి తాలక్తకపాటలేన తే

తులాం య దారోహతి దన్తవాససా?

34

టీక.—యత్ = ఏచిగురాకు, చి న - చిర = చిరకాలము - ఉజ్జిత =
వదలఁబడిన - అలక్తక = లత్తుక కలదగుటచేత - పాటలేన = ఈషద్రక్తమయిన, తే
దన్తవాససా = నీ పెదవితో, తులామ్ = సాటిని, ఆరోహతి = పొందునో,
(అట్టిది), త్వ. తమ్ - త్వత్ = నీచేత - ఆవర్జిత = పోయఁబడిన - వారి = నీటి
చేత - సంభృతం = పుట్టింపఁబడినట్టి, ఆసాం వీరుధాం = ఈలతలయొక్క, ప్రవాళం =
చిగురు, అనుబద్ధి అపి = వర్ధిల్లుచున్నదా?

తా.—నీవుపోసిననీళ్లచే పుట్టిన చిగురాకు - నీకెమ్మోవికి లత్తుకపూత కలిగిన
యెడల సాటి కాలేనిది, యిపుడు నీవు చిరకాలము లత్తుకపూత మానినందున ఈషద్రక్త
మయిన నీమోవితో సాటి వహింప నర్హ మగునట్టిది - వర్ధిల్లుచున్నదా?

వ్యా — అ పితి — త్వయా - ౭౭వర్జితేన సిక్తేన - వారిణా - సంభృతం
జనిత, మాసాం, వీరుధాం లతానాం, ప్రవాలం పల్లవ, మనుబద్ధ్య ప్యనుసూతం కిం,
య త్ప్రవాలం, చిరోజ్ఞిత శ్చిరకాలత్యక్తో - లాక్షారాగో యేన త-త్తధాఽపి - పాట
లం స్వభావరక్త మి త్యర్థః - తేన చిరోజ్ఞి తాలక్తకపాటలేన, తే తవ, దన్తవాససా
౭ధరేణ - ని 'ఓస్తాధరా తు రదనచ్చదౌ దశనవాససీ' ఇ త్యమరః, తులాం సామ్య,
మారోహతి గచ్ఛ తీ త్యర్థః, అత్ర తులాశబ్దస్య సాదృశ్యవాచిత్యా తద్ద్యోగేఽపి 'తులా
జ్యై రతులోపమాభ్యామ్ -' ఇతి న తృతీయాప్రతిషేధ - స్తత్ర సూత్రే సదృశవాచిన
ఏవ గ్రహణా దితి

అపి ప్రసన్నం హరిణేషు తే మ నః

కరస్థదర్భప్రణయాపహారిషు,

య ఉత్పలాక్షీ ప్రచలై ర్విలోచనై
స్త వాక్షీసాదృశ్య మివ ప్రయుజ్జతే

35

టీక. — హే ఉత్పలాక్షీ = ఓ కలువకంటీ, యే హరిణాః = ఏలేళ్లు, ప్రచలైః = చంచలములయిన, విలోచనైః = నేత్రములతో, తవ అక్షీసాదృశ్యం = నీకన్నులతోడి సామ్యమును, ప్రయుజ్జతే ఇవ = అభినయించునవి వోలె నున్నవై, క .. షు — కరస్థ - చేతనున్న - దర్భ = దర్భను - ప్రణయ = స్నేహముచేత - అపహరిషు = అపహరించునవైన, హరిణేషు = లేళ్లవిషయమున, తే మనః = నీమనస్సు, ప్రసన్నమ్ అపి = కలఁగక యున్నదా?

తా — ఓకలువకంటీ, తపంబొనరించువారు కోపింపఁగూడదు గావున, నీచిత్తము- తమ చంచలలోచనములతో నీకన్నులతోడిసామ్యము నభినయించెడులేళ్లు నీచేతిలోని దర్భను చనవునంజేసి అపహరించునేరమిని చేయునపుడు వానిపై - కలఁక చెందక యున్నదా?

వ్యా — అ పీతి. — కరస్థాన్ దర్భాన్ - ప్రణయేన స్నేహే - నాపహర స్తీతి తే తథోక్తేషు - సాపరాధే స్వీతి భావః - 'కరస్థదర్భప్రణయాపరాధిషు' ఇతి పారే - దర్భాణాం - ప్రణయేన ప్రార్థనయా - అపరాధిషు, హరిణేషు విషయే, తే మనః, ప్రసన్న మపి న తుభితం కిం - సాపరాధే ష్వపి న కోపితవ్యం తపస్విభి రితి భావః, హే ఉత్పలాక్షీ, యే హరిణాః, ప్రచలై శ్చ ఇచ్చలై, ర్విలోచనై ర్నైతై, స్త, వాక్షీసాదృశ్యం, ప్రయుజ్జత ఇ వాభినయ స్తీవ-ప్రసన్నత్వా స్త్సగ నేత్రాణి త్వన్నయనైః సామ్య ముపయా స్తీతి భావః - 'ఉత్పలక్షేప్రచలైః' ఇతి పాతాంతర ఉత్పలకమ్పచలైః - భావా నయనే ద్రవ్యానయన మితి న్యాయేన క్షిప్యమాణోత్పలచలై రి త్యర్థః.

య దుచ్యతే పార్వతి పాపన్మత్తయే
న రూప మి త్యవ్యభిచారి త ద్వచః,
తథా హి తే శీల ముదారదర్శనే,
తపస్వినా మ ప్యుపదేశతాం గతమ్.

36

టీక. — హే పార్వతి = ఓ పార్వతీ, రూపం = సౌమ్యమయిన యాకారము, పా ..యే - పాప = పాపముయొక్క - మత్తయే = వ్యాపారమునకు - (పాప ము నేయుటకు) - న = కాదు - (పాపము నొనర్పదు), ఇతి వచః యత్ = అను నానుడి యేది కలదో, త ద్వచః = ఆ నానుడి, అవ్యభిచారి = తప్పనిది, తథాహి = అట్లే

గదా, ఉ...నే - ఉదార=వెడందలయిన - దర్శనే = కన్నులుగలదానా - (ఎక్కు-డు జ్ఞానము గలదానా అనియు), తే శీలం = నీ మంచినడవడి, తపస్వి నామ్ అపి = మునులకు సయితము, ఉపదేశతాం గతమ్ = బోధనప్రమాణముగా నున్నది.

తా.—ఓపార్వతీ, 'సౌమ్యాకారము పాపము నొనర్పదు' అనేడు పెద్దలగుది తప్పదు గదా, అది నీయందు తార్కాణ పడినది, ఎట్లనఁగా - ఓ వివేకవంతురాలా, నీమంచినడవడిని కని మునులు సయితము నీప్రకారము నడచుకొనుచున్నారు

వ్యా.—య దితి — కేఁ పార్వతి, రూపం సౌమ్యాకృతిః, పాపవృత్తయే పాప చరణాయ, న భవ తీతి య దుచ్యతే - లోకై రితి శేషః, తద్వచో - న వ్యభిచరతి న స్థ తీ త్యవ్యభిచారి సత్యం-వి. 'య త్రాకృతి స్తత్ర గుణాః' 'న సురూపాః పాపసమా చ్చారా భవన్తి' ఇత్యాదయో లోకవాదా న విసంవాద మాసాదయ స్తీ త్యర్థః, కి మితి జ్ఞాయతే - తథా హి - హే ఉదారదర్శనే ఆయత్యాక్షి - సురూపే ఇ త్యర్థః - అథ వోన్న తజ్ఞానే - వివేకవ తీ త్యర్థః, తే తవ, శీలం సద్వృత్తమ్ - ని. 'శీలం స్వభావే సద్వృత్తే' ఇ త్యమరః, తపస్వి నా మ, పుష్పదిశ్యతేనేనే త్యుపదేశః ప్రవ ర్తకం ప్రమాణం తత్తా ముపదేశతాం, గతం ప్రాప్తం - మునయోఽపి త్వాం వీక్ష్య స్వవృత్తే ప్రవ ర్తన్త ఇతి భావః

వికీర్ణసప్తషణ్ణబలిప్రహాసిభి

స్తధా న గాజ్ఞైః సలిలై ర్దివ శ్చ్యుతైః

యథా త్వదీయై శ్చరితై రనావిలై

ర్క్తహీధరః పావిత ఏష సాన్వయః

37

టీక — ఏష మహీధరః=ఈ పర్వతుఁడు (హిమవంతుఁడు), సాన్వయః = (తన) సంతతితో, అనావిలైః = నిష్కలుషములయిన, త్వదీయైః = నీవైన, చరితైః = నడతల చేత, యథా పావితః = ఎట్లు పవిత్రీకృతుఁడాయెనో, తథా=అట్లు, వి...భిః - వికీర్ణ = చల్లబడిన - సప్తషణ్ణి = సప్తర్షులయొక్క - బలి = పుష్పపహారములచేత - ప్రహాసిభిః = నవ్వుచున్నవియు, దివః = ఆకాశమునుండి - చ్యుతైః = జాతినవియు, (అగు), గాజ్ఞైః=గంగాసంబంధులయిన, సలిలైః అపి=నీళ్లచేతను సైతము, న పావితః=పవిత్రీకృతుఁడు కాలేదు.

తా — నీతండ్రిని, ఈహిమవంతుని, స్వర్గంగాజలములు తమతో మిశ్ర మయినసప్తర్షుల పుష్పపహారములు తమనవ్వులుంబోలె నొప్పుచుండ ఆకాశమునుండి జాతినట్టివి ఎంత పావనునిఁగాఁ జేసినవో, అంతకన్నను ఈయనను సమృత్తిపాత్తుని నీ పుణ్యచరిత్రములు

ఎక్కువ పావనునిఁగాఁ జేసినవి. — తండ్రివంశమును అత్యంతపావనము చేసినమహా పుణ్యాత్మురాలవు అనుట

వ్యా.-- వికీ క్షేణి. — ఏష, మహీధరో హిమవాన్, సప్త చ తే ఋషయః శ్చ సప్తపదయః * 'దిక్సంఖ్యే సంజ్ఞాయామ్' ఇతి సమాసః - వికీక్షేణః పర్యస్తైః - సప్తక్షేణాం సంబంధిభి - ర్బలిభిః పుష్పపహారైః - ప్రహసంతి యే తథోక్తై, ర్దివోఽస్తరితా - చ్యుతైః, గాఙ్గైః సలిలై స్థదా న పావితః, అనావిలై రకలుషై, స్వదీయై శ్చరితై ర్యథా, సాన్వయః సపుత్రపాత్రైః, పావితః పవిత్రీకృతః

అనేన ధర్మ సువిశేష మద్య మే

త్రివర్గసారః ప్రతిభాతి భావిని,

త్వయా మనోనిర్విషయార్థకామయా

య దేక ఏన ప్రతిగృహ్య సేవ్యతే.

38

టీక.— హే భావిని = మంచియభిప్రాయములు గలయో పార్వతీ, యత్ = ఏకారణముచేత, మ ..యా—మనః = (నీ) మనస్సునకు - నిర్విషయ = విషయము కానట్టి - అర్థకామయా = అర్థకామములు కలదానవైన (అర్థకామములను మనస్సులో చొరనీయక - అనుట), త్వయా = నీచేత, ఏకః ధర్మః ఏవ=ఒక్క ధర్మము మాత్రమే, ప్రతిగృహ్య = కైకొనఁబడి, సేవ్యతే = ఆచరింపఁబడుచున్నదో, అనేన = ఆ యీకారణముచేత, ధర్మః = ధర్మము, సువిశేషం = అతిశయముతోడ, త్రి...రః-త్రి= ధర్మార్థకామములనెడి మూఁటియొక్క - వర్గ = మొత్తములో - సారః = శ్రేష్ఠముగా, అద్య = ఇప్పుడు, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది

తా.—మంచియభిప్రాయములు గల యోపార్వతీ, మహానుభావురాలవు నీవు అర్థకామములను మాని ధర్మమునే స్వీకరించి ఆచరించుటంబట్టి, ధర్మార్థకామములనెడి త్రి వర్గములో ధర్మమే అతిశయముగా శ్రేష్ఠ మని యిప్పుడు నాకుఁ దోచుచున్నది.— ధర్మచరణమువలన నీకు ప్రాశస్త్య మనుట యటుండఁగా, ధర్మమునకే నీయాచరణము వలన ప్రాశస్త్యము ప్రసిద్ధ మయినది, నీవు అంతటి మహానుభావురాలవు - అని భావము.

వ్యా — అనే నేతి — హే భావిని ప్రశస్తాభిప్రాయే, అనేన కారణేన, ధర్మః, సువిశేషం సాతిశయ, మద్య మే, త్రయాణాం ధర్మకామార్థానాం వర్గ స్త్రీవర్గః - ని. 'త్రి వర్గో ధర్మకామాధై శ్చతుర్వర్గః సమోక్షకైః' ఇ త్యమరః - తత్ర - సారః శ్రేష్ఠః, ప్రతిభాతి - య ద్యస్తాత్కారణా, న్ననసో నిర్విషయా వధకామా యస్యా స్తయా,

త్వ యైకో ధర్మ ఏవ, ప్రతిగృహ్య స్వీకృత్య, సేవ్యతే; య త్వయాఽర్థకామా
విహాయ ధర్మ ఏ వావలంబితః - అతః సర్వేషాం నః స శ్రేయా నితి ప్రతిపద్యత ఇ
త్యర్థః.

సంప్రతి మనోరథం జిజ్ఞాసుః ప్రస్తాతి.—

ప్రయుక్తసత్కారవిశేష మాత్మనా
న మాం పరం సంప్రతిపత్తు మహాసి,
యత స్సతాం సన్నతగాత్రి, సజ్గతం
మనీషిభి స్సాప్తపదీన ముచ్యతే

39.

టీక.—హే సన్నతగాత్రి = (ఇంచుక) వంగినదేహముగల యో పార్వతీ,
ఆత్మనా = నీచేత, ప్ర పం - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన - సత్కారవిశేషం =
పూజావిశేషముకలిగినటువంటి, మాం = నన్ను, పరం = లాఁతివానినిగా, సంప్రతి
పత్తుం = తలంచుటకు, న అర్హసి = తగవు, యతః = ఏలయనఁగా, మనీషిభిః =
విద్వాంసులచేత, సతాం = సాధువులకు, సంగతం = చెలిమి, సాప్తపదీనమ్ = ఏడు
మాటలచే కలుగునట్టిదిగా, ఉచ్యతే = చెప్పఁబడుచున్నది

తా.—ఓలతాంగీ, నీవు నాకు ఎప్పుడు సత్కార మొనరించితివి, కావున నన్ను
పరునిగా నీవు తలంపఁగూడదు, నీవానినిగానే ఎంగఁదగును, మరియు, 'సాధువులకు
చెలిమి ఏడుమాటలు పలికినమాత్రనే ఏర్పడుచు' అని వెద్దలు చెప్పదురు అట్లే ఏడు
మాటల సంభాషణయు మనకుం గలిగినది, దానంజేసి చెలిమియు సిద్ధించియున్నది

వ్యా —ప్రయుక్తేతి —ఆత్మనా త్వయా, ప్రయుక్తః కృతః- సత్కారవిశేషః
పూజాతిశయో - యస్య తం, మాం, పర మన్యం, సంప్రతిపత్తు మవగన్తుం, నార్హసి,
హే సంనతగాత్రి సంనతాఙ్గి * 'అజ్ఞగాత్రకణ్ఠేభ్యః' ఇతి వక్తవ్యాన్టీప్, యతః కార
ణా, త్వనస ఈషిభి ర్మనీషిభి ర్విద్వద్భిః * శకన్ధ్వాదిత్వాత్ సాధుః, సతాం, సంగతం
సఖ్యం, సప్తభిః పదై రాపద్యత ఇతి సాప్తపదీనం సప్తపదోచ్ఛారణసాధ్య ముచ్యతే -
త చ్ఛావయో స్వతక్రూతసత్కారప్రయోగా దేవ సిద్ధ మి త్యర్థః, * 'సాప్తపదీనం
సఖ్యమ్' ఇతి నిపాతనాత్ సాధు

అతోఽత్ర కింశ్చిద్భవతీం బహుత్వమాం

ద్విజాతిభావా దుపపన్నచాపలః

అయం జనః ప్రహ్నుమనా స్తపోధనే

న చే ద్రహన్యం ప్రతివక్తు మర్హసి.

40.

టీక. — తపోధనే — తపః = తపస్సే - ధనే = ధనముగాఁగల యోపార్వతీ, అతః = ఈచెలిమిమూలముగా, అత్ర = ఈవిషయములో, బహుమాం - బహు = పెక్కుమాటలను - తుమాం = ఓర్పుదానవైన - (బహు = అధికమయిన - తుమాం = ఓర్పుగలదానవైన - అనియుండె), భవతీం = నిన్ను, ద్విజాతిభావాత్ = బ్రాహ్మణస్వభావముచేత, ఉపపన్న = అలవాటయిన - చాపలః = ధాప్త్యము కలవాడైన, అయం జనః = ఈజన్మఁడు (నేను అనుట), కిఞ్చిత్ = ఇంచుక, ప్రమాణాః — ప్రప్తం = ప్రశ్నయడుగుటకు - మనాః = మనస్సుకలవాఁడు (-కలవాడను), రహస్యం = గోప్యము, న చేత్ = కా దేని, ప్రతివక్తుం = ఉత్తరము చెప్పటకు, అగ్హసి = తెగుదువు

తా. — ఓ తపోధనురాలా ఈచెలిమిమూలముగా నీతపస్సువిషయములో బ్రాహ్మణులకు స్వాభావికమయిన కుతూహలముచేత నేను ఒకచిన్నప్రశ్నను అడుగఁదలచియున్నాను, నీవు మిక్కిలి ఓర్పుగలదానవు కావున కోపింపవు, ఆవిషయము గోప్యముగానియెడల నాప్రశ్నకు ఉత్తరము చెప్పదువు గాక

వ్యా — అత ఇతి — హే తపోధనే, అతః సఖ్యా ధేతో, రత్ర ప్రస్తావే, బహుతుమాం బహూక్తిసహం - యద్వా తుమావతీం, భవతీం త్వాం, ద్విజాతిభావాద్బ్రాహ్మణత్వా, దుపపన్నచాపలః సులభధాప్తోఽయం జనః - స్వయం మి త్యర్థః, కిఞ్చిత్, ప్రప్తం మనో యస్య స ప్రప్తమనాః ప్రప్తకామః * 'తుమ్ కామమనసోరపి' ఇతి మకారలోపః, రహసి భవం రహస్యం గోప్యం, న చేత్, ప్రతివక్తు మగ్హసి

ప్రప్తవ్య మాహ. —

కులే ప్రసూతిః ప్రథమస్య వేధస,

ప్రిలోకసౌందర్య మి ఘోదితం వపుః,

అమృగ్య మైశ్వర్యసుఖం, నవం వయ,

స్తప్తః ఫలం స్యా త్కి- మతః పరం ? వద.

41

టీక — ప్రసూతిః = (నీ) పుట్టుక, ప్రథమస్య వేధసః = మొదటిగ్రహయొక్క, కులే = వంశమందు, వపుః = నీశరీరము, ఉదితం = మొత్తమయిన, ప్రిలోకసౌందర్యమివ = మూఁడులోకముల సౌందర్యమో యనునట్లున్నది, ఐశ్వర్య సుఖమ్ = సంపదయొక్క యానందము, అమృగ్యం = వెదకవలసినదిగాదు (సిద్ధమే యనుట), వయః = ప్రాయము, నవం = లేతది, అతః పరం = దీని కెక్కువ, అన్యత్ = ఇతరము, కిం = ఏది, తపః ఫలం = తపస్సుయొక్క ప్రయోజనమో, వద = చెప్పుము

తా.—లోకులు సాధారణముగా ఉత్కృష్టకుల సౌందర్యశ్వర్య వయస్సులకై తపము నేయుదురు, ఇవి నీకు సిద్ధముగానే యున్నవి, ఎట్లనఁగా - కులమును విచారించి తిమా ప్రథమబ్రహ్మ వంశములో జనించితివి, మేను సకలలోకములయందలి సౌందర్యముల మొత్తముగా నున్నది, ఐశ్వర్య మసిన అది సిద్ధమే, వయస్సా ఎలస్రాయము.—ఇట్లుండఁగా వీనికి వైగా వేతే దేనికై నీవు తప మొనర్చుచున్నావో చెప్పుము.

వ్యా.—కుల ఇతి.— ప్రథమస్య వేదసో హిగణ్యగర్భస్య, కులేఽన్యవాయే ప్రసూతి రుత్పత్తిః - వి 'యజ్ఞాథం హి మయా సృష్టో హిమవా నచలేశ్వరః' ఇతి బ్రహ్మపురాణవచనాత్, వపుః శరీరం, త్రయాశాం లోకానాం సౌందర్య, మి, వోదిత మేకత్ర సమాహృతమ్, ఐశ్వర్యసుఖం సంపత్సుఖ, మమృగ్య మన్వేషణీయం న భవతి-కిం తు సిద్ధ మే వే త్యథః, వయో నవం యౌవన మి త్యథః, అతః పర మతోఽన్యత్, కిం తపఃఫలం స్యా ద్వద - అస్తి చే దితి శ్లేషః - న కిచ్చి ద స్తీ త్యథః.

భవ త్యనిష్టా దపి నామ దుస్సహా

మనస్వినీనాం ప్రతిపత్తి రీదృశీ,

విచారమార్గప్రహితేన చేతసా

న దృశ్యతే త చ్చ కృశోదరి, త్వయి

42

టీక.—దుస్సహాత్ = ఓర్వశక్యముగాని, అనిష్టాత్ అపి = (భర్తా)దులు చెసిన) యప్రియమువలన సయితము, మనస్వినీనామ్ = ధీరురాండ్రు, ఈదృశీ = ఈవిధమయిన (తపశ్చరణరూపమయిన), ప్రతిపత్తిః = పూనిక, భవతి నామ = కలిగినను కలిగెడిని, వి...సా—విచార = ఊహయొక్క - మార్గ = దారిలో - ప్రహితేన = నడపఁబడిన, చేతసా = మనస్సుచే, తత్ చ = అదియు (ఆయప్రియంబును), కృ...రి—కృశ = సన్నని - ఉదరి = కడుపుగల యోపార్వతీ, త్వయి న దృశ్యతే = నీయందు కనఁబడలేదు.

తా.—ఓసుందరాంగీ, భర్తాదులు గావించిన యప్రియముచేత సయితము ధీరురాండ్రు ఇట్లు తపశ్చరణమునకు పూనుకొందురు. ఆలోచించి చూడఁగా అట్టి యప్రియమేదియు నీకు కలుగుటకు ప్రసక్తి అగపడలేదు.

వ్యా — భవ తీతి — దుస్సహాత్ సోధు మశక్యా, అనిష్టా దభర్తాదికృతా, దపి, మనస్వినీనాం ధీరస్త్రీణా, మీదృశీ తపశ్చరణలక్షణా, ప్రతిపత్తిః ప్రవృత్తిః - ని. 'ప్రతిపత్తి స్తు గౌరవే - ప్రాప్తా ప్రవృత్తౌ ప్రాగల్భ్యే' ఇతి శ్లేషః, భవతి నామ నా మేతి సంభావనాయాం, విచారమార్గే ప్రహితేన, చేతసా చిత్తేన, త దనిష్టం,

చ, శోక కృశోదరి, త్వయి న దృశ్యతే - విచార్యమాణే త దపి నా స్త్యసంభావితత్వా
ది త్యధః

అనిష్టాభావ మేవ ప్రపంచాయతి —

అలభ్యశోకాభిభవేయ మాకృతి,
ద్విమాననా సుభ్రు, కుతః పితు ర్గృహే?
పరాభిమర్శో న త వాస్తి. కః కరం
ప్రసారయేత్ పన్నగరత్నసూచయే.

43

టీక — హేసుభ్రు = అందమయిన కనుబొమలుగల యోపార్వతీ, ఇయమ్
ఆకృతిః = ఈ (నీ) మూర్తి, అ. . వా — అలభ్య = పొందఁదగని - శోక = (భర్తా)ది
కృతమయిన యవమానమువలన పుట్టిన) దుఃఖముచేత నయిన - అభిభవా = తిరస్కా
రముకలది - (దుఃఖమున క్షాముగానిది), పితుః గృహే = తండ్రియింట (పుట్టినింట),
ద్విమాననా కుతః = తిరస్కారము ఎక్కడిది, ప . . ర్భః - పర = ఇతరులయొక్క
(ఇతరులు నేనెడి) - అభిమర్శః = పరాభవము, తవ వాస్తి = నీకు లేదు, (ఏల యన),
ప. యే - పన్నగ = పాముయొక్క - రత్నసూచయే = (శిరో)మణి శలాకను గ్ర
హించుటకు, కః కరం ప్రసారయేత్ = ఎవఁడు చేయి చాఁపును.

తా — ఓసుందరీ, ఈనీమూర్తి శోకమున కర్హము గాదు, కావున ఎందునను నీకు
శోకము కలిగి యుండఁ దని తలంచెదను. మఱి తండ్రియింట నీకు తిరస్కార మెక్కడిది?
మఱి, నీకు పరునివలన ఎవనివలనను తిరస్కారము సంభవింపదు, ఏలన నిన్నుఁ జేనకు
వానికి పాముతల నున్న మణిశలాకను గైకొనఁ జేయి చాఁపువానిగతి గదా యగును.
కావున ఎవ్వఁడును అట్టిసాహసమునకుం జొరఁడు

వ్యా.— అలభ్యేతి — హే సుభ్రు, ఇయం త్వదీయా, ఆకృతి ర్హ్యుర్తి, రలభ్యో లభ్య
మనర్హః - శోకేన భర్తృద్యవమానజేన దుఃఖే - నాభిభవ స్తిరస్కారో - యస్యాః
సా తథోక్తా - దృశ్యత ఇతి శేషః, అసంభావిత శ్చాయ మథః ఇ త్యాహ - పితు
ర్గృహే, విమాననాఽవమానః, కుతః - న సంభావ్యత ఏ వే త్యధః * 'సుభ్రూః కుత
స్తాతగృహేఽవమాననమ్' ఇతి పాతాన్తరకరణం తు సాహస మే వోక్తోసపత్తిసంభ
వాత్ - అస్య త్రాపి 'సుభ్రు, త్వం కుపి తే త్యపాస్త మశనం, త్యక్తా కథా యోషి
తామ్' ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనా - ద్వంశస్థవృత్తే పాదాదౌ జగణభజ్జప్రసక్తౌ చ్చై త్యలం
గోష్ఠీభిః, న చాప్యన్యస్తా ద్భావీ త్యాహ - పరాభిమర్శః పరధర్మణం, తు తవ వాస్తి,
పన్నగరత్నసూచయే ఫణిశిరోమణిశలాకాం గ్రహీతు మి త్యధః * 'క్రియాధోప

పదస్య చ కర్తృణి స్థానినః' ఇతి చతుర్థిః, కరం హస్తం, కః ప్రసారయేత్.

'సుభ్రు' ఇత్యత్ర భూశబ్ద స్యోవజ్ఞే స్థానీయత్వాత్* 'నేయజువజ్ఞే స్థానా వస్త్రీ' ఇతి నదీసంజ్ఞా ప్రతిషేధాత్* 'అమ్బాధః సద్యోన్న్యాస్యః' ఇతి హ్రస్వత్వం నాస్తి - తేన హ్రస్వః ప్రామాదిక, ఇతి కేచిత్, అన్యే య* 'అప్రాణిజాతే శ్చారజ్జ్వదీనామ్' ఇత్యత్ర 'అలాబూః' 'కర్కణ్ఠాః' ఇత్యుకారాంతా ద పూజ్ ప్రత్యయ ముదాజహర భాష్య కార, ఏతస్మా దేవ జ్ఞాపకాత్ క్వచి దుకారాంత స్యా పూజంతత్వా న్నదీత్వే హ్రస్వత్వ మి త్యాహుః - అత ఏ వాహ వామనః - 'ఉకారా ద పూజ్ ప్రకృతేః' ఇతి.

కి మి త్యపా స్యాభరణాని యావనే

ధృతం త్వయా వార్ధకశోభి వల్కలమ్?

ఏద ప్రదోషే స్ఫుటచంద్రితారకా

విభావరీ య ద్యరుణాయ కల్పతే.

44

టీక. — హే గౌరి = ఓ పార్వతీ, కిమ్ ఇతి = ఏ కారణమున, యావనే = ఎల పోయియును, త్వయా = నీచేత, ఆభరణాని = నగలను, అపాస్య = విడిచి, వా . శోభి - వార్ధక = ముదిమియందు - శోభి = శోభించునదైన, వల్కలం = నారచీర, ధృతం = ధరింపబడినది, ప్రదోషే = సాయంకాలముందు, స్ఫు . తా - స్ఫుట = ప్రకట ముయిన - చంద్రి = చంద్రుడును - తారకా = నక్షత్రములును గలదైన, విభావరీ = రాత్రి, అరుణాయ = అనూరునికై, కల్పతే కిమ్ = ఏర్పడునా.

తా. — ఓ పార్వతీ, ఎందుకోసము నీవు ఈజవ్వనమందు నగలను మాని ముదిమి యందు శోభించునదైన నారచీరను ధరించితివి? మునిమాపువేళ చంద్రనక్షత్రములతో వెలుగుచుండఁ దగినట్టిదిగాని అరుణోదయమునకుఁ దగినది గాదు గదా. —

వ్యా. — కి మితి. — హే గౌరి, కి మితి కేన హేతునా, యావనే త్వయా ౭౭ భరణా, న్యపాస్య విహాయ, వృద్ధస్య భావో వాధకం * మమోజ్ఞాదిత్వా ద్వ ఇప్రిత్యయః - ని. 'వాధకం వృద్ధసంఘాతే వృద్ధత్వే వృద్ధకర్తృణి' ఇతి విశ్వః - తత్ర శోభత ఇతి వాధకశోభి, వల్కలం, ధృతం, ప్రదోషే రజనీమఖే, స్ఫుటాః ప్రకటా శ్చంద్రి తారకా శ్చ యస్యాః సా స్ఫుటచంద్రితారకా, విభావరీ రాత్రి, రుణాయ సూర్యసూతాయ - కల్పతే య ద్యరుణం గతుం కల్పతే కిం, వద బ్రూహి * 'క్రియా ధోపపదస్య -' ఇత్యాదినా చతుర్థిః, దీప్యమానశశాంకతారకే ప్రదోషే య ద్యరుణ ఉదేతి తతో విభూషణాపహరణ తవ వల్కలధారణం సంఘటత ఇతి భావః.

తపఃప్రయోజనం నిరాకర్తు మాహ —

దివం యది ప్రార్థయసే, వృధా శ్రమః;

పితుః ప్రదేశా స్తవ దేవభూమయః.

అ ధోపయన్తార, మలం సమాధినా;

న రత్నం మన్విష్యతి మృగ్యతే హి తత్

45

టీక.—దివం = స్వర్గమును, ప్రార్థయసే యది = కోరెద వేని, (అందుకై), శ్రమః=తపఃశ్లేశము, వృధా = వ్యర్థము, (ఏల యనఁగా), తవ పితుః ప్రదేశాః=నీ తండ్రి (హిమవంతుని) యొక్క తావులు, దేవ భూమయః=వేల్పుల నెలవులు, అథ (వా) = అటు గాక, ఉపయన్తారం = వరుని (ప్రార్థయ సేయది), సమాధినా అలం = తపస్సు మానుము, హి = ఏల యన, రత్నం = మాణిక్యము, న అన్విష్యతి = వెదకదు, తత్ = అది, మృగ్యతే = వెదకఁబడును.

తా —నీతపస్సు స్వర్గముకోస మేని, ఆప్రయాసము అనావశ్యకము, ఏల యన మీ తండ్రి యగు హిమవంతుని ప్రదేశములు దేవతల నెలవులుగా నున్నవి! అనఁగా నీవు స్వర్గము లోనే ఉన్నావు, మఱి వరునికొఱకేని, ఈతపస్సును మానుము, ఏలనఁగా, రత్నము తన్నుఁ గైకొమ్మని ఒకరిని వెదకికొనడు, దానినే కోరి ఒరులు వెదకికొందురు, అట్లే నిన్నుఁగోరి వరుఁడే నీకడకు వచ్చును, అతనికై నీవు యత్నింప నక్కఱలేదు

వ్యా.— దివ మితి.— దివం స్వర్గం, ప్రార్థయసే కామయసే, యది తర్హి, శ్రమ స్తపశ్చరణప్రయాసో, వృధా నిష్ఫలః - యది స్వర్గాధం తప్యసే తతః శ్రమం మా కాషీః, కుతః-తవ, పితు హిమవతః, ప్రదేశా, దేవభూమయః స్వర్గపదార్థాః తత్రత్యా ఇ త్యర్థః, అ, ధోపయన్తారం వరం, ప్రార్థయసే తహి, సమాధినా తపసా - ౭౦ - తపో న కతవ్య మి త్యర్థః * నిషేధ్యస్య నిషేధం ప్రతి కరణత్వా త్పతీయా, తథా హి, రత్నం కర్తృ, నాన్విష్యతి న మృగయతే - గ్రహితార మితి శేషః, కిం తు, త ద్రిత్నం, మృగ్యతే - గ్రహీత్పభి రితి శేషః; న హి వరాధం త్వయా తపసి వర్తితవ్యం - కిం తు తే నైవ త్వదధం మితి భావః

వరవాచకాక్షర శ్రవణానంతర మేవ దేవ్యా ఉష్ణోచ్ఛ్వాస మాలక్ష్య ప్రశ్నేష చ ప్రత్యుత్తర మనుపలభ్య స్వయ మే వాశ జ్ఞానాహ —

నివేదితం నిశ్వసితేన సోష్ణణా,

మన స్తు మే సంశయ మేవ గాహతే,

న దృశ్యతే ప్రాధ్యాయితవ్య ఏవ తే,
భవిష్యతి ప్రార్థితదుర్లభః కథమ్?

46

టీక — సోష్టాణా = వేడిగలిగిన, నిశ్వసితేన = ఊర్పుచేత, నివేదితం = (తెలుపబడినది, (అయినను), మనస్తు = (నా) మనస్సు అన్న నా, సంశయమ్ ఏవ = సందేహమునే, గాహతే = చొచ్చుచున్నది, (ఏల యన), తే = నీకు (నీవు), ప్రార్థయితవ్యః ఏవ = కోరఁదగినవాడే, న దృశ్యతే = కనబడఁడు, ప్రా. .భః — ప్రార్థిత = కోరబడియు — దుర్లభః = దొరకనివాఁడు, కథం భవిష్యతి = ఎట్లు ఉండును.

తా. — నీవేడి నిట్టూర్పుచేత నీతపస్సు వరునికోస మని తెలియుచున్నది, కాని, నామనస్సులో ఒకసందేహమున్నది, ఏమన, నీవు కోరఁదగినవాడే లేఁడు, అట్లుండఁగా నీవు కోరినను దొరకనివాఁడు ఉండనే ఉండఁడు

వ్యా. — నివేదిత మితి. — సోష్టాణా, నిశ్వసితేన నిశ్వాసవాయునా, నివేదితం - చింతానుభావే సోష్టాణాచ్చాసేన తే వరాధిత్యం సూచిత మి త్యర్థః, తహిం కిం ప్రశ్న వ్యసనే నే త్యాహ - మన స్తు తథాఽపి మే సంశయ మేవ, గాహతే ప్రాప్నోతి, కుతః - తే తవ * 'కృత్యానాం కథారి వా' ఇతి షష్ఠీ, ప్రాధ్యాయితవ్యః ప్రాధ్యాయిత మహా, ఏవ న దృశ్యతే, ప్రార్థితదుర్లభః ప్రార్థితో యో దుర్లభః స కథం భవిష్యతి - నా స్త్యే వే త్యర్థః

అథ పతిప్రాధానా మేవ సిద్ధవత్కృ త్వాహ —

అహో! స్థిరః కోఽపి త వేప్సిత్తో యువా!

చిరాయ కర్ణోత్పలశూన్యతాం గతే

ఉపేక్షతే యః శ్లఘలమ్బినీ ర్జటాః

కపోలదేశే కలమాగ్రపిఙ్గలాః

47

టీక. — అహో = ఆశ్చర్యము, తవ = నీచే, ఈప్సితః = కోరబడినట్టి, యః యువా = ఏపడుచువాఁడు, చిరాయ = చిరకాలమునుండి, క. . . తాం — కర్ణ = చెవి యందలి - ఉత్పల = కలువచేత - శూన్యతాం = కొఱవడియుండుటను, గతే = పొంది నదైన, కపోల దేశే = చెక్కిటి ప్రదేశమందు, శ్ల. నీః — శ్లఘ = చింపిరిగా - లమ్బినీః = వ్రేలుచు, క. . . లాః — కలమ = వరిమొలకలయొక్క - అగ్ర = కొనలవలె - పిఙ్గలాః = పసుపువన్నెగలవైన, జటాః = జడలను, ఉపేక్షతే = ఒప్పరికించుచున్నాఁడో, సః = ఆతఁడు, కోఽపి స్థిరః = ఎవఁడో కరినుఁడు.

253.13

తా.—ఆశ్చర్యము ! నీవు కోరిన యాపడుచువాఁడెఁడో గాని కేవలము వజ్ర కరినహృదయుఁడు సుచూ కాఁడేని, చిరకాలము ఇట్లు అవతంసోత్పలము దాల్చుక, నీతల వెండ్రుకలు వరికొనలవలె పసిమివన్నె గా జడలు కట్టి చెక్కి-ట చింపిరి గా వ్రేలుచుండఁ గా ఒప్పరికింపఁడు.

వ్యా.—అహో ఇతి — అహో చిత్రం, త, వేష్పిత ఆప్త మిష్టో, యువా కోఽపి, స్థిరః కరినః - వర్తత ఇతి శేషః, కుతః-యో యువా, చిరాయ చిరాత్ ప్రభృతి, కణ్ఠోత్పలశూన్యతాం, గతే ప్రాప్తే, కపోలదేశే గణ్ఠస్థలే, శ్లఘాః శిథిలబద్ధనా - అత ఏవ లమ్బిన్య స్తాః శ్లఘలమ్బినీః, కలమాః శాలివిశేషా - స్తేషా మగ్రాణి - తద్వ త్పిఙ్గలా జటా, ఉపేక్షతే, య స్త్యా మీదృశీం దృష్ట్వా న వ్యధతే స నూనం వజ్రహృదయ ఇ త్యర్థః

మునివ్రతై స్త్వా రతిమాత్రకర్శితాం
దివాక రాప్లుప్త విభూషణాస్పదామ్
శశాంకరేఖా మివ పశ్యతో దివా
సచేతసః కస్య మనో న దూయతే?

48

టీక.—మునివ్రతైః - ముని = మునులయొక్క - (మును లాచరించెడి) - వ్రతైః = (చాంద్రాయణాది) నియమములచేత, అ. .తామ్ - రతిమాత్ర=మిక్కిలి - కర్శితాం = కృశించునట్లు చేయఁబడినదానవును, ది...దాం—దివాకర = సూర్యునిచేత - ఆప్లుప్త= కమలింపఁబడిన - విభూషణ ఆస్పదాం = నగలయొక్కతావులు గలదానవును, (అయి), (అందువలననే), దివా = పగలు, శశాంకరేఖామ్ ఇవ = చంద్రరేఖయుంబోలె (నున్న నిన్ను), పశ్యతః = చూచుచున్న, సచేతసః = చైతన్యముగలిగిన, కస్య = ఎవనికి, మనః = మనస్సు, న దూయతే = నొవ్వదు

తా —మునులకు ఉచితమయిన కృచ్ఛాచాంద్రాయణాది వ్రతములచే మిక్కిలి కృశించినదానవై ఆభరణస్థానములు సూర్యునికాకకు నల్లగా కందఁగా పగలింటి చంద్రరేఖయుంబోలె నున్ననిన్నుఁ గనిన చేతనుని కెల్ల మనస్సులో దుఃఖము ఉప్పలిల్లును.

వ్యా.—మునివ్రతై రితి. — మునివ్రతై శ్చాన్ద్రాయణాదిభి, రతిమాత్ర మత్యంతం కర్శితాం కృశీకృతాం, దివాకరేణ సూర్యేణ - ఆప్లుప్తాని దగ్ధాని - వాతాతపసంస్పృశ్యాత్ మృదుత్వా చ్చ శ్యామీకృతాని - విభూషణాస్పదాని భూషణస్థానాని - యస్యా స్తాం తథోక్తామ్, అత ఏవ, దివా అహని, శశాంకరేఖా మివ స్థితాం త్వాం, పశ్యతః,

సచేతసో జీవతః, కస్య పుంసో, మమో, న దూయతే న పరితప్యతే - అపి తు సర్వ
ప్యై వే త్యథః

అవైమి సౌభాగ్యమదేన వఞ్చితం

తవ ప్రియం, య శ్చతురావలోకినః

కరోతి లక్ష్మ్యం చిర మస్య చక్షుషో

న వక్త్ర మాత్మీయ మరాలపత్త్తిణః

49

టీక.—యః = ఎవడు, చ .నః—చతుర = అందముగా - అవలోకినః = చూచునదియు, అ.. ణః—అరాళ = వంకరయైన - పత్త్తిణః = తెప్పలుగలదియు, (అగునట్టి), అస్య = ఈ (నీదైన), చక్షుషః = నేత్రమునకు, ఆత్మీయం = తనదైన, వక్త్రం = ముఖమును, చిరం = చాలనేపు, లక్ష్మ్యం = విషయమునుగా, న కరోతి = చేయఁడో, (తం) తవ ప్రియం = (ఆ) నీ వల్లభుని, సౌ . న—సౌభాగ్య = చక్కఁదన ముయొక్క - మదేన = గర్వముచేత, వఞ్చితం = మోసపోయినవానినిగా, అవైమి = తలచుచున్నాను

తా.—సుందరదృష్టలతోను వంకరతెప్పలతోను శోభించుచున్న నీకంటికి తన ముఖమును చూపక విలంబించుచున్న యానీప్రియుఁడ తనకు రానున్న భాగ్యమును తన సౌందర్యగర్వముచే తా నేపోగొట్టుకొనుచున్న యధన్యుఁడని నాకు తోచుచున్నది

వ్యా—అవైమితి — తవ, ప్రియం వల్లభం, సౌభాగ్యమదేన సౌందర్యగర్వేణ కర్తా, వఞ్చితం విప్రల్బ, మవైమి వేద్మి, యః ప్రియ, శ్చతురం మధుర - మవలోకత ఇతి - చతురావలోకినో, ౭రాలపత్త్తిణః కుటిలరోష్ణః - ని. 'అరాలం వృజినం జిహ్వామ్' ఇత్యమరః, అస్య త్వదీయస్య, చక్షుష ఆత్మీయం, వక్త్రం ముఖం, చిరం, లక్ష్మ్యం విషయం, న కరోతి - దృష్టిపథం న గచ్ఛ తీ త్యథః, త దయం గర్వేణ హతో నిష్ఫలాత్త లాభో జాత ఇతి భావః

కియచ్చిరం శ్రామ్యసి గౌరి? విద్యతే

మ మాపి పూర్వాశ్రమసంచితం తపః,

తదధాభాగేన లభస్వ కాఙ్క్షితం

వరం, త మిచ్ఛామి చ నాధు వేదితుమ్

50

టీక.—గౌరి = పార్వతీ, కియత్ = ఎంత, చిరం = దీర్ఘకాలము, శ్రామ్యసి = క్షేషపడెదవు, మమ అపి = నాకును, పూ...తం—పూర్వ = మొదటిదైన - ఆశ్రమ =

ఆశ్రమమందు - (బ్రహ్మచర్యాశ్రమమందు) - సంచితం = కూర్పబడిన, తపః = తపస్సు, విద్యతే = కలదు, త ..న—తత్ = దానియొక్క - అర్థభాగేన = సగ పాలితో, కాజ్ఞితం = కోరబడిన - వరం = వరుని, లభస్వ = పొందుము, తం = ఆవ రుని, సాధు = చక్కగా, వేదితుమ్ = ఎఱుంగుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను.

తా.—పార్వతీ, నీవెంతకాలము ఇట్లు క్లేశపడెదవు? నాకును బ్రహ్మచర్యాశ్రమ మందు కూడఁబెట్టబడిన తపస్సు కలదు అందులసగపాలించేత నీకోరినవరుని పొందుదువు గాక, అతఁ డెవరో స్పష్టముగా నెఱుంగఁ గోరుచున్నాను, కావున చెప్పుము

వ్యా.—కీయ దితి — పే గౌరి, కీయ త్కింప్రమాణకమ్ - కీమవధిక మి త్యర్థః, చిరం, శ్రామ్యసి తపస్యసి - అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా, మ మాపి, పూర్వాశ్రమః ప్రథమాశ్రమో - బ్రహ్మచర్యాశ్రమ - స్తత్ర - సంచితం సంపాదితం, తపో, విద్యతే, అర్థ శ్చ సౌ భాగ శ్చ తేన - తస్య తపసోఽర్థభాగే నైకదేశేన, కాజ్ఞిత మిష్టం, వర ముపయంతారం, లభస్వ, తం వరం, సాధు సమ్య, గ్వేదితుం జ్ఞాతు, మిచ్ఛామి; య ద్యసౌ యోగ్యో భవతి తదా మ మాపి సమ్యుతి రితి భావః

ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా ద్విజన్తనా
మనోగతం సా న శశాక శంసితుమ్;
అధో వయస్యాం పరిపార్శ్వవర్తినీం
వివర్తితానజ్ఞాననేత్ర మైక్షత.

51

టీక.—ఇతి = ఇట్లు, ద్విజన్తనా = (ఆ) బ్రాహ్మణునిచేత, ప్రవిశ్య = చొచ్చి, అభిహితా = అడుగబడినదై, సా = పార్వతి, మనోగతం (వరం) = మనస్సులోని వరుని, శంసితుం న శశాక = చెప్పటకు సమర్థురాలు గాదాయెను, అధో = అంతట, ప నీం—పరిపార్శ్వ = పార్శ్వమున - వర్తినీం = ఉన్నట్టి, వయస్యాం = సఖిని, వి . త్రం - వివర్తిత = త్రిప్పబడిన - అనజ్ఞాన = కాటుకలేని - నేత్రం = కన్నుగలు గునట్లుగా, ఐక్షత = చూచెను

తా.—ఈప్రకారము ఆబ్రాహ్మణుడు ఆపునివలె లోగుట్టును గూర్చి ప్రశ్నచే యఁగా, పార్వతి లజ్జచేత మనస్సులోనివరుని చెప్పఁ జాలదాయెను, మఱి తనచెంత నున్న చెలికత్తెను చెప్పు మని, కాటుక లేనిదైన తనకంటికో, సన్న చేసెను

వ్యా — ఇ తీతి — ఇ తీత్యం, ద్విజన్తనా ద్విజేన, ప్రవి శ్యాన్త ర్గత్వా - ఆప్తవ ద్రహస్య ముద్భా వ్యే త్యర్థః, అభిహి తోక్తా, సా పార్వతీ, మనోగతం హృదిన్ధం, వరం, శంసితుం వక్తుం, న శశాక సమగ్ధా నాభూత్ - లజ్జ యేతి శేషః, అధోఽనంతరం, పరి పార్శ్వవర్తినీం, వయస్యాం సఖీం, వివర్తితం విచాలిత - మనజ్ఞానం వ్రతవశా ద్వివర్జితకజ్జలం-

నేత్రం యస్మిన్ కర్తణి త త్త ధైత్యత - నేత్రసంజ్ఞ యైవ ప్రత్యుత్తరం వాచయాంచకా
రే త్యర్థః.

సఖీ తదీగూ త మువాచ వర్ణినం.—

నిబోధ సాధో, తవ చేత్ కుతూహలమ్

యదర్థ మమోఽభిజ మి ప్రాప్తవారణం

కృతం తపస్సాధన మేతయా వపుః.

52

టీక.—తదీయా = ఆపార్వతిదైన, సఖీ = చెలి, తం వర్ణినం = అబ్రహ్మచారిని,
ఉవాచ = పలికెను, (ఏ మని యనఁగా), సాధో = ఓవిద్వాంసుఁడా, తవ కుతూహలం
చేత్ = నీకు (విన) నిచ్చయేని, యదర్థం = ఎందుకై, ఏతయా = ఈమెచేత, అమోఽభి
జం = కమలము, ఉష్ణవారణమ్ ఇవ = గొడుగువోలె, వపుః = శరీరము, తపః, సా
ధనం = తపస్సునకు సాధనముగా, కృతం = చేయఁబడినదో, నిబోధ = ఎఱుంగుము.

తా.—అంతట పార్వతీ దేవియొక్క యాసఖి యాబ్రహ్మచారితో నిట్లు వక్కా
ణించెను.—ఓవిద్వాంసుఁడా, నీకు వినఁ గుతూహల మేని వినుము, ఎండకు అడ్డముగా
తామరను గొడుగుగాఁ బట్టినట్లు ఈ మె ఏకోరికచేత తనకోమలశరీరమును తపస్సునకు
సాధనముగా చేసినదో చెప్పెదను.

వ్యా —స ఖీతి.—తస్యాః పార్వత్యా - ఇయం తదీయా, సఖీ వయస్యా, తం-
'వర్ణః ప్రశస్తిః' ఇతి తీరస్వామి - సోఽస్యా స్తీతి వర్ణినం బ్రహ్మచారిణం * 'వర్ణా
ద్బ్రహ్మచారిణి' ఇ తీనిప్రత్యయః, ఉవాచ బ్రూతే స్త, కి మితి - హే సాధో విద్వత్,
తవ కుతూహలం చేత్ - శ్రో తు మ స్తీతి శేషః - తహా నిబో ధావగచ్ఛ - ఆకణా యే
త్యర్థః * 'బుధ అవగమసే' ఇతి ధాతో ణ్భవాదికా ల్లోట్, శ్రోతవ్యం కిం త దాహ-
య స్తై లాభా యేదం యదర్థమ్ * 'అర్థేన సహ నిత్యసమాసః సర్వలిజ్జతా చేతి వక్తవ్యమ్'
ఇతి వాల్మీకనియమా త్క్రియావిశేషణమ్, ఏతయా పార్వత్యా, అమోఽభిజం పద్మ, ముష్ణ
వారణ మాతపత్ర, మివ, వపుః శరీరం, తపఃసాధనం కృతం - తపఃప్రవృత్తికారణ
ముచ్యతే శ్రూయతా మి త్యర్థః

'దృష్టానఃసజ్జసంకల్పా జాగరః కృశతాఽరతిః

హ్రీత్యాగోన్మాదమూర్ఛాన్తా ఇ త్యసజ్జదశా దశ.'

ఇతి త త్రాస్యాః కాఞ్చిద్దశాః క్రమ మనాదృ త్యైవ యోజయతి 'ఇయమ్' ఇ త్యాదిభిః
పద్భిః శ్లోకైః.

ఇయం మహేష్ఠప్రభృతీ నధిశ్రియ
శ్చతుర్దిగీశా నవమత్య నూనినీ
అరూపహార్యం మదనస్య నిగ్రహాత్
పినాకపాణిం పతి మాప్తు మిచ్ఛతి

53

టీక.—మానినీ = అభిమానవంతురాలైన, ఇయం = ఈమె (పార్వతి), అ ..
యః - అధి = ఎక్కుడయిన - శ్రియః = విశ్వర్యముగలవారయిన, మ ..తీక -
మహేష్ఠ) = దేవేంద్రుడు - ప్రభృతీక = లోనుగాఁగల, చతుర్దిగీశాక = చతుః =
నాలుగు - దిక్ = దిక్కులయొక్క - ఈశాక = ఏలికలను, అవమత్య = సరకు
సేయక, మదనస్య = మత్తఘని - నిగ్రహాత్ = అడంచినందువలన - (కాముకుడు
కానందున అనుట), అ రూప హార్యం = సౌందర్యముచేత వలపింప శక్యుడు కానివానిని,
పినాక పాణిం - పినాక = పినాకధనుస్సు - పాణిం = కేలం గలవానిని - (శివుని),
పతిం = భర్తనుగా, ఆప్తుమ్ = పొందుటకు, ఇచ్ఛతి = కోరుచున్నది.

తా — శచీదేవి లోనగువారిని మించవలయు నని యభిమానము పూనినదై, ఈమె
ఎక్కు డైశ్వర్యము గలవారిని దిక్పాలకులను ఇంద్ర వరుణ యమ కుబేరులను సయితము
సరకు సేయనిదై, మదనుని రూపుమాపినవాడు (అకాముకుడు) అయినందున సౌందర్యముచే
కైవసము సేసికొన శక్యుడు గానివానిని శూలిని పతిగాఁ గోరియున్నది

వ్యా.—ఇయ మితి — మానినీ ఇంద్రాణీప్రభృతీ రతిశయ్య వర్తతవ్య మి త్యభిమా
నవతీ, ఇయం పార్వ, త్యధిశ్రియోఽధికైశ్వర్యాక, మహేష్ఠప్రభృతీ నింద్రాదీం,
శ్చతుర్దిగం దిశా మిశా నిన్ద్ర వరుణ యమ కుబేరాక * 'తద్దితార్థ' ఇత్యాది నోత్తర
పదసమాసః, అవమ త్యావధూయ, మదనస్య, నిగ్రహా ని బర్హణా ధేతోః - అకాము
కత్వా ది త్యర్థః, రూపేణ సౌన్దర్యేణ-హార్యో వశీకరణీయో - న భవ తీతి త మరూప
హార్యం, పినాకః సాణౌ యస్య తం పినాకపాణిం హరం * 'ప్రహరణార్థేభ్యః పరే నిష్ఠా
సప్తమ్యా భవ తః' ఇతి సాధు, పతిం భర్తార, మాప్తు మిచ్ఛతి, ఏతేన సంకల్పావస్థా
నూచితా.

అసహ్యాహుంకారనివర్తితః పురా

పురారి మప్రాప్తముఖః శిలీముఖః

ఇమాం హృది వ్యాయతపాత మక్షిణో

ద్విశీణ మూర్తే రపి పుష్పధన్వనః

54

టీక — పురా = మునుపు, అ . తః — అసహ్య = ఓర్వరాని - హుంకార = (రుద్ర) హుంకారముచేత - నివర్తితః = తొలగింపబడినట్టిది, (అందువలననే), పురారిం = రుద్రనికి, అ. . ఖః — అప్రాప్త = తగులని - ముఖః = ములిగిగలదై, వి . పి - విశీర్ణ = నశించిన - మూర్తేః అపి = రూపుగలవాడయినను, పుష్పధన్వనః = పూవిల్లునియొక్క, శిలీముఖః = బాణము, ఇమాం = ఈమెను (పార్వతిని), హృది = ఎదలో, వ్యా...తం - వ్యాయత = లోతయిన - పాతమ్ = నాటుకొనుట కలుగునట్లుగా, అక్షిణోత్ = నొంచెను.

తా — పూర్వము కాముడు ఈశ్వరునిమీఁద గుటిపెట్టి ప్రయోగించినయాయోర్వరానిబాణము రుద్రుని హుంకారముచే ములికియేనియు ఆతని సమీపింప నేరనట్లుగా తొలగినట్టిది, మన్తధుడు భస్మీభూతుడయినను ఈమెహృదయములో మాత్రము లోతుగాఁ గ్రుచ్చుకొన్నది. — ఆమన్తధ ప్రేరణకు శివుడు లోబడ కున్నను, ఈమె మాత్రము పట్టరాని మరులు వహించిన దని భా

వ్యా. — అస హ్యేతి — పురా పూర్వ, మసహ్యేన సోధు మశక్యేన - హుంకారేణ రాదేణ - నివర్తితః, అత ఏవ, పురారిం హర, మప్రాప్తముఖోఽప్రాప్తఫలో, విశీర్ణమూర్తే ర్విష్టశరీర, స్యాపి, పుష్పధన్వనః కామస్య, శిలీముఖో బాణ, ఇమాం పార్వతీం, హృది, వ్యాయతః సుదూరావగాఢ ఇతి యావత్ - తాదృ-కృతః ప్రహారో యస్మిన్ కర్తణి త త్తథా, అక్షిణో నకర్మత్, దగ్ధదేహ స్యాపి మగ్నో లగ్నః - విమృదుః సర్వత్ర బాధ్యతే ఇతి భావః అనేన 'వివృణ్వతీ శైలసుతాఽపి భావమ్' ఇత్య త్రోక్తం చక్షుఃప్రీతిమనఃసన్గౌఖ్య మవస్థాద్వయ మనన్తరావస్థోపయోగితయా నూద్య కార్యావస్థా సూచితా

తదా ప్రభృత్యున్మదనా పితుర్గృహే

లలాటికా చన్దన ధూస రాలకా

న జాతు బాలా లభతే స్త నిర్వృతిం

తుషార సంఘాత శిలాతలే ప్లవి.

55

టీక. — తదా ప్రభృతి = అప్పటి నుండి, పితుః గృహే = తండ్రియింట, ఉన్మదనా = మిక్కుటమయిన వలపుగలదై, ల . . కా - లలాటికా = బొట్టుయొక్క - చన్దన = గంధముచేత - ధూసర = బూడిదర్ణమయిన - అలకా = ముంగురులుగలదై, బాలా = (ఈ) చిన్నది, జాతు = ఒకమాటయినను, తు పి - తుషార = మంచుయొక్క - సంఘాత = గడ్డలనెగు - శిలా = తాలయొక్క - తలేషు అపి - ఉపరిభాగముల యందు సయితము, నిర్వృతిం = సుఖమును, న లభతే స్త = పొంద కుండినది.

తా .—అప్పటినుండి యీబాల వలపు మిక్కుట మగుడు కేశాది సంస్కార ములు మాని, తండ్రియింట, మొగమువై గందపుబొట్టును తుడుచున వగుటచే ధూసర వర్ణములయిన ముంగురులు గలదై, మంచుగడ్డచాఁపతొలపెని సయితము సుఖమును పొంద దాయెను

వ్యా.—త దేతి.—త దేతి చ్చేదః, తదా ప్రభృతి - తత ఆర భ్యే త్యర్థః,*సప్త మ్యర్థ స్యాపి దాప్రత్యయస్య పఞ్చమ్యర్థే లక్షణా-ప్రభృతియోగే పఞ్చమినియమాత్, పితుగ్గృహ, ఉన్నద మోత్కటమన్నధా, లలాట స్యాలంకారో లలాటికా తిలకః*కణ లలాటాత్ క నలంకారే ఇతి కన్పిత్యయః - తస్యా - శ్చంద్రనేన - ధూసరా ధూసర వర్ణా - అలకా శ్చూర్ణామస్తలా - యస్యాః సా తథోక్తా బాలా పార్వతీ, జాతు కదాచి, దపి, తుషారసంఘాతా స్తుషారఘనా - స్త ఏవ శిలా స్తాసాం - తలే షూపరిభాగే, ప్షపి, నిర్వృతిం .సుఖం, న లభతే స్త, ఏతే నారత్యపరసంజ్ఞా విషయా విద్యేషావస్థా, ద్వాదశావస్థాపక్షే సంజ్వర శ్చ వ్యజ్యతే

ఉపాత్తవర్ణే చరితే పినాకిన సబాష్పకణ్ఠస్థలితైః పదై రియమ్

అనేకశః కిన్నరరాజకన్యకా వనాంతసంగీతసఖి రరోదయత్. 56

టీక —పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, చరితే = చరిత్రము, ఉ...ర్ణే - ఉపాత్త = ఆరంభింపఁబడిన - వర్ణే = గీతక్రమముకలది కాఁగా. ఇయం = ఈమె, స...తైః - సబాష్ప = గద్గదమయిన - కణ్ఠే = గొంతునందు - స్థలితైః = జాతిన వయిన, పదైః = పలుకులచేత వ .ఖీః - వనాంత = అడవిప్రదేశమునందలి - సంగీత = సంగీతముచేతనయిన - సఖీః = చెలికత్తెలయిన, కిన్నరరాజకన్యకాః = కిన్నరరాజు కొమరితలను, అనేకశః = పలుమాటు, ఆరోదయత్ = ఏడ్చునట్లుచేసినది.

తా —ఈమె శివుని చరిత్రమును పాడువేళలయంగు ఈమెకంఠమున బాష్పనిరుద్ధ ములై తొట్రిలుచు జాతీ నట్టిపదములను విని, ఈమెకు అడవితావులందు సంగీతసఖులయిన కిన్నరరాజు కుమరితలు పలుమాటు జాలిగొని యేడ్చిరి.

వ్యా.— ఉపా త్తేతి.— పినాకినః శంభో, శ్చరితే త్రిపురవిజయాదిచేష్టిత, ఉపాత్తవర్ణే ప్రారబ్ధగీతక్రమే - ని 'గీతక్రమే స్తుతా వేదే వర్ణశబ్దః ప్రయుజ్యతే' ఇతి హాలాయుధః, సబాష్పే గద్గదే - కణ్ఠే - స్థలితై ర్విశీలైః, పదైః సుప్తిజస్తరూపైః కరిణైః, వనాంతే - సంగీతేన నిమిత్తేన - సఖీ ర్వయస్యాః, కిన్నరరాజకన్యకా, అనే కశో బహుశో, రోదయ దశ్రుమోక్ష మకారయత్, హరచరితగాన జనిత మదన వేదనా మేనాం వీక్ష్య కిన్నర్యోఽపి రురుదు రితి భావః.

అత్ర వర్ణాస్థలన లక్షణ కార్యోక్త్యా పునఃపున స్తత్కారణీభూత మూర్ఛావస్థా

ప్రాదుర్భావో వ్యజ్యతే, ఽన్యథా సఖీరోదనానుపపత్తే రితి. ద్వాదశావస్థాపక్షే తు ప్రలాపావస్థా చ వ్యజ్యతే - వి ప్రలాపో గుణకీర్తనమ్' ఇ త్యాలంకారికాః.

త్రిభాగ శేషాసు నిశాసు చ తుణం
నిమిల్య నేత్రే సహసా వ్యబుధ్యత
'క్వ నీలకణ్ఠ, వ్రజ సీ?' త్యలత్యవా
గసత్యకణ్ఠార్పితబాహుబన్ధనా

57

టీక. — కించ = మఱియు, త్రి...సు - త్రిభాగ = మూడుపాళ్లకంటె - శేషాసు = మిగతలయిన, నిశాసు = రాత్రులయందు, (అనగా రాత్రి నాలవజాములయందు), తుణం = ఇంచుకనేపు, నేత్రే నిమిల్య = కన్నులు మూసికొని, సహసా = తటాలున, (హే) నీలకణ్ఠ = ఓనల్లకుత్తుకవాడా, క్వ వ్రజసి = ఎట కేగెదవు, ఇతి = అని, అ .. క్ - అలత్య = విషయములేని - వాక్ = మాటగలదై, అ .. నా - అసత్య = వాస్తవముగాని (అనగా లేనట్టి) - కణ్ఠ = మెడయందు - అర్పిత = ఉంపబడిన - బాహు = భుజముయొక్క - బంధనా = కట్టుగలదై, వ్యబుధ్యత = మేలుకొన్నది.

తా. — మఱియు నీమె రాత్రులలో మూడుజాములనేపు నిద్రలేక వేగుచుండి నాలవజామున తుణము కన్ను మూసి తటాలున 'ఓనీలకంఠుడా ఎట కేగెదవు?' అని లేనివానిని గూర్చి పలుకుచు, లేనికంఠమునే తన బాహులతో గవురిలించుచు, మేలుకొన్నది.

వ్యా. — త్రిభాగేతి — కించేతి చాధాః, శిష్యత ఇతి శేషః * కర్తృణి ఘో - త్రిభాగ్య భాగేభ్యః - శేషా స్వవశిష్టాసు - య ద్వారాత్రే స్త్రీయామత్వేన ప్రసిద్ధత్వా త్ప్రతీయో భాగ స్త్రిభాగః * సంఖ్యాశబ్దస్య వృత్తివిషయే పూరణార్థత్వ మిష్యతే - యథా 'శతాంశః' 'సహస్రాంశః' ఇతి - త్రిభాగః శేషో యసాం తాసు నిశాసు, తుణం తుణమాత్రం, నేత్రే, నిమిల్య మిలయిత్వా, సహసా సద్యః, హే నీలకణ్ఠ, క్వ వ్రజసి కుత్ర గచ్ఛ, సీత్యలత్యా నిర్విషయా - వా గ్వచనం - యస్యాః సా తథోక్తా, తథా, ఽసత్యే మిధ్యాభూతే - కణ్ఠేఽర్పితం బాహుబన్ధనం యస్యాః సా, తథా సతీ, వ్యబుధ్యత విబుద్ధవతీ. ఏతేన జాగరోన్న్వాదౌ నూచితౌ.

స్వప్న సాదృశ్య ప్రతికృతి దర్శన తదజ్ఞస్పృష్టస్పృశ్యాభ్యా శ్చత్వారో విరహిణాం విమోహాః - తత్ర స్వప్న సందర్శన ముక్త్యా ప్రతికృతిదర్శన మాహ -

'యదా బుద్ధైః సర్వగత స్త్వ ముచ్యసే,
న వేత్స్ని భావస్థ మిమం కథం జనమ్?

ఇతి స్వహస్తో ల్లిఖిత శ్చ ముగ్ధయా

రహ స్యపాలభ్యత చన్ద్రశేఖరః

58

టీక — యదా = ఎందువలన, త్వం = నీవు, బుద్ధైః = జ్ఞానులచేత, సర్వగతః - సర్వ = సర్వమును - గతః = పొందినవాడవుగా - (సర్వవ్యాపకుడవుగా), ఉచ్యతే = చెప్పబడుచున్నావో, (తతః = అందువలన), భావస్థం - భావ = రత్యాఖ్యమయిన భావమందు - స్థమ్ = ఉన్నట్టి - (నీయందు అమర క్తమయిన యనుట), ఇమం జనం = ఈప్రాణిని, కథం న వేత్సి = ఎట్లు ఎఱుంగకున్నావు, ఇతి = ఇట్లని, ముగ్ధయా = బేలయయిన యీమెచేత, చిత్రగతః = చిత్తరువునందున్నట్టి, చన్ద్రశేఖరః = శివుడు, రహసి = ఏకాంతమున, ఉపాలభ్యత = నిందింపబడెను

తా — ఈబేలతాను లిఖించినచంద్రశేఖర ప్రతిమను, అచేతనమయిన చిత్తరువు మొఱ ఆలింపనేర దని యెఱుంగక, ఏకాంతమున ‘నీవు సర్వాంతర్యామి వని పెద్దలు వచింతురు కావున, నీయం దనుర క్త నని నీ వెఱుంగ కుండుట యెట్లు?’ అని తెగడు చుండెను

వ్యా.—య దేతి.—యదా యత ఇ త్యర్థః - య దేతి హేతా వి త్యుక్త్వా గణవ్యాఖ్యానేఽస్యోదాహృతత్వాత్, త్వం, బుద్ధై ర్తనీషిభిః, సర్వగతః సర్వవ్యా పీ, త్యుచ్యతే, తత ఇ త్యధ్యాహారః, భావే రత్యాఖ్యే తస్య తీతి భావస్థం త్వ యమరా గణ మి త్యర్థః, ఇమం జనమ్ ఇమ మి త్యాత్మనిర్దేశః, కథం, న వేత్సి న జానా, సీతి ముగ్ధయా మూఢయా - అకిఞ్చిత్కర శ్చిత్రగతోపాలమ్భ ఇత్యాజానాన యే త్యర్థః, తయా, స్వహస్తే, సొల్లిఖిత శ్చిత్రే లిఖిత శ్చన్ద్రశేఖరో, రహ స్వేకాన్తే - సఖీమాత్ర సమక్ష మి త్యర్థః, ఉపాలభ్యత- సాధితేప ముక్త శ్చ, ఉక్తసముచ్చయార్థ శ్చకారః. య ద్యపి రహ సీ త్యుక్తం తథాఽపి సఖీసమక్షకరణా ల్లజ్ఞాత్యాగో వ్యజ్యత ఏవ.

యదా చ త స్యాధిగమే జగత్ప తే

రపశ్య దన్యం న విధిం విచిన్వతీ,

తదా స. హస్తాభి రనుజ్ఞయా గురో

రియం ప్రపన్నా తపసే తపోవసమ్.

59

టీక.—(కిం) య = మఱియు, జగత్పతేః = లోక నాయకుడయిన, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, అధిగమే = ప్రాప్తికై, అన్యం విధిం = వేఱు ఉపాయమును, విచిన్వతీ = అరయుచున్నదై, యదా న అపశ్యత్ = ఎప్పుడు కానదాయెనో, తదా = అప్పుడు, ఇయం = ఈమె, గురోః = తండ్రియొక్క, అనుజ్ఞయా = సెలవుమీఁద,

అస్తాభిః సహ = మాతోఁగూడ, తపసే = తపస్సుచేయుటకై, తపోవనం = తపోవనమును, ప్రపన్నా = ఆశ్రయించినది.

తా.—అంత నీమె లోక నాయకుని మహేశ్వరుని పొందుటకు వేలు ఉపాయము గానక తండ్రి యనుమతిమై మాతోఁగూడ తపస్సుచేయుటకై యీతపోవనము నాశ్రయించినది.

వ్యా.—య దేతి — ఒగత్పతే స్త స్యేశ్వర, స్యాధిగ మే ప్రాప్తా, వన్యం, విధి ముపాయం, విచిన్వతీ మృగయమాణా, యదా నాపశ్య త్త, దేయం పార్వతీ, గురోః పితౄ, రనుజ్ఞయాఽస్తాభిః సహ, తపసే తప శ్చరితుం, తపోవనం, ప్రపన్నా ప్రాప్తా.

ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజన్తసు స్వయం
ఫలం తపస్సాక్షీషు దృష్ట మే ష్వపి,
న చ ప్రరోహాభిముఖోఽపి దృశ్యతే
మనోరథోఽస్యా శ్శశిమాలీసంశ్రయః

60

టీక — సఖ్యా = (మా) చెలి (యగునీపార్వతి) చేత, స్వయం = తనచేతనే, కృతజన్తసు - కృత = చెయబడిన - జన్తసు = పుట్టువుకలవయిన, త మా - తపః = తపస్సునకు - సాక్షీషు = సాక్షులయిన, ఏషు ద్రుమేషు అపి = ఈచెట్లయందు సయితము, ఫలం దృష్టం = ఫలము చూడబడినది, అస్యాః = ఈమెయొక్క, శ...యః - శశి మాలి = చంద్రశేఖరుఁడు - సంశ్రయః = విషయముగాఁ గలిగినట్టి, మనోరథ స్తు = కోరికయన్నచో, ప్ర .. ఖః అపి - ప్రరోహ = అంకురమునకు - అభిముఖః అపి = ఉన్న ఖముగా నయినను, న దృశ్యతే = అగపడదు.

తా.—ఈమాసఖి తాను స్వయముగా మొలపించి పెంపఁగా పెరిఁగి యీమె తపస్సును చూచుచున్నట్టి యీచెట్లు సయితము ఫలించినవి, గాని, చంద్రశేఖరునిమీఁది యీమె యభిలాష మన్నచో మొలక యొకను ఎత్త నుంకింపలేదు, మఱి ఫలము మాట చెప్పవలయునా

వ్యా.—ద్రుమే ష్వితి.— సఖ్యా పార్వత్యా, స్వయం కృతం జన్త యేషాం తేషా స్వయం రోపితే ష్వి త్యర్థః, తపసః - సాక్షీషు సాక్షా ద్దృష్టు, ష్వేషు ద్రుమే ష్వపి ఫలం, దృష్టం లబ్ధం - జనిత మి త్యర్థః, అస్యాః పార్వత్యా, శశిమాలీసంశ్రయ శ్చన్ద్రశేఖరవిషయో, మనోరథ స్తు, ప్రరోహాభిముఖోఽఙ్కురోస్తు ఖోఽపి న దృశ్యతే - ని 'ప్రరోహ స్త్వఙ్కురోఽఙ్కురః' ఇతి వైజయంతీ, స్వయం రోపితవృక్షఫలకాలే ఽప్యస్యా మనోరథస్య నాఙ్కురోదయోఽప్యస్తి - ఫలాశా తు దూరాపా న్తే త్యర్థః.

న వేద్మి స ప్రాథితదుర్లభః కదా
సఖిభి రస్రోత్తర మీక్షితా మిమాం
తపఃకృశా మభ్యుపపత్స్యతే సఖిం
వృషేవ సీతాం తదవగ్రహక్షతామ్.

61

టీక.—ప్రా...భః—ప్రాథిత = వేడుకొనబడినవాడై - దుర్లభః = దొరకనట్టి, సః = ఆదేవుడు, తపః కృశాం = వ్రతములచేత క్షీణించినదై, సఖిభిః = చెలులచేత, అస్రోత్తరమ్ - అస్ర = బాష్పములు - ఉత్తరమ్ = ప్రధానమగునట్లుగా, ఈ క్షితాం = చూడబడినట్టి, ఇమాం సఖిం = ఈ (మా) చెలిని, త...తాం—తత్ = ఆయింద్రునియొక్క - అవగ్రహ = అనావృష్టిచేత - క్షతాం = పీడింపబడిన, సీతాం = (నాగేటి) చాలును, వృషా ఇవ = ఇంద్రుడుం బోలె, కదా = ఎప్పుడు, అభ్యుపపత్స్యతే = అనుగ్రహించునో, న వేద్మి = ఎఱుంగను

తా.— వేడినను దొరకనట్టి యాదేవుడు, చెలుల మయినమేము కంట నీళ్లు పెట్టుకొని చూచుచున్న తపఃక్షీణను ఈమాసఖిని, ఇంద్రుడు తనవఱపుచేత ససిచెడిన దున్ని నభూమినింబోలె, ఎప్పుడు అనుగ్రహించునో ఎఱుంగఁజాలకున్నాను.

వ్యా.— నేతి.— ప్రాథితః స క దుర్లభః ప్రాథితదుర్లభః, స దేవ, స్తపః కృశాం తపసా - కృశాం క్షీణా, మత ఏవ సఖిభి, రస్రోత్తర మశ్రుప్రధానం యధా భవతి త, థేక్షితా మిమాం నః సఖిం, త న్యేన్ద్ర స్యావగ్రహేణానావృష్ట్యా- క్షతాం పీడితామ్ - ని. 'వృష్టి ర్వషణం తద్విఘ్నాతేనగ్రహావగ్రహణా సమా' ఇ త్యమరః, సీతాం కృష్టభువం - ని 'సీతా లాజలపద్ధతిః' ఇ త్యమరః, వృషా వాసవ, ఇవ - ని. 'వాసవో వృతహ వృషా' ఇ త్యమరః, కదాభ్యుపపత్స్యతే ననుగ్రహీష్యతి, న వేద్మి; అత్ర వాక్యార్థః కర్త - తదవగ్రహక్షతా మి త్యత్రావగ్రహక్షతా మి త్యనేనైవ గతార్థత్వే తత్పదస్య వైయధ్యాపతే స్త దితి భిన్నం పదం వే ద్మి త్యస్య క ర్తేతి యుక్త ముత్పశ్యామః

అగూఢసద్భావ మి త్తేజితజ్ఞయా

నివేదితో నైష్ఠికసుందర స్తయా

అ యీద మేవం పరిహాస ఇ త్యుమా

మపృచ్ఛ దవ్యభితహసకలక్షణః

62

టీక.—ఇత్తేజ్ఞయా - ఇత్తేత = వార్వతిమనస్సును - జ్ఞయా = ఎఱిగినదైన, తయా = ఆసఖిచేత, ఇతి = ఈతీరున, అ ..నమ్—అగూఢ = దాఁపబడని (వెల్ల

డింపఁబడిన) - సద్భావం = మంచియభిప్రాయము గలయట్లుగా, నివేదితః = విన్నవింపఁబడినవాఁడై, నైష్ఠికసుందరః = యావజ్జీవ బ్రహ్మచారి యయిన యాయందగాఁడు, అణః—అవ్యజ్ఞిత = వెల్లడింపఁబడని - హర్షలక్షణః = సంతోషచిహ్నములు గలవాఁడై, అయి = ఓపార్వతీ, ఇదమ్ = ఈసఖిచెప్పినమాట, ఏవం = సరియా, పరిహాసః = వేశాకోశమా, ఇతి = అని, ఉమామ్ = పార్వతిని, అపృచ్ఛత్ = అడిగెను

తా — పార్వతియొక్క మనోభావ మెఱిగిన దైనయాసఖి యీతీరున మంచియభిప్రాయమును వెల్లడించి విన్నవింపఁగా, సుందరుడైన యానైష్ఠికబ్రహ్మచారి తనమనస్సులోని సంతోషమును ముఖరాగాది చిహ్నములచేత తెలియనీయక అణఁచుకొని ‘ఏమి పార్వతీ, ఈమె చెప్పినమాట సత్యమా? కాక, పరిహాసమా? అని పార్వతిని అడిగెను.

వ్యా — అగూ ఢేతి — ఇన్దితజ్ఞయా పార్వతీస్పృహయాభిజ్ఞయా - ని. ‘ఇన్దితం హృద్గతో భావః’ ఇతి సజ్జనః, తయా గౌరీసఖ్యా, ఇ త్యేవ, మగూఢసద్భావం ప్రకాశితసదభిప్రాయం యథా తథా, నివేదితో జ్ఞాపితో, నిస్తా మరణ మవధి ర్యస్య స నైష్ఠికో యావజ్జీవబ్రహ్మచారీ - సుందరో విలాసీ - నైష్ఠిక శ్చాసౌ సుందర శ్చేతి తథోక్తః * ద్వయో రన్యతరస్య విశేషణత్వవివక్షాయాం విశేషణ సమాసః - కిం తు నైష్ఠికత్వ విశేషణేన కామిత్వవిరోధః - అథవా దేవ స్యాలోకికమహిమత్వా దుభయం తాత్త్వికమితి న విరోధః, అవ్యజ్ఞితం - హర్షలక్షణం ముఖరాగాది హర్షలింగం - యస్య తథాభాతః సః, అయి గౌరి - అ యీతి కోమలామన్త్రణే, ఇదం త్వత్సఖీభాషిత, మేవం సత్యం కి మి త్యర్థః, పరిహాసః కేలి ర్వా - ని ‘ద్రవ కేలి పరీహాసాః’ ఇ త్యమరః, ఇ త్యేవ ముమా మపృచ్ఛత్ పృష్టవాః

అ ధాగ్రహస్తే ముకులీకృతాఙ్గుళౌ
సమర్పయన్తి స్ఫటికాక్షమాలికామ్
కథఞ్చి దద్రదే స్తనయా మితాక్షరం
చిరవ్యవస్థాపితవా గభావత

63

టీక.—అథ = అంతట, అద్రదే = పర్వతముయొక్క - తనయా = కూతురు- (పార్వతి), ము—శౌ—ముకులీకృత = మొగ్గగాఁజేయఁబడిన - అఙ్గుళౌ = వ్రేళ్లు గలదైన, అగ్రహస్తే = ముంజేతియందు, స్ఫ . కాం—స్ఫటిక = స్ఫటికముయొక్క - అక్ష = పూసలయొక్క - మాలికాం = తావళమును, సమర్పయన్తి = ఉంచుకొనుచు, కథంచిత్ = మహాకష్టముతో, చి క్—చిర = చాలనేపటికి - వ్యవస్థాపిత = స్వీకరింపఁబడిన - వాక్ = మాటగలది యై, మితాక్షరం - మిత = కొంచెమయిన - అక్షరమ్ = వర్ణములు గలుగునట్లుగా, అభావత = పలికెను.

తా — అంత పార్వతి వ్రేళ్లు ముణిచి ముంజేత స్ఫటికజపమాలను పెట్టుకొని, బిడియముచేత ఎట్టకేలకు మాటలాడం దొడంగి పరిమితముగా నిట్లు ఉత్తరము చెప్పెను.

వ్యా — అ థేతి — అ ధానస్తర, మద్రే స్తనయా పార్వతీ, ముకులీకృతా జ్ఞుతౌ సంపుటీకృతాజ్ఞుతౌ, అగ్ర శ్చాసౌ హస్త శ్చేతి సమానాధికరణసమాసః * 'హస్తాగ్రాగ్రాహస్తయో ర్ధ్వగుణిషౌ శ్చేదాభేదా ది' తి వామనః - తస్మి న్నగ్రహస్తే, స్ఫటికౌనా - మక్షమాలికాం జపమాలికా, మర్పయ న్త్రాయముఞ్చతీ, కథంచి స్తహతా కష్టేన, చిరవ్యవస్థాపితవాక్ చిరేణ స్వీకృతవాక్ - ఏతేన లజ్ఞోపరోధో వ్యజ్యతే, మి తాక్షరం పరిమితవణం యథా తథా, లభాషత బభాషే

కి మువా చే త్యాహ.—

యథా శ్రుతం వేదవిదాం వర, త్వయా;

జనోఽయ ముచ్చైఃపదలజ్ఞనోత్సుకః,

తపః కి లేదం తదవాప్తిసాధనం

మనోరథానా మగతి ర్న విద్యతే

64

టీక.—వేదవిదాం = వేదవేత్తలలో, వర = శ్రేష్ఠుఁడా, త్వయా = నీచేత, శ్రుతం = వినబడినది, యథా = సరియే, అయం జనః = ఈ ప్రాణి (నేను అనుట), ఉ . . కః—ఉచ్చైః = గొప్పదైన - పద = స్థానమును - లజ్ఞన = ఆక్రమించుటకు— ఉత్సుకః = కోరియున్నది, ఇదం తపః = ఈ తపస్సు, త . నం కిల—తత్ = ఆయు న్నతపదవిని - అవాప్తి = పొందుటకు - సాధనం కిల = ఉపాయ ముట, మనోరథానాం = కోరికలకు, అగతిః = విషయము కానిది, న విద్యతే = లేదు

తా.—ఓయి వేదజ్ఞవరేణ్యుఁడా, నాసఖివలన నీవు విన్నమాట వాస్తవమే, మ్రు క్కడి నయిన నేను శివలాభరూప మయినమహోన్నతపదవిని కోరి, అందులకు అతితుచ్చ మగుటచేత అసాధక మైన యీతపస్సును సాధకముగా పూనియున్న దానను, మఱి అసా ధ్యవిషయమును మానుదునా యనిన, కోరికలు ఎంతటివిషయముమీఁద నైనను ప్రసరిం చునుగాని శక్తిని ఆలోచింపవు గదా

వ్యా —యథేతి.— హే వేదవిదాం వర వైదికశ్రేష్ఠ, త్వయా, యథా శ్రుతం సమ్యక్ శ్రుతం, శ్రుతార్థ మే వాహ - అయం జనః స్వయ మి త్యర్థః, ఉచ్చైః పదస్య శివలాభరూపోన్నతస్థానస్య - లజ్ఞన ఆక్రమణ - ఉత్సుకః, కి మ త్రాయుక్త మి త్య త్రాహ - ఇదం తప, స్తదవాప్తే - స్త సోఽచ్చైఃపద - స్యావాప్తేః ప్రాప్తేః- సాధనం కిల - కి లే త్యలీకే - అతితుచ్చత్వా దసాధక మే వే త్యర్థః, తహి త్యజ్యతా మి త్యాశక్య దురాశా మాం న ముఞ్చ తీ త్యాశయే నాహ-మనోరథానాం

కామానా, మగతి రవిషయో, న విద్యతే, న హి స్వశక్తిపర్యాలోచనయా కామాః .
ప్రవర్తంత ఇతి భావః.

అ ధాహ వర్ణీ విదితో మహేశ్వర,
స్తదర్థినీ త్వం పున రేవ వర్తసే,
అమఙ్గాభ్యాసరతిం విచిన్త్య తం
త వానువృత్తిం న చ కర్తు ముత్సహే.

65

టీక.—అథ = అంతట, వర్ణీ = బ్రహ్మచారి, ఆహ = పలికెను, (ఏమనఁగా),
మహేశ్వరః = మహాదేవుఁడు, విదితః = నాకు తెలియుచున్నాఁడు, పున రేవ = మఱి,
త్వం = నీవు, తదర్థినీ = ఆయనను కొరుదానవుగా, వర్తసే = ఉన్నావు; అ .
తిం—అమఙ్గాభ = అకుభమయిన - అభ్యాస = ఆచారమందు - రతిం = ప్రీతిగల
వాఁడైన, తమ్ ఈశ్వరం = ఆయీశ్వరుని, విచిన్త్య = తలంచి, తవ అనువృత్తిం =
నీయనుసరణమును, కర్తుం = చేయుటకు, న ఉత్సహే = పూనను

తా.—అంతట బ్రహ్మచారి యిట్లు పలికెను; ఏ మనఁగా, - మహాదేవుని నే నెఱుంగుదును, ఆయన నిన్ను ఆవిధముగా మున్ను తిరస్కరించినను మఱల నీవు ఆయననే వలచుచున్నావు. ఆయీశ్వరుఁడు శ్మశానవాసా ద్యమంగళాచారములందు ప్రీతిగలవాఁడగుటచేత ఆయనను గూర్చిననీయనుసరణమును నేను అంగీకరింపలే కున్నాను

వ్యా — అ థేతి — అథ, వర్ణీ బ్రహ్మచారి - 'ని వర్ణీనో బ్రహ్మచారిణః' ఇ త్యమరః, ఆహ - ఉవా చే త్యర్థః * 'ఆ హేతి భూతార్థే లట్ ప్రయోగో భ్రాన్తి మూలః' ఇ త్యాహ వాచనః, కి మి త్యాహ - మహేశ్వరో మహాదేవో, విదితః మయా జ్ఞాయత ఇత్యర్థః * బుద్ధ్యర్థత్వాద్వర్తమానే క్తప్రత్యయః * తద్యోగాత్ షష్ఠీ చ-యేన త్వం ప్రాగ్ భగ్నుమనూరథా కృ తేతి భావః, పున రేవ త్వం, త మీశ్వర మథేయసే తదర్థినీ న్యేవ తత్కా మైవ ప్రవర్తసే - తత్ప్రభావ మనుభూ యా ప్రీతి భావః, అనుసరణే కో దోష స్త త్రాహ - అమఙ్గాభ్యాసేఽమఙ్గాచారే - రతి ర్యస్య త ధోక్తం, తం మీశ్వరం, విచిన్త్య విచార్య, త, వానువృత్తి మనుసరణం - కతుం నోత్సహే - నానుమస్తుం శక్నో మి త్యర్థః

అవస్తునిర్బన్ధపరే, కథం ను తే

కరోయ మాము క్తవివాహకౌతుకః

కరేణ శమోభ్య ర్వలయీకృతాహినా
సహిష్యతే తత్ప్రధమావలమ్బనమ్ ?

66

టీక -- అ...రే--అవస్తు = తుచ్చవస్తువునందు - నిర్బంధ = పట్టుదల - పరే = ప్రధానముగాఁగల యోపార్వతీ, ఆ ..కః--ఆముక్త=తాల్పబడిన - వివాహ= పెండ్లియందైన - కౌతుకః = హస్తసూత్రముకలదైన, తే అయం కరః = నీయొక్క యీచెయి, వ . నా--వలయీకృత=కంకణముగాఁ జేయఁబడిన - అహినా = పాము గలదైన, శంభోః = శివునియొక్క, కరేణ = చేతిచేత, త.. సం-- తత్ = అదే - ప్రథమ = మొదటిదైన - అవలమ్బనం = పట్టుచు, కథం ను=ఎట్లు గా, సహిష్యతే = ఓర్చును

తా.--ఓపార్వతీ, నీవు తుచ్చవస్తువు నాశించి పట్టుపట్టి యున్నావు. పెండిలి యయినతర్వాత ఏమి కాఁగలదో దానిమాట య టుండనీ, ఆదిలోనే అతఁడు తనకేల నీకేలు పట్టుటయే నీకు దుస్సహముగా నుండును, వివాహమున మంగళ మయిన హస్త సూత్రమును ధరించిన నీచేతిని, పాపకడియపుఁజేతితో ఆయనపట్టుకొనుటయే పరిచయము లేమిచే భయంకరముగా నుండును.

వ్యా.-- అవ స్త్వితీ -- అవస్తుని తుచ్చవస్తుని - నిర్బంధైఽభినివేశః - పరం ప్రధానం - యస్యా స్తస్యాః సంబుద్ధి రవస్తునిర్బంధపరే పార్వతి, ఆముక్త మాసజ్జితం- వివాహే - యత్ కౌతుకం హస్తసూత్రం - త ద్యస్య స, తేఽయం కరః - ని. 'కౌ తుకం మజ్జలే హర్షే హస్తసూత్రే ఖతూహలే' ఇతి శాశ్వతః, వలయీకృతాహినా భూషణీకృతసర్పేణ, శంభో ర్మహాదేవస్య, కరేణ కరణభూతేన, త దేవ ప్రథమం త త్ప్రధమమ్ - అపరిచితత్వా దతిభయంకర మితి భావః - త చ్చ త - దవలమ్బనం గ్రహణం చేతి - కథం ను సహిష్యతే- న కథంచి దపి సహిష్యత ఇ త్యర్థః - అగ్రతో య ద్భావి త ద్దూరేఽవతిస్థితాం - ప్రథమం కరగ్రహ ఏవ దుస్సహ ఇతి భావః.

త్వ మేవ తావ త్పరిచింతయ స్వయం,

కదాచి దేతే యది యోగ మర్హతః -

వధూదుకూలం కలహంసలక్షణం,

గజాజినం శోణితబిందువర్షి చ.

67

టీక. -- (ఓ గౌరీ), త్వమ్ ఏవ = నీవే, స్వయం = స్వయముగా, తావత్ = వలసినంతవట్టు, పరిచింతయ = ఆలోచింపుము, (ఏ మని యనఁగా), క . ణం--కల హంస = రాయంచలు - లక్షణం = చిహ్నముగాఁగలయట్టి, వ ..లం--వధూ =

పెండ్లికూతుయొక్క - దుకూలం = వలిపమును, శో...ర్షి—శోణిత = నెత్తుటి
యొక్క - బిన్దు = బొట్టును - వర్షి = కురియుచున్న, గజ అజినం = ఏనుగు తోలు
(శివుని యుత్తరీయము) ఏతే = ఈరెండును, కదాచిత్ = ఎప్పుడేని, యోగమ్ = పరస్పర
సంబంధమునకు, అర్హతః యది = తగిన వేమో.

తా.—ఓ పార్వతీ, పెండ్లికొమారిలయొక్క రాయంచబుటాలవలిపంబును నెత్తురు
బొట్టును కురియుచున్న పినాకియొక్క గజాజినోత్తరీయంబును ఒండొకటితో కూడి
కకు తగిన వేమో, నీవే స్వయముగా చక్కగా ఆలోచించుకొమ్ము

వ్యా—త్వ మే వేతి.—హే గౌరి, త్వ మేవ, స్వయ మాత్మ నా, * తావ దితి
మానాథే - యావత్తాత్రం విచారణీయం తావత్తాత్ర మి త్యర్థః- ఇద మే వోదాహృతం
చ గణవ్యాఖ్యానే - పరిచింతయ పర్యలోచయ, కి మితి, కలహంసలక్షణం కలహంస
చహ్నం - ని 'చిహ్నం లక్ష్మ చ లక్షణమ్' ఇ త్యమరః, వధ్వా నవోధాయా -
దుకూలం వధూదుకూలం - ని 'వధూః స్నుషా నవోధా స్త్రీ' ఇతి విశ్వః, తథా శోణిత
బిన్దూ వషా తీతి త ధో క్తమ్ - అర్ధ) మి త్యథః, గజాజినం చ కృత్తివాస శ్చ,
త త్పినాకిన ఇత్యాశయః, ఏతే, కదాచి జ్ఞా త్వపి, యోగం సంగతి, మహతో య
ద్యహతః కిమ్, ఏత త్వ మేవ చింత యేతి పూర్వేణాన్వయః, పాణిగ్రహణకాలే
వధూవరయో ర్వస్తాన్తగ్రన్ధిః క్రియతే - కృత్తివాససా పాణిపీడనే తు దుకూలధారిణ్యా
స్తవ కథం సంఘటిష్యత? ఇతి భావః

చతుష్క పుష్పప్రక రావకీర్ణయోః
పరోఽపి కో నామ త వానుమన్యతే
అలక్తకాఞ్కాని పదాని పాదయోః
వికీర్ణ కేశాసు పరేతభూమిషు.

68

టీక.—చతుష్క = చవికయందు - పుష్ప = పూవులయొక్క - ప్రకర =
మొత్తములమీద - రావకీర్ణయోః = ఉంపబడినట్టి, తవ పాదయోః = నీయడుగుల
యొక్క, అ ని—అలక్తక = లత్తుక - కాఞ్కాని = అలంకారముగల్గవైన - పదాని=
పదచిహ్నములను, వి...సు—వికీర్ణ = చల్లబడియుండు - కేశాసు = వెండ్రుకలుగల
వైన, పరేతభూమిషు = శ్మశానములయందు, పరః అపి = శత్రువయినను, కోనామ=
ఎవఁ డెఁట, అనుమన్యతే = ఒప్పుకొనును.

తా.—దివ్యభవనములందు చల్లిన పూవు మొత్తములమీద నడువ నగ్నము లయిన
నీ లత్తుకపారాణితోడి పాదములయొక్క గుర్తులను, ఇనీ! శవకేశమయము లయిన వల్ల

కాళ్లలో (చూచుటకు) శత్రువున కయినను మనస్సు ఒప్పునా? శ్మశానవాసిని పినాకిని పెండ్లియాడినం గలుగు భాగ్యము అదేగదా

వ్యా — చతు ష్కేతి — చతుష్కే గృహవిశేషే - యః పుష్పప్రకర స్త-
త్రావకీణయో ర్నృత్యస్తయోః - కుసుమాస్తృత దివ్యభవన భూ సంచారోచితయో రి-
త్యథః, తవ పాదయో, రలక్తకాజ్ఞాని లాక్షారజ్ఞితాని, పదాని పాదాకారాణి
పాదన్యాసచిహ్నాని - ని. 'పదం శబ్దే చ వాక్యే చ వ్యవసాయాపదేశయోః - పాద
తచ్ఛిహ్నయోః' ఇతి విశ్వః, పీకీణా విక్షిప్తాః - కేశాః శవశిరోరుహః - యాసు తాసు
వికీణకేశాసు * 'అతత్స్థం తత్ర దృష్టం చ' ఇతి వచనాత్ * స్వాగ్ధా చోచ్చపచర్జనా
దసంయోగోపధాత్ ' ఇతి వికల్పా న్న జీవ, పరేతభూమిషు ప్రేతభూమిషు - శ్మశా-
నే ప్సి త్యథః, పరోఽపి శత్రు రపి, కో నా మానుషిన్యతే న కోఽపీ త్యథః, నా
మేతి కుత్సాయామ్, పినాకపాణి పాణిగ్రహణే తస్య పరేతభూసంచారిత్వేన సాహ-
చర్యా త్త వాపి తత్ర సంచారోఽవశ్యంభా వీతి భావః

అయు క్తరూపం కి మతః పరం వగ

త్రినేత్రవక్షః సులభం త వాఽపి యత్

స్తనద్వయేఽస్తి హరిచందనాస్పదే

పదం చితాభస్తరజః కరిష్యతి

69

టీక — త్రినేత్రవక్షః = ముక్కంటియాలింగనము, తవ = నీకు, సులభ మపి
(భవతి) = సులువు (గా దొరకును), అతః పరం = ఇంత కన్న (ముక్కంటివక్షస్సు దొరకుట
కన్న) వేఱు, అయు క్తరూపం = అత్యంతాయుక్తము, కిం = ఏదో, వద = చెప్పుము;
(ఏ లనఁగా), యత్ = ఏ (ఆ) కారణంబున, హ దే = హరిచందన = పసిమిగందము
నకు - ఆస్పదే = తావలమయిన, అస్తి స్తనద్వయే = ఈచనుఁగవయందు, చితా భస్త-
రజః = సొద బూడిద ధూళి, పదం కరిష్యతి = అడు గిడును.

తా — ముక్కంటి యాలింగనంబు నీకు సులువుగానే దొరకును, దానంజేసి
పసిమిచందనంపుఁ బూతకు తావల మయిన యీ నీ చనుంగవయందు ఆశివుని ఫక్షంబు
నందలి సొదబూడిదపొడి నెలకొనును గదా, అంతకన్న వేఱే అత్యంతాయుక్తము
ఉండునా చెప్పుము

వ్యా — అయు క్తేతి — త్రినేత్రవక్షః - త్ర్యంబుకాలిజ్ఞన మి త్యథః, తవ
తత్సంబద్ధితయా, సులభ మపి సుప్రాపం చ - భవ తీతి శేషః * త వేతి శేషే షష్ఠీ
* 'న లోకావ్యయ -' ఇత్యాదినా కృద్యోగలక్షణవ్యప్త్యా నిపే ధాత్, అతఃపర మస్తా

త్రినేత్రవక్షోలాభా - దన్య, దయుక్తరూప మత్యన్తాయుక్తం - కిం వద - న కిచ్చి ది
త్యథః * 'ప్రశంసాయాం రూపప్' ఇతి రూపప్ ప్రత్యయః, కతిః, య ద్యస్తాత్
కారణా, ధరిచన్ద నాస్పదే హరిచన్దన - స్యాస్పదే స్థానభూతే, ౭స్తిన్ స్తనద్వయే,
చితాభస్త్వ శ్చ శానభస్త్వ - త దేవ - రజ శ్చూణం - కర్త్తు, పదం కరిష్యతి పదం నిధా
స్యతి - భర్తు ర్భవస్య భస్తాజ్జరాగా దితి భావః

ఇయం చ తేనా పురతో విడమ్బనా
య దూఢయా వారణరాజహార్యయా
విలోక్య వృద్ధోక్ష మధిష్ఠితం త్వయా
మహాజనః స్తేరముఖో భవిష్యతి

70

టీక. — ఇయం చ = ఇదియును, తే = నీకు, పురతః = ఆదిలో నే, అన్యా విడమ్బనా =
ఇంకొక నగుబాటు, యత్ = ఏదనఁగా, వా ..యా - వారణరాజ = గజేంద్రముచేత -
హార్యయా = మోవబడఁదగినదానవైన, త్వయా = నీచేత, అధిష్ఠితం = ఎక్కఁబడిన,
వృద్ధోక్షం = ముదియెద్దును, విలోక్య = చూచి, మహాజనః = ఎల్లజనమును, స్తే . ఖః - స్తేర =
మందస్థితముగల - ముఖః = మొగముగలది, భవిష్యతి = అగును.

తా. — ఇదియును నీకు ఆదిలోనే ఊరేఁగింపులోనే మఱియొక నగుబాటు,
ఏ దనఁగా, గజేంద్రము నెక్కవలసిన భాగ్యశాలినివి నీవు ముదియెద్దు నెక్కినం గాంచి
ఎల్లవారును ఎగతాళిగా నవ్వుకొందురు.

వ్యా. — ఇయ మితి — ఇయం చ, తే తవ, పురత ఆదా వే, వాన్యా, విడ
మ్బనా - పరిహాస ఇ త్యథః, కా సే త్య త్రాహ - ఊఢయా పరిణీతయా * వహేః
కర్తృణి క్తః, వారణరాజహార్యయా త్వయా, ౭ధిష్ఠిత మారూఢం, వృద్ధ ముక్షాణం
వృద్ధోక్షమ్ * 'అచతుర -' ఇ త్యాదినా నిపాతః, విలోక్య, మహాజనః సాధుజనః,
స్తేరముఖః స్థితముఖో భవిష్య త్యుపహాసిష్యతి, యత్ ఇయ మితి పూర్వేణ సంబంధః;
స్తే రే తి * 'నమి కమ్పి స్త్యజస -' ఇత్యాదినా రప్రత్యయః.

ద్వయం గతం సంప్రతి శోచనీయతాం
సమాగమప్రార్థనయా వినాకినః—
కలా చ సా కాన్తిమతీ కలావత,
స్త్వ ఘస్య లోకస్య చ నేత్రకౌముది

71

టీక — పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, స ..యా - సమాగమ = ప్రాప్తియొక్క (ప్రాప్తిని) - ప్రార్థనయా = కోరుటచేత, సంప్రతి = ఇప్పుడు, ద్వయం = రెండు, శోచనీయతాం = శోచ్యత్వమును, గతం = పొందినవి, (ఏవనఁగా), సా = ఆ (ప్రసిద్ధమయిన), కాన్తిమతీ = సదా వెలుఁగుగలదైన, కలావతః = చంద్రునియొక్క, కళా చ = రేఖయును, అస్య లోకస్య = ఈలోకమునకు, నేత్ర కాముదీ = కంటికి వెన్నెల వయిన, త్వం చ = నీవును.

తా — ఈశ్వరుని ఆశ్రయింపఁగోరినందున ఈ రెండును శోచనీయములు అయినవి; ఏ రెండఁ నఁగా. — సదా కాంతిగలదై లోకుల కన్నులకు వెన్నెల యై శివశిరమం దున్న యాచంద్ర రేఖయు, సదా కాంతిగలదాన వై లోకులకంటికి వెన్నెలవయిన నీవును. — ఇంతవఱకు చంద్ర రేఖ యొకటియే శోచనీయ, ఇప్పుడు నీతో రెండు శోచనీయములు.

వ్యా. — ద్వయ మితి — పినాకిన ఈశ్వరస్య, సమాగమ ప్రార్థనయా ప్రాప్తి కామునయా - క్రియమాణ యేతి శేషః, సంప్రతి, ద్వయం, శోచనీయతాం శోచ్యత్వం, గతం, కిం త దాహ - సా ప్రా గేవ హరశిరోగతా - అత్ర సేతి ప్రసిద్ధార్థత్వా న్న య చ్చబ్దాపేక్షా - త దుక్తం కావ్యప్రకాశే - వి. 'ప్రకా న్తప్రసిద్ధానుభూతార్థ విషయ స్తచ్చబ్దో యదుపదానం నాపేక్షతే' ఇతి, కాన్తిమతీ * నిత్యయోగే మతుష్, కలావత శ్చంద్రస్య, కలా షోడశో భాగ, శ్చాస్య లోకస్య, నేత్రకాముదీ - నేత్రా ౭౭నన్ది నీ త్యర్థః, త్వం చ, కాన్తిమతీత్వ నేత్రకాముదీత్వ విశేషణయో రుభయ త్రా ప్యన్వయః, ప్రా గే కైవ శోచ్యా, సంప్రతి తు త్వ మ ప్యప రేతి ద్వయం శోచ్య మితి పిణ్డితార్థః, శోచ్యత్వం చ నికృష్టాశ్రయణా దితి భావః.

‘కన్యా వరయతే రూపం, మాతా విత్తం, పితా శ్రుతమ్,

బాన్ధవాః కుల మిచ్ఛన్తి, మిష్టాన్నమితరే జనాః.’

ఇతి లోకానా నూభాషణమ్, తత్ర కిచ్ఛి దపి నా స్తీ త్యాహ. —

వపు యోరూవాక్షు, మలక్యజన్త తా,

దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు,

వరేషు య ద్బాలమృగాక్షీ, మృగ్యతే

తద స్తి కిం వ్యస్త మపి త్రిలోచనే?

72

టీక. — (ఈశ్వరునికి), వపుః = దేహము, వి...క్షం - విరూప = వికృతస్వరూపము లయిన - అక్షుమ్ = కన్నులుగలది, అ లక్య జన్త తా = తెలియరాని పుట్టుకగలవాఁడగుట; వసు = ధనము, దిగమ్బరత్వేన = దెసలే వస్త్రముగాఁ గలిగియుండుటచేతనే, నివేదితం = తెలుపఁబడినది, హే బాలమృగాక్షీ = ఓ లేఁగ లేడి కన్నులదానా, వరేషు = పెండ్లికుమా

రులయందు, యత్ మృగ్యతే = ఏది కోరబడునో, తత్ = అది, వ్యస్తమ్ అపి = ఒకటి యైనను, త్రిలోచనే = ముక్కంటియందు, అస్తి కిమ్ = కలదా.

తా — లేడిలేగకన్నులవంటి కన్నులుగల యోపార్వతీ, వరునియందు కోరబడు గుణములలో ఈశ్వరునియందు అన్నియుఁ గావు గదా, ఒకటి యైనను కలదా? ఎట్లనిన — రూపమా - మూడుకన్నులగుటచే ఘోరముగా నున్నది, కులమా - తల్లిదండ్రులెవరో తెలియదు, ధనమా - దేసమొలతలముచేతనే నున్న యని స్పష్టపడి యున్నది

వ్యా — వపు రితి — వపు స్తావ దస్య, విరూపాణి వికృతరూపాణ్యక్షీణి నేత్రాణి యస్య త ద్విరూపాక్షం * 'బహువ్రీహశా సఖ్యక్షోః స్వాగ్ధాత్ పచ్' ఇతి పచ్చిత్యయః - వైరూప్యం చ త్రినేత్రత్వా దితి క్షీరస్వామి - అతో న సౌందర్య వార్తా పీ త్యర్థః, అలక్ష్మ్య మజ్ఞాతం - జన్మ యస్య తస్య భావ స్తత్తా - కుల మపి న జ్ఞాయత ఇ త్యర్థః, 'అలక్ష్మితా జనిః' ఇతి పారే జని రుత్పత్తి రలక్ష్మితా న జ్ఞాతా - ని. 'జని రుత్పత్తి రుద్భవః' ఇ త్యమరః, వసు విత్తం, దిగమ్బరత్వే నైవ నివేదితం - నా స్తీతి జ్ఞాపిత మి త్యర్థః - యది విత్తం భవతి తదా కథం దిగమ్బరో భవతి - అతో జ్ఞేయం నిర్ధానోఽయ మితి, కిం బహునా, హే బాలమృగాక్షి పార్వతి, వరేషు వో శృషు - ని 'వరా జామాతృ వోధారా' ఇతి విశ్వః, య ద్రూపవిత్రాదికం, మృగ్యతే కన్యాతద్బద్ధభి రన్విష్యతే, త త్త్రిలోచనే త్ర్యమ్బకే, వ్యస్తమ్ ఏక, మపి సమస్తం మా భూదితి భావః, అ స్తి కిమ్ నా స్త్యే వే త్యర్థః.

నివర్త యాస్తా దస దీప్సితా న్మనః,

క్వ తద్విధ? స్త్వం క్వ చ పుణ్యలక్షణా?

అపేక్ష్యతే సాధుజనేన వైదికి

శ్మశానశూలస్య న యూపసత్క్రియా.

73

టీక — అస్తాత్ = ఈ, అసత్ ఈప్సితాత్ = చెడుకోరికనుండి, మనః = మనస్సును, నివర్తయ = మరలింపుము, తద్విధః = ఆప్రకారమునాఁడు (అమంగళశీలుఁడు), క్వ = ఎక్కడ, పుణ్యలక్షణా = మంచి భాగ్యచిహ్నములు గలదానవు, త్వం క్వ = నీ వెక్కడ, సాధుజనేన = సజ్జనునిచేత, శ్మ. .స్య - శ్మశాన = వల్లకాటి - శూలస్య = కొరికి, వైదికీ = వేదోక్త యయిన, యూపసత్క్రియా = యూప (స్తంభ) ముయొక్క సత్క్రియ, న అపేక్ష్యతే = కోరబడదు

తా — ఈ చెడుకోరికను మానుము, అమంగళశీలుఁడైన యా యీశ్వరునికిని శుభలక్షణకు నీకును కూడిక తగదు సజ్జనులు ఎవరేని యజ్ఞమందలి యూపస్తంభము

నకు చేయవలసిన వైదికసత్క్రియను వల్లకాటికొర్తికి చేయుదురా. — యూపసత్క్రియకు వల్లకాటికొట్టు ఎ ట్లము కాదో నీ కతఁడు అర్హుఁడు గాఁడు అని భా

వ్యా — నివర్త యేతి. — అస్తా, దసదీప్సితా దనిష్టమనోరథా, స్తనో, నివర్తయ నివారయ, సా పూర్వోక్తా విధా ప్రకారో యస్య తథోక్తః, అమన్యలశీల ఇ త్యర్థః, క్వ, మహా దంతర మి త్యర్థః, పుణ్యలక్షణా ప్రశస్తభాగ్యచిహ్న, త్వం చ క్వ - అతో న త వాయ మవా ఇ త్యర్థః, తథా హి - సాధుజనేన - ని 'సాధు ర్వార్ధ పికే చారా సజ్జనే చాభిధేయవత్' ఇతి విశ్వః - శ్శశానశూలస్య శ్శశానభూమినిఖా తస్య వధ్యశఙ్కో, రైవదికీ వేదోక్తా, యూపో నామ పశుబన్ధనసాధనభూతః సం స్కృతదారువిశేష - స్తస్య సత్క్రియా ప్రోక్షణాభ్యుక్షణాదిసంస్కారో యూపస త్క్రియా, నాపేక్ష్యతే నేష్యతే; యథా శ్శశానశూలే యూపసత్క్రియా న క్రియతే తథా త్వ మపి తస్మై న ఘటసః ఇతి తాత్పర్యార్థః

ఇతి ద్విజాతౌ ప్రతికూలవాదిని,
ప్రవేపమానాధరలక్ష్యకోపయా
వికుఞ్చిత భూలత మాహితే త యా
విలోచనే తిర్య గుపాస్తలోహితే

74

టీక. — ఇతి = ఇట్లు, ద్విజాతౌ = బ్రాహ్మణుఁడు, ప్ర . . ని - ప్రతికూల = విరుద్ధ ముగా - వాదిని(సతి) = పలుకుచుండఁగా, ప్ర యా - ప్రవేపమాన = అదురుచున్న - అధర = పెదవిచేత - లక్ష్య = చూడనయిన - కోపయా = కినుకగలదైన, తయా = పార్వతి చేత, ఉ తే - ఉపాస్త = ప్రాంతములందు - లోహితే = ఎఱ్ఱనివైన, విలోచనే = కన్నులు, వి . తం - వికుఞ్చిత = వక్రముచేయఁబడిన - భూలతం = బొమతీఁగలు గలుగునట్లుగా, తిర్యక్ = అడ్డముగా, ఆహితే = ఉంపఁబడినవి

తా. — ఈవిధముగా బ్రాహ్మణుఁడు అప్రియము పల్కుఁగా పార్వతీదేవి కోపము చేత క్రిందిపెదవి యదురుచుండ, నేత్రాంతములు కంపెక్కఁగా, బొమముడి వైచి కన్నులను ఓరచూపుగా త్రిష్ణివైచినది

వ్యా. — ఇ తీతి. — ఇ త్యేవంప్రకారేణ, ద్విజాతౌ ద్విజే, ప్రతికూలవాదిని సతి, ప్రవేపమానేన చఞ్చితే - నాధరే తాధరోష్ఠేన - లక్ష్యోఽనుమేయః - కోపః క్రోధో యస్యాస్తథోక్తయా, తయా పార్వ, త్యోపాస్తలోహితే ప్రాస్తర క్తే, విలోచనే, వికుఞ్చితే కటిలితే - భూలతే యస్మిం స్త త్తథా - సభూభజ్జ మి త్యర్థః, తిర్యక్ సా, చ్యాహితే నిహితే, అనాదరా త్తిర్య గైక్ష్య తే త్యర్థః.

ఉవాచ చైనమ్.— పరమార్థతో హరం
 న వేత్సి నూనం యత ఏన మాత్థ మామ్.
 అలోక సామాన్య మచిన్త్య హేతుకం
 ద్విషన్తి మన్దా శ్చరితం మహాత్మ నామ్

75

టీక. — ఏనం = ఈ బ్రహ్మచారినిగూర్చి, ఉవాచ చ = మఱి యిట్లు పలికినది, పరమార్థః = వాస్తవరూపమున, హరం = ఈశ్వరుని, న వేత్సి = ఎఱుంగవు, నూనం = (అని) నిశ్చయము, యతః = ఏలయనఁగా, మాం = నాతో, ఏనమ్ = ఇట్లు, ఆత్మ = పలికితివి, మన్దాః = మూఢులు, అలోక సామాన్యం = లోకులకు సాధారణముగా నట్టియు, అచిన్త్య హేతుకం = ఊహింప శక్యమయిన కారణము గలది కానట్టియు, మహాత్మనాం = గొప్పవారి యొక్క, చరితం = నడువడిని, ద్విషన్తి = రోయుదురు.

తా — పార్వతి యిట్లు ఆ బ్రాహ్మణునికి బదులు చెప్పెను, నీవు ఈశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱుంగవు, అందువలననే నాతో ఇట్లు పలికితివి ఇట్లు మూఢులు తమకు అలవి గాని దగు మహాత్ముల నడువడిని దానికారణ మెఱుంగనేరక ద్వేషింతురు

వ్యా. — ఉవాచేతి. — అ, ధైనం బ్రహ్మచారిణ, మువాచ చ, కి మితి. — పరమార్థత స్తత్త్వతో, హరం, న వేత్సి, న జానాసి, నూనం, కుతః - యతో, మా, మేవ ముక్తయా రీత్యా, ౭౭ త్థ బ్రవీషి * 'బ్రువః పఞ్చానా మాదితః -' ఇతి యాప సిద్ధిః, అజ్ఞానాదే వాయం శివద్వేష స్తవే త్యాశయే నాహ - మన్దా మూఢాః - ని. 'మూఢాల్పపటునిర్భాగ్యా మన్దా' ఇ త్యమరః, లోక సామాన్య మితరజనసాధారణం న భవ తీ త్యలోక సామాన్య, మచిన్త్య హేతుకం దుర్బోధకారణకం, మహాత్మనాం చరితం, ద్విషన్తి హేత్వపరిజ్ఞానా ద్దూషయన్తి - విద్వాంస స్తు కోఽప్యత్ర హేతు రస్తీతి బహుమన్యస్త ఇ త్యర్థః

సంప్రతి 'అమజ్జలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యా ద్యుక్తం దూషణజాతం 'విపద్' ఇత్యా దిభిః పడ్భిః శ్లోకైః పరిహర్తు మారభ తే —

విపత్ప్రతీకారపరేణ మజ్జలం నిషేవ్యతే భూతిసముత్సుకేన వా;

జగచ్ఛరణ్యస్య నిగాశిషః సతః కి మేభి రాశోపహతాత్మవృత్తిభిః? 76

టీక. ...వి... ఇ — విపత్ = కీడునకు - ప్రతీకార = నివారణ-పరేణ = ముఖ్యముగాఁగలవానిచేతను, భూ...వా — భూతి = విశ్వరూపుండు - సముత్సుకేన వా = పూనికకలవానిచేతఁ గాని, మజ్జలం = (గడ్డిమాల్యాది) శుభవస్తువు, నిషేవ్యతే = భరింపఁబడును, జ...స్య — జగత్ = లోకములకు - శరణ్యస్య = రక్షణకుఁ దగినవానికి,

నిరాశిషః సతః = కోరికలులేనివాడైయున్న (శివునికి), ఆ. .భిః—ఆశా=కోరికలచేత - ఉపహత=చెడఁగొట్టఁబడిన - ఆత్మవృత్తిభిః = చిత్తవృత్తిగలవియగు, ఏభిః=ఈమంగళములచేత, కిమ్ = ఏమి ప్రయోజనము

తా. — కీడును తొలఁగించుకొనటకుఁగాని విశ్వర్యమును సంపాదించుకొనటకుఁగాని లోకులు మంగళపదార్థములను నేవింతురు. కోరికల పుట్టించి మనస్సును చెఱుపునవైన యీమంగళములవలన లోకములకు రక్షకుడై కోరికలులేనివాడైన శివునికి ఏమి ప్రయోజనము ?

వ్యా.— విప దితి.— విపత్ప్రతీకారపరేణ అనర్థపరిహారాధి నే త్యర్థః * 'ఉపసర్గస్య ఘ ఇమనుష్యే బహులమ్' ఇతి దీర్ఘః, భూతిసముత్సుకే నైశ్వర్యకామేన, వా, మజ్జలం గన్ధమాల్యాదికం, నిషేవ్యతే, శరణే రక్షణే సాధుః శరణ్యః * 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్ప్రత్యయః - 'శరణం గృహరక్షిత్రోః' ఇ త్యమరః - జగతః శరణ్య స్తస్య జగచ్చరణ్యస్య, నిరాశిషో నిరభిలాషస్య - సతః శివస్య - ని 'ఆశీ రురగదంష్ట్రాయాం విప్రవాక్యాభిలాషయోః' ఇతి శాశ్వతః, ఆశయా తృప్త - యోప హతా దూషితాఽఽత్మవృత్తి రస్తఃకరణవృత్తి - ర్యేషాం తై రేభి ర్మజ్జలైః కిం - వృథే త్యర్థః, పూర్వం మజ్జల మి త్యేకవచనస్య జాత్యభిప్రాయత్వా దేభి రితి బహు వచనేన పరామర్శో న విరుధ్యతే - ఇష్టావా ప్త్యనిష్టపరిహారాధిశ్చో హి మజ్జలాచార నిర్బంధః - తదుభయాసంస్పృష్టస్య తు యధాకథంబి దాస్తాం కో దోష ఇత్యర్థః, ఏతేన 'అమజ్జలాభ్యాసరతిమ్' ఇత్యుక్తం ప్రత్యుక్తమ్

అకించనః సకప్రభవ స్స సంపదాం,

త్రిలోకనాథః పితృసద్గోచరః,

స భీమరూపః శివ ఇ త్యుదీర్యతే,

స సన్తి యాధార్థ్యవిదః పినాకినః.

77

టీక — సః = ఆయన (ఈశ్వరుడు), అకించనః సక = దరిద్రుఁ డయ్యును, సంపదాం = విశ్వర్యములకు, ప్రభవః = కారణభూతుఁడు, పి...రః — పితృసద్గ - వల్లకాడు - గోచరః సక = ఆశ్రయముగాఁగలవాఁడు అయ్యును, త్రిలోకనాథః = మూఁడులోకములకును ప్రభువు, సః = ఆయన, భీమరూపః సక - భీమ = భయం కరమయిన - రూపః = స్వరూపముకలవాఁ డయ్యును, శివ ఇతి = సౌమ్యరూపుఁడు అని, ఉదీర్యతే = చెప్పఁబడుచున్నాఁడు; పినాకినః = ఈశ్వరునియొక్క, యా . దః—యాధార్థ్య = తత్త్వమును - విదః = ఎఱిఁగినవారు, స సన్తి = లేరు.

తా.—ఆయన దరిద్రుడయ్యును సంపద లిచ్చువాడూ, ఇల్లు వాకిలి లేనట్లు వల్ల కాటిలో నివసించువాడయినను మూడులోకములకును నాథుడు, భయంకరస్వరూపుడయ్యును సౌమ్యరూపుడని చెప్పబడుచున్నాడు, కావున ఆయాశ్వరుని వాస్తవస్వరూపమును ఎఱింగినవారు లేరు అట్టి యాలోకాతీతమహిమాస్పదునికి ఎట్లున్నను దోషము లేదు.

వ్యా — అకిఞ్చ నేతి.— స హరః - న విద్యతే కిఞ్చన ద్రవ్యం యస్య సోఽకిఞ్చనో దరిద్రః సత్, సంపదాం, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవః కారణం, పితృసద్భగోచరః శ్తశానాశ్రయః సత్, త్రయాణాం లోకానాం నాథః * 'తద్ధితాథ' - ఇత్యాది నోత్తరపదసమాసః, స దేవో, భీమరూపో భయంకరాకారః సత్, శివః సౌమ్యరూప, ఇ, త్యుదీర్యతే ఉచ్యత, అతః పినాకినో హరస్య, యధాభూతోఽగ్ధో యధాథ - స్తస్య భావో యాధాగ్ధ్యం తత్త్వం - తస్యే విదో, న సన్తి, లోకోత్తరమహిమ్నో విశ్లేపస్య యధాకథంచి దవస్థానం న దోషా యేతి భావః - ఏతేన 'అవస్తు నిర్బన్ధ పరే' ఇతి పరిహృతం వేదితవ్యమ్

దేవస్య తాకిక మతాకికం చ ప్రసాధనం నా స్తి త్యాశయే నాహ.—

విభూషణోద్భాసి పినద్ధభోగి వా,

గజాజినాలమ్బి దుకూలధారి వా

కపాలి వా స్యా, దధవేన్దుశేఖరం,

న విశ్వమూర్తే నివధార్యతే వపుః

78.

టీక.—విశ్వమూర్తేః - విశ్వ = లోకమే - మూర్తేః = స్వరూపముగాఁగల వాడయిన (అష్టమూర్తియయిన) శివునియొక్క, వపుః దేహము, వి...సి—విభూషణ—నగలచే - ఉద్భాసి వా = వెలుఁగునది, స్యాత్ = అగును, పి . వా—పినద్ధ = కట్టుకొనబడిన (ధరింపబడిన) - భోగి వా = పాములుగల దేనియు, స్యాత్, గ. . మ్బి—గజ = ఏనుఁగుయొక్క - అజిన = తోలును - అలమ్బి = ధరించునది, స్యాత్, దు . రివా—దుకూల = వలిపమును - ధారి వా = ధరించునదేని, స్యాత్, కపాలి = పునుకకలది (బ్రహ్మకపాలమును సిగదండగా ధరించునది), స్యాత్, అథవా = ఒండె, ఇన్దుశేఖరం వా - ఇన్దు = చంద్రుడు - శేఖరం వా = సిగదండగాఁగలదియేని, స్యాత్, న అవధార్యతే = నిశ్చయింపఁడదు

తా — ప్రపంచస్వరూపుడయిన యాపగమశివునిదేహము ఇట్టి దని నిశ్చయింప నొకరికిని అలవి గాదు, — అది నగలచేత నేనియు వెలుఁగును, పాముల నేనియు

తాల్చును, ఏనుఁగుతోలును ఉత్తరీయముగా వేసికొనును, పలెపమునేని ధరించును ; సిగయందు బ్రహ్మకపాలమునేని పెట్టుకొనును, చంద్రు నైనను పెట్టుకొనును.

వ్యా — విభూషణేతి — విశ్వం మూర్తి ర్య న్యేతి విశ్వమూర్తే రష్ట్రమూర్తేః శివస్య, వపుః శరీరం, భూషణై రుద్భాసత ఇతి భూషణోద్భాసి, స్యాత్, పినద్ధభో గ్యాముక్తభుజ్జమం వా స్యాత్ * పిన ద్ధేతి నహ్యతే రపిపూర్వాత్ కమణి క్తః * 'వప్తి భాగురి రల్లోప మవాప్యో రుపసగయోః' ఇ త్యకారలోపః, గజాజినాలమ్బి స్యాత్, అథవా, ఉకూలధారి స్యాత్, కపాల మ స్యా స్తీతి కపాలి బ్రహ్మశిరఃకపాల శేఖరం వా స్యాత్, ఇన్దుశేఖరం వా స్యాత్, నావధార్యతే న నిధార్యతే, సర్వం సంభవతీ త్యర్థః. ఏతేన 'త్వ మేవ తావత్' ఇతి స్తోతోక్తం ప్రత్యుక్త మితి జ్ఞేయమ్.

‘ఆయుక్తరూపం కి మతఃపరం వద’ ఇతి స్తోతోక్తం ప్రత్యాహ —

తదజ్ఞసంసర్గ మవాప్య కల్పతే

ధ్రువం చితాభస్తరజో విశుద్ధయే,

తథా హి నృత్యాభినయక్రియాచ్యుతం.

విలిప్యతే మాలిభి రమ్బరాకసామ్

79.

టీక — త.. ర్గమ్ — తత్ = ఆయనయొక్క - అజ్ఞ = శరీరముయొక్క - సం సర్గమ్ = కూడికను, అవాప్య = పొందినదై, చి జః — చితా = సోదలయొక్క - భస్త = బూడిదయగు - రజః = ధూళి, విశుద్ధయే = పవిత్రీకరించుటకు, కల్పతే = ఏర్పడును, ధ్రువం = నిశ్చయము, తథా హి = (ఇది) ప్రసిద్ధముగదా, నృ . తం — నృత్య = తాండవమందు - అభినయ = అర్థమును తెలుపుచెప్పయనెడు - క్రియా = చేత చేత - చ్యుతం = రాలినట్టిది, (ఆసోదబూడిదధూళి), అమ్బరాకసామ్ = దేవతల యొక్క, మాలిభిః = సిగలచేత, విలిప్యతే = పూసికొనబడుచున్నది

తా — ఆయీశ్వరుని యొడలితాఁగుడు పొందినంతట సోదబూడిదధూళి పవిత్రీ కరణసమర్థ మగును, కాననే ఆయన తాండవమాడినప్పుడు అభినయవశేంబున ఆయన యొడలినుండి రాలినయాదూళిని దేవతలు సిగలయందుఁ బాల్తురు.

వ్యా — త దితి — తస్య శివ - స్యాజ్ఞం తస్య సంసర్గ, మవాప్యసాద్య, చితాభ స్తైవ రజో, విశుద్ధయే కల్పతే - అలం పర్యాప్నోతీ త్యథః * అలమథ్న యోగాత్ 'నమఃస్వస్తిస్వాహా -' ఇ త్యాదినా చతుర్థే, ధ్రువం శ్లోభకత్వం ప్రమాణ, సిద్ధ మి త్యథః, ప్రమాణ మే వాహ - తథా హి - ప్రసిద్ధ మే వేత్యర్థః, నృత్యే తాన్దవే - యోఽభినయోఽర్థవ్యజ్ఞకచేష్టావిశేషః - స ఏవ క్రియా - తయా నిమిత్తేన -

చ్యుతం పతితం - చితాభస్మరజ ఇతి శేషః, అమ్బరొకసాం దేవానాం, మాలిభి, ర్విలి
ప్యతే ధ్రియతే, అశుద్ధం చేత్ కథ మిద్వాదిభి ర్ధ్రియే తే త్యర్థాపత్తి రనుమానం వా
ప్రమాణ మి త్యర్థః.

య దుక్తం 'దిగమ్బరత్వేన నివేదితం వసు' 'ఇయం చ తే ౭న్యా పురతో
పిడమ్బనా' ఇ త్యాది చ, త త్రోత్తర మాహ.—

అసంపద స్తస్య వృషేణ గచ్ఛతః
ప్రభిన్నదిగ్వారణవాహనో వృషా
కరోతి పాదా పుషగమ్య మాలినా
వినిద్ర మన్దార రజోఽరుణాఙ్గులీ

80.

టీక.—ప్ర...నః—ప్రభిన్న=మదము స్రవించుచున్న - దిగ్వారణ = దిగ్గజము
(విరావతము) - వాహనః = వాహనముగాఁ గలవాఁ డయిన, వృషా = ఇంద్రుఁడు,
అసంపదః = సంపదలేనివాఁడై (దరిద్రుఁడై), వృషేణ = ఎద్దుచేత (ఎద్దు నెక్కి),
గచ్ఛతః = సంచరించునట్టి, తస్య = ఈశ్వరునియొక్క, పాదౌ = పరణములను,
మాలినా = సిగతో, ఉపగమ్య = తాకి, వి...శీ—వినిద్ర = వికసించిన - మన్దార =
కల్పవృక్ష పుష్పములయొక్క - రజః = ధూళిచేత - అరుణ = ఎఱ్ఱని - అఙ్గులీ =
వేళ్లుకలవానినిగా, కరోతి = చేయుచున్నాఁడు.

తా.—మదము స్రవించు నైరావతదిగ్గజము నెక్కి చరించు నైశ్వర్యవంతుఁడైన
దేవేంద్రుఁడు ఎద్దు నెక్కి చరించునట్టి పేదయైన యామహేశ్వరుని పాదములకు తనసిగ
సోఁక మ్రొక్కి వానివేళ్లను ఆసిగలోని మందారపుష్పముల ధూళిచే నెఱుపు గావించును.
ఇట్లు దిగ్గజముల నెక్కునింద్రాదులు సయితము కొలుచువానికి సంపద లేల? ఎద్దు
నెక్కిన నేమి దోషము?

వ్యా.—అసంపద ఇతి — ప్రభిన్నౌ మదస్రావీ - దిగ్వారణో దిగ్గజో -
వాహనం యస్య సః - విరావతే సౌఘ ఇ త్యర్థః, వృషా దేవేన్ద్రో, ౭సంపదో దరి
ద్రస్య, వృషేణ గచ్ఛతో వృషభారూఢస్య, త స్యేశ్వరస్య, పాదౌ, మాలినాముకుటే
సౌపగమ్య - ప్రణ మ్యే త్యర్థః, వినిద్రాణాం వికసితానాం - మన్దారాణాం కల్ప
తరుకుసుమానాం - రజోభిః పరాగై - రుణా అఙ్గులయో యయో స్తౌ త థోక్తా,
కరోతి; దిగ్గజారోహిణా మిద్వాదీనా మపి వద్వ్య స్యేష్టమాలేః కిం సంపదా, వృషా
రోహణే వా తో దోష? ఇ త్యర్థః.

య దుక్తమ్ 'అలక్ష్మ్యజన్తతా' ఇతి, త త్రోత్తర మాహ.—

వివక్షతా దోష మపి చ్యుతాత్తనా
త్వ యైక మీశం ప్రతి సాధు భాషితమ్,
య మామన న్యాత్మభువోఽపి కారణం
కథం స లక్ష్మప్రభ వ్రా భవిష్యతి?

81.

టీక.—చ్యుతాత్తనా - చ్యుత = నష్టమయిన (చెడిన) - ఆత్తనా = స్వభావ ముకలవాడవై, దోషం = గొసగును, వివక్షతా అపి = చెప్పఁగోరినవాడ వయినను, త్వయా = నీచేత, ఈశం ప్రతి = శివునిఁగూర్చి, ఏకం = ఒక్కమాట, (పుట్టువు తెలియనివాడు అనునది), సాధు = చక్కఁగా, భాషితం = చెప్పఁబడినది, (వీల యన), యం = ఏయిశ్వరుని, ఆత్మభువః అపి = బ్రహ్మకు సయితము, కారణమ్ = కారణము మగా, అమనన్తి = పెద్దలు ఉదాహరింతురో, సః = ఆతఁడు, కథం = ఎట్లు, లక్ష్మప్రభవః - లక్ష్మ్య = ఎఱుకవడునట్టి - ప్రభవః = కారణముగలవాడు, భవిష్యతి = అగును

తా.—దుష్టస్వభావుడవు నీవు దూషింపఁ గడంగియు ఆయిశ్వరుని గుఱించి ఒకమాటమాత్రము వాస్తవముగానే చెప్పితివి. ఏ దనఁగా ఆతని పుట్టుక తెలియరాకున్న దనుట బ్రహ్మ తనవలనతానే పుట్టినవాడుగదా, ఎవనిని ఆబ్రహ్మకు సయితము కారణ మనిపెద్దలు వచింతురో ఆతనికారణము ఎట్లు ఎఱుకవడును?

వ్యా.—వివక్ష తేతి —చ్యుతాత్తనా నష్టస్వభావే నాత ఏవ దోషం దూషణం వివక్షతా వక్తు మిచ్ఛతా, ఽపి త్వ, యేశం ప్ర, త్యేకమ్ 'అలక్ష్మ్యజన్తతా' ఇ త్యేత దేకమ్ - వచ ఇ త్యర్థః, సాధు భాషిత సమ్య గుక్తం, కుతః - య మీశ్వర, మాత్మ భువో ఽపి బ్రహ్మణోఽపి - ని బ్రహ్మాత్మభూః సురజ్యేష్ఠః' ఇ త్యమరః, కారణ, మామన మ్మదాహరన్తి - విద్వాంస ఇతి శేషః * 'పా ఘా ధ్తా స్థా మ్నా దాణ్-' ఇత్యాదినా మనాదేశః, స ఈశ్వరః, కథం, లక్ష్మప్రభవో లక్ష్మ్యజన్తా, భవిష్యతి; అనాదినిధ నస్య భగవతః కారణశక్త్యా కలఙ్క శ్చ నాన్విష్యత ఇ త్యర్థః.

అలం వినాదేన, యథా శ్రుత స్త్వయా,
తథావిధ స్తావ దశేష మస్తు సః;
మ మాత్ర భావైకరసం మనః స్థితం;
స కామవృత్తి ర్వచనీయ మీక్షతే.

82

టీక.—వినాదేన అలం = వివాదము వలదు, త్వయా సః యథా శ్రుతః = నీచేత ఆయిశ్వరుడు ఎట్టివాడుగా వినఁబడినాడో, అశేషం = సంపూర్ణముగా,

తథావిధః తావత్ = అట్టివాఁడే, అస్తు = అగుఁగాక, మమ మనః = నాచిత్తము, అత్ర = ఈవిషయములో, భా . సం—భావ = శృంగారము - ఏక=ముఖ్యమయిన - రసం = భోగ్యముగాఁగలదై, స్థితం = ఉన్నది, కామవృత్తిః - కామ = స్వేచ్ఛ ప్రకారము - వృత్తిః = నడవడికలవాఁడు, వచనీయం = నిందను, న ఈక్షతే = తలంపఁడు

తా.—పోనీ, నీతోనాను వాద మేల? నీవు ఎట్టివాఁడని వింటివో ఈశ్వరుఁడు కేవలము అట్టివాఁడే అగుఁగాక, నామనస్సు శృంగారాస్వాదనాసక్త మయి ఆయన యందు లగ్న మయి యున్నది, కావున నన్నా టేపించుటవలన ప్రయోజనము లేదు, ఏలన స్వేచ్ఛచే సంచరించువారు నిందను లక్ష్యపెట్టరు.

వ్యా.—అల మితి— అథవా, వివాదేన కలహే, నాలం, త్వయా, యథా యేన ప్రకారేణ, స ఈశ్వరః, శ్రుతోఽ, శేషం కార్తేన్న్యైన, తథావిధ స్తావత్ తత్ప్రకార ఏ వాస్తు, మమ మన, స్త్వ త్రేశ్వరే, భావః శృంగార - ఏకోఽద్వితీయో రస ఆస్వాద్యో - యస్య త త్తథా, స్థితం, తథా హి - కామవృత్తిః స్వేచ్ఛావ్యవహారీ, వచనీయ మస్థానసజ్ఞాపవాదం, నేక్షతే న విచారయతి - న హి స్వేచ్ఛాసంచారిణో లోకాపవాదా ద్భిభ్య తీతి భావః

నివార్యతా మాలి, కి మ ప్యయం ఘటః

పున ద్వివక్షుః స్ఫురితో త్తరాధరః,

న కేవలం యో మహతోఽపభాషతే

శృణోతి తస్మా దపి య స్స పాపభాక్

83

టీక.—హే ఆళి=ఓసిచెలీ, స్ఫు . రః—స్ఫురిత = కదలికచేత - ఉత్తర= అధికమయిన - (అధికముగా కదలుచున్న) - అధరః = పెదవులుగలవాఁడు, అయం వటుః = ఈ బ్రహ్మచారి, పునః = వెండియు, కి మపి = ఏమో, వివక్షుః = చెప్పఁగోరి యున్నాఁడు, నివార్యతాం=మాన్సింపుము, (ఏల యనఁగా), యః=ఎవఁడు, మహతః= పెద్దలను, అపభాషతే=నిందించుచు, న కేవలం సః=వాఁడు మాత్రమే గాక, (మఱి), తస్మాత్ యః శృణోతి=వానివలన ఎవఁడు వినునో, సః అపి=వాఁడును, పాప భాక్= పాపము పొందువాఁడు, భవతి = అగును.

తా.—చెలీ, ఈబ్రహ్మచారి పెదవులు మిక్కిలి కదలించుచున్నాఁడు; కనుక, ఇతఁడు ఏమో మరల చెప్పఁబోవుచున్నాఁడు. ఇతనిమాటలు మాన్పుము ఏల యనఁగా పెద్దలను నిందించువారికి మాత్రమే కాక వారివలన ఆనిందను వినువారికి సయితము పాపము తగ్గులును.

వ్యా — నివార్యతా మితి. — హే ఆలి సఖి - ని 'ఆలిః సఖీ వయస్యా చ' ఇ త్యమరః, స్ఫురితో త్తరాధరః స్ఫురణభూయిష్ఠోష్ఠో, యం, వటు ర్తాణవకః, పునః కి మపి, వివక్షా ర్వక్తు మిచ్ఛుః * బ్రువః సన్నన్తా దప్రత్యయః, నివార్యతాం, తర్హి - వక్తు మేవ కథం న దదా సీ త్యాహ - తథా హి-యో మహతః పూజ్యా, నప భాషతేఽపవదతి, న కేవలం స పాపభాగ్ భవతి, కిం తు, తస్మా దపభాషమాణాత్ పురుషా ద్యః శృణోతి, సోఽపి పాపభాగ్ భవ తీతి శేషః, అత్ర స్మృతిః -

‘గురోః ప్రాప్తః పరీవాదో న శ్రోతవ్యః కథంచన,
కర్ణౌ తత్ర పిధాతశ్చౌ, గస్తవ్యం వా తతోఽన్యతః.’ ఇతి

సంప్రతి గస్తవ్యపక్ష మాశ్రయతే. —

ఇతో గమి ష్యామ్యథ వేతి వాదినీ
చచాల బాలా స్తనభిన్నవల్కలా,
స్వరూప మాస్థాయ చ తాం కృతస్థితః
సమాలలమ్బే వృషరాజకేతనః

84.

టీక — అథవా = ఒండె, ఇతః గమిష్యామి = ఇటనుండిపోయెదను, ఇతి వా దినీ = అని పలుకుచు, స్త - లా - స్తన = కుచములనుండి - భిన్న = జాతిన - వల్కలా = నారచీరకలదై, బాలా = పార్వతి, చచాల = తరలెను. వృష రాజ కేతన శ్చ = ఎద్దు దొర టెక్కెమువాడును (వృషభధ్వజుడును = శివుడును), స్వ రూపమ్ = తనరూపమును (వాస్తవమయిన శివరూపమును), ఆస్థాయ = బొంది, కృత స్థితః = చేయబడిన చిటునవ్వుకలవాడై, తాం = పార్వతీదేవిని, సమాలలమ్బే = చేపట్టెను.

తా — ‘పోనీ నేనే ఇటనుండి అవలికి పోయెదను’ అని పలుకుచు పార్వతీదేవి వడిగా లేచి, కుచములమీది నారచీర జాటుచుండ, అటనుండి తరలెను. అంతట పరమేశ్వరుడును తనవాస్తవ స్వరూపమును ధరించి చిటునవ్వు నవ్వుచు ఆ మెను చేపట్టెను.

వ్యా. — ఇత ఇతి. — అథ, వేతోఽన్యత్ర, గమిష్యా మితి, వాదినీ వదన్తీ, స్తనాభ్యాం భిన్నవల్కలా రయవశాత్ కుచస్రస్థ చీరా, బాలా పార్వతీ, చచాలః; వృషరాజకేతనౌ వృషభధ్వజ శ్చ, స్వరూప మాస్థాయ నిజరూప మాశ్రిత్య, కృతస్థితః సక, తాం పార్వతీం, సమాలలమ్బే జగ్రహ.

తం వీక్ష్య వేపధుమతీ సరసాజ్ఞయస్మి
నిత్యేపణాయ పద ముద్భృత ముద్వహన్తీ,
మార్గాచలవ్యతికరాకులి తేవ సిన్ధుః
శైలాధిరాజతనయా న యయా న తస్థా.

85

టీక.—తం వీక్ష్య = ఆయనను చూచి, వేపధుమతీ = కంపముకలదై, స...
స్మిః—సరస=చెమరుగూరిన - అజ్ఞయస్మిః=చేతికట్టవంటి - దేహముకలదై, నిత్యేపణాయ=
(ముందు) ఉంచుటకు, ఉద్భృతం = ఎత్తబడిన, పదం = చరణమును, ఉద్వహన్తీ=ఎత్తి
యున్నదై, శైలాధిరాజతనయా = పార్వతి, మా...తా - మార్గ = దారిలో - అచల=
కొండయొక్క - వ్యతికర = అడ్డంకిచేత - ఆకులితా = తిరుగుడువడిన, సిన్ధు రివ = ఏటి
వలె, న యయా = పో దాయెను, న తస్థా = నిలువ గాయెను.

తా.—ఆయనను జూచి సన్నని యొడలెల్ల చెమర్పగా, ముం దిడుటకు ఎత్తిన
యడుగును అట్లే ఎత్తియే యుంచుకొన్నదై, పార్వతీదేవి - దారిలో కొండ యడ్డపడగా
కలగుండువడినయేటివలె - ముందటికి పోవనుం బోక నిలువను నిలువక లజ్జచేత ఏమియుం
దోషక యుండెను.

వ్యా.— త మితి —. తం దేవం, వీక్ష్య, వేపధుమతీ కమ్పవతీ, సరసాజ్ఞయస్మిః
స్విన్నగాత్రీ, మహాదేవదర్శనేన దేవ్యాః సాత్త్వికభావోదయ ఉక్తః, నిత్యేపణా
యాన్యత్ర విన్యాసా, యోద్భృత ముత్తిప్తం, పద మజ్ఞీ, ముద్వహన్తీ, శైలాధిరాజ
తనయా పార్వతీ, మార్గైఃచల స్తస్య - వ్యతికరేణ సమాహత్యా - అవరోధనే నేతి
యావత్ - ఆకులితా సంభ్రమితా, సిన్ధు ర్న, దీవ - ని. 'దేశే నదవిశేషేఽజ్ఞా సిన్ధు
ర్నా సరితి స్త్రీయామ్' ఇ త్యనురః, న యయా న తస్థా - లజ్జ యేతి భావః.

వసంతతిలకావృత్త మేతత్.

‘అద్య ప్రభృ త్యవనతాజ్ఞి, త వాస్తి దాసః
క్రీత స్తపోభి’ రితి వాదిని చంద్రమాళౌ,
అహ్నియ సా నియమజం క్లమ ముత్ససర్జ
క్లేశః ఫలేన హి పున ర్నవతాం విధత్తే.

86

టీక.—చంద్రమాళౌ = శివుడు, (హే) అవనతాజ్ఞి = (ఓ) వంగినదేహము
గలదానా (పార్వతీ), అద్యప్రభృతి=నేడుమొదలుగా, తవ తపోభిః=నీవ్రతములచేత,
క్రీతః = విలువబడినట్టి, దాసః = దాసుడను, అస్తి = అయితిని, ఇతి వాదిని = అని
పలుకుచుండగా, సా దేవీ=ఆ పార్వతీదేవి, నియమజం=తపస్సువలన కలిగిన, క్లమం =

క్షేశమును, అహ్నాయ = వెంటనే, ఉత్సర్జ = వదలెను; తథాహి=అట్లేగదా, క్షేశః = శ్రమ, ఫలేన = ఫలప్రాప్తిచేత, పున ర్నవతాం = వెండియు క్రొత్తదనమును (క్షేశము లేమిని), విధత్తే = తాల్చును.

తా.--అంతట, శివుడు 'ఓసుందరీ, నీవు నన్ను నీతపస్సులచేత విలిచితివి, నేను నేటినుండి నీదాసుడ నయితిని.' అని ఇట్లు పలుకుచుండఁగా పార్వతిదేవి తపఃక్షేశ మెల్లను తీటి యధాపూర్వము సుఖ మొందిన దాయెను. అట్లే గదా లోకములొ క్షేశము సఫలమయిన యెడల అక్షేశమే యగును గదా.

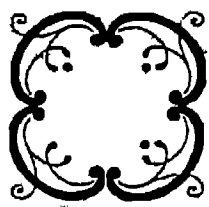
వ్యా — ఆ ద్వేతి.— చంద్రమాతా శివే, హే అవసతాజ్ఞి పార్వతి, అద్య ప్రభృతి - అస్తా ద్దినా దార భ్యే త్యర్థః * ప్రభృతియోగా ద ద్వేతి సప్తమ్యర్థః వాచినా పఞ్చమ్యర్థో లక్ష్యతే, తవ తపోభిః క్రీతః, దాస్య దానే - దాసత ఆత్మానం దదా తీతి దాసోఽస్తీతి, వాదిన్నివదతి సతి, సా దే, వ్యహ్నాయ సపది - ని 'స్రాగ్ధృటి త్యజ్ఞాసాఽహ్నాయ ద్రా జ్ఞజ్ఞు సపది ద్రుతమ్' ఇ త్యమరః, నియమజం తపోజన్యం, క్షమం క్షేశ - ముత్సర్జ ఫలప్రాప్త్యా క్షేశం విసస్తా రే త్యర్థః, తథా హి--క్షేశః, ఫలేన ఫలసిద్ధ్యా, పున ర్నవతాం విధత్తే పూర్వవ దే వాక్లిప్తతా మాపాదయ తీత్యర్థః - సఫలః క్షేశో న క్షేశ ఇతి భావః.

ఇతి శ్రీ మత్సహామహోపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథమూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళిదాసకృతా

కుమారసంభ వే మహాకావ్యే తపఃఫలోదయో నామ

ప ఇచ్చ మ స్స ర్గః.

శ్రీ

కు మార స ం భ వే

ష ష్ఠ స్స ర్గః.

అథ విశ్వాత్తనే గౌరీ సందిదేశ మిథః సఖీం,
'దాతా మే భూభృతాం నాథః ప్రమాణీక్రియతామి' తి

టీక.—అథ = తర్వాత, గౌరీ = పార్వతి, వి...నే = విశ్వ = లోకమే -
ఆత్తనే = స్వరూపముగాఁ గలవాఁడయిన శివునికి, మిథః = గహస్యముగా, సఖీం =
చెలిగుండ, సందిదేశ = వార్త పంపెను; (ఏమని యనగా), భూభృతాం, నాథః =
కొండలరాజు (హిమవంతుఁడు), మే దాతా = నన్ను ఇచ్చువాఁడుగా, ప్రమాణీ క్రియ
తామే ఇతి = ముఖ్యుఁడుగా నెంచబడునుగాక అని.

తా — ఈప్రకారము పగమేశ్వరుఁడు అనుగ్రహించినంతట పార్వతీదేవి ప్రపంచ
స్వరూపుఁ డయిన యాపరమశివునికి గహస్యముగా సఖీముఖమున వార్త పంపెను.
ఏ మని యనఁగా—‘నన్ను మీరు పవితరం బగు మాతండ్రివలన ప్రదానపూర్వకముగా
కైకొనుట నాకు మహానుగ్రహము’ అని.

వ్యా — ఆ థేతి.— అథ శేవదేవానుగ్రహోన్మత్తరం, గౌరీ పార్వతీ, విశ్వ
మాత్తా స్వరూపం - య స్యేతి - విశ్వ స్యా జ్ఞేతి వా - విశ్వాత్తనే కివాయ, మిథో
రహసి - ని. ‘మిథోఽన్యాయం గహస్యపి’ ఇ త్యమః - సఖీం, సందిదేశ కాలిససత్త
క్రియామాత్రప్రయోగేఽపి సంప్రదానత్వా చ్చితుర్థి, కి మితి, భూభృతాం నాథో
హిమవాక్, మే మమ, దాతా సత్ - ప్రమాణీక్రియతా మితి - దాతృత్వేన ప్రమా
క్రియతా మి త్యర్థః * ప్రాథకనాయాం లోటో - పిత్రా దీయమానాయాః పరిగ్రహ
మమ మహా ననుగ్రహ ఇతి భావః.

తయా వ్యాహృతసందేశా సా బహు నిధృతా ప్రియే
చూతయప్తి ని వాభ్యసే మగ్నా పరభ్యోన్ముఖ.

టీక.—తయా = ఆచరిచేత, వ్యా...కా - వ్యాహృత = చెప్పబడిన - సంభా
సమాచారముకలదై, ప్రియే = దయితునిదిమయ్యఁగా, నిధృతా = నిశ్చలముగా (మిక్కి

ఆసక్తురాలయి), సా = గౌరి, మధా = వసంతమందు, నిభృతా = నిశ్చలమై, ప. .
భీ - పరభృతా = ఆడుగోయిలచేత - ఉన్ముఖీ = పలుకుచున్నదైన, చూత యష్టిః ఇవ =
మావికొమ్మవలె, అభ్యాసే = సమీపమున, బభౌ = ఒప్పెను.

తా — ఈ ప్రకారము చెలిముఖముగా పరమశివునికి ఆసమాచారము అందజేసి
తాను ఆయనయందు అత్యంతాసక్తితో ఆపార్వతీదేవి - వసంతునియందు ఆసక్తమై
ఆడుగోయిలకూతచే పలుకుచు ఉన్నట్టి మావికొమ్మవలె శోభిల్లుచుండెను.

వ్యా — త యేతి — తయా సఖ్యా - సఖీముఖే నే త్యథః, వ్యాహృత సందే
శోక్త వాచికా, ప్రియే హరవిషయే, నిభృతా నిశ్చలా - పరమాసక్తే త్యథః, సా
గౌరీ, మధా వసంతే, నిభృతా స్థిరా, పరభృతయా కోకిల - యోన్ముఖీ ముఖరా - పర
భృతోన్ముఖీ - ముఖశబ్దే నాభిభాషణవ్యాపారో లక్యతే - తథా చ పరభృతాముఖేన
వ్యాహర స్తీ త్యథః * పరభృతేతి క్రియాశబ్దవివక్షాయాం * 'జాతే రస్త్రి' - ఇతి
జీవప్రత్యయో న భవతి, త యే త్యుపమేయస్య వ్యస్తత్వా - దుపమానవాచి పరభృతా
శబ్దస్య సమాసః సోధవ్యః, అథవా భృద్భరణం * సంపదాదిత్వా త్క్విప్ - పరై
ర్భృద్భ్యస్త్యా స్తయా పరభృతేతి వ్యాసేన వ్యాఖ్యేయం * పదమష్టారీకార స్తు పరై
ర్భ్యియత ఇతి కర్తృణి క్విప మాహ, మాతయష్టి శ్చుతశా, ఖే వాభ్యాసేన్తికే, బభౌ-

‘సదే శాభ్యాస సవిధ సమర్యాద సవేశవత్,

ఉపకణ్ఠాన్తికాభ్యణాభ్యగ్రా అ ప్యభికోఽవ్యయమ్’ ఇ త్యమరః.

స త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ, విస్మయ కథ మ ప్యుమామ్

ఋషీర్ జ్యోతిర్తయాన్ సప్త సప్తార స్తరశాసనః.

3

టీక — సః స్తరశాసనః = ఆకామునిగొంగ (శివుడు), తథా ఇతి = అట్లే (చేసెదను)
అని, ప్రతిజ్ఞాయ = చెప్పి, ఉమాం = పార్వతిని, కథ మపి = ఎట్టకేలకు, విస్మయ = వదలి,
జ్యోతిర్తయాన్ = తేజోరూపులయిన, సప్తఋషీన్ = (అంగిరసుడు లోనగు) నేడుగురు
ఋషులను, సప్తార = తలంచెను.

తా — కామునిఁ గూల్చినవాడయిన యాయీశ్వరుడు, ‘అట్లేనీతండ్రివలననుండి
దానపూర్వకముగా నేనిన్ను గ్రహించెదను,’ అని యంగీకారముపలికి, ఎట్టకేలకు పార్వతిని
ఎడఁబాసి నక్షత్ర స్వరూపముల ఆకాశమున నున్న తేజోమూర్తులను అంగిరః ప్రభృతి
సప్తరులను తలంచెను.

వ్యా. — స ఇతి — స ప్రకృతః, శా స్తీతి శాసనః * బహులగ్రహణాత్
కర్తరి ల్యుట్ - స్తరస్య శాసన - ఈశ్వర, స్త థేతి ప్రతిజ్ఞాయ - తథా కరిష్యామి
త్యుక్తే త్యథః, ఉమాం, కథ మపి కృచ్ఛ్యే, విస్మయ - తత్ర గాథానురాగత్వా

దితి భావః, జ్యోతిర్తయాం స్తేజోరూపాన్, సప్తషీ నజ్జిరఃప్రభృతీన్, సస్తార
స్సృతవాన్.

తే ప్రభామణ్డలై వ్యోమ ద్యోతయన్త స్తపోధనాః

సారున్ధతీకాః సపది ప్రాదురాసన్ పురః ప్రభోః.

4

టీక — తపోధనాః = తపస్సే ధనముగాఁగలవారైన, తే = ఆసప్తర్షులు, ప్ర
లైః - ప్రభా = కాంతియొక్క - మణ్డలైః = మొత్తములచేత, వ్యోమ = ఆకాశమును,
ద్యోతయన్తః = వెలిగించుచు, సారున్ధతీకాః = అరుంధతీదేవితోఁ గూడుకొన్నవారై,
ప్రభోః పురః = ఈశ్వరుని మోల, ప్రాదురాసన్ = తోఁతెంచిరి.

తా. — అపరిమితముగా తపస్సులు చేసికొన్న వారయిన యాసప్తర్షులు, తమదేహ
కాంతులచేత ఆకాశ మంతయు వెలుగుచుండ, అరుంధతీదేవితోఁ గూడ పరమేశ్వరుని
ఘోషుట ప్రత్యక్షమై నిలిచిరి.

వ్యా — త ఇతి — తే, తప ఏవ ధనం యేషాం తే తపోధనాః సప్తషయః,
ప్రభామణ్డలై స్తేజఃపుష్పోజై, ర్యోమ మాకాశం, ద్యోతయన్తః, అరున్ధత్యా సహ వర్తన్త
ఇతి సారున్ధతీకాః సన్తః * 'న ద్యృత శ్చ' ఇతి కప్, సపది, ప్రభో రీశ్వరస్య, పురః
పురోభాగే, ప్రాదురాసన్ ప్రత్యక్షా బభూవుః.

ఇతః పరం షడ్భిః శ్లోకై స్తా నేవ మునీన్ వణయతి. —

ఆప్లుతా స్తీరమన్దారకుసుమోత్కిరవీచిషు

ప్యామగక్ష్ణాప్రవాహేషు దిక్షాగమదగన్ధిషు

5

టీక. — తీ . షు - తీర = దరియందలి - మన్దార = కల్పవృక్షములయొక్క -
కుసుమ = పువ్వులను - ఉత్కిర = ఎగఁజల్లునట్టి - వీచిషు = అలలుగలవై, వి...షు -
దిక్షాగ = దిగ్గజములయొక్క - మద = మదముయొక్క - గన్ధిషు = పరిమళముగలవైన,
వ్యో. . షు - వ్యోమగక్ష్ణా = ఆకాశగంగయొక్క - ప్రవాహేషు = వెల్లువలయందు,
ఆప్లుతాః = స్నానముచేసినవారు

తా. — దరిలోని మందారవృక్షములనుండి రాలినపువ్వులను అలలు ఎగఁజిక్కు
చుండ, నీటఁగలసియున్న యైరావతాది దిగ్గజదానధారలపరిమళము కదలించుచున్న
స్వర్గంగాప్రవాహములయందు స్నానము చేసినవారు.

వ్యా. — ఆప్లుతా ఇతి. — ఉత్కిరన్తి విక్షిపన్తి త్యుత్కిరాః * 'ఇగుపథ -'
ఇత్యాదినా కప్రత్యయః, తీరే యే - మన్దారాః కల్పవృక్షా - స్తేషాం కుసుమానాము
త్కిరా - వీశయ స్తరక్ణా - యేషాం తేషు, దిక్షానాగానాం దిగ్గజానాం - మదగన్ధో

యే స్వితి త ధోక్తేషు, వ్యోమగణాప్రవాహే ష్వాకాశగణాస్రోతస్సు, అప్లుతాః
స్నాతాః

ముక్తాయశ్శోపవీతాని బిభ్రతో హైమవల్కలాః

రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవ్రజ్యం కల్పవృక్షౌ ఇ వాశ్రితాః

6

టీక.—ము ..నీ - ముక్తా = ముత్తైములయొక్క - యశ్శోపవీతాని = జన్నిదములను,
బిభ్రతః = ధరించినవారు, హై ..లాః - హైమ = బంగారపువికారమయిన - వల్క-
లాః = నారచీరలుగలవారు, ర...త్రాః - రత్న = రత్న మయములగు - అక్షసూత్రాః =
తావళములుగలవారు, ప్రవ్రజ్యం = వానప్రస్థాశ్రమమును, ఆశ్రితాః = అవలంబించిన,
కల్పవృక్షౌ ఇవ = మందారవృక్షములవలె శున్నవారు

తా — ముత్తైములజన్నిదంబులు దాల్చి, బంగారపునారచీరలు కట్టి, రత్నాల
తావళములు గలిగినవారై వానప్రస్థాశ్రమ మవలంబించిన కల్పవృక్షములో యన
సెప్పుచున్నవారు.— [కల్పవృక్షములు ముత్తైములను రత్నములను కాచును, బంగారపు
నారపట్టలు కలిగియుండును, ఎల్లవారి కోర్కెలను తీర్చును, — ఈ ధర్మములచేత నిట
సాదృశ్యము.]

వ్యా.—ముక్తేతి — ముక్తానాం మాక్తికానాం - యశ్శోపవీతాని ముక్తామయా
నీ త్యధః, బిభ్రతో దిధానాః, హైమమయాని వల్కలాని యేషాం తే హైమవల్క-
లాః, రత్నమయా న్యక్షసూత్రాణి యేషాం తే రత్నాక్షసూత్రాః, ప్రవ్రజ్యం ప్రవ్రజనం
* వ్రజయజ్ఞోర్భావే క్యచ్' ఇతి క్యచ్, ఆశ్రితాః కల్పవృక్షౌ ఇవ స్థితాః, అత్ర చతు
ర్థాశ్రమవాచినా ప్రవ్రజ్యశబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమో లక్ష్యతే - జహుః పరిగ్రహవ్రీడాం
ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః' ఇతి సప్తీకత్వాభిధానాత్ - 'సుతవిన్యస్తపత్నీక స్తయా
వాచుగతోఽపి సత్' ఇతి వానప్రస్థ స్యోభయధా స్మరణాత్

అధఃప్రస్థాపితాశ్వేన సమావర్జితకేతునా

సహస్రశ్శినా సాక్షాత్ సప్రణామ ముదీక్షితాః.

7

టీక — అ స - అధః = క్రిందుగా - ప్రస్థాపిత = తోలబడిన - అశ్వేన =
గట్టములుగలవాఁడును, స నా - సమావర్జిత = వంపబడిన - కేతునా = టెక్కెము
గలవాఁడును, (అగు) సహస్రశ్శినా = వేయివెలుగులవానిచేత (నూర్చునిచేత),
సాక్షాత్ = స్వయముగా, సప్రణామం = నమస్కార పూర్వకముగా, ఉదీక్షితాః =
మీఁదఁజూడఁబడినవారు.

తా. — సూర్యమండలమునకన్న సప్తమండలము నై దగుటచేత, సూర్యుడు తన తేరిగుట్టములను వారికి క్రిందుగాఁదోలి, వారికి తగులు నను భయముచేత తన తేరి టెక్కి మును దించి వైచి, వారికి స్వయముగా మ్రొక్కి, అవలి కేఁగుటకు వారు నెల వొసంగు నందాఁక వారివైపు మీఁదు చూచుచుండును — అట్లు వారు వేయివేలుఁగులదేవునికి సయితము పూజ్యు లయినవారు.

వ్యా. — అథ ఇతి — అథఃప్రస్థాపితాశ్వేన - సూర్యమండలలోపరివర్తిత్యాత్ సప్తమండల స్వేతి భావః, సమావర్జితకేతునా తస్మాద్బలాఘాతశబ్దయా నామిత ధ్వజేన, సహస్రరశ్మినా సూర్యేణ, సాక్షాత్ స్వయ మేవ, సప్రణామ ముదీక్షితాః గమనాభ్యనుజ్ఞాదానపర్యంత మి త్యర్థః - భగవతః సూర్య స్యా ప్యుపాస్యా ఇతి భావః

ఆసక్తబాహులతయా సార్థ ముద్ధృతయా భువా
మహావరాహదంష్ట్రాయాం విశ్రాంతాః ప్రలయాపది.

టీక. — ప్ర . . ది — ప్రళయ = లయకాలమందలి - ఆపది = కష్టములో, ఆ . . .
యా — ఆసక్త = (కోరిన) తగిలినట్టి - బాహులతయా = తీగవంటి బాహువుకలదై
ఉద్ధృతయా = ఎత్తబడినదైన, భువా సార్థం = భూమిలోఁగూడ, మ . . . యాం —
మహావరాహ = గొప్పపందియొక్క (పందియవతారమెత్తిన విష్ణుదేవునియొక్క) —
దంష్ట్రాయాం = కోరియందు, విశ్రాంతాః = నేదజేతినవారు.

తా. — ప్రళయకాలమందు ప్రపంచ మంతయు సముద్రములో మునిగిపోయినప్పుడు విష్ణుమూర్తి వరాహవతారమెత్తఁగా భూదేవి తీగవంటి తనబాహువుతో ఆయన కోరిన పట్టుకొనఁగా ఆకోరితో ఆయన ఆమెను లేకనెత్తెను అట్లే యీసప్తములను ఆమెలోఁగూడ ఆకోరియందు నెలకొని ఆప్రళయమును అతిక్రమించినవారై నేదదీర్చుకొనిరి. — ఆసప్తములు భూదేవతతో తుల్యు లనియు, ప్రళయములను సయితము అతిక్రమించి జీవించువారనియు, మహావిష్ణువునకు ఆత్యంతప్రేమపాత్రము లనియు భా.

వ్యా — ఆసక్తేతి. — పునః కింవిధాః - ప్రలయాపది కల్పాంతసంకట, ఆసక్త బాహులతయా - దంష్ట్రాయా మితి శేషః, ఉద్ధృతయా - దంష్ట్ర యేతి శేషః, భువా సార్థం ధరణ్యా సహ, మహావరాహ దంష్ట్రాయాం, విశ్రాంతాః - మహాప్రలయేఽప్యవినాశిన ఇ త్యర్థః.

సర్వశేషప్రణయనా ద్విశ్వయోనే రనంతరం
పురాతనాః పురావిద్భి ర్ధాతార ఇతి కీర్తితాః.

టీక.—విశ్వయోనేః—విశ్వ = ప్రపంచముయొక్క - యోనేః = కారణ మయినబ్రహ్మకు, అనంతరం = తరువాత, స...త్—సర్గ = సృష్టియొక్క - శేష = మిగతను - ప్రణయనాత్ = కావించుటచేత, పురావిద్భిః = తొల్లిటివృత్తాంతమును ఎఱిగిన వ్యాసాదులచేత, పురాతనాః ధాతారః ఇతి=ప్రాచీన స్రష్టలు అని, కీర్తితాః= కొనియాడబడినవారు.

తా.—ప్రపంచమును సృజించినట్టి బ్రహ్మ స్వయముగా సృజింపఁగా మిగిలినవానిని ఆసప్తర్షులు తాము సృజించినవా రగుటచేత వారిని ప్రాచీనస్రష్ట లని వ్యాసాదు లగు పురాణజ్ఞులు కొనియాడుదురు

వ్యా.— స ర్గేతి.— విశ్వయోనే ర్భ్రహ్మణో, ౭నంతరం, సర్గశేషస్య ప్రణయనాత్ బ్రహ్మసృష్టావశిష్టసృష్టేః కరణా ధేతో రి త్యర్థః, పురావిద్భిః పురాణవేదిభి ర్వాసిదిభిః, పురాతనా ధాతార ఇతి కీర్తితాః

* విశ్వయోనే రితి సంబంధమాత్రే షష్ఠీ-త స్యానంతర మి' తి భాష్యే దర్శనాత్, అపాదానత్వవివక్షాయాం తు పఞ్చమి - 'అయ మదఃశబ్దో యదాశబ్దావృత్తౌ దనంతరస్యే' తి శాబరభాష్యే దర్శనాత్, తథా 'అథాతో ధర్మజిజ్ఞాసా వేదాధ్యాయా దనంతరమ్' ఇ త్యాచార్యః, కవి శ్చ 'పురాణపత్త్రాపగమా దనంతరమ్' ఇతి; ఏవ మన్యత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్.

ప్రా క్తనానాం విశుద్ధానాం పరిపాక ముపేయుషాం

తపసా ముపభుజ్ఞానాః ఫలా న్యపి తపస్వినః.

10

టీక —ప్రాక్తనానాం = జన్తాంతరమందలివియు, విశుద్ధానాం = నిర్మలములును, పరిపాకం = ఫలించుదశను, ఉపేయుషాం = పొందినవియు, (అగు), తపసాం = తపములయొక్క, ఫలాని = ఫలములను, ఉపభుజ్ఞానాః అపి = అనుభవించుచున్నవారయ్యును, తపస్వినః = తపమందున్నవారు.

తా —వారు జన్తాంతరములందు చేసిననిర్మలతపస్సులయొక్క ఫలములను ఇప్పుడు అనుభవించుచున్నారు గాని, నిస్పృహులు లగుటచేత వెండియు తపస్సే చేయుచున్నారు

వ్యా —ప్రాక్తనానా మితి —ప్రాక్తనానాం జన్తాంతరభవానాం, విశుద్ధానాం నిర్మలానాం, పరిపాకం ఫలదామోన్ముఖత్వ, ముపేయుషాం గతానాం, తపసాం ఫలా, న్యుపభుజ్ఞానా అపి, తపస్వినః తపోనిస్తాః - ప్రాగ్బభోగిచా నిస్పృహో శ్చేతి భావః కులకమ్.

తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ పత్యుః పాదార్పితేక్షణా
సాక్షా దివ తపఃసిద్ధి ర్భభాసే బ హ్వరున్ధతీ.

11

టీక — తేషాం = ఆఋషులకు, మధ్య గతా = నడుమ నున్నదై, సాధ్వీ = పతివ్రత, పత్యుః = భర్త (యగువస్థిమలవారి) యొక్క, పా...ణా — పాద = అడుగుల యందు - అర్పిత = ఉంపబడిన - ఈక్షణా = మాపుగలదైన, అరున్ధతీ = ఆరంజో తమ్మ, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షమయిన, తపస్సిద్ధిః ఇవ = (వారి) తపస్సుయొక్క సిద్ధియో యనునట్లుగా, బహు = మిక్కిలి, బభాసే = ప్రకాశించెను.

తా. — ఆసప్తర్షులనడుమ నున్న తనభర్తవస్థిమలవారి పాదములయందు మాపు నిలిపి యున్నట్టి పతివ్రత యరున్ధతీదేవి వారి తపస్సిద్ధి యట్లు మూర్తీభవించి ప్రత్యక్షమయినదో యన మిక్కిలి ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా — తేషా మితి — తేషా మృషీణాం, మధ్యగతా, సాధ్వీ పతివ్రతా, అత ఏక, పత్యు గ్వస్థిస్య, పాదయో - రర్పితేక్షణా నివిప్రదృష్టి, రరున్ధతీ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షా, తపఃసిద్ధి రివ - తేషా మే వేతి శేషః, తేషాం మధ్యగ తేతి లిజ్జగచనాదిస్తా మ్యా దియ ముపమా - బహు భూయిష్ట, బభాసే భాతి స్త.

తా మగౌరవభేదేన మునీం శ్చాపశ్య దీశ్వరః,

స్త్రీ పుమా ని త్యనా స్థైషా, వృత్తం హి మహితం సతామ్. 12

టీక — ఈశ్వరః = శివుడు, తాం = ఆమెను, మునీన్ చ = (ఆ) మునులను, అ గౌరవ భేదన = గౌరవమందు భేదము లేకుండ (సమానగౌరవముతో), అపశ్యత్ = చూచెను హి = ఏలయనఁగా, స్త్రీ పుమాన్ ఇతి = ఆఁడుది మగవాఁడు అని, ఏషా = ఇది, అనాస్థా = ప్రమాణముగాదు, (మఱి), సతాం = సాధువులను, వృత్తం = చరిత్రమే, మహితమ్ = పూజ్యమయినది.

తా. — పరమేశ్వరుఁడు అరున్ధతీదేవిని ఆసప్తర్షులతో సమానముగా గౌరవించెను ఏలనఁగా స్త్రీ యని పురుషుఁడని నిమిత్తము గాదు, గొప్పవారికి చరిత్రమే పూజనీయము

వ్యా. — తా మితి — ఈశ్వరో భగవాం, స్తా మరున్ధతీం, మునీం, శ్చాగౌరవ భేదేన సమానప్రతిపత్త్యాపశ్య ద్విప్రవాన్, న చాయ మవివేక ఇ త్యాహ - హి య స్తాత్, స్త్రీ పుమాం శ్చే త్యేషాన్ నాస్థా స్త్రీపుంసభేదో న వివక్షితః, కిం తు, సతాం సాధూనాం, వృత్తం చరిత్ర, మేవ మహితం పూజ్యం, వి. 'గుణాః పూజాస్థానం గుణిషు న చ లిజ్జం న చ వయః' ఇతి భావః

తద్దర్శనాద భూ చ్ఛంభో ర్భూయాన్ దారార్థ మాదరః,

క్రియాణాం ఖలు ధర్మ్యాణాం సత్పత్నీన్య మూలకారణమ్. 13

టీక — తద్దర్శనాత్ — తత్ = ఆయారంజోతమ్మయొక్క - దర్శనాత్ = దర్శనమువలన, శంభోః = శివునికి, దారార్థమ్ = భార్యకొఱకు (వివాహముకొఱకు), ఆదరః = అక్కఱ, భూయాన్ = ఎక్కుడు, అభూత్ = ఆయెను, (ఏల యన), ధర్మ్యాణాం = ధర్మయుక్తములయిన, క్రియాణాం = యాగాదిక్రియలకు, సత్పత్నీన్యః — సత్ = పతివ్రతలయిన - పత్నీన్యః = భార్యలు, మూలకారణం ఖలు = మొదటికారణము గదా

తా.—ఆ యరుంధతీదేవిని జూడఁగానే పరమేశ్వరునికి భార్యను గ్రహించుట కైనయక్కఱ మిక్కుట మాయెను. ఏల యనఁగా యజ్ఞాదిక్రియల కెల్ల పతివ్రత లగు భార్యలుగదా మూలకారణము.

వ్యా.— తి నితి — తద్దర్శనా దరుంధతీదర్శనా, చ్ఛంభో, దారార్థం దారపరి గ్రహార్థ, మాదరో, భూయాన్ బహుతరో, అభూత్ నను దారాః కు త్రోపయుజ్యంత ఇ త్యత్రాహ - ధర్మ్యాణాం ధర్మా దనపేతానాం * 'ధర్మపథ్యర్థన్యాయా దనపేతే' ఇతి యత్ప్రతిత్యయః, క్రియాణా మిజ్యాదీనాం, సత్యః పతివ్రతాః - పత్నీన్యః సత్పత్నీన్యః * 'పత్యు ర్నో యజ్ఞసంయోగే' ఇతి జీవ్ నకార శ్చ, మూలకారణం ఖలు

ధర్మేణాపి పదం శర్వే కారితే పార్వతీం ప్రతి,

పూర్వాపరాధభీతస్య కామ సోఽచ్ఛ్చవసితం మనః

14

టీక.—ధర్మేణ = (దారగ్రహణము చేయవలయునను) ధర్మముచేత, శర్వే = ఈశ్వరుఁడు, పార్వతీం ప్రతి = పార్వతిని గూర్చి, పదం = అడుగును, కారితే సతి = పెట్టింపఁబడినవాఁడు కాఁగా, పూ. స్య - పూర్వ = తొల్లిటి - అపరాధ = తప్పిదమువలన - భీతస్య = వెఱచినవాఁడయిన, కామస్య అపి = మదనునికి సయితము, మనః = హృదయము, ఉచ్ఛ్చవసితమ్ = ఊఱడిల్లినదాయెను

తా.—భార్యసంగ్రహ మనెడు ధర్మమును ఆచరించుటకు శివుఁడు కోరఁగానే పూర్వము ఆయనయెడ తప్పొనర్చినభయముచే వేఁగుచున్న మత్తధునికిఁగూడ హృదయ మందు 'ఇక నామీద ఈయనకు అచుగ్రహము కలుగునుగదా' యని ఊఱట కలిగెను.

వ్యా.—ధర్మేణేతి.—ధర్మేణ దారసంజిఘ్నత్వాలక్షణే నాపి కర్తృ, శర్వ ఈశ్వరే, పార్వతీం ప్రతి, పదం కారితే సతి * 'హృక్రో రన్యతరస్యామ్' ఇతి శర్వ స్యాణి

కర్తుః కర్తృత్వం, పూర్వాపరాధభీతస్య కామస్య మన, ఉచ్ఛ్విసితం పునరుజ్జీవనావకా
శో భవ తీతి సప్రత్యాశ మభూ ది త్యగః.

అథ తే మునయః సర్వే మానయిత్యా జగద్గురుమ్

ఇద మూచు రనూచానాః ప్రీతికణ్ఠకితత్వచః.

టీక — అథ అనంతరము, అనూచానాః = సాంగ వేదప్రవక్తలయిన, తేమునయః
సర్వే = అబ్బుషులందఱును, ప్రీ. చః—ప్రీతి = ఆనందముచేత - కణ్ఠకిత = పులకిం
చినట్టి - త్వచః = చర్మముకలవారై, జగద్గురుం జగత్ = లోకములయొక్క - గురుం =
తండ్రి (యైన యా యీశ్వరు) ని, మానయిత్యా = పూజించి, ఇదమ్ = ఈమాటను, ఊచుః =
పలికిరి

తా.—అంతట, శిష్యాద్యంగములతోఁ గూడుకొన్న వేదములకు ప్రవక్తలయిన
యాసప్తులు ఆనందముచే తమయొడ లెల్ల గుర్కొనుచుండఁగా ఎల్లలోకములకును
తండ్రి యగునామహేశ్వరుని పూజించి యిట్లు వక్కాణించిరి.

వ్యా — అ థేతి — అ థానూచానాః సాజ్ఞవేదప్రవక్తారః - ని. 'అనూచానాః
ప్రవచనే సాజ్ఞేఽధీతీ గురో స్తు యః' ఇ త్యమరః * 'ఉపేయివాననాశ్వాననూచానా
శ్చ' ఇతి నిసాతః, ప్రీత్యా - కణ్ఠకితాః పులకితా - స్త్వచో యేషాం తే తథోక్తాః -
తే సర్వే మునయో, జగద్గురుం హరం, మానయిత్యా పూజయి, త్వేదం వక్ష్యమామః,
మూచుః.

య ద్బ్రహ్మ సమ్య గామ్నాతం, య దగ్నా విధినా హుతం,

య చ్చ తప్తం తప, స్తస్య విపక్వం ఫల మద్య నః.

టీక. — బ్రహ్మ = వేదము, సమ్యక్ = నియమపూర్వకముగా, ఆమ్నాతమ్ ఇతి
యత్ = అభ్యసింపఁబడిన దగుట యేది కలదో, అగ్నా = నిప్పులో, విధినా = విధిప్ర
కారము, హుతమ్ ఇతి యత్ = హోమముచేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తపః =
చాంద్రాయణాదివ్రతము, తప్తమ్ ఇతి యత్ = చేయఁబడిన దగుట యేది కలదో, తస్య =
దానియొక్క - ఫలమ్ = ప్రయోజనము, అద్య = ఇప్పుడు, నః = మాకు, విపక్వమ్ =
సిద్ధించినది.

తా.—మేము బ్రహ్మచర్యాశ్రమమందు నియమపూర్వకముగా వేదము అభ్యసిం
చినందులకును, గార్హస్థ్యమునందు అగ్నియందు కాశ్రుప్రకారము హోమములు గావించి
నందులకును, వానప్రస్థాశ్రమమందు చాంద్రాయణాది వ్రతములు కావించినందులకును
కలిగిన సమస్తపుణ్యముయొక్కయు ఫలము నేడు మాకు పండినది.

వ్యా — య దితి. — బ్రహ్మ వేదః - ని వేద స్తత్త్వం తపో బ్రహ్మ' ఇ త్యమరః, సమ్య జ్ఞీయమపూర్వక, మామ్నాత మధీత మితి యత్, అగ్నా విధినా హుత మితి యత్, తప శ్చాద్వాయణాదికం, తప్త మితి చ య, త్త స్యాధ్యయ నేజ్యా తపో రూపస్య ఆశ్రమత్రయసాధ్యస్య కృత్స్న స్యాపి కర్తణ ఇ త్యథః - సముదాయా లభిప్రాయక మేకవచన మన్యథా లిప్యత్సాప్త్యప్రసక్తాత్ - న చ నపుంసకైకవ ద్భావో లిప్యంసకే నేతి నియమాత్, ఫలం కార్య, మద్య, సూక్ష్మాకం, విపక్వం సునిష్పన్న మి త్యథః * కమణి క్తః * 'పవో వః' ఇతి నిష్ఠాతస్య వత్సమ్.

త దేవ ఫల మాహ —

య దధ్యక్షేణ జగతాం వయ మారోపితా స్త్వయా
మనోరథ స్యావిషయం మనోవిషయ మాత్తనః.

17

ఆఫలము నే చెప్పచున్నాడు.

టీక. — యత్ = ఎందుచేత ననగా, జగతామ్ = లోకములయొక్క - అధ్యక్షేణ = ప్రభువవయిన, త్వయా = నీచేత, వయం = మేము, మనోరథస్య = (మా)కోరికకు, అవిషయమ్ = విషయముకానట్టి, ఆత్తనః = నీయొక్క, మనో విషయం = హృదయ స్థానమును, ఆరోపితాః = పొందింపబడితిమి

తా — మాకు మనస్సులో కోరుకొనుటకు సయితము శక్యముకాని భాగ్యము కలిగినది, అది యే దనగా సకలజగత్తులను నాధుడ వగునీవు మమ్ము తలచుకొనుటయే.

వ్యా. — య దితి. — య ద్యస్తాత్ కారణా, జగతా, మధ్యక్షేణాధిపేన, త్వయా వయం, మనోరథ స్యాభిలాష, స్యావిషయ మగోచర, మాత్తనః స్వస్య, మనో విషయం మనోదేశ, మారోపితాః ప్రాపితాః, తస్మా ద్విపక్వం ఫల మితి పూర్వేణ సంబంధః, సకలజగద్ నేష్టవ్యస్య భగవతో లిపి వయ మన్వేష్యా భవామ ఇతి పరమోత్కృష్ట వయ మితి భావః.

త దే వోపపాదయతి. —

యస్య చేతసి వర్తేధాః స తావత్కృతినాం వరః,
కిం పున ర్బ్రహ్మయోనే ర్య స్తవ చేతసి వర్తతే?

18

టీక. — యస్య చేతసి వర్తేధాః = ఎవని మనస్సులో ఉండువో, సః తావత్ — ఆతడే, కృతినాం = ధన్యులలో, వరః = శ్రేష్ఠుడు, బ్రహ్మయోనేః - బ్రహ్మ = వేద ముయొక్క - యోనేః = కారణముయిన, తవ చేతసి యః వర్తతే = నీయొక్క మనస్సు నందు ఎవడు ఉండుచో, కిం పునః = వాడు ధన్యతముడని చెప్పవలయునా.

తా.—మఱియు, నిన్ను ఎవఁడు స్మరించు నో వాఁడు కృతకృత్యులలో శ్రేష్ఠుఁడు; ఆ ట్లుండఁగా నీవే ఎవనిని స్మరింతువో వానిమాట చెప్పవలయునా?

వ్యా.—య స్యేతి.—యస్య జనస్య - చేతసి వర్తేధాః - యేన స్మర్యస ఇ త్యర్థః, స తావత్ స ఏవ, కృతినాం కృతకృత్యానాం, వరః శ్రేష్ఠః, బ్రహ్మణో వేదస్య వేదసో వా - యోనేః కారణస్య - య ద్వా వేదప్రమాణకస్య, తవ చేతసి యో వర్తతే - త్వయా స్మర్యత ఇ త్యర్థః, కిం పునః - స కృతినాం వర ఇతి కిము వ క్తవ్య మి త్యర్థః

సత్య మర్కా చ్చ సోమా చ్చ పర మధ్యాస్త హే పదమ్

అద్య తూచ్చైస్తరం తాభ్యాం స్మరణానుగ్రహ త్తవ. 19

టీక — అర్కాత్ = సూర్యునికన్నను, సోమా చ్చ = చంద్రునికన్నను, పరం = పయిదగు, పదం = స్థానమున, అధ్యాస్త హే = (మేము) నెలకొనియున్నాము సత్యమ్ = (ఇది) నిజము, అద్య తు = ఇప్పు డన్న నో, తవ = నీయొక్క - స్త .. త్ — స్మరణ = తలంచుటయనెడు - అనుగ్రహాత్ = ప్రసాదమువలన, తాభ్యామ్ = ఆసూర్యచంద్రులకంటె, ఉచ్చైస్తరం = మునుపటికంటెను పయి దయిన, (స్థానమ్ అధ్యాస్త హే = స్థానమున నెలకొనియున్నాము.)

తా.—ఇంతవఱకును మేము సూర్యునికన్నను చంద్రునికన్నను పై దయిన స్థాన మందు నెలకొనియుంటిమి, ఇప్పుడు మమ్ము నీవు తలంచిన యనుగ్రహముచేత వారిపయిని మునుపటికన్న ఉన్నత మగు స్థానమందు ఉంపబడినవార మయినారము.—నీయొస్తరణానుగ్రహంబున మాకు సూర్యచంద్రాదులకన్న నధిక మయినమునుపటి గౌరవమునకన్న నధిక గౌరవము కలిగినది, అని భావము.

వ్యా — సత్య మితి — అర్కాత్ సూర్యా చ్చ, సోమా చ్చ ద్వా చ్చ, పర ముచ్చైః, పదం స్థాన, మధ్యాస్త హేఽధితిస్థామః - మయ మితి శేషః, సత్యమ్*అధి శీజ్ స్థానాం కమత్ ఇతి కనుత్వమ్, అద్య తు, తవ కతుః, స్మరణ మే వాను గ్రహః ప్రసాద-స్తస్థా ధేతోః, తాభ్యామ్ ర్కేష్టభ్యా, ముచ్చైస్తర మత్యుచ్చం పదమ్. అధ్యాస్త హే ఇతి సంబంధః * ఉచ్చైస్తర మితి ద్రవ్యప్రకరణత్వో న్నామ్ ప్రత్యయః.

త్వత్సంభావిత మాత్తానం బహు మన్యామహే వయమ్;

ప్రాయః ప్రత్యయ మాధ త్తే స్వగుణే షూ త్తమాదరః. 20

టీక.—వయం = మేము, త్వ...తం.—త్వత్ = నీచేత - సంభావితమ్ = గౌరవింపబడినట్టి, ఆత్తానం = మమ్ము, బహు = ఎక్కువగా, మన్యామహే = తలచు

కొనుచున్నాము, (అది సరియే గదా), ఉత్తమాదరః - ఉత్తమ = గొప్పవారియొక్క (గొప్పవారుచేయు) - ఆదరః = సత్కారము, స్వగుణేషు = తమగుణములనుగూర్చి, ప్రాయేణ = తఱచుచుగా, ప్రత్యయం = నమ్మకమును, ఆధత్తే = కలిగించును

తా. — నీవు మమ్ము గౌరవించినందున మేమును మమ్ము గౌరవించుకొనుచున్నాము ఏలనఁగా, గొప్పవారు ఆదరించుటచేత ఎవరికేని తమగుణములయందు నమ్మకము గలుగును.

వ్యా. — త్వ వితి — వయం, త్వయా - సంభావితం సత్కృతం - త్వత్సంభావిత, మాత్తాన మాత్తస్వరూపం, బ హ్వాధికం యథా తథా, మన్యామహే, తథా హి, ఉత్తమాదరః సత్పురుషకర్తృకః సత్కారః, స్వగుణేషు విషయే, ప్రాయేణ భూమ్నా, ప్రత్యయం విశ్వాస, మాధత్తే జనయతి, సర్వ స్యాపి మహాజనపరిగ్రహ ఏవ పూజ్యతా హేతు రి త్యర్థః.

యా నః ప్రీతి ర్విరూపాత్, త్వదనుధ్యానసంభవా,

సా కి మావేద్యతే తుభ్య? మస్తరాత్తాఽసి దేహినామ్ 21

టీక. — విరూపాత్ = వికృతరూపములయిన సేత్రములు కలవాఁడా (ముక్కంటి యనుట), త్వ .. వా - త్వత్ = నీయొక్క - అనుధ్యాన = స్మరణవలన - సంభవా = పుట్టుక కలదైన, నః = నాయొక్క, యా ప్రీతిః = ఏ సంతోషము (కలదో), సా = ఆసంతోషము, తుభ్యం = నీకు, కిమ్ = ఏల - ఆవేద్యతే = విన్నవింపఁబడుచు (విన్నవింపఁబడె దనుట), (ఏల యనఁగా), దేహినామ్ = ప్రాణులకు, అస్తరాత్తా అసి = లోపలియాత్మవు.

తా. — భగవంతుఁడా, నీవు మమ్ము తలఁచుకొన్నందున మాకుం గలిగిన సంతోషమును మేము నీకు చెప్ప నక్కఱలేదు ; ఏల యనఁగా సర్వంతగ్యామివి గావున నీకు ఆసంతోషము చెప్పకయే విదితమై యున్నది.

వ్యా. — యేతి — హే విరూపాత్, త్వదనుధ్యానసంభవా త్వత్కర్తృకస్మరణ జన్యా, నోఽస్తాకం, యా ప్రీతిః, సా ప్రీతి, స్తుభ్యం, కి మావేద్యతే కిమ్ధం నివేద్యతే, తథా హి, దేహినాం ప్రాణినా మస్తరాత్తాఽస్తర్యా మ్యసి, సర్వసాక్షిణా త్వయా ఽస్తత్ప్రీతి రనావేదితా ఽపి జ్ఞాయత ఏవ యత స్తో న బుద్ధబోధనం సంభవ తీతి భావః.

సాక్షా ద్దృష్టోఽసి, న పున ర్విద్య స్త్వాం నయ మజ్ఞసా,

ప్రసీద కథ యాత్తానం, న ధియాం పథి వర్తసే 22

టీక. — (ఓ స్వామీ), నీవు, సాక్షాత్ = ప్రత్యక్షముగా, దృష్టః = చూడఁబడిన వాఁడవు, అసి = అగుచున్నావు, అజ్ఞసా పునః = వాస్తవముగా నన్న నొ, త్వాం వయం

న విద్యః=నిన్ను మేము ఎఱుంగము, ప్రసీద=అనుగ్రహింపుము, ఆత్మానం = నీస్వరూపమును, కథయ=చెప్పుము, ధియాం = బుద్ధులయొక్క, పథి=మార్గమందు, న వర్తసే=లేవు.

తా.—నీవు మా కిపుడు ప్రత్యక్షముగా కనబడుచున్నావు గాని, ఇది నీవాస్తవ స్వరూపము గాదు, దానిని మే మెఱుంగము, కావున మాయం దనుగ్రహించి అనిజస్వరూపమును నీవే మా కెఱుక సేయుము, ఏల యన, బుద్ధికి గోచరించువాడవు కా నందున మేమే నిన్ను తెలిసికొనసేరము

వ్యా.— సాక్షా దితి.—హే దేవ, సాక్షాత్ ప్రత్యక్షేణ, దృష్టోఽసి, అజ్ఞానా పున స్తత్త్వత స్తు, త్వాం వయం న విద్యః - దృశ్యమానస్య రూప స్యాతాత్త్వికత్వా దితి భావః, అతః, ప్రసీ దానుగ్రహేణ, ఆత్మానం నిజస్వరూపం, కథయ, న చాకథితం తత్సుబోధ మి త్యాహ - ధియాం బుద్ధీనాం, పథి న వర్తసే, అత స్త్వ యైవ త్వద్రూపం కథనీయ మి త్యర్థః.

తాత్త్వికం రూపం తావ దాస్తాం న దృశ్యమాన మపి రూపం తత్త్వతో రూప యితుం శక్య మి త్యాహ —

కిం యేన సృజసి వ్యక్త? ముత యేన బిభర్షి తత్?

అథ విశ్వస్య సంహర్తా? భాగః కతమ ఏష తే?

23

టీక.— (ఓ భగనంతుడా), ఏషః=కనబడుచున్న, తే భాగః = నీరూపము, యేన=ఏభాగముచేత, వ్యక్తం=ప్రపంచమును, సృజసి=పుట్టించువో, సః కిమ్ = అదా, ఉత = ఒండె, యేన = ఏభాగముచేత, తత్ = ఆప్రపంచమును, బిభర్షి = కాపాడు చున్నావో, (సః కిమ్=అదా), అథ=ఒండె, యః భాగః=ఏ భాగము, విశ్వస్య=ప్రపంచముయొక్క, సంహర్తా=ధ్వంసకమో, (సః వా=అదా), కతమః=ఏది?

తా — ఓ భగవానుడా, మాకు కనబడుచున్న యీరూపము లోకములను సృజించునట్టిదా, కాపాడునట్టిదా, సంహరించునట్టిదా? అనగా, నీవు ఈరూపమున బ్రహ్మవా, హరివా, హరుడవా, ఎవరివో చెప్పుము.

వ్యా.— కి మితి — హే దేవ, ఏష దృశ్యమాన, స్తే, భాగో మూర్తిః, కిం యేన భాగేన, వ్యక్తం ప్రశ్నా, సృజసి, సః - యత్తదో ర్నిత్యసంబద్ధాత్ సర్వత్ర తచ్ఛబ్దోఽధ్యాహార్యః, ఉత, యేన భాగేన, త ద్వ్యక్తం, బిభర్షి పాలయసి, స వా కిమాదయః సందేహే, కతమః బ్రహ్మ విష్ణు మహేశ్వరే ష్వయం కతమో భాగ స్తద్దృశ్యతా మి త్యర్థః.

నను హర ఇ త్యేవం నిశ్చయాత్ కథ మయం సంశయ స్త త్రాహ.—

అథవా సుమహ త్యేషా ప్రార్థనా దేవ తిష్ఠతు;

చిన్తితోపస్థితాం స్తావ చ్ఛాధి నః, కరవామ కిమ్? 24

టీక — అథవా=పోనీ, హేదేవ=ఓ స్వామీ, సుమహతీ=మిక్కిలి గొప్పదయిన, ఏషా ప్రార్థనా=ఈవేడికోలు, తిష్ఠతు=అటుండుఁగాక, చి. తాన్ - చిన్తిత=తలంపఁ బడి - ఉపస్థితాన్=వచ్చినవారి, నః=మమ్ము, శాధి = పనిగొమ్ము, కిం కరవామ = ఏమి చెయ్యదుము?

తా. — పోనీ ఓ భగవంతుఁడా, మే నుడిగిన విషయము గుహ్య మగుటచేత సులువుగా మాకు చెప్పరానిది గావున దానిని చెప్ప నక్కఱలేదు నీవు తలంచినంతట వచ్చినట్టి మమ్ము పనిగొమ్ము; మేము ఏమి చేయవలయునో ఆనతిమ్ము.

వ్యా — అథ వేతి.— అథవా, హే దేవ, సుమహతీ గుహ్యతమత్వా దతి దుగ్ధ భే త్యర్థః, ఏషా ప్రార్థనా నిజరూపనిరూపణప్రార్థనా, తిష్ఠతు, కిం తు చిన్తితేన చిన్తితా వోపస్థితా శ్చిన్తితోపస్థితా స్తా, స్నా 2 స్నాం, స్తావ, చ్ఛాధ్యా పయ, కిం కరవామ * ప్రార్థనాయాం లోట్ - అల మప్రస్తుతేన - ప్రస్తుతే తావన్నియు త్ త్యే త్యర్థః

అథ మాళిగత స్యేన్దో ద్విశదై ర్దశనాంశుభిః

ఉపచిన్వన్ ప్రభాం తన్వీం ప్రత్యాహ పరమేశ్వరః. 25

టీక.— అథ=అంతట, పరమేశ్వరః=శివుఁడు, మాళిగతస్య = సిగను పొందినట్టి (సిగయందలి), ఇన్దోః=చంద్రునియొక్క, తన్వీం=కొంచెపాటి, కాన్తిం=ప్రకాశమును, విశదైః=శుభములయిన, ద. శుభిః - దశన=దంతములయొక్క - అంశుభిః = కిరణములచేత, ఉపచిన్వన్=పెంచుచు, ప్రత్యాహ=ఉత్తరము చెప్పెను.

తా.— అంతట, పరమేశ్వరుఁడు శుభములయిన తన దంతములకాంతిచేత సిగయందలి నెలవంకయొక్క కొంచెపాటికాంతి వృద్ధి పొందుచుండఁగా, ఆమునులకు ఇట్లు ఉత్తరము నొసంగెను

వ్యా — అ థేతి.— అథ, పరమేశ్వరో, మాళిగత స్యేన్దో, స్తన్వీ మల్పాం - కలామాత్రత్వా దితి భావః, ప్రభాం కాన్తిం, విశదైః శుభైః, ర్దశనాంశుభిః, ఉపచిన్వన్ వర్ధయన్, ప్రత్యాహ ప్రత్యువా చే త్యర్థః

విదితం వో యథా న్వార్ధా న మే కాశ్చిత్ ప్రవృత్తయః,

నను మూర్తిభి రష్టాభి రిత్తంభూతోఽస్తి సూచితః

26

టీక — (హే మునయః = ఓ మునులారా), మే ప్రవృత్తయః = నాయొక్క వ్యాపారములు, స్వాధా న యధా = నాకొఱకయినవి కా వని, వః విదితం = మీకు ఎఱుక, నను = మఱి, అష్టాభిః మూర్తిభిః = ఎనిమిదిరూపములచేతను, ఇత్థం = ఈప్రకార మును, భూతః = పొందినవాడనుగా, సూచితః అస్తి = తెలుపబడినవాడనై యున్నాను.

తా. — ఓ మునులారా, నా వ్యాపారములు ఏవియును నాకొఱకయినవి గా వని మీకు ఎఱుక వడుచునే యున్నది మఱి పంచభూత సూర్య చంద్ర యజమానుల నెడియెని మిది మూర్తులచేతను పరార్థ పరాయణత్వమునే పొందియున్నవాడ నని స్పష్టముగా తెలియవచ్చుచున్నది.

వ్యా. — విదిత మితి — హే మునయః, కాశ్చి దపి మే, ప్రవృత్తయో వ్యాపారాః, స్వాధా న భవంతి యధా తథా, వో యుష్మాకం, విదితం * వాక్యాధః కమః * బుద్ధ్యధఃత్వా ద్వతమానే క్తః - తద్యోగాత్ షష్ఠీ, ప్రవృత్తిపారాధ్యే ప్రమాణ మాహ - అష్టాభి ర్భూతిభి రిత్తంభూత ఇమం ప్రకారం పరాధఃప్రవృత్తిరూపం ప్రాప్తః * 'భూ ప్రాప్త' ఇతి ధాతోః కతరి క్తః, సూచితో జ్ఞాపితోఽస్తి - మత్స్వ మూర్తిచేప్తయా స్వపారాధ్య మనుమేయ మి త్యధః

సోఽహం తృష్ణాతురై ర్వృష్టిం విద్యుత్వా నివ చాతకైః

అరివిప్రకృతై ర్దేవైః ప్రసూతిం ప్రతి యాచితః.

27

టీక — సః అహం = అట్టి నేను, తృ. రైః - తృష్ణా = దప్పిచేత - ఆతురైః = పీడితములయిన, చాతకైః = వానకోయిలలచేత, వృష్టిం = వానను, విద్యుత్వా ఇవ = మేఘుడంబోలె, అ తైః - అరి = శత్రువుచేత - విప్రకృతైః = బాధింపబడిన, దేవైః = సురలచేత, ప్రసూతిం ప్రతి = పుత్రోత్పాదనము నిమిత్తము, యాచితః = వేడుకొనబడినవాడను.

తా — అట్లు స్వాభావికముగానే పరార్థపరాయణుడ నైన నన్ను, దప్పిచే పీడితములయిన వానకోయిలలు మేఘమును వానను వేడినట్లు, శత్రువుచే బాధింపబడిన హరై సురలు, (తమకు రక్షకునిగా) పుత్రుని నొకనిం గను మని వేడుకొన్నారు.

వ్యా. — సోఽహమితి. — స పరాధఃప్రవృత్తి రహం తృష్ణాతురై శ్చాతకై ర్వృష్టిం, విద్యుత్వా మేఘ ఇ, వారివిప్రకృతైః శత్రుపీడితై, ర్దేవైః, ప్రసూతిం పుత్రోత్పాదనం ప్రతి, యాచితః * యాచతే ద్దహాదిత్వా దప్రధానే కర్తృణి క్తః.

అత ఆహర్తు మిచ్ఛామి పార్వతీ మాత్తజన్తనే,
ఉత్పత్తయే హవిరోభక్తు ర్యజమాన ఇ వారణిమ్.

28

టీక.—అతః = కావున, ఆత్తజన్తనే = పుత్త్రునికొఱకు, పార్వతీం = పార్వతిని, యజమానః = యజించువాఁడు, హవిరోభక్తుః = అగ్నియొక్క, ఉత్పత్తయే = పుట్టుకకొఱకు, అరణిమ్ ఇవ = నిప్పు త్రచ్చుకొయ్యనుంబోలె, ఆహర్తుమ్ = సంగ్రహించుటకు, ఇచ్ఛామి = కోరుచున్నాను

తా — దేవతలు నన్ను ఇట్లు ప్రార్థించినారు కావున, నేను, యజమానుఁడు అగ్నిని పుట్టించుటకై అరణినింబోలె, పుత్త్రుని పుట్టించుటకై పార్వతిని సంగ్రహింపఁ గోరుచున్నాను

వ్యా — అత ఇతి.—అతః సురప్రార్థితత్వా ద్దేవో, రాత్తజన్తనే పుత్త్రాయ - పుత్త్రముత్పాదయితు మి త్యర్థః * 'క్రియాగ్లోపపదస్య - 'ఇ త్యాదినా చతుర్థీ, పార్వతీం, యజమానో యష్టా * 'పూజ్'యజోః శానన్' ఇతి శానస్పృత్యయః, హవిరోభక్తు రగ్నే, రుత్పత్తయే, అరణిం మన్థనదారువిశేష మివ - ని. 'నిర్మల్యదారుణి త్వరణి ద్వయోః' ఇ త్యమరః, ఆహర్తుం సంగ్రహీతు, మిచ్ఛామి

తా మస్తదర్థే యుష్టాభి ర్యాచితవ్యై హిమాలయః,

విక్రియామై న కల్పన్తే సంబద్ధాః సదనుష్ఠితాః

29

టీక — అస్తదర్థే = మానిమిత్తముగా, యుష్టాభిః = మీచేత, తాం = పార్వతిని, హిమాలయః = హిమవంతుఁడు, యాచితవ్యః = వేడఁబడవలసినవాఁడు, (ఏలన), సంబద్ధాః - సత్ = సాధవులచేత - అనుష్ఠితాః = కూర్పబడిన, సంబద్ధాః = వియ్యములు, విక్రియామై = వికటించుటకు, న కల్పన్తే = ఏర్పడవు

తా — మాను పార్వతిని ఇ మ్మని మీరు హిమవంతుని వేడవలసినది మీరే ఏల వేడవలయు ననఁగా, సత్పురుషులు కూర్చిన వియ్యములు పిమ్మట వికటింపవు.

వ్యా — తా మితి — అస్తదర్థేస్తత్ప్రయోజనే, నిమిత్తే సతి, యుష్టాభి, స్తాం పార్వతీం, హిమాలయో హిమవాన్, యాచితవ్యః * యాచే ర్దుహోదిత్వా దప్రధానే కర్తృణి తవ్యప్రత్యయః, ఆవశ్యకం చైత ది త్యాహ - సద్భిః సత్పురుషై, రనుష్ఠితాః సంఘటితాః, సంబద్ధా యానాదయో, విక్రియామై వైకల్యోత్పాదనాయ, న కల్పన్తే న పర్యాప్నువన్తి - న సమర్థా ఇ త్యర్థః * అలమగ్ధయోగా చ్చతుర్థీ

న చాహం లాల్యాత్ స్త్రీయ మిచ్ఛామి కిం తు దేవోపకారాయ - య ద్యేవం

నిఖిలదేవేషు విద్యమానేషు హిమగిరేః శిలాభూతస్య కన్యాపరిణయేచ్ఛా కథ మిత్యుతా
స ఏవ మే శ్లాఘ్యసంబంధాఽత్రభవాన్హిమవా ని త్యాహ.

ఉన్న తేన స్థితిమతా ధురే ముద్వహతా భువః

తేన యోజితసంబంధం విత్త మా మ ప్యవశ్చితమ్.

టీక.—ఉన్న తేన = పొడుగైనవాడును (ప్రసిద్ధుడు ననియు), స్థితిమతా = నిలు
కడ కలవాడును, భువః = భూమియొక్క, భారమ్ = బరువును, ఉద్వహతా =
మోచువాడును, అగు, తేన = ఆహిమవంతునితో, యో...ం = యోజిత = కూర్చు
బడిన - సంబంధం = చుట్టటికముగలవానిని, మామ్ ఆపి = నన్నను, అవశ్చితం
మోసపోని వానినిగా, విత్త = ఎటుంగుడు.

తా.—గొప్పవాడును, నిలుకడగలవాడును, భూలోక నిర్వాహకుడును అగు
నాతనితో చుట్టటికము కలుగుట నామను భాగ్యమే యని యెఱుంగుడు.

వ్యా.— ఉన్న తే నేతి.—ఉన్న తేన పొంతునా ప్రసిద్ధుడన చ, స్థితిమతా ప్రతి
ష్ఠావతా, భువో, ధురం భార, ముద్వహతా నిర్వాహకే గే త్యథాః, తేన హిమవంతు
యోజితః సంఘటితః, సంబంధో యానసంబంధో - యస్య తం, మా మ, ప్యవశ్చిత మవశ్య
మోహితం, విత్త జానీత * 'విద జ్ఞానే' ఇతి ధాతో గ్లోట్.

తహి స కిర వాచ్య ఇ త్యాశ్ చ్చాహ. —

ఏవం వాచ్య స్స కన్యార్థ మితి ఘో నోపదిశ్యతే;

భవత్ప్రణీత మాచార మామనన్తి హి సాధవః.

టీక.—కన్యార్థం = కన్నెకొఱకు, సః = హిమవంతుడు, ఏవం వాచ్యః ఇతి—
ఈవిధముగా చెప్పబడవలసినవాడు అని, వః న ఉపదిశ్యతే = మీకు నేర్పబడదు,
హి = ఎందుచేత ననగా, సాధవః = విద్వాంసులు, భ...తమ్—భవత్ = మీరు
ప్రణీతమ్ = రచింపబడిన, ఆచారమ్ = నడవడిని, ఆమనన్తి = నేర్చుదురు.

తా.—కన్నె నిచ్చుటకై, ఆ హిమవంతునితో, ఏవిధముగా చెప్ప వలయునో
నేను మీకు ఉపదేశింపను. ఏల యనగా, స్మృతి రూపముగామీరు రచించునట్టి యా
చారమునే విద్వాంసులు ఇతరులకు ఉపదేశింతురు. కావున ఎల్లవారికిని ఆచారమును
నేర్చునట్టి మీకు ఉపదేశ మనావశ్యకము గదా.

వ్యా.— ఏవ మితి.— కన్యార్థం కన్యాప్రదానాయ, స హిమవా నేను
వాచ్య ఇతి, వో యుష్మధ్యం, నోపదిశ్యతే, కతః, హి యస్తాత్, సాధవో విద్వాంసః

భవద్భిః - ప్రణీతం స్మృతిరూపేణ నిబద్ధ, మాచార, మామన న్యుపదిశంతి, న హి స్వయం, ముపదేష్టారః పరోపదేశ మపేక్షంత ఇ త్యర్థః

ఆర్యాఽప్యరున్ధతీ తత్ర వ్యాపారం కర్తు మహతి,

ప్రాయే జైవంవిధే కార్యే పురస్థితాం ప్రగల్భతా.

32

టీక. — ఆర్యా = పూజ్యురాలయిన, అరున్ధతీ అపి = అరుంధతియు, తత్ర = వివాహకృత్యమందు, వ్యాపారం = సాయమును, కర్తుం = చెయుటకు, అగ్న్యతి = తగును, (ఏలయన), ప్రాయేణ = తఱచుగా, ఏవంవిధే = ఇట్టి, కార్యే = పనియందు, పురస్థితాం = కుటుంబినులకు, ప్రగల్భతా = నేర్పు

తా — ఆరంభోత్పక్వాడ ఈపనిలో తోడ్పడవలయును; ఏల యనగా, తఱచుగా స్త్రీలతో సంబంధించిన యిట్టి పనులయందు స్త్రీలకే నేర్పు అధికము.

వ్యా — ఆ ర్యతి. — ఆర్యా పూజ్యా, రున్ధత్యపి, తత్ర వివాహకృత్యే, వ్యాపారం సాహాయ్యం, కర్తు మహతి, తథా హి, ప్రాయేణ ప్రాచుర్యే, జైవంవిధే కార్యే వివాహాదికార్యే - దుర్లుట ఇత్యర్థః, పురస్థితాం కుటుంబినీనాం - ని. 'స్యాత్తు కుటుంబినీ పురస్థితా' ఇ త్యమరః, ప్రగల్భతా చాతుర్యమ్, స్త్రీప్రధానేషు కృత్యేషు స్త్రీణా మేవ ఘటనాపాటవ మితి భావః.

తత్ ప్రయా తౌషధిప్రస్థం సిద్ధయే హిమవత్పురమ్,

మహాకోశేప్రపాతేఽస్త్రిక్ సజ్గమః పునరేవ నః.

33

టీక. — తత్ = కావున, ఓషధిప్రస్థం = ఓషధిప్రస్థమును (పేరి), హిమవత్ పురం = హిమవంతుని నగరమునకు, సిద్ధయే = కార్యము నెఱవేఱుటకు, ప్రయాత = తర్కలుఁడు, అస్త్రిక్ = ఈ, మ...తే — మహాకోశీ = మహాకోశియనెడు నదియొక్క - ప్రపాతే = దరియందు, నః పునః సంగమః = మనకు మరల కూడిక.

తా. -- కావున, మీరు హిమవంతుని నగరమునకు ఓషధిప్రస్థమునకు పొందు, కార్యము నెఱవేర్పుఁడు, మరల నిట నీ మహాకోశీనదిదరిని నన్ను గలసికొనుఁడు

వ్యా. — త దితి. — త త్తస్మా త్కారణా, ఓషధిప్రస్థం నామ, హిమవత్పురం హిమవత్పురం, సిద్ధయే కార్యసిద్ధ్యర్థం, ప్రయాత గచ్ఛత, అస్త్రిక్ పురోవర్తినీ, మహాకోశీ నామ తత్రత్యాకాచి న్నదీ తస్యాః - ప్రపాతే భృగా వేవ - సా నదీ యత్ర పతతి తస్మిన్నిత్యర్థః - ని 'ప్రపాత స్వతతో భృగుః' ఇ త్యమరః, సూఽస్తాకం,

పునః సంగమః - అస్త్వితి శేషః, భవత్సమాగమం ప్రతిపాలయ న్నహ మి హైవ నివ
తస్య మి త్యర్థః.

తస్మిన్ సంయమినా మాద్యే జాతే పరిణయోన్ముఖే,
జహుః పరిగ్రహప్రీడాం ప్రాజాపత్యా స్తపస్వినః.

34

టీక.—సంయమినాం = యోగులలో, ఆద్యే = మొదటివాడైన, తస్మిన్ =
ఆ యీశ్వరుడు, ప . ఖే— పరిణయ = వివాహమునకు - ఉత్ముఖే = ఉత్సుకుడు,
జాతే = కాఁగా, ప్రాజాపత్యాః = బ్రహ్మసంబంధు లయిన (బ్రహ్మపుత్రు లయిన),
తపస్వినః = ఋషులు, ప...డాం—పరిగ్రహ = భార్యలచే గలిగిన - ప్రీడాం =
లజ్జను, జహుః = వదలిరి

తా.—యోగులలో నగ్రగణ్యుడయిన యీశ్వరుడే వివాహమునకు ఉత్సు
కుడు అగుటంబట్టి, తాము వివాహమాడినందుల కై నలజ్జను (బ్రహ్మపుత్రు లయిన యా
మునులు వదలిరి.

వ్యా.— తస్మిన్నితి.— సంయమినాం యోగినా, మాద్యే, తస్మిన్నీశ్వరే,
పరిణయోన్ముఖే వివాహోత్సుకే, జాతే సతి, ప్రజాపతే రిమే ప్రాజాపత్యాః—(బ్రహ్మపుత్రు)
ఇ త్యర్థః, తపస్వినా మనయః, పరిగ్రహైః పత్నీభి - ర్వీడాం - గాహాన్త్య
నిమిత్తా మి త్యర్థః - ని. 'పత్నీ పరిజనాదానమూలకాపాః పరిగ్రహాః' ఇ త్యమరః
* జహు స్తత్యజాః - జహతే ర్లిటి రూపమ్, న హి సమానగుణదోషేషు ప్రీడాగమో
ఽస్త్వీతి భావః

తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ప్రతస్థే మునిమణ్డలమ్ ;

భగవా నపి సంప్రాప్తః ప్రథమోద్దిష్ట మాస్పదమ్.

35

టీక.—తతః = తర్వాత, ము ..లం—ముని = ఋషులయొక్క - మణ్డలం =
సమాహము, పరమమ్ ఇతి ఉక్త్వా = వల్లె అని పలికి, ప్రతస్థే = తరలెను ; భగవాన్
అపి = ఈశ్వరుడును, ప్ర . స్థమ్ - ప్రథమ = తొలుత - ఉద్దిష్టమ్ = ఉద్దేశించి
బడిన - ఆస్పదం = తావునకు, సంప్రాప్తః = పోయెను.

తా.—అంతట ఆమునీంద్రులు అందులకు అంగీకరించి తరలిరి; ఈశ్వరుండును
తాను తొలుత ఉద్దేశించిన యామహాకోశీతటమునకుఁ బోయి యట నెదురు నూచు
చుండెను

వ్యా.— తత ఇతి.— తతోఽనంతరం, మునిమణ్డలం మునిసమాహాః, పరమ
మి త్యుక్త్వా ఓ మి త్యుక్త్వా - అనుమ న్యే త్యర్థః * అవ్యయ శేతత్ - ని. 'ఓ మేవం

పరమం మతమ్' ఇ త్యమరః, ప్రతస్థే, భగవా నీశ్వరోఽపి, ప్రథమోద్దిష్టం పూర్వ సంకేతిత, మాస్పదం స్థానం మహాకోశీప్రపాతం, సంప్రాప్తః.

తే చాకాశ మసిశ్యామ ముత్పత్య పరమర్షయః

ఆసేదు రోషధిప్రస్థం మనసా సమరంహసః

36

టీక — మనసా = మనస్సుతో, సమరంహసః - సమ = సమానమయిన - రంహసః = వేగముగలవారయిన, తే చ = ఆమహర్షులుచు, ఆ .. మమ్ - ఆసి = కత్తివలె- శ్యామమ్ = నల్లనిదైన, ఆకాశమ్ = ఉప్పరంబునకు, ఉత్పత్య = ఎగసి, ఓషధిప్రస్థం = ఓషధిప్రస్థ మనుపేరి హిమవద్రాజధానికి, ఆసేదుః = పోయిరి.

తా — అంత మనో వేగమున నామహామునుటును కత్తివంటి నలుపుగల యాకాశ మునకెగసి హిమవంతుని రాజధానియయిన యోషధి ప్రస్థనగరమునకుం బోయిరి.

వ్యా — త ఇతి — మనసా సమరంహసో మనస్తుల్యవేగా, స్తే పరమర్షయ, శ్చ - పూర్వశ్లోకో క్తేశ్వర సముచ్చయాథ శ్చ కారః - ఆసివ - చాఞ్చ్యమం నీల, మాకాశం ఖం ప్ర, త్యుత్ప, త్యోషధిప్రస్థం హిమవత్పుర, మాసేదుః - సద్యః ప్రాపు రి త్యర్థః.

ఇతః పరం దశభిః శ్లోకై రోషధిప్రస్థ మేవ వర్ణయతి.—

అలకా మతివా హ్యైవ వసతిం వసుసంపదాం

స్వర్గాభిష్యన్దవమనం కృత్వే వోపనివేశితమ్

37

[ఈక్రిందిశ్లోకములందు ద్వితీయాంతవిశేషణములు ప్రథమగా తెలియింపఁ బడినవి.]

టీక — (ఆయోషధిప్రస్థము), వసుసంపదాం-వసు = ధనములయొక్క-సంపదాం = సమృద్ధులకు, వసతిమ్ = తావుఅయిన, అలకామ్ = కుబేరరాజధానిని, అతివాహ్య = కొని పోయి, ఉపవేశిత మివ = ఉంపఁబడినదో యనునట్లుండెను, (అట్లే), స్వ.. నం-స్వర్గ = స్వర్గముయొక్క - అభిష్యన్ద = అతిరిక్తజనముయొక్క - వమనం = వెడలించుటను, కృత్వా = చేసి, ఉపనివేశిత మివ = ప్రవేశ పెట్టఁబడినదో యనునట్లు ఉండెను.

తా — హిమవంతుని రాజధాని యగునాయోషధిప్రస్థము, ధనసమృద్ధులకు తావల మయినయలకానగరమును కొనితెచ్చి యటఁబెట్టి, స్వర్గమున కెక్కువ యయిన జనులను అచట కారపురము వెట్టినట్లు ఒప్పుచుండెను.—అలకను మించినధనరాసులుచు, దేవతలను మించిన జనులును గలిగి శోభిల్లు చుండె నని భా

వ్యా.— అలకా మతి — వసుసంపదాం దనసమృద్ధీనాం, వసతిం స్థాన, మల కాం కుబేరనగరీ, మతివాహ్య - పరిచ్చిద్యేతి యావత్, ఉపనివేశితమివ స్థితం, తథా,

స్వగ్ధా - స్యాభిష్యద్దోఽతిరేకః - అతిరిక్తజన ఇతి యావత్ - తస్య - వమనం నిః
సారణం, కృ త్వోపనివేశిత మివ స్థితమ్, ఉభయ త్రాపి కాటిల్యః - వి. 'భూతపూర్వ
మభూతపూర్వం వా జనపదం పరదేశాపవాహేన స్వదేశాభిష్యద్దవమనేన వా నివేశ
యేత్' ఇతి, అలకామరావ త్యతిశయిత సమృద్ధిక మి త్యర్థః

గజ్ఞాస్రోతఃపరిక్షి ప్తం వప్రాన్తర్జ్వలితౌషధి .

బృహన్మణిశిలానాలం గుప్తా వపి మనోహరమ్.

38

టీక — గ. . ప్తం - గజ్ఞా = గంగయొక్క - స్రోతః = ప్రవాహములచేత - పరి
క్షి ప్తం = చుట్టుకొనబడినదియు, వ...ధి - వప్రా = ప్రాకారములయొక్క - అన్తః =
మధ్యను - జ్వలిత = వెలుగుచున్న - ఓషధి = తీగలు గలదియు, బృ...లం - బృహత్ =
గొప్పవయిన - మణిశిలా = రత్న పుటాలయొక్క - నాలం = ప్రాకారముకలదియు, (అందు
వలననే), గుప్తా అపి = ప్రాకారమందు సయితము, మనోహరమ్ = సుందరమును
(గా నుండెను).

తా. — దానికి గంగాప్రవాహములే కందకముగా నుండెను. అందుప్రాకారముల
లోపల తీగలు ప్రకాశించుచుండుటచేత రాత్రులయందును సంచారము సుఖముగా
నుండెను. గొప్పగొప్ప రతనపుటాలచే కట్టబడినందున ప్రాకారముసయితము రమణీ
యముగా నుండెను

వ్యా. — గ జ్ఞేతి. — గజ్ఞాయాః - స్రోతోభిః ప్రవాహైః - పరిక్షి ప్తం పరి
వేష్టితం - తై రేవ సపరిఖ మి త్యర్థః, వప్రా శ్చయః - ప్రాకారచైత్య మితి యావత్ -
ని 'స్యా చ్చయో వప్రా మస్త్రీయామ్' ఇ త్యమరః - త స్యాత్ మణ్ధ్యే - జ్వలితాః
ప్రకాశమానా - ఓషధయో యస్య త త్తథోక్తం - జ్వలితౌషధిత్వా ద్రాత్రిషు సంచారి
ణాం దీపనిరపేక్ష మి త్యర్థః, బృహ ద్విపులా - మణిశిలానాం మాణిక్యానాం -
సాలః ప్రాకారో - యస్య త త్తథోక్తం - ని. 'ప్రాకారో వరణః సాలః' ఇ త్యమరః,
అత ఏవ గుప్తా వపి సంవరణేఽపి మనోహరమ్ - అకృత్రిమదుగ్ధసంవరణ మితి భావః

జితసింహభయా నాగా య, త్రాశ్వా బిలయోనయః,

యత్రాః కింపురుషాః పౌరా, యోషితో వనదేవతాః.

39

టీక. — యత్ర = ఎందు (అందు), నాగాః = ఏనుగులు, జి...యాః - జిత =
జయింపబడిన - సింహ = సింహమువలని - భయాః = వెలుగుగలవి; త్రాశ్వాః =
గుట్టములు, బిలయోనయః = బిలము జన్మకారణముగాగలవి! యత్రాః = జమ్కులున్న

కింపురుషాః = కిన్నరులును, పౌరాః = ఊరివారు, వనదేవతాః = అడవిదేవతలు, యోషితః = స్త్రీలు.

తా — ఆ యోషధిప్రస్థనగరమందు, హిమవంతుని ప్రభావముచేత, ఏనుఁగులకు సింహములవలన భయము లేదు; అందలిగుఱ్ఱములు బిలసంభవములు; ప్రజలు జక్కులును కిన్నరులును, స్త్రీలు వనదేవతలు; అంతయు గాని మనుష్యస్త్రీలు గారు.

వ్యా — జి తేతి. — యత్ర పురే, నాగా గజా, జితం సింహేభ్యో భయం యై స్తే తథోక్తాః - సింహాధికబలా ఇత్యర్థః - నాథ స్తు 'పదం తుషారస్రుతిథాతర క్తమ్' ఇ త్యేతన్విరోధభయాత్ 'వీత వీత భయాః' ఇతి పపారి - తథా న భేతవ్యం తత్ర వన గజానాం సింహహతత్వాభిధానాత్ - అత్ర త్వోషధిప్రస్థగజానాం హిమవన్త హిమ్నా సింహాతిరేకసంభవే నావిరోధా దితి - 'వీతవీతభయాః' ఇతి పారే వీతం విగతం వీతాత్ పాదాఙ్కుశకర్మభ్యాం భయం యేషాం తే తథోక్తాః - స్వభావవినీతా ఇ త్యర్థః - ని 'పాదకర్మయుతం ప్రోక్తం యాత మఙ్కుశవాగణమ్ - ఉభయం వీత మాఖ్యా తమ్' ఇతి యాదవః, అశ్వా, బిలయోనయో బిలసంభవాః - అన్యత్ర తు న త థేతి వైచిత్ర్యమ్ - ఉ క్తం చ -

వి 'అమృతా ద్బాష్పతో వహ్నే ర్వేదేభ్యో ల్లజ్జా చ్చ గర్తతః, సామ్నో హయానా ముత్పత్తిః సప్తధా పరికీర్తితా' ఇతి, యక్షాః ప్రసిద్ధాః, కింపురుషాః కింనరా శ్చ, పౌరాః పురజనాః, వనదేవతా ఏవ యో షితః - న తు మానుష్య ఇ త్యర్థః.

శిఖరాసక్తమేఘానాం వ్యజ్యస్తే యత్ర వేశ్మనామ్

అనుగర్జితసందిగ్ధాః కరణై ర్మురజస్వనాః

40

టీక. — యత్ర = ఏ (ఆ) నగరమందు, శి .. నాం - శిఖర = అగ్రములయందు - త్రిసక్త = తగులుకొన్న - మేఘానాం = మబ్బులుగలవైన, వేశ్మనాం = ఇండ్లసంబంధ మయిన, అ .. గ్ధాః - అనుగర్జిత = ప్రతిధ్వనులతో - సందిగ్ధాః = సంశయింపఁబడినవై, ము...నాః - మురజ = మృదంగములయొక్క - స్వనాః = ధ్వనులు, కరణైః = దెబ్బల చేత, వ్యజ్యస్తే = స్ఫుటీకరింపఁబడుచున్నవి.

తా — అందలిమేడలు మేఘమండలము నంటియుండుటం బట్టి వానియందు సంగీతవ్యాపారమున వాయింపఁబడిన మృదంగముల ధ్వనులు ఆమేఘముల యులు ముల్ ప్రతిధ్వనులతో మృదంగధ్వనులతో యనుసందేహమును గలిగింపఁగా, హస్తతాడన విశేషములు మనస్సునకు బోధపడినంతట ఉలుముల్ ప్రతిధ్వనులు గావు మృదంగధ్వనులే యని, స్పష్టపడును.

వ్యా — శిఖ రేతి — యత్ర పురే, శిఖరే ష్వాసక్తా మేఘా యేషాం తేషాం
వేశ్మనాం సంబంధినః, అనుగజితాని ప్రతిగజితాని - తైః సందిగ్ధా, మురజస్వనాః
కరణై స్తాలవ్యవస్థాపకై స్తాడనవిశేషైః - తదుక్తం రాజకన్దర్పణ -

వి 'నృత్యవాదితగీతానాం ప్రయోగవళభేదినామ్,
సంస్థానం తాడనం రోధః కరణాని ప్రవక్షతే.' ఇతి,
వ్యజ్యతే స్ఫుటీక్రియతే.

యత్ర కల్పద్రుమై రేవ విలోలవిటపాంశుకైః

గృహాయన్త్ర పతాకాశ్రీ రపారాదరనిర్జితా.

41

టీక.—యత్ర = ఎందు (ఆపురమున), వి ..కైః - విలోల = చలించుచున్న -
విటప = కొమ్మలయందలి - అంశుకైః = వలిపముల్గు గలవైన, కల్పద్రుమైః ఏవ =
కల్పవృక్షములచేతనే, అ...తా - అపారాదర = పౌరులయొక్క ప్రయత్నములేకయే -
నిర్జితా = రచితమయిన, గృ. శ్రీః - గృహ = ఇండ్లయందలి - యన్త్ర = జంత్రిము
లందలి - పతాకా = టెక్కెములయొక్క - శ్రీః = సొంపు, (సంభవతి = సమ
కూడును).

తా.—ఆపట్టణమందు ఇండ్లయందు పౌరులు యంత్రిములచే చలించు పతాకలను
ఎత్త నక్కఱ లేకుండ, కల్పవృక్షముల కొమ్మలయందు చలించుచుండు వలిపములే ఆసా
పును సమకూర్చును.

వ్యా — య త్రేతి.— యత్ర నగరే, విలోలాని చఞ్చలాని - విటపే వ్యంశు
కాని యేషాం తైః కల్పద్రుమై రే, వాపారాదరేణ పారాదరం వి నైవ - నిమిత్తా -
అయత్నసి ద్ధే త్యర్థః, గృహేషు యాని - యన్త్రాణాం ధారదాదూణి - తేషు పతా
కా స్తాసాం శ్రీః, సంభవ తీతి శేషః, తత్ర లమ్బామ్బరాః కల్పతరప ఏవ వైజయన్త్ర
న్త్ర ఇతి సంభావ్యన్త ఇ త్యర్థః.

యత్ర స్ఫటికహర్ష్యేషు నక్త మాపానభూమిషు

జ్యోతిషాం ప్రతిబిమ్బాని ప్రాప్నువన్త్యుపహారతామ్.

42

టీక.—యత్ర=ఎందు (ఆపట్టణమందు), నక్తం = రాత్రియందు, స్ఫ...షు -
స్ఫటిక = పటిక రాలయొక్క - హర్ష్యేషు = మేడలయందు, అ...షు - ఆపాన = పాన
గోష్ఠియొక్క - భూమిషు = ప్రదేశములయందు, జ్యోతిషాం = నక్షత్రములయొక్క -
ప్రతిబిమ్బాని = ప్రతిచ్ఛాయలు, ఉపహారతాం = (పూవులయొక్కగాని ముత్యముల
యొక్కగాని) అప్పనముయొక్క భావమును, ప్రాప్నువన్తి = పొందును.

తా.— ఆపట్టణమందు మేడలపైతలముల పానగోష్ఠాలయందు పువ్వులనుగాని ముత్తెములనుగాని ఉపహారార్థము చల్ల నక్కఱలేదు; ఏల యన, మేడలు స్పటికమణి ఖయము లగుటవలన ఆపైతలములందు కలుగునట్టి నక్షత్రప్రతిబింబములే పుష్పపహారము వలెను ముక్తోపహారమువలెను శోభిల్లుచుండును

వ్యా --య త్రేతి.—యత్ర పురే, నక్తం రాత్రౌ, స్పటికహర్షే, స్వాపాన భూమిషు పానగోష్ఠీప్రవేశేషు, జ్యోతిషాం నక్షత్రాణాం, ప్రతిబింబా, న్యుపహారతాం పుష్పపహారత్వం మాక్తికోపహారత్వం వా, ప్రాప్నువన్తి

య త్రౌషధిప్రకాశేన నక్తం దర్శితసంచరాః

అనభిజ్ఞా స్తమిస్మాణాం దుర్ద్దినే వ్యభిసారికాః

43

టీక —యత్ర = ఎందు (అందు), దుర్ద్దినేషు = మబ్బుగమ్మినదినములందు, నక్తమ్ = రాత్రియందు, ఓ. న — ఓషధి = తృణజ్యోతులయొక్క - ప్రకాశేన = వెలుతురుచేత, ద . రాః — దర్శిత = చూపబడిన - సంచరాః = దారులుగలవారై, అభిసారికాః = కాంతునియెడ కేగుచెలువలు, తమిస్రాణాం = చీకటులను, అనభిజ్ఞాః = ఎఱుగరు

తా.— ఆపురంబున మబ్బుచే చీకటి గమ్మిన రాత్రులయందు లతావిశేషముల వెలుతురుచేత దారి స్పష్టముగా తెలియుచుండుటంబట్టి అభిసారికలు చీకటి నెఱుగక యే తమకాంతుల కడ కేగుదురు

వ్యా —య త్రేతి —యత్ర పురే, దుర్ద్దినేషు మేఘాచ్ఛన్నదివసేషు, నక్త, మోషధీనాం తృణజ్యోతిషాం, ప్రకాశేన, సంచరన్త ఏభి రితి సంచరాః పథానః * 'గో చర సంచర- ' ఇ త్యాదినా ఘప్రత్యయాన్తో నిపాతః - దర్శితసంచరాః ప్రకాశితమాగ్నా, అభిసారికాః కాంతాధిన్యః - ని. 'కాంతాధిన్వీ తు యా యాతి సంకేతం సా రిభిసారికా' ఇ త్యమరః, తమిస్రాణాం తమసాం * కృద్యోగా త్కర్మణి 'వష్టి, అనభిజ్ఞాః తమాంసి నాభిజాన స్తీ త్యధః

యకావనాన్తం వయో యస్మిన్, నాన్తకః కుసుమాయుధాత్,

రతిభేదసముత్పన్నా నిద్రా సంజ్ఞావిపర్యయః

44

టీక —యస్మిన్ = ఏ (ఆ) పురమున, వయః = ప్రాయము, యా...న్తం— యకావన = జవ్వనము - అన్తం = హద్దుగాఁగలది, (అట్లే), కుసుమాయుధాత్ = పూవిల్లునికన్న, అన్తకః = యముఁడు, న = లేఁడు ర ..న్నా — రతి = సురతము

చేతనగు - భేద = శ్రమవలన - సముత్పన్నా = పుట్టినదైన, నిద్రా = నిద్రయే, సం ..
యః, సంజ్ఞా = చేతన్యముయొక్క - విపర్యయః = నాశము

తా.—ఆపురంబున ఎల్లవారికిని యశావనము నిత్యము, మరణము లేదు, స్త్రీపురుషులను అమృత్యుసౌందర్యాదిగుణవిశేషములచేత మోహమునం ద్రోచి పూరిల్లుడు వెట్టునట్టి బాధ కలదు. మూర్ఖులు లేవు సురతశ్రమసంజాత మయిన నిద్ర కలదు.

వ్యా.—యశావనాంత మితి — యస్మిన్ పురే, వయో యశావనాంతం యశావనావధికం - సర్వేఽప్యజరా ఇ త్యర్థః, తథా, కుసుమాయుధాత్ కామాత్ - అన్య ఇతి శేషః - అంతకో మృత్యు ర్న - అస్తీతి శేషః - విరహిణాం తాదృగ్దుఃఖోత్పాదకత్వా దంతకత్వోపచారః - కామం వినా మృత్యు ర్నాస్తీత్యర్థః, అత ఏవ తత్ కార్యభూతమరణాభావ ఇ త్యాశయే నాహ— ర తీతి - రతిభేదసముత్పన్నా, నిద్రా సుప్తి, రేవ, సంజ్ఞావిపర్యయ శ్చేతనాపగమః - న తు దీఘనిద్రారూప ఇ త్యర్థః, అత్రత్యాః సర్వేఽజరామరా ఇతి స్లోకతాత్పర్యాధః * అంతయ త్యంతం కరో తీత్యంతకః - అంతయతే స్తత్కరో తీతి ణ్యంతాత్ ణ్వల్పప్రత్యయః.

భూభేదిభిః సకమ్పాప్సరై ర్లలితాఙ్గులితర్జనైః

యత్ర కోపైః కృతాః స్త్రీణా మాప్రసాదార్థినః ప్రియాః. 45

టీక.—యత్ర = ఏపురమందు (ఆపురమందు), భూభేదిభిః - భూ = కనుబొమలయొక్క - భేదిభిః=ముడికలవియు, సకమ్పాప్సరైః - సకమ్ప = అదరుచున్న-ఓప్సరై = పెదవులుగలవియు, ల...నైః - లలిత = కోమలమయిన - అఙ్గులి తర్జనైః = వ్రేళ్లతో బెడరించుటగలవియు, (అగు) స్త్రీణాం = చెలువలయొక్క, కోపైః = అలుకలచేత, ప్రియాః = కాంతులు, ఆ ..నః - ఆప్రసాద = మన్నించువటకు - అర్థినః=వేడుకొనువారుగా, కృతాః = చేయబడినవారు, (అగుదురు).

తా.—ఆపురమందు పురుషులు శత్రువులకోపములకు భయపడుటయు మన్నింపువేడుటయు లేదు, కాని, కాంతలు అలుకచే బొమలు ముడిచి, పెదవులు అదరుచుండే, ఒయ్యారముగా వ్రేలితో బెడరించినప్పుడు, తమ్ము ఆకాంతలు కనికరించి మన్నించువటకును వారిని వేడుకొనుచుందురు

వ్యా.—భూభేదిభి రితి.— యత్ర పురే, ప్రియా యువానా, భూభేదిభి ర్భూభేదవద్భిః, సకమ్పా బీష్టా యేషు తై, ర్లలితా న్యఙ్గులితజ్జనాని యేషు తై, స్త్రీణాం కోపై ర్నానాభ్యై, రాప్రసాదార్థిన అప్రసాదం ప్రసాదపర్యంత - మథికో మాచితాః—కృతాః - న తు శత్రుకోపై రితి భావః.

సంతానక తరు చ్ఛాయా సుప్త విద్యాధరాధ్వగం

యస్య చోపవనం బాహ్యం గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్

46

టీక. — (కిం) చ = మఱియ, సం.. గం—సంతానకతరు = కల్పవృక్షముల యొక్క - ఛాయా = నీడలయందు - సుప్త = నిద్రించిన - విద్యాధర = విద్యాధరులనెడి - అధ్వగం = బాటసారులుగలదియు, గన్ధవత్ = గంధముగలదియు, (అగు), గన్ధమాదనం = గంధమాదన (మనుషేరి) పర్వతము, యస్య=ఏపురమునకు (ఆపురమునకు), బాహ్యమ్ = వెలుపలి, ఉపవనమ్ = ఉద్యానవనము.

తా — ఆనగరమునకు పరిమళములు కదంచించుచుండునట్టి గంధమాదన పర్వతమే బయటి యుద్యానవనము, దానియందలి కల్పవృక్షముల నీడలయందు బాటసారులు గు విద్యాధరులు నిద్రించుచుండురు

వ్యా — సంతాన కేతి — కిం చేతి చాఢః, సంతానకతరో శ్చాయాసు సుప్తా-విద్యాధరా దేవతావిశేషా - స్త ఏ వాధ్వగా యస్మిన్ స్త తథో క్తం, గన్ధవ ద్గన్ధస్యం, గన్ధమాదనం నామ గిరి, ర్యస్య పురస్య, బహిర్భవం బాహ్య, ముపవన మా రామః * సంతానకతరుచ్ఛాయే త్యత్ర పూర్వపదాధా బాహుల్యసంభవేఽపి 'శలభచ్ఛాయమ్' 'ఇక్షుచ్ఛాయమ్' ఇతివత్ సమర్థాచ్ఛాయానిష్పత్తే స్తదపేక్షాభావాత్ * 'ఛాయా బాహుల్యే' ఇతి నపుంసకత్వం నా స్తీ త్యనుసంధేయమ్, అత్ర 'గన్ధవ ద్గన్ధమాదనమ్' ఇ త్యాగస్తుకః పాఠః, ప్రాచీనపాఠ స్తు 'సుగన్ధి గన్ధమాదనః' ఇతి పుంలింగాంతః, అత ఏవ క్షీరస్వామినా 'గన్ధమాదన మస్యే చ' ఇ త్యత్ర 'గన్ధేన మాదయ తీతి గన్ధమాదన' ఇతి వ్యాఖ్యాయ ప్రయోగే చ పుంలింగతా దృశ్యత ఇత్యాశయే సూక్తం 'సుగన్ధి గన్ధమాదనః ఇతి కాలిదాస' ఇతి

అథ తే మునయో దివ్యాః ప్రేక్ష్య హైమవతం పురం

స్వర్గాభిసంధిసుకృతం వజ్చనా మివ మేనిరే.

47

టీక. — అథ = అనంతరము, దివ్యాః = స్వర్గభవులయిన, తే మునయః = ఆమునులు, హైమవతం = హిమవంతునిదైన, పురం = ఆనగరమును, ప్రేక్ష్య = చూచి, స్వ. తం— స్వర్గ=స్వర్గము - అభిసంధి=ఉద్దేశముగా (చెయబడిన) - సుకృతం=పుణ్యమును, వజ్చనామ్ ఇవ = మోసమునుగా, మేనిరే= తలంచిరి

తా — అట్లు వెలుంగుచున్న యా హిమవన్నగరముం గాంచి యా స్వర్గమాములు, 'హా! చెడితిమిరా! స్వర్గముకై జ్యోతిష్టోమాది పుణ్యకర్త లనుష్ఠించి! ఈపుర

మున కాఁపుర ముండ నేల మోఁచ మైలిమి? అని చింతించిరి. — అపురము అన్నివిధములను స్వర్గమును మించి యుండె ననుట.

వ్యా — అ థేతి. — అథ తేదివి నివాదివ్యాః, మునయో, హిమవత ఇదం హైమవతం, పురం, ప్రేక్ష్య, స్వర్గాభిసంధినా స్వర్గోద్దేశేన - యత్ సుకృతం జ్యోతిష్టోమాద్యనుష్ఠానం - తత్ స్వర్గాభిసంధిసుకృతం, కన్చనాం ప్రతారణా, మిత్ర మేనిరే, హిమవన్నగర మవేక్ష్య స్వర్గస్య పూర్వఫలత్వం వదతా వేదేన వయం విప్ర లభ్యా ఇ త్యమన్య నై త్యథః, స్వర్గా దతిరమణీయ మితి భావః.

తే సద్దని గిరే శ్వేగా దున్ముఖ ద్వ్యాస్థ వీక్షితాః

అవతేరు జటాభారై ర్నిఖితానలనిశ్చలైః.

టీక. — లి . లైః — లిఖిత = (చిత్తించునందు) వ్రాయఁబడిన - అనల = అగ్ని వలె - నిశ్చలైః = కదలనివైన, జటాభారైః = బడల మొత్తములతో (కూడుకొన్నవారై), తే = ఆమునులు, ఉ. తాః — ఉన్ముఖ = మొగమెత్తిన - ద్వ్యాస్థ = ద్వారపాలకులచేత - వీక్షితాః = చూడఁబడినవారగుచు, గిరేః = హిమవంతునియొక్క - సద్దర = ఇంట, వేగాత్ = వడిగా, అవతేరుః = దిగిరి.

తా. — ఆకాశమునవేగముచేత తమ బడల మొత్తములు కదలిక లేక చిత్తద్రవ నందు వ్రాసిన యగ్నిజ్వాలలతీరున ప్రకాశించుచుండఁగా, తమ హిమవంతునిదోహదములు మొగమెత్తి చూచుచుండఁగా, ఆమునులు హిమవంతునియింట దిగిరి.

వ్యా. — త ఇతి. — లిఖితానలనిశ్చలైః - చిత్రితజ్వాలానిష్పన్నై రితి సప్రకపోక్తిః, జటాభారై రుపలక్షితా, స్తేమునయాః, ద్వారి త్యన్తీతి ద్వ్యాస్థా ద్వారపాలకాః - ని 'ప్రతీహారే ద్వారపాల ద్వ్యాస్థ ద్వ్యాస్థిత దర్శకాః' ఇ త్యమర ఉన్ముఖై రూర్ధ్వముఖైః - ద్వ్యాన్తై ర్వీక్షితాః సన్తః - న తు వినివారితా ఇ త్యర్థః గిరే హిమవతః, సద్దని, వేగా, దవతేరు రవతీణవన్తః.

గగనా దవతీర్ణా సా యథావృద్ధపురస్సరా .

తోయాస్తర్భాస్కరా లీన రేజే మునిపరమ్పరా.

టీక — గగనాత్ = ఆకాశమునుండి, య...దా — యథావృద్ధ = వృద్ధానుక్రమముగా - పురఃసరా = ముందుపోవువారుగలదైన, సా మునిపరమ్పరా = ఆ మునుల వయస్సు, తోయాన్తః - తోయ = నీళ్లయొక్క - అన్తః = లోపల, భా...వ — భాస్కర = సూర్యులయొక్క - ఆలి ఇవ = వయసుయొకటి, రేజే = ప్రకాశించెను.

తా — ఆమహామునులవరుస ఆకాశమునుండి వృద్ధానుక్రమముగా దిగినట్టిదై నీటి లోని సూర్యప్రతిబింబముల వరుసవలె ప్రకాశించుచుండెను.

వ్యా — గగనా దితి. — గగనా, దవతీణాఽవరూఢా, యథావృద్ధం వృద్ధా ఽనుక్రమేణ స్థితాః - పురఃసరా అగ్రేసరా - యస్యాం సా తథోక్తా * అనుపస్జర నాధికారా స్న జీప్, సా మునిపరమ్పరా మునిపజ్జీ, స్తోయాన్త స్తోయాభ్యన్తరే, భాస్కరాలీ ప్రతిబిమ్బితార్కపజ్జీ, రివ రేజే, ఏతేన మనీనాం తేజస్విత్వేఽపి సుఖ సుదగ్ధనం సూచయతి - భాస్కరాణాం భూయిష్ఠత్వసంభావనార్థం తోయాన్త రిత్యు క్తమ్ - అత ఏవ బహుత్వసిద్ధి శ్చ

తా నర్హ్యా నర్హ్య మాదాయ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా గిరిః

నమయన్ సారగురుభిః పాదన్యాసై ర్వసున్ధరామ్. 50

టీక. — గిరిః = హిమవంతుఁడు, అర్హ్యమ్ = పూజార్థమయినజలమును, ఆదాయ = కొని, సా...భిః — సార = బలముచేత - గురుభిః = భరింపరానివైన, పాదన్యా సైః = అడుగుల యంజలచేత, వసున్ధరాం = భూమిని, నమయన్ = క్షంగఁజేయుచు, అర్హ్యన్ = పూజ్యులయిన, తాన్ = ఆమునులకు, దూరాత్ = దవ్వునుండి, ప్రత్యు ద్యయా = ఎదురేఁగెను

తా. — అంతట హిమవంతుఁడు అర్హ్యము కైకొని బలమువలని తనబరువును భూమి మోవలేక క్షంగిపోవునట్లుగా అంజ లిడుచు పూజ్యులకు ఆమహామునులకు దూర మునుండియే ఎదురుగా నేఁగెను

వ్యా. — తా నితి — గిరి హిమవా, నర్హ్య మర్హాథన్ జల, మాదాయ, సారగురుభి రన్తః సార దుర్భరైః పాదన్యాసై ర్వసున్ధరాం, నమయ స్స ధః ప్రాపయన్, అర్హ మర్హ స్తీ త్యర్హ్యన్ పూజ్యన్ * దణ్డాదిత్వా ద్యత్ ప్రత్యయః, తాన్ మనీన్ దూరాత్ ప్రత్యుద్యయా.

సంప్రతి హిమవన్త మేవ జగ్గమస్థావరరూపద్వయసాధారణై ర్విశేషణై ర్విశిష్యై-

ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశు ర్దేవదారుబృహద్భుజః

ప్రకృ త్యైవ శిలోరస్కః సున్యక్తో హిమవా నితి. 51

టీక. — హిమవద్వర్ణనః — ధా.. రః — ధాతు = గైరికధాతువు వలె - తామ్ర = ఎఱ్ఱనయిన - అధరః = వెదవికలవాఁడును (ధాతువే అనెడి యెఱ్ఱనివెదవి కలవాఁ డని యగ్ధాంతరము), ప్రాంశుః = ఉన్నతుఁడును, దే.. జః — దేవదారు = దేవదారువృక్షమువలె - బృహత్ = గొప్పవైన = భుజః = బాహువులు గలవాఁడును

(దేవదారువులే అనేడి గొప్పబాహువులు గలవాఁడని యర్థాంతరము), ప్రకృత్యా ఏవ = స్వభావముచేతనే, శి... స్కః—శిలా = రాతివంటి - ఉరస్కః = తొమ్ముకలవాఁడును (రాయియే యనెడి తొమ్ముగలవాఁడు అని యర్థాంతరము), (అగుటచేత), హిమవాన్ ఇతి = హిమవంతుఁడని, సువ్యక్తః = చక్కఁగా ఎఱుకవడినవాఁడు.

తా. — ధాతువువంటి యెఱ్ఱని యధరముచేతను జౌన్నత్యముచేతను, దేవదారు వృక్షములవలె నిడుదలైన బాహువులచేతను స్వభావముచేతనే శిలవలె కరినమయిన తొమ్ముచేతను ఆతఁడు జంగమ రూపుఁడయిన హిమవంతుఁడని స్పష్టముగా వారి కెఱుక పడెను — అట్లే ధాతువు అనేడి యెఱ్ఱని పెదవిచేతను జౌన్నత్యముచేతను దేవదారు వృక్షములనెడ బాహువులచేతను, శిలయనెడి స్వభావసిద్ధమైన గట్టితొమ్ముచేతను ఆతఁడు స్థావరరూపుఁడగున హిమవంతుఁడని వారికి స్పష్టముగా ఎఱుకపడెను.

వ్యా — ధా త్వితీ — ధాతువ త్తామోఽధరో యస్య స తథో క్తః - అన్యత్ర ధాతు రేవ తామోఽధరో యస్య, ప్రాంశు రున్నతః - ఉభయ త్రాపి సమానం - దేవ దారువ ద్బృహస్తా భుజౌ యస్య స తథో క్తః - దేవదారువ ఏవ బృహస్తా భుజౌ య స్యే త్యన్యత్ర, ప్రకృత్యా స్వభావే నైవ శిలావ దురో యస్య స శిలోరస్కః - శిలై వే త్యన్యత్ర * 'ఉరఃప్రభృతిభ్యః కప్' ఇతి కప్, అతో హిమవా నితి సువ్యక్తః * వత్తమానే క్తః - సత్యం స ఏ వాయం హిమవా నితి తద్ధమప్రత్యభిజ్ఞానా దవ ధారిత ఇ త్యధః

విధిప్రయుక్తసత్కారైః స్వయం మార్గస్య దర్శకః

స తై రాక్రమయామాస శుద్ధాంతం శుద్ధకర్తృభిః.

52

టీక.—వి ..రైః - విధి = శాస్త్రప్రకారము - ప్రయుక్త = చేయఁబడిన - సత్కారైః = పూజగలవారును, శు . భిః—శుద్ధ = పవిత్రమయిన - కర్తృభిః = నడవడిగలవారును, (అయిన), తైః=ఆమహామునులచేత, సః=ఆ హిమవంతుఁడు, స్వయం= తానే, మార్గస్య=దారిని, దర్శకః = చూపువాఁడై, శుద్ధాంతం= అంతఃపురమును, ఆక్ర మయామాస = మెట్టించెను.

తా.—హిమవంతుఁడు వారి నట్లు పూజించి పవిత్రచరిత్రులు గావున అంతఃపుర ప్రవేశార్హు లని వారికి తానే స్వయముగా దారిచూపుచు వారిని తన యంతఃపురమునకుం దోడ్కొనిపోయెను.— తన యంతఃపురము పవిత్రము గావలయునని వారి నటకుం దోడ్కొని పోవుట.

వ్యా — వి ధీతి.— స హిమవా నివిధినా శాస్త్రేణ - ప్రయుక్తసత్కారైః కృతార్చనైః, శుద్ధకర్మభి రదుష్టచరితైః - శుద్ధాంతప్రవేశాహ్లా రిత్యధః, తైర్నునిభిః,

స్వయం మాగ౯స్య, దర్శయ తీతి దర్శకో దర్శయితా స౯ * పశ్యతే ణ్యన్తా ణ్యుల్ ప్రత్యయః, శుద్ధాన్త మన్తఃపుర, మాక్రమయామాస - ప్రవేశయామా సే త్యథః, అత్ర క్రమే రగత్యథఃత్వాత్ * 'గతిబుద్ధి -' ఇ త్యాదినా తై రి త్యస్య న కమత్వమ్

తత్ర వేత్రాసనాసీనా౯ కృతాసనపరిగ్రహః

ఇ త్యువా చ్చేశ్వరా౯ వాచం ప్రాజ్ఞలి ర్భూధరేశ్వరః 53

టీక — తత్ర = అంతఃపురమందు, వే.. ౯ - వేత్ర = బెత్తముయొక్క - ఆసన = ఆసనములయందు - ఆసీనా౯ = కూర్చున్నవారయిన, ఈశ్వరా౯ = ప్రభువులను (ముచులను) గూర్చి, భూధరేశ్వరః = కొండలదొర (హిమవంతుఁడు), కృ...హః—కృత = చేయఁబడిన - ఆసన - ఆసనముయొక్క - పరిగ్రహః = గ్రహించుట కలవాడై (పీఠవిూఁద కూర్చుండి), ప్రాజ్ఞలిః = కేలు మోడ్చుచేసినవాడై, ఇతి ఉవాచ= ఇట్లు పలికెను

తా — తమయిచ్చప్రకారము సర్వమును చేయఁగలవారయిన యామహామునులను అంతఃపురమందు బెత్తపుఁ బీఠలయందుఁ గూర్చుండఁజేసి హిమవంతుఁడు అనంతరము తాను కూర్చుండి వారితో నిట్లు విన్నపించెను.

వ్యా.— త త్రేతి — వేత్రం లతావిశేషః, తత్ర శుద్ధాన్తే, వేత్రాసనాసీనా౯ వేత్రమయ విష్ట రోపవిష్టా, నీశ్వరా౯ ప్రభూ౯ మునీ౯, భూధరేశ్వరో హిమవా౯, కృతాసనపరిగ్రహః - ఉపవిష్టః స న్నిత్యథః, ప్రాజ్ఞలిః కృతాజ్ఞలిః స౯, ఇ త్యేవం, వాచ మువాచ.

అప మే హూదయం వర్ష మదృష్టకుసుమం ఫలమ్

అతర్కితోపపన్నం వో దర్శనం ప్రతిభాతి మే 54

టీక.— అ న్నమ్ — అతర్కిత = అవిచారితముగానే - ఉపన్నం = సమకూడినట్టిది (తలఁపని తలంపుగా సంభవించినట్టిది), వః = మీయొక్క, దర్శనమ్ = అగపడుట (రాక), అప మే హూదయం = మొగిలు పొడముట లేనట్టి, వర్షం = వానగాను, అ దృష్ట కుసుమం = చూడఁబడిన పూవుగలది గాని (పూవు లేకయే ఫలించిన) ఫలం=పండుగాను, మే = నాకు, ప్రతిభాతి = తోచుచున్నది.

తా.—పూర్వసూచన యేమియు లేకయే తమరు ఇట్లు దర్శన మనుగ్రహించుట, మేఘము పొడమకయే వాన గురిసినట్లును, పూవు లేకయే ఫలము కలిగినట్లును, అతిదుర్లభ లాభమై యున్నది.

వ్యా.— తి పేతి.— అతర్కితోపపన్న మవిచారిత మే వోపగతం - అత్యన్తా

సంభావిత మి త్యధః, వో యుష్టాకం, దగ్ధన, మపమేఘోదయం వషణ మనభ్రా
వృష్టి, స్తధాఽదృష్టం కుసుమం యస్య త త్త ధోక్తం ఫలం చ, త స్తే ప్రతిభాతి
అతిదుర్లభలాభః సంవృత్త ఇ త్యధః

అత్ర మేఘోదయ కుసుమ రూప కారణయో రభావేఽపి వషణ ఫల రూప
కార్యయో రుదయాభిధానా ద్విభావనా, మునిదగ్ధనస్య విశిష్టవృత్తిత్వేన చ రూపకా
ద్రూపకాలంకార శ్చే త్యుభయోః సంసృష్టిః.

మూఢం బుద్ధ మివాత్తానం, హైమిభూత మి వాయసం,

భూమే ర్దిన మి వారూఢం, మన్యే భవదనుగ్రహాత్. 55

టీక.—భ...త్—భవత్ = మీయొక్క - అనుగ్రహాత్ = ప్రసాదముచేత,
ఆత్తానం = నన్ను, బుద్ధం = జ్ఞానియైన, మూఢ మివ = బుద్ధిహీనునిగాను, హైమి
భూతమ్ = బంగారముయిన, ఆయసం = ఇనుపవస్తువునుగాను, భూమేః = భూలోక
మునుండి, దివం = స్వర్గమునకు, ఆరూఢమ్ = ఎక్కినవానినిగాను, మన్యే = తలచు
కొనుచున్నాను.

తా.—మూఢుఁడు జ్ఞానిగా మాటిన నెట్లో, ఇనుపవస్తువు బంగారముగా మాటిన
నెట్లో, భూమినుండి స్వర్గమున కెక్కిన నెట్లో, అట్లు మీయనుగ్రహమున నేను అత్యం
తోత్కర్షను పొందినవాఁడ నయితి నని తలంచుకొనుచున్నాను.

వ్యా.—మూఢ మితి —భవదనుగ్రహః, దాత్తానం మాం, మూఢం బుద్ధిం వినా
కృతం - బుద్ధ మివ మూఢో భూత్వా యో బుద్ధవాం స్త మివ * కతారి క్తః, ఆయస
మయోవికారం - హైమిభూతమ్ - ఆయసత్వం విహాయ సౌవణ్యత్వం ప్రాప్త మి వే
త్యధః, భూమే ర్భూలోకా ద్దివం స్వగః, మారూఢ మివ మన్యే, జ్ఞాన రూప
స్థానా న్యద్య మే పర ముత్కృష్ట్యస్త ఇతి భావః

అద్యప్రభృతి భూతానా మధిగమ్యోఽస్తి శుద్ధయే,

య దధ్యాసిత మర్హద్భి స్త ద్ధి తీర్థం ప్రచక్షతే. 56

టీక.—అద్య ప్రభృతి=ఇది మొదలుగా, భూతానాం = ప్రాణులకు, శుద్ధయే =
పరిశ్రుతకౌటకు, అధిగమ్యః = పొందవలసినవాఁడను, అస్తి = అగుదును. హి = ఏల
యన, యత్ = ఏది, అర్హద్భిః = సాధువులచేత, అధ్యాసితం = అధివసింపఁబడినదో,
తత్ = దానిని, తీర్థం = (పుణ్య) తీర్థ మని, ప్రచక్షతే = చెప్పుదురు.

తా. — మీరు మెట్టినందువలన ఇదిమొదలుగా నేను పవిత్రత కోరువారికి తీర్థ భూతుడై నయితిని ; ఏల యనఁగా, దేనిని సాధువులు అధ్యాసించురో దానిని పెద్దలు తీర్థ మని చెప్పుదురు.

వ్యా. — అ ద్యేతి. — అద్య ప్రభృ తీత ఆరభ్య, భూతానాం ప్రాణీనాం, శుద్ధయేఽధిగమ్యాఽస్తి - శుద్ధ్యధీనాం తీర్థభూతోఽస్తి త్యధః - భవదాగమనా దితి శేషః, హి యస్తాత్, య, దహాద్భిః సద్భి, రధ్యాసిత మధిష్ఠితం - జాప్త మితి యావత్, త త్తీర్థం ప్రచక్షతే - ని. 'నిపానాగమయో స్తీర్థ మృషిజుష్టజలే గురౌ' ఇ త్యమరః

అవైమి పూత మాత్మానం ద్వయే నై వ ద్విజోత్తమాః

మూర్ధ్ని గంగాప్రపాతేన ధౌతపాదామ్భసా చ వః. 57

టీక — (హే) ద్విజోత్తమాః = ఓబ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులారా, ఆత్మానం = నన్ను, ద్వయేన ఏవ = రెంటిచేత నే, పూతం = పవిత్రునిఁగా, అవైమి = తలంచుచున్నాను, (ఏరెంటిచేత ననఁగా), మూర్ధ్ని = శిరస్సున, గ స — గంగా = మిన్నేటియొక్క - - ప్రపాతేన = పాటుచేతను, వః = మీయొక్క, ధౌ . సాచ — ధౌత = కడుగఁబడి న - పాద = చరణములయొక్క - అమ్భసా చ = నీటిచేతను

తా — ఓబ్రాహ్మణోత్తములారా, నేను రెండింటిచేత పవిత్రుఁ డితి నని తలం చుచున్నాను. ఆరెండు నే వనఁగా, మీపాదోదకమును గంగాజలమును నాశిరమున పడుట — పాదోదకము గంగాంబుతుల్యముగా పావన మని భావము.

వ్యా — అవై మితి — హే ద్విజోత్తమాః, ఆత్మానం మాం, ద్వయే నైవ, పూతం శుద్ధ, మవై మ్యవగచ్ఛామి, కేన ద్వయేన, మూర్ధ్ని, గంగాప్రపాతేన మన్దా క్షినీపాతేన, వో యుస్తాకం, ధౌతయోః షాలితయోః - పాదయో - రమ్భసా చ -

గంగాజలవత్ పాదామ్భసః పావనత్వమి త్యోపమ్యం గమ్యతే, త చ్చ 'ప్రస్తుతా ప్రస్తుతయోః' ఇతి దీపకాలంకారః, 'ప్రేయః ప్రియతరాఖ్యానమ్' ఇతి లక్షణా త్పే యోఽలంకార ఇతి కేచిత్.

జగ్దమం ప్రైప్యభావే వః స్థావరం చరణాజ్ఞితం

విభక్తానుగ్రహం మన్యే ద్విరూప మపి మే వపుః. 58

టీక — (ఓ మునులారా), ద్విరూపం = రెండురూపములుగలదగు, మే వపుః = నాదేహమును, వి . హం — విభక్త = వేటువేటుగాఁ జేయఁబడిన - అనుగ్రహం =

ప్రసాదముకలదానినిగా, మన్యే = తలంచుచున్నాను ; (ఎట్లనఁగా), జజ్ఞమం (వపుః) = సంఘరించునదైన నాదేహము, వః = మీకు ప్రేష్యభావేన = భృత్యత్వములో నున్నది, స్థావరం (వపుః) = శైలరూప మయినదేహము, చ . . య్ — చరణ = మీపాదముల చేత - ఆజ్ఞితమ్ = గుర్తింపబడినది

తా — పనిగొనుటయు శిరమున పాదముంచుటయు నే దాసజనునిమీఁద మహానుగ్రహము గావున, ఆ మీయనుగ్రహము నా రెండురూపములయును విభజింపబడిన దని తలంచుచున్నాను , విభాగ మెట్లన, సంఘరించునదైన నాదేహమును పనిగొనుటయు, శైలరూపమయిన నాదేహమున (శిరమున) పాదము నుంచుటయు.

వ్యా.— జజ్ఞమ మితి. — హే మనయః, ద్విరూపం జజ్ఞమస్థావరాత్త కత్వాత్ ద్విప్రకారక, మసి మే వపుః, విభక్తానుగ్రహం విభజ్య కృతప్రసాదం, మన్యే, కుతః జజ్ఞమం వపు, గోవో యుష్టకం, ప్రేష్యభావే కైజ్జుర్యే - స్థిత మితి శేషః * ప్రాదూక్షాణోధ్యేష్యేష్య పృథిర్వ క్తవ్యా' ఇతి వృద్ధిః - ని. 'నియోజ్య కిజ్జుర కైష్య భుజిష్య పరిచారకాః' ఇ త్యమరః, స్థావరం వపు, శ్చరణాజ్ఞితమ్ - అయ మేవ హి మహా ననుగ్రహో దాసజనస్య యత్ కర్తసు నియోజనం మూఢాని పాదన్యాస శ్చేతి తాత్పర్యార్థః

భవత్సంభావనోత్థాయ పరితోషాయ మూర్ఛతే

అపి వ్యాప్తదిగంతాని నాక్లాని ప్రభవన్తి మే.

59

టీక.—వ్యా. .పి —వ్యాప్త = ఆక్రమింపబడిన - దిక్ = దిశలయొక్క - అంతాని అపి = తుదలుగలవి అయినను, మే అక్లాని = నా యవయములు, భ...య — భవత్ = మీయొక్క - సంభావన = అనుగ్రహమువలన - ఉత్థాయ = నెగడినదై, మూర్ఛతే = వ్యాపించుచున్న, పరితోషాయ = సంతోషమునకు, న ప్రభవన్తి = చాలకున్నవి.

తా.—నా యవయములు దిక్కుల తుదలవఱకును పర్వినవైనను మీయీ యనుగ్రహమువలన జనించి వ్యాపించుచున్న నాసంతోషమును ఇముడ్చుకొనుటకు చాలకున్నవి

వ్యా — భవ దితి — వ్యాప్తా దిగంతా యై స్తాని వ్యాప్తదిగంతాని - మహాన్త్య పీ త్యధః, మే మ, మాక్లాని, భవత్సంభావనోత్థాయ యుష్టదనుగ్రహజన్యాయ, మూర్ఛతే వ్యాప్నువతే, పరితోషాయ, న ప్రభవన్తి న పర్యాప్నువన్తి * అలమథాయోగా చ్చుక్తుర్థః, యథా మహ త్వపి మధ్యత్రేషు న మాతి తథా మే హర్షో వర్ధత ఇతిర్థః.

న కేవలం దరీసంస్థం భాస్వతాం దర్శనేన వః

అన్తర్గత మపాస్తం మే రజసోఽపి పరం తమః.

60

టీక.—భాస్వతాం = తేజస్సుకలవారలగు (సూర్యులగు-అనియు), వః = మీ యొక్క, దర్శనేన = చూపుచేత, దరీసంస్థం = గుహలలోనున్నట్టి, తమః కేవలం న అపాస్తం = చీకటి మాత్రము పోగొట్టబడుటయేగాక, మే = నాయొక్క, అన్తర్గతమ్-అంతః = మనస్సును - గతం = పొందియున్నట్టిది, రజసః = రజోగుణముకలటె, పరం = అవలీదైన, తమః అపి = అజ్ఞానము సయితము, అపాస్తమ్ = పోగొట్టబడినది.

తా.—తేజస్సుగలవారలు (సూర్యులు) మీరు గావించిన యీదర్శనముచేత నాగు హలలో అంధకారరూపమున నున్న తమస్సుమాత్రమే గాక నామనస్సులో అజ్ఞానరూప మున నున్న తమస్సుసయితము పోగొట్టబడినది. మఱి రజోగుణముమాట చెప్ప నేల!

వ్యా — నేతి — భాస్వతాం తేజస్వినాం వివస్వతాం చ, వో యుష్మాకం దర్శ నేన, కేవలం దరీసంస్థం గుహాగతం, తమో ధ్వాన్తరూప మేవ, నాపాస్తమ్, కిం తు మే, అన్తర్గత మన్తరాత్మగతం, రజసో రజోగుణాత్, పర మనన్తరం, తమోఽజ్ఞాన రూప మప్యపాస్తమ్ - రజస్సు పాదన్యానై రే వాపాస్త మితి భావః ప్రసిద్ధౌ రాభస్వద్భి రాభహ్యం తమోఽపాస్యత - ఏభి స్త్వాన్తర మపీతి వ్యతిరేకో వ్యజ్యతే

కర్తవ్యం వో న పశ్యామి, న్యాచ్చేత్ కిం నోపపద్యతే,

మన్యే మత్పావనా యైవ ప్రస్థానం భవతా మిహ

61

టీక — కర్తవ్యం = చేయవలసినపనిని, వః = మీకు, న పశ్యామి = చూడను, న్యాత్ చెత్ = ఉండు నేని, కిం = ఏది, న ఉపపద్యతే = సిద్ధింపదు. మ...న — మత్ = నన్ను - పావనా యైవ = పవిత్రీకరించుటకొఱకే, ఇహ = ఇటకు, భవతాం = మీ యొక్క - ప్రస్థానమ్ = పయనము

తా — మీరు నిస్పృహులరు కావున మీకుఁ గావలసినపని యేదియు నా కగ పడదు. అట్టిదే యుండునెడల మీకు అది సులభమే. కావున మీరు మీకార్యమును దేనినేని ఉద్దేశించి వచ్చినవారుగాఁకు, నన్ను పవిత్రునిఁ జేయుటకే వచ్చితి రని తలంచు చున్నాను.

వ్యా — కర్తవ్య మితి.— కర్తవ్యం కార్యం, వో యుష్మాకం, న పశ్యామి - నిస్పృహత్వా దితి భావః, అథ, న్యాచ్చే ద్విద్యేత యది, కిం నోపపద్యతే కిం నామ న సంభవతి - సర్వం సులభ మే వే త్యర్థః, అథవా కి మత్ర ప్రయోజనచిన్త యే

త్యాహ - మత్పావనాయ మచ్ఛోధనా, యైవ భవతా, మిహ విషయే ప్రస్థానమ్ - ఇనుం
దేశ ముద్ది శ్యేదం ప్రయాణ మి త్యధః, మన్యే తక్కయామి

తథాఽపి తావత్ కస్తింశ్చి దాజ్ఞాం మే దాతు మర్హాథ,

వినియోగప్రసాదా హి కింకరాః ప్రభవిష్టుషు.

62

టీక — తథా అపి = అటు లయినను, కస్తింశ్చిత్ = ఏదేనొక పనినిగూర్చి, ఆజ్ఞాం = ఆనతిని, మే = నాకు, దాతుమ్ = ఇచ్చుటకు, అర్హాథ = తగుదురు, హి = ఏలయునఁ గా, కింకరాః = భృత్యులు, ప్రభవిష్టుషు = దొరలయెడల, వి...దాః — వినియోగ = పనిపెట్టుటయే - ప్రసాదాః = అనుగ్రహముగాఁ గలవారు

తా — మీరు నిస్సృహులరు అయినను, నాకు ఏదే నొక పనిచేయ నాజ్ఞ యిడు దురుగాక యని వేడుచున్నాను, ఏల యన ప్రభువులు కింకరులను పనిగొనుటయే గదా అనుగ్రహించుట.

వ్యా — తథా పీఠి. — తథాఽపి భవతాం నిస్సృహత్వేఽపి, కస్తింశ్చిత్ - కర్త తీతి శేషః, ఆజ్ఞా మిదం కు ర్వి త్యాదేశం, తావదిదానీం, మే మహ్యం, దాతు, మహాఽథ - మదనుగ్రహబుద్ధ్యేతి భావః, హి యన్తాత్, కింకరా భృత్యాః, ప్రభవ స్తీతి ప్రభవిష్టుషః - తేషు ప్రభవిష్టుషు ప్రభుషు విషయే * 'భువ శ్చ' ఇ తీష్టున్ప్రత్యయః, విశేషేణ నియోగో వినియోగః ప్రేషణ మేవ ప్రసాదోఽనుగ్రహో యేషాం తే తథా క్తాః - అన్యథా స్వస్వామిభావో నిష్ఫల ఇతి భావః.

ఏతే వయ, మమి దారాః, క న్యేయం కులజీవితమ్,

బ్రూత యే నాత్ర వః కార్య, మనాస్థా బాహ్యవస్తుషు

63

టీక. — ఏతే వయమ్ = ఈ నేనును, అమి దారాః = ఈ నాభార్యయు, కుల జీవితమ్ ఇయం కన్యా = (మా) వంశమునకు ప్రాణమయిన యీకన్మయె, అత్ర = ఈ మాలో, యేన = ఎవరిచేత, వః = మీకు, కార్యం = ప్రయోజనముకలదో, వారిని బ్రూత = చెప్పుడు, బాహ్య వస్తుషు = బయటి వస్తువులయందు, అనాస్థా = (నాకు) ఆస్థ లేదు.

తా. — పెక్కుమాట లేల! నేనును నాభార్యయు మాకులమునకు ప్రాణప్రియయగు నీకన్మయెం గలము, ఇండు మీకెవరివలన పని గలదో చెప్పుడు వారి నైనను మీ కిచ్చి వే చెదను. మఱి బంగారము రత్నములు లోనగు బయటివస్తువులలో ఏమి కావలసియున్నను ఇచ్చేద నని వేతే చెప్పువలయునా!

వ్యా.—ఏత ఇతి —కిం బహునా, ఏతే వయ, మమి దారా, ఇయం, కులస్య-
జీవితం ప్రాణభూతా - పరమప్రేమాస్పద మి త్యర్థః, కన్యా, అ త్రైషాం మధ్యే,
యేన జనేన, వః, కార్యం ప్రయోజనం, బ్రూత - త మితి శేషః - యేన సోఽపి దీయతే
ఇతి భావః, రత్నహిరణ్యాదికం తు న మే గణ్య మి త్యాహ - బాహ్యవస్తుషు కనక
రత్నాది, స్వనాస్థానాదరః * ప్రసజ్యప్రతిషేధేఽపి నష్నూన ఇష్యతే - అదేయం
న కిచ్చి ద స్తీ తి భావః.

ఇ త్యుచివాం స్త మేవార్థం గుహముఖవిసర్పిణా
ద్వి రివ ప్రతిశబ్దేన వ్యాజహర హిమాలయః.

64

టీక. —ఇతి = ఇట్లని, ఊచివాక్ = పలికినవాడై, హిమాలయః = హిమవం
తుఁడు, గు...ణా —గహ = గుహలయొక్క - ముఖ = బిలములయందు - విసర్పిణా =
వ్యాపించుచున్న, ప్రతిశబ్దేన = ప్రతిధ్వనిచెత, తమ్ అర్థమ్ ఏవ = ఆ విషయమునే
ద్విః = రెండుమాటులు, వ్యాజహర ఇవ = పలికెనో యనునట్లుండెను

తా —ఇట్లని పలికినవాడై హిమవంతుఁడు గుహలయొక్క బిలములలో వ్యాపిం
చిన ప్రతి ధ్వనిరూపమున ఆమాటనే మరల చెప్పినవాఁ డాయెను.—మనోనిశ్చయముతో
పలికిన యామాట స్ఫుటము గా గుహలలో ప్రతిధ్వనించిన దనియు, ఆప్రతిధ్వని నిస్సం
దేహార్థము మరల చెప్పటయో యను నట్లుండె ననియు భా

వ్యా —ఇ తీతి.—ఇ త్యుచివా ను క్తవాక్ * వచేః క్వసుప్రత్యయః, హిమా
లయో హిమవాక్, గుహానాం - ముఖేషు వివరేషు - విసర్ప తీతి తథోక్తేన, ప్రతి
శబ్దేన, త మేవ పూర్వోక్త మే, వాధేం, ద్వి ద్వివారమ్ * 'ద్విత్రిచతుభ్యః సుచ్'
ఇతి సుచ్ఛ్రత్యయః, వ్యాజహర బభాషే ఇవ.

అ ధాగ్గీరస మగ్రణ్య ముదాహరణవస్తుషు

ఋషయో నోదయామాసుః, ప్రత్యువాచ స భూధరమ్. 65

టీక.—అథ = అనంతరము, ఋషయః = ఆమునీశ్వరులు, ఉ...షు—ఉదా
హరణ = కథాప్రసంగములనెడి - వస్తుషు = విషయములయందు, అగ్రణ్యమ్ = మొన
గాఁడయిన, అగ్గీరసం = అంగిరసుని, నోదయామాసుః = ప్రేరించిరి, సః = ఆయన,
భూధరం = హిమవంతునికి, ప్రత్యువాచ = బదులుపల్కెను

తా —. అంతట ఆమునులు కథాప్రసంగములయందు నేర్పరి యగువానిని అంగి
రసుని హిమవంతునిమాటకు ఉత్తరము చెప్ప మని హెచ్చరించిరి ఆయన యిట్లు ఉత్తర

ము వచించెను.

వ్యా. — అ థేతి. — అ ధానస్తర, మృషయ, ఉదాహరణాని కధాప్రసక్తా -
స్త ఏవ వస్తూ న్యధా - స్తే, స్వగ్రం నయ తీ త్యగ్రణీ స్త - మగ్రణ్యం ప్రగల్భమ్
* 'సత్సూద్విష -' ఇ త్యాదినా క్విప్ * 'అగ్రగ్రామాభ్యాం నయతే రితి వక్తవ్యమ్'
ఇతి ణత్వమ్ - అజ్గిరసం నామ పిఠం, మోదయామాసుః ప్రతివక్తుం ప్రేరయామాసుః,
సోఽజ్గిరా, భూధరం హిమవంతం, ప్రత్యువాచ

ఉపపన్న మిదం సర్వ, మతః పర మపి త్వయి,
మనసః శిఖరాణాం చ సదృశీ తే సమున్నతిః

66

టీక — ఇదం = నీవు చెప్పిన యీవిషయము, సర్వమ్ = సమస్తమును, అతః పరమ్
అపి = ఇంతకన్న ఎక్కువ సయితము, త్వయి = నీయందు, ఉపపన్నం = యుక్తమే,
తే = నీయొక్క, మనసః = చిత్తమునకును, శిఖరాణాం చ = శృంగములను, సము
న్నతిః = పొడవు, సదృశీ = సమానమైనది

తా — నీవు 'మాణో ఎవరినేని ఇచ్చివైచెద న' ని చెప్పినదంతయు నీయందు
సిద్ధమే, నీవు ఇంత కెక్కువసయితము చేయఁగలవాడవే నీశృంగములు ఎట్లు అత్యంతో
న్నతములుగా నున్నవో అట్లే నీమనస్సుకూడ అత్యంతోన్నతమయి యున్నది

వ్యా. — ఉపపన్న మితి — ఇదమ్ 'ఏతే వయ మమి దారాః' ఇ త్యా ద్యుక్తం,
సర్వ, మతః పర మతోఽధిక, మపి, త్వ, య్యుపపన్నం యుజ్యతే, తథా హి, తే
మనసః శిఖరాణాం చ సమున్నతిః సదృశీ - శిఖరా ణీవ మనో మహోన్నత మి త్యధా -
కిం నామ దుష్కర మున్నతచిత్తా నా మితి భావః

ప్రస్తుతాప్రస్తుతయో ర్చనః శిఖరయో రౌపమ్యస్య గమ్యత్వా దీపకాలంకారః.

స్థానే త్వాం స్థావరాత్త్వానం విష్ణు మాహు, స్తధా హి తే
చరాచరాణాం భూతానాం కుక్షీ రాధారతాం గతః

67

టీక. — త్వాం = నిన్ను, స్థా .నం — స్థావర = కదలని - ఆత్మానం = స్వరూ
పముగల, విష్ణుం = హరినిగా, మనీషిణః = విద్వాంసులు, ఆహుః = చెప్పెదరు ;
స్థానే = (అది) యుక్తమే, తథాహి = అట్లే, తే కుక్షీః = నీ కడుపు, చ...ణాం — చర =
జంగమములును - అచరాణాం = స్థావరములును అగు, భూతానామ్ = (పుణివ్యాది) భూ
తములకు, ఆధారతాం = తావల మిగుటను, గతః = పొందీయున్నది.

తా. — పెద్దలు నిన్ను స్థావరరూపుఁడయిన విష్ణుమూర్తి వనిచెప్పెదరు, అందు
ల కనుగుణముగానే నీకడుపులోను (విష్ణుమూర్తి కడుపులోనుంబోలె) జంగమరూపములు
స్థావరరూపములును అగు పంచభూతములు నెలకొనియున్నవి.

వ్యా — స్థాన ఇతి — త్వం, స్థావరాత్తానం స్థావరరూపిణం, విష్ణు మాహుః -
వి. 'స్థావరాణాం హిమాలయః' ఇతి గీతావచనాత్, స్థానే యుక్తం * యుక్తార్థే
ఽవ్యయ మేతత్ - ని. 'యుక్తే ద్వే సాంప్రతం స్థానే' ఇ త్యనురః, తథా హి - తే తవ,
కుక్షి, శ్చరాచరాణాం జగ్ధు స్థావరరూపిణాం, భూతానాం పృథివ్యాదీనా, మాధార
తాం గతః - త వేవ విష్ణోః కుక్షి రేవంభూత ఇతి భావః

గా మధాస్యత్ కథం నాగో మృణాలమృదుభిః ఫణైః,

ఆ రసాతలమూలాత్ త్వ మవాలమ్బిష్యధా న చేత్ ? 68

టీక — త్వమ్ = నీవు, ఆ రసాతల మూలాత్ = సాతాళ మూలము వఱకు న అవాల
మ్బిష్యధాః చేత్ = మోవ వేన్చి, నాగః = పాము (అనంతుఁడు), మృ . . భిః — మృణా
ళ = తామరతూండ్లవలె - మృదుభిః = కోమలములయిన, ఫణైః = పడగలతో, గాం =
భూమిని, కథమ్ అధాస్యత్ = ఎట్లు ధరించుచు

తా. — భూమిని సాతాళమూలమువఱకు నీవు మోచి తద్భారము శేషునికి తగు
లనుండఁ జేసినందున శేషుఁడు తామరతూండ్లవలె కోమలములయిన పడగలతో భూమిని
మోవఁగలిగినాఁడు

వ్యా — గా మితి. — నాగః శేషాహి, ర్మృణాల మృదుభి ర్భిస కోమలైః,
ఫణై, గాం భవం, కథ, మధాస్య ధారయేత్, త్వ, మా రసాతలమూలాత్ సాతాల
పర్యస్తమ్ * వికల్పా దసమాసః, నావాలమ్బిష్యధా శ్చేత్ పాదై ర్నావలమ్బేధా
యది; త్వదవలమ్బనా దేవ భుజగరాజోఽపి భవం బిభర్తి త్యర్థః * అత్ర క్రియాతి
పత్త్యభావాత్ లృట్ ప్రయోగ శ్చిత్త్యః.

అచ్ఛిన్నామలసంతానాః సముద్రోర్మ్యనివారితాః

పునన్తి లోకాః పుణ్యత్వాత్ కీర్తయః సరిత శ్చ తే. 69

టీక. — అ . నాః — అచ్ఛిన్న = తెంపులేనివియు - అమల = శుద్ధములును -
(అగు) - సంతానాః = ప్రబంధములుకలవియు - ప్రవాహములుకలవియు, స . తాః —
సముద్ర = కడలియొక్క - ఊర్తి = అలలచేత - అనివారితాః = అడ్డగింపఁబడనివియు
(అగు), తే = నీయొక్క, కీర్తయః = యశస్సులును, సరిత శ్చ = నదులును, పుణ్యత్వాత్ =
(తాము) పవిత్రములయినందున, లోకాః = లోకములను, పునన్తి = పవిత్రము చేయు

తా -- తెంపులేనివై శుద్ధములయి కొనియాడబడుచున్న నీకీర్తులును, తెంపులేక స్వచ్ఛములయి ప్రవహించు నీనదులును, మొదటివి సముద్రముయొక్క యలలను దాటు కొని అవలిగట్టునకు వ్యాపించియు, రెండవవి సముద్రముయొక్క యలలను నెట్టుకొని అందుంజొచ్చినవియు, నై, తాము పవిత్రములు గావున, లోకములను పవిత్రీకరించుచున్నవి.

వ్యా.--అచ్చి స్నేతి -- అచ్చిన్నా అవిచ్చిన్నా - అమలా శ్చ - సంతానాః ప్రబంధాః ప్రవాహా శ్చ - యాసాం తా స్తథోక్తాః సముద్రోర్క్తిభి రనివారితాః - పార గమనా దంతఃప్రవేశా చ్చేతి భావః, తే తవ, కీర్తయః, సరిత శ్చ గర్జాదయః, పుణ్య త్వాత్ పవిత్రత్వా, ల్లోకాన్, పునన్తి పావయన్తి - లోకపావనాః ఖలు పుణ్యస్థోకా ఇతి భావః కేవల ప్రకృతవిషయ స్తుల్యయోగితాలంకారః.

య ధైవ శ్లాఘ్యతే గర్జా పాదేన పరమేష్ఠినః

ప్రభవేణ ద్వితీయేన తథైవైచ్చిరసా త్వయా

70

టీక.--గర్జా=మిన్నేలు, ప్రభవేణ=(తన) కారణమయిన, పరమేష్ఠినః=విష్ణువు యొక్క, పాదేన = చరణముచేత, యధైవ = ఎట్లో అట్లే, ద్వితీయేన = రెండవదైన, ప్రభవేణ = కారణమయిన, ఉచ్చిరసా = ఉన్నత శిరస్సుకలిగినట్టి, త్వయా=నీచేత, శ్లాఘ్యతే = కొనియాడబడుచున్నది

తా --మిన్నేటిని, (మొదట) విష్ణు పాదమునుండి ఉద్భవించినందులకు పెద్దలు ఎంత పొగడుదురో, అట్లే ఉన్నతశిరస్సుండి వయిన నీవలననుండి అనంతరము ఉద్భవించినందులకును అంతపొగడుదురు.

వ్యా.--య ధేతి --గర్జా భాగీరథీ, ప్రభవ త్యస్తా దితి ప్రభవ స్తేన కారణేన, పరమే త్రిష్ తీతి పరమేష్ఠిసా విష్ణోః * పరమే కిత్ప్రత్యయః * 'తత్పురుషే కృతి బహులమ్' ఇ త్యలుక్ * 'పరమే బహి ది వ్యగ్నిభ్యః స్థః' ఇతి షత్వం, పాదేన చరణేన, య ధైవ, శ్లాఘ్యతే ప్రశస్యతే, త ధైవ, ద్వితీయేన ప్రభవే, ఉచ్చిరసా త్వయా శ్లాఘ్యతే, హరిచరణవ త్తిథి స్యాపి తీర్థభూత స్త్వ మితి భావః.

తిర్య గూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ వ్యాపకో మహిమా హరేః

త్రివిక్రమోద్యత స్యాసీత్, స తు న్వాభావిక స్తవ

71

టీక.--తిర్యక్ = అడ్డముగాను, గూర్ధ్వమ్ = మీదికిని, అధస్తాత్ = క్రింది కిని, వ్యాపకః = పర్వనదైన, మహిమా = మహత్త్వము, హరేః = విష్ణుమూర్తికి, త్రి...స్య--త్రి = మూడు - విక్రమ = అంజ లిడుటయందు - ఉద్యతస్య = పూను

కొన్నవానికి, ఆసీత్ = కలిగెను, తవ తు = నీ కనినచే, సః = ఆమహిమ, స్వాభావికః = సహజముగానున్నది.

తా — వామనావతారమందు మూడరిజలు పెట్టుటకు పూనుకొన్నప్పుడు శ్రీహరికి అడ్డుముగాను మీదికిని క్రిందికిని వ్యాపించునట్టి గొప్పతనము కలిగెను; నీకన్నచే సస్వాభావముచేతనే సిద్ధించియున్నది.

వ్యా.— తిర్యగితి — తిర్యగూర్ధ్వ మధస్తా చ్చ వ్యాపకః - సర్వవ్యాపీ త్యర్థః, మహిమా మహత్త్వం, హరే ర్విష్ణో శ్రీమ విక్రమే మాద్యతస్య సత ఆసీత్ త్రివిక్రమాద్యత స్యాస్తి కదాచి దేవ - న తు సర్వ దే త్యర్థః, తవ తు, వ్యాపకో మహిమా, స్వాభావికః నిత్యసిద్ధ ఇ త్యర్థః.

యజ్ఞభాగభుజాం మధ్యే పద మాతస్థుషా త్వయా

ఉచ్చైర్హిరణ్మయం శృజం సుమేరో ర్వితథీకృతమ్

72

టీక.—య . జాం—యజ్ఞ = జన్నములయొక్క - భాగ = హవిర్భాగము లను - భుజాం = భుజించువారియొక్క, మధ్యే = నడుమను, పదమ్ = అడుగును, ఆతస్థుషా = ఉంచినట్టి, త్వయా = నీచేత, సుమేరోః = హేమాద్రియొక్క, ఉచ్చైః = ఉన్నతమును, హిరణ్మయం = బంగారపుదియు, (అయిన), శృజం = శిఖరము (ప్రాధాన్య మనియు భవని), వితథీకృతమ్ = వ్యర్థము చేయబడినది.

తా .—యజ్ఞమందు హవిర్భాగమును ఇంద్రాదిదేవతలతోఁ గూడ భుజించునధికారము నీకు లభించినది. ఉన్నత మయినబంగారుశిఖరముచే ఎంతప్రాధాన్య మున్నను హేమాద్రికి ఈగౌరవము రా దాయెను.

. వ్యా.—య జ్ఞేతి — యజ్ఞభాగభుజా మింద్రాదీనాం, మధ్యే పద, మాతస్థుషా నిహితవతా, త్వ యోచ్చై రున్నతం, హిరణ్యస్య వికారో హిరణ్మయం * 'దాణ్డినా యన హస్తినాయన -' ఇత్యాదినిపాతనాత్ సాధు, సుమేరోః, శృజం శిఖరం - ప్రాధాన్యం చ భవ్యతే - ని 'శృజం ప్రాధాన్యసామ్నో శ్చ' ఇ త్యమరః, వితథీకృతం వ్యర్థీకృతం - తస్య యజ్ఞభాగాభావా దితి భావః - అస్య తు తత్సద్భావే ప్రమాణం - 'హిమవతో హస్తీ' ఇతి శ్రుతిః.

కారిన్యం స్థావరే కాయే భవతా సర్వ మర్పితం,

ఇదం తు తే భక్తిన్త్రయం సతా మారాధనం వపుః

73

టీక — భవతా = నీచేత, కారిన్యం సర్వం = కరినత్వము (వంగమి) అంతయు, స్థావరే కాయే = కదలని శరీరమందు (శిలామయమం దనుట), అర్పితం = ఉంపబడినది, సతామ్ = పెద్దలను, ఆరాధనం = పూజించుటకు సాధనమయిన, తే ఇదం వపు స్తు = నీయొక్క యీ (జంగమ) దేహ మన్నచే, భక్తిసమ్రమ్ - భక్తి = పూజ్యులయందలి యనురాగముచేత - సమ్రమ్ = వంగి యున్నది

తా. — నీవు నీ వంగమి నెల్ల శిలారూప మయిన నీ దేహమునందే పెట్టుకొనియు న్నావు, పెద్దలను పూజించుటకు సాధన మయిన యీ నీ జంగమరూపమన్నచే పూజ్యులయందలి యనురక్తిచేత అడఁకువగలదై యున్నది.

వ్యా — కారిన్య మితి. — భవతా సర్వం, కారిన్యమ్, అనమ్రత్వ మి త్యధః, స్థావరే స్థిరే - కాయే - శిలామయ ఇ త్యధః, అర్పితం న్యస్తం, సతా మహతా, మారాధనం పూజాసాధనం, త ఇదం వపు స్తు - జగ్గసు మి త్యధః, భక్తిసమ్రమ్ - కారిన్యతేహోఽప్యత్ర నా స్త్యన్యథా సమ్రత్వాసంభవా ని త్యధః - తథా చాసా ధారణ్యం ధ్వన్యతే.

త దాగమనకార్యం నః శృణు కార్యం త వైవ తత్

శ్రేయసా ముపదేశా త్తు వయ మ త్రాంశభాగినః.

74

టీక. — తత్ = కావున, నః = మాయొక్క, ఆ...ర్యం — ఆగమన = రాక యొక్క - కార్యం = ప్రయోజనమును, శృణు = వినుము, తత్ = ఆప్రయోజనము, తవ ఏవ = నీదే, వయం తు = మేమో, శ్రేయసామ్ = కల్యాణములను, ఉపదేశాత్ = బోధించుటచేత, అత్ర = ఈప్రయోజనవిషయమున, అంశభాగినః - అంశ = పాలుకు - భాగినః = పొందువారము

తా — కావున మే మేల వచ్చితిమో ఆకార్యమును వినుము. ఇది నీకార్యమే, మాకార్యము కాదు, మఱి అందుల ఫల మేమో నీ వంటే, అందులకైన యుపదేశము మాత్రమే మావంతు

వ్యా. — త త్తస్య, స్మృతస్తాక, మాగమనస్య - కార్యం ప్రయోజనం, శృణు - తత్ కార్యం చ, త వైవ - న త్వస్తాక మి త్యవధారణాథా ఏవకారః, వయం తు, శ్రేయసా ముపదేశా, దత్ర కార్యే, అంశభాగినః - త్వ మే వాత్ర ఫలభాగ్యయ ముప దేష్టార ఇతి భావః.

కార్య మే వాహ —

అణిమాదిగుణోపేత మస్పృష్టపురుషాంతరం

శబ్ద మీశ్వర ఇ త్యుచ్చైః సార్థచంద్రిం బిభర్తి యః 75

టీక. — యః = ఏదేవుడు, అ . తమ్ — అణిమ = అణిమయనునది - ఆది = మొదలుగాఁగల - గుణ = గుణములతో - ఉపేతమ్ = కూడుకొన్నదియు, అ...రమ్ — అస్పృష్ట = తాఁకఁబడని - పురుషాంతరం = అన్యపురుషుఁడుకలదియు, ఉచ్చైః = సర్వోన్నతమును, (అగు), ఈశ్వరః ఇతి శబ్దం = ఈశ్వరుఁడు అను పదమును, సార్థచంద్రిం = కొఱనెలతోఁగూడుకొన్నదానిని, బిభర్తి = వహించియున్నాఁడో

తా — ఏదేవుఁడు అణిమా ద్యష్టైశ్వర్యములు కలవాడై, మఱి యేపురుషునికిని పేరు గానట్టిదియు ఉపపదము లేనిదియు నగు నీశ్వరశబ్దము తనకు పేరుగాఁగలవాడై, అట్లే మఱి యెవ్వనికిని తగులనట్టి చంద్రరేఖలు ధరించియున్నాఁడో. —

వ్యా — అణి మేతి. — యః శంభు రణిమాదిగుణోపేత మణిమాదిభి రష్టభి గుణై ర్వాచ్యభూతై రుపేతమ్ - అష్టైశ్వర్యవాచక మి త్యర్థః, అత ఏ వాస్పృష్టం పురుషాంతరం యేన తం తథోక్తం పురుషాంతర స్యానభిధాయకమ్ - త స్యైవైవంగుణ త్వాది త్యర్థః, ఉచ్చైః పరమ, మీశ్వర ఇతి శబ్దం నిరుపపదేశ్వరశబ్ద మి త్యర్థః, సార్థ చంద్రి మర్థచంద్రియుక్తమ్ - అర్థచంద్రిం చే త్యర్థః, బిభర్తి.

కలితాన్యోన్యసామధ్యైః పృథివ్యాద్దిభి రాత్తభిః

యే నేదం ద్రియతే విశ్వం ధురై ర్వా ర్యాన మి వాధ్వని 76

టీక — యేన = ఏదేవునిచేత, క... ధ్యైః — కలిత = సమకూడిన - అన్యోన్య = ఒండొకటియొక్క - సామధ్యైః = శక్తికలవైన, పృథివ్యాద్దిభిః - పృథివీ = భూమి - ఆదిభిః = లోనుగాఁగల, ఆత్తభిః = తనమూర్తులచేత, ఇదం విశ్వం = ఈవ్యక్తప్రపంచము, ధురైః = గుఱ్ఱములచేత, అధ్వని = దారిలో, యానమ్ ఇవ = బండియుం బోలె, ద్రియతే = వహింపఁబడియున్నదో.

తా — ఏదేవుఁడు, ఒండొకటికి తోడ్పడునట్టివైన పృథివ్యాదులనెడు తన యెని మిది మూర్తులచేత, ఈవిశ్వమును, గుఱ్ఱములు దారిలో బండినింబోలె, వహించు చున్నాఁడో

వ్యా. — కలి తేతి — యేన శంభునా కలితం ధృతి సంగ్రహోది స్వగుణ సంపాదిత - ముశ్యాన్యసామధ్యైః పరస్పరసహకారరూపం - యైస్తథోక్తైః - స్వస్వరూప సామధ్య మశ్యాన్యధేయమే వేతి భావః, పృథివ్యాద్దిభి రాత్తభిః అష్టభి మూర్తిభి

రి త్యర్థః, ఇదం వ్యక్తం విశ్వం, ధురం వహ స్తీతి ధుర్యాః తైః ధురైః రత్నైః -
'ధురోయద్ధకా' ఇతి యత్ప్రత్యయః, అధ్వని, యానం రథ, ఇవ ధ్రియతే.

యోగినో యం విచిన్వన్తి తేత్రాభ్యస్తరవర్తినమ్

అనావృత్తిభయం యస్య పద మాహు ర్మనీషిణః

77

టీక.—యోగినః = అధ్యాత్మ వేదలు, తే సం—తేత్ర = శరీరముయొక్క -
అభ్యస్తర = లోపల - వర్తినం = ఉన్నట్టి, యం = ఎవనిని, విచిన్వన్తి = వెదకుదురో;
మనీషిణః = విద్వాంసులు, యస్య = ఏశంభునియొక్క, పదమ్ = స్థానమును, అ...
యం = మరల సంసారమునం బడుటవలని భయము లేనిదానినిగా, ఆహుః = చెప్పుదురో

తా — సర్వ శరీరాంతర్యామి యగు నేపరమాత్మను యోగులు సమాధియందు
వెదకుదురో, ఏదేవుని స్థానమును పొందినవారు మరల సంసారమునం బడరని విద్వాంసు
లు చెప్పుదురో —

వ్యా.— యోగిన ఇతి — యోగిశ్చ ౭ ధ్యాత్వ వేదినః, తేత్రాభ్యస్తరవర్తినం
శరీరాంతశ్చరం సర్వభూతాంతర్యామినం పరమాత్మస్వరూపిణ మి త్యర్థః - ని. 'తేత్రం
పత్నిశరీయోః' ఇ త్యమరః, యం శంభుం, విచిన్వన్తి, మృగయన్తే, మనీషిణో విద్వాంసో,
యశ్య శంభోః, పదం స్థాన, మవిద్యమాన మావృత్తేః పునః సంసారపత్తే, ర్భయం
యత్ర త త్తథాభూత, మాహుః

స తే దుహితరం సాక్షాత్ సాక్షీ విశ్వస్య కర్తృణాం

వృణుతే వరదః శమ్భు రస్తత్సంక్రామితైః పదైః.

78

టీక — విశ్వస్య = ప్రపంచముయొక్క, కర్తృణాం = పనులయొక్క, సాక్షీ =
చూచువాడును, వరదః - వర = కోరినవానిని - దః = ఇచ్చువాడును, (అగు), సః
శంభుః = ఆశివుడు, అ తై—ఆస్తత్ = మాయందు - సంక్రామితైః = చేర్చు
బడిన, పదైః = మాటలతో, తే దుహితరం = నీ కొమారితను, సాక్షాత్ = స్వయముగా,
వృణుతే = యాచించుచున్నాడు

తా — ఈ ప్రపంచముయొక్క కర్తలకు సాక్షిభూతుడై, భక్తులకు కోరినవరము
లొసంగెడి యాశంభుడు, మామోట తా నుంచిన తనమాటలచేత నిన్ను నీకన్య నివ్వుని
యాచించుచున్నాడు.

వ్యా.— స ఇతి — విశ్వస్య జగతః, కర్తృణాం, సాక్షీ ద్రష్టా 'సాక్షాద్విప్రరి
సంజ్ఞాయామ్' ఇ తీనిప్రత్యయః, వరా నిష్టా న్నదా తీతి వరదః 'అహో ౭ నుపసర్గే కః'

ఇతి కప్రత్యయః, స పూర్వోక్తః శంభు, రస్యత్సంక్రామితైః పదై రస్తాసు నివేశితై ర్వా
కైస్య స్తే దుహితరం, సాక్షాత్ వృణుతే - అస్మన్మథేన స్వయ మేవ యాచత ఇ త్యర్థః.

త మర్థ మిన భారత్యా సుతయా యోక్తు మహా సి

అశోచ్యా హి పితుః కన్యా సద్భర్తృప్రతిపాదితా

79

టీక.—తం = ఆదేవుని, భారత్యా=వాక్కుతో, అర్థమ్ ఇవ = అర్థమును బోలె,
సుతయా = కొమరితతో, యోక్తుమ్ = కూర్చుటకు, అహ్వాసి = తగుదువు, హి =
ఏలయనఁగా, సద్భర్తృ = మంచిభర్తకు, ప్రతిపాదితా = ఈబడిన, కన్యా = కూతు
రు, పితుః = తండ్రికి, అశోచ్యా = శోకము కలిగింపదు.

తా.—వాక్కుతో అర్థమును బోలె నిత్యసంబంధముకై నీకూతును ఆదేవునితో
కూర్చుట మంచిపని, ఏల యనఁగా మంచివరునికి ఇచ్చినకన్యకై తర్వాత వగవలసి
యుండదు.

వ్యా — త మితి — తం శంభుం, భారత్యా వాచాఽర్థ మభిధేయ, మివ, సుతి
యా దుహిత్రా, యోక్తుం సంఘటయితు, మహ్వాసి - అత్ర వాగ్దయో రుపమానత్వ
సామర్థ్యా చ్ఛివయో ర్నిత్యయోగో వివక్షిత ఇ త్యుక్తం 'వాగ్ధా వివ సంపృక్తా'
ఇ త్యత్రాపి, తథాహి - సద్భర్తృ - ప్రతిపాదితా దత్తా, కన్యా పితు రశోచ్యా

గుణాన్తర మ ప్యాహ --

యావ స్త్యేతాని భూతాని స్థావరాణి చరాణి చ

మాతరం కల్పయ స్త్వేనా మీశో హి జగతః పితా.

80

టీక.— స్థావరాణి = కదలనివియును, చరాణి చ = జంగమములును, (అగు),
ఏతాని భూతాని = ఈభూతములు, యావన్తి = అన్నియు, ఏనాం = ఈనీకొమరితను,
మాతరం = తల్లినిగా, కల్పయన్తు = చెసికొనునుగాక, హి = ఏమేతువుచేతననఁగా,
ఈశః = శివుఁడు, జగతః = లోకమునకు, పితా = తండ్రి

తా — శివుఁడు జగత్తునకెల్ల తండ్రిగావున, శివునికి ఇచ్చుటచేత నీకొమరిత స్థావ
రజంగ మాత్మకము లయినసర్వభూతములకును తల్లి యగునట్టి మహాభాగ్యమును పొందును.

వ్యా — యావన్తితి — స్థావరాణి చరాణి చ యావన్త్యేతాని భూతాని -
సన్తి శేషః - సర్వాణి భూతా నీత్యర్థః, ఏనాం తే దుహితరం, మాతరం కల్పయన్తు,
హి యస్తా, దీశో జగతః పితా - పితృదారేషు మాతృభావో న్యాయ్య ఇతి భావః.

ప్రణమ్య శితికణ్ఠాయ విబుధా త్తదనస్తరం

చరణౌ రజ్జయన్త్యస్యా శూచామణిమరీచిభిః 81

టీక.—విబుధాః = దేవతలు, శితికణ్ఠాయ = శివునికి, ప్రణమ్య = మ్రొక్కి, తదనస్తరమ్ = ఆవెంబడిని, అస్యాః = ఈమెయొక్క, చరణౌ = పాదములకు, చూ . భిః - చూడా మణి = శిఖా రత్నములయొక్క - మరీచిభిః = కిరణములచేత, రజ్జయన్తు = వన్నె వెట్టుదురు గాక.

తా.—దేవతలు శివునికి ప్రణమిల్లి, వెంటనే తత్కళత్ర మగు నీమె పాదములకు తమ శిరోమాణిక్యముల కిరణములచే వన్నె కలుగునట్లుగా ప్రణమిల్లుదురు గాక.

వ్యా.—ప్రణ మేతి — విబుధా దేవాః, శితికణ్ఠాయ శివాయ, ప్రణమ్య, తదనస్తరం నీలకణ్ఠప్రణా మానస్తర, మస్యా శ్చరణౌ చూడామణిమరీచిభీ రజ్జయన్తు - ఈశ్వరపరిగ్రహో జఖిలదేవతావంద్యా భవ త్వి త్యర్థః

ఉమా వధూ, ర్భవాన్ దాతా, యాచితారి ఇమే నయమ్,

వర శ్శంభు, రలం హ్యేష త్వత్కులోద్భూతయే విధిః 82

టీక.—ఉమా = పార్వతి, వధూః = పెండ్లికూతురు, భవాన్ = నీవు, దాతా = ఇచ్చువాడవు, ఇమే వయం = ఈ మేము, యాచితారిః = వేడువారము, శంభుః = శివుడు, వరః = పెండ్లికొడుకు, ఏష విధిః = ఈ సామగ్రి, త్వయే — త్వత్ = నీయొక్క - కల = సంశముయొక్క - ఉద్భూతమే = ఉచ్ఛ్రియమునకు, అలం పి = చాలును గదా.

తా.—పార్వతి పెండ్లికూతురు, నీవు ఇచ్చువాడవు, మేము వేడువారము, శివుడు వరుడు, నీ కలము ఉచ్ఛ్రియము నుండటకు ఈ సామగ్రి చాలును.

వ్యా.— ఉ మేతి — ఉమా వధూః, భవాన్ దాతా, ఇమే నయం, యాచితారిః ప్రార్థకాః, శంభు, ర్వరో వోధా, ఏష విధి రేషా సామగ్రి, త్వత్కుల, స్యోద్భూతయ ఉచ్ఛ్రియా, అలం పర్యప్తం హి * 'నమః స్వస్తి స్వాహా స్వధా'—ఇత్యా దినా చతుర్థి.

అస్తోతుః స్థూయమానస్య వన్ద్య స్యాన్తన్యవన్దిసః

సుతాసంబన్ధవిధినా భవ విశ్వగురో గ్గురుః 83

టీక.— అస్తోతుః = స్తుతింపనివాడై, స్థూయమానస్య = స్తుతింపబడుచున్నవాడును, వన్ద్యస్య = మ్రొక్కబడువాడయి, అనన్యవన్దిసః = తాను ఒరులను

మొక్కనివాడును, విశ్వగురోః - విశ్వ = జగత్తుయొక్క - గురోః = త్రండియునగు
నాదేవునికి, సు...నా - సుతా = కూతుతోడి సంబంధ = బంధుత్వముయొక్క - విధి
నా = చేతచేత, గురుః = గురువవు, భవ - కీర్తు

తా — స్వయము ఎవరిని స్తుతింపనివాడై ఎల్లవారిచేత స్తుతింపబడువా
డును, తాను ఎవరికిని మొక్కనివాడై ఎల్లవారిచేతను మొక్కులు గొనువాడును, అగు
నా లోకగురువునకు నీ కూతు నిచ్చి వివాహము చేసి గురువవు కమ్ము. ఎవరిని గాని పొగ
డక నమస్కరింపక యుండువానివలన పొగడ్తలను నమస్కారములను పొందుట ఆహా!
నీకెంతభాగ్యము! — అనుట

వ్యా — అస్తోతు రితి. — స్వయ మన్యస్తోతా న భవతీ త్యస్తోతుః, కిం తు,
స్తూయమానస్య సర్వస్తుత్యస్య, వద్యస్య జగద్వద్యస్య, స్వయ మన్యం న వద్వత ఇ
త్యనన్యవద్వి నౌ, విశ్వగురో దేవస్య, సుతా సంబంధ విధినా యాన సంబంధాచరణేన,
గురు ర్భవ, యో నాన్యం స్తోతి న వద్వతే తి స్యాపి త్వం స్తుతోయే వద్యే త్వే త్యహా
తవ భాగ్యవ త్తే త్యభః

ఏవంవాదిని దేవర్షా పార్శ్వే పితు రధోముఖీ

లీలాకమలపత్త్రాణి గణయామాస పార్వతీ

84

టీక. — దేవర్షా = వేల్పు జడదారి, ఏవం = ఇట్లు, వాదిని (సతి) = పలుకుచుం
డఁగా, పార్వతీ = ఉమ, పితుః = తండ్రయొక్క, పార్శ్వే = ప్రక్కను, అధోముఖీ
(సతీ) = మొగమువాంచినదై, లీ...ణి - లీలా = క్రీడాధర్మమయిన - కమల = తామర
యొక్క - పత్త్రాణి = రేకులను, గణయామాస = లెక్కించుచుండెను.

తా — ఈ ప్రకారము ఆయంగిరోమహర్షి చెప్పచుండఁగా పార్వతీదేవి తండ్రీప్ర
క్కను లజ్జచేత మొగము వాంచి తనచేతిలోని కేళీతామరసదళములను లెక్కించు నెపం
బున తన సంతోషమును డాగూరించిన దాయెను.

వ్యా — ఏవ మితి. — దేవర్షా వక్తర, స్వేవంవాదిని సతి, పార్వతీ పితుః
పార్శ్వే, అధోముఖీ సతీ - లజ్జయేతి శేషః, లీలాకమలపత్త్రాణి, గణయామాస సంచ
ఖ్యా - లజ్జావశాత్ కమలదల గణనా వ్యాజేన హాషణం జాగో పే త్యభః; అనే
నావహిత్యాఖ్యః సంచారీ భావ ఉక్తః - తదుక్తమ్ - అవహిత్యా తు లజ్జాదే హాషణ
ద్యాకారగోపనమ్ ఇతి.

శైల్యః సంపూర్ణ కామోఽపి మేనాముఖ ముదైక్షుత,

ప్రాయేణ గృహిణీనేత్రాః కన్యార్థేషు కుటుమ్బిణః.

85

టీక — శైలః = హిమవంతుఁడు, పూ - మః - పూర్ణ = సిద్ధమయిన - కామః = ఇచ్ఛకలవాఁడు, అపి = అయినను, మేనాముఖం = మేనకాదేవియొక్క వదనమును, ఉదైక్షత = చూచెను, ప్రాయేణ = ప్రాయశ్చితముగా, కుటుమ్భినః = గృహస్థులు, కన్యా శ్లేషు = కూతుల ప్రయోజనములందు, గృ . . త్రాః - గృహిణీ = ఇల్లాలే - నేత్రాః = కన్ను గాఁగలవారు

తా. — హిమవంతుఁడు శివునికి కన్య నిచ్చుటకు పూర్ణమయినయిచ్చ కలవాఁడయ్యును, 'ఈ విషయమందు తగిన యుత్తర మేమి చెప్పవచ్చును?' అను నర్థముగా మేనకాదేవిముఖమును గాంచెను అది యుచితమే ఏల యన, తఱచుగా గృహస్థులు కన్య కల ప్రయోజనములను ఇల్లాలివలన తెలిసికొందురు

వ్యా — శైల ఇతి — శైలో హిమవాన్, సంపూర్ణకామోఽపి - దాతుం కృతనిశ్చయోఽపీత్యర్థః, మేనాముఖ ముదైక్షత - ఉచితోత్తరజిజ్ఞాస యేతి భావః, తథా హి, ప్రాయేణ, కుటుమ్భిమౌ గృహస్థాః, కన్యాశ్లేషు కన్యాప్రయోజనేషు, గృహిణ్యేన - నేత్రం కార్యజ్ఞానకారణం - యేషాం తే తథోక్తాః - కలత్రప్రధాన వృత్తయ ఇ త్యర్థః

మేనే మేనాఽపి తత్ సర్వం పత్యుః కార్య మభీప్సితమ్,

భవ న్త్యవ్యభిచారిణ్యో భర్తు రిష్టే పతివ్రతాః.

86

టీక — మేనా అపి = మేనకాదేవియు, పత్యుః = పెనిమిటికి, అభీప్సితం = ఇష్టమయిన, తత్ కార్యం సర్వం = ఆ కార్యము నంతయు, మేనే = అంగీకరించెను; పతి వ్రతాః = పతియే వ్రతముగాఁగల స్త్రీలు, భతుః = పెనిమిటియొక్క, ఇష్టే = కోరికయందు, అవ్యభిచారిణ్యః = తప్పనివారు, భవన్తి = అగుదురు

తా. — మేనకాదేవియు భర్త కోరిన యాప్రయోజనము నంతయు నంగీకరించెను. అది యుక్తమే పతివ్రతలు ఎప్పుడు భర్తల యభిప్రాయమును అతిక్రమింపరు.

వ్యా — మేన ఇతి. — మేనాఽపి, పత్యు హిమాలయస్య, తత్సర్వ మభీప్సితం కార్యం, మేనేఽగ్రీచకార, తథా హి, పతి రేవ వ్రతం యాసాంతా, భతుః, రిష్టేఽభీప్సితే, న విద్యతే వ్యభిచారో యాసాంతా అవ్యభిచారిణ్యో భవన్తి - భర్తచిత్తాభిప్రాయజ్ఞా భవన్తితి భావః

ఇద మ త్రోత్తరం న్యాయ్య ఖితి బుద్ధ్యా విమృశ్య సః
ఆదదే వచసా మన్తే మద్ధలాలంకృతాం సుతామ్.

87

టీక — సః = ఆ హిమవంతుఁడు, వచసామ్ = మునిమాటలయొక్క, అస్తే = కడపట, ఆత్ర = ఈవిషయమందు, ఇదం = ఇది, న్యాయ్యామ్ = నాయమయిన, ఉత్తరమ్ = ఉత్తరము, ఇతి = అని, బుద్ధ్యా = మనస్సులో, విమృశ్య = ఆలోచించుకొని, మ... తాం - మజ్జశ = శుభముగా - అలంకృతాం = కై నేయబడిన, సుతాం = కోమారితను, ఆదదే = చేతులతో కొనియెను.

తా — ఆ యంగిరోమహాముని పలికినమాటల కడపట, హిమవంతుఁడు ‘ఇది యిందులకు తెగిన యుత్తరము’ అని మనస్సులో నిశ్చయించుకొన్నవాఁడయి మంగళముగా అలంకరింపబడియున్న కొమారితను చేతులతో పట్టుకొనియెను.

వ్యా. — ఇద మితి — స హిమవాన్, వచసా మస్తే మునివాక్యావసానే, ఆత్ర మునివాక్య, ఇద ముత్తరశ్లోకే వక్ష్యమాణం దాన మేవ, న్యాయ్యం న్యాయా దనపేత, ముత్తర మితి, బుద్ధ్యా చిత్తేన, విమృశ్య విచిన్త్య, మజ్జలం యదా తథా అలంకృతాం మజ్జలాలంకృతాం, సుతా, మాదదే హస్తాభ్యాం జగ్రాహ

ఏహి, విశ్వాత్తనే వత్సే, భిక్షౌఽసి పరికల్పితా;

అర్థినో మునయః; ప్రాప్తం గృహమేధిఫలం మయా 88

టీక — వత్సే = ఓ పిల్లా! ఏహి = రమ్ము, త్వం = నీవు, విశ్వాత్తనే = ప్రపంచముయొక్క యాత్మయయిన శివునికి, భిక్షౌ = బిచ్చముగా, పరికల్పితా = నిశ్చయింపఁబడినదానవు, అసి = అయియున్నావు, అథిక్షా = యాచించువారు, మునయః = ఋషులు, మయా = నాచేత, గృ...లం - గృహమేధి = గృహస్థునియొక్క - ఫలం = ప్రయోజనము, ప్రాప్తమ్ = పొందఁబడినది

తా. — ఓ పిల్లా! రా రమ్ము; నిన్ను ప్రపంచముయొక్క యాత్మయగు శివునికి బిచ్చ మియ్య నిశ్చయించుకొన్నాను, నన్ను వేడువారు మహామునులు, నాకు గార్హస్థ్య ఫలము లభించినది

వ్యా — ఏహీతి — హే వత్సే పుత్రి, ఏ హ్యగచ్ఛ, త్వం, విశ్వాత్తనే శివాయ, భిక్షౌ, పరికల్పితాఽసి నిశ్చితాఽసి - వి. ‘రత్నాదిస్తమ్భపర్యస్తం సర్వం భిక్షౌ తపస్వినః’ ఇతి వచనాదితి భావః, అథిక్షా యాచితారో, మునయః, మయా, గృహమేధిషా గృహస్థస్య, ఫలం ప్రాప్తమ్ - ఇహ పరత్ర చ తారకత్వాత్ స్మృతే కన్యాదానం గార్హస్థ్యస్య ఫల మి త్యధః

ఏతావ దుక్త్వా తనయా, మృషీ నాహ మహీధరః

‘ఇయం’ నమతి వః సర్వాన్ త్రిలోచనవధూ రి’తి.

టీక.—మహీధరః = హిమవంతుఁడు, తనయాం = కొమారితను, ఏతావత్ = ఇంతమాత్రము, ఉక్త్వా = పలికినవాఁడై, ఇయం త్రిలోచనవధూః = ఇదే ముక్కంటి భార్య, వః సర్వాన్ = మిమ్ము నెల్ల, కమతి=మ్రొక్కుచున్నది, ఇతి=అని, ఋషీన్ = మునులతో, ఆహ = పలుకుచున్నాఁడు.

తా.—హిమవంతుఁడు కొమారితతో ఇట్లు చెప్పినవాఁడై ఆమునులతో ‘అయ్యా ఇదిగో ముక్కంటి యిల్లాలు మీకు మ్రొక్కుచున్నది’ అని పలికెను.

వ్యా.—ఏతావ దితి.— మహీధరో హిమవాం, స్తనయా, మేతావత్ పూ ర్వోక్త, ముక్త్వా ఋషీ నాహ, కి మితి, ఇయం, త్రిలోచనవధూ శ్రుత్యుభ్యకపత్నీ, వః సర్వా స్నమ తీతి - త్రిలోచనవధూ రితి సిద్ధవ దభిధా నే నావిప్రతిపన్నం దాన మితి సూచయతి.

ఈప్సితార్థక్రియోదారం తేభినన్ద్య గిరే ర్వచః,

ఆశీర్భిరేధయామాసుః పురఃపాకాభి రన్భికామ్.

90

టీక.—తే = ఆమునులు, ఈ రం—ఈప్సిత = కోరఁబడిన - అర్థ = ప్రయోజనముయొక్క - క్రియా = చేతచేత - ఉదారం = గొప్పదయిన, గిరేః = హిమవంతునియొక్క, వచః = మాటను, ఆభినన్ద్య = అనుమోదించి, అన్భికాం = పార్వతినీ, పురఃపాకాభిః = వెంటనే ఫలించునవైవ, ఆశీర్భిః = దీవెనలచేత, ఏధయామాసుః = వర్షిల్లఁజేసిరి.

తా — ఈవిధముగా తమరు కోరిన కార్యమును నెఱవేర్చుచుం బలికిన యాహిమవంతుని గొప్పతనమునకు ఆమహామునులు ఆతనిం బొగడ్తులతో సంతోషపెట్టి, పార్వతీదేవిని వెంటనే ఫలించునట్టి దీవెన లొసంగి సంతుష్టురాలిని జేసిరి.

వ్యా.—ఈప్సితా ధేతి — తే మనయః, ఈప్సితార్థక్రియ యేస్తార్థకరజే-
నోదారం మహత్ - ని. ‘ఉదారో దాతృమహతోః’ ఇ త్యమరః, గిరే హిమవతో,
వచో వచన, మభినన్ద్య సా ధ్వితి సంస్తు, త్యాన్భికా మహ్బం, పద్యత ఇతి పాకః
ఫలం - పురఃపాకాభిః పురస్కృతఫలాభి, రాశీర్భి రాశీర్వాదై, రేధయామాసుః సం
వధాయామాసుః

తాం ప్రణామాదరస్రస్త్తజామ్భూనదవతంసకాం

అఙ్గమారోపయాచాస లఙ్గమానా మరున్ధతీ.

91

టీక — ప్ర .. కాం—ప్రణామ = మ్రొక్కుయొక్క - ఆదర = తమకముచేత -
స్రస్త్త = జాతిన - జామ్భూనద = బంగారపు - వతంసకాం = కమ్మలుగలదైన, తాం=

ఆపార్వతీదేవిని, లజ్జమానాం = సిగ్గుపడుచున్న దానిని, అరున్ధతీ = ఆరంజోతమ్మ, అబ్జిమ్ = ఒడిని, ఆరోపయామాస = ఎక్కించుకొనెను

తా.—నమస్కరించెడు తమకములో కమ్మలు జాటిపోయిన పార్వతిని సిగ్గుపడుచున్న దానిని అరున్ధతీదేవి ఎత్తి తనయొడిలో కూర్చుండఁ బెట్టుకొనెను.

వ్యా — తా మితి — ప్రణామాదరేణ నమస్కారాసక్త్యా - స్రస్తే - జామ్బానదే సువర్ణావికారౌ • వతంసకే కనకవర్ణలే - యస్యా స్తాం, లజ్జమానాం తా మమ్బికా, మరున్ధ త్యజ్క మారోపయామాస * 'రుహః పోఽన్యతరస్యామ్' ఇతి పకారః.

తన్తాతరం చాశ్రుముఖం దుహితృన్నేహవిక్లబాం

వర స్యానన్యపూర్వస్య విశోకా మకరోద్భుజేః.

92

టీక.—దు. బామ్ - దుహితృ = కొమరితయందు -న్నేహ = అనురాగము చేత - విక్లబామ్ = దిగులుచడినదై, అశ్రు ముఖం = మొగంబునం గన్నీళ్లుగలదైన, తన్తాతరం చ = ఆపార్వతీదేవి తల్లిని (మేనకాదేవిని), అనన్యపూర్వస్య = ఇంతకు పూర్వము ఇంకొకతె (భార్య) లేనట్టి, వరస్య = పెండ్లికొమారునియొక్క, గుణైః = ప్రభావముల చేత, విశోకామ్ = దుఃఖము తీసిన దానినిగా, అకరోత్ = చేసెను.

తా.— కూతురు తన్ను ఎడఁబాయునుగదా యని బెంగవెట్టుకొని యున్న పార్వతీమాతను మేనకాదేవిని కూడ, ఆయరున్ధతీదేవి 'నీకూతునకు సవతిపోరు లేని కారపురము కలిగినది, నీయల్లుఁడు, దేవదేవుఁడు మృత్యువును జయించినవాఁడు,' అని యీతీరున వరునిప్రభావములను ప్రశంసించి ఓదార్చెను.

వ్యా — త దితి.— దుహితృన్నేహేన పుత్రికా ప్రేక్షా - విక్లబాం వియోశ్యుత ఇతి భీతామ్, అత ఏ, వాశ్రూణి ముఖే యస్యా స్తా మశ్రుముఖం, తస్యా అమ్బికాయా - మాతరం తన్తాతరం మేనాం చ, అన్యాపూర్వం య స్యాన్తి సోఽన్యపూర్వః * 'సర్వనామ్నా వృత్తివిషయే పుంవద్భావః' ఇతి పూర్వపదస్య పుంవద్భావః - స న భవ తీ త్యనన్యపూర్వ - స్త స్యానన్యపూర్వస్య - సాపత్న్యదుఃఖ మకుర్వత ఇ త్యర్థః, వరస్య వోధు, గుణై ర్మృత్యుజ్ఞాయత్వాదిభి, ర్విశోకాం విదుఃఖా మకరోత్.

వై వాహికీం తిథిం పృష్టా స్తత్ క్షణం హరబంధనా

తే త్య్రహః దూర్ధ్వ మాఖ్యాయ చేరు శ్చీరపరిగ్రహః.

93

టీక.— చీ . హః— చీ = వల్కలము (మాత్రమే) - పరిగ్రహః = వస్త్రముగాఁగలవారై, తే = ఆమునులు, తత్ తుణం = ఆ నిముసమందే, హర బద్ధనా = శివుని చుట్టముచేత (హిమవంతునిచేత), వైవాహికీం = పెండ్లికనుకూలమయిన, తిథిం = తిథిని, పృష్టాః = అడుగఁబడినవారై, త్ర్యహత్ = మూడుదినములకు, ఊర్ధ్వమ్ = అనంతరము అని, ఆఖ్యాయ = చెప్పి, చేరుః = తరలిరి.

తా — పెండ్లిదినముం జెప్పఁ దనిహిమవంతుఁ డడుగఁగా, నేటికి నాలవనాడు అని చెప్పి, ఆమహామునులు చనిరి

వ్యా — వైవాహికీ మితి — చీరపరిగ్రహో వల్కలమాత్రవసనా, స్తే తపస్వినః, సత్తుణం తస్మిన్నేవ తుణే, హరబద్ధనా హిమవతా, వైవాహికీం వివాహయోగ్యాం, తిథిం, పృష్టాః కే త్యనుయుక్తాః సంతః, త్రయాణా మహ్నిం సమాహార స్త్ర్యహః * 'తద్ధితాధోఽత్రపదసమాహారే చ' ఇతి సమాసః * 'రాజాహఃసఖిభ్య స్త్వచ్' ఇతి టచ్చృత్యయః - ద్విగుత్వా దేకవచనమ్ * 'రాత్రాహ్నిహః పుంసి' ఇతి పుంలిङ్గతా - తస్మా త్ర్యహః - దూర్ధ్వ ముప - ర్యాఖ్యాయ చతుర్థేఽహని వివాహ ఇత్యుక్త్వా, చేరు శ్చలితాః

తే హిమాలయ మామన్త్యై. పునః ప్రాప్య చ శూలినం,

సిద్ధం చాస్మై నివే ద్యార్థం, తద్విస్మృష్టాః ఖ ముద్యయః 94

టీక.— తే = ఆమహామునులు, హిమాలయమ్ = హిమవంతుని, ఆమన్త్యై = వీడ్కొని, పున శ్చ = వెండియు, శూలినం = శివుని, ప్రాప్య = కలసికొని, సిద్ధమ్ = చేకూఱిన, అర్థమ్ = ప్రయోజనమును, అస్మై = శివునికి, నివేద్య = తెలిపినవారై, త . ష్టాః—తత్ = ఆ శివునిచేత - విస్మృష్టాః = వీడ్కొనఁబడినవారై, ఖమ్ = మింఱికి, ఉద్యయః = ఎగసిపోయితి.

తా.— ఆమహామునులు హిమాలయుని వీడ్కొని, శివుని మరల ఆపూర్వసంకేత స్థానమందు కలసికొని, కార్యసిద్ధిని ఆయనకు నివేదించి, ఆయనవలన సెలవు పొంది, మింటి కెగసి తమతమ తావులకుం ఎరి

వ్యా — త ఇతి — తే మునయో, హిమాలయ, మామన్త్యై సాధు యా మే త్యాపృచ్ఛ్య, పునః, శూలినం హరం సంకేతస్థానస్థం, ప్రాప్య, సిద్ధం నిష్పన్న, మర్థం ప్రయోజన, మస్మై, నివేద్య చ జ్ఞాపయిత్వా చ, తద్విస్మృష్టా స్తేన శూలినా విస్మృష్టాః, ఖమాకాశం ప్రా త్యుద్యయ రుత్వేతాః

అత్ర సంక్షిప్తార్థాభిధానాత్ సంక్షేపః నామ గుణ ఉక్తః - త దుక్తమ్ -
'సంక్షిప్తార్థాభిధానం యత్ సంక్షేపః పరికీర్తితః' ఇతి

భగవాన్ పశుపతి స్త్రీహమాత్రవిలంబ మపి సోధుం న శశాక త దౌత్సుక్యా
ది త్యాహ -

పశుపతిరపి తా న్యహాని కృచ్ఛాన్
దగమయ దద్రుతాసమాగమోత్కః.
క మపర మవశం న విప్రకుర్యు?

ద్విభు మపి తం య దమీ స్పృశన్తి భావాః

95

టీక - అ త్కః . అద్రుతా = పార్వతితోడి - సమాగమం = కూటమికై -
ఉత్కః = ఉద్విగ్లాసుచున్న వాడై, పశుపతిః అపి = శివుడును, తాని అహాని =
ఆదినములను, కృచ్ఛాన్ = ఎట్టకేలకు, అగమయత్ = గడపెను, అమీ భావాః =
(దౌత్సుక్యము లోనగునట్టి) యీచిత్తవికారములు, అపరం = ఇతరుని, కం = ఎవనిని,
న విప్రకుర్యుః = కలంపవు, యత్ = ఎందుచేతననగా, విభుం = సమర్థుడయిన,
తమ్ అపి = ఆశివునిగూడ, స్పృశన్తి = తాకుచున్నవి

తా. — పరమశివుడు సయితము పార్వతితోడి వివాహమునకు ఉద్విగ్లాసుచున్న
వాడై ఆమూడుదినముల వింబమును ఎంతయుం గప్టముతోఁ గడపెను. స్వరుని సంహ
రించిన యాజితేంద్రియునిసయితము ఈ యౌత్సుక్యాదిభావములు కలత పెట్టినవి గదా,
సామాన్యుల నితరులను ఇవి తలక్రిందుచేయుట ఆశ్చర్యమా!

వ్యా — పశుపతి రితి — ఉత్కం మమో యస్య స ఉత్కః * 'ఉత్క ఉ
న్ననాః' ఇతి నిపాతః - అద్రుతా సమాగ మోత్కః పార్వతీ పరిణయోత్సుకః, పశు
పతి రపి, తాని - త్రీ ణీతి శేషః, అహాని, కృచ్ఛాన్, దగమయ దయాపయత్, కవి
రాహ — అమీ, భావా దౌత్సుక్యాదయః సంచారిణో, ౭వశ మింద్రియపరతన్త్రీ,
మపరం పృథగ్జనం, కం న విప్రకుర్యుర్న వికారం నయేయుః, య ద్యస్తా, ద్విభుం సమ
థం - జితేంద్రియ మితి యావత్, తం స్వరహర, మపి, స్పృశన్తి - వికుర్వన్తీ త్యర్థః.

అత్ర విభువికారసమర్థనా దధౌ దితరజనవికారః కైముతికన్యాయా దాపత
తీ త్యధౌపత్తి రలంకారః - తథా చ సూత్రమ్ - 'దణ్డాపూపికయా ౭ధౌ స్తరపతన
మధౌపత్తిః' ఇతి, అధౌ స్తరన్యాస ఇతి కేచిత్, త దుపేక్షణీయమ్ - యుక్తి స్తు
విస్తరభయా స్మృచ్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తమ్ -

‘అయుజి న యుగరేఫతో యకారో

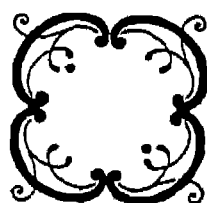
యుజి చ నజౌ జరగా శ్చ పుష్పితాగ్రా’ ఇతి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ మత్సహామహాపాధ్యాయ కోలాచల మల్లినాథనూరి విరచితయా

సంజీవనీసమాఖ్యయా వ్యాఖ్యయా సమేతః శ్రీకాళీదాసకృతా

కుమారసంభవే మహాకావ్యే ఉమాప్రదానా నామ

షష్ఠ స్కంధః.

కు మార స ం భ వ శ్లో క సూ చి క.

శ్లో.	పుట	శ్లో.	పుట.
అకించనః స స్పృభవః	.. ౨౨౩	అ ధోపనిన్యే గిరి	.. ౧౨౮
అగూఢసద్భావ మితి	... ౨౧౧	అ ధోరుదేశా దవతా	. ౯౧
అచ్ఛిన్నామలసంతానాః	.. ౨౬౯	అద్య ప్రభృతి భూతానా	.. ౨౬౨
అణిచూదిగుణోపేత	. ౧౨౩	అద్య ప్రభృ త్యవనతా	౨౩౦
అత ఆహర్తు మిచ్ఛా	.. ౨౪౭	అధః ప్రస్థాపితా శ్వేన	. ౨౩౫
అతద్ద్రితా సా స్వయ	.. ౧౭౫	అధ్యాపిత స్యోశనసా	.. ౮౭
అతోఽత్ర కించిద్భవ	౧౯౪	అనన్తరత్నప్రభవస్య	౪
అథ తే మునయః సర్వే	. ౨౫౭	అనన్యభాజం పతి మా	. ౧౨౭
అథ తే మునయో ది	. ,,	అనన్యూ మఘేన్యూ తమ	. ౪౪
అథ తైః పరిదేవితా	. ౧౫౧	అనేన భర్తః సవిశే	. ౧౯౩
అథ మదనవధూ రు	.. ౧౬౩	అన్యోన్య ముత్పీడయ దు	... ౩౧
అథ మోహపరాయణా	. ౧౩౭	అపమేమాదయం వషణ	.. ౨౬౧
అథ మాలిగత స్యేన్ద్రా	౨౪౫	అపి క్రియాథణం సులభం	౧౮౯
అథ వా సుమహ త్యేషా	. ,,	అపి త్వదావజీతవా	.. ౧౯౦
అథ విశ్వాత్త నే గౌరీ	... ౨౩౨	అపి ప్రసన్నం హరిణే	.. ,,
అథ సర్వస్య ధాతారం	౪౮	అభిలాష ముదీరితే	... ౧౬౦
అథ స లలితయోషి	. ౮౨	అభ్యన్న తాగ్నిష్ఠసఖ	... ౨౬
అథ సా పున రేవ వి	౧౩౯	అమీ చ కథ మాది	.. ౬౧
అ ధాగ్రహస్తే ముకులీ	. ౨౧౨	అమీ హి వీర్యప్రభవం	.. ౯౪
అ ధాజ్ఞీరసే మగ్రణ్య	. ౨౬౭	అమునా నను పార్శ్వవ	.. ౧౫౩
అ ధాజినామఘధరః	.. ౧౮౭	అము నైవ కషాయిత	... ౧౫౬
అ ధానురూపాభినివే	౧౭౦	అయాచితారం న హి	. ౪౦
అ దావమానేన పితుః	.. ౧౭	అయాచిత్తోపస్థిత మ	. ౧౮౦
అ ధాహ వర్ణీ విది	.. ౨౪౧	అయి జీవితనాథ జీ	. ౧౭౮
అ ధేన్ద్రియక్షోభ మయు	. ౧౩౧	అయి సంప్రతి దేహి ద	౧౫౩

శ్లో.	పుట	శ్లో.	పుట
అయుక్తరూపం కి మతః	... ౨౧౭	ఆర్యా ప్యరున్ధతీ తత్ర	... ౨౪౯
అరణ్యబీజాఞ్జలిదా	... ౧౭౫	ఆవజ్జితః ఓటామాలి	... ౬౨
అలం వివాదేన యథా	.. ౨౨౭	ఆవజ్జితా కించిదివ	... ౧౨౨
అలకా మలివా హ్యైవ	... ౨౫౧	ఆశంసతా బాణగతిం	.. ౯౩
అలభ్యశోకాభిభవే	... ౧౯౭	ఆసక్తబాహులతయా	... ౨౩౬
అలిపజ్జి రనేకశ	... ౧౪౫	ఇతః స దైత్యః ప్రాప్త	... ౭౭
అవగమ్య కథీకృతం	... ౧౪౪	ఇతి చాపి విధాయ దీ	.. ౧౫౪
అవచితబలిపుష్ప	... ౪౬	ఇతి చాహ స ధర్మయా	... ౧౬౧
అవధానపరే చకా	.. ౧౩౪	ఇతి చైన మువాచ దః	.. ౧౫౨
అవస్తునిర్భన్ధపరే	... ౨౧౪	ఇతి తేభ్యః స్తుతీః	... ౫౭
అవృష్టిసంరమ్భ మి వా	.. ౧౧౪	ఇతి దేహవిముక్తయే	... ౧౫౯
అవైమి తే సార మతః	... ౯౨	ఇతి ద్విజాతా ప్రతికూ	... ౨౨౧
అవైమి పూత మాత్మానం	. ౨౬౩	ఇతి ధ్రువేచ్ఛా మనుశా	... ౧౬౪
అవైమి సౌభాగ్యమదే	... ౨౦౨	ఇతి ప్రవి శ్యాభిహితా	... ౨౦౩
అశోకనిర్భర్త్సితప	... ౧౨౧	ఇతి వ్యాహృత్య విబు	.. ౮౧
అసంపద స్తస్య వృషే	... ౨౨౬	ఇతో గమిష్యా మ్యథవే	.. ౨౨౯
అసంభృతం మణ్డనమ	.. ౨౪	ఇత్థం రతేః కిమపి	. ౧౬౨
అసమ్మతః క స్తవ ము	.. ౮౭	ఇత్థ మారాధ్యమామోఽపి	. ౬౯
అసహ్య హుంకారనివ	. ౨౦౫	ఇ త్యుచివాంస్త మే వా	... ౨౬౭
అనూత సద్యః మసుమా	.. ౧౦౩	ఇద మత్రోత్తరం న్యాయ్య	.. ౨౭౪
అనూత సా నాగవధూ	... ౧౬	ఇయం చ తేఽన్యా పుర	... ౨౧౪
అస్తోతుః స్తూయమానస్య	.. ౨౭౬	ఇయం మహేంద్రప్రభృతీ	... ౨౦౫
అ స్తు త్తరస్యాం దిశి	. ౧	ఇయేష సా కర్తు మవ	... ౧౬౬
అహ మేత్య పతజ్జవ	... ౧౪౪	ఈప్సితాథక్రియోదారం	... ౨౪౦
అహో స్థిరః కోఽపి	౨౦౦	ఉచ్యై రుచ్యైః శ్రవా స్తేన	... ౭౩
ఆఙ్గాపయ ఙ్గాతవిశే	... ౮౫	ఉత్పాట్య మేరుశృక్లాణి	... ౭౧
ఆత్మాన మోత్త నా నే	౫౩	ఉద్ఘాతః ప్రణవో యాసాం	.. ౫౪
ఆపుతా స్థిరమందార	. ౨౩౪	ఉద్వేజయ త్యజులిపా	.. ౧౦
ఆమేఖిలం సంచరతాం	.. ౫	ఉన్న తేన స్థితిమతా	... ౨౪౪

శ్లో	పుట.	శ్లో	పుట.
ఉన్నీలితం తూలికయే	... ౨౫	కిం చాయ మరదుర్వారః	... ౫౯
ఉపపన్నమిదం సర్వ-	.. ౨౬౮	కించిత్ప్రకాశ స్తిమి	... ౧౧౭
ఉపమాన మభూ ద్విలా	... ౧౩౯	కి మిదం ద్యుతి మాత్మీ	... ౫౮
ఉపాత్తవణే చరితే	.. ౨౦౭	కి మి త్యపా స్యాభరణా	... ౧౯౮
ఉభే ఏవ తు మే నోధు	.. ౮౦	కియచ్చిరం శ్రామ్యసి	... ౨౦౨
ఉమాఽపి నీలాలకమ	... ౧౨౭	కు బేరగుప్తాం దిశ ము	... ౧౦౧
ఉమారూపేణ తే యూయం	... ౮౦	కు బేరస్య మనఃశల్యం	... ౬౦
ఉమా వధూ గృవా ద్దాతా	.. ౨౭౬	కులే ప్రసూతిః ప్రథమ	.. ౧౯౫
ఉవాచ చైవం పరమా	... ౨౨౨	కుసుమాయుధపత్ని దు	... ౧౫౯
ఋజుతాం నయతః స్త	.. ౧౫౦	కుసుమా స్తరణే సహా	... ౧౫౭
ఏతావతా న న్వనుమే	... ౨౯	కృతవా నసి విప్రియం	... ౧౪
ఏతావ దుక్త్వా తనయా	... ౨౭౯	కృతాభిషేకాం హుతజా	.. ౧౭౬
ఏతే వయ మమి దారాః	.. ౨౬౬	కే నాభ్యసూయా పదకా	... ౮౬
ఏవం య దాత్థ భగవ	... ౬౫	క్రియతాం కథ మస్త్యమ	... ౧౪౯
ఏవం వాచ్యః స క	... ౨౪౮	క్రోధం ప్రభో సంహర సం	.. ౧౩౨
ఏవంవాదిని దేవర్షా	... ౨౭౭	క్లమం యయా కన్దుకలీ	... ౧౭౮
ఏహి విశ్వాత్త నే వత్సే	... ౨౭౯	క్వసు తే హృదయజ్ఞమః	... ౧౫౦
కణ్ఠస్య శస్యాః స్తవ	.. ౩౩	క్వసు మాం త్వదధీనజీ	... ౧౪౦
కదాచిదాసన్న సఖీ	... ౧౬౯	గగనా దవతీణా సా	... ౨౫౮
కషాల నేత్రా న్తరలబ్ధ	... ౧౧౮	గగ్నాస్రోతఃపరిక్షి ప్తం	... ౨౫౨
కషాలకణ్ఠాః కరిభి	... ౯	గణా నమేయప్రసవా	... ౪౨
కయాఽసి కామి న్సురతా	... ౮౯	గత ఏవ న తే నివ	... ౧౫౪
కర్తవ్యం వో న ప	.. ౨౬౫	గా మధాస్యత్కథం వా	... ౨౬౯
కలితా మ్యాస్యసా	.. ౨౭౩	గీతా న్తరేషు శ్రమవా	... ౧౧౧
కాత్యం ధావరే	... ౨౭౧	గురూఃప్రగల్భేఽపి	... ౩౯
కామ స్తు బాణావసరం	... ౧౨౮	గరోర్నియోగా చ్చ నగే	... ౯౬
కా మేకపత్నీవ్రతధుః	.. ౮౪	గోప్తారం సురవైవానాం	... ౭౬
కాలక్రమేణాథ	... ౧౬	చతుష్కపుష్కప్రకరా	... ౨౧౬
కిం యేన సృజసి	... ౨౪౪	చంద్రం గతా పద్మగుణా	... ౩౪

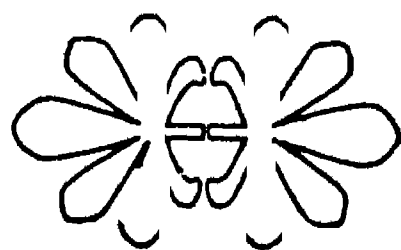
శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
మాతాజుక్కురస్వాదకమే ..	౧౦౭	తద్వినేత్రం హరే ...	౬౪
జగద్యోనిరయోని స్త్వం ..	౧౧౧	తద్భూత వత్సాః కిమి ...	౬౩
జగ్గమం వైష్ణవభవే వః ...	౨౬౩	తం దేశ మారోపితపు ..	౧౦౯
జయాశాచత్ర చాస్తా ..	౭౪	తన్తాతరం చాశ్రమభీం ...	౨౮౧
జితసింహభయా నాగా ..	౨౧౧	తపఃపరామర్శవిష్ణు ..	౧౩౨
జ్వలన్తణిఖా శ్చైవం ..	౬౮	తపస్వినః స్థామనా ...	౧౦౮
తం వీక్ష్య వేపథమతీ ..	౨౩౦	తమధామిన భారత్యా ..	౨౭౧
తతః పరమ మి త్యుక్త్వా ..	౨౧౦	తమవేక్ష్య రురోద సా ...	౧౧౧
తతో భుజ్జాధిపతేః ..	౧౨౧	తమాలిధేయ బహుమా ...	౧౮౮
తతో మద్దానిలోద్ధాత ..	౬౪	తమాశు విష్ణుం తపస ...	౧౩౪
తత్కృతానుగ్రహపేక్షీ ...	౬౯	తయా దుహిత్రా సుతగాం ..	౯౯
తత్ప్రియా తాపధిప్రథం ...	౨౪౯	తయా వ్యాహృతసందేశా ..	౨౩౨
తత్ర నిచ్చిత్య కన్దర్ప ..	౮౨	తవ ప్రసాదా త్కుసుమా ...	౯౦
తత్ర వేత్రాననాసీనా ..	౨౬౧	తస్మిన్నుపాయాః సర్వే నః ..	౭౪
తత్రాగ్నిమాధాయ సమి ..	౪౩	తస్మిన్మహాన ప్రీదశా ...	౮౪
తథా౭తితప్తం సవిత్ర ..	౧౮౦	తస్మిన్వనే సయమినాం ..	౧౦౧
తథా౭పి తావత్కృన్తిం ...	౨౬౬	తస్మిన్విప్రకృతాః కాలే ..	౪౭
తథా సమతుం దహతా ..	౧౬౧	తస్మిన్సరయమినా మాద్యే ..	౨౧౦
తథేతిశేషా మివ ..	౯౯	తస్మిన్సరాణాం విజయా ...	౯౭
తదజ్ఞసంసర్గ మవా ..	౨౨౧	తస్మై శశంస ప్రణిప ..	౧౨౧
తదను జ్వలనం మద ..	౧౧౭	తస్మై హిమాద్రేః ప్రయతాం ...	౯౧
తదాగమినకార్యం నః ...	౨౭౨	తస్యాః ప్రవిష్టా నత ..	౩౦
తదా ప్రభృత్యున్మదనా ..	౨౦౬	తస్యాత్తా విలిక ..	౮౧
తదిచ్చామో విభో ..	౮౧	తస్యాః శలాకాజ్జనని ...	౩౭
తదిదం క్రియతా మన ..	౧౧౧	తస్యాః సభీభ్యాం ప్ర ..	౧౨౬
తదిదం పరిరక్ష శో ...	౧౬౧	తస్యోపాయనయో గ్యాని ...	౬౮
తదీయా స్తాయదే ష్వద్య ..	౭౧	తాం వీక్ష్య సంవహయవా ...	౧౭౩
తద్గచ్ఛ సిద్ధ్యై మయ ..	౯౬	తాం హంసమాలాః శరదీ ..	౨౪
తద్గర్భనా దభూచ్ఛంభో ...	౧౩౯	తా నమ్యూనమ్యూనమాదా ...	౨౧౯

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
తా న్నాకదః కామచరః	... 3-	ద్రుమేషు సఖ్యా కృతజ	... ౨౧౦
తా మగౌరవభేదేన	... ౨౩౮	ద్వయం గతం సంప్రతి శో	... ౨౧౮
తా మస్తదథేయమస్తాభి	... ౨౪౭	ధమేణాణాపి పదం శర్వే	... ౨౩౯
తా మ్పూర్వతీత్యాభిజనే	... ౨౧	ధాతుతామ్రాధరః ప్రాంశు	... ౨౪౯
తా మ్ప్రణామాదరస్మస్త	... ౨౮౦	న కేవలం దరీసంస్థం	... ౨౬౫
తిర్యగూధర్వ మధస్తా చ్చ	... ౨౭౦	నమ స్త్రీమూర్తయే	... ౪౯
తిస్సభి స్త్వ మవస్థాభిః	... ౫౦	నయ నాన్యదుణాని ఘూ	... ౧౪౪
తీవ్రాభిషణ్యప్రభవే	... ౧౩౩	న వేద్మి సప్రాధికతదు	... ౨౧౧
తుషారసంఘాతశిలాః	... ౪౩	నాగేంద్రహస్తా	... ౨౯
తే చాకాశ మసిశ్యామ	... ౨౫౧	నికామతస్తా వివిధే	... ౧౮౧
తే నామరవధూహస్తైః	... ౭౦	నినాయ సాత్యవ్రహ్మ	... ౧౮౪
తే ప్రభామణ్డలైర్వ్యోమ	... ౨౩౪	నిర్వాణభూయిష్ట మధా	... ౧౨౦
తేషాం మధ్యగతా సాధ్వీ	... ౨౩౮	నివర్తయాస్తా దసదీ	... ౨౨౦
తేషా మావిరభూ ద్భ్రష్టా	... ౪౭	నివార్యతా మాలి కి మ	... ౨౨౮
తే సద్దని గిరే ర్వేగా	... ౨౫౮	నివేతం నిశ్వసిత	... ౧౯౯
తే హిమాలయ మామస్త్ర్య	... ౨౮౨	నిశమ్య చైనాం తపసే	... ౧౬౬
త్రిభాగశేషాసు నిశా	... ౨౦౮	నిష్కమ్పవృక్షం నిభృత	... ౧౧౩
త్వత్సంభావిత మాత్మానం	... ౨౪౨	న్యస్తాక్షణా ధాతురసే	... ౭
త్వ మేవతావ త్ప	... ౨౧౫	పదం తుషారస్మతిధా	... ౬
త్వ మేవ హవ్యం హోతా	... ౫౬	పరలోకనవప్రవా	... ౧౪౩
త్వ మ్మిత్యాణా మపి పితా	... ౫౫	పరలోకవిధా చ మా	... ౧౫౫
త్వయాదత్తవరో	... ౬౫	పరిణేష్యతి పార్వతీం	... ౧౬౧
త్వా మామనన్తి ప్రకృతిం	... ౫౫	పర్యజ్కుబ్ధస్థిరపూ	... ౧౧౬
దదౌ రసా త్పజ్కుజరే	... ౧౧౦	పర్యాకులత్వా స్తరుతాం	... ౬౧
దినే దినే సా పరివర్థ	... ౨౦	పర్యాప్తపుష్పస్తబక	... ౧౧౧
దివం యది ప్రార్థయసే	... ౧౯౯	పర్యాయసేవా ముత్స్సజ్య	... ౬౭
దివాకరా ద్రక్షుతి యో	... ౧౧	పశుపతి రపి తాన్య	... ౨౮౩
దృష్టిప్రపాతం.పరిహృ	... ౧౧౪	పున గ్గ్రహీతుం నియమ	... ౧౭౪
ద్రవః సంఘాతకతినః	... ౫౩	పురాణస్య కవే స్తస్య	... ౫౭

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
పురే తావన్త మే వాస్య	... ౬౬	మన్దాకినీ నైకతవే	... ౨౩
పుష్పం ప్రవాలోపహితం	... ౩౪	మన్దాకిన్యాః పయః	... ౭౧
ప్రణమ్య శిలిక	... ౨౭౬	మహాహాశయ్యాపరివ	... ౧౭౩
ప్రతిక్షుణం సాశ్వతరో	... ౧౭౨	మహాభృతః పుత్రవశో	... ౨౨
ప్రతిగ్రహీతుం ప్రణయి	... ౧౭౯	ముక్తాయశ్శోపవీతాని	... ౨౩౫
ప్రతిపద్య మనోహరం	... ౧౪౬	ముఖేన సా పద్మసుగ	... ౧౫౫
ప్రత్యర్థిభూతామపి తాం	... ౪౫	మునివ్రతై స్త్వా మతిమా	... ౨౦౧
ప్రభామహత్యా శిఖి యే	... ౨౨	మూఢం భుద్ధ మి వాత్మానం	... ౨౬౨
ప్రయుక్తసత్కారవిశే	... ౧౯౪	మృగాః ఫియాలద్రుమమ	... ౧౦౬
ప్రవాతనీలోత్పలని	... ౩౬	మృణాలికాపేలవ మే	... ౧౦౬
ప్రళమా దర్శిహ మేత	... ౫౯	మేనే మే నాపి త త్సర్వం	... ౨౭౮
ప్రసన్నది క్షాంసువివి	... ౧౦	యం సర్వశైలాః పరిక	... ౨
ప్రసీద విశ్రామ్యతు	... ౮౯	యః పూరయ స్కీచకర	... ౮
ప్రాక్తనానాం విశుద్ధానాం	... ౨౩౭	యజ్ఞభాగభుజాం షడ్ధ్యే	... ౨౭౧
బాలేస్తువక్త్రాణ్యవి	... ౧౦౫	యజ్ఞాద్గమోనిత్వ మవేక్ష్య	... ౧౪
భవ త్యనిష్టాదపి నా	... ౧౯౬	యజ్వభిః సంభృతం హవ్యం	... ౭౨
భవత్సంభావనోత్థాయ	... ౨౬౪	యత్ర కల్పద్రుమై రేవ	... ౨౫౪
భవల్లభవరోదీర్ఘ	... ౬౫	యత్ర స్ఫటికహర్ష్యేషు	... ,
భవిష్యతః పత్యు రుమా	... ౧౨౪	యత్రాంశుకాక్షేపవిల	... ౧౨
భాగీశధీనిరుపర	... ౧౩	యత్రౌపధిప్రకాశేన	... ౨౫౫
భుజ్జమోన్నద్ధజటా	... ౧౧౬	యథా ప్రసిద్ధౌ మధురం	... ౧౭౧
భువనాలోకనప్రితిః	... ౭౨	యథాశ్రుతం వేదవిదాం	... ౨౧౩
భూభేదిభిః సకమ్పా	... ౨౫౬	యథైవ శ్లాఘ్యతే గర్భా	... ౨౭౦
మదవేన వివాక్యతా	... ౧౪౯	యదధ్యక్షేణ జగతాం	... ౨౪౧
మధుద్విరేఫః కుసుమై	... ౧౧౦	యదమోఘ మపా మున్త	... ౪౯
మధు శ్చ తే మన్మథ పా	... ౯౯	యదా చ త స్యాధిగమే	... ౨౦౯
మధ్యేన సా వేగివిల	... ౩౧	యదా ఫలం పూర్వతపః	... ౧౭౪
మనీషితాః సర్విగృహే	... ౧౬౭	యదా బుద్ధేః సర్వగత	... ౨౧౮
మనూ నభద్వారనిషి	... ౧౧౯	యదచ్యుదే పార్వతి పా	... ౧౭౫

శ్లో.	పుట	శ్లో.	పుట.
యదైవ పూర్వ జననే ...	౪౧	వీరోధిసత్త్వోద్భూతపూ ...	౧౭౭
య ద్భ్రష్టా సమ్యగామ్నాతం. .	౨౪౦	వీవక్షతా దోష మపి ...	౨౨౭
యమోఽపి విలిఖ .	౬౦	వివృణ్వతీ శైలసుతా . .	౧౩౦
య శ్వాప్సరోవిభ్రమమ ...	౪	విస్మష్టరాగాదధరా ...	౧౭౨
యస్య చేతసి వర్తేధ్యా ..	౨౪౧	వీజ్యతే స హి సంసు . .	౭౦
యా నః ప్రీతి ర్విరూపాత్తు ...	౨౪౩	వృతం తే కేద మేవ ప్రా ...	౭౮
యావ స్త్యేతాని భూతాని ..	౨౭౫	వృత్తానుపూర్వ చ న చా ...	౨౮
యోగియో యం విచిన్వ ...	౨౭౪	వైవాహికీం లిథిం పృష్టా ...	౨౮౧
యావనాన్తం వయో య ...	౨౫౫	వ్యావృత్తగతి రుద్యానే .	౬౭
రచితం రతిపణ్డిప ...	౧౪౭	శశినా సహ యాతి ...	౧౫౬
రజనీతిమిరావగు ...	౧౪౩	శిఖరాస క్త మేఘానాం ...	౨౫౩
లగ్నద్విలేఖాన్జన భ ...	౧౦౬	శిరసా ప్రణిపత్య యా ...	౧౪౭
లజ్జా తిరశ్చాం యది ...	౩౭	శిరీషపుష్పాధక సా ...	౩౨
లతాగృహద్వారగతో ...	౧౧౩	శిలాశయాం తా మనికే . .	౧౮౩
లబ్ధప్రతిష్ఠాః ప్రధమం ...	౬౨	శుచా చతుశాం జ్వల ...	౧౭౯
లాజ్ఘాలవిక్షేపవిస ...	౧౧	శైలః సంపూర్ణకామోఽపి .	౨౭౭
వచ స్యవసితే తస్మి .	౭౬	శైలాత్త జాపి పితు రు ..	౧౩౪
వనేచరాణాం వనితా ...	౯	శ్రుతాప్సరోగీతి గపి .	౧౧౨
వపు ర్విరూపాత్తు మల ...	౨౧౯	సంయుగే సాంయుగీనం త ...	౭౯
వణప్రకషే సతి క . .	౧౦౪	శక్త కృత్తివాసా స్తపనే ...	౪౧
వికీర్ణ సప్తషిబలి ..	౧౫౨	శశీ తదీయా త మువా ...	౨౦౪
విదితం వో యధా .	౨౪౫	స త థేలి ప్రతిజ్ఞాయ .	౨౩౩
విధినా కృత మధ్యవై ...	౧౫౪	స తే దుహితరం సాక్షా ...	౨౭౪
విధిప్రయుక్తసత్కారైః ...	౨౬౦	సత్య మర్కాచ్చ సోమా చ్చ .	౨౪౨
విధిప్రయుక్తాం పరిగృ ...	౧౮౮	స దక్షిణాపాణ్యనివి ..	౧౩౧
విపత్ప్రీతీకారపకే	౨౨౨	స దేవదారుద్రుమవే .	౧౧౫
విబుధై రసి యస్య దా .	౧౪౮	సద్యః ప్రవాలోద్గమచా ...	౧౦౩
విభూషణోద్భాసీ పిన ...	౨౨౪	స ద్వినేత్రం హరే శ్చక్షుః ..	,,
విముచ్య సా హార మ ...	౧౭౦	సన్తానకతరుచ్ఛాయా ...	౨౫౭

శ్లో.	పుట.	శ్లో.	పుట.
సపది ముఖలితాక్షీం	... ౧౩౫	సోఽహం తృష్ణాశురై	... ౨౪౬
సప్తషిః హస్తావచితా	... ౧౩	ప్రీతింసా వాత్సభాగౌ తే	... ౫౧
స మాధవే నాభిమతే	... ౧౦౦	స్థానే త్వాం స్థావరా	... ౨౬౮
స మానసీం మేరుసఖః	... ౧౫	స్థితాః క్షుణ్ణం పక్షు	... ౧౮౨
సమృతస్య తే వః కామో	... ౭౭	స్తరసి స్తర మేఖిల్లా	... ౧౪౧
సగ్ధేపప్రణయనా	... ౨౩౬	స్తరస్తధాభూతమయు	.. ౧౨౦
సగ్ధం సఖే త్వయ్యుపప	. ౯౨	ప్రస్తాం నితమ్బా దవల	... ౧౨౨
సర్వాభిః సర్వదా చంద్ర	.. ౬౬	స్వకాలపరిమాణేన	... ౫౧
సర్వోపమాద్రవ్యసము	... ౩౮	స్వయం విశీర్ణద్రుమప	.. ౧౮౫
స, వాసవే నాసనసం	. ౮౫	స్వరేణ తస్యా మచ్ఛత	... ౩౫
స హి దేవః పరం జ్యోతి	.. ౭౯	స్వాగతం స్వా నధీకారా	... ౫౮
సాక్షాద్బ్రహ్మోఽసి న పున	. ౨౪౩	హరస్తు కించిత్పరిలు	... ౧౭౯
సా భూధరాణా మధిపే	... ౧౮	హరితారుణచారుబ	... ౧౪౫
సా రాజహంసైరివ సం	. ౨౭	హిమవ్యపాయాద్విశదా	... ౧౦౮
సుగన్ధినిశ్వాసవిప్రు	. ౧౨౩	హృదయే వస సీతి మ	... ౧౪౨
సురాః సమభ్యధాయితా	.. ౯౮		

(శ్రీ)

కు మార సంభవ తీ కాను బంధము.

పదప్రయోజనాది దిక్పదర్శనము.

ప్రథమః సర్గః .

1 'ఉత్తరస్యామ్'—కవియుండు చోటికి ఉత్తరము 'అధిరాజః'—రాజు కావున తుత్త్రియుండు, కాననే పార్వతి 'శరః తుత్త్రియయా గ్రాహ్యః' అను మనువచనము ప్రకారము వివాహ సంస్కారమందు శరమును కేలఁగొని యుండిన దని సప్తమసర్గలో చెప్పఁబడినది. 'పూర్వాపరౌ' - కవి యుండుతావునుబట్టి. 'విగాహ్య' - రెండు తుదలను అంటి యున్నయెడలఁ గదా కొల సరిపోవును 'పృథివ్యాః' - సముద్రములు నేలను నాలుగు దిక్కులందును హద్దులు గావున, భూమియొక్క వైశాల్యమున కంతటికిని చాలినట్టిది

3 ఇందలి యర్థాంతరమును గూర్చి యొకానొక కవి చమత్కరించిన విధము —

'ఏ కోహి దోషో గుణసన్నిపాతే నిమజ్జ తీర్థో రితి యో బభాషే,
నూనం న దృష్టం కవినాఽపి తేన దారిద్ర్యదోషో గుణరాశినాశి'

5. 'సిద్ధాః' — కామగమనము గలవారు అని సూచన

6. 'ఫలై' — గుండ్రముగా స్పృటముగా కనఁబడిన వనుట. 'కిరాతాః' — వేటకాండ్రు గావున నిత్య పరిచయమునెత అని యేనుఁగుముత్యము లని తెలిసికొందురు. 'నఖ' — పంజాతో ఏనుఁగు కుంభస్థలమును పగులఁగొట్టిన వని భ్వంతిము.

7. 'ధాతురసేన'— ఎఱ్ఱ సిరా. 'భూర్జ త్వచః' - 'శోణాః' — మిక్కిలి నాణె మయిన కాగితములు. విలాసినులు విలాసులకు మదనలేఖ వ్రాయుటకు ఉచితములుగట్టివి. ఎఱ్ఱసిరాయు, గొజ్జఁగయెలుపుఁగాగితమును శృంగారరసోచితములు. 'కుజ్జరత్విన్' — ఎక్కువ ఎలుపు గాదనుట కావుననే వానియందు ధాతురసముతో వ్రాసిన యక్షరములు చక్కఁగానే అగపడును. 'సుందరీణామ్'—

'లభేత వా ప్రార్థయితా న వాశ్రియం

శ్రియా దురాపః కథ మిప్పితో భవేత్?'

అని శాకుంతలములో చెప్పినప్రకారము, సుందరి వలచినదై రమ్మని జూబు వ్రాసినయెడల రాని వాఁడుండఁడు గావున సుందరియే వ్రాసిన దనుటచే శృంగారము పుష్టి చెందుచున్నది.

13. 'మరీచి' — కళంకి గాన చంద్రునిఁ జెప్పక, నిష్కకళంకములు గావునను తనుత్వ దీర్ఘత్వములం బట్టియు కిరణములను ఉపమానముగాఁ జెప్పినాఁడు. 'చమర్యః' — పోతును జెప్పక పెంటిని జెప్పట యేల యసఁగా రాజులకు వింజామరలు స్త్రీలే వేయుదురు గావున — 'కిరాతీ చామరధరా యవనీ శస్త్రధారిణీ' అని శబ్దార్థవము. భోజ ప్రబంధమునందలి యీ క్రిందిశ్లోకమును కూడ అనుసంధింపవచ్చును —

'రాజ న్న భ్యదయోఽస్తు. శంకరకవే, కిం పత్రికాయాఽమిదమ్?
పద్యం కస్య? తవైవ భోజనృపతే తత్ పర్యతామ్? పర్యతే,
ఏతాసా మరవిద్ధ సుందరదృశాం ద్రాక్షామరాన్దోళనా
దుద్వేల్ల దుభ్బజవల్లి కజ్జణ ఝణత్కారః క్షణం వార్యతామ్'

14 'తిరస్కరిణ్యః' — బయటి వారికి తాము అగపడకుండునట్లు

16 'ఉర్ధ్వముఖైః' — ముఖ్యముగా ఏటవాలు గొ మైకి ప్రసరించు కిరణములచే తను వాని వెలుతురు మొత్తములచేతను

17. 'ధరిత్రి' బ్రహ్మసృష్టి గావున దాని 'ధరణి' మున కైనకృతజ్ఞతచేత బ్రహ్మ హిమగిరికి 'ఆధిపత్య' మిచ్చినాఁడు, 'యజ్ఞాంగయోని' గావున యజ్ఞ భాగమును కల్పించినాఁడు. 'స్వయమ్' — అతని ప్రార్థన లేకయే

18 'మునీనా మపి మాననీయామ్' — కావుననే సతి (21-వ శ్లో.) 'తాం జన్త నే శైల వధూం ప్రపేదే.' ఆమెకడుపునం బుట్టుటకు కోరినది. 'విధినా' — విధిప్రకారము పెండ్లి యాడుట సత్సంతానావాప్త్యర్థము

19 'యావనమ్' — యావనమందుఁ గలిగిన సంతానము బలతేజస్సొందర్యాది గుణాన్వితముగా నుండును, ముదిమిలో జనించినిది తద్విపరీతముగా నుండును.

20 విశేషణములకు మంచి యోగజాతకము కలవాఁ డని భా.

23 'సుఖాయ' — ఈతీయన ఆజన్మగినమందు లోకమునకెల్ల సుఖము కల్గుట ముందు ఆమెవలన పుత్తునిద్వారమున త్రైలోక్యమునకుం గలుగు క్షేమమునకు నూచక మని కవిహృదయము

24. 'ఉద్భిన్నయా' — తటాలున పొటమరించిన, దుహితయును తటాలున పొడమిథ దని సుఖప్రసూతి సూచితము

26 'ఆభిజనేన' — ఈవిశేషణముచేత 'పర్వతః ఆభిజనః ఆస్యాః ఇతి పార్వతీ' అను వ్యుత్పత్తి కవించే సూచిత మయినది

27. 'ద్విరేఫమాలా' — తేంట్లకును పురుషుని దృష్టులకును సామ్యము వసుచరిత్ర యందును చెపఁబడి యున్నది: —

‘వనతరు వల్లికా కుసుమ వాసన లొల్లక శైలకన్యకా
ఘనతరవేణికా భరము కమ్మనితావికిఁ జిక్కి మోయుచున్,
వెను చనియెన్ ద్విరేఫములు, వేమఱుభావి వియోగచింతచే
వనరుచు వెంటఁ బోవు మహివల్లభు చూపుల ప్రోవు లోయనన్’

28 ‘శిఖయా’ — శిఖయే దీపము, శిఖ లే దేని దీపమే లేదు, శిఖచేతనే అగ్ని
త్వము, అగ్నిత్వముచేత పూతత్వము కాంచన పద్మాదులచేతను, హంస చక్రవాకాదుల
చేతను మందాకినికి ‘విభూషణత్వము’ ‘గిరా’ — సంస్కృత వాక్కునకు సవిత్రత్వము—
‘ఏకః శబ్దః సమ్యజ్ జ్ఞాతః సుష్టుప్రయుక్తః స్వర్గే లోకే కామధు గభవతి.’
మహాభాష్యము

‘కామాన్ దుగ్ధే, విప్రకర్ష త్యలక్ష్మీం,
కీర్తిం నూతే దుష్కృతం యా హినన్తి,
తాం చా ప్యేతాం మాతరం మజ్జశానాం
ధేనుం ధీరాః నూన్యతాం వాచ మాహుః.’

29 ‘నైకత’ — ఇసుక గావున అరఁగులుగా కట్టుట నులుపు. ‘కన్దుకైః’ — బం
తితో ఒకారి నొకరు కొట్టుకొనుట గాదు, అట్టిది బాలురక్రీడ, బంతిని నానాగతివిశేష
ముల తాటించుచు నాడుట. ‘పుత్రకైః’ — బొమ్మలకు పూర్వోక్త వేదికలే వివాహ
వేదిక లగును

30. హంసశ్రేణులకు గతగ్రీష్మర్తువు, ఓషధీదీప్తులకు గతరాత్రి, ఆమెవిద్యులకు గత
శస్త్రమును, ఇత్యాదిక మరయునది.

31 ‘అఖ్యా’ — అసవ మనుపేరే లేదు గాని దానియంతపని చేయునదియే
యని భా, ఇట్లే ఇతరత్ర గ్రహించునది ‘మదస్య’ — మదము తనకే గాక చూపఱకును.
‘వ్యతిరిక్తమ్’ — మించినట్టి దనియు, పూములికికి లొంగనివాఁడు ఈయెలజవ్వనంపు
సాంపునకు లొంగు ననియు భా ‘బాల్యాత్ పరమ్’ — ఈమాటచే వయస్సంధి చెప్పఁ
బడినది వయస్సంధి అత్యంత మశూహరం బగుటచే మహాకవులు దానిని మిక్కిలి
హెచ్చరికతో మహాప్రయత్నముతో వర్ణింతురు. —

‘అపత్నాన్తే బాల్యే, తరుణిమని చాగన్తుమనసి,
ప్రయాతే ముగ్ధత్వే, చతురిమణి చాశ్లేషరసికే’
న కే నాపి స్పృష్టం య దిహ వయసా మర్త పరమం
త దేతత్ పఞ్చోషో ర్జయతి వపు రిందీవరదృశః’

జయదేవః.

32. ‘విభక్తమ్’ — ఆయభివ్యంజనమును ఇతరకవులు విస్తరించిన విధమును
పరికింపుఁడు. —

‘శ్రోణీబద్ధ స్తత్యజతి తనుతాం, సేవతే మధ్యభాగః,
పద్భ్యం ముక్తా స్తరలగతయః, సంశ్రితా లోచనాభ్యామ్,
ధత్తే వక్షుః శుచసచివతా, మద్వితీయం తు వక్త్రమ్,
తగ్గ్రాతాణాం గుణవినిమయః కల్పితో యకావసేన.’

‘మధ్యస్య ప్రథిమాన మేతి జఘనం, వక్షోజయో మద్దతాం
దూరం యా త్యుదరం చ, రోమలతీకా నేత్రాభ్యవం ధావతి,
కందర్పం పరివీక్ష్య న్నూతనమయో రాజ్యాభిషిక్తం క్షణా
దగ్ధానీవ పరస్పరం విదధతే నిలుణ్ణనం సుభ్రువః,

33 ‘అభ్యున్నతి’ — ఈవిశేషణము తామరరేకులతోడి సామ్యముకొఱకు.

34 ‘లీలాఞ్చితవిక్రమేషు’ — పద్మినీజాతిస్త్రీలు అంచయాన లనుటకు —

‘వ్రజతి మృదు సలీలం రాజహంసీవ తన్వీ
త్రివళిలలితమధ్యా హంసవాణీ సువేషా,
మృదు శుచి లఘు భుజ్జే మానినీ గాఢలజ్ఞా
ధవళకుసుమవాసా వల్లభా పద్మినీ స్యాత్’

‘అదిత్సుభి య్నా పురశిష్టతాని’ — హంసరుతము నూపురరణనమును బోలును

‘పతత్త్రిణా త ద్రుచిరేణ వఞ్చితం శ్రియః ప్రయాన్త్యాః ప్రవిహాయ పల్వలం
చలత్పదామ్భారుహనూపురోపమా చుకూజ గూలే కలహంసమణ్డలీ’

నైష. (I-127.)

36 ‘నాగేంద్ర’ — ఇందలివర్ణనను రామరాజభూషణకవి వసుగరిత్రలో విస్తరించినాడు —

‘సతియూరుద్యతిః జేందః బూని నిజదుశ్చర్తాపమోదక్రియా
రతిః బాధోలవపూరితోదరము లై రంభేభనాస్తంబు లు
న్నతటికా వీడె మరుద్విభూతిః గదళికా ద్వగ్దోష మాచంచలః
ద్ధతశుండాతతిః బాయ దయ్యెనదె వో తద్వైరమూలం బిలకా.’

38 ‘తన్వీ’ — సన్నదనము ‘నవ’ము గావున. స్ఫుటముగా వీర్పడుట గగభధారణాదికారములచేత

40 ‘మృణాళనూత్రాంతరమ ప్యలభ్యమ్’ — ఇట్లే గత్నావళియందును —

‘పరిమృత స్తత్కుచకుమ్భమధ్యాత్
కిం శోష మాయాసి మృణాళవార ?
న నూత్తుతన్తో రపి తావకస్య
త త్రావకాశో భవతః కథం స్యాత్.’

42 'స్తన' — స్తనములును నిస్తలము లని యభిప్రాయము

46 'ప్రవాత' — దీనిచే అధిరతాప్రయుక్త మయిన చాంచల్యము సూచితము, 'అధీర'త మృగాంగనలయందు స్వాభావికము

47 'అనన్దః' — సామాన్యచాపమును చెప్పక అనంగచాపమును చెప్పటచేత - అత్యంతమద మోదీపకముగా నుండె నని భావము 'లీలాచతురామ్' - ఈవిశేషణముచేత సౌందర్యములో నిర్వాహపారదశలోని యనంగచాపము ననఁగా నెంత, సవ్యాపారదశ లోని యనంగచాపమునే మించె నని భావము, అనంగుఁడు విలాసి శేఖరుఁడు గాన ఆతఁడు తనవింటికి లోకములో మఱియెవరివింటికిని లేనిసంపును సమకూర్చుకొనును, కావున అట్టి యుత్కృష్టతమచాపమును సయితము మించె నని ప్రకృతములయిన కనుబొమలయొక్క యుత్కర్ష సూచితము

51 'ప్రగల్భేఽపి వయసి' — బ్రాహ్మణకన్య కానందునను తుత్త్రియకన్య గావునను వయఃప్రగల్భత చెప్పఁబడినది వివాహదీక్షయందు తుత్త్రియోచితముగా కేల అమ్మును దాల్చినట్లు సప్తమసర్గలో తెలుపఁబడియున్నది

54. ఇందలి ప్రస్థవిశేషణములచే చిత్తవిక్షేపనివారకములును ఏకాగ్రతకు అత్యంతానుకూలములును అగునట్టివి పరిమళము కించితక్వణనము చలువ - అనుమూఁడును తెలుపఁబడినవి

తృతీయః సర్గః.

78 'కృతోపకారేవ' — రఘువంశమునందలి సీతామూర్చా వర్ణనము ఇందుతో సంపదించు చున్నది

'సా లుప్తసంజ్ఞా న వివేద దుఃఖం । ప్రత్యాగతాసుః సమతప్య తాంతః ;
తస్యాః సుమిత్రా త్తజ యత్న లబ్ధః । మోహో దభూత్ కష్టతరః ప్రబోధః '

చతుర్థః సర్గః.

7 'మమ' అనుటకు బదులుగా 'రతయే' అనుటచే నీ ప్రాణప్రియనైన నాకు రత్యాఖ్యకు అని భావ విశేషము సూచితము

24 'సుహృద్గతామ్' — సుహృత్వమే దండనకు కారణ మని శ్వని

26 'స్వజనస్య హి' ఈ శ్లోకమందే పునఃప్రధనకారణ ముపన్యస్తము

'సంతానవాహీ న్యపి మానుషాణాం । దుఃఖాని సద్భస్థ వియోగజాని
దృష్టే జనే ప్రేయసి దుస్సహాని । సోతస్సహస్రైరివ సంప్లవంతే.'
ఉత్తరరామ.

ప ఇచ్చమః సర్గః.

5. 'క ఈప్సితార్థ'—

'జానే తపసో వీర్యం । సా బాలా పరవ తీతి మే విదితమ్;
స చ నిమ్నాదివ సలిలం । నివర్తతే మే తతో హృదయమ్. కామస్త

45, 46. 'న రత్న మన్విష్యతి &c'—

'అయం స తే తిష్ఠతి సంగమోత్సుకా
విశజ్కునే భీరు, యతోఽవధీరణామ్;
లభేత వా ప్రార్థయితా న వా శ్రియం,
శ్రియా దురాపః కథ మిప్సితో భవేత్.'

కామస్త.

64 'మమారధానామ్ &c'—

'స్వప్నో ను? మాయా ను? మతిభ్రమో ను?
క్షృప్తం ను తావత్ఫల మేవ పుణ్యమ్ ?
అసన్నివృత్త్యై త ద తీత మేవ;
మమారధానా మతటాః ప్రవాహాః'

కామస్త.

26451

25-2-22

కు మార స ం భ వ శ్లో ధ న ము.

పుట.	శ్లోకము.	తప్ప.	ఒప్పు
1		కొలఁత	కొలత
25	32	ఉన్నాళితం	ఉన్నీళితం
53	10	మాత న్వేవ	మా త్త న్వేవ
58	18	నధీకా రాణ	నధీకా రాణ
62	36	వః ష ట్ట	వ స్త
72	46	యజ్వభి	యజ్వభిః
82	63	నిశిత్య	నిశ్చిత్య
101	25	ప్రవత్తే	ప్రవృత్తే
106	21	మదోద్ధతాః	మదోద్ధతాః
155	32	ప్రాయ	ప్రాపయ
161	43	హవధి	పావధి
168	5	మనుశాస	మనుశాస
172	11	మశాజుక్	మశాజుక్
175	15	స్తధా	స్తధా
176	16	ధర్త	ధర్త
178	19	కాంచన	కాఞ్చన
204	52	మతూహలమ్	మతూహలమ్,

శ్రీ.

వేదము వేంకటరాయశాస్త్రి,

జ్యోతిష్వతీ ముద్రాక్షరశాలయందు

4, మల్లికేశ్వరవీధి, ముత్యాలపేట, మదరాసు

సంస్కృత గ్రంథములు

కుమారసంభవము — సం వ్యాఖ్య, తె పూర్ణటీక. 2 రు

అమరుకావ్యము — సం. వ్యాఖ్య, తె పూర్ణటీక. 1 రు

పంచతంత్రము. రు. 1-4 అ హిత్వోపదేశము 12 అ దేశకుమారచరిత్రము. 1 రు

మేఘసందేశము — సం వ్యాఖ్య తె పూర్ణటీక. 264 పు. 2 రు.

విక్రమార్కచరిత్ర తె. విపులటీప్పణము. 12 అ. బిల్వణచరిత్ర. తె. పూర్ణటీక. 6 అ.

భోజచరిత్ర — తె. టిప్పణము. 8 అ. ఇదే టిప్పణము విపులతరము. 12 అ.

పుష్పబాణవిలాసము — సం వ్యాఖ్య, తె. పూర్ణటీక. 8 అ.

రసమంజరి — భానుకృతి. శృంగార విస్తరము. తె పూర్ణటీక. 12 అ.

ప్రియదర్శికానాటిక — శ్రీహర్షకృతి సం టిప్పణము. తె. పూర్ణటీక. పద్య

ములును గద్యములును గా ఆంధ్రీకరణము సయితము. 1 రు.

శబ్దమంజరీ సమాసకుసుమావళి తిజంతమంజరులు — తెనుఁగున వివరణము సయితము. 4 అ.

భర్తృహరిసుభాషితము — సం వ్యాఖ్య, తె సంపూర్ణటీక, పద్యములును. 2 రు.

ఆంధ్రగ్రంథములు.

విజయవిలాసము. — సవ్యాఖ్యానము. రు. 1-8 అ.

సారంగధరచరిత్రము — పద్యకావ్యము, సవ్యాఖ్యానము. రు 1-4 అ.

ప్రియదర్శికానాటిక — వత్సరాజాంతఃపుర రసవత్తర చరిత్రము, సతాత్పర్యము. 6 అ.

ప్రతాపరుద్రీయనాటకము — సటిప్పణము. 1 రు. ఉషానాటకము. 8 అ.

శాకుంతలనాటకము — కాళిదాస కృతికి సరియైన తెనుఁగు. 12 అ.

నాగానందనాటకము — శ్రీహర్షకృతికి సరియైన తెనుఁగు. సటిప్పణము. 8 అ.

(నాటక) గ్రామ్యభాషాప్రయోగనిబంధనము. — 8 అ.

కావ్యాలంకారచూడామణి — అలంకారము విన్నకోట పెద్దనకృతి. 1 రు.

ఆంధ్రప్రసన్నరాఘవనాటక విమర్శ. 2 రు.

పారిజాతాపహరణము — అ 4 ఇదే పెద్దయక్షరములది. 8 అ.

కథాసరిత్సాగరము — అత్యద్భుత నీతి వ్యవహార కథలు. 10 పు. 4 రు.

ఇదే పూర్వభాగము రు 2-2 అ ఉత్తరభాగము రు. 2-2 అ.

జ్ఞానవాసిష్టరామాయణము. పద్యకావ్యము. 1 రు.